

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2019

№ 4 (101)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу «Інтернет» Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 4 від 26 грудня 2019 р.)*

Дніпро
2019

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить 5-7 разів на рік • Тираж – 70 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26, тел. (056) 370-96-59 • Сайт видання: visnik.dduvs.in.ua

Журнал включено до категорії «Б» переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 4 до наказу МОН України від 28.12.2019 № 1643)

**Видання індексується в міжнародних базах даних
«Index Copernicus International» та «Crossref»**

DOI: 10.31733/2078-3566

Вміщено наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

к.ю.н. **Андрій ФОМЕНКО**, голова (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Лариса НАЛИВАЙКО**, заст. голови (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Олександр ЮНІН** (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Аріф ГУЛІСВ** (Національний авіаційний університет, м. Київ);
д.ю.н., доц. **Олексій ДРОЗД** (Нац. акад. внутр. справ, м. Київ);
д.ю.н., проф. **Петро МАКУШЕВ** (ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»);
д.ю.н., проф. **Сергій ШАТРАВА** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., доц. **Ірина ГРИЦАЙ** (Дніпроп. обласна держадміністрація);
д.ю.н., доц. **Василь ЛЬКОВ** (Дніпроп. окружний адмін. суд);
д.ю.н., проф. **Віталій СЕРЬОГІН** (Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна);
д.ю.н., проф. **Юрій ФРИЦЬКИЙ** (ЦВК України, Ун-т «Україна», м. Київ);
д.ю.н., доц. **Михайло ЩЕРБАКОВСЬКИЙ** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
доц. **Міндаугас БІЛУС** (Mindaugas BILIUS) (Ун-т Вітаутаса Великого, Литва);
д.ю.н. **Єрбол ОМАРОВ** (Акад. правоохор. органів при ГПУ Республіки Казахстан);
д.ю.н., проф. **Амір АЛІЄВ** (Бакинськ. держ. ун-т, Азербайджан);
проф., PhD **Рафал ЛІЗУТ** (Rafal LIZUT) (Люблін. католицьк. ун-т ім. Івана-Павла II, Польща);
проф. **Анжей ПЯСЕЦЬКИЙ** (Andrzej PIASECKI) (Краківськ. пед. ун-т, Польща);
д-р права, проф. **Пауліна БЄШ-СРОКОШ** (Paulina BIEŚ-SROKOSZ) (Ун-т Яна Длугоша, Польща).

З М І С Т

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ

Наливайко Л. Р., Зєленіна М. В.

Моделі прямого індивідуального доступу
до конституційного правосуддя7

Кириченко Ю. В.

Право на свободу пересування: теоретико-правові аспекти
вдосконалення ст. 33 Конституції України 11

Марченко О. В.

Світоглядні та організаційні засади педагогічної взаємодії
у сучасному просторі вищої освіти17

Подорожній А. Ю.

Історико-правовий аналіз розвитку законодавства
про дисциплінарну відповідальність у часи існування СРСР 23

Селіхов Д. А.

Сільські банки Російської імперії як специфічна форма дрібного кредиту
на українських землях 1861-1917 рр.: організаційно правовий аспект 30

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ТА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Безпалова О. І., Мандичев Д. В.

Адміністративно-правові засади організаційного забезпечення
діяльності господарських судів України 39

Комісаров О. Г., Бизова А. М.

Сутність, призначення та основні завдання органів військової юстиції 48

Мінка Т. П., Руденко В. О.

Повноваження місцевої влади щодо справляння податків55

Подорожній Є. Ю.

Поняття правового статусу роботодавця
як суб'єкта юридичної відповідальності 63

Шульга Є. В.

Правове забезпечення енергетичної безпеки України:
сучасний стан та перспективи 69

Резворович К. Р., Рябошапка К. В.

Особливості здійснення представництва в цивільному процесі 74

Євтушок В. А., Кущенко В. О.

Правові засади протидії тероризму в Україні:
сучасний стан та перспективи вдосконалення 82

Мусаелян Д. П.

Правові засади обігу зброї самозахисту в Україні 88

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ
ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Леоненко Т. Є., Сокур Т. А. Суспільна небезпека умисного введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції	95
Мисливий В. А. Кримінально-правове значення законодавства про дорожній рух	101
Орловська Н. А. Незаконна міграція: понятійні контексти та стратегічні напрями запобігання	109
Маслова Н. Г. Поняття і місце стратегії у системі протидії кримінальному радикалізму	116
Козар А. В. Окремі аспекти спеціально-кримінологічного запобігання Національною поліцією України незаконним культивуванням нарковмісних рослин	122
Ярема Т. І. Кримінальна відповідальність за схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів	128

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНЕ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Пчеліна О. В. Про зв'язок криміналістики з іншими науками	134
Столітній А. В. Електронний сегмент в кримінальному процесуальному законодавстві Таджикистану	140
Тертишник В. М., Інтергративна модель принципу недоторканності приватного життя та її реалізації в кримінальному судочинстві	145
Юрчишин В. М. Процесуальний порядок відібрання біологічних зразків в особи в ході досудового розслідування	153
Каланча І. Г. Електронний сегмент в кримінальному процесі Грузії	161
Каляянова О. Д. Система інформаційних зв'язків між суб'єктами експертних досліджень	167
Крамаренко Ю. М. Деякі питання удосконалення прийняття рішень та планування тактичних комбінацій у кримінальному провадженні	173

Трибуна Аспіранта

Баско А. В. Напрями модернізації понять місцевого самоврядування та його системи в українському законодавстві	179
Березюк В. В. Роль суду у фіксуванні судового провадження	187
Бєсєда Г. В. Загальні положення судового контрольного провадження	195
Венгерова Ю. В. Криміналістична класифікація злочинів у сфері туристичної діяльності	202
Михайлов В. О. Зарубіжний досвід забезпечення законності та дисципліни роботи патрульної поліції: перспективи запозичення для України	209
Крижановський М. В. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: форми, окремі аспекти застосування та перспективи запровадження нових видів	217
Шмат М. С. Звільнення від покарання за хворобою: понятійна складова та визначення дефініції	224
Павлик М. П. Характеристика способів вчинення злочинів, пов'язаних із працевлаштуванням за кордоном	230
Первій В. Ю. Виявлення та документування злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	236
Мешков О. О. Теоретико-наукові засади судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням	243
Горбонос В. В. Правове регулювання статусу судово-експертних установ Німеччини	250
Лісняк А. І. Організаційно-тактичні особливості проведення огляду під час розслідування масових заворушень	257
Сенько А. В. Організаційно-тактичні особливості проведення допиту під час розслідування крадіжок багажу пасажирів, учинених в аеропорту	264

ЗВ'ЯЗОК НАУКОВИХ ПОКОЛІНЬ

Телійчук В. Г., Приступа Д. В. Щодо питання протидії підрозділами кримінальної поліції розбоям.....	271
Шевченко С. О., Гужва М. Ю. Теоретико-методологічні засади державної політики формування національно-патріотичної свідомості та демократичних цінностей молоді.....	277

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Наукові заходи	289
Міжнародна співпраця.....	298
Підготовка наукових кадрів.....	303
Нові видання	307
<i>Довідка про авторів</i>	310

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ

УДК 342.565.2

DOI:10.31733/2078-3566-2019-4-7-11

Наливайко Л. Р. ©
проректор, доктор
юридичних наук,
професор
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ)

Зеленіна М. В. ©
слухач
магістратури
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ)

МОДЕЛІ ПРЯМОГО ІНДИВІДУАЛЬНОГО ДОСТУПУ ДО КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВОСУДДЯ

Розглянуто поняття прямого індивідуального доступу до конституційного правосуддя. Акцентовано на дослідженні моделей конституційних скарг, які сьогодні існують у державах, зокрема традиційні та нетрадиційні. У контексті впровадження в національну правову систему нормативної конституційної скарги здійснено аналіз її особливостей.

Ключові слова: конституційна скарга, прямий індивідуальний доступ до конституційного правосуддя, публічна скарга, квазіпублічна скарга, індивідуальна пропозиція, процедура аптаро, неповна нормативна конституційна скарга, повна конституційна скарга, конституційне звернення.

Постановка проблеми. Питання впровадження конституційної скарги у національну правову систему набуло актуальності з розвитком конституційної юстиції – інституту конституційного права, який з'явився в результаті виокремлення правозахисної функції у діяльності органів конституційного контролю. Сьогодні, коли конституційна скарга запроваджена в Україні, нагальними залишаються питання щодо покращення її якості та забезпечення доступності для осіб, які мають право на звернення із таким клопотанням до Конституційного Суду України. Так, для вироблення дієвих концепцій розвитку інституту конституційної скарги необхідно звернути увагу на генезу та існуючі моделі, які протягом тривалого часу реалізовані в нашій державі та є ефективними у зарубіжних країнах.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідження правової регламентації конституційної скарги здійснювали такі науковці, як Ю. Барабаш, І. Бодрова, Т. Бринь, І. Беззуб, Б. Бондаренко, М. Гультай, К. Гусаров, П. Євграфов, В. Єгорова, В. Лемак, О. Литвинов, В. Остапенко, О. Петришин, А. Селіванов, А. Ткачук, В. Шаповал та інші.

Метою статті є дослідження існуючих в умовах сьогодення моделей прямого індивідуального доступу до конституційного правосуддя.

Вклад основного матеріалу. Інститут конституційної скарги, як зазначає М. Гультай, є сукупністю конституційно-правових норм, які визначають підстави для звернення

© Наливайко Л. Р., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7696-4223>

larysa-nalyvaiko@ukr.net

© Зеленіна М. В., 2019

kafedra_zpd@ukr.net

із конституційною скаргою, особливості правового статусу учасників провадження, предмет оскарження, а також регулюють відносини, пов'язані з підготовкою, поданням, допуском до розгляду конституційної скарги, відкриттям провадження у справі за такою скаргою, розглядом справи, ухваленням відповідного рішення та його правовими наслідками [4, с. 26]. До того ж, науковець наголошує, що у широкому розумінні термін «конституційна скарга» охоплює всі моделі прямого індивідуального доступу до конституційного правосуддя. У контексті зазначеного до них належать звернення, які ініціюють здійснення органом конституційної юрисдикції абстрактного контролю, тобто контролю поза зв'язком із конкретною справою (так звані публічна та квазіпублічна скарги, індивідуальна пропозиція), а також звернення, пов'язані з розглядом конкретної справи (моделі повної та нормативної конституційної скарги). У вузькому розумінні індивідуальна скарга – це сукупність моделей повної та нормативної конституційної скарги, які ініціюють конкретний конституційний контроль [4, с. 26]. У науковій літературі позицію автора поділяє значна кількість вітчизняних та зарубіжних як науковців, так і практиків.

До юридичних засобів прямого індивідуального доступу до Конституційного Суду належать: по-перше, «класичні моделі» прямого індивідуального доступу – публічна скарга (*actio popularis*), квазіпублічна скарга (*quasi actio popularis*), індивідуальна пропозиція, процедура *amparo*, нормативна і повна конституційні скарги; по-друге, «нетипові» національні моделі – конституційне звернення з питань офіційного тлумачення Конституції та законів України [3, с. 70].

Досліджуючи моделі прямого індивідуального доступу до органів конституційної юстиції, необхідно звернути увагу на кожен із вище визначених. Модель публічної скарги (*actio popularis*) передбачає право кожного оскаржувати нормативний акт після його оприлюднення без обов'язку доводити, що відповідна норма безпосередньо зачіпає його права і свободи. Водночас права скаржника необов'язково повинні бути порушені. Зазначена модель регламентована, наприклад, у таких країнах, як: Африка, Центральна та Північна Америка, зокрема у Беніні, Гані, Конго, Бразилії, Венесуелі, Колумбії, Панамі тощо. Проте ця модель скарги не отримала значного поширення у світі, оскільки одним із наслідків може бути зловживання правом на подання заяв.

Слід акцентувати на позиції Європейського суду з прав людини. Зокрема, Конвенція про захист прав та основоположних свобод не передбачає подання *actio popularis* з метою тлумачення прав, які вона містить, або дозволу фізичним особам оскаржити положення внутрішньодержавного права тільки тому, що вони вважають, не перебуваючи під прямим впливом такого положення, що воно може суперечити Конвенції («Аксу проти Туреччини», № 4149/04 від 15 грудня 2012 р., п. 50, «Берден проти Сполученого Королівства», № 13378/05 від 29 квітня 2008 р., п. 33) [5].

Наступною моделлю прямого індивідуального доступу до Конституційного Суду є квазіпублічна скарга (*quasi actio popularis*). Зміст цієї моделі полягає в тому, що норми, які встановлюють право подання цієї скарги, аналогічні нормам, які регулюють питання щодо нормативної конституційної скарги, за винятком того, що необов'язково, щоб заявникові безпосередньо було завдано шкоди. Заявнику достатньо довести, що правова норма впливає на його права, законні інтереси чи правове становище. Цей вид доступу до Конституційного Суду існує, наприклад, в Греції [6]. Важливо, що до скарги *quasi actio popularis* повинні бути додані документи, які підтверджують наявність у фізичної особи законного інтересу у визнанні акта неконституційним та обґрунтування цього інтересу.

Індивідуальна пропозиція (*individual suggestion*) – це один із видів контролю, участь у якому бере будь-яка фізична чи юридична особа. Зміст вказаної форми звернення передбачає, що особа може безпосередньо звернутися до Конституційного Суду з пропозицією про розгляд конституційності нормативного акта, проте вона не може вимагати, щоб Суд почав судочинство [6]. Тобто, за умови звернення з таким клопотанням, особа лише сприяє тому, щоб Суд, за власною ініціативою, почав розгляд справи. Така процедура є в Албанії, Угорщині, Польщі тощо.

Наступною моделлю є процедура *amparo*, змістом якої є звернення до суду конституційної юрисдикції щодо захисту порушеного права, затвердженого в Основному Законі. Така процедура надає змогу оскаржити будь-який акт публічної влади, зокрема закон, судові рішення, адміністративний акт тощо. Проте визнання акта неконституційним

не є наслідком його анулювання [7, с. 149]. Характерною особливістю зазначеної процедури також є її відношення виключно до сторін, які беруть участь у розгляді справи, тобто відсутнім є загальний характер. Яскравий приклад впровадження цієї моделі – Іспанія.

Найбільш поширеною є модель нормативної конституційної скарги (normative constitutional complaint). Вона, як зазначають у Венеційській комісії, може бути повною і частковою [6].

Модель неповної нормативної конституційної скарги пов'язана з розглядом конкретної справи, проте оскарженню підлягає лише нормативний акт, покладений в основу ухвалення індивідуального акта, тоді як сам правозастосовний акт не підлягає оскарженню [2, с. 27]. Фізична або юридична особа може подати скаргу у зв'язку з порушенням її основних прав індивідуальним актом, прийнятим на підставі нормативного акта. Отже, у разі застосування такої моделі ініціатива щодо здійснення контролю пов'язана з конкретною справою. Важливо підкреслити, що застосування такої моделі виключає можливість оскарження рішення за поданою скаргою. Така модель характерна для Польщі, Латвії, Armenії, Російської Федерації тощо.

У науковій літературі існує думка, що сьогодні, в умовах активного розвитку та підвищеної уваги до захисту прав і свобод людини і громадянина, нагального значення набуває тенденція здійснення конституційного контролю стосовно індивідуальних адміністративних актів і рішень суду на підставі індивідуальних скарг. Слід зауважити, що на думку Венеціанської Комісії, повна конституційна скарга є найбільш оптимальною, оскільки забезпечує усесторонній захист конституційних прав, а також з огляду на субсидіарний характер правового захисту в Європейському суді з прав людини і бажання вирішувати проблеми з прав людини на національному рівні [6].

Модель повної конституційної скарги (complete constitutional complaint) функціонує у Німеччині, Іспанії, Бельгії, Мальті, Чехії, Словаччині, Хорватії, Грузії тощо. Зазначена модель надає змогу особі у субсидіарному порядку (тобто після використання всіх інших засобів правового захисту) оскаржити будь-який акт державної влади, який безпосередньо і в певний момент порушує її основні права. Особа може оскаржити як загальний акт, що підлягає безпосередньому застосуванню в її справі, так і індивідуальний акт, адресований цій особі [1]. Предметом зазначеної конституційної скарги може бути як нормативний акт, якщо останній підлягає безпосередньому застосуванню у конкретній справі, так і остаточний індивідуальний акт, який адресується конкретній особі.

Наголосимо також, що відповідно до даних Венеціанської Комісії, Європейський суд з прав людини залежно від певних умов і наслідків може вважати індивідуальну скаргу до Конституційного Суду або до аналогічного органу, передбачену в деяких державах – членах Ради Європи, ефективним засобом правового захисту від порушень Європейської конвенції з прав людини, яка, отже, може бути фільтром до подання справ до ЄСПЛ. Згідно зі статистичними даними Суду у державах, де передбачений згаданий механізм повної прямої конституційної скарги, кількість скарг до Суду (пропорційно до кількості населення) менше, ніж в державах, в яких не передбачений цей механізм [6]. У такий спосіб здійснюється запобігання перевантаження Європейського суду з прав людини, а також зміцнюється національна правова система.

Адаптована до української правової системи, конституційна скарга, яка являє собою форму прямого індивідуального звернення до Конституційного Суду України, що може бути подана фізичною або юридичною особою, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України, та може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано.

Окрім традиційних моделей прямого індивідуального доступу до конституційного правосуддя, нетрадиційною моделлю, характерною для України, є конституційне звернення. У такому разі особа може звернутися до Конституційного Суду із запитом про об'язкове тлумачення, якщо стверджує, що протиріччя в застосуванні закону можуть призвести або призвели до порушення її конституційних прав. У цьому разі питання стосується не індивідуального акта, а тлумачення нормативного акта. Отже, конституційне звернення по суті виконує функцію нормативної конституційної скарги.

Висновки. Сьогодні прямий індивідуальний доступ до суду конституційної юрисдикції в різних державах можливий у таких формах: публічна скарга (*actio popularis*), квазі-публічна скарга (*quasi actio popularis*), індивідуальна пропозиція, процедура *amparo*, консти-

туційне звернення, яке по суті виконує функцію нормативної конституційної скарги, нормативна і повна конституційні скарги. Також можливе звернення до Конституційного Суду в інших, нетрадиційних формах, зокрема у формі конституційного звернення, регламентованого Законом України «Про Конституційний Суд України». Досліджувані моделі мають характерні особливості, що надають певні переваги для держави, в якій вони застосовуються. Проте, на думку Венеціанської Комісії, в умовах посиленої уваги до захисту прав і свобод людини і громадянина, найбільш ефективною є модель повної конституційної скарги.

Список використаних джерел

1. Бисага Ю. М., Гецько М. М. Запровадження повної нормативної конституційної скарги в Україні як ефективного правового інструменту захисту основних прав і свобод. *Матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. з питань запровадження конституційної скарги в Україні* : зб. тез, м. Київ, 18 груд. 2015 р., Конституц. Суд України / за заг. ред. Ю. В. Бауліна. Київ : ВАІТЕ, 2016. С.41–50.
 2. Гультай М. М. Повна чи нормативна конституційна скарга: пошук національної моделі. *Вісник Академії правових наук України*. 2013. № 1. С. 24–33.
 3. Гультай М. М. Конституційна скарга та конституційне звернення: порівняльне дослідження. *Вісник Конституційного Суду України*. 2014. № 1. С. 68–75.
 4. Гультай М. М. Перспективи запровадження інституту конституційної скарги в правову систему України. *Матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. з питань запровадження конституційної скарги в Україні* : зб. тез, м. Київ, 18 груд. 2015 р., Конституц. Суд України / за заг.ред. Ю.В. Бауліна. Київ : ВАІТЕ, 2016. С 22–31.
 5. Практичний посібник щодо прийнятності заяв. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_UKR.pdf.
 6. Харутунян Г. Индивидуальная конституционная жалоба: европейские тенденции системного развития. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-JU\(2011\)018-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-JU(2011)018-rus).
 7. Шевчук І. М. Процедура ампаро як форма конституційного контролю в Мексиці. *Науковий вісн. Міжнарод. гуманітар. ун-ту*. Сер.: Юриспруденція. 2015. № 17. С. 148–150.
- Надійшла до редакції 25.11.2019.*

References

1. Bysaha, YU.M. & Hetsko, M.M. (2016). Zaprovdzhennya povnoyi normatyvnoyi konstytutsiynoyi skarhy v Ukrayini yak efektyvnoho pravovoho instrumentu zakhystu osnovnykh prav i svobod. [Introduce a full regulatory constitutional complaint in Ukraine as an effective legal instrument for the protection of fundamental rights and freedoms] *Materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi z pytan' zaprovadzhennya konstytutsiynoyi skarhy v Ukrayini: zbirka tez, m. Kyiv, 18 hrud. 2015 r. Konstytuts. Sud Ukrayiny; za zah. red. YU. V. Baulina.* – K.:VAITE. 2016. 186 s. [in Ukr.].
2. Hul'tay, M.M. (2013) Povna chy normatyvna konstytutsiyna skarha: poshuk natsional'noyi modeli. [Full or regulatory constitutional complaint: Searching for a national model. *Herald. № 1.*] *Visnyk. № 1.* S. 24-33. [in Ukr.].
3. Hul'tay, M.M. (2014) Konstytutsiyna skarha ta konstytutsiyne zvernennya: porivnyal'ne doslidzhennya. *Visnyk Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny.* [Constitutional complaint and constitutional appeal: a comparative study. *Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*] № 1. S. 68-75. [in Ukr.].
4. Hul'tay M.M. (2015) Perspektyvy zaprovadzhennya instytutu konstytutsiynoyi skarhy v pravovu systemu Ukrayiny. *Materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi z pytan' zaprovadzhennya konstytutsiynoyi skarhy v Ukrayini: zbirka tez, m.* [Prospects for introducing a constitutional complaint institute into the legal system of Ukraine. *Proceedings of the International Scientific and Practical Conference on the Issue of Constitutional Complaint in Ukraine: Collection of Abstracts*] Kyiv, 18 hrud. 2015 r. *Konstytuts. Sud Ukrayiny; za zah.red. YU.V. Baulina.* Kyiv:VAITE. 2016. 186 s. [in Ukr.].
5. Praktychnyy posibnyk shchodo pryynyatnosti zayav. [A practical guide to the admissibility of applications.] URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_UKR.pdf. [in Ukr.].

6. Kharutyunyan H. Yndyvudual'naya konstytutsyonnaya zhaloba: evropeyskye tendentsyy systemnoho razvytyya. [Harutyunyan, G. Individual constitutional complaint: European tendencies of systemic development] URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-JU\(2011\)018-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-JU(2011)018-rus). [in Russ.].

7. Shevchuk I.M. (2015) Protsedura amparo yak forma konstytutsiynoho kontrolyu v Meksytsi. Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. [The amparo procedure as a form of constitutional control in Mexico. Scientific Bulletin of the International Humanities University] Ser.: Yurysprudentsiya. № 17. S. 148-150. [in Ukr.].

SUMMARY

Nalyvaiko L. R., Zielienina M. V. Models of direct individual access to constitutional justice. The article emphasises that the issue of introducing a constitutional complaint into the national legal system has become a priority with the development of constitutional justice – the institution of constitutional law. Today, when a constitutional complaint is enshrined in Ukraine, the issues of improving its quality and making it accessible to persons entitled to file such a petition with the Constitutional Court of Ukraine remain urgent. In order to develop effective concepts for the development of the constitutional complaint institute, attention is paid to the genesis and existing models that have been implemented in our country for a long time. The concept of direct individual access to constitutional justice is considered. Special emphasis is placed on investigating the models of constitutional complaints that exist in states today, in particular traditional and non-traditional ones. It is stated that direct individual access to a court of constitutional jurisdiction is possible in such forms as: public complaint (*astio popularis*), quasi-public complaint (*quasi astio popularis*), individual proposal, amparo procedure, constitutional appeal. It is noted that it is also possible to appeal to the Constitutional Court in other, non-traditional forms, in particular, in the form of a constitutional appeal, regulated by the Law of Ukraine “On the Constitutional Court of Ukraine”. The opinion of the Venice Commission is that in the context of increased attention to the protection of human and citizen’s rights and freedoms, the model of full constitutional complaint is the most effective.

Keywords: *constitutional complaint, direct individual access to constitutional justice, public complaint, quasi-public complaint, individual proposal, amparo procedure, incomplete regulatory constitutional complaint, full constitutional complaint, constitutional appeal.*

УДК 342.7(477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-11-17

Кириченко Ю. В. ©

доктор юридичних наук, доцент
(Запорізький національний
технічний університет)

ПРАВО НА СВОБОДУ ПЕРЕСУВАННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СТ. 33 КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Досліджено конституційну практику нормативного регулювання права на свободу пересування, закріпленого в ст. 33 Конституції України та в аналогічних нормах конституцій держав континентальної Європи. Обґрунтовано необхідність внесення змін до ст. 33 Конституції України.

Ключові слова: *конституція, свобода пересування, право на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України.*

© Кириченко Ю.В., 2019

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-1212-1622>

kirichenko_yuriy84@ukr.net

Постановка проблеми. Важливою гарантією свободи особистості, умовою її професійного й духовного розвитку є право на свободу пересування, що являє собою гарантовану державою можливість вільного та безперешкодного переміщення людини в необхідному напрямку в будь-який спосіб і час по території України. Це право проголошено в міжнародно-правових актах із прав людини та у відповідних нормах абсолютної більшості конституцій держав континентальної Європи.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Науково-теоретичним підґрунтям для нашого дослідження стали національне конституційне законодавство та конституційне законодавство держав континентальної Європи, а також наукові праці вчених з обраної проблематики.

Слід наголосити, що сьогодні в Україні не проведено серйозного порівняльно-правового аналізу норм Конституції України та норм конституцій держав континентальної Європи щодо закріпленого в них права на свободу пересування.

Викладене свідчить про актуальність досліджуваної проблеми та потребу в подальших наукових розвідках.

Метою статті є проведення порівняльного аналізу положень норм конституцій України та держав континентальної Європи, у яких закріплено право на свободу пересування, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення положень ст. 33 Конституції України.

Виклад основного матеріалу. Право на вільне пересування в міжнародно-правовій доктрині розглядається як природне й невідчужуване право людини, що складається з кількох чітко сформульованих і взаємозалежних особистих прав людини. Таким же правовим шляхом пішов і вітчизняний законодавець, закріпивши у ст. 33 Конституції України, крім свободи пересування, ряд взаємопов'язаних між собою прав людини, таких як: право на вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, право на повернення в Україну в будь-який час.

Незважаючи на законодавче закріплення, визначення свободи пересування (на доктринальному рівні – права на свободу пересування) не знайшло єдиного розуміння. Так, О. Ф. Динько й Л. В. Федюк пропонують розглядати зазначене право у вузькому значенні – як конституційно-правову категорію, що полягає в самостійному виборі фізичною особою варіанта здійснення будь-якого переміщення, та в широкому сенсі, де свобода пересування, крім переміщень, охоплює вільний вибір місця проживання в межах держави, право вільно залишати територію держави, право будь-коли повертатися до держави свого громадянства або держави постійного проживання [1, с. 6; 2, с. 239]. А за визначенням Р. О. Стефанчука, право на свободу пересування слід розуміти як особисте немайнове право фізичної особи, яке забезпечує їй можливість вільно, на власний розсуд, у будь-якому напрямку, у будь-який спосіб та в будь-який час, за винятком обмежень, які встановлені законом, пересуватися по території України, а також вільно виїжджати за її межі й безперешкодно повертатися в Україну [3, с. 464].

У науці конституційного права залишається дискусійним питання, куди слід відносити право на свободу пересування – до конституційних прав чи до конституційних свобод людини. На думку І. І. Голубки, це пов'язано з певною термінологічною невизначеністю, яка спостерігається під час законодавчого закріплення цього права в Україні та окремих державах Європейського Союзу. І далі вчений стверджує, що право на свободу пересування належить до категорії конституційних прав, а не конституційних свобод [4, с. 59]. Підтримуючи цей висновок, водночас слід додати, що, за нашими дослідженнями, термін «право на вільне пересування» на конституційному рівні закріплено в 20 європейських державах, а термін «свобода пересування» – лише в дев'яти. Наприклад, у п. 1 ст. 44 Конституції Португалії встановлено, що «усі громадяни мають право вільно пересуватися національною територією» [5, с. 533], а в п. 1 ст. 11 Основного Закону Німеччини – «усі німці користуються свободою пересування на всій території Федерації» [5, с. 183].

Як наголошує М. Ф. Анісімова, у Конституції України термін «право» застосовано тільки стосовно вільного залишення території України, щодо пересування законодавець застосував термін «свобода», а для вільного вибору місця проживання взагалі не використав

жодного з названих термінів [6, с. 95]. Тобто в Конституції України не проведено чіткого розмежування цих понять.

Не розмежовано чітко ці поняття і в конституціях деяких європейських держав. Наприклад, у п. 1 ст. 23 Конституції Словаччини зазначено, що «свобода пересування і проживання гарантується», а в п. 2 цієї статті – «кожен, хто законно перебуває на території Словацької Республіки, має право вільно залишити цю територію» [7, с. 118].

Ураховуючи викладене та беручи до уваги те, що в міжнародно-правових актах із прав людини та конституціях більшості європейських держав положення про свободу пересування сформульовано як право, ми пропонуємо для характеристики можливостей, закріплених у ч. 1 ст. 33 Конституції України, замість словосполучення «свобода пересування» закріпити словосполучення «право на свободу пересування», що, на нашу думку, буде більш вдало та точно характеризувати правову сутність досліджуваного явища.

Зі змісту ч. 1 ст. 33 Конституції України випливає, що правосуб'єктністю свободи пересування володіє будь-яка людина, яка позначена безособовим терміном «кожен», який В. І. Іванчо пропонує замінити на словосполучення «громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства» [8, с. 64]. На нашу думку, із такою пропозицією важко погодитися, адже «кожен» є загальним терміном, що включає всі категорії громадян. Крім цього, цей термін використано і в міжнародно-правових актах із прав людини та конституціях Албанії, Болгарії, Грузії, Естонії, Польщі, Росії, Сербії, Словенії, Туреччини, Угорщини, Хорватії, Чехії. Водночас у конституціях Андорри й Вірменії застосовано терміни «будь-яка особа» й «кожна особа» відповідно, у конституціях Іспанії і Швейцарії – відповідно «іспанці» та «швейцарки і швейцарці», а в Основному Законі Німеччини – «усі». У конституціях Білорусі, Латвії, Литви, Ліхтенштейну, Македонії, Італії, Португалії, Фінляндії аналізоване право закріплено лише за громадянами цих держав [9, с. 175]. У зв'язку з таким різноманіттям ми вважаємо за доцільне залишити суб'єкт права на свободу пересування таким, як визначено в чинній ч. 1 ст. 33 Конституції України.

Також слід звернути увагу на те, що згідно з п. 1 ст. 12 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та п. 1 ст. 12 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод ці права поширюються лише на тих осіб, які на законних підставах перебувають на території будь-якої держави. Дотримуючись вимог названих міжнародно-правових актів, Азербайджан, Вірменія, Грузія, Естонія, Росія, Словаччина, Фінляндія, Хорватія, так само як і Україна, на конституційному рівні закріпили положення, що передбачають наявність законних підстав для перебування на території держави.

Юридична конструкція ч. 1 ст. 33 Конституції України свідчить про те, що основними складовими елементами свободи пересування є вільний вибір місця проживання та право вільно залишати територію України. Але слід зауважити, що в чинному законодавстві та науковій літературі використовують ряд термінів, пов'язаних із позначенням свободи вибору місця проживання та безпосередньо самого місця проживання особи: «право на вільний вибір місця проживання», «місце проживання», «місце перебування», «постійне місце проживання», «тимчасове місце проживання» та «місце фактичного проживання».

Попри поширене застосування поняття «місце проживання» не має однозначного тлумачення, що, на думку С. П. Бритченка, створює на практиці труднощі для реалізації права на свободу пересування та вільний вибір місця проживання, а тому має бути усунуте [10, с. 78]. В одних випадках під терміном «місце проживання» розуміють конкретно визначену нерухомість, придатну для проживання відповідно до встановлених законом стандартів, а в інших – адміністративно-територіальну одиницю. Але, на нашу думку, універсальним формулюванням поняття «місце проживання» слід вважати положення ст. 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», у якому зазначений термін означає житло, розташоване на території адміністративно-територіальної одиниці, у якому особа проживає, а також спеціалізовані соціальні установи, заклади соціального обслуговування та соціального захисту, військові частини [11].

Слід підкреслити, що вітчизняний законодавець у ч. 1 ст. 33 Конституції України поруч із правом на свободу пересування закріпив і право на вільний вибір місця проживання. Таким шляхом пішли і більшість європейських держав. Наприклад, у ч. 1 ст. 27 Конституції

Македонії зазначено, що «кожен громадянин Республіки Македонія має право вільно пересуватися по території Республіки і вільного вибору місця проживання» [12, с. 438].

Важливою складовою індивідуальної свободи пересування є право вільно залишати територію України. Але, на думку деяких науковців, закріплення терміна «залишення» видається спірним, адже його вживають тоді, коли повернення особи не передбачено, на відміну від поняття «виїзд» [13, с. 79]. Іншої думки дотримується О. Ф. Динько, який відзначає, що слово «залишати» означає вирушати звідкись, покидати щось, а термін «виїжджати» означає їхати, відправлятися куди-небудь. Це стосується також понять «повернення» та «в'їзд». При цьому вчений доходить висновку, що поняття «залишення» й «повернення» є більш місткими та змістовними порівняно зі звуженими поняттями «виїзд» та «в'їзд» [14, с. 109]. До речі, термін «виїзд», «виїжджати» застосували в текстах своїх конституцій Азербайджан (п. III ст. 28), Албанія (п. 2 ст. 38), Андорра (п. 1 ст. 21), Болгарія (п. 1 ст. 35), Вірменія (ч. 2 ст. 25), Литва (ч. 1 ст. 32), Молдова (п. 2 ст. 27), Росія (п. 2 ст. 27), Португалія (п. 2 ст. 44), а обидва терміни «виїзд», «в'їзд», «виїжджати» та «в'їжджати» – лише Греція (п. 4 ст. 5), Іспанія (ч. 2 ст. 19), Сербія (ч. 1 ст. 39) і Чорногорія (ч. 1 ст. 39). Наприклад, у п. 2 ст. 19 Конституції Іспанії записано, що іспанці «мають також право вільно в'їжджати в Іспанію і виїжджати з неї ...» [5, с. 375].

У конституціях європейських держав питання щодо закріплення права вільно залишати територію держави вирішено неоднаково. Так, у конституціях Словенії, Болгарії, Литви право вільно залишати територію країни закріплено разом із правом на свободу пересування та вільний вибір місця проживання на її території, а в конституціях Хорватії, Швейцарії, Італії, Португалії це право поєднується із правом на в'їзд до країни. У той же час у конституціях Вірменії, Фінляндії, Польщі, Словаччини аналізоване право закріплено окремо від інших складових свободи пересування [9, с. 178].

У ч. 1 ст. 33 Конституції України закріплено положення, згідно з яким дозволяється встановлювати законом правовий режим обмеження свободи пересування, що, на думку О. Ф. Динька, робить можливим послаблення конституційного захисту свободи пересування звичайним законом і, виходячи з практики, часто може нівелюватися адміністративними правилами [14, с. 91]. Тобто Конституція України безпосередньо не розкриває зміст таких обмежень, а виносить їх за межі, зараховуючи це питання до сфери регулювання закону. У такий спосіб регламентовано, наприклад, це питання і в ч. 3 ст. 52 Конституції Польщі, де записано, що свобода пересування та вибір місця проживання «можуть підлягати обмеженням, визначеним у законі» [12, с. 693]. Натомість у міжнародно-правових актах із прав людини та в багатьох конституціях держав континентальної Європи обмеження пересування може бути здійснене лише у випадках, які прямо передбачені в їх нормах. Так, у п. 3 ст. 12 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та в п. 3 ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод містяться приписи, відповідно до яких право на вільне пересування може бути обмежене лише в тих випадках, які є необхідними для охорони державної безпеки, громадського порядку, запобігання злочинності, здоров'я чи моральності населення або прав і свобод інших. Такий підхід застосували і законодавці Болгарії, Греції, Грузії, Естонії, Італії, Литви, Македонії, Німеччини, Сербії, Словаччини, Словенії, Туреччини, Хорватії, Чехії, Чорногорії, закріпивши у своїх конституціях конкретні обставини обмеження права на свободу пересування. Наприклад, у п. 3 ст. 23 Конституції Словаччини встановлено, що ці свободи «може бути обмежено законом, якщо це необхідно для безпеки держави, підтримки громадського порядку, охорони здоров'я або захисту прав і свобод інших осіб, а на обмежених територіях – і в інтересах охорони природи» [7, с. 118].

Але незважаючи на те, що в міжнародно-правових актах та в ряді конституцій європейських держав встановлено вичерпний перелік обставин обмеження досліджуваного права, а також ураховуючи специфіку законодавчої техніки конституційної норми, вважаємо нелогічним і некоректним формулювання будь-яких підстав обмеження свободи пересування в Конституції України. На нашу думку, це питання повинно бути врегульовано виключно галузевим законодавством. І тому не можна погодитися з пропозицією І. І. Голубки, що в ст. 33 Конституції України варто закріпити виключний

перелік випадків, у яких законом може встановлюватися обмеження права на свободу пересування на окремих територіях або до окремих осіб [15, с. 13].

Висновки. Отже, враховуючи європейський досвід регулювання права на свободу пересування та з метою усунення протиріч між положеннями міжнародно-правових актів із прав людини і національним законодавством, пропонуємо ст. 33 Конституції України викласти в такій редакції:

«Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується право на свободу пересування, право на вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом.

Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну».

Список використаних джерел

1. Динько О. Ф. Зміст і гарантії забезпечення реалізації свободи пересування людини та громадянина в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 18 с.
2. Федюк Л. В. Особисті немайнові права юридичних осіб: монографія. Івано-Франківськ: Прикарпатський націон. ун-т ім. Василя Стефаника, 2013. 500 с.
3. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія. Київ: КНТ, 2008. 626 с.
4. Голубка І. І. Право на свободу пересування: окремі теоретико-правові аспекти. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 5. С. 58–61. URL: http://www.pap.in.ua/5_2015/18.pdf.
5. Конституции государств Европейского Союза / под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва: Издательская группа ИНФРА-М-НОРМА, 1997. 816 с.
6. Анисимова М. Ф. Право на свободу передвижения и свободный выбор местожительства в Украине: история, современное состояние и перспективы развития. Запорожье: Дикое Поле, 2005. 207 с.
7. Конституции государств Европы: у 3 т. / под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва: Изд-во НОРМА, 2001. Т. 3. 792 с.
8. Іванчо В. І. Конституційно-правовий статус іноземців в Україні та країнах ЄС: порівняльний аналіз: дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород, 2015. 218 с.
9. Кириченко Ю. В. Актуальні проблеми конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні в контексті європейського досвіду: монографія. Київ: Центр учбов. літ-ри, 2017. 540 с.
10. Бритченко С. П. Питання законодавчого забезпечення свободи пересування та вільного вибору місця проживання в Україні. *Україна – Німеччина: розвиток законодавства в рамках європейського права*: матеріали укр.-німець. правового семінару (Київ, 21–22 вересня 2005 р.). Київ: Парламентське вид-во, 2006. С. 72–83.
11. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України № 1382–IV від 11 грудня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. Київ, 2004. № 15. Ст. 232.
12. Конституции государств Европы: у 3 т. / под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва: Изд-во НОРМА, 2001. Т. 2. 840 с.
13. Любченко М. О. Законодавче забезпечення права вільно залишати територію України. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2015. № 2. С. 78–81.
14. Динько О. Ф. Зміст і гарантії забезпечення реалізації свободи пересування людини та громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 220 с.
15. Голубка І. І. Конституційно-правове регулювання права на свободу пересування в Україні та країнах Європейського Союзу: порівняльний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Ужгород, 2014. Вип. 29. Ч. 2. С. 11–14.

Надійшла до редакції 19.09.2019.

References

1. Dyn'ko, O. F. (2003) Zmist i harantiyi zabezpechennya realizatsiyi svobody peresuvannya lyudyyny ta hromadyanyna v Ukrayini: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. [Content and guarantees of realization of freedom of movement of the person and the citizen in Ukraine: the author's abstract. diss. ... Cand. lawyer. Sciences] Kyuiv. 18 s. [in Ukr.].
2. Fedyuk, L. V. (2013) Osobysti nemaynovi prava yurydychnykh osib: monohrafiya. Ivano-

Frankiv's'k: Prykarpat-s'kyu natsion. un-t im. Vasylya Stefanyka. [Personal non-property rights of legal entities: a monograph.] 500 s. [in Ukr.].

3. Stefanchuk, R. O. (2008) Osobysti nemaynovi prava fizychnykh osib (ponyattya, zmist, systema, osoblyvosti zdiysnennya ta zakhystu): monohrafiya. [Personal non-property rights of individuals (concept, content, system, features of implementation and protection): monograph.] Kyiv: KNT. 626 s. [in Ukr.].

4. Holubka I. I. (2015) Pravo na svobodu peresuvannya: okremi teoretyko-pravovi aspekty. [The right to freedom of movement: separate theoretical and legal aspects] Porivnyal'no-analitychne pravo. № 5. S. 58–61. URL: http://www.pap.in.ua/5_2015/18.pdf [in Ukr.].

5. Konstytutsyy hosudarstv Evropeyskoho Soyuzu / pod obshch. red. L. A. Okun'kova. Moskva: Yzdatel'skaya hrupa YNFRA-M-NORMA (1997). 816 s. [in Russ.].

6. Anysymova M. F. (2005) Pravo na svobodu peredvyzhenyia y svobodnyy vybor mestozhytel'stva v Ukrainy: ystoriya, srovennoe sostoyanye y perspektyvy razvytyia. [Right to freedom of movement and free choice of residence in Ukraine: history, current state and prospects for development] Zaporozh'e: Dykoe Pole, 207 [in Russ.].

7. Konstytutsyy hosudarstv Evropy [The Constitution of the States of Europe]: u 3 t. / pod obshch. red. L. A. Okun'kova. Moskva: Yzd-vo NORMA (2001). T. 3. 792 s. [in Russ.].

8. Ivancho, V. I. (2015) Konstytutsiyno-pravovyy status inozemtsiv v Ukraini ta krayinakh YES: porivnyal'nyy analiz [Constitutional and legal status of foreigners in Ukraine and EU countries: comparative analysis]: dys. ... kand. yuryd. nauk. Uzhhorod,. 218 s. [in Ukr.].

9. Kyrychenko, Y.U. (2017) V. Aktual'ni problemy konstytutsiyno-pravovoho rehulyuvannya prav, svobod ta obov'yazkiv lyudyny i hromadyanyna v Ukraini v konteksti yevropeys'koho dosvidu: monohrafiya. [Topical problems of constitutional and legal regulation of rights, freedoms and responsibilities of a person and citizen in Ukraine in the context of the European experience: a monograph] Kyiv: Tsentru uchbov. lit-ry. 540 s. [in Ukr.].

10. Brytchenko, S.P. (2006) Pytannya zakonodavchoho zabezpechennya svobody peresuvannya ta vil'noho vyboru mistysya prozhyvannya v Ukraini. [The issue of legislative support for freedom of movement and free choice of residence in Ukraine] Ukrainyina – Nimechchyna: rozvytok zakonodavstva v ramkakh yevropeys'koho prava: materialy ukr.-nimets. pravovoho seminaru (Kyiv, 21–22 veresnya 2005 r.). Kyiv: Parlament-s'ke vyd-vo, 2006. S. 72–83. [in Ukr.].

11. Pro svobodu peresuvannya ta vil'nyy vybir mistysya prozhyvannya v Ukraini: Zakon Ukrainy № 1382–IV vid 11 hrudnya 2003 roku. [On Freedom of Movement and Free Choice of Residence in Ukraine: Law of Ukraine No. 1382 – IV of December 11, 2003]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. Kyiv (2004). № 15. St. 232. [in Ukr.].

12. Konstytutsyy hosudarstv Evropy [Constitutions of the states of Europe]: u 3 t. / pod obshch. red. L. A. Okun'kova. Moskva: Yzd-vo NORMA (2001). T. 2. 840 s. [in Russ.].

13. Lyubchenko, M. O. (2015) Zakonodavche zabezpechennya prava vil'no zalyshaty terytoriyu Ukrainy [Legal support of the right to leave the territory of Ukraine]. Chasopys Kyiv's'koho universytetu prava. Kyiv,. № 2. S. 78–81. [in Ukr.].

14. Dyn'ko, O. F. (2003) Zmist i harantiyi zabezpechennya realizatsiyi svobody peresuvannya lyudyny ta hromadyanyna v Ukraini [Content and guarantees of realization of freedom of movement of the person and the citizen in Ukraine]: dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. 220 s. [in Ukr.].

15. Holubka, I. I. (2014) Konstytutsiyno-pravove rehulyuvannya prava na svobodu peresuvannya v Ukraini ta krayinakh Yevropeys'koho Soyuzu: porivnyal'nyy analiz. [Constitutional regulation of the right to freedom of movement in Ukraine and the European Union: a comparative analysis] Naukovyy visnyk Uzhhorod's'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Pravo. Uzhhorod. Vyp. 29. CH. 2. S. 11–14. [in Ukr.].

SUMMARY

Kyrychenko Yu. V. Right to freedom of movement: theoretical and legal aspects of improvement of Art. 33 Constitutions of Ukraine. The constitutional practice of normative regulation of the right to freedom of movement enshrined in Art. 33 of the Constitution of Ukraine and similar norms of the constitutions of the states of continental Europe. The necessity to make changes to Art. 33 of the Constitution of Ukraine.

An important guarantee of the freedom of the individual, the condition of his

professional and spiritual development is the right to freedom of movement, which is a guaranteed by the state the possibility of free and unimpeded movement of a person in the necessary direction in any way and time in the territory of Ukraine. This right is enshrined in international human rights instruments and in the relevant norms of the vast majority of the constitutions of the states of continental Europe.

The right to free movement in international legal doctrine is regarded as a natural and inalienable human right, consisting of several well-defined and interdependent personal human rights. The same legal path went and domestic lawmaker, securing in Art. 33 of the Constitution of Ukraine, in addition to freedom of movement, a number of interrelated human rights, such as the right to freely choose their place of residence, the right to freely leave the territory of Ukraine, the right to return to Ukraine at any time. In the science of constitutional law, the question remains as to where the right to freedom of movement should be attributed to constitutional rights or constitutional freedoms.

There is no clear delineation of these concepts in the constitutions of some European countries. For example, in item 1 of Art. 23 of the Slovak Constitution states that “freedom of movement and residence is guaranteed” and in paragraph 2 of this article - “anyone lawfully resident in the territory of the Slovak Republic has the right to leave this territory freely”.

Therefore, taking into account the European experience in regulating the right to freedom of movement and in order to eliminate the contradictions between the provisions of international human rights instruments and national legislation, we propose Art. 33 of the Constitution of Ukraine shall be read as follows:

“Everyone who legally resides in the territory of Ukraine is guaranteed the right to freedom of movement, the right to freely choose his place of residence, the right to freely leave the territory of Ukraine, with the exception of restrictions established by law.

A citizen of Ukraine cannot be deprived of the right to return to Ukraine at any time”.

Keywords: constitution, freedom of movement, right to freedom of movement, free choice of residence, right to freely leave the territory of Ukraine.

УДК 378

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-17-23

Марченко О.В. ©

доктор філософських наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

СВІТОГЛЯДНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У СУЧАСНОМУ ПРОСТОРИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Особистість як суб'єкт міжособистісних відносин є носієм найрізноманітніших когнітивних, діяльнісних, комунікативних, творчих властивостей. Відповідно й сам освітній простір має складну структуру, адже включає у себе світ знань та освітніх цінностей, виховні ідеали й освітні стратегії, а також діяльнісно-комунікативну взаємодію й взаємовідносини суб'єктів освіти. Саме тому взаємодію в освітньому просторі слід розуміти як гармонійне співіснування цих інтересів, як «зустріч» і співпрацю їхніх емоційних, вольових, комунікативних та інших втілень.

Ключові слова: світогляд, взаємодія, вища освіта, освітній простір, глобалізація.

© Марченко О.В., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2069-9942>

lina728@ukr.net

Постановка проблеми. Педагог, як один із суб'єктів освітнього простору, виконує свою професійну діяльність у контексті численних взаємодіючих особистісних інтересів. Освітній простір, що є полісуб'єктною, полімотивованою і водночас цілісною структурою, осмислюється ним як об'єктивна реальність. Глибоке усвідомлення динамічності і множинності складових освітнього простору спонукає педагога до перегляду власної позиції у процесі комунікації, до пошуку найбільш ефективних моделей побудови освітнього процесу. Отже, ефективність взаємодії суб'єктів освіти, у першу чергу, залежить від професіоналізму і внутрішньої готовності педагога до діалогу. Саме тому до особи педагога, який є «диригентом» педагогічної комунікації, завжди висувалися високі вимоги. Сутнісне і змістове наповнення цих вимог якнайкраще розкривається в уявленнях визначних філософів і педагогів другої половини XIX – початку XX століття про ідеал педагога. Наскільки ці уявлення співвідносні із сучасними вимогами до організації освітнього процесу, зокрема у закладах вищої освіти? Чи й досі, незважаючи на прискорення глобалізаційних процесів у світі, думки мислителів минулих століть щодо сутності і змісту педагогічної діяльності залишаються актуальними? Як не втратити здобутки талановитих українських педагогів у потоці педагогічних інновацій, які пропонуються зарубіжними вченими? Саме такі проблемні питання розглянуто у цьому дослідженні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Значний внесок в обґрунтування гуманістичної сутності освіти та утвердження її як простору духовного розвитку дитини зроблено видатними мислителями другої половини XIX – початку XX століття, зокрема П. Вахтеровим, К. Вентцелем, Б. Грінченком, М. Драгомановим, В. Зеньківським, П. Каптеревим, М. Пироговим, С. Русовою, І. Франком та іншими. Особливе місце у дослідженні онтологічних проблем освіти в її суб'єктному вимірі мають ідеї таких філософів зазначеного періоду, як М. Бердяєв, С. Гессен, М. Корф, П. Лесгафт, В. Соловійов, Л. Толстой, К. Ушинський. Пошуку ефективних стратегій взаємодії суб'єктів освіти в умовах сучасної вищої школи присвячено праці І. Зязюна, Р. Кобця, М. Поповича, Н. Радіонової.

Мета статті: порівняльний аналіз характеристик і репрезентацій педагогічної взаємодії у другій половині XIX – на початку XX століття і в сучасному глобалізованому освітньому просторі.

Виклад основного матеріалу. У педагогічній і філософській думці досліджуваного періоду простежуються різні акценти щодо розуміння взаємодії суб'єктів освіти, а отже, й ідеалу педагога. Наприклад, православна (теологічна) традиція наголошувала на значенні абсолютних цінностей, життя з Богом – «педагог-християнин» (М. Олесницький, П. Юркевич, М. Рубінштейн); гуманістична традиція в особистості педагога виділяє такі цінності, як любов, доброта, милосердя, повага, віра у дітей, глибоке знання та прийняття їх внутрішнього духовного світу – «педагог-гуманіст» (К. Ушинський, М. Пирогов, М. Корф, П. Каптерев, В. Стоюнін, С. Миропольський, М. Демков); еволюційна педагогіка пропонувала ідею розвитку та вдосконалення духовності педагога (В. Вахтеров); прибічники вільного виховання на перше місце висували свободу, самоактуалізацію, творчість – «педагог-творець» (К. Вентцель); ті, хто виступав за національне відродження, наголошували на формуванні національної свідомості, опануванні національною культурою – «педагог-патріот» (М. Драгоманов, М. Грушевський, Б. Грінченко, Я. Чепіга, С. Русова).

На підставі аналізу поглядів та думок видатних вітчизняних теоретиків і практиків можна стверджувати, що ефективність педагогічної взаємодії визначається такими факторами: 1) взаємоповага, духовне взаєморозуміння та співчуття; 2) педагогічний оптимізм, беззастережна віра в духовний, фізичний, інтелектуальний потенціал вихованця і прагнення допомогти його реалізувати; 3) готовність щиро захоплюватись досягненнями інших; 4) уміння бачити результати своєї праці в думках, вчинках, емоціях, життєвих смислах і досягненнях своїх вихованців; 5) здатність до подиву, радості, відкритості почуттів; 6) професійний неспокій, професійна совість (злиття власне людського і професійного), професійна гідність (розуміння важливості своєї праці, розвинена адекватна самооцінка); 7) інтелігентність (здатність до активної розумової праці, духовних пошуків).

Що ж принципово змінилося в уявленнях про педагогічну взаємодію в просторі вищої освіти у XXI столітті? Зміни в соціальному житті суспільства та в освіті призвели

до зміни функцій педагога, що із транслятора знань стає ініціатором, «генератором смислів» комунікативних процесів в освітньому просторі, які покликані забезпечити максимальне розкриття актуальних і потенційних можливостей студентів. Водночас визначені провідними мислителями XIX століття пріоритети гуманістичної педагогіки й на сьогодні залишаються методологічною основою педагогічної комунікації. Сутність педагогічної взаємодії в умовах інформаційного суспільства, як і століття тому, розкривається в особливому бережному ставленні до особистості, в усвідомленні її самоцінності, унікальності.

Провідними характеристиками ефективної педагогічної взаємодії із цих позицій є: гуманістична позиція педагога, його духовний потенціал, психолого-педагогічна компетентність, розвинене педагогічне мислення, здатність до рефлексії, саморегуляції власної діяльності. Компонентами професійно-педагогічної комунікативності сучасними дослідниками визнаються такі показники особистісного розвитку, як стійка потреба у систематичній комунікації із студентами відповідно до власних наукових інтересів та запитів аудиторії; взаємодія загальнолюдських і професійних елементів комунікативності; емоційне задоволення на всіх етапах процесу комунікації; прагнення до набуття комунікативних навичок і вмінь.

Автори праць, присвячених проблемам професіогенезу (С. Ворошиловський, Н. Кузьміна, Л. Мітіна, В. Сластьонін, В. Слободчиков та інші), роблять висновок, що низка особистісних характеристик педагога визначається його ціннісними ставленнями. Ці ставлення проявляються в суб'єктному сприйнятті іншої людини, гуманності, емпатії, здатності до самопізнання, адекватній самооцінці й самореалізації, у креативності, освітній активності та прагненні до професійного росту, до вироблення індивідуального стилю діяльності.

Необхідність розглядати комунікативну діяльність педагога як один із проявів креативності обґрунтовує і В. Кан-Калік. Творчість у цьому разі проявляється у творчому пошуку змісту й способу передачі навчальної інформації; у творчості педагогічної взаємодії; у здатності зацікавити, захопити, організувати пошукову діяльність своїх вихованців, в оперативності та спритності у нестандартних педагогічних ситуаціях [1, с. 65–66].

Отже, педагогічне спілкування – це складний, багатоплановий процес установлення й розвитку контактів між людьми, породжений необхідністю спільної діяльності, який включає в себе обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття і розуміння іншої людини. Він забезпечує трансляцію людської культури через педагога, сприяє формуванню у студентів ціннісних орієнтирів.

У культурологічному аспекті доцільним є виділення декількох важливих складових педагогічної діяльності, спрямованих на формування цілісної особистості, на розвиток умінь сприймати і розуміти партнера по комунікації, на виховання культури почуттів, на створення атмосфери співтворчості в освітньому просторі.

Однією з таких складових є реалізація образу педагога як «значущого Іншого», який «задає вершини». Його сутність і змістове наповнення розкривається у вислові: «Мені потрібно знати, що вершини існують. Розумію, що ніколи не зможу їх досягти, але для мене вони важливі тим, що ніби задають шлях мого сходження... Ті, хто слухав лекції М. Мамардашвілі, Ю. Лотмана, ніколи не зможуть забути потрясіння, пережитого від зустрічі із ними... Жаль, що багато із таких людей так і не змогли передати свій погляд на світ тим, хто прагнув спілкування з ними» [2, с. 29]. Призначення – «задавати вершини» – прийнятне для небагатьох талановитих, яскравих особистостей, які мають енциклопедичні знання, багатий духовний світ, тверді моральні устої. Проте кожен педагог може прагнути до реалізації цього призначення, ненастанно навчаючись разом зі своїми студентами.

Як «значущий Інший», що є взірцем для наслідування, педагог одночасно створює у свідомості учнів символічні засоби (образи), необхідні людині для освоєння світу і повноцінного життя. Це ще один важливий культурологічний компонент педагогічної діяльності. За твердженням С. Ушакіна, «становлення особистості співпадає з процесом набуття неї освіти, тобто із процесом накопичення, засвоєння і відтворення символічних засобів (образів), за допомогою яких особистість зможе позначити свою присутність у суспільстві» [3, с. 448]. Саме від особистості викладача або шкільного вчителя багато в чому залежить процес формування образів і моделей поведінки, які будуть сформовані і назавжди вкарбовані у світогляд людини.

Одна з особливостей педагогічної комунікації полягає у тому, що в ситуації взаємо-

дії педагога й студента першому аргію відводиться провідна комунікативна роль (з огляду на вік, соціальне становище, накопичений досвід). Слід також враховувати, що розуміння комунікації передбачає не лише вербальну взаємодію, але й процеси тактильного, чуттєвого, зорового сприйняття, завдяки яким відбувається трансляція світоглядних установок: системи цінностей і образів, норм та ідеалів, символів і смислів. Саме тому в образі викладача, який є зразком для наслідування, важливо все: від зовнішнього вигляду до внутрішнього духовного світу.

Формування символічних засобів у свідомості студента – процес об'єктивний, а комунікативна роль педагога полягає у тому, щоб сприяти створенню саме позитивних образів (що, на жаль, відбувається далеко не завжди), за допомогою яких студент зможе в подальшому проявляти свою внутрішню сутність у ситуаціях соціальної взаємодії. Отже, освіта може бути осмислена як оволодіння різноманітними системами канонів і зразків репрезентації, уособленням яких і є особистість педагога. Водночас «зразки для наслідування» – це й позитивні стимули до освіти. Ціннісний взорець особистості надзвичайно важливий для освітнього процесу в цілому. Таке ціннісно-емоційне сприйняття особистості педагога привносить у процес пізнання істини елемент духовності, робить його неформальним, творчим, слугує джерелом для нових ціннісно-сміслових образів у свідомості суб'єктів навчання.

Однак на характер педагогічної взаємодії впливають не тільки суб'єктивні фактори, але й об'єктивні процеси, що відбуваються у соціокультурному просторі. Так, із настанням нової інформаційної епохи і появою в освітній системі нового «суб'єкта» – Інтернету відбулися кардинальні зміни в характері і формах комунікативних відносин, способах осягнення світу, формах пізнання і мислення. Широке впровадження інформаційно-комунікативних технологій призвело до поступового заміщення традиційного вербально-орієнтованого способу осягнення світу новим аудіовізуальним пізнанням і, як наслідок, до активізації раціонального стилю мислення і розширення його впливу на різні види діяльності людини. Можемо констатувати появу нового типу креативної діяльності, за якої акцент зміщується з емоційно-образного рівня на раціональний.

Відповідним чином змінилися смисл і форми діяльності педагога, який покликаний бути, у першу чергу, помічником, навігатором у світі знань. Технічні ж засоби в цих умовах є проміжною ланкою між суб'єктами освітнього процесу, що подекуди призводить до їх взаємного дистанціювання. Як наслідок, нівелювання символічно-творчої ролі педагога.

Вирішити цю проблему допоможе звернення до іншого культурологічного аспекту педагогічної діяльності, що передбачає розуміння Вчителя як «значущого Іншого», який виконує роль «ідентифікатора» або «дзеркала» для іншої людини. Такого «дзеркала», яке здатне відкрити людині те, що вона не в змозі осягнути сама, спостерігаючи своє зображення у звичайних дзеркальних поверхнях. Тільки інша людина може допомогти нам дізнатися усю повноту істини про себе [4, с. 119].

Не менш значущою є й роль педагога, яку можна визначити як креативну. Вона спрямована на «добудовування» особистості як в інтелектуальному, так і моральному відношенні, що має відбуватися у процесі співтворчості. Виступаючи як інтелектуальний організатор актів обміну інформацією в освітньому процесі, педагог вмикає «інтелектуальну машину отримувача», що за термінологією Юрія Лотмана, є партнером по комунікації. «Мислення на самоті не можливе у тому розумінні, що для його «запуску» потрібен інтелект, що перебуває поза його межами. «... мислячий пристрій не може заповнювати весь свій універсум – він потребує іншого мислячого пристрою і організованих актів обміну текстами. Цей закон дієвий не лишень для штучного інтелекту, але й для будь-якого інтелекту взагалі» [5, с. 167].

Залучення до світу знань неможливе без морального виховання. Знання лише тоді по-справжньому збагачуватимуть людину, коли усе її єство буде спрямоване до морального. У такому разі нові знання, осмислені індивідом, набувають позитивних смислів і здатні надати соціокультурним процесам життєстверджуючого характеру. Особливої значущості ця умова набуває у період соціальної нестабільності.

Педагог, якщо це не байбужа, відповідальна людина, повинен вповні використовувати комунікативні переваги своєї професії, аби коригувати погляди студентів, що формуються під впливом агресивних факторів соціокультурного середовища. Чималий обсяг інформації, який отримує людина з оточуючого світу, стає на заваді її прагненню

«зазирнути в себе», зануритися у свій внутрішній духовний світ. Педагог повинен створювати ситуації, які б сприяли розвитку у студента рефлексивного ставлення до себе, адже «рефлексія не зможе зародитися у надрах відокремленої особистості, поза комунікацією, поза процесом залучення до скарбів цивілізації й культури людства» [6, с. 768].

У комунікативних зв'язках «студент – педагог» важливу роль відіграє емоційна компонента. Її живить культурна комунікація, яка й повинна бути основою викладання гуманітарних наук. З позицій культурології, процеси комунікації є не просто передачею інформації, а передбачають трансляцію енергетичних потоків («у вигляді душевного тепла, сердечного поруху любові й дружби») [7, с. 194]. Особливість культурної комунікації полягає у необхідності встановити доброзичливий особистісний контакт, а вже потім передавати певний обсяг інформації. Лише у такій послідовності можливий обмін культурними смислами. «Транслюючи певний об'єм енергії (любові, душевного тепла тощо), ми повідомляємо і певні людські смисли. В такому випадку любов не лише зігріває, але й навчає. ... Ця якість культурної комунікації робить її вкрай важливою культурологічною категорією, яка покликана дати цілеспрямоване методологічне забезпечення усім людиноутворюючим процесам культури» [7, с. 194].

Отже, узагальнення провідних аспектів педагогічної діяльності дозволяє сформулювати певні вимоги до комунікативних відносин між педагогом і студентом, які узгоджуються із положеннями особистісно орієнтованої освітньої парадигми. Перш за все, це повинна бути діалогічна (полілогічна) система спілкування двох (або декількох) рівноправних партнерів по комунікації – особистостей, які являють собою особливі, індивідуальні «світи культури». Крім того, спілкування має бути направленим на зовнішній світ, бути емпатійним, небайдужим, відповідальним, творчим. Мета такого спілкування полягає у подоланні відчуження і досягненні взаєморозуміння. Його можна охарактеризувати як діалог культур у вимірі людини.

Відповідно комунікативний рівень «студент – педагог» слід характеризувати не лише як міжособистісний, а й як такий, що здобуває в освітньому контексті ще й міжкультурне значення. Така позиція є виправданою, якщо розглядати комунікацію у бахтінському розумінні, де «мова йде про принцип зв'язку між двома людьми як точками зору на світ, які ... визначаються фактором людської унікальності, що підтверджується наявністю у кожної людини певного коду сприйняття інформації, який не можна звести ні до якого іншого» [8, с. 152].

Взаємодія Однієї людини з Іншою являє собою їхнє спільне буття. Взаємодія в освітньому просторі має триєдину структуру і знаходить своє відображення у взаємних впливах педагога, студента і культурного середовища, в якому вони цієї миті перебувають. Такий трикомпонентний процес має на меті цілісне формування особистості без розподілу на виховання і навчання.

Взаємодія у глобальному вимірі інформаційного суспільства об'єднує різні локальні освітні середовища та забезпечує використання здобутків інноваційних освітніх проєктів однієї країни в освітньому просторі інших. Це створює подібні освітні ситуації на теренах різних країн, що, в свою чергу, сприяє результативності освіти як інтегрального явища, яке характеризується взаємним зближенням і взаємодоповнюваністю національних освітніх систем. Слід відзначити також синхронізацію дій, що досягається регулюванням цих проєктів відповідними наднаціональними інститутами, і як наслідок, вихід національних освітніх систем за межі окремої держави, і поступове формування єдиного освітнього простору як найбільш ефективної форми реалізації завдань освіти майбутнього. Інакше кажучи, у сучасній освіті інтегровані кооперація і асиміляція як види соціальних процесів.

Тенденція до набуття кожним соціальним суб'єктом (чи то окремим індивідом, чи то цілою країною) більшої свободи, плюралізму і рівних прав спричиняє трансформацію цільових установок особистості. Людину вже не задовольняють отримані від когось знання, вона все більше орієнтується на самостійний пошук інформації. Знайомство з традиціями відкриває перспективи антиципації майбутнього. Етнічний досвід, можливості в освоєнні внутрішньої і зовнішньої природи утворюють базовий фонд культури особистості, яка в змозі бути суб'єктом свого власного розвитку.

Формування такої особистості можливе за умови реалізації принципово нової освітньої концепції, що орієнтована не на підготовку функціонерів для виробництва, а є інституцією, здатною забезпечити діалог культур у глобальному вимірі. Освіта повинна перейти із режиму функціонування у режим розвитку, готувати особистість до діяльнос-

ті у такому середовищі, де ступінь відповідальності постійно коливається, де на зміну вертикальному менеджменту приходять мережевий, де інформація передається найрізноманітнішими каналами, а ініціатива затребувана більше, ніж виконавська дисципліна.

Взаємодія органічно розкриває ставлення індивіда до себе, а у ролі індивідуальної характеристики є як ставлення до іншого, тобто вона опосередкована особистісно-смысловими утвореннями: мотиваційними і ціннісними структурами, характеристиками Я-концепції респондента і образом «Я» значущого іншого.

Висновки. Процеси, які відбуваються у сучасному інформаційному суспільстві, потребують заміни технократії ноократією, що, за визначенням В. Зінченка, є «владою розуму», розширення кордонів «любові до мудрості», як узагальненої системи поглядів на світ і людину у ньому. Змінюються акценти і в розумінні специфіки діяльності людини у відкритому суспільстві – вона повинна розуміти, осмислювати, інтерпретувати будь-які семантичні об'єкти, швидко приймати рішення на основі видобутої з різних джерел та інтеріоризованої інформації, реалізуючи триєдиний процес: «сприйняття – розуміння – дія», кожен елемент якого є соціально і культурно опосередкований. Очевидною є потреба не в автономному, а в системному і цілісному дослідженні феномена соціокультурної взаємодії суб'єктів освітнього простору, його генезису та технологій реалізації найбільш ефективних моделей взаємодії в освіті.

Список використаних джерел

1. Кан-Калик В. А., Никандров Н. Д. Педагогическое творчество. Москва : Педагогика, 1990. 144 с.
2. Долженко О. Социокультурные предпосылки становления новой парадигмы высшего образования. *Alma mater*. 2000. № 10. С. 24–30.
3. Ушакин С. Видимость мужественности. О муже(N)ственности : сб. ст. / Сост. С. Ушакин. Москва : Новое литературное обозрение, 2002. С. 483–502.
4. Наместникова И. Межкультурный диалог «Запад – Восток» как фактор толерантности. *Государственная служба*. 2003. № 1. С. 118–121.
5. Лотман Ю. М. Культура и текст как генераторы смысла. *История и типология русской культуры*. Санкт-Петербург : Искусство-СПб, 2002. С. 162–168.
6. Спиркин А. Г. Философия. Москва : Гардарика, 2000. 815 с.
7. Энциклопедический словарь по культурологии. Москва : Центр, 1997. 478 с.
8. Лотман Ю. М. Наследие Бахтина и актуальные проблемы семиотики. *История и типология русской культуры*. Санкт-Петербург : Искусство-СПб, 2002. С. 147–155.

Надійшла до редакції 03.12.2019

References

1. Kan-Kalik, V. A. & Nikandrov, N. D. (1990) *Pedagogicheskoye tvorchestvo*. [Pedagogical creativity] – M. : Pedagogika. 144 s. [in Russ.].
2. Dolzhenko, O. (2000) *Sotsiokul'turnyye predposylki stanovleniya novoy paradigmy vysshogo obrazovaniya* [Sociocultural prerequisites for the formation of a new paradigm of higher education] // *Alma mater*. №10. S.24-30 [in Russ.].
3. Ushakin, S. (2002) *Vidimost' muzhestvennosti*. [Appearance of masculinity]// *O muzhe(N)stvennosti: Sbornik statey / Sost. S. Ushakin*. – M. : *Novoye literaturnoye obozreniye*. – S.483-502 [in Russ.].
4. Namestnikova, I. (2003) *Mezhkul'turnyy dialog "Zapad – Vostok" kak faktor tolerantnosti* [Intercultural dialogue "West - East" as a factor of tolerance]// *Gosudarstvennaya sluzhba*. №1. S. 118-121 [in Russ.].
5. Lotman, Y.U. (2002) *M. Kul'tura i tekst kak generatory smysla // Istoriya i tipologiya russkoy kul'tury*. SPb. : *Isskustvo-SPb*. S. 162-168 [in Russ.].
6. Spirkin, A.G. (2000) *Filosofiya*. [Philosophy] M. : *Gardariki*. 815s. [in Russ.].
7. *Entseklpedicheskiy slovar' po kul'turologii*. [Encyclopedic Dictionary of Cultural Studies] M. : *Tsentr*, 1997. 478s [in Russ.].
8. Lotman, Y.U. (2002) *M. Naslediye Bakhtina i aktual'nyye problemy semiotiki* [Legacy of Bakhtin and actual problems of semiotics]// *Lotman YU.M. Istoriya i tipologiya russkoy kul'tury*. SPb. : *Iskusstvo-SPB*, 2002. S. 162-168. [in Russ.].

SUMMARY

Marchenko O.V. Worldview and organizational principles of pedagogical interaction in contemporary higher education space. In a time of great social transformation, humanity needs rethinking its deep internal connections in society and alteration its life strategy on the basis of mutual understanding and effective cooperation. In the situation of instability and constant risks, the importance of education is also actualized, which helps to harmonize human relations with the environment, adapt it to changing living conditions. By “immersing” yourself in the educational space, one not only gains a certain amount of knowledge and has the opportunity to develop certain skills, but also overcomes all stages of formation and evolution of personality, socialization, self-realization, mastering reality through a system of communicative relationships. In fact, it is this system that makes unique conditions for the implementation of these processes.

Personality as the actor of interpersonal relationships is the bearer of a variety of cognitive, activity, communicative, and creative qualities. Accordingly, the educational space itself has a complex structure, since it encompasses the world of knowledge and educational values, educational ideals and educational strategies, as well as activity-communication interaction and interrelations of the education actors. That is why interaction in the educational space should be understood as a harmonious coexistence of these interests, as a “meeting” and the cooperation of their emotional, volitional, communicative and other embodiments.

The effectiveness of interaction between education actors depends, first of all, on the professionalism and internal readiness of the teacher for dialogue. That is why high demands have always been placed on the teacher’s personality. The substantive and meaningful meeting of these requirements is best revealed in the ideas of eminent philosophers and educators of the second half of the nineteenth and early twentieth centuries about the teacher’s ideal. To what extent are these ideas in line with current requirements for the organization of the educational process, particularly in higher education institutions? Do not yet think, despite the accelerated globalization processes in the world, the thoughts of thinkers of the past centuries about the nature and content of pedagogical activity? How not to lose the achievements of talented Ukrainian teachers in the flow of pedagogical innovations offered by foreign scientists? It is these problematic issues that will be the focus of this study.

Keywords: *outlook, interaction, higher education, educational space, globalization.*

УДК 349.225.65

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-23-29

Подорожній А. Ю.[©]

кандидат юридичних наук

(Харківський національний

університет внутрішніх справ)

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ДИСЦИПЛІНАРНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЧАСІВ ІСНУВАННЯ СРСР

У статті на основі наукової літератури здійснено історико-правовий аналіз розвитку законодавства про дисциплінарну відповідальність за часів існування СРСР. Доведено, що у період існування СРСР правове регулювання дисциплінарної відповідальності характеризувалось тим, що норми законодавства поширювалися на всі категорії працівників, без виокремлення категорій, роду заняття, напряму трудової діяльності працівників. Наголошено, що у цей історичний період застосовувались жорсткі методи укріплення дисципліни праці, а також жорсткі заходи дисциплінарної відповідальності.

Ключові слова: *історія, трудове законодавство, дисципліна, дисциплінарна відповідальність, Кодекс законів про працю, СРСР.*

© Подорожній А. Ю., 2019

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-6649-8978>

pmk.pzgd@gmail.com

Постановка проблеми. На цей час, коли в Україні відбуваються зміни, пов'язані зі становленням ринкової економіки, а також реформуванням законодавства відповідно до стандартів Європейського Союзу, усе частіше увага законодавця та науковців приділяється інституту дисциплінарної відповідальності. Проблеми формування цього інституту приділяються як у наукових колах, так і на рівні законодавчих нормативних актів. Через те, що дисциплінарна відповідальність забезпечує ефективну організацію суспільної праці й узгоджену, цілеспрямовану діяльність учасників виробничого процесу, вона вимагає дослідження з метою подальшого вдосконалення і реформування. Але для того, щоб норми трудового законодавства у сфері дисциплінарної відповідальності відповідали рівню розвитку соціальних та ринкових відносин у суспільстві, необхідно проводити дослідження в його історико-правовому аспекті, що є необхідним для того, щоб позитивний досвід минулих років був належним чином відображений у законодавстві сучасної України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі проблемні правового регулювання дисциплінарної відповідальності розглядали у своїх наукових дослідженнях: В. А. Прудников, В. В. Середа, О. М. Обушенко, Л. В. Могілевський, В. М. Василенко, С. С. Резнікова, М. О. Міщук, Ю. А. Жукова, М. Г. Акулов, А. В. Драбаніч, Т. В. Євась, Н. І. Дуравкіна, Є. Ю. Подорожній та багато інших. Однак, незважаючи на досить значний перелік наукових праць, недостатньо дослідженим залишається аналіз історії становлення та розвитку даного інституту, особливо за часів існування СРСР. Адже, як відомо, саме законодавство Радянського Союзу найбільш суттєво вплинуло на розвиток сучасного нормативно-правового забезпечення цієї сфери суспільних відносин.

Тому **метою** статті є: здійснити історико-правовий аналіз розвитку законодавства про дисциплінарну відповідальність за часів існування СРСР.

Виклад основного матеріалу. Починати наукове дослідження слід із Положення «Про найм на сільські роботи» від 12 червня 1886 р., відповідно до статей 50, 58 якого роботодавець міг здійснити відрахування із заробітної платні найманого працівника за наявності таких підстав: прогул, недбала робота, брутальність і непокоря хазяїнові, заподіяння шкоди хазяйському майну. Відрахування за прогул не могло перевищувати подвійної плати, яка належала б робітникові за прогульний час [1, с. 297]. Означений вище нормативно-правовий проїшов перевірку часом і практично без змін був включений до Статуту про промислову працю 1913 року. У цьому Статуті були систематизовані й об'єднані також інші закони Російської імперії, що регулювали питання найму праці. Так, професор С. О. Іванов характеризує його як «законодавчий акт, що регламентує різні сфери трудових відносин» і відзначає, що «статут містив ряд понять і норм, які не тільки увійшли до Кодексів 1918 і 1922 рр., але й дійшли до наших днів» [2, с. 37]. Вказаний Статут став підставою для кодифікації майбутнього радянського трудового права. Це зумовлює перехід до наступного третього етапу створення та розвитку інституту притягнення до дисциплінарної відповідальності працівників, розпочинаючи зі змін, які внесли Жовтневі події 1917 року до Другої світової війни. Так, жовтневим подіям відповідали такі зміни, як: заборона грошових штрафів, що накладалися на робітників рішенням завідувача підприємством як вид стягнення [3, с. 103]; створення Народного комісаріату праці РРФСР. Початок формуванню радянського трудового законодавства було покладено декретом Ради Народних Комісарів про восьмигодинний робочий день, тривалість і розподіл робочого часу від 29 жовтня 1917 р. У січні 1918 р. III Всеросійським з'їздом Рад приймається Декларація прав трудящих і експлуатованого народу, що передбачала загальну трудову повинність [4]. А в грудні 1918 р. приймається Кодекс законів про працю РРФСР (КЗпП РРФСР) [5], за одну з основ дії якого було введення правил внутрішнього розпорядку з максимально точними та зрозумілими нормами: а) про загальні обов'язки всіх трудящих (дбайливе ставлення до наданих матеріалів і знарядь праці, підпорядкування вказівкам керівників щодо виконання робіт, дотримання встановленої норми робочого часу тощо); б) про спеціальні обов'язки трудящих цієї галузі виробництва; в) межі й порядок відповідальності за порушення зазначених у п. «а» і «б» обов'язків (ст. 124). Це пов'язано також з тим, що особливу увагу в умовах громадянської війни приділяли трудовій дисципліні. Так, рекомендовані заходи ставали більш суворими у зв'язку з ускладненням загальної ситуації в країні [6, с. 572]. У результаті таких настроїв Петроградська рада народного господарства в прийнятій

у 1918 р. Постанові про підвищення продуктивності праці передбачила такі заходи дисциплінарного впливу: за перший проступок – публічне повідомлення колективу цеху про провину; за другий проступок – публічне повідомлення про проступок колективу цеху і всім робітничим організаціям; за третій проступок – звільнення з позбавленням права на допомогу із соціального страхування на два місяці [7, с. 177]. Постанови колективів деяких підприємств, спрямовані на посилення трудової дисципліни, містили також й інші заходи впливу: позбавлення на певний строк продовольчого пайка, зниження премії, відрахування із заробітної плати, передача розгляду проступку дисциплінарному товариському суду, звільнення тощо [8, с. 122]. Згодом більшість із зазначених заходів дисциплінарного характеру було узагальнено і законодавчо закріплено в Декреті РНК «Про робочі дисциплінарні товариські суди» від 14 листопада 1919 р., які створювалися на підприємствах, та Декреті РНК «Про боротьбу з прогулами» від 27 квітня 1920 р.

На початку проведення нової економічної політики в Україні були прийняті правові акти, які принципово відрізнялися від законодавства періоду громадянської війни. Систематизація цих актів завершилася прийняттям КЗпП, який був введений в практику 2 грудня 1922 р. [9]. Вказаний Кодекс так і не мав окремого розділу щодо регулювання дисципліни праці, а тому ці питання впорядковувалися розділом про правила внутрішнього трудового розпорядку, які передбачали як загальні, так і спеціальні обов'язки працюючих і адміністрації та обсяг і порядок відповідальності за їх порушення (ст. 51 КЗпП). Власне, дисципліні праці була присвячена лише одна стаття 43 КЗпП 1922 р., що забороняла дисциплінарні штрафи за виключенням випадків, передбачених спеціальними законами або правилами внутрішнього трудового розпорядку. Ця тенденція змінилась ближче до 30-х років з прийняттям Постанови «Про Основи дисциплінарного законодавства Союзу РСР і союзних республік» 13 жовтня 1929 р. [10]. У статті 2 Постанови зазначалось, що притягнення до дисциплінарної відповідальності здійснювалось або в порядку підлеглості, або в порядку, встановленому правилами внутрішнього трудового розпорядку й прикладеними до них табелями стягнень. Відповідно до зазначеної постанови посадові особи певних категорій, передбачені спеціальними Статутами Союзу РСР і союзних республік, підлягали відповідальності в порядку підлеглості також і за вчинки, які хоча й не були порушенням обов'язків служби та трудової дисципліни, але були не сумісні з гідністю і призначенням посадових осіб цих категорій через особливий характер виконуваних ними обов'язків [11].

Дисциплінарними стягненнями, які накладалися у порядку підлеглості, були такі: а) зауваження; б) догана; в) переведення на нижчу за ієрархією посаду на строк не більше одного року; г) звільнення з посади (ст. 7). Також у цей рік, за злісне порушення трудової дисципліни була введена кримінальна відповідальність (як в період військового комунізму), а за запізнення більше ніж на 20 хвилин запроваджене звільнення. З 1932 р. за один прогул працівника звільнювали, а також позбавляли відомчого житла, продовольчих і промтоварних карток [12, с. 66].

У 1932-1934 рр. були прийняті статuti про дисципліну працівників залізничного і водного транспорту, зв'язку, енергопостачання та в інших галузях, в яких передбачались додаткові і більш суворі покарання за порушення трудової дисципліни, які не було у правилах внутрішнього розпорядку. Згідно постанови РНК СРСР, ЦК ВКП(б) і ВЦРПС від 28.12.1938 р. «Про заходи по впорядкуванню трудової дисципліни, покращенню практики державного соціального страхування і боротьбі із зловживанням в цій справі», керівники, які не боролися за укріплення трудової дисципліни, притягувалися до дисциплінарної і кримінальної відповідальності [13]. У 1940 році розширилось визначення прогулу, під яким стали розуміти відсутність на роботі більше 20 хвилин. За такий прогул встановлювалася кримінальна відповідальність у вигляді виправних робіт за місцем роботи на строк до 6 місяців з утриманням із заробітної плати до 25 % заробітку. Такий порядок забезпечення трудової дисципліни зберігся до 1956 року [14, с. 154].

Одним із заходів посилення дисципліни праці в роки війни було посилення ролі галузевих статутів про дисципліну праці, які застосовувалися зокрема на транспорті, у сфері зв'язку та в інших галузях. Особливість застосування цих статутів полягала в тому, що працівники мілітаризованих галузей, на яких вони поширювалися, вважалися військовослужбовцями і за порушення дисципліни праці вони притягувалися до відповідальності судами Військового трибуналу. Робітники і службовці транспорту за службові злочини, згідно з рішеннями Військового трибуналу звільнялися з роботи і направлялися на фронт у штрафні роти [15, с. 39].

Таким чином, можемо констатувати, що вказаний вище етап становлення правового регулювання дисциплінарної відповідальності, характеризується тим, що норми чинного законодавства поширювалися на всі категорії працівників, без виокремлення категорій, роду заняття, напряму трудової діяльності працівників. При цьому спостерігалось повернення вже існуючої тенденції зближення дисциплінарної відповідальності до кримінальної та адміністративної.

Переходячи до наступного етапу відзначимо, що регулювання дисципліни праці поступово опинилося в залежності від статутів, які запроваджувалися у межах компетенції того чи іншого наркомату. Із закінченням війни перехід до мирної праці надав можливість відмовитись від «військових методів» правового регулювання, але трудова дисципліна ще регулювалась тоталітарними методами «Сталінського» режиму. Після смерті І.В. Сталіна розпочався цілком новий етап розвитку радянської держави, який характеризувався поступовою лібералізацією радянського режиму, радянської державної та громадянської систем, у тому числі й у галузі трудового законодавства, яке поступово набувало демократичного характеру. Так, на початку Хрущовської «відлиги» (1953-1964 рр.) реформування законодавства про дисципліну праці знову базувалося на підзаконних нормативно-правових актах, які приймалися, як правило, спільними постановами ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР [16, с. 26]. У цей період було прийнято ряд нормативно-правових актів, які внесли суттєві демократичні зміни в інститут правового регулювання дисципліни праці у відношенні правового статусу профспілок, участі працівників в управлінні виробництвом, що надалі сприяло покращенню діяльності підприємств у цілому. Дисципліна праці все більше підтримувалась методами переконання, заходами заохочення. Спостерігалася більша підтримка методів переконання та заохочення з пом'якшенні дисциплінарної відповідальності [17, с. 39]. Ці зміни у свою чергу дали можливість більш глибоко вивчати правову природу останньої, яка за традицією в ключі дисципліни праці та дотримання правил внутрішнього трудового розпорядку [18, с. 22]. Деякі вчені намагалися теоретично обґрунтувати необхідність приблизної схеми, яка встановлює конкретизацію відповідальності залежно від тяжкості вчиненого проступку [19, с. 46]. По суті, це було пропозицією повернутися до практики 20-х років, коли в підзаконних актах визначалося 40-50 складів дисциплінарних проступків відповідно до ступеня їх тяжкості.

У період «застою» з'являються нові методи господарювання, розширення прав підприємств і підвищення ролі трудового колективу, впровадження демократії й самоуправління на виробництві. Наприклад, Верховна Рада СРСР прийняла закон «Основи законодавства Союзу РСР та союзних республік про працю» від 15 липня 1970 р., що набрав чинності 01 червня 1972, який став першим в історії СРСР єдиним загальносоюзним законом про працю, який об'єднав усі основні норми, що регулюють працю робітників і службовців [17, с. 39].

Останній акт став основою для нової редакції КЗпП від 10 грудня 1972 р., що символізувало перехід до нового етапу розвитку інституту дисциплінарної відповідальності, адже питання правового регулювання дисципліни праці виділив окремий Х розділ під назвою «Трудова дисципліна». Цей розділ закріплював обов'язки робітників, службовців, адміністрації, правила внутрішнього трудового розпорядку, методи забезпечення трудової дисципліни, заохочення і стягнення за порушення трудової дисципліни і порядок їх застосування. Згідно ст.147 КЗпП, за порушення дисципліни праці встановлювалися такі дисциплінарні стягнення: 1) зауваження; 2) догана; 3) суворого догана; 4) переведення на нижчеоплачувану роботу на строк до трьох місяців або заміщення на нижчу посаду на той же строк; 5) звільнення (пункти 3 і 4 ст. 40) [20]. Загалом, розпочинаючи з другої половини 70-х та до 90-х рр. відбуваються переломні моменти, які були пов'язані з майбутнім переходом до політики ринкової економіки, що супроводжується прийняттям великої кількості актів «Положення про порядок розгляду трудових спорів» від 20 травня 1974 р. [21]; Постанова ЦК КПРС, РМ СРСР і ВЦРПС від 13.12.1979 р. «Про подальше зміцнення трудової дисципліни і скорочення плинності кадрів в народному господарстві»; Постанова Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС від 28 липня 1983 р. «Про додаткові заходи щодо зміцнення трудової дисципліни», у якій зазначалося, що за систематичне порушення трудової дисципліни, прогул без причин або появу на роботі в нетверезому стані робітник міг бути переведений

на нижче оплачувану роботу без урахування спеціальності на термін до 3-х місяців; Постанова Держкомпраці СРСР за погодженням ВЦРПС від 20 липня 1984 р. затвердила Типові правила внутрішнього трудового розпорядку для робітників і службовців підприємств, установ, організацій, одним із семи розділів була «Відповідальність за порушення трудової дисципліни».

Висновки. Підсумовуючи проведені наукові дослідження можемо зробити висновок, що Кодекси законів про працю 1918 та 1922 років віддзеркалювали державну політику у сфері регулювання трудових відносин, коли у вигляді дисциплінарних стягнень знов застосовувалась кримінальна відповідальність, при цьому вже застосовувались інші заходи дисциплінарного впливу. У цей історичний період застосовувались жорсткі методи укріплення дисципліни праці, а також жорсткі заходи дисциплінарної відповідальності. Крім того, слід зазначити, що у період існування СРСР правове регулювання дисциплінарної відповідальності характеризується тим, що норми чинного законодавства поширювалися на всі категорії працівників, без виокремлення категорій, роду заняття, напряму трудової діяльності працівників. При цьому спостерігалось повернення вже існуючої тенденції зближення дисциплінарної відповідальності до кримінальної та адміністративної.

Список використаних джерел

1. О найме на сельские работы: Высочайше утвержденное Положение от 12 июня 1886 г II Полное Собрание Законов Российской империи: в 33 т. 3-е собрание. Санкт-Петербург, 1888. Т. 6. 1886. С. 292-301.
2. Иванов С. А. Российское трудовое право: история и современность. Государство и право. 1999. №5. С. 24-28.
3. Лушников А. М., Лушникова М. В. Курс трудового права: [учебник] : в2т. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Статут, 2009. Т. 1: Сущность трудового права и история его развития. Трудовые права в системе прав человека. Общая часть. 2009. 879 с.
4. Декларация о правах трудящегося и эксплуатируемого народа от 13 января 1918 года. Собрание Узаконений и Распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства РСФСР. 1918. № 15. Ст. 215.
5. Кодекс законов о труде РСФСР 1918 г. II Собрание Узаконений и Распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства РСФСР. 1918. № 87-88. Ст. 905.
6. Косицын А. П., Курицын В. М., Манов Г. Н., Портнов В. П., Ронин С. Л. История советского государства и права: становление советского государства и права (1917-1920 гг.): в 3 кн. I ред-кол: Москва: Наука, 1968. Кн. 1.1968. 607 с.
7. Венедиктов А. В., Киселева М. В, Сартакова А. Я. Национализация промышленности и организация социалистического производства в Петрограде (1917-1920 гг.): [документы и материалы] : в2т. I под ред. Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1960. Т.2.1960. 422 с.
8. Лежнева Т. Историко – правова характеристика санкції трудового права Українців міжвоєнний період (1917-1941 рр.). Національний юридический журнал: теория и практика. 2015. С.121-125.
9. Кодекс законов о труде. СУ УССР. 1922. № 52. Ст.751.
10. Об Основах дисциплинарного законодательства Союза ССР и союзных республик: Постановление Центрального Исполнительного Комитета и Совета Народных Комиссаров СССР от 13.10.1929 г. II Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР. 1929. № 71. Ст. 670.
11. Єрмоленко-Князева Л. С. Историко-правовий аналіз становлення дисциплінарної відповідальності. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. № 4. 2011. С. 47-55.
12. Лежнева Т. М. Санкції у трудовому праві України: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 196 с.
13. Постановление СНК СССР, ЦК ВКП(б) и ВЦСПС «О мерах по упорядочению трудовой дисциплины, улучшению практики государственного социального страхования и борьбе с злоупотреблениями в этом деле» от 28.12.1938 г.
14. Кокушко С. И. Правовое регулирование дисциплины труда в социалистических кодексах о труде в Украине. Безпека і право. №4'5. 2005. С. 153- 156.
15. Кожушко С. Становлення, сучасний стан та перспективи розвитку законодавства

про дисципліну праці в Україні: дис. канд. юрид. наук: 12.00.05. Харківський національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2006. 182 с.

16. Дмитренко Ю. Трудове право України: підручник/Ю. Дмитренко. Київ. Юрінкомінтер, 2009. 624 с.

17. Гончаров Г. Ю. Історія становлення та розвитку інституту дисципліни паці. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер: Юриспруденція. 2014 № 10-1 том 2 С. 38-40.

18. Гершанов Е. Социалистическая дисциплина труда. Москва, 1960. 141 с.

19. Гуляев Г., Лунгу Л. Правовое регулирование социалистической дисциплины труда рабочих и служащих. Кишенев, 1962. 86 с.

20. Кодекс Законів про працю УРСР від 10 грудня 1971 р. II Ведомости Верховного Совета УССР. 1971. № 50. Ст. 375.

21. Положення про порядок розгляду трудових спорів від 20 травня 1974 р. Ведомости Верховного Совета СССР. 1974. № 22. Ст. 325.

Надійшла до редакції 26.11.2019.

References

1. O nayme na sel'skiye raboty [On hiring for rural work] : Vysochayshe utverzhdennoye Polozheniye ot 12 iyunya 1886 g II Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy imperii: v 33 t. 3-ê sobraniye. Sankt-Peterburg, 1888. T. 6. 1886. S. 292-301. [in Russ.].

2. Ivanov, S. A. (1999) Rossiyskoye trudovoye pravo: istoriya i sovremennost'. [Russian labor law: history and modernity]. Gosudarstvo i pravo. №5. S. 24-28. [in Russ.].

3. Lushnikov, A. M., & Lushnikova, M. V. Kurs trudovogo prava [The course of labor law]: [uchebnik] : v2t. 2-ye izd., pererab. i dop. Moskva: Statut, 2009. T. 1: Sushchnost' trudovogo prava i istoriya yego razvitiya. Trudovyye prava v sisteme prav cheloveka. Obshchaya chast'. 2009. 879 s. [in Russ.].

4. Deklaratsiya o pravakh trudyashchegosya i ekspluatiruyemogo naroda ot 13 yanvarya 1918 goda. [Declaration on the rights of the working and exploited people of January 13, 1918]. Sobraniye Uzakoneniy i Rasporyazheniy Rabocheho i Krest'yanskogo Pravitel'stva RSFSR. 1918. № 15. St. 215. [in Russ.].

5. Kodeks zakonov o trude RSFSR 1918 g. [The Code of Labor Laws of the RSFSR 1918]. II Sobraniye Uzakoneniy i Rasporyazheniy Rabocheho i Krest'yanskogo Pravitel'stva RSFSR. 1918. № 87-88. St. 905. [in Russ.].

6. Kositsyn, A. P., & Kuritsyn V. M., & Manov G. N., & Portnov V. P., & Ronin S. L. Istoriya sovetского gosudarstva i prava: stanovleniye sovetского gosudarstva i prava (1917-1920 gg.) [History of the Soviet state and law: the formation of the Soviet state and law (1917-1920)] : v 3 kn. I red-kol: Moskva: Nauka, 1968. Kn. 1.1968. 607 s. [in Russ.].

7. Venediktov, A. V., Kiseleva, M. V, Sartakova, A. YA. Natsionalizatsiya promyshlennosti i organizatsiya sotsialisticheskogo proizvodstva v Petrograde (1917-1920 gg.) [The nationalization of industry and the organization of socialist production in Petrograd (1917-1920)] : [dokumenty i materialy] : v2t. I pod red. Leningrad: Izd-vo Leningr. un-ta, 1960 .T.2.1960. 422 s. [in Russ.].

8. Lezhnêva, T. (2015) Ístoriko – pravova kharakteristika sanktsií trudovogo prava Ukraïniv mízhvoênniy períod (1917-1941 rr.). [Istoriko - the legal characteristic of the sanction of labor law of Ukraine is the middle period (1917-1941 pp.)]. Natsional'niyy yuridicheskiy zhurnal: teoriya i praktika. S.121-125. [in Ukr.].

9. Kodeks zakonov o trude. SU USSR. [Code of labor laws. SU of the Ukrainian SSR]. 1922. № 52. Sg.751. [in Ukr.].

10. Ob Osnovakh distsiplinarnogo zakonodatel'stva Soyuza SSR i soyuznykh respublik: Postanovleniye Tsentral'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta i Soveta Narodnykh Komissarov SSSR ot 13.10.1929 g. II Sobraniye zakonov i rasporyazheniy raboche-krest'yanskogo pravitel'stva SSSR. 1929. [On the Basics of Disciplinary Legislation of the Union of Soviet Socialist Republics and Union Republics: Decree of the Central Executive Committee and the Council of People's Commissars of the USSR of October 13, 1929. II A collection of laws and decrees of the workers and peasants' government of the USSR (1929)]. № 71. St. 670. [in Russ.].

11. Êrmolenko-Knyazêva L. S. (2011) Ístoriko-pravoviy analiz stanovlennya distsiplinarnoi vídpovidal'nosti. [Historical and legal analysis of the formation of disciplinary disciplines]. Vísnik Lugans'kogo derzhavnogo universitetu vntrishnikh sprav ímení Ye.O. Dídorenka. № 4. S. 47-55. [in Ukr.].

12. Lezhnêva, T. M. (2015) Sanktsiï u trudovomu pravî Ukraïni [Sanctions in the labor law of Ukraine]: monografiya. Dnïpropetrovs'k: Dnïprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 196 s. [in Ukr.].
13. Postanovleniye SNK SSSR, TSK VKP(b) i VTSSPS «O merakh po uporyadocheniyu trudovoy distsipliny, uluchsheniyu praktiki gosudarstvennogo sotsial'nogo strakhovaniya i bor'be s zloupotrebleniyami v etom dele» [Decree of the Council of People's Commissars of the USSR, the Central Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks and the All-Union Central Council of Trade Unions "On Measures to Streamline Labor Discipline, Improve State Social Insurance Practices and Combat Abuse in this Affair"] ot 28.12.1938 g. [in Ukr.].
14. Kokushko S. I. (2005) Pravovoye regulirovaniye distsiפוiny truda v sotsialisticheskikh kodeksakh o trude v Ukraine. [Legal regulation of labor discipline in socialist labor codes in Ukraine]. Bezpeka í pravo. №4'5. S. 153- 156. [in Ukr.].
15. Kozhushko, S. (2006) Stanovlennya, suchasniy stan ta perspektivi rozvitku zakonodavstva pro distsiפוinu pratsi v Ukraïni [Stanovlennya, a current country, and the prospect of developing legislation on discipline in Ukraine]: dis. kand. jurid. nauk: 12.00.05. Kharkivs'kiy natsional'niy un-t vnutrishnïkh sprav. Xarkiv. 182 s. [in Ukr.].
16. Dmitrenko, Y. U. (2009) Trudove pravo Ukraïni [Trudov right of Ukraine]: pidruchnik/ YU. Dmitrenko. Kiïv. Yurinkominter. 624 s. [in Ukr.].
17. Goncharov, G. YU. (2014) Ístoriya stanovlennya ta rozvitku ínstitutu distsiפוiny patsi. [Istoriya formation and development of the institute of discipline]. Naukoviy visnik Mizhnarodnogo gumanitarnogo universitetu. Ser: Yurisprudentsiya. № 10-1 tom 2 S. 38-40. [in Ukr.].
18. Gershanov, Ye. (1960) Sotsialisticheskaya distsiפוina truda.[Socialist discipline of labor]. Moskva. 141 s. [in Ukr.].
19. Gulyayev, G., & Lungu, L. (1962) Pravovoye regulirovaniye sotsialisticheskoy distsiפוiny truda rabochikh i sluzhashchikh. Kishenev. [Legal regulation of socialist discipline of labor of workers and employees]. 86 s. [in Ukr.].
20. Kodeks Zakoniv pro pratsyu URSS vid 10 grudnya 1971 r. [The Code of Laws on Praciю URSS vid 10 babies 1971 p.]. II Vedomosti Verkhovnogo Soveta URSS. 1971. № 50. St. 375. [in Ukr.].
21. Polozhennya pro poryadok rozglyadu trudovikh sporiv vid 20 travnya 1974 r. Vedomosti Verkhovnogo Soveta SSSR. 1974. № 22. St. 325. [Regulations on the procedure for the examination of labor disputes vid 20 grass 1974 p. Vedomosti of the Supreme Soviet of the USSR. 1974. No. 22. Art. 325]. [in Ukr.].

SUMMARY

Podorozhniy A. Yu. Historical and legal analysis of the development of legislation on disciplinary liability at the time of the existence of the USSR. Due to the fact that disciplinary responsibility ensures the effective organization of social work and the concerted, purposeful activity of the participants in the manufacturing process, it requires research in order to further improve and reform it. But in order for the rules of labor legislation in the field of disciplinary responsibility to correspond to the level of development of social and market relations in society, it is necessary to make research in its historical and legal aspect, which is necessary in order for the positive experience of the past years to be properly reflected in the legislation of modern Ukraine.

The analysis of the history of formation and development of this institute, especially during the existence of the USSR, remains insufficiently studied. It is known that the legislation of the Soviet Union most significantly influenced the development of today regulatory support of this area of public relations.

In the article, on the basis of the analysis of scientific literature, a historical and legal analysis of the development of legislation on disciplinary liability in the time of existence of the USSR has been carried out. The author has proved that during the period of existence of the USSR legal regulation of disciplinary liability is characterized by the fact that the rules of the current legislation were extended to all categories of employees, without distinguishing categories, occupation, and the direction of employees' work. It has been emphasized that during this historical period cruel methods of strengthening the discipline of labor were used, as well as strict measures of disciplinary responsibility.

Thus, the Labor Law Codes of 1918 and 1922 reflected state policy in the field of labor relations regulation, where criminal liability was again applied in the form of disciplinary sanctions, while other disciplinary measures were already applied.

Keywords: *history, labor law, discipline, disciplinary responsibility, the Code of Labor Law, the USSR.*

УДК 336.71:63:94(470):336.77:342.15(477)«312»

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-30-38

Селіхов Д. А. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

СІЛЬСЬКІ БАНКИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЯК СПЕЦИФІЧНА ФОРМА ДРІБНОГО КРЕДИТУ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ 1861-1917 рр.: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті охарактеризовано зміст викупної операції сільськогосподарських товаровиробників України згідно з «Місцевим Положенням про поземельний устрій селян, поселених на поміщицьких землях у губерніях Малоросійських: Чернігівській, Полтавській і частині Харківської», «Місцевим положенням про поземельний устрій селян, поселених на поміщицьких землях у губерніях: Київській, Подільській, Волинській», а також відповідно до законодавчого акту, що стосувався так званих «новоросійських» губерній, до складу яких тогочасний законодавець включав Катеринославську, Херсонську й Таврійську губернії. На конкретних цифрах доведено унікальний з погляду всесвітньої історії факт, коли центральні органи державної влади примусили колишніх поміщицьких селян виплачувати протягом кількох десятиліть кредит, який вони по суті не брали. Отриманий від держави кредит поміщики використали на свої потреби, у той час як переобтяжені різними платежами та податками непривільовані стани змушені були зі свого власного бюджету вносити викупні платежі, обмежуючи таким чином можливість свого господарства підвищувати ефективність рослинництва і тваринництва. Цей факт дає підстави стверджувати, що від викупної операції у фінансовому відношенні виграли як поміщики, так і тогочасна поміщицька держава, яка у вигляді відсотків за кредитом отримувала набагато більше тієї суми, що як кредит була надана поміщикам за звільнення селян від кріпосної залежності.

Ключові слова: Російська імперія, викупна операція, поміщики, селяни, кредит.

Постановка проблеми. Невід’ємним елементом економічних відносин, побудованих на ринкових засадах, є функціонування кредитної системи, рівень ефективності якої впливає (у тій чи іншій мірі) на всі сфери життєдіяльності суспільства. Навряд чи хто заперечуватиме, що кредитні відносини на сучасному етапі реформування економіки України не повною мірою задовольняють інтереси як безпосередніх товаровиробників, так і споживачів товарів і послуг. Особливо актуальною проблема кредитів є для тих, хто працює в аграрному секторі, про що йде мова, зокрема, у розпорядженні Кабінету Міністрів від 3 лютого 2010 р. щодо цільової програми розвитку сільських територій на період до 2020 року [8, с. 147].

Не зайвим буде нагадати нашим реформаторам, що для вдосконалення кредитних відносин слід враховувати не лише зарубіжний, але й вітчизняний досвід становлення кредитної системи, яка на рубежі XIX–XX ст., у ряді випадків, відповідала рівню найрозвинутіших країн світу. Йдеться не лише про численні державні й акціонерні земельні банки, але і про найрізноманітніші форми дрібного кредиту, включаючи і сільські банки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми. У сучасній літературі, що уособлює різні галузі суспільних наук, відсутня будь-яка інформація щодо дрібного кредиту, наданого сільським банком. Окремі фрагментальні свідчення про діяльність сільських банків знаходимо в різноманітних джерелах того періоду, коли,

© Селіхов Д. А., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2180-1010>

dmitriy.selihov1969@gmail.com

власне, ці банки і функціонували. Це не лише свідчення осіб, які мали безпосереднє відношення до діяльності тих установ, але й документація земського самоврядування та органів державної влади.

Метою статті, таким чином, є охарактеризувати форми, зміст і значення діяльності сільських банків на території українських губерній Російської імперії на рубежі XIX–XX ст.

Виклад основного матеріалу. За свідченнями полтавських земців, першим кроком царського уряду на шляху законодавчого закріплення системи дрібного кредитування сільськогосподарських товаровиробників було «Положение 7 марта 1840 года о крестьянских вспомогательных и сберегательных кассах», затверджене міністром державних маестностей П.Д. Киселевим [1, с. 157]. Очевидно, саме останнє стало причиною того, що цей правовий акт не було внесено до «Полного собрания законов Российской империи» [6, с. 178]. Якщо до скасування кріпосного права сільські банки як форми дрібного кредиту могли бути створені за рішенням місцевої громади лише в середовищі тих, хто перебував на становищі державних селян, то після аграрних реформ 60-х років XIX ст. їх можна було організувати всім іншим категоріям так званих «сільських станів». «Устав кредитный» – цей основний законодавчий акт, що регулював у Російській імперії другої половини XIX – початку XX ст. кредитні відносини, – визначає «сільські, волосні чи станичні банки» як «громадські кредитні установи» [20, с. 3]. Згідно з положенням від 7 березня 1840 року (ст. 3), джерелом для утворення основного капіталу таких установ дрібного кредиту могли бути: а) кошти, виділені громадою на господарські потреби; б) кошти, які належали громаді, але зберігалися у певній кредитній установі; в) кошти, які вносили державні селяни до ощадних кас із метою одержання відповідних відсотків. В іншому пункті згаданого положення (ст. 15) встановлювалися умови кредитування членів громади: мінімум позики становив 1 крб, а максимум – 60 крб при 6 % річних [14, с. 5]. Термін – не більше одного року.

У середині XIX ст. в Російській імперії діяв закон, у якому йшлося не лише про загальні принципи функціонування установ дрібного кредиту, але й конкретно про сільські банки. Маємо на увазі «Положение о сельских банках по удельному ведомству», затверджене міністром Імператорського двору 1 травня 1859 р. Згідно з цим положенням, такі банки могли розпочати свою роботу за наявності відповідного розпорядження міністра уділів. Основний капітал мав складатися з певної суми, виділеної з громадських селянських капіталів. Дозвіл на одержання кредиту на суму від 3 до 200 крб. надавало удільне відомство терміном від 1 місяця до 3 років за умови 5 % річних. Позику можна було отримати під заставу земельних угідь і наявності одного поручителя. Якщо позичальник не повертав у встановлені терміни одержаних у банку коштів, його земельні угіддя продавали. У випадку неможливості покрити за рахунок продажу землі наявного боргу, його залишок повинна була сплачувати відповідна сільська громада на основі кругової поруки [15, с. 4].

У зв'язку з тим, що населених пунктів, які до реформи 1863 р. перебували в розпорядженні Імператорського двору, на території України було дуже мало, наявних відомостей щодо діяльності удільних сільських банків в історичних джерелах автор цієї статті не виявив.

Аграрні реформи 60-х рр. XIX ст., одним із результатів яких було фактичне зрівняння у правах представників усіх сільських станів (колишніх державних, поміщицьких, удільних селян та міщан-землеробів), зумовили розповсюдження ідеї дрібного кредитування у формі сільських банків серед інших непривілейованих станів українського села. Цьому, зокрема, сприяв новий правовий акт – зразковий статут сільських банків 1883 р., підготовлений Міністерством внутрішніх справ на основі закону від 25 січня 1883 р. «О порядке учреждения сельских банков и ссудо-сберегательных касс» [1, № 1336]. Його зміст не містив суттєвих змін порівняно з положенням 1840 р. Зміни торкнулися переважно організаційних аспектів вищезгаданих установ дрібного кредиту. Так, відтепер на чолі сільського банку повинні стояти спеціально обраний для цього розпорядник і наглядова рада (за прикладом класичних іпотечних банків), яку обирали на трирічний термін.

Згідно зі статутом, сільський банк мав основний капітал, джерелом походження якого були громадські та інші кошти, але тільки не позичені де-інде. Основний капітал міг

нагромаджуватися і надалі за рахунок прибутків банку. Ця кредитна установа могла прийняти від однієї особи кошти, загальний обсяг яких не міг бути більшим, ніж у п'ять разів порівняно з основним капіталом. Позики селянам не могли перевищувати 1/20 основного капіталу, якщо останній складав суму, меншу за 3 000 крб, і 200 крб, коли він перевищував 3 000 крб. Як і раніше, термін позики не перевищував одного року, а в окремих випадках становив не більше як півтора року. Нова позичка могла бути видана відповідному клієнту не раніше ніж через місяць після погашення боргів попереднього кредиту. На відміну від ощадно-позичкових чи кредитних товариств, у таких сільських банках, згідно із законом від 25 січня 1883 р., не передбачалося ні застави, ні поручительства.

Вирішальним фактором під час видачі позички була так звана «благонадійність» клієнта, рішення про яку ухвалювала наглядова рада. Як правило, проект статуту та зміни до нього складало селянське присутствіє з обов'язковим затвердженням його у міністерстві фінансів. До компетенції селянського присутствія належало право нагляду за діяльністю сільських банків, на його адресу кожен сільський банк щорічно повинен був надсилати затвержені наглядовою радою та сільським сходом звіти про результати своєї роботи [1, с. 136]. На українських землях Російської імперії ідея сільських банків серед населення не одержала значної підтримки. На Полтавщині, наприклад, згідно із законом 1883 р. діяло лише три сільських банки. Це був Прилуцький повіт, де 1 травня 1892 р. розпочав свою роботу Гурбинський сільський банк, а 1 липня 1892 р. – Ігнатівський та Савинський. Станом на 1 січня 1894 р. баланс цих банків мав такий вигляд [17, с. 160]:

Таблиця 1

Баланс сільських банків

Назва банку	Прибутки, крб			Витрати, крб	
	Основний капітал	Внески	Прибуток	Позички	Залишок
Гурбинський	400	1 077,8	80,7	1 337	221,6
Ігнатівський	300	322,2	46,5	625	43,2
Савинський	513	1 099,6	25,6	1 603	36,0
Разом	1 213	2 499,6	152,8	3 565	300,8

Цілком очевидно, що економічні результати діяльності цих банків були незначними. Гурбинський банк, наприклад, за перше півріччя 1893 р. мав збитків на загальну суму у 6 крб 26 коп.; Ігнатівський – 3 крб 7,5 коп., а Савинський мав лише 26 крб 19 коп. прибутку. Хоча річні показники цих банків мали дещо кращий вигляд, проте перспективи подальшої діяльності цих кредитних установ не могли задовольняти відповідну сільську громаду. Звертають на себе увагу показники внесків, прибутків і витрат. В усіх трьох банках загальна сума внесків і прибутків станом на 1 січня 1894 р. складала 2 652,6 крб, тоді як позики – 3 565,5 крб. Різниця – 912,9 крб. Не важко передбачити, що за збереження відповідної динаміки дебету і кредиту в цих банках невдовзі зовсім не залишиться обігових коштів.

Незадовільні результати роботи подібних кредитних установ для потреб сільськогосподарської промисловості на території всієї Російської імперії стали предметом активного обговорення на засіданнях місцевих комітетів, створених у 1902 р. з ініціативи тогочасного голови Комітету Міністрів С.Ю. Вітте з метою докорінного перегляду аграрно-селянського законодавства. Ряд членів відповідних місцевих комітетів висловились за ліквідацію сільських банків через очевидну нездатність їх витримати конкуренцію не лише з кредитними, але й ощадно-позичковими товариствами. Так, у відповідній ухвалі Суджанського комітету Курської губернії записано таке: «Сільські банки одногосно визнані незадовільними й такими, що поступаються кредитним товариствам» [2, с. 9]. Проте більшість комітетів українських губерній висловлювалась за збереження вищезгаданих установ дрібного кредиту, але на іншій, більш досконалішій, на їхню

думку, законодавчій базі. Задля збереження сільських, волосних і станичних банків, читаємо у постанові Маріупольського комітету Катеринославської губернії, слід «перетворити їх у загальностанові з виборним управлінням і передачею їх у підпорядкування Міністерству фінансів, місцевих установ Державного банку, зберігши контроль лише за тими касами, які засновані на громадські кошти» [2, с. 11]. Та серед ухвал комітетів були й такі, що не містили жодних нарікань на діяльність сільських банків. У відповідній постанові Подільського комітету, наприклад, сказано, що з усіх передбачених законом трьох типів установ дрібного кредиту – кредитних, ощадно-позичкових товариств та сільських банків – «такими, що найповніше відображають інтереси сільського населення, слід визнати сільські банки» [2, с. 12].

Одночасно з роботою місцевих комітетів, пік засідань яких припав на кінець 1902 і початок 1903 років, проблему подальшої долі сільських банків обговорювали також і в середовищі земського самоврядування. Так, 20 травня 1902 р. Полтавська губернська земська управа запропонувала затвердити проект статуту Скибинського сільського банку Лохвицького повіту. Ініціатором створення саме такої кредитної установи був місцевий поміщик Є.Н. Костенко, який ще у 1885 р. висловив бажання надати 3 000 крб для облаштування сільського банку в згаданому населеному пункті з умовою назвати новостворену установу Сільський банк доктора Костенка. Прибутки банку, згідно з бажанням мецената, слід було додавати до основного капіталу, аж поки він не сягне 10 000 крб, після чого прибутки можна буде використовувати на потреби місцевої громади. Розроблений губернською управою статут цього банку було затверджено урядом 13 червня 1901 р., після чого Сільський банк доктора Костенка розпочав свою діяльність.

Тим часом лохвицький меценат заявив про своє бажання внести до основного капіталу ще 3 500 крб для того, щоб, окрім мешканців с. Скибинці, послугами його банку могли користуватися також і козаки сусідніх із Скибинцями населених пунктів, а саме сіл Куреньки, Нератівки і Шкурати. Пропозиції, внесені меценатом, вимагали зміни деяких статей статуту банку, що й було запропоновано губернським земським зборам 20 травня 1902 р. [21, с. 29]. Беручи до уваги нові ініціативи доктора Костенка, а також певний інтерес до діяльності сільських банків широких кіл громадськості, Полтавське губернське земство внесло у проект нового статуту ряд суттєвих змін. Якщо в наявному статуті передбачався нагляд за банком із боку губернської управи, то в новому проекті мова вже йшла про Лохвицьку повітову земську управу. Якщо раніше позички видавали лише козакому населенню с. Скибинці, то за проектом нового статуту кредит могли отримати мешканці всіх вищезгаданих населених пунктів Лохвиччини. Щодо умов кредиту, то, як і раніше, рішення про нього ухвалювала наглядова рада за наявності «благонадійного» поручителя. Під час надання кредиту термін позики визначали на основі двосторонньої угоди, але не більше одного року. За умови виникнення в позичальника певних труднощів із поверненням коштів наглядова рада могла перенести повернення кредиту ще на шість місяців.

Якщо раніше наглядова рада мала право в окремих випадках подовжувати термін повернення кредиту до трьох років, то в проекті нового статуту таке рішення могла ухвалювати лише Лохвицька повітова земська управа на основі відповідного подання наглядової ради, інформуючи про це рішення Полтавську губернську земську управу. Відсотки за кредитом клієнти повинні були виплачувати під час повернення позички. У випадку відтермінування кредиту відсотки слід було вносити наперед, за весь час відстрочки. Якщо ж після завершення встановленого терміну кредит не було погашено, позичальник одержував один тиждень для остаточного розрахунку з банком. В іншому випадку для погашення кредиту майно боржника або його поручителя могло бути реалізоване шляхом публічних торгів. При цьому не могло бути продане таке майно позичальника, яке належало до предметів першої необхідності, а саме: посуд, щоденний одяг, продукти харчування, необхідні для життя, дрова, потрібні для утримання будинку протягом одного місяця, знаряддя праці, без яких домогосподар був не

в змозі обійтися, хата з двором, один кінь, одна корова, один віз і сани та 25 пудів насіння, якщо відповідні зернові культури ще не були посіяні [21, с. 31]. Уже в 1903 р. проєкт статуту цього банку уряд затвердив, і він продовжував функціонувати в наступні роки, включаючи й період столипінської аграрної реформи [15, арк. 121].

На рубежі XIX–XX ст. намагалися вдосконалити свої статuti й ряд інших сільських банків, що діяли на українських землях Російської імперії. Це стосується й одного з найдавніших подібних установ дрібного кредиту – сільського банку графині Олександри Браницької, який із 1875 р. діяв у Білій Церкві на пожертвування згаданої меценатки [13, с. 7]. Згідно з її побажаннями, капітал у сумі 285,7 тис. крб мав іти на надання позик сільським мешканцям Київської губернії. На час затвердження нового статуту банку Браницької, що мало місце невдовзі після нової редакції статуту Державного банку, тобто 9 липня 1894 р., його основний капітал складав 102,4 тис. крб – це відсотки з вищезгаданої суми, наданої меценаткою, та прибутки банку за 1875–1893 роки, а також 50 тис. крб, відрахованих безповоротно з того ж капіталу. Справами банку керувала рада, що складалась із чотирьох осіб: одного члена призначав губернатор, одного обирали селяни Білої Церкви, ще одного обирали селяни почергово від однієї з волостей. Останнього з чотирьох членів ради обирали нащадки графині Браницької.

На відміну від інших сільських банків, про які вже йшла мова, позики в банку Браницької могли скласти досить солідну суму в 1 тис. крб під заставу орної землі позичальника терміном до 25 років під 6 % річних. Позички ж під заставу сільськогосподарських знарядь праці клієнт міг одержати на шестирічний термін, якщо ціна відповідного знаряддя праці не перевищувала 50 крб. Як у першому, так і в другому випадках позики надавали виключно мешканцям Київської губернії [15, арк. 37]. Із усього вищесказаного можна зробити висновок, що Білоцерківський сільський банк був не громадською, як більшість інших сільських банків, а приватною кредитною установою, яка мало чим відрізнялася від звичайних іпотечних банків, що видавали кредит переважно під заставу земельної нерухомості.

Подібний банк під назвою Сумський Олександрівський селянський банк у 1885 р. організував інший меценат із мільйонними щорічними прибутками – І. Г. Харитоненко. Різниця була лише в деяких нюансах його діяльності. Так, селяни, які мешкали виключно в Сумському повіті, могли в цьому банку одержати до 300 крб кредиту під заставу свого майна. Коли ж кредит брала на основі кругової поруки певна громада, то його максимальна сума могла досягати 3 000 крб. Максимальний термін кредиту – 3 роки. У випадку отримання позики окремим домогосподарем він повинен був надати відповідні гарантії сільської громади у вигляді ухвали сільського сходу з обов'язковою круговою порукою за борги позичальника. Відсоток за кредит був традиційним для того часу – 6 % річних [15, арк. 137]. Ще однією особливістю цього приватного сільського банку було те, що нагляд за його діяльністю, згідно зі статутом, було покладено на Сумські повітові земські збори.

Лише окремі сільські банки могли похвалитися фінансовими результатами своєї діяльності, бо не були збитковими. Одна з таких установ дрібного кредиту – Юнаківський сільський банк, заснований у 1898 р. в однойменній волості Сумського повіту. Загалом цей громадський банк об'єднував мешканців трьох сіл – близько 15 тис. осіб. До 1902 р. банк видавав позики терміном до одного року під 7 % річних, а згодом – під 6 %. Чистий прибуток за перші чотири роки весь час зростав, а саме: 1898 р. – 104 крб 47 коп.; 1899 р. – 512 крб 47 коп.; 1900 р. – 707 крб 43 коп.; 1901 р. – 1 309 крб 04 коп. [3, с. 10]. Якщо ж розподілити цей прибуток на всіх мешканців, кошти яких, власне, і були використані під час його заснування, то про особливі успіхи, очевидно, говорити не варто ($1\,309\text{ крб} \div 15\,000 = 0,08\text{ коп.}$).

Деякі сучасні російські дослідники висловлюють, на думку автора цих рядків, нічим не підтвержену тезу про відсутність впливу відомих соціальних потрясінь 1905 р. на аграрну реформу, що розпочалася в Російській імперії у 1906 р. [19, с. 132]. Слід, очевидно, погодитися з думкою, яку висловлює абсолютна більшість дослідників історії царської Росії початку XX ст., про існування прямої залежності аграрних рухів 1902 р. в Полтавській і Харківській губерніях і тих законодавчих актів, які було ухвале-

но урядом у 1903–1904 роках, – скасування кругової поруки та тілесних покарань непривілейованих станів, переселенського закону від 6 червня 1904 р. та Положення про установи дрібного кредиту від 7 червня 1904 р. Події 1905 р. підштовхнули уряд до подальших реформ аграрної та ряду інших сфер суспільного життя. Не залишилися осторонь і кредитні установи, правові норми діяльності яких зазнавали змін чи не кожного року.

Щоб не виходити за рамки окресленої нами проблематики й не говорити про еволюцію законодавства щодо діяльності державних та акціонерних іпотечних банків, зупинимося лише на питаннях, пов'язаних із дрібним кредитом. Не випадковим із цієї точки зору є те, що у 1908 р. побачили світ щонайменше два збірники, у яких йшлося про зміни в законодавстві стосовно установ дрібного кредиту, включаючи, звісно, і сільські банки [14, с. 12]. Проте незважаючи на певні, у ряді випадків суттєві, зміни тих чи інших правових норм діяльності установ дрібного кредиту, які були затверджені міністром фінансів 25 грудня 1908 р., 21 грудня 1910 р. та 14 червня 1912 р., основні норми права, зафіксовані в згадуваному раніше «Положении 7 марта 1840 года о крестьянских вспомогательных и сберегательных кассах», продовжували діяти і в роки столипінської аграрної реформи [12, с. 189]. У змінах 1908, 1910 та 1912 років мова йшла про діяльність селянських ощадних і допоміжних кас. Під останніми малися на увазі також і сільські банки, адже вони, як і допоміжні каси, не лише приймали внески, що було характерною рисою ощадних кас, але й видавали кредити. Вносячи зміни до ст. 15 положення про допоміжні каси, законодавець визначав максимально можливу суму кредиту одному клієнту в обсязі 150 крб. Позика, яка перевищувала 60 крб, могла бути видана лише на оренду землі, купівлю худоби, зняття праці та предметів, необхідних для того чи іншого промислу. Уперше в законодавстві про дрібний кредит було встановлено максимальні відсотки за надані кошти в розмірі 12 % річних [4, с. 7].

Висновки. Підбиваючи загальні підсумки діяльності сільських банків із точки зору організаційно-правових принципів їх функціонування, маємо всі підстави говорити про вкрай низьку ефективність їх роботи, хоча й загальна чисельність таких банків була досить значною. Згідно з даними кредитної канцелярії Міністерства фінансів Російської імперії, на початку ХХ ст. їх було близько 550 [18, с. 139]. В опублікованій 1910 р. книзі «Сельскохозяйственный кредит в России», підготовленій працівниками відділу сільської економіки й сільськогосподарської статистики Головного управління землеустрою й землеробства, зроблено висновок про їх повну неспроможність задовольняти потреби населення в дрібному кредиті. «Це не банки, які акумулюють капітали з метою фінансування економіки, а якісь благодійні установи, створені начальством», – писали автори вищезгаданої книги. Подібної оцінки заслуговують і ті банки, які були створені «благодійними поміщиками». Вони теж носили благодійний характер, а тому «були позбавлені життєвої сили» [11, с. 241].

Причини такого становища зумовлені не в останню чергу зашкарублим бюрократизмом у їх роботі, адже установи, засновані не на комерційних началах, а «немовби подаровані начальством, ніколи не зможуть працювати успішно, завжди зберігаючи канцелярський характер, із усіма характерними для канцелярії недоліками. Чекаги від таких установ дійсної користі, – писали ті ж автори, – тобто користі, яку повинні приносити кредитні установи, неможливо» [11, с. 242]. Цікаво, що такий результат прогнозували ще у 60-х роках ХІХ ст. деякі знавці історичного досвіду функціонування установ дрібного кредиту в Західній Європі В.Ф. Лугінін і А.В. Яковлев. У своїй брошурі про позичкові товариства, яка побачила світ у 1870 р., вони писали, що сільські банки, які діяли на основі положень 1840 та 1859 рр. і які пропагували у своїх публікаціях деякі автори [17], не можуть бути ефективними кредитними установами через засилля в них заможних верств тогочасного села. «Такий банк буде лише куркульським банком, підтримкою для сильних і гнітом для слабких», – попереджали В.Ф. Лугінін і А.В. Яковлев [9, с. 19]. І хоча не в засиллі заможних крилась головна причина того, що «сільські банки зупинились у своєму розвитку» [18, с. 139], а в недоліках їх статутів, забюрократизованості управлінської системи і незначних обігових коштах тих банків, які були створені на кошти місцевої громади, проте висновок залишається незмінним: ефективність їх роботи була мізерною, а багато з них «майже припинили свою діяльність...» [5, с. 7].

Подальше дослідження проблеми сільських банків, зокрема у плані порівняння їх діяльності в окремих історичних регіонах Російської імперії, може, на переконання автора цих рядків, лише підтвердити цей висновок.

Список використаних джерел

1. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета 25 января 1883 г. «О порядке учреждения сельских банков и ссудо-сберегательных касс». *ПСЗРИ*. Собр. 3-е. Т. III. Санкт-Петербург: Б. и., 1883. № 1336.
2. Герценштейн М.Я. Мелкий кредит в трудах комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности и сберегательные кассы. Москва: Типо-литогр. т-во «И. Н. Кушнарев и К», 1904. 137 с.
3. Гриценко П. Сельские банки в Сумском уезде. *Южнорусская сельскохозяйственная газета*. 1902. № 17. С. 9–10.
4. Дополнительные правила к Положениям 7 марта 1840 г. о крестьянских сберегательных и вспомогательных кассах (утверждены министром финансов 25 декабря 1908 г., 21 декабря 1910 г. и 14 июня 1912 г.). Санкт-Петербург: Тип. В.Ф. Киршбаума, 1914. 12 с.
5. Журнал Полтавского губернского присутствия № 4. За апрель 1909 года. Полтава: Тип. губерн. правления, 1910. 26 с.
6. Календарь «Хуторянин»: Второй сельскохозяйственный сборник. Полтава: Типо-литогр. И.А. Дохмана, 1913. 232 с.
7. Колюпанов Н. П. Практическое руководство к учреждению сельских и ремесленных банков по образцу немецких ссудных товариществ. Москва: Тип. «Мамонтов и К», 1870. 252 с.
8. Концепція Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року. Розпорядження Кабінету Міністрів від 3 лютого 2010 р. *Офіційний вісник України*. 2010. № 12. С. 147–149.
9. Лугинин В. Ф., Яковлев А.В. Сельские ссудные товарищества (их устройство и назначение). Санкт-Петербург : Б. и., 1879. 49 с.
10. Мелкий краткосрочный кредит и волостные кассы. *Систематический свод постановлений и распоряжений Полтавского губернского земства за первые шесть трехлетий (с 1865 по 1882 г. вкл.)*. Полтава: Тип. Пигуренко, 1886. 1686, XXXV с.
11. Морачевский В.В. Сельскохозяйственный кредит в России [Глав. управ. землеустройства и земледелия]. Санкт-Петербург: Тип. В.Ф. Киршбаума, 1910. 199 с.
12. Указ о порядке введения дополнительных правил, утвержденных 25 декабря 1908 года, к Положениям 7 марта 1840 г. о вспомогательных и сберегательных кассах. *Сборник по мелкому кредиту (Законоположения, образцовые уставы, административные распоряжения, операционные правила, сенатские решения, практические советы и указания)*. Изд. 6-е, доп. и испр. Сост. С.В. Бородаевский. Санкт-Петербург : Тип. ред. период. изд. М-ва финансов, 1914. С. 189–191.
13. Отчет сельского банка графини Браницкой в местечке Белой Церкви за 1913 г. Белая Церковь: Б. и., 1913. 32 с.
14. Положения 7 марта 1840 года о крестьянских вспомогательных и сберегательных кассах, с дополненными к ним правилами, утвержденными министром финансов 25 декабря 1908 года. Санкт-Петербург : Тип. М. Д. Ломковского, 1908. 23 с.
15. Положение о сельских банках по удельному ведомству (утверждено министром Императорского двора 1 мая 1859 г.). Санкт-Петербург : Тип. Мин-ва Двора, 1859. 8 с.
16. Російський державний історичний архів. Ф. 1405. Оп. 531. Спр. 917: «Об устройстве правительственного сельскохозяйственного банка». 917 арк.
17. Сборник правил для крестьянских общественных банков и касс, образованных до издания Положения 7 июня 1904 г. «Об учреждениях мелкого кредита». Санкт-Петербург: Тип. М.Д. Ломковского, 1908. 36 с.
18. Сельский кредит в Полтавской губернии. Вып. 1: Мелкий организованный кредит. Ссудо-сберегательные товарищества. Волостные кассы. Сельские банки. Полтава: Типо-литогр. И.А. Дохмана, 1894. 160 с.
19. Статистический ежегодник Полтавского губернского земства на 1902 г. Год шестой. Полтава: Тип. И.А. Дохмана, 1902. С. 201, 116, 315, 226.
20. Тюкавкин В. Г. Великорусское крестьянство и столыпинская аграрная реформа. Москва: Памятники исторической мысли, 2003. 303 с.
21. Устав кредитный. *Свод законов Российской империи*. Т. XI. Ч. 2. Изд. 1903 г. и по продолжению 1912 г. Санкт-Петербург: Б. и., 1912. 618 с.
22. Устав Скибинского сельского банка доктора Евтихия Никитича Костенко. Проект но-

вого устава. *Полтавскому чрезвычайному губернскому земскому собранию 20 мая 1902 года губернской земской управы доклады.* – Полтава: Типо-литограф. торг. дома «Л. Фришберг», 1902. С. 27–35.

Надійшла до редакції 26.11.2019.

References

1. Vysochayshe utverzhdennoye mneniye Gosudarstvennogo Soveta 25 yanvarya 1883 g. «O poryadke uchrezhdeniya sel'skikh bankov i sudo-sberegatel'nykh kass». [The highest approved opinion of the State Council on January 25, 1883 “On the procedure for the establishment of rural banks and loan and savings banks.] PSZRI. Sobr. 3-ye. T. III. Sankt-Peterburg: B. i., (1883). № 1336. [in Russ.].
2. Gertsenshteyn, M. YA. (1904) Melkiy kredit v trudakh komitetov o nuzhdakh sel'skokhozyaystvennoy promyshlennosti i sberegatel'nyye kassy. [Small loan in the work of committees on the needs of the agricultural industry and savings banks.] Moskva: Tipo-litogr. t-vo «I. N. Kushnarev i K», 137 s. [in Russ.].
3. Gritsenko, P. (1902) Sel'skiye banki v Sumskom uyezde. [Village banks in the Sumy district]. Yuzhnorusskaya sel'skokhozyaystvennaya gazeta. № 17. S. 9–10. [in Russ.].
4. Dopolnitel'nyye pravila k Polozheniyam 7 marta 1840 g. o krest'yanskikh sberegatel'nykh i vspomogatel'nykh kassakh (utverzhdeny ministrom finansov 25 dekabrya 1908 g., 21 dekabrya 1910 g. i 14 iyunya 1912 g.). [Additional rules to the Regulations of March 7, 1840 on peasant savings and subsidiary banks (approved by the Minister of Finance on December 25, 1908, December 21, 1910 and June 14, 1912)]. Sankt-Peterburg: Tip. V.F. Kirshbauma, (1914). 12 s. [in Russ.].
5. Zhurnal Poltavskogo gubernskogo prisutstviya № 4. Za aprel' 1909 goda. [Journal of the Poltava Provincial Presence No. 4. For April 1909.] Poltava: Tip. gubern. pravleniya, (1910). 26 s. [in Russ.].
6. Kalendar' «Khutoryanin»: Vtoroy sel'skokhozyaystvennyy sbornik. [Calendar “Farmer”: The second agricultural collection]. Poltava: Tipo-litogr. I.A. Dokhmana (1913). 232 s. [in Russ.].
7. Kolyupanov, N.P. (1870) Prakticheskoye rukovodstvo k uchrezhdeniyu sel'skikh i remeslennykh bankov po obraztsu nemetskikh ssudnykh tovarishchestv. [A practical guide to the establishment of rural and craft banks modeled on German loan partnerships]. Moskva: Tip. «Mamontov i K», 1870. 252 s. [in Russ.].
8. Kontseptsiya Derzhavnoi tsil'ovoi programi stalogo rozvitku sil's'kikh teritoriy na period do 2020 roku. [The concept of the State Power Programs for the Steel Development of Socialist Territories for the period until 2020.] Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv vid Z lyutogo 2010 r. Ofitsiynyi visnik Ukraini. 2010. № 12. S. 147–149. [in Ukr.].
9. Luginin, V.F. & Yakovlev, A.V. (1879) Sel'skiye ssudnyye tovarishchestva (ikh ustroystvo i naznacheniyе). Sankt-Peterburg: B. i. 49 s. [in Russ.].
10. Melkiy kratkosrochnyy kredit i volostnyye kassy. [Small short-term credit and volost cash registers]. Sistemacheskyy svod postanovleniy i rasporyazheniy Poltavskogo gubernskogo zemstva za pervyye shest' trekhletiy (s 1865 po 1882 g. vkl.). Poltava: Tip. Pigurenko (1886). 1686, XXXV s. [in Russ.].
11. Morachevskiy, V.V. (1910) Sel'skokhozyaystvennyy kredit v Rossii [Glav. uprav. zemleustroystva i zemledeliya]. Sankt-Peterburg: Tip. V.F. Kirshbauma. 199 s. [in Russ.].
12. Nakaz o poryadke vvedeniya dopolnitel'nykh pravil, utverzhennykh 25 dekabrya 1908 goda, k Polozheniyam 7 marta 1840 g. o vspomogatel'nykh i sberegatel'nykh kassakh. [The order on the procedure for introducing additional rules approved on December 25, 1908 to the Regulations on March 7, 1840 on auxiliary and savings banks]. Sbornik po melkomu kreditu (Zakonopolozheniya, obraztsovyye ustavy, administrativnyye rasporyazheniya, operatsionnyye pravila, senatskiye resheniya, prakticheskiye sovery i ukazaniya). Izd. 6-ye, dop. i ispr. Sost. S.V. Borodayevskiy. Pg.: Tip. red. period. izd. M-va finansov (1914). S. 189–191. [in Russ.].
13. Otchet sel'skogo banka grafini Branitskoy v mestechke Belay Tserkvi za 1913 g. [Report of the village bank of Countess Branitskaya in the town of Bila Tserkva for 1913]. Belaya Tserkov': B. i., 1913. 32 s. [in Russ.].
14. Polozheniya 7 marta 1840 goda o krest'yanskikh vspomogatel'nykh i sberegatel'nykh kassakh, s dopolnennymi k nim pravilami, utverzhennymi ministrom finansov 25 dekabrya 1908 goda. [The provisions of March 7, 1840 on peasant subsidiary and savings banks, with the rules supplemented by them, approved by the Minister of Finance on December 25, 1908]. Sankt-Peterburg: Tip. M.D. Lomkovskogo, (1908). 23 s. [in Russ.].
15. Polozheniye o sel'skikh bankakh po udel'nomu vedomstvu (utverzhdeno ministrom Imperatorskogo dvora 1 maya 1859 g.). [Regulation on rural banks by the specific department (approved by the Minister of the Imperial Court on May 1, 1859)]. Sankt-Peterburg: Tip. Min-va Dvora (1859). 8 s. [in Russ.].
16. Rosiys'kiy derzhavniy istorichniy arkhiv. [The Russian State Archive.] F. (1405). Op. 531.

Spr. 917: «Ob ustroystve pravitel'stvennogo sel'skokhozyaystvennogo banka». 917 ark. [in Russ.].

17. Sbornik pravil dlya krest'yanskikh obshchestvennykh bankov i kass, obrazovannykh do izdaniya Polozheniya 7 iyunya 1904 g. «Ob uchrezhdeniyakh melkogo kredita». [The collection of rules for peasant public banks and cash desks, formed before the publication of the Regulation on June 7, 1904 "On small credit institutions."]. Sankt-Peterburg: Tip. M.D. Lomkovskogo, (1908). 36 s. [in Russ.].

18. Sel'skiy kredit v Poltavskoy gubernii. Vyp. 1: Melkiy organizovanny kredit. Ssudosberegatel'nyye tovarishchestva. Volostnyye kassy. Sel'skiye banki. [Rural credit in the Poltava province. Vol. 1: Petty organized credit. Savings and loan partnerships. Volost cash desks. Rural banks]. Poltava: Tipograf. I.A. Dokhmana, (1894). 160 s. [in Russ.].

19. Statisticheskiy yezhegodnik Poltavskogo gubernskogo zemstva na 1902 g. God shestoy. [Statistical Yearbook of the Poltava Provincial Zemstvo for 1902, the Sixth Year]. Poltava: Tip. I.A. Dokhmana, (1902). S. 201, 116, 315, 226. [in Russ.].

20. Tyukavkin, V.G. (2003) Velikorusskoye krest'yanstvo i stolypinskaya agrarnaya reforma. [The Great Russian peasantry and the Stolypin agrarian reform]. Moskva: Pamyatniki istoricheskoy mysli. 303 s. [in Russ.].

21. Ustav kreditnyy. Svod zakonov Rossiyskoy imperii. [The charter is credit. Code of laws of the Russian Empire]. T. XI. CH. 2. Izd. 1903 g. i po prodolzheniyu 1912 g. Sankt-Peterburg: B. i., (1912). 618 s. [in Russ.].

22. Ustav Skibinskogo sel'skogo banka doktora Yevtikhiya Nikiticha Kostenko. [The charter of the Skibinsky rural bank of Dr. Evtikhiy Nikitich Kostenko.] Proyekt novogo ustava. Poltavskomu chrezvychaynomu gubernskomu zemskomu sobraniyu 20 maya 1902 goda gubernskoy zemskoy upravly doklady. – Poltava: Tipograf. torg. doma «L. Frishberg», 1902. S. 27–35. [in Russ.].

SUMMARY

Selikhov D. A. Peasant banks of the Russian Empire as a specific form of small credit in the Ukrainian lands of 1861-1917 years: organizational and legal aspect. The article analyzes the activities of this specific form of small loans as rural banks, the first of which were founded with the Cabinet of his imperial majesty in the first half of the nineteenth century. According to "Rural Bank Survey on Rural Banks" from the May 1, 1859, the capital of a bank was made with the help of the necessary number of people who joined the community and, as is known, later pertaining to the nineteenth and twentieth centuries when the capital of the rural bank was paid by the appropriate individuals, most of them were often local landowners. Unlike the savings and loan companies, whose main feature was the presence of a unit of a member of this cooperative, rural banks acted on a slightly different principle, providing certain amounts of loans secured by real estate, in which role was most often the land. Due to the fact that the peasants in their community did not have free funds to form credit accounts of such banks, their functioning was carried out rather poorly, which gave grounds for the specialists of credit business, as well as the general public in general, to recognize their work, unlike credit companies, as unsatisfactory. Thus, such banks did not play a significant role in lending to small agricultural producers in the Ukrainian lands of the Russian Empire. Only some banks that lent at 67% per annum could boast of their financial results. But this was not a rule, but rather an exception to it.

Keywords: *Russian Empire, Ukrainian lands, rural banks, peasants, credit.*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ТА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

УДК 342.951:346.9(477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-39-48

Безпалова О. І. ©
доктор
юридичних наук,
професор,
заслужений діяч науки
і техніки України
(Харківський
національний
університет
внутрішніх справ)

Мандичев Д. В. ©
доктор юридичних
наук, суддя
(Господарський суд
міста Києва)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ УКРАЇНИ

Установлено, що організаційне забезпечення діяльності господарських судів створює умови для злагодженого функціонування як усієї системи господарських судів, так і ефективної діяльності кожного господарського суду. Завдяки створенню належних організаційних умов діяльності в господарських судах можна досягти суворого дотримання принципів і процедур здійснення господарського судочинства. Аргументовано, що організаційне забезпечення діяльності господарських судів є одним з елементів судового управління. Виділено ознаки та розкрито зміст видів організаційного забезпечення діяльності господарських судів. Виокремлено чинники, що впливають на ефективність організаційного забезпечення діяльності господарських судів в Україні.

Ключові слова: господарський суд, система, структура, організаційне забезпечення, адміністративно-правове забезпечення.

Постановка проблеми. Ефективне здійснення господарського судочинства неможливе без належної організації та адміністративно-правового забезпечення діяльності господарських судів, що включає: адміністративно-правове регулювання, організацію та управління діяльністю господарських судів, адміністративно-правові форми та методи контролю за системою цих судів тощо. Сьогодні в Україні триває чергова адміністративно-судова реформа, у зв'язку з чим виникає потреба в удосконаленні адміністративного законодавства, зокрема в частині, що регулює правові засади організаційного забезпечення діяльності господарських судів України. Варто підкреслити, що органи судової влади, у тому числі господарські суди, є обов'язковою складовою системи суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави [1, с. 321; 2; 3].

© Безпалова О. І., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2886-695X>

besolgigo@icloud.com

© Мандичев Д. В., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2989-2503>

besolgigo@icloud.com

Господарські суди входять до єдиної судової системи України. Водночас особливість їх спеціалізації дозволяє організаційно та функціонально відокремити їх від інших судів загальної юрисдикції, що обумовлює необхідність формування відособленого організаційного забезпечення діяльності господарських судів.

Характеризуючи поняття та види організаційного забезпечення діяльності господарських судів, необхідно виходити з того, що поняття «організаційне забезпечення» та «організаційне управління» не є тотожними. За своїм змістом поняття «організаційне забезпечення» є ширшим за «організаційне керівництво». Останнє входить до структури першого, яке, окрім того, включає ще інформаційні, матеріально-технічні та інші організаційні заходи. У той же час не слід ототожнювати поняття «судове управління» та «організаційне керівництво», які співвідносяться як загальне та конкретне.

Деякі науковці пропонують ввести спільну об'єднану категорією для понять «судове управління», «організаційне керівництво в судах», «організаційне забезпечення органів судової влади» – поняття «державне управління у сфері організації діяльності органів судової влади» [4, с. 65].

Поняття «судове управління», на наше переконання, охоплює всі управлінські процеси, як зовнішні, так і внутрішні. Ці процеси спрямовані на упорядкування діяльності судів та судової влади й відбуваються в державі в цілому та в судовій системі зокрема. Судове ж адміністрування – це виключно внутрішні управлінські процеси, суб'єктами якого є судді, які займають адміністративні посади в судах. Звідси випливає, що судове адміністрування є одним із елементів судового управління. Що ж до поняття «організаційне забезпечення діяльності судів», то воно посідає проміжну позицію між цими двома категоріями, адже є вужчим за поняття «судове управління», однак ширшим за поняття «судове адміністрування». Таким чином, організаційне забезпечення діяльності господарських судів є одним із елементів судового управління.

На процес здійснення правосуддя безпосередній вплив має ефективність організаційного забезпечення діяльності господарських судів, оскільки завдяки належній організації управління досягається: 1) своєчасність проходження судових документів та формування судових справ; 2) оптимальний розподіл навантаження на кожного суддю і, як наслідок, – своєчасне вирішення господарських спорів; 3) забезпечення судді господарського суду необхідними нормативними, довідковими та іншими матеріалами, необхідними для вирішення справ; 4) надання судді кваліфікованої допомоги зі сторони своїх помічників під час зібрання матеріалів, необхідних для вирішення справи, та складання судової документації тощо. Отже, важливість формування ефективного організаційного забезпечення господарських судів не викликає жодного сумніву.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Серед дослідників спостерігається однотайність у визначенні поняття організаційного забезпечення діяльності судів, однак вони по-різному підходять до обсягу структурних елементів, що складають його зміст. На думку А. П. Гея, організаційне забезпечення діяльності судів, відповідно до вимог закону, становлять заходи фінансового, матеріально-технічного, кадрового, інформаційного та організаційно-технічного характеру, спрямовані на створення умов для повного й незалежного здійснення правосуддя [5, с. 62]. О. М. Дубенко вважає, що організаційне забезпечення діяльності судів – це комплекс робіт і заходів, пов'язаних із фінансовим, матеріально-технічним, кадровим забезпеченням діяльності судів, правовим регулюванням судоустрою, судочинства і статусу суддів, завданням якого є створення належних умов для ефективного функціонування судів і здійснення судочинства [6, с. 103]. Отже, О. М. Дубенко до видів організаційного забезпечення, крім матеріально-технічного, кадрового та фінансового, відносить також нормативне забезпечення. Ми підтримуємо таку точку зору, адже у створенні належних організаційних умов для здійснення господарського судочинства ефективне нормативне регулювання відіграє суттєву роль.

І. Є. Туркіна, на підставі аналізу державного управління у сфері забезпечення діяльності органів судової системи на практиці, дійшла висновку, що відповідні компетентні посадові та службові особи можуть здійснювати такі види управлінського забезпечення: 1) організаційна робота; 2) матеріально-технічні заходи; 3) прийняття загальнообов'язкових норм поведінки; 4) видання індивідуальних актів управління;

5) вчинення юридично значимих дій. При цьому, на думку вченої, перші дві форми управлінської роботи мають організаційний (неправовий) характер, а інші допускають настання певних правових наслідків [7, с. 129].

На підставі викладеного можемо виділити такі характерні риси організаційного забезпечення діяльності господарських судів:

- 1) є одним із елементів судового управління, тобто за своєю сутністю управлінським процесом;
- 2) здійснюється як судьями господарських судів, які займають адміністративні посади, так і іншими внутрішніми та зовнішніми відносно судової системи суб'єктами;
- 3) завжди має на меті створення належних організаційних умов для здійснення правосуддя в господарському судочинстві;
- 4) межі, механізм та порядок організаційного забезпечення визначено в законодавчих актах; окрім цього, питання внутрішньої організації діяльності господарських судів можуть вирішувати органи суддівського самоврядування;
- 5) його структуру складають різні організаційні дії, які утворюють окремі види організаційного забезпечення.

З урахуванням цих рис організаційне забезпечення діяльності господарських судів визначимо таким чином: це різновид судового управління, який реалізується уповноваженими суб'єктами – судьями, іншими органами державної влади та їх посадовими особами у порядку та в межах, установлених законодавством, і полягає у забезпеченні кадровими, інформаційно-аналітичними, матеріально-технічними, нормативно-правовими, науково-методичними та іншими ресурсами, необхідними для ефективного здійснення правосуддя в господарському судочинстві.

Організаційне забезпечення діяльності господарських судів здійснюється за допомогою відповідного організаційного механізму, елементи якого складають єдину систему організаційного забезпечення судової влади.

Механізм організаційного забезпечення діяльності господарських судів – це визначена законодавством взаємоузгоджена система елементів, яка забезпечує організацію та функціонування суб'єктів управління господарськими судами, проведення ними ефективного судового адміністрування, спрямованого на створення належних умов для здійснення господарського судочинства.

Мета: На підставі викладеного необхідно виділити такі характерні риси організаційного забезпечення діяльності господарських судів:

- 1) є одним із елементів судового управління, тобто за своєю сутністю управлінським процесом;
- 2) здійснюється як судьями господарських судів, які займають адміністративні посади, так і іншими внутрішніми та зовнішніми відносно судової системи суб'єктами;
- 3) завжди має на меті створення належних організаційних умов для здійснення правосуддя в господарському судочинстві;
- 4) межі, механізм та порядок організаційного забезпечення визначено в законодавчих актах; окрім цього, питання внутрішньої організації діяльності господарських судів можуть вирішувати органи суддівського самоврядування;
- 5) його структуру складають різні організаційні дії, які утворюють окремі види організаційного забезпечення.

Виклад основного матеріалу. З урахуванням цих рис організаційне забезпечення діяльності господарських судів визначимо таким чином: це різновид судового управління, який реалізується уповноваженими суб'єктами – судьями, іншими органами державної влади та їх посадовими особами у порядку та в межах, установлених законодавством, і полягає у забезпеченні кадровими, інформаційно-аналітичними, матеріально-технічними, нормативно-правовими, науково-методичними та іншими ресурсами, необхідними для ефективного здійснення правосуддя в господарському судочинстві.

Організаційне забезпечення діяльності господарських судів здійснюється за допомогою відповідного організаційного механізму, елементи якого складають єдину систему організаційного забезпечення судової влади.

Механізм організаційного забезпечення діяльності господарських судів – це ви-

значена законодавством взаємоузгоджена система елементів, яка забезпечує організацію та функціонування суб'єктів управління господарськими судами, проведення ними ефективного судового адміністрування, спрямованого на створення належних умов для здійснення господарського судочинства.

На сьогодні основним законодавчим актом, що регламентує механізм організаційного забезпечення діяльності господарських судів, є Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [8]. На підставі аналізу його положень можемо констатувати, що складовими елементами цього механізму є:

1. Суб'єкти управління господарськими судами – Президент України, Верховна Рада України, Верховний Суд, Касаційний господарський суд, голови господарських судів, Вища кваліфікаційна комісія суддів, Вища рада правосуддя, органи суддівського самоврядування.

2. Суб'єкти організаційного забезпечення діяльності господарських судів – Державна судова адміністрація та її територіальні управління, апарати господарських судів.

Варто зауважити, що розмежування суб'єктів здійснення судового управління та суб'єктів організаційного забезпечення є умовним. Насправді кожен з означених суб'єктів рівною мірою бере участь в організаційному забезпеченні господарських судів, однак деякі з цих суб'єктів є зовнішніми по відношенню до судової системи, а інші – внутрішніми. Суттєво відрізняється обсяг їх повноважень у сфері виконання функцій з організаційного забезпечення. Із набуттям чинності Закону «Про судоустрій і статус суддів» найбільшим обсягом повноважень у сфері судового управління в цілому та організаційного забезпечення зокрема наділена Вища рада правосуддя.

3. Мета і завдання організаційного забезпечення діяльності господарських судів – створення належного стану й умов діяльності як системи господарських судів, так і кожного окремого господарського суду.

4. Об'єкти організаційного забезпечення господарських судів. За загальною теорією державного управління, об'єкт управління – це структурована соціальна цілісність, що функціонує під спрямованим впливом суб'єкта з метою досягнення загальних цілей системи управління. А тому було б помилковим відносити до об'єктів управління господарські суди, так само як і до об'єктів організаційного забезпечення.

На відміну від інших організаційних утворень, які можуть виступати об'єктами управлінського впливу, суди більшою мірою є об'єктами самоуправління. Таке самоуправління здійснюється за участю інших суб'єктів, однак їх вплив складно назвати управлінським, це швидше забезпечення та сприяння в організації такого управління. Тому, говорячи про судове управління, маємо на увазі, що його об'єктами виступають не конкретні суди та судді, а умови їх діяльності, організаційний порядок виконання ними своєї основної функції зі здійснення правосуддя в господарському судочинстві, різноманітні фактори його ефективності та якості.

5. Зміст організаційного забезпечення діяльності господарських судів. Його складає система дій суб'єктів організаційного забезпечення – планування, аналіз, обговорення, прийняття рішень, визначення шляхів упровадження прийнятих рішень, робота з кадрами, підвищення ефективності роботи господарських судів та ін.

6. Принципи організаційного забезпечення діяльності господарських судів – незалежність і недоторканність суддів та підкорення їх лише закону, гарантування суддівського самоврядування, єдність системи судів загальної юрисдикції, обґрунтованість і науковість організаційних рішень, ефективність тощо.

У свою чергу, видами організаційного забезпечення господарських судів відповідно до законодавства України є [8]: 1) нормативно-правове забезпечення; 2) кадрове забезпечення; 3) організація робочого простору та часу суддів господарських судів; 4) інформаційно-аналітичне забезпечення; 5) матеріально-технічне забезпечення; 6) фінансове забезпечення; 7) організаційне забезпечення функціонування органів суддівського самоврядування та інших органів у судовій системі.

Охарактеризуємо кожен з означених видів. Нормативно-правове забезпечення діяльності господарських судів – це створення правової основи їх функціонування та побудови шляхом прийняття відповідних законодавчих актів. У системі організаційного забезпечення діяльності воно виконує роль регулятора функціонування всієї системи господарських судів і кожного окремого господарського суду. Створення ефективної правової основи діяльності

господарських судів є умовою утвердження принципу верховенства права в судовій системі.

Одним із найбільш важливих видів організаційного забезпечення діяльності господарських судів є кадрове забезпечення. У господарських судах усіх рівнів проходять службу та працюють три категорії працівників – судді, державні службовці – працівники апарату й технічний персонал [9].

Судді господарських судів складають суддівський корпус, що є основою кадрового складу будь-якого суду. У законодавстві України відсутнє визначення поняття суддівського корпусу. Вважаємо, що до суддівського корпусу належать виключно судді, оскільки лише вони займають у судах штатну посаду, а присяжні є особами, які у випадках, визначених процесуальним законом, та за їх згодою вирішують справи у складі суду разом із суддею або залучаються до здійснення правосуддя, але не належать до кадрового складу суду [8]. Що ж стосується народних засідателів, то зі змісту ст. 58 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 2010 р. не було зрозуміло суттєвої різниці між ними та присяжними: і народний засідатель, і присяжний – це громадянин України, який у випадках, передбачених процесуальним законодавством, залучався до здійснення правосуддя. Тому цілком логічним стало те, що в новому Законі «Про судоустрій і статус суддів» передбачено, що поряд із суддями до здійснення правосуддя можуть залучатися лише присяжні. А інститут народних засідателів, який так і не встиг запрацювати, було ліквідовано.

Господарським процесуальним законодавством не регламентована можливість залучення до участі в господарському судочинстві присяжних [12]. У зв'язку з цим можемо стверджувати, що єдиним суб'єктом здійснення правосуддя в господарському судочинстві є суддя господарського суду.

Що стосується інших службовців господарських судів – працівників апарату, то згідно з ч. 1 ст. 150 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» призначення на посади державних службовців, працівників, які виконують функції з обслуговування, оплата праці та соціальні гарантії працівників апаратів місцевих, апеляційних судів, вищих спеціалізованих судів та Національної школи суддів України, апарату Верховного Суду, секретаріатів Вищої ради правосуддя і Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Державної судової адміністрації України регулюються нормами законодавства про державну службу з урахуванням особливостей, визначених цим Законом [8].

Наступним видом організаційного забезпечення є організація робочого простору та часу суддів господарських судів. На рівні кожного господарського суду ці питання регулюють правила внутрішнього трудового розпорядку. Причому такі правила затверджують окремо щодо суддів та окремо щодо працівників апарату відповідного господарського суду [10]. Однак у деяких судах такі правила є спільними для всіх працівників господарського суду. Наприклад, Збори Вищого господарського суду (наразі не діє) затвердили Правила внутрішнього трудового розпорядку Вищого господарського суду України [11]. У правилах визначено порядок прийому та звільнення працівників, їх права й обов'язки, обов'язки керівництва суду, робочий час і час відпочинку, питання щодо заохочень за успіхи в роботі та дисциплінарні стягнення.

Правила внутрішнього трудового розпорядку для суддів господарських судів мають відповідати законодавству, оскільки тільки Конституція та закони України можуть визначати порядок призначення суддів на посаду, підстави та порядок їх звільнення, притягнення до дисциплінарної відповідальності. А ось межі та тривалість робочого часу, графіки прийому громадян можуть визначати збори суддів кожного господарського суду на підставі ч. 5 ст. 128 Закону «Про судоустрій і статус суддів». Водночас законодавством не передбачено правового механізму забезпечення обов'язковості для суддів цих правил.

У зв'язку з цим вважаємо, що ст. 106 Закону «Про судоустрій і статус суддів» варто доповнити такою підставою притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, як умисне порушення правил внутрішнього трудового розпорядку, ухвалених у встановленому порядку зборами відповідного суду, що фактично є невиконанням рішення органів суддівського самоврядування.

Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності господарських судів у науковій літературі розглядають як діяльність (сукупність певних дій, управлінських рішень), яка реалізується певними способами й методами, що спрямовані на збирання, реєстрацію, пе-

редачу, зберігання, опрацювання, аналіз, поширення та обробку інформації. Така діяльність охоплює надходження, рух та перетворення інформації, методи її зберігання й передавання [13, с. 340]. Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності господарських судів включає таку систему: документообіг, автоматизований розподіл справ, ведення судової статистики, узагальнення судової практики.

У господарських судах функціонує автоматизована система документообігу, що, крім іншого, забезпечує: 1) об'єктивний та неупереджений розподіл справ між суддями з дотриманням принципів черговості та рівної кількості справ для кожного судді; 2) надання учасникам господарського судового процесу інформації про стан розгляду справ, у яких вони беруть участь; 3) централізоване зберігання текстів судових рішень та інших процесуальних документів; 4) підготовку статистичних даних [12].

Рішенням Ради суддів України за погодженням із Державною судовою адміністрацією затверджено Положення про автоматизовану систему документообігу суду, Наказом Державної судової адміністрації затверджено Інструкцію з діловодства в господарських судах України. Цими актами детально регламентовано питання розподілу повноважень щодо ведення діловодства між працівниками апарату, порядок організації роботи з документами, що передаються електронними засобами зв'язку, облік документів тощо.

Різновидом інформаційно-аналітичного є науково-методичне забезпечення діяльності господарських судів. Для цього при Верховному Суді утворюють Науково-консультативну раду з числа висококваліфікованих фахівців у сфері права для розробки наукових висновків із питань діяльності Верховного Суду, підготовка яких потребує наукового забезпечення [14]. Подібні ради також функціонують при вищих спеціалізованих судах.

Матеріально-технічне забезпечення діяльності господарських судів – це система дій із забезпечення господарських судів приміщеннями, устаткуванням, обладнанням, технічними засобами та ін. Рекомендації CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи містять норму, відповідно до якої кожна держава повинна виділяти судам достатньо ресурсів, приміщень та устаткування, щоб вони могли функціонувати відповідно до стандартів, викладених у ст. 6 Конвенції, а також щоб судді могли ефективно працювати [15, с. 46].

Для організації матеріально-технічного забезпечення у структурі апаратів господарських судів утворюють спеціальні відділи, які функціонують на підставі положення. Наприклад, у структурі апарату Господарського суду Івано-Франківської області діє відділ господарського забезпечення, до повноважень якого віднесено: забезпечення утримання в належному технічному, санітарному та протипожежному стані службових приміщень; забезпечення відповідного меблювання, оснащення сучасними засобами оргтехніки та іншим необхідним обладнанням службових кабінетів працівників господарського суду; підготовка документів щодо забезпечення своєчасного виконання підрядних робіт із будівництва й ремонту приміщень суду та їх технічного оснащення; проведення заходів щодо матеріально-технічного забезпечення діяльності суду; підготовка необхідних документів із питань забезпечення суду технічними засобами фіксування судового процесу тощо [16].

Незважаючи на те, що питання матеріально-технічного забезпечення діяльності господарських судів регламентовані належним чином, реальний стан такого забезпечення не завжди відповідає нормативним вимогам. Зокрема це стосується розміру деяких приміщень місцевих господарських судів для розгляду справ, у яких часто відсутня можливість розміщення достатньої кількості осіб, що, у свою чергу, може призвести до порушення принципу гласності судового процесу.

Що стосується фінансового забезпечення суддів господарських судів, то відповідно до Рекомендацій CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи під час підготовки бюджету судової системи можна проводити консультації з радами суддів або іншими незалежними органами влади, які відповідають за адміністрування судів, із суддями та/або професійними організаціями суддів [15 с. 46]. Законодавством України регламентовано, що такі консультації проводять із Радою суддів України.

Фінансове забезпечення діяльності суддів господарських судів передбачає: 1) окреме визначення в Державному бюджеті України видатків на утримання судів не нижче рівня, що забезпечує можливість повного й незалежного здійснення правосуддя відповідно до закону; 2) законодавче гарантування повного і своєчасного фінансування судів; 3) га-

рантування достатнього рівня соціального забезпечення суддів [8].

Новим Законом України «Про судоустрій і статус суддів» підвищено розмір посадових окладів суддів усіх рівнів. Зокрема, ст. 135 встановлює, що суддівська винагорода складається з посадового окладу та доплат за: вислугу років; перебування на адміністративній посаді в суді; науковий ступінь; роботу, що передбачає доступ до державної таємниці. Базовий розмір посадового окладу судді становитиме: 30 мінімальних заробітних плат – судді місцевого суду; 50 мінімальних заробітних плат – судді апеляційного суду, вищого спеціалізованого суду; 75 мінімальних заробітних плат – судді Верховного Суду [8]. Отже, суддівська винагорода підвищиться більше, ніж утричі. Такий захід є виправданим, однак за умови, що це супроводжуватиметься одночасним підвищенням якості правосуддя та довіри громадян до судової влади, яка наразі залишається на низькому рівні [17].

Одним із видів організаційного забезпечення діяльності господарських судів є забезпечення функціонування органів суддівського самоврядування та інших органів судової системи. Із цього приводу законодавством визначено, що забезпечення роботи з'їзду суддів України, спільних зборів суддів місцевих загальних судів, діяльності Ради суддів України здійснюється Державною судовою адміністрацією України та її територіальними управліннями за рахунок коштів Державного бюджету України [5]. Забезпечення проведення зборів суддів господарських судів та виконання рішень органів суддівського самоврядування покладається на голів відповідних судів або їх заступників.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що відповідно до законодавства України в судах загальної юрисдикції функціонує єдина система організаційного забезпечення діяльності судів. Водночас, зважаючи на функціональну та організаційну відособленість системи господарських судів, можемо виділити такі особливості організаційного забезпечення їх діяльності:

1) систему господарських судів до набуття чинності нового Закону «Про судоустрій і статус суддів» очолював Вищий господарський суд України, а після набуття чинності цього Закону єдиним вищим судом у системі судів загальної юрисдикції стає Верховний Суд, у структурі якого діє Касаційний господарський суд;

2) законодавство України висуває особливі кваліфікаційні вимоги щодо спеціалізації суддів господарських судів;

3) вищим органом суддівського самоврядування в системі господарських судів є Рада суддів господарських судів [18, с. 251].

Отже, організаційне забезпечення діяльності господарських судів створює умови для злагодженого функціонування всієї системи господарських судів та ефективну діяльність кожного господарського суду. Завдяки створенню належних організаційних умов діяльності в господарських судах можна досягти суворого дотримання принципів і процедур здійснення господарського судочинства.

Список використаних джерел

1. Безпалова О. І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави: монографія. Харків: НікаНова, 2014. 544 с.
2. Безпалова О. І. Роль судової системи України в інституційному забезпеченні реалізації правоохоронної функції держави. *Адміністративне право і процес*. 2014. № 3 (9). С. 5–14.
3. Безпалова О. І. Органи судової влади України як один із суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. № 2. С. 31–43.
4. Приймаченко Д. В., Ігонін Р. В. Співвідношення понять «організаційне забезпечення судів», «організаційне управління в судах» та «судове управління». *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 1 (2). С. 57–66.
5. Судові та правоохоронні органи України: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А. П. Гель, Г. С. Семаков, С. П. Кондракова. Київ: МАУП, 2004. 272 с.
6. Дубенко О. М. Деякі напрямки удосконалення організаційно-правового забезпечення доказування в адміністративному судочинстві України. *Право і Безпека*. 2009. № 4. С. 103–106.
7. Туркіна І. Є. Форми здійснення державного управління в сфері забезпечення діяльності судової системи. *Держава і суспільство*. 2011. С. 127–131.

8. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402–VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 31. Ст. 545.
9. Мандичев Д. В. Кадрове забезпечення в системі організаційного забезпечення господарських судів: новели адміністративного законодавства України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 2. Ч. 1. С. 113–118.
10. Правила внутрішнього трудового розпорядку для працівників господарського суду Миколаївської області: Рішення зборів суддів господарського суду Миколаївської області від 24.02.2012 № 4. URL: <http://mk.arbitr.gov.ua/sud5016/org/rules/>.
11. Правила внутрішнього трудового розпорядку Вищого господарського суду України: Рішення зборів Вищого господарського суду України від 18.02.2004. URL: <http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/pravula.pdf>.
12. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798–XII (в редакції Закону № 2457–VIII від 28.08.2018). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
13. Лушер В. В. Поняття інформаційного забезпечення органів прокуратури України. *Форми права*. 2014. № 1. С. 338–341.
14. Про затвердження Положення про Науково-консультативну Раду при Верховному Суді України: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.09.2011 № 5. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/6F61F38F4489920CC2257ADB00324AE0](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/6F61F38F4489920CC2257ADB00324AE0).
15. Додаток до Рекомендації CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи: Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ, 2015. 708 с.
16. Про затвердження Положення про відділ господарського забезпечення господарського суду Івано-Франківської області: Наказ господарського суду Івано-Франківської області від 01.03.2013 № 5-А/к. URL: http://if.arbitr.gov.ua/usefiles/file/court_gov_ua_sud5010/Organiz_roboti_sudu/Viddil_Gosp_Zabez.pdf.
17. Якою мірою Ви довіряєте різним соціальним інститутам: соціологічне опитування Центру Розумкова, проведене з 6 по 12 березня 2015 р. URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1030.
18. Мандичев Д. В. Адміністративно-правове забезпечення діяльності господарських судів в Україні: монографія. Харків: Панов, 2018. 404 с.

Надійшла до редакції 25.11.2019.

References

1. Bezpalova, O. I. (2014) *Administrativno-pravovyy mekhanizm realizatsiyi pravookhoronnoyi funktsiyi derzhavy: monohrafiya*. [Administrative and legal mechanism for the implementation of the law enforcement function of the state: a monograph]. Kharkiv: NikaNova. 544 s. [in Ukr.].
2. Bezpalova, O. I. (2014) *Rol' sudovoyi systemy Ukrayiny v instytutsynomu zabezpechenni realizatsiyi pravookhoronnoyi funktsiyi derzhavy*. [The role of the judicial system of Ukraine in the institutional support of the implementation of the law enforcement function of the state.] *Administrativne pravo i protses*. № 3 (9). S. 5–14. [in Ukr.].
3. Bezpalova, O. I. (2016) *Orhany sudovoyi vlady Ukrayiny yak odyn iz sub'yektiv realizatsiyi pravookhoronnoyi funktsiyi derzhavy*. [Bodies of the judiciary of Ukraine as one of the subjects of the law enforcement function of the state]. *Visnyk Chernivets'koho fakul'tetu Natsional'noho universytetu «Odes'ka yurydychna akademiya»*. № 2. S. 31–43. [in Ukr.].
4. Pryumachenko, D. V. & Ihonin, R. V. (2013) *Spivvidnoshennya ponyat' «orhanizatsiyne zabezpechennya sudiv», «orhanizatsiyne upravlinnya v sudakh» ta «sudove upravlinnya»*. [The relation between the concepts of “organizational support of courts”, “organizational management in courts” and “judicial management”]. *Slovo Natsional'noyi shkoly suddiv Ukrayiny*. № 1 (2). S. 57–66. [in Ukr.].
5. *Sudovi ta pravookhoronni orhany Ukrayiny*: [Judicial and law enforcement agencies of Ukraine]. *navch. posib. dlya stud. vyshch. navch. zakl.* / A. P. Hel', H. S. Semakov, S. P. Kondrakova. Kyiv: MAUP, 2004. 272 s. [in Ukr.].
6. Dubenko, O. M. (2009) *Deyaki napryamky udoskonalennya orhanizatsiyno-pravovoho zabezpechennya dokazuvannya v administrativnomu sudochynstvi Ukrayiny*. [Some directions of improvement of organizational and legal support of proof in the administrative judiciary of Ukraine]. *Pravo i Bezpeka*. № 4. S. 103–106. [in Ukr.].
7. Turkina, I. YE. (2011) *Formy zdiysnennya derzhavnogo upravlinnya v sferi zabezpechennya*

diyal'nosti sudovoyi systemy. [Forms of implementation of public administration in the sphere of ensuring the activity of the judicial system]. *Derzhava i suspil'stvo*. S. 127–131. [in Ukr.].

8. Pro sudoustriy i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1402–VIII. [On the Judiciary and Status of Judges: Law of Ukraine of 02.06.2016 No. 1402 – VIII.]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady* (2016). № 31. St. 545. [in Ukr.].

9. Mandychev, D. V. (2016) Kadrove zabezpechennya v systemi orhanizatsiynoho zabezpechennya hospodars'kykh sudiv: novely administratyvnogo zakonodavstva Ukrainy. [Personnel support in the system of organizational support of economic courts: novelties of the administrative legislation of Ukraine]. *Naukovyy visnyk publichnogo ta pryvatnogo prava*. Vyp. 2. CH. 1. S. 113–118. [in Ukr.].

10. Pravyla vnutrishn'oho trudovoho rozporiadku dlya pratsivnykiv hospodars'koho sudu Mykolayivs'koyi oblasti: Rishennya zboriv suddiv hospodars'koho sudu Mykolayivs'koyi oblasti vid 24.02.2012 № 4. [Rules of Internal Labor Procedure for Employees of the Economic Court of Mykolaiv Oblast: Decision of the Meeting of Judges of the Economic Court of Mykolaiv Oblast from February 24, 2012 No. 4]. URL: <http://mk.arbitr.gov.ua/sud5016/org/rules/>. [in Ukr.].

11. Pravyla vnutrishn'oho trudovoho rozporiadku Vyshchoho hospodars'koho sudu Ukrainy: Rishennya zboriv Vyshchoho hospodars'koho sudu Ukrainy vid 18.02.2004. [Rules of Internal Labor Regulations of the Supreme Economic Court of Ukraine: Decision of the Meeting of the Supreme Economic Court of Ukraine dated 18.02.2004]. URL: <http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/pravula.pdf>. [in Ukr.].

12. Hospodars'kyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy vid 06.11.1991 № 1798–XII (v redaktsiyi Zakonu № 2457–VIII vid 28.08.2018). [Economic Procedural Code of Ukraine of 06.11.1991 No. 1798 – XII (as amended by Law No. 2457 – VIII of 28.08.2018)]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1992. № 6. St. 56. [in Ukr.].

13. Lusher, V. V. (2014) Ponyattya informatsiynoho zabezpechennya orhaniv prokuratury Ukrainy. [The concept of information support of the Prosecutor's Office of Ukraine]. *Forum prava*. № 1. S. 338–341. [in Ukr.].

14. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Naukovo-konsul'tatyvnu Radu pry Verkhovnomu Sudi Ukrainy: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 16.09.2011 No. 5. [On Approval of the Regulations on the Scientific Advisory Council of the Supreme Court of Ukraine: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated September 16, 2011 No. 5]. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/6F61F38F4489920CC2257ADB00324AE0](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/6F61F38F4489920CC2257ADB00324AE0). [in Ukr.].

15. Dodatok do Rekomendatsiyi CM/Rec (2010) 12 Komitetu Ministriv Rady Yevropy: Yevropeys'ki ta mizhnarodni standarty u sferi sudochynstva. [Annex to Recommendation CM / Rec (2010) 12 of the Committee of Ministers of the Council of Europe: European and international standards in the field of justice]. Kyiv (2015). 708 s. [in Ukr.].

16. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro viddil hospodars'koho zabezpechennya hospodars'koho sudu Ivano-Frankivsk region from 01.03.2013 № 5-A / k. [On approval of the Regulation on the department of economic support of the economic court of the Ivano-Frankivsk region: Order of the economic court of the Ivano-Frankivsk region from 01.03.2013 № 5-A / k]. URL: http://if.arbitr.gov.ua/usefiles/file/court_gov_ua_sud5010/Organiz_roboti_sudu/Viddil_Gosp_Zabez.pdf. [in Ukr.].

17. Yakoyu miroyu Vy doviryayete riznym sotsial'nym instytutam: sotsiolohichne opytuvannya Tsentru Rozumkova, provedene z 6 po 12 bereznya 2015 r. [To what extent do you trust the various social institutions: the sociological survey of the Razumkov Center, conducted from March 6 to March 12, 2015.] URL: http://www.razumkov.org.ua/eng/poll.php?poll_id=1030 [in Ukr.].

18. Mandychev, D. V. Administratyvno-pravove zabezpechennya diyal'nosti hospodars'kykh sudiv v Ukraini: monohrafiya. [Administrative and legal support of the activity of commercial courts in Ukraine: monograph]. Kharkiv: Panov, 2018. 404 s. [in Ukr.].

SUMMARY

Bezpalova O. I., Mandychev D. V. Administrative and legal bases of organizational support of activity of economic courts of Ukraine. The authors have established that the organizational support of the activity of economic courts creates the conditions for the smooth functioning of the entire system of commercial courts and the effective operation of each commercial court. Due to the creation of proper organizational conditions of activity in commercial courts, it is possible to achieve strict adherence to the principles and procedures of commercial litigation. It is argued that the organizational support of economic courts is one of the elements of judicial administration.

The features of organizational support of the activity of commercial courts are highlighted. They are: 1) it is one of the elements of judicial management, that is, by its very nature, the administrative

process; 2) it is carried out by judges of economic courts holding administrative positions, as well as by other internal and external subjects concerning the judicial system; 3) it is always intended to create the proper organizational conditions for the administration of justice in commercial litigation; 4) the boundaries, mechanism and procedure of organizational support are defined in legislative acts; in addition, the issues of internal organization of the activity of commercial courts may be resolved by judicial self-government bodies; 5) its structure consists of various organizational actions, which form separate types of organizational support.

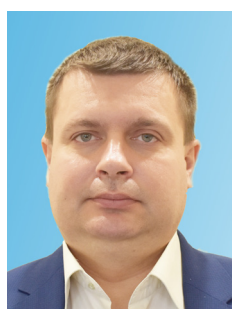
The content of types of organizational support of activity of economic courts has been revealed. The factors that influence the efficiency of organizational support of the activity of commercial courts in Ukraine have been singled out.

Considering the functional and organizational isolation of the system of economic courts the following features of organizational support of their activity have been distinguished: 1) before the entry into force of the new Law on Judiciary and Status of Judges, the system of economic courts was headed by the Supreme Economic Court of Ukraine, and after the entry into force of this Law, the Supreme Court within the system of courts of general jurisdiction becomes the sole supreme court within which the Court of Cassation operates; 2) the legislation of Ukraine puts forward special qualification requirements for the specialization of judges of economic courts; 3) the highest body of judicial self-government in the system of economic courts is the Board of judges of economic courts.

Keywords: *economic court, system, structure, organizational support, administrative and legal support.*

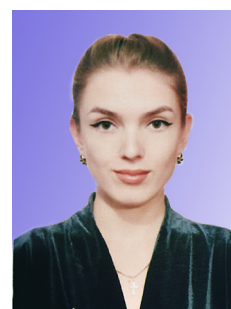
УДК 340.162

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-48-55

Комісаров О. Г.,[©]
доктор юридичних наук,
професор
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ)

Бизова А. М.,[©]
аспірант
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ)

СУТНІСТЬ, ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ОРГАНІВ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ

У статті проаналізовано законодавство у сфері діяльності військової юстиції в Україні. Досліджено поняття військової юстиції. Визначено структуру та основні завдання органів військової юстиції. Зроблено висновок щодо необхідності внесення змін у законодавство в цій сфері та посилення ролі Національної поліції України у процесі формування військової поліції як складової військової юстиції.

Ключові слова: *військова юстиція, військові суди, військова поліція, військова адвокатура, Державне бюро військової юстиції, юридична служба у військових формуваннях.*

Постановка проблеми. Однією із цілей державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях є захист прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб. Для забезпечення цієї мети необхідно на законодавчому рівні створити систему правозахисних

© Комісаров О. Г., 2019
ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-7865-0447>
tsp1dduvs@gmail.com

© Бизова А. М., 2019
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3906-6149>
tsp1dduvs@gmail.com

органів, основним завданням яких стане захист прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, але з особливими повноваженнями, що враховують специфіку воєнного часу. Саме військова юстиція може стати тим єдиним злагодженим механізмом, що забезпечить розслідування, розгляд та притягнення до відповідальності осіб, які скоїли військові злочини.

Починаючи з 2014 року стрімко зріс і залишається стабільно високим рівень злочинності серед військовослужбовців. Загальна кількість проваджень, які розслідуються слідчими військової прокуратури протягом 2015–2017 років, перевищила 20 тис. справ, військові слідчі за 5 місяців 2018 року розслідували 5,2 тис. військових злочинів, а за 4 місяці попереднього року таких злочинів було майже 7,5 тис [1].

Тому поточний стан загроз обороноздатності держави, зовнішнього вторгнення, військової агресії вимагає посилення ролі та реформування Збройних сил України (далі – ЗСУ) та системи правоохоронних органів у воєнній сфері. Ці зміни безпосередньо пов'язані з реформуванням органів юстиції в Україні, що зумовлює необхідність створення системи військової юстиції.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Важливо відзначити, що, незважаючи на виняткову важливість і актуальність питання діяльності та повноважень органів військової юстиції, вітчизняна та зарубіжна наука не приділила достатньої уваги розробці її теоретичних основ. Відсутність дефініцій, адекватного понятійного апарату вказує на істотні прогалини у чинному законодавстві України.

Водночас у правовій науковій літературі теоретичного і методологічного характеру зосереджено чимало ідей та обґрунтованих положень, які стосуються цієї проблематики. Теоретичним аспектам проблемам сутності та повноважень органів військової юстиції присвятили праці такі вчені-правознавці, як: О. Баганець, В. Вдовиченко, С. Голунський, І. Жолобович, М. Карпов, В. Кравчук, О. Котляренкота, О. Лошихін, І. Марочкін, Я. Романовський, Ю. Ремескова, Є. Сидоров, В. Сердюк, Є. Суботін, А. Толкаченко, О. Хлопецький, В. Шишкін, А. Шевченко, М. Якимчук, В. Яцина та інші.

Незважаючи на значущу теоретичну базу дослідження військової юстиції, ні на законодавчому, ні на науковому рівні не визначено поняття, завдання та систему військової юстиції. Тому ця проблематика потребує подальшого наукового дослідження, особливо в умовах військової агресії Російської Федерації.

Зважаючи на актуальність і значущість проблеми, **метою** статті є визначення сутності, структури та призначення органів військової юстиції, їх повноважень.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені такі завдання:

- визначити сутність і нормативний зміст поняття військової юстиції;
- розглянути основні завдання, які є перед органами військової юстиції;
- визначити структуру та повноваження органів військової юстиції.

Виклад основного матеріалу. Перед тим, як з'ясувати питання поняття військової юстиції потрібно дослідити етимологію терміну «юстиція». Зокрема, український словник визначає юстицію як: 1) правосуддя; 2) система судових установ; судове відомство [2, с. 88]. Згідно з словником юридичних термінів юстиція — сукупність судових установ, їхня діяльність по здійсненню правосуддя, а також широкочислений термін, що означає судове відомство [3, с. 114]. Більш широке значення надають Т. О. Коломєць та В. К. Колпаков, зокрема юстиція це – одна із сфер адміністративно-політичної діяльності держави, охоплює діяльність органів судової та виконавчої влади, що спрямована на розв'язання спорів, забезпечення прав і свобод людини, захисту її інтересів, інтересів підприємств, установ, організацій та держави [4, с. 518].

Отже, юстицію можна розглядати у вузькому значенні як систему судових установ, або в широкому – як сукупність органів судової та виконавчої влади, діяльність яких спрямована на розв'язання спорів, забезпечення прав і свобод людини, захисту її інтересів, інтересів підприємств, установ, організацій та держави.

На наш погляд, розгляд військової юстиції як лише діяльності військових суддів не надасть об'єктивної можливості всебічно забезпечити розв'язання спорів, захист прав і свобод людини, інтересів підприємств, установ, організацій та держави під час дії режиму воєнного часу.

Тому військову юстицію можна визначити як діяльність системи військових судів та правоохоронних органів, що спрямована на розв'язання спорів, забезпечення прав і

свобод людини, захисту її інтересів, інтересів підприємств, установ, організацій та держави під час воєнних конфліктів.

Якщо розглядати військову юстицію в широкому значенні, то і система органів військової юстиції включає в себе як судові, так і правоохоронні органи. Це органи, які здійснюють досудове розслідування, оперативно-розшукову діяльність та підтримують обвинувачення в суді.

З моменту початку агресії Російської Федерації було запропоновано багато нормативно-правових актів, які передбачали створення окремих органів військової юстиції, але більшість з них так і не були прийняті. Зокрема, це законопроекти «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо утворення військових судів та окремих організаційних питань)» № 2557 від 06.04.2015 р. [5], «Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” щодо утворення військових судів» № 8392-1 від 01.06.2018 р. [6], «Про Державне бюро військової юстиції» № 8387 від 21.05.2018 р. [7], «Про Військову поліцію» №1805 від 21.01.2015 р. [8].

Першим і найбільш впливовим у системі органів військової юстиції має стати військовий суд. На території України військові суди були ліквідовані відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. та Указу Президента України від 14.09.2010 р. № 900/2010 «Про ліквідацію військових апеляційних та військових місцевих судів».

На той час не існувало об’єктивної потреби у створенні такого спеціалізованого суду. Але з початку російської агресії вона виникла. Тому на розгляд Верховної Ради України був винесений законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо утворення військових судів та окремих організаційних питань)» № 2557 від 06.04.2015 р., а згодом – «Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” щодо утворення військових судів» № 8392-1 від 01.06.2018 р.

У цих законопроектах врегульовувалось питання місця військових судів у системі судів України, зокрема чи відокремити спеціалізовані військові суди в окрему ланку судової системи, чи зробити їх частиною судів загальної юрисдикції.

Так, законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо утворення військових судів та окремих організаційних питань)» визначав, що військові суди є судами загальної юрисдикції, що спеціалізуються на розгляді кримінальних справ, адміністративних справ та справ про адміністративні правопорушення і здійснюють правосуддя у ЗСУ та інших військових формуваннях. Законопроектом передбачалося також створення військових апеляційних судів в апеляційних округах згідно з Указом Президента України.

Натомість відповідно до законопроекту «Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” щодо утворення військових судів» № 8392-1 від 01.06.2018 р., місцевими загальними судами є окружні суди та військові суди. Такі суди також будуть спеціалізуватись на розгляді кримінальних справ, адміністративних справ та справ про адміністративні правопорушення та здійснювати правосуддя у ЗСУ та інших військових формуваннях.

Юрисдикція військових судів буде поширюватись на злочини, які виникають у сфері військових правовідносин, суб’єктами яких є військовослужбовці та інші особи, визначені законом. Військовим судам будуть підсудні справи у сфері шпигунства, диверсій та терористичних актів проти встановленого порядку несення служби, вчинені особами начальницького складу виправно-трудових установ та інші.

Додатково до підсудності військових судів можна також віднести справи щодо захисту честі й гідності військовослужбовців, про відшкодування майнової шкоди, заподіяної внаслідок злочину та інші справи, пов’язані із захистом прав і свобод військовослужбовців.

Крім військового суду першої інстанції, утворюється апеляційна інстанція – вищий військовий суд, який розглядає справи, по яких винесено рішення військовими судами першої інстанції з розгляду кримінальних, адміністративних справ та справ про адміністративні правопорушення. Цей суд планується як спеціалізований апеляційний суд щодо справ, розглянутих військовими судами та судом першої інстанції з розгляду окремих категорій справ.

Доречним також буде передбачити у законах, які регулюють діяльність військових судів, створення касаційної інстанції, наприклад, Касаційного військового суду у складі Верховного Суду або окремої судової палати з розгляду військових правопорушень. Тоді система військового судоустрою матиме завершений цикл розгляду кримінальних, адміністративних справ та справ про адміністративні правопорушення у військовій сфері.

Незважаючи на важливість створення військових судів, ці законопроекти не були прийняті Верховною Радою України, тому питання створення військових судів залишилось відкритим. Але зважаючи на продовження Операції об'єднаних сил, кількість військових злочинів неминуче зростатиме, а, значить, створення військових судів – це справа часу.

Наступним органом, який повинен входити до системи військової юстиції, є військова прокуратура. Але з 2017 р. військова прокуратура втратила функцію досудового розслідування, зокрема ці повноваження отримали слідчі органів Державного бюро розслідувань, які здійснює досудове розслідування злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини).

Зрозуміло, що наслідком цього стало категоричне несприйняття військовими підслідності їх злочинів цивільному Державному бюро розслідувань. Тому був розроблений законопроект «Про Державне бюро військової юстиції» від 21.05.2018 р.

Прийняття Закону України «Про Державне бюро військової юстиції» та створення такого Державного бюро обґрунтовується позбавленням Військової прокуратури права досудового розслідування та передавання цих функцій до Державного бюро розслідувань, яке не є спеціалізованим органом з розгляду військових правопорушень.

Відповідно до цього законопроекту метою створення Державного бюро військової юстиції є забезпечення законності та правопорядку у ЗСУ та інших військових формуваннях, в оборонно-промисловому комплексі держави, військово-цивільних та військових адміністраціях, об'єднаних силах, інших державних органах, які комплектуються військовослужбовцями. Цей державний правоохоронний орган спеціального призначення буде забезпечувати захист прав та законних інтересів військовослужбовців і прирівняних до них осіб, інтересів держави у сфері оборони та безпеки шляхом здійснення правоохоронної діяльності. Повноваження Державного бюро військової юстиції будуть охоплювати права щодо попередження, виявлення, припинення та розслідування злочинів, кримінальних проступків, здійснення державного нагляду (контролю).

Особливу роль у системі органів військової юстиції повинна відігравати Національна поліція України (НПУ). Але НПУ спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через міністра внутрішніх справ України і є по суті правоохоронним органом, який забезпечує публічний порядок та безпеку в мирний час. Хоча зараз держава потребує саме спеціалізованого органу, який би оперативно реагував на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці, і мав би у своєму складі професійних військовослужбовців.

Тому відповідно до законопроекту «Про Військову поліцію» №1805 від 21.01.2015р. пропонується створити військову поліцію, загальне керівництво якою буде здійснювати міністр оборони України. З питань здійснення інших завдань та функцій, не віднесених до компетенції міністра оборони України, керівництво Військовою поліцією буде виконувати начальник Генерального штабу – Головнокомандувач ЗСУ. Створення військової поліції передбачено також у законопроекті «Про Державне бюро військової юстиції» як частини цієї структури.

Але треба враховувати, що подібний орган вже був створений Верховною Радою України 07.03.2002 р. після прийняття Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України», відповідно до якого у складі ЗСУ правоохоронну діяльність здійснює Військова служба правопорядку у ЗСУ. Проте рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 15.02.2008 р. було схвалено Концепцію реформування кримінальної юстиції України, якою передбачено перетворення Служби правопорядку у Військову поліцію та віднесення до її компетенції розслідування військових злочинів.

Відповідно до законопроекту «Про Військову поліцію» №1805 від 21.01.2015 р. Військова поліція утворюється як військово-правоохоронне формування, призначене для забезпечення правопорядку, виявлення кримінальних та інших правопорушень, а також їх

розкриття і припинення. Суб'єктами вчинення таких правопорушень є військовослужбовці, а також працівники та державні службовці Міністерства оборони України і ЗСУ, громадяни України, які є військовослужбовцями, військовозобов'язані та резервісти під час проходження ними зборів.

До функцій Військової поліції також буде віднесено забезпечення безпеки дорожнього руху військових транспортних засобів, захист прав і свобод військовослужбовців та військового майна від протиправних посягань, участь у протидії диверсійним проявам і терористичним актам та припиненні протиправних дій військовослужбовців і цивільних осіб на військових об'єктах. Військова поліція буде здійснювати досудове розслідування злочинів та кримінальних проступків у військовій сфері.

Крім того, за військовою поліцією залишаються повноваження проведення оперативно-розшукової діяльності у сфері розслідування військових злочинів. А також превентивна функція Військової поліції, зокрема виявлення причин, передумов, обставин злочинів та інших правопорушень, вчинених військовослужбовцями, працівниками у військових частинах та на військових об'єктах.

Спірним залишається питання створення військової адвокатури, інститут якої діє, наприклад, в Ізраїлі. З погляду захисту прав і свобод військовослужбовців у кримінальних справах створення такого інституту досить доречно. Особливо, якщо такими адвокатами будуть штатні офіцери з вищою юридичною освітою. Поки що адвокатська діяльність не сумісна з військовою або альтернативною (невійськовою) службою. Тому створення такого інституту потребує внесення змін у чинне законодавство.

Передбачається, що військовий адвокат матиме ті самі процесуальні права, що й адвокати відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» № 5076-VI від 05.07.2012 року. Особливістю є те, що суб'єктами отримання правової допомоги будуть військовослужбовці, військовозобов'язані, ветерани, учасники бойових дій та інші прирівняні до них особи щодо представництва інтересів у суді, на підприємствах, в установах і організаціях. Також це може бути діяльність військового адвоката щодо консультивання з приводу призову на службу, укладання контракту, мобілізації, проходження військової служби або звільнення, страхування, отримання соціальних пільг, оскарження у суді незаконних наказів командира (начальника) та інше.

Крім військової адвокатури, особливе місце в системі військової юстиції займає діяльність юридичної служби у військових формуваннях. Юридична служба є спеціальним підрозділом, який створений для організації правової роботи органу військового управління, військового командування (військової частини), до штату якого вона входить, на яку покладено правове забезпечення його діяльності. На сьогодні саме юридична служба у ЗСУ та військових формуваннях відіграє основну роль у захисті прав і свобод військовослужбовців.

Враховуючи все вищевикладене, в систему військової юстиції, в найбільш широкому значенні, можуть входити військові суди, Державне бюро розслідувань (військова прокуратура або Державне бюро військової юстиції), військова поліція, військова адвокатура, юридична служба військових формувань.

Основними завданнями військової юстиції є:

– для військової поліції – підтримування правопорядку серед військовослужбовців і контроль за їх статутною поведінкою, а також здійснення оперативно-розшукової діяльності щодо вчинення військовослужбовцями правопорушень;

– військова адвокатура та юридична служба у військових формуваннях – юридично-консультативна або юридично-роз'яснювальна робота, представництво інтересів військовослужбовців та прирівняних до них осіб у суді, на підприємствах, в установах і організаціях;

– Державне бюро розслідувань (військова прокуратура або Державне бюро військової юстиції) – розслідування кримінальних правопорушень і пред'явлення військовослужбовцям обвинувачення у вчиненні злочину;

– військові суди – розгляд справ щодо обвинувачення військовослужбовців у вчиненні злочину або інших справ щодо розв'язування спірних правовідносин, в яких стороною є військовослужбовець.

Висновки. Створення військової юстиції як ієрархічної злагодженої системи військових судів та правоохоронних органів, яка б забезпечила захист прав і свобод людини, інтересів підприємств, установ, організацій та держави під час воєнних конфліктів у нашій країні залишається у перспективі. Більшість органів військової юстиції існує лише у законопроектах, які не прийняті Верховною Радою України, а ті, що вже створені, потребують удосконалення на законодавчому та практичному рівні. Тому дослідження діяльності органів військової юстиції потребує подальшого фундаментального вивчення науковців-правознавців та юристів-практиків.

Список використаних джерел

1. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України 18 січня 2018 року № 2268-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19> (дата звернення: 19.10.2019).
2. ЦензорНет. Рівень злочинності серед військовослужбовців залишається стабільно високим: від початку року розслідували 5,2 тис. військових злочинів. URL: https://censor.net.ua/ua/news/3068562/riven_zlochynnosti_sered_viyiskovoslujbovtiv_zalyshayetsya_stabilno_vysokym_vid_pochatku_roku_rozsliduvaly (дата звернення: 19.10.2019). Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо утворення військових судів». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64138 (дата звернення: 19.10.2019).
3. Сучасний словник - мінімум іншомовних слів / укл. Г.П. Узунова. Сімферополь: Університет економіки і управління. 2004. 90 с.
4. Словничок юридичних термінів: Навч. посіб. / уклад. В. П. Марчук. Київ: МАУП, 2003. 128 с.
5. Адміністративне право України: словник термінів / за заг.ред. Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков. Київ, Ін Юре, 2014. 520 с.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо утворення військових судів та окремих організаційних питань): законопроект 2557 від 06.04.2015. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54668 (дата звернення: 19.10.2019).
7. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо утворення військових судів: Законопроект України 8392-1 від 01.06.2018. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64138 (дата звернення: 19.10.2019).
8. Кримінально процесуальний кодекс України 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n5303> (дата звернення: 19.10.2019).
9. Про Державне бюро розслідувань: Закон України 12.11.2015 р. № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19> (дата звернення: 19.10.2019).
10. Про Державне бюро військової юстиції: законопроект 8387 від 21.05.2018. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=8387&skl=911 (дата звернення: 19.10.2019).
11. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Державне бюро військової юстиції» 8387 від 21.05.2018. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=8387&skl=9 (дата звернення: 19.10.2019).
12. Про Національну поліцію: Закон України 2 липня 2015 року № 580-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#n6> (дата звернення: 19.10.2019).
13. Про Військову поліцію: Законопроект України №1805 від 21.01.2015. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53648 (дата звернення: 19.10.2019).
14. Правова робота в Збройних Силах України: Навчальний посібник / За заг. ред. В.І. Кириленка. Київ, РВЦ «Військовий інститут», 2010. 408 с.

Надійшла до редакції 26.11.2019.

Referents

1. Pro osoblyvosti derzhavnoyi polityky iz zabezpechennya derzhavnoho suverenitetu Ukrayiny na tymchasovo okupovanykh terytoriyakh u Donets'kiy ta Luhans'kiy oblastiakh: Zakon Ukrayiny 18 sichnya 2018 roku № 2268-VIII. [On the peculiarities of the state policy on securing the state sovereignty of Ukraine in the temporarily occupied territories in Donetsk and Luhansk regions: Law of Ukraine January 18, 2018 No. 2268-VIII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19> (data zvernennya: 19.10.2019). [in Ukr.].
2. TsenzorNet. Riven' zlochynnosti sered viys'kovoslujbovtiv zalyshayet'sya stabil'no vysokym: vid pochatku roku rozsliduvaly 5,2 tys. viys'kovykh zlochyniv. [The crime rate among military personnel

remains consistently high: 5.2 thousand war crimes cases have been investigated since the beginning of the year]. URL: https://censor.net.ua/ua/news/3068562/riven_zlochynnosti_sered_viyiskovoslujbovtstv_zalyschayetsya_stabilno_vysokym_vid_pochatku_roku_rozsliduvaty (data zvernennya: 19.10.2019). [in Ukr.].

3. Suchasnyy slovnyk - minimum inshomovnykh sliv [Modern vocabulary - minimum of foreign words]/ ukl. H.P. Uzunova. Simferopol': Universytet ekonomiky i upravlinnya (2004). 90 s. [in Ukr.].

4. Slovnychok yurydychnykh terminiv: [Glossary of Legal Terms] Navch. posib. / uklad. V. P. Marchuk. Kyiv: MAUP, (2003). 128 s. [in Ukr.].

5. Administratyvne pravo Ukrayiny: slovnyk terminiv [Administrative Law of Ukraine: Glossary of Terms THEN]/ za zah.red. T.O. Kolomojets', V.K. Kolpakov. Kyiv, In Yure, (2014). 520 s. [in Ukr.].

6. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny (shchodo utvorennya viys'kovykh sudiv ta okremykh orhanizatsiynykh pytan'): zakonoproekt 2557 vid 06.04.2015. [On amendments to some legislative acts of Ukraine (concerning the formation of military courts and certain organizational issues): Bill 2557 of 06.04.2015]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54668 (data zvernennya: 19.10.2019). [in Ukr.].

7. Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrayiny «Pro sudoustriy i status suddiv» shchodo utvorennya viys'kovykh sudiv: Zakonoproekt Ukrayiny 8392-1 vid 01.06.2018. [On Amendments to the Law of Ukraine “On the Judiciary and Status of Judges” on the Establishment of Military Courts: Bill of Ukraine 8392-1 of 01.06.2018]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64138 (data zvernennya: 19.10.2019). [in Ukr.].

8. Kryminal'no protsesual'nyy kodeks Ukrayiny 13 kvitnya 2012 roku № 4651-VI. [Code of Criminal Procedure of Ukraine, April 13, 2012 No. 4651-VI]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n5303> (data zvernennya: 19.10.2019). [in Ukr.].

9. Pro Derzhavne byuro rozsliduvan': Zakon Ukrayiny 12.11.2015 r. № 794-VIII. [On the State Bureau of Investigation: Law of Ukraine 12.11.2015, No. 794-VIII]. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19> (data zvernennya: 19.10.2019). [in Ukr.].

10. Pro Derzhavne byuro viys'kovoyi yustytsiyi: zakonoproekt 8387 vid 21.05.2018. [On the State Bureau of Military Justice: Bill 8387 of 05/21/2018]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=8387&skl=911 (data zvernennya: 19.10.2019). [in Ukr.].

11. Poyasnyval'na zapyska do proektu Zakonu Ukrayiny «Pro Derzhavne byuro viys'kovoyi yustytsiyi» 8387 vid 21.05.2018. [Explanatory Note to the Draft Law of Ukraine “On the State Bureau of Military Justice” 8387 dated 21.05.2018]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=8387&skl=9 (data zvernennya: 19.10.2019). [in Ukr.].

12. Pro Natsional'nu politsiyu: Zakon Ukrayiny 2 lypnya 2015 roku № 580-VII.I. [On the National Police: Law of Ukraine on July 2, 2015 No. 580-VII.I]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#n6> (data zvernennya: 19.10.2019). [in Ukr.].

13. Pro Viys'kovu politsiyu: Zakonoproekt Ukrayiny №1805 vid 21.01.2015. [On the Military Police: Bill of Ukraine # 1805 dated 21.01.2015]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53648 (data zvernennya: 19.10.2019). [in Ukr.].

14. Pravova robota v Zbroynykh Sylakh Ukrayiny: Navchal'nyy posibnyk [Legal work in the Armed Forces of Ukraine: Textbook] / Za zah. red. V.I. Kyrylenka. Kyiv, RVTS «Viys'kovyy instytut», (2010). 408 s. [in Ukr.].

SUMMARY

Komisarov O. H. Byzova A. M. The essence, purpose and main tasks of the military justice bodies. In the article, based on the study of the experience of resolving the military conflict in Ukraine in the east of the country and the analysis of the current legislation in the field of military justice, it is emphasized the expediency of creating a system of human rights bodies whose main task will be to protect the rights, freedoms and legitimate interests of individuals and legal entities, but with special powers that take into account the specifics of wartime. It is stated that, despite the exceptional importance and urgency of the issue of activity in the conditions of counteracting external aggression, domestic science did not pay sufficient attention to the development of theoretical bases of powers of the military justice bodies. The absence of definitions, adequate conceptual apparatus indicates significant gaps in the current legislation of Ukraine.

The concept of military justice established in continental Europe is explored. It is concluded

that the consideration of military justice as a mere activity of military judges will not give an objective opportunity to comprehensively ensure the resolution of disputes, protection of human rights and freedoms, interests of enterprises, institutions, organizations and the state during a military conflict. It is proposed to consider military justice as an activity of the system of military courts and law enforcement agencies aimed at resolving disputes, securing human rights and freedoms, protecting its interests, the interests of enterprises, institutions, organizations and the state during military conflicts. The structure and main tasks of the military justice bodies are determined.

Special attention was paid to the Institute of the Military lawyers, which is designed to protect the rights and freedoms of military personnel in criminal matters. It is emphasized that it is advisable to appoint such lawyers as full-time officers of military units with higher legal education.

The conclusion was made about the necessity to amend the legislation in this area and to strengthen the role of the National Police of Ukraine in the process of forming the military police (MP) as a component of military justice.

Keywords: *military justice, military courts, military police, military lawyers, State bureau of military justice, legal service in military units.*

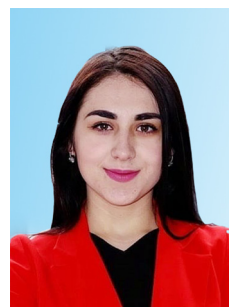
УДК 342.5

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-55-62

Мінка Т. П.[©]
доктор
юридичних наук,
доцент
(Університет
митної
справи
та фінансів,
м. Дніпро)

Руденко В. О.[©]
здобувач
(Університет
митної
справи
та фінансів
м. Дніпро)

ПОВНОВАЖЕННЯ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ ЩОДО СПРАВЛЯННЯ ПОДАТКІВ

Досліджено повноваження місцевої влади щодо справляння податків, а також охарактеризовано місцеві податки, до яких належить податок на майно та єдиний податок. Виокремлено основні перешкоди в розвитку місцевого оподаткування, а саме нестабільність податкового законодавства та суперечливість у відповідних нормативно-правових актах України, залежність органів місцевого самоврядування від органів державної влади. Для вирішення зазначених вище проблем необхідно, щоб доходи місцевої влади формувались за рахунок власних надходжень та внести відповідні зміни в законодавство України, усунувши при цьому колізії в діючих нормативно-правових актах.

Ключові слова: *місцева влада, органи місцевого самоврядування, справляння податків, повноваження, місцеве оподаткування.*

Постановка проблеми. Місцеві податки та збори є важливою складовою у фінансовій системі України, які є ефективним інструментом в розвитку місцевого самоврядування. Адже виконання функцій, які покладаються на органи місцевого самоврядування, неможливе без відповідного фінансового забезпечення. Однак на цей час система місцевих податків і зборів не відповідає загальносвітовим принципам. Складність полягає в тому, що законодавчо затверджені місцеві податки і збори та їх ставки не враховують реальних можливостей платників податків, тобто вони не виконують стимулюючої функції.

© Мінка Т. П., 2019
ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0001-6012-6973>
mtp2705@i.ua

© Руденко В. О., 2019
ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-2015-8564>
rudenkovaa2017@gmail.com

Зазначені недоліки негативно впливають на дотримання принципів єдності, гласності та достовірності.

Також слід зазначити, що значними перешкодами в розвитку місцевого оподаткування є нестабільність податкового законодавства та суперечливість у відповідних нормативно-правових актах України.

Для ефективного функціонування органів місцевого самоврядування у сфері податків необхідно дослідити проблемні аспекти та запропонувати шляхи вдосконалення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання щодо повноважень місцевої влади стосовно справляння податків, їх особливостей у національній правовій системі досліджувалось у наукових працях багатьох авторів, таких як: О. В. Безкровний, Н. В. Бортнік, М. В. Вікторчук, М. В. Гончаренко, В. М. Кміть, В. В. Письменний та інші. Однак ця тема має низку дискусійних питань, які потребують подальшого дослідження щодо ефективного функціонування органів місцевого самоврядування у сфері оподаткування.

Мета статті – дослідження повноважень місцевої влади щодо справляння податків, а також виявлення основних проблем та розроблення шляхів вдосконалення у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Місцеве самоврядування є важливим інститутом народовладдя в Україні. Вперше поняття місцевого самоврядування було надане у Європейській хартії місцевого самоврядування в 1985 році (далі – Європейська хартія) [6].

Відповідно до статті 3 Європейської хартії місцеве самоврядування означає право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання та управління суттєвою часткою публічних справ, під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення [6].

Слід зазначити, що відповідно до статті 140 Конституції України місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [8].

Відповідно до статті 2 Закону України «Про місцеве самоврядування» місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [15].

Відповідно до підпункту 12.4.3 пункту 12.4 статті 12 Податкового кодексу України до повноважень органів місцевого самоврядування належить, зокрема, до початку наступного бюджетного періоду прийняття рішення про встановлення місцевих податків та зборів, яке набирає чинності з початку бюджетного періоду [14].

Потрібно зазначити, що місцеві податки це обов'язкові платежі, суми яких, згідно із законодавством України, встановлюються органом місцевого самоврядування на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці та які зараховуються до її місцевого бюджету.

Відповідно до частини 1 статті 10 Податкового кодексу України до місцевих податків належить податок на майно та єдиний податок [14].

Податок на майно – це грошова плата за право володіння, тобто їх існування зумовлюється необхідністю оподаткування власності. Виходячи з вищезазначеного, суб'єктами оподаткування повинні бути власники майна, однак при аналізі практики було виявлено, що суб'єктами податкових правовідносин виступають як власники, так і користувачі.

На цей час податок на майно об'єднує три податки, а саме: податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, транспортний податок та плату за землю.

Н. М. Бобох пропонує у своїй праці розглядати нерухомість як фізичний об'єкт із відповідними фізичними та економічними ознаками або сукупність об'єктів нерухомості, а нерухоме майно – як об'єкт власності разом із майновими правами та обов'язками [2, с. 102].

Податок на нерухоме майно існує у багатьох країнах світу й забезпечує велику частину надходжень до місцевих бюджетів. Під час аналізу зарубіжного законодавства було виявлено, що при ефективному нормативно-правовому регулюванні цей податок є значним у дохідній частині місцевого бюджету.

Наприклад, в Австрії податок на нерухомість становить близько 90 % доходів, а

ось у Великій Британії цей податок становить майже 100 % надходжень.

Н. Шкільова визначає такі основні ознаки податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, а саме він є: місцевим податком; особистим податком; прямим податком, зазначений платіж передбачає наявність власника майна. Виконуючи зобов'язання, платник повинен мати об'єкт нерухомості. Сплата цього податку передбачає наявність витрат на утримання нерухомості або реалізацію частки майна з метою розрахуватися зі сплатою податку утримання об'єкта житлової нерухомості [16, с. 119].

Отже, податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, є місцевим податком, особистим податком, який стягується з власників житлової нерухомості та зараховується до місцевих бюджетів.

Відповідно до підпункту 1 частини 1 статті 266 Податкового кодексу України платниками на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, є фізичні та юридичні особи, в тому числі нерезиденти, які є власниками об'єктів житлової та/або нежитлової нерухомості [14].

Слід підкреслити, що об'єктом оподаткування є об'єкт житлової та нежитлової нерухомості, в тому числі його частка. Оскільки зазначений податок є місцевим, його ставка встановлюється за рішенням сільської, селищної, міської ради або ради об'єднаних територіальних громад, яка не повинна перевищувати 1,5 відсотка розміру мінімальної заробітної плати, яка була встановлена законом на 1 січня звітного податкового року, за квадратний метр бази оподаткування.

Базою оподаткування податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, є площа об'єкта житлової нерухомості. Так, порядок нарахування податку відрізняється залежно від статусу особи, яка має у власності об'єкт житлової нерухомості.

Слід зазначити, що у 2019 році для фізичних осіб продовжують діяти пільги щодо зменшення бази оподаткування об'єкта/об'єктів житлової нерухомості. Пільги встановлюються для фізичних осіб, зважаючи на їх майновий стан та рівень доходів. Органи місцевого самоврядування повинні до 25 грудня року, що передує звітному, подати відповідному контролюючому органу за місцезнаходженням об'єкта житлової та/або нежитлової нерухомості інформацію щодо ставок та наданих пільг фізичним особам зі сплати податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки.

Отже, для кожного окремого регіону України існують різні ставки щодо сплати податку. При цьому ставка податку за квадратний метр не може перевищувати 1,5 % від розміру мінімальної заробітної плати.

Тобто податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, є місцевим податком, який справляється з фізичних осіб, юридичних осіб та нерезидентів. Під час аналізу законодавства України стосовно цього податку було виявлено, що нормативно-правове регулювання є недосконалим, що призводить до низького рівня діяльності адміністрування, внаслідок чого бюджети органів місцевого самоврядування не отримують значних коштів.

У зв'язку з внесення змін до Податкового законодавства України було запроваджено новий місцевий податок для громадян України, а саме транспортний податок. Зазначений податок набув широкого застосування у зарубіжних країнах, так оподаткування транспортних засобів реалізує принцип соціальної справедливості майнового оподаткування та поєднує стимулюючу функцію майнових податків. Тим самим іноземна влада хоче зменшити негативний вплив на довкілля шляхом заохочення осіб купувати автомобілі з меншими шкідливими характеристиками.

Кожен податок має свої характерні риси, вважаю за необхідне розглянути у цій роботі ознаки транспортного податку. Так, транспортний податок є майновим податком. Зазначений підхід базується на тому, що об'єктом оподаткування є легковий автомобіль. Необхідно зазначити, що в транспортному податку об'єкт та база оподаткування є однаковими.

Транспортний податок є місцевим податком, адже він встановлюється органами місцевого самоврядування. Також цей податок є обов'язковим до відновлення, тобто якщо не встановлено органами місцевого самоврядування транспортного податку, то такий податок буде справлятися відповідно до Податкового кодексу України.

Наступною ознакою є те, що транспортний податок є фіксованим податком. Так, відповідно до пункту 4 статті 267 Податкового кодексу України ставка податку встановлю-

ється з розрахунку на календарний рік у розмірі 25 000 грн за кожен легковий автомобіль, що є об'єктом оподаткування [14].

Слід зазначити, що платниками транспортного податку є фізичні та юридичні особи, а також нерезиденти, які мають зареєстровані в Україні легкові автомобілі.

Під час аналізу правового регулювання транспортного податку було виявлено, що для розрахунку податку потрібно визначити параметр, за яким можна виміряти об'єкт з метою встановлення розміру суми податку, який повинен бути сплачений, а також встановити одиницю виміру такого масштабу. Елементом правового регулювання податку, який стосується об'єкта, є база оподаткування.

Слід зазначити, що при визначенні бази оподаткування не береться до уваги вартісне, фізичне вираження об'єкта оподаткування, що створює зловживання у цій сфері.

Також на цей час існує неналежне регулювання бази оподаткування, адже вартість легкового автомобіля визначається відповідно до чинного законодавства України з урахуванням середньоринкової вартості. На сьогодні розроблено методику визначення середньоринкової вартості легкових автомобілів, але ця методика не вирішує всіх проблемних питань, адже вона не враховує внутрішнє оздоблення автомобіля.

Під час аналізу податкового законодавства було виявлено, що в кодексі відсутнє поняття «транспортний засіб» або «легковий автомобіль». На нашу думку, зазначені поняття повинні бути відображені у Податковому кодексі України для уникнення розбіжностей у тлумаченні термінів під час практичного застосування.

Тобто податкове законодавство України у сфері транспортного податку потребує реформування та повинне відповідати європейським стандартам.

Відповідно до чинних правил оподаткування у Німеччині величина податку залежить від двох показників: об'єм двигуна (чим більший об'єм двигуна, тим більший податок) і тип двигуна [13, с. 191].

Особливість австрійського податку з власників транспортних засобів полягають у тому, що всі громадяни сплачують однаково: 10 % від вартості легкового автомобіля та 5 % від вартості вантажівки. Також власники дорогих автомобілів додатково сплачують 33 % від вартості автомобіля [5, с. 34].

А ось у Сполучених Штатах Америки механізм стягнення та нарахування податку з транспортних засобів є принципово іншим, але там також застосовується так звана «екологічна» схема: більше платить той, хто більше їздить. Податок з автовласників включається до ціни на паливо. Чим більше автомобіль споживає палива, тим більша величина податку, який сплачують до бюджету. Гроші від сплати цього податку використовують у країні на будівництво та ремонт доріг [12].

Отже, з вищевикладеного щодо транспортного податку можемо зробити висновок, що чинне законодавство, яке регулює цей податок є недосконалим та потребує внесення відповідних змін. Зарубіжний досвід демонструє різні напрямки щодо справляння транспортного податку, які можуть бути застосовані в законодавстві України.

Наступний місцевий податок, який розглянуто у статті, є плата за землю. Так, відповідно до статті 206 Земельного кодексу України використання землі в Україні є платне та об'єктом плати за землю є земельна ділянка [7].

Згідно з підпунктом 14.1.147 Податкового кодексу України плата за землю є обов'язковим платежем у складі податку на майно, який справляється у формі земельного податку та орендної плати за земельні ділянки державної і комунальної власності [14].

Слід підкреслити, що грошові надходження від земельного податку надходять до місцевих бюджетів та використовуються за своїм цільовим призначенням, а саме на розробку і виконання державних програм щодо раціонального використання земель, підвищення родючості ґрунтів, охорону земельних ресурсів, розвиток загальнодержавної та регіональної інфраструктури, ведення державного земельного кадастру, землеустрою, моніторингу земель, а також проведення земельної реформи [9, с. 588].

Розміри земельного податку визначаються залежно від цільового призначення земельної ділянки, її місця розташування та грошової оцінки земель, яка є податковою базою для стягнення цього податку.

Відповідно до статті 201 Земельного кодексу України нормативна грошова оцін-

ка проводиться для визначення розміру земельного податку за методикою, яка затверджується Кабінетом Міністрів України відповідно до державних стандартів, норм, правил, а також інших нормативно-правових актів, на землях усіх категорій та форм власності [7].

Податковим законодавством України встановлюються загальні ставки земельного податку та орендної плати. Однак органи місцевого самоврядування встановлюють ставки плати за землю та пільги щодо земельного податку, що сплачується на певній території.

Необхідно зазначити, що в Податковому кодексі України наявні статті щодо звільнення осіб від сплати земельного податку. Органи місцевого самоврядування приймають рішення про запровадження додаткових пільг зі сплати податку. Ці пільги надаються лише власникам та постійним землекористувачам, а ось орендодавці керуються договірними відносинами.

Незважаючи на щорічне зростання надходжень плати за землю, питома вага цього податку дуже низька. Адже наповнення дохідної частини місцевих бюджетів залежить від ефективного адміністрування плати за землю, яке у свою чергу розглядається як суттєвий елемент адміністрування земельного фонду.

Однак на сьогодні в Україні є проблеми в стягненні плати за землю, а саме:

- неефективна система обліку земель, а також недоліки у веденні земельно-кадастрової документації, яка є підставою для нарахування земельного податку;
- податкові пільги не створюють стимулюючу функцію для землекористувачів щодо раціонального використання землі та оновленню природного потенціалу країни, в результаті – надані податкові пільги є лише втратами місцевих бюджетів;
- відсутній рентний підхід у застосуванні ставок податку та визначення нормативної грошової оцінки призвело до безгосподарності у використанні земельних ресурсів, зниження родючості ґрунтів, внаслідок чого знизилось сільськогосподарське виробництво [9, с. 589].

На нашу думку, зазначені вище проблеми щодо плати за землю можна вирішити шляхом вдосконалення системи справляння податків та розробити єдиний механізм сплати пільг, який дозволить отримувати додаткові кошти в місцеві бюджети.

Також було проаналізовано зарубіжне законодавство щодо земельного податку, який справляється окремо та визначається як складова податку на нерухомість. Тобто у більшості зарубіжних країн плата за землю розглядається як податок на нерухомість.

Слід зауважити, що в зарубіжних країнах існує різний підхід до надання пільг. В одних країнах пільги надаються об'єктам нерухомості, а не платникам податків, в інших – поєднання одного та іншого методів. Пільги можуть бути безстроковими або тимчасовими, а деколи надаються за специфічними особливостями будівель.

Земельне оподаткування зарубіжних країн ґрунтується на земельному рентному доході як бази оподаткування плати за землю, додаткового доходу, зумовленого кращими умовами господарювання.

Отже, в системі справляння плати за землю існують суттєві недоліки, які необхідно усунути. Для цього потрібно встановити залежність між ставкою земельного податку, грошовою оцінкою землі, її якістю та особливостями використання.

Наступний податок, який встановлюють органи влади, є єдиний податок. Так, єдиний податок – це місцевий податок, який сплачують фізичні особи – підприємці та юридичні особи, що перебувають на спрощеній системі оподаткування. Цей податок передбачає також спрощений облік доходів і витрат, а також заміщає собою сплату і розрахунок певної кількості обов'язкових податків і зборів, які сплачуються в Україні.

У Податковому кодексі України існує чотири групи платників податку, які характеризуються відповідно до визначених законодавством критеріїв.

Слід зазначити, що у 2012 році до місцевих бюджетів України від сплати єдиного податку надійшло 4 815,64 млн грн, у 2013 році – 6 640,52 млн грн, у 2014 році – 7 413,25 млн грн, у 2015 році – 10 975,09 млн грн, у 2016 році – 17 167,10 млн грн.

Під час аналізу надходжень єдиного податку було виявлено, що за період 2013–2018 роки надходження єдиного податку збільшувалось навіть при зменшенні суб'єктів господарювання, тобто це зумовлено змінами в податковому законодавстві України щодо групування платників за відповідними критеріями та перетворення сільськогосподарського податку в єдиний податок четвертої групи.

Н. А. Бак зазначає, що високий рівень виконання планових показників зі сплати єди-

ного податку вказує на наявність внутрішніх резервів для розвитку спрощеної системи оподаткування доходів малого бізнесу в Україні. Застосування відносних ставок єдиного податку для платників I та II груп, відповідно, відсутність зв'язку між фінансовими результатами їх діяльності та розміром сплаченого податку забезпечує місцеві бюджети доходами, ризик недоотримання яких надзвичайно низький. Це дозволяє розглядати єдиний податок як стабільне та прогнозоване джерело податкових надходжень місцевих бюджетів [1, с. 12].

Однак абсолютна залежність бюджету органів місцевого самоврядування від рівня підприємницької активності громадян та фінансових результатів підприємств перетворює єдиний податок на інструмент впливу органів влади, яким вони зобов'язані вміло користуватися для ефективного розвитку малого бізнесу.

Проте повноцінне виконання зазначеного вище завдання на цей час є неможливе, оскільки дієві умови механізму спрощеного оподаткування визначаються Податковим кодексом України, а не рішеннями органів місцевого самоврядування.

Висновки. У статті було зазначено, що місцеві податки – це обов'язкові платежі, суми яких, згідно із законодавством України, встановлюються органом місцевого самоврядування на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці та які зараховуються до її місцевого бюджету.

Слід підкреслити, що до повноважень органів місцевого самоврядування належить право встановлювати місцеві податки, затверджувати їх ставки, а також приймати рішення щодо надання пільг.

Так питання щодо встановлення податків вирішуються виключно на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської рад. До місцевих податків належить податок на майно та єдиний податок.

Податок на майно – це грошова плата за право володіння, тобто їх існування зумовлюється необхідністю оподаткування власності. Виходячи з вищезазначеного, суб'єктами оподаткування повинні бути власники майна, однак під час аналізу практики було виявлено, що суб'єктами податкових правовідносин є як власники, так і користувачі.

На цей час податок на майно об'єднує три податки, а саме: податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, транспортний податок та плату за землю.

Слід зазначити, що податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, є місцевим податком, який справляється з фізичних осіб, юридичних осіб та нерезидентів. Під час аналізу законодавства України стосовно цього податку було виявлено, що нормативно-правове регулювання є недосконалим, що призводить до низького рівня діяльності адміністрування, внаслідок чого бюджети органів місцевого самоврядування не отримують значних коштів.

Під час дослідження транспортного податку було виявлено, що чинне законодавство, яке регулює цей податок, є недосконалим та потребує внесення відповідних змін. Досвід зарубіжних країн демонструє різні напрямки щодо справляння транспортного податку, які можуть бути застосовані в законодавстві України.

Також у статті виділено проблеми щодо плати за землю та запропоновано шляхи вдосконалення системи справляння податків. Для цього необхідно розробити єдиний механізм сплати пільг, який дозволить отримувати додаткові грошові кошти в місцеві бюджети.

Слід підкреслити, що єдиний податок – це місцевий податок, який сплачують фізичні особи – підприємці та юридичні особи, що перебувають на спрощеній системі оподаткування. Цей податок передбачає також спрощений облік доходів і витрат, а також заміщає собою сплату і розрахунок певної кількості обов'язкових податків і зборів, які сплачуються в Україні.

Отже, з вищезазначеного можемо зробити висновок, що діяльність органів місцевого самоврядування у сфері справляння податків дуже залежить від органів державної влади. Для створення самодостатніх і фінансово незалежних громад необхідно, щоб доходи місцевих громад формувалися за рахунок власних надходжень.

Список використаних джерел

1. Бак Н. А. Автореферат на здобуття ступеня канд. екон. наук: спец. 08.04. 01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит». 2011. 16 с.
2. Бобох Н. М. Поняття «нерухомість» і «нерухоме майно» в контексті оподаткування. Тео-

рія та практика управління економічним розвитком: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Донецьк, 2012. С. 102–103.

3. Борденюк В. І. Місцеве самоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії : монографія. Київ: Парламентне видавництво. 2007. 576 с.

4. Гетманець О. П., Шуміла О. М. Податкове право України : навчальний посібник. Київ: «Хай-Тек Прес», 2013. 432 с

5. Данилишин В., Стефанків О., Ціжма О. Транспортний податок: зарубіжний досвід та українські реалії. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. №13. С. 34–45.

6. Європейська хартія місцевого самоврядування: хартія, міжнародний документ від 15.10.1985. Офіційний вісник України. 2015. № 24. ст. 1418.

7. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. Офіційний вісник України. 2001. Ст. 2038.

8. Конституція України: Закон України від від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. № 30. Ст. 141.

9. Кошель А. О. Міжнародний досвід оцінки та оподаткування земель сільськогосподарського призначення. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. №6. С. 588–590.

10. Кучерявенка М. П. Податкове право України: навчальний посібник. Харків: Право, 2010. 256 с.

11. Мамонова В. В. Система місцевого самоврядування. Енциклопедія державного управління: НАДУ. 2011. С. 342–344.

12. Міжнародний досвід реформування податкових систем: види податків та електронна звітність. URL: http://sta.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=326529&cat_id=310882&showHidden=1.

13. Овчаренко А. С. Транспортний податок в Україні: стан і перспективи. Порівняльно-аналітичне право. 2015. № 2. С. 191–194.

14. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 №2744-VI. Офіційний вісник України. 2010. №92. Ст. 3248.

15. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. Ст. 170.

16. Шкільова Н.В. До питання про місце податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, в податковій системі: порівняльно-правовий аспект. Держава та регіони. Серія: Право. 2013. С. 119—122.

Надійшла до редакції 09.12.2019.

References

1. Bak, N. A. (2011) Avtoreferat na zdobuttya stupenya kand. ekon. nauk: spets. 08.04. 01 «Finansy, hroshovy obih i kredyt». [Abstract for the degree of Cand. econom. Sciences: Special. 08.04. 01 «Finance, Money and Credit»]. 2011. 16 s. [in Ukr.].

2. Bobokh, N. M. (2012) Ponyattya «nerukhomist'» i «nerukhome mayno» v konteksti opodatkovannya. Teoriya ta praktyka upravlinnya ekonomichnym rozvytkom: materialy mizhnarodnoyi naukovy-praktychnoyi konferentsiyi. [The concept of “real estate” and “real estate” in the context of taxation. Theory and Practice of Economic Development Management: Proceedings of an International Scientific and Practical Conference]. Donets'k, 2012. S. 102–103. [in Ukr.].

3. Bordenyuk, V. I. (2007) Mistseve samovryaduvannya ta derzhavne upravlinnya: konstytutsiyno-pravovi osnovy spivvidnoshennya ta vzayemodiyi : monohrafiya. [Local self-government and public administration: constitutional and legal bases of correlation and interaction: monograph]. Kyuyiv: Parlamentne vydavnytstvo. 576 s. [in Ukr.].

4. Hetmanets', O. P. & Shumila, O. M. (2013) Podatkove pravo Ukrayiny [Tax law of Ukraine: a textbook] : navchal'nyy posibnyk. Kyuyiv: «Khay-Tek Pres». 432 s [in Ukr.].

5. Danylyshyn, V. & Stefankiv, O. & Tsizhma, O. (2015) Transportnyy podatok: zarubizhnyy dosvid ta ukrayins'ki realiyi. Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky. №13. [Transport tax: foreign experience and Ukrainian realities. Global and national problems of the economy. №13]. S. 34–45. [in Ukr.].

6. Yevropeys'ka khartiya mistsevoho samovryaduvannya: khartiya, mizhnarodnyy dokument vid 15.10.1985. [European Charter of Local Self-Government: Charter, international document of 15.10.1985]. Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny 2015. № 24. st. 1418. [in Ukr.].

7. Zemel'nyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 25.10.2001 № 2768-III. [Land Code of Ukraine: Law of Ukraine of 25.10.2001 № 2768-III.]. Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny. 2001. St. 2038. [in Ukr.].

8. Konstytutsiya Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. № 30. St. 141. [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 No. 254k / 96-VR. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. No. 30. Art. 141]. [in Ukr.].
9. Koshel', A. O. (2015) Mizhnarodnyy dosvid otsinky ta opodatkovannya zemel' sil's'kohospodars'koho pryznachennya. Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky. [International experience of valuation and taxation of agricultural land. Global and national problems of economy]. №6. S. 588-590. [in Ukr.].
10. Kucheryavenka, M. P. (2010) Podatkove pravo Ukrainy: navchal'nyy posibnyk. [Tax law of Ukraine: a textbook]. Kharkiv: Pravo. 256 s. [in Ukr.].
11. Mamonova, V. V. (2011) Systema mistsevoho samovryaduvannya. Entsyklopediya derzhavnoho upravlinnya: NADU. [The system of local self-government. Encyclopedia of Public Administration: NADU]. S. 342–344. [in Ukr.].
12. Mizhnarodnyy dosvid reformuvannya podatkovykh system: vydy podatkiv ta elektronna zvitnist'. [International experience in reforming tax systems: types of taxes and electronic reporting]. URL: http://sta.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=326529&cat_id=310882&showHidden=1. [in Ukr.].
13. Ovcharenko, A. S. (2015) Transportnyy podatok v Ukraini: stan i perspektyvy. [Transport tax in Ukraine: status and prospects. Comparative analytical law. № 2]. Porivnyal'no-analitychne pravo. № 2. S. 191–194. [in Ukr.].
14. Podatkovyy kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 №2744-VI. [Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 02.12.2010 №2744-VI]. Ofitsiynyy visnyk Ukrainy. 2010. №92. St. 3248. [in Ukr.].
15. Pro mistseve samovryaduvannya v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 № 280/97-VR. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. [On Local Self-Government in Ukraine: Law of Ukraine of May 21, 1997 No. 280/97-VR. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 1997. St. 170. [in Ukr.].
16. Shkil'ova, N.V. (2013) Do pytannya pro mistse podatku na nerukhome mayno, vidminne vid zemel'noyi dilyanky, v podatkoviy systemi: porivnyal'no-pravovyy aspekt. Derzhava ta rehiony. [On the question of the place of the real estate tax, other than land, in the tax system: a comparative legal aspect. State and regions]. Seriya: Pravo. S. 119—122. [in Ukr.].

SUMMARY

Myinka T. P., Rudenko V. O. Tax management by local authorities. The subject of the research is the power of the local government to collect taxes, and the characteristics of local taxes to which the property tax and the single tax belong. Therewith, the property tax combines three taxes, namely, a real estate tax different from land, transport tax and land payment.

The main obstacles to the development of local taxation were identified, namely instability of tax legislation and contradictions in the relevant legal acts of Ukraine, the system of local taxes and fees does not meet foreign principles and legislatively fixed local taxes and fees and their rates do not take into account real that is, they do not perform a stimulating function, the dependence of local self-government bodies on public authorities.

Also, the work stated that the activity of local self-government bodies in the field of taxation is highly dependent on the state authorities and highlighted significant shortcomings in the system of payment for land, the current legislation governing the transport tax is imperfect, since there is no single conceptual legislation of Ukraine.

In order to solve these problems, it is necessary to generate income of local government with the help of their own revenues, to amend the legislation of Ukraine accordingly, while eliminating conflicts in the current regulatory acts and taking into account foreign experience in the field of taxation, to develop a unified mechanism of payment of benefits that will allow receive additional money into local budgets.

It was also proposed in the work to solve the problems in the system of payment for land to determine the relationship between the rate of land tax, monetary valuation of land, its quality and features of use.

Keywords: local government, local self-government bodies, tax collection, powers, local taxation.

УДК 349.2+331.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-63-68

Подорожній Є. Ю.[®]

доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

ПОНЯТТЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ РОБОТОДАВЦЯ ЯК СУБ'ЄКТА ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених щодо тлумачення таких понять, як: «роботодавець» та «правовий статус», запропоновано авторське визначення правового статусу роботодавця як суб'єкта юридичної відповідальності. Встановлено, що саме правовий статус демонструє юридичне становище роботодавця у системі трудових і тісно пов'язаних із ними відносин, яке відображає коло суб'єктивних юридичних можливостей та обов'язків роботодавця як суб'єкта цих правовідносин. Обґрунтовано, що саме роботодавець відповідно до його правового статусу є найбільш сильною стороною трудових відносин.

Ключові слова: роботодавець, правовий статус, юридична відповідальність, юридичні обов'язки, суб'єктивні права.

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку українського суспільства та держави характеризується наявністю цілої низки гострих проблем, що потребують конструктивного вирішення. Поряд із іншими, серйозним є питання невідповідності значної частини діючої національної нормативно-правової бази у царині праці реаліям суспільного життя. Це стосується трудових і пов'язаних із ними відносин, об'єктивний стан яких в Україні вже давно вимагає суттєвого оновлення законодавства про працю, яке, попри численні, внесені до нього зміни і доповнення, є застарілим і не забезпечує належного рівня якості й ефективності їх впорядкування. У свою чергу, грамотно організований процес вдосконалення законодавства, має спиратися на глибоке та змістовне теоретико-правове обґрунтування даної проблеми.

Для формування в Україні ринкової моделі трудових відносин роль роботодавця є ключовою. Його діяльність спрямована на наповнення трудових відносин реальним змістом. Роботодавець створює нові робочі місця, здійснює організацію та створює умови для залучення найманої праці, забезпечує трудові права та соціально-трудова гарантії працівників, а також бере участь у трудових відносинах з трудовим колективом, професійною спілкою, іншими учасниками [1, с. 36]. Слід наголосити, що за порушення прав робітників, роботодавець може бути притягнуто до юридичної відповідальності. Для того, щоб більш чітко зрозуміти специфіку відповідальності роботодавця, слід з'ясувати характер правового статусу останнього, адже перша (відповідальність) є невідмінним структурним елементом правового становища будь-якого суб'єкта права.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженню окремих аспектів правового статусу роботодавців присвячували увагу у своїх роботах такі вчені, як О. Г. Серета, Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко, В. С. Нерсесянець, О. Ф. Скакун, С. Д. Гусарев, О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко, О. Г. Серета, В. С. Венедіктов та інші. Проте, на нашу думку, недостатньо розкритим є питання щодо визначення поняття правового статусу роботодавців.

Тому **метою** статті є: визначити сутність поняття «правовий статус роботодавця» як важливого суб'єкта трудових правовідносин.

© Подорожній Є. Ю., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1677-1937>

kaf_tryd@ukr.net

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження перш за все слід визначитись із змістом таких категорій як «роботодавець» та «правовий статус». Досліджуючи перший термін, слід вказати, що незважаючи на те, що категорія «роботодавець» активно використовується в юридичній літературі, втім єдиного підходу щодо його розуміння так сформовано і не було. Так, в основному законодавчому акті про працю – Кодексі законів про працю України не закріплено дефініції поняття «роботодавець». Якщо виходити зі змісту статті 21 КЗпП України, то під роботодавцем слід розуміти власника підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичну особу, за якою (яким) працівник уклав трудовий договір [2]. Тож, КЗпП України в основному оперує терміном «власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган або фізична особа» [3, с.57]. На цьому акцентує увагу й З. Козак, який зазначає, що у чинному трудовому законодавстві у контексті категорії «роботодавець» використовуються, як правило, поняття «власник» та «фізична особа», які не є однопорядковими і мають цивільністичну природу. Перше з них характеризує особу, яка наділена правом володіння, користування та розпорядження майном. Друге поняття характеризує суб'єкта цивільних правовідносин через право- і дієздатність фізичної особи. Власником може бути як юридична, так і фізична особа. Застосування понятійного апарату цивільного права для відображення особливостей трудових правовідносин, вважає дослідниця, призводить до таких алогічних висновків. У цій ситуації, на думку правника, провідним у визначенні правового статусу суб'єкта трудових відносин є здійснення ним найму праці, а не його належність до згаданих вище категорій. З цього З. Козак підсумовує, що визначення роботодавця як власника або уповноваженого ним органу чи фізичної особи є громіздким і незручним у користуванні. Необхідно використовувати поняття, яке розкриває зміст трудових відносин, що виникають з приводу виконання працівником своїх обов'язків згідно з визначеною посадою та забезпечення працівникові умов, необхідних і передбачених законодавством для позитивного їх виконання [4, с.44].

С. Жадан, розглядаючи зміст терміну «роботодавець», зазначає, що у законодавстві України періоду набуття незалежності і початку переходу до ринкових засад функціонування економіки досить часто вживався термін «власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган». Саме ця особа виступала тим суб'єктом, на якого роботодавець покладав ті чи інші обов'язки або якого наділяв певними правами. Переважно цей термін вживався (і до цього часу вживається) у нормативно-правових актах у галузі трудового права та права соціального захисту [5]. При цьому, наголошує автор, зміст терміну «власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган» законами та іншими нормативно-правовими актами не визначався. Роботодавець виходив із того, що його зміст є достатньо зрозумілим без спеціального його визначення нормативно-правовими актами [5]. Однак з правового погляду, вважає юрист, поняття «власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган» є не таким вже й однозначним, якщо не спірним, а його правильне застосування має в деяких випадках принципово важливе значення для вирішення складних правових питань [5].

В. В. Філіпов, у контексті аналізу поняття роботодавця як сторони трудових правовідносин, зазначає, що даний термін (тобто «роботодавець») є порівняно новим у трудовому праві України. Чинний Кодекс законів про працю України такого поняття не застосовує, незважаючи на всі зміни, що були до нього внесені [6, с.504]. На думку правника, використовуваний у чинному національному законодавстві підхід до трактування поняття роботодавця є занадто вузьким, що є не правильним. Таке трактування зводить розуміння роботодавця тільки до особи, яка вже уклала трудовий договір з працівником [6, с.504]. Крім того, зауважує В. В. Філіпов, визначення поняття «роботодавець» через поняття «власник» є не правильним тому, що характеризує суб'єкта насамперед як учасника цивільно-правових відносин. На думку дослідника, у трудовому законодавстві слід застосовувати тільки термін «роботодавець» і тільки у широкому сенсі, для цього акцент потрібно зробити не на укладенні договору, а на можливості найму працівника [6, с.504].

Ми в цілому погоджуємося із наведеними науковими позиціями, і вважаємо, що визначення поняття роботодавця з використанням таких термінів, як: «власник під-

приємства, установи чи організації» не розкриває змісту поняття «роботодавець». Такий підхід швидше відображає цивільно-правовий, аніж трудо-правовий аспект юридичного статусу особи. Ведучи мову про останнього як про власника підприємства, установи, організації, ми тим самим акцентуємо увагу на його зв'язку із цим підприємством, установою, організацією як із власністю, тобто вони, у такому разі, виступають об'єктами. Однак у контексті трудових правовідносин – це неможливо, оскільки з ряду законодавчих актів чітко стає зрозумілим, що роботодавцем, а отже суб'єктом трудових правовідносин, є юридичні особи – підприємства, установи, організації.

У межах даного дослідження ми застосовуємо поняття «роботодавець» у вузькому розумінні, тобто в якості роботодавців ми розглядаємо лише тих фізичних та юридичних осіб, які безпосередньо перебувають у відповідних трудо-правових відносинах, а не потенційно здатні до них вступати [7, с.164]. Адже інститут юридичної відповідальності реально починає працювати тільки тоді, коли виникають і функціонують суспільні відносини, для охорони яких він запроваджений. Винятком у даному випадку є хіба що випадок притягнення роботодавця до юридичної відповідальності за необґрунтовану відмову ним у прийнятті на роботу. У такому випадку між суб'єктами ще не склалися трудові відносини і вони є лише потенційними роботодавцем та найманим працівником. Також слід відзначити, що відповідальність роботодавця може виникати й тоді, коли трудові відносини між ним та найманим працівником вже припинені, однак така відповідальність, все ж таки, є наслідком відповідних трудових відносин, а точніше порушенням роботодавцем порядку їх припинення.

На підставі проведеного аналізу можемо говорити про те, що під «роботодавцем» як суб'єктом юридичної відповідальності, слід розуміти юридичну та (або) фізичну особу, яка перебуває у трудо-правових відносинах з найманим працівником (працівниками). При цьому слід зазначити, що позитивний аспект відповідальності починає діяти одразу після укладання між сторонами трудового договору, так як внаслідок цього роботодавець приймає на себе ряд позитивних зобов'язань, передбачених законодавством, локальними нормативно-правовими актами та трудовою угодою. У той час як негативний аспект відповідальності перебуває у статичному (нерухомому) стані до тих пір, доки не виникне відповідна фактична обставина – вчинення правопорушення, що його активізує. Юридична відповідальність роботодавця є різновидом правової відповідальності і володіє усіма ознаками і властивостями притаманними останній, разом із тим специфіка її суб'єкта обумовлює наявність у неї певних особливостей.

Для того, щоб більш чітко зрозуміти специфіку відповідальності роботодавця, слід з'ясувати характер правового статусу останнього, адже перша (відповідальність) є неодмінним структурним елементом правового становища будь-якого суб'єкта права. За своєю природою правовий статус є похідним від соціального статусу, і є співвідносною позицією індивідуума або соціальної групи в соціальній системі, що визначається за рядом ознак, характерних для даної [8, с.634].

О. М. Петров наводить наступні визначення поняття «соціальний статус»:

- 1) соціальне становище, яке займає індивід в суспільстві як представник соціальної групи;
- 2) стабільне становище всередині соціальної системи, пов'язане з певними очікуваннями, правами і обов'язками;
- 3) позитивна або негативна репутація, престиж, авторитет особистості в рамках системи соціальної стратифікації [9, с.663].

Під регулятивним впливом правових норм соціальний статус отримує ряд юридичних властивостей і характеризує становище суб'єкта у державі і суспільстві з правової точки зору. Зазначимо, що правовий статус – одна з найважливіших політико-правових категорій, що нерозривно пов'язана з соціальною структурою суспільства, рівнем демократії, станом законності. Будучи складним багатоаспектним конституційно-правовим механізмом, він виступає як юридична міра соціальної свободи суб'єкта права; визначає межі, в яких можуть відбуватися кількісні зміни його правового становища. Правовий статус, пише В. С. Нерсисянц, є однією з найважливіших політико-юридичних категорій, яка нерозривно пов'язана з соціальною

структурою суспільства, рівнем демократії, станом законності та є системою прав і обов'язків, що законодавчо закріплюється державами в конституціях, міжнародно-правових актах про права людини та інших нормативно-юридичних актах [10, с.225]. О. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко зазначають, що правовий статус відображає особливості соціальної структури суспільства, рівень демократії та стан законності. Правовий статус як юридична категорія не лише визначає стандарти можливої та необхідної поведінки, що забезпечують нормальну життєдіяльність соціального середовища, а й характеризують реальну взаємодію держави та особи [11]. М. І. Матузов та О. В. Малько пишуть, що у найбільш стислому вигляді правовий статус визначається в науці як юридично закріплене положення особистості в суспільстві. В основі правового статусу лежить фактичний соціальний статус, тобто реальний стан людини в даній системі суспільних відносин. Право лише закріплює це положення, вводить його в законодавчі рамки. Соціальний і правовий статуси співвідносяться як зміст і форма. Правники визначають правовий статус як комплексну інтеграційну категорію, що відображає взаємовідносини суб'єктів суспільних відносин, особи і суспільства, громадянина і держави, індивіда та колективу, а також інші соціальні зв'язки [12, с.237]. З точки зору С. Д. Гусарева, правовий статус є відображенням співвідношення особи та права, за допомогою якого держава окреслює для суб'єкта межі можливої діяльності, його становище по відношенню до інших суб'єктів, і в залежності від індивідуальних або типових ознак, які властиві суб'єктові, у праві відбиваються повнота правового становища особистості, його певна уніфікація або обмеження [13, с.130]. Як слушно наголошує О. Ф. Скакун у підручнику «Теорія держави і права (Енциклопедичний курс)», «правовий статус (лат. status – положення, стан) – це передбачена законодавством система взаємозалежних прав, законних інтересів та обов'язків суб'єкта права». При цьому науковець до ознак правового статусу відносить наступні: 1) залежить від сутності соціального укладу, в умовах якого він складається та функціонує. На нього впливає безліч чинників. Основним з них є праця та власність як основа формування громадянського суспільства; 2) устанавлюється спеціально уповноваженими органами держави та його зміст змінюється з волі законодавця, а не окремих суб'єктів права, на яких він поширюється; 3) має вираження у формах права – нормативно-правовому акті, нормативно-правовому договорі (у тому числі міжнародно-правовому договорі) тощо; 4) складається з таких частин (елементів) – статусні права, законні інтереси й обов'язки; 5) його елементи мають універсальний характер – однакові для всіх його носіїв одного виду; 6) визначає межі, в яких формуються статусні права й обов'язки [14, с.550].

Висновки. Завершуючи представлене наукове дослідження, можемо запропонувати авторське визначення поняття «правовий статус роботодавця» – це визначення за допомогою засобів права його юридичне становище у системі трудових і тісно пов'язаних із ними відносин, яке відображає коло суб'єктивних юридичних можливостей та обов'язків роботодавця як суб'єкта цих правовідносин. У свою чергу, права роботодавця – це визначене чинним національним законодавством, локальними актами та трудовими договорами коло його юридичних можливостей, якими він може скористатися (чи не скористатися) на власний розсуд, реалізуючи свою трудову правосуб'єктність. Встановлено, що обов'язки роботодавця є закріпленими у законодавстві, локальними нормативно-правовими актами та трудовими договорами варіантами необхідної поведінки роботодавця (такої, що вимагається від нього) як сторони трудових правовідносин. Дослідження елементів правового статусу роботодавця, зокрема його прав та обов'язків, красномовно свідчать про те, що у трудових правовідносинах, незважаючи на те, що вони мають договірний характер, роботодавець виступає більш сильною стороною, оскільки характер їх прав надає їм відповідну владу над найманими працівниками, з якими він перебуває у трудових відносинах. Ця влада дозволяє роботодавцю безпосередньо організувати та скеровувати процес використання трудових ресурсів, а також застосовувати відповідні заходи впливу до тих, найманих працівників, з якими він перебуває у трудових правовідносинах, які порушують встановлену дисципліну.

Список використаних джерел

1. Серeda О. Г. Правовий статус роботодавця за проектом Трудового кодексу України / О.Г. Серeda // *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. - 2012. - № 1(3). - С. 35-41
2. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. - 1971. - № 50
3. Венедиктов В. С. Трудове право України (загальна частина): навч. посіб. для курсантів і слухачів вищих навчальних закладів МВС України / Венедиктов В. С. - Харків : ХНУВС, 2006. - 345 с.
4. Козак З. Поняття «роботодавець» за трудовим правом / Козак З. // *Бюлетень Національної служби посередництва і примирення*. - 2003. - № 7. - С. 44-50.
5. Жадан С. Зміст терміна «роботодавець» на прикладі законодавства про соціальне страхування та охорону праці / Жадан С. // *Юридичний журнал*, №4/2004 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1118>.
6. Філіпов В. В. Визначення поняття роботодавця як сторони трудових правовідносин / В. В. Філіпов // *Форум права*. - 2008. - № 3. - С. 501-505.
7. Подорожній Є.Ю. Теоретичні підходи до визначення поняття «юридична відповідальність» / Є.Ю. Подорожній // *Вісник ХНУВС*. - 2014. - № 3 (62). - С. 6-15
8. Новейший философский словарь / Сост. А. А. Грицанов. - Мн. : Изд. В. М. Скакун, 1998. - 896 с.
9. Энциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. - К. : НАДУ, 2010. - 820 с.
10. Проблемы общей теории права и государства : учебник для вузов / Под общ. ред. академика РАН, д. ю. и., проф. В. С. Нерсесянца. - М. : Норма, 2004
11. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / [Зайчук О. В. та ін. ; за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко]. - Київ : Юрінком Інтер, 2006. - 685 с. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part3/1203.htm
12. Теория государства и права : курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. - М. : Юристъ, 1997. - 672 с
13. Гусарев С. Д. Теоретичні аспекти забезпечення правового статусу особистості в Україні / Гусарев С. Д. // *Науковий вісник Дніпропетр. юридичного ін-ту МВС України*. - 2000. - № 1. - С. 38-43
14. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник. Видання 2-е, перероблене і доповнене / Скакун О. Ф. - Харків : Еспада, 2009. - 752 с.

Надійшла до редакції 26.11.2019.

References

1. Sereda, O. H. (2012) Pravovyy status robotodavtsya za proektom Trudovoho kodeksu Ukrayiny [Legal status of the employer under the draft Labor Code of Ukraine]. *Yurydychnyy chasopys Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav*. № 1(3). S. 35-41 [in Ukr.].
2. Kodeks zakoniv pro pratsyu Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 10 hrud. 1971 r. № 322-VIII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR*. [Code of Laws of Labor of Ukraine: Law of Ukraine of December 10. 1971 No. 322-VIII *Bulletin of the Supreme Soviet of the USSR*]. 1971. № 50 [in Ukr.].
3. Venedyktov, V. S. (2006) Trudove pravo Ukrayiny (zahal'na chastyna): navch.posib. dlya kursantiv i slukhachiv vyshchikh navchal'nykh zakladiv MVS Ukrayiny [Labor Law of Ukraine (common part): textbook. for cadets and students of higher educational establishments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. Kharkiv : KhNUVS, 2006. 345 s. [in Ukr.].
4. Kozak, Z. (2003) Ponyattya «robotodavets'» za trudovym pravom *Byuletyn' Natsional'noyi sluzhby poserednytstva i prymyrennya*. № 7. S. 44-50. [in Ukr.].
5. Zhadan, S. (2004) Zmist termina «robotodavets'» na prykladi zakonodavstva pro sotsial'ne strakhuvannya ta okhoronu pratsi [The meaning of the term “employer” on the example of legislation on social insurance and labor protection]. *Yurydychnyy zhurnal*, №4/2004 URL : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1118>. [in Ukr.].
6. Filipov, V. V. (2008) Vyznachennya ponyattya robotodavtsya yak storony trudovykh pravovidnosyn [Definition of the notion of the employer as a party of labor relations]. *Forum prava*. № 3. S. 501-505. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2008_3_76. [in Ukr.].

7. Podorozhniy, YE. YU. (2014) Teoretychni pidkhody do vyznachennya ponyattya «yurydychna vidpovidal'nist'» [Theoretical approaches to the definition of the concept of “legal responsibility”]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav. № 3 (62). S. 6-15 [in Ukr.].
8. Noveyshyy fylosofsky slovar' [The latest philosophical dictionary] (1998) Sost. A. A. Hrytsanov. Mn. : Yzd. V. M. Skakun. 896 s. [in Russ.].
9. Entsyklopedychnyy slovnyk z derzhavnoho upravlinnya [Encyclopedic Dictionary of Public Administration]/ uklad. : YU. P. Surmin, V. D. Bakumenko, A. M. Mykhnenko ta in. ; za red. YU. V. Kovbasyuka, V. P. Troshchyns'koho, YU. P. Surmina. Kyiv : NADU, (2010). – 820 s. [in Ukr.].
10. Problemy obshchey teoryy prava y hosudarstva : uchebnyk dlya vuzov [Problems of the general theory of law and state: a textbook for universities]/ Pod obshch. red. akademyka RAN, d. yu. y., prof. V. S. Nersesyantsa. M. : Norma, 2004. [in Russ.].
11. Teoriya derzhavy i prava. Akademichnyy kurs : pidruchnyk [The theory of state and law. Academic course: a textbook]/ [Zaychuk O. V. ta in. ; za red. O. V. Zaychuka, N. M. Onishchenko]. Kyiv : Yurinkom Inter, 2006. – 685 s. URL : http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part3/1203.htm. [in Ukr.].
12. Teoryya gosudarstva i prava : kurs lektsyy [Theory of State and Law: A Lecture Course]/ Pod red. N. I. Matuzova y A. V. Mal'ko. – M. : Yuryst", 1997. – 672 s [in Russ.].
13. Husaryev, S. D. (2000) Teoretychni aspekty zabezpechennya pravovoho statusu osobystosti v Ukrayini [Theoretical Aspects of Legal Status of Personality in Ukraine]. Naukovyy visnyk Dnipropetr. yurydychnoho in-tu MVS Ukrayiny. № 1. S. 38-43 [in Ukr.].
14. Skakun, O. F. (2009) Teoriya derzhavy i prava (Entsyklopedychnyy kurs) : pidruchnyk. [Theory of State and Law (Encyclopedic Course): a textbook]. Vyd. 2-e, pererob. i dop. : Espada. 752 s. [in Ukr.].

SUMMARY

Podorozhniy Ye. Yu. Historical and legal analysis of the development of legislation on disciplinary liability in Soviet time. Due to the fact that disciplinary responsibility ensures the effective organization of social work and the concerted, purposeful activity of the participants in the manufacturing process, it requires research in order to further improve and reform it. But in order for the rules of labor legislation in the field of disciplinary responsibility to correspond to the level of development of social and market relations in society, it is necessary to make research in its historical and legal aspect, which is necessary in order for the positive experience of the past years to be properly reflected in the legislation of modern Ukraine.

The analysis of the history of formation and development of this institute, especially during the existence of the USSR, remains insufficiently studied. It is known that the legislation of the Soviet Union most significantly influenced the development of today regulatory support of this area of public relations.

In the article, on the basis of the analysis of scientific literature, a historical and legal analysis of the development of legislation on disciplinary liability in the time of existence of the USSR has been carried out. The author has proved that during the period of existence of the USSR legal regulation of disciplinary liability is characterized by the fact that the rules of the current legislation were extended to all categories of employees, without distinguishing categories, occupation, and the direction of employees' work. It has been emphasized that during this historical period cruel methods of strengthening the discipline of labor were used, as well as strict measures of disciplinary responsibility.

Thus, the Labor Law Codes of 1918 and 1922 reflected state policy in the field of labor relations regulation, where criminal liability was again applied in the form of disciplinary sanctions, while other disciplinary measures were already applied.

Keywords: *history, labor law, discipline, disciplinary responsibility, the Code of Labor Law, the USSR.*

УДК 349.6

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-69-74

Шульга С. В.©

доктор юридичних наук, доцент
(Національний університет біоресурсів
і природокористування України)

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Енергетична безпека сьогодні ключовим фактором розвитку економіки будь-якої держави, запорукою забезпечення нормальних умов існування громадян, а отже, становить важливість для забезпечення національної безпеки. Однак рівень енергетичної безпеки України далекий від належного, що підтверджується постійним зростанням тарифів на енергетичні ресурси порівняно з низьким рівнем доходів громадян, практикою так званих «віялових» відключень електроенергії, монополізацією енергетичної сфери та значною залежністю від імпорту енергоносіїв.

Україна є державою-імпортером енергетичних ресурсів, що робить її вразливою до чинників політичного тиску з боку інших держав. На сьогоднішній день нашій державі необхідно напрацювати якісно нову стратегію енергетичної безпеки, яка дозволить диверсифікувати джерела надходження енергетичних ресурсів, обумовить стрімкий розвиток альтернативних джерел енергії та енергозберіжних технологій. З огляду на це актуальним є вивчення досвіду країн ЄС у сфері правового регулювання енергетичної безпеки за схожих з Україною умов. Підсилює вказану тезу і євроінтеграційний вектор розвитку нашої держави, що вимагає імплементації норм європейського права.

Ключові слова: енергетична безпека, національна безпека, правове забезпечення енергетичної безпеки, енергетична безпека України, енергетична безпека ЄС.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні відсутня єдина стратегія енергетичної безпеки, що накладає відбиток на сучасний стан національної безпеки держави, оскільки енергетична безпека виступає ключовим фактором розвитку економіки будь-якої держави, запорукою забезпечення нормальних умов існування громадян. Рівень енергетичної безпеки України далекий від належного, про що свідчить постійне зростання тарифів на енергетичні ресурси попри низький рівень доходів громадян, «віялові» відключення електроенергії, монополізація енергетичної сфери та значна залежність від імпорту енергоносіїв.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженню окремих аспектів правового забезпечення енергетичної сфери присвячені праці Ф. Барбира, С. Білоцького, Д. Бохме, О. Вишнякова, А. Кокошина, Б. Кормича, В. Муравйова, А. Новицького, Р. Петрова, М. Роггенкампа, К. Талуса, С. Улгаті та ін.

Метою статті є аналіз сучасного стану правового забезпечення енергетичної безпеки в Україні та його відповідність узятим зобов'язанням згідно з угодою про асоціацію з ЄС. Відповідно до цього автор аналізує українське енергетичне законодавство на відповідність Європейським директивам, з'ясовує подальші перспективи розвитку вітчизняного законодавства, здійснює аналіз взаємозв'язку та взаємозалежності української енергетичної галузі та ЄС і пропонує спільні напрямки розвитку.

Виклад основного матеріалу. Розпорядження КМУ «Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року» [1] виділяє наступні фактори наявного низького рівня забезпечення енергетичної безпеки України: відсутність реформування енергетичних ринків в Україні; монополізація енергетичного сектору економіки; відсут-

© Шульга С. В., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9343-8647>

shulga_y@nubip.edu.ua

ність інтегрованості енергетичного сектору України до енергетичних ринків ЄС та загальної системи європейської енергетичної безпеки; низький рівень енергетичної ефективності та забезпечення енергозбереження; слабка система диверсифікації джерел і маршрутів енергопостачання; залежність від імпорту енергоресурсів; відсутність умов для надійного енергозабезпечення та транзиту енергоресурсів територією України; захищеності енергетичної інфраструктури від терористичної загрози; зменшення обсягу власного видобутку енергоносіїв; низька ефективність використання енергоносіїв; слабке впровадження енерго- та ресурсозбережних технологій. Подолання вказаних викликів сьогодні є основним завданням України в рамках забезпечення національної безпеки.

Проте наявність нормативно визначених факторів не є єдиною причиною забезпечення енергетичної безпеки в державі. Актуалізують це і підписані державою міжнародні зобов'язання, що мають на меті забезпечення набагато ширшого спектру інтересів, включаючи і забезпечення загальної екологічної безпеки тощо. На сьогоднішній день прямим обов'язком України як суб'єкта світового співтовариства є забезпечення ощадливого використання енергетичних ресурсів, запровадження енергозбережних технологій, збільшення частки використання альтернативних джерел енергії, зменшення викидів CO₂ в атмосферу та ін. Зважаючи на це, сьогодні є критично необхідним напрацювання шляхів імплементації й адаптації вітчизняного енергетичного законодавства до вимог ЄС. На вищезазначене прямо вказують і положення підписаної урядом Угоди про Асоціацію України з Європейським Союзом, норми якого висувають умови адаптації енергетичного сектору України до стандартів ЄС з метою приєднання до єдиної енергетичної системи Європи [2]. Сьогодні інтеграція енергетичної безпеки України до ЄС – це не лише безпека України, а й безпека усього Європейського Союзу.

Слід відзначити, що процес інтеграції все ж таки розпочато. За останні роки ми спостерігаємо активне прагнення України до співробітництва з ЄС і в питаннях енергобезпеки, але передусім цей процес проходить у рамках економіко-політичної сфери. Адаптація правового регулювання досліджуваної царини на сьогоднішній день виконана фрагментарно, несистематично, що деякою мірою знівельовало загальну їх мету. Це твердження підтверджується рядом прийнятих Українським парламентом нормативних актів, котрі спрямовані на реформування енергетичного сектору. Так, прийнятий ЗУ «Про ринок природного газу» (2015) [3] декларував імплементацію вимог Третього енергетичного пакета ЄС (Директиви 2009/73/ЄС «Щодо спільних правил для внутрішнього ринку природного газу» та Регламенту ЄС 715/2009 «Про умови доступу до мереж транспортування природного газу») в межах підписаного Україною договору про заснування Енергетичного Співтовариства і передбачав прагнення лібералізації та реформування ринку природного газу, усунення єдиного масштабного гравця останніх років ПАТ «НАК «Нафтогаз України»», що одноосібно здійснював видобування нафти й газу, їх переробку, транспортування та зберігання тощо. Указаний закон запровадив створення нової моделі ринку природного газу, спрямовану на забезпечення вільної конкуренції й ефективного захисту прав та інтересів усіх учасників ринку газу, незалежно від форми власності. Однак на сьогодні не можна сказати, що його положення були повною мірою реалізовані, оскільки тепер, крім указаної компанії-монополіста, у конкурсах із видобутку, переробки та інших маніпуляцій з енергоресурсами беруть участь і його дочірні компанії та компанії-партнери, такі як ПАТ «Укртрансгаз» і ПАТ «Укргазвидобування». Тобто очікуваного результату у вигляді демонополізації отримано не було.

У межах Третього енергетичного пакета ЄС український парламент прийняв ЗУ «Про ринок електричної енергії» (2017) [4], що запроваджує з 2019 року можливість вибору постачальника енергетичних послуг, забезпечує конкуренцію та зниження цін для покупця електроенергії. Однак виконання вказаного закону гальмується з об'єктивних та суб'єктивних причин, до яких, у тому числі, можна віднести нормативну неврегульованість питання впровадження паралельних ринків, генеруючих потужностей та проблему накопичення боргів, детальну регуляторну та технічну інфраструктуру. Зважаючи на ці та інші причини, Представництво Європейського Союзу та ЄБРР рекомендували відтермінувати впровадження нового ринку електроенергії в Україні*.

Окрім того, на виконання вказаних законів було розроблено Нову Енергетичну

* В ЄС рекомендують Україні відкласти впровадження нового ринку електроенергії.
Українська правда.URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2019/05/24/648125/>

стратегію України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» від 18 серпня 2017 року, що ґрунтується на засадах посилення розвитку відновлюваної енергетики, зокрема збільшення частки використання «зеленої енергії», тобто сприяння використанню з боку населення та підприємств зеленого тарифу.

Проте у квітні 2019 році Верховна Рада України прийняла законопроект «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії», чим обмежила громадян у можливості користування «зеленим тарифом». Указаний законопроект передбачає дію «зеленого тарифу» виключно для електричної енергії, виробленої споживачами за допомогою сонячних панелей «за умови їх розташування на дахах та/або фасадах капітальних будівель, споруд, встановлюється єдиним для всіх споживачів» [5]. Тим самим фактично забороняючи їх розташування на землі, що унеможливило збільшення напрацювання електроенергії пересічним громадянам. У той же час означений законопроект передбачив тарифні аукціони у 2020 році і лише для станцій понад 20 МВт. Очевидно, що на дахах будівель громадяни не зможуть напрацьовувати таку кількість електроенергії, що не дозволить їм брати участь у «зеленому тарифі». Тобто дія «зеленого тарифу» буде доступна виключно великим монополістам на ринку альтернативних джерел енергії. Указані та багато інших фактів свідчать про неефективність ведення державної політики щодо забезпечення енергетичної безпеки в Україні.

Слід звернути увагу також на відсутність важливого курсу держави на дерегуляцію енергетичної сфери, тобто зменшення державного впливу на енергетичний сектор України. Так, прийняття ЗУ «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики і комунальних послуг» (2016) [6] ознаменувало продовження курсу на державне управління енергетичним сектором, що, на нашу думку, не корелюється з європейськими стандартами. Проголошеною метою прийняття вказаного акта є усунення монополій та здійснення державного регулювання діяльності учасників енергетичного ринку України, однак очевидно, що, на думку законодавця, держава має здійснювати управління енергетичним сектором безпосередньо. Закон визначає правовий статус державного регулятора у сфері енергетики та комунальних послуг, що здійснює регулювання, моніторинг та контроль за діяльністю суб'єктів господарювання у сферах енергетики та комунальних послуг. Тобто держава, користуючись імперативним впливом, здійснює регулювання енергетичного сектору замість створення однакових умов для всіх суб'єктів енергетичної сфери та зменшує вплив на ціноутворення. На нашу думку, держава має створити прозорі умови та однакові правила для всіх гравців енергетичного ринку, тим самим зменшивши власний вплив на ринок енергетичних ресурсів.

З огляду на те, що Україна є географічною частиною Європи, вона з об'єктивних причин має бути енергетично та економічно інтегрованою в Європейський Союз із подальшим членством у цій організації. Підсилюється ця теза й тим, що сьогодні між Україною та ЄС налагоджено тісний взаємозв'язок у політичній, економічній та енергетичній сфері. Так, Україна є ключовим транзитером енергоресурсів, вона транзитуює майже половину природного газу з РФ до ЄС, що становить близько 20 % від частки загального імпорту природного газу в ЄС. Із цього можна зробити висновок, що ЄС є зацікавленим у стабільному розвитку України як держави-транзитера енергетичних ресурсів.

Для України співпраця в енергетичній сфері з ЄС займає ключове місце з огляду на інвестиційні та технологічні можливості останнього. А з моменту підписання Угоди про асоціацію з ЄС формування правового регулювання співробітництва в питаннях енергетики стало невід'ємною складовою процесу європейської інтеграції України, а його динаміка зумовлена як загальними інтеграційними процесами, так і економічними та політичними факторами розвитку європейського енергетичного ринку.

Зрештою, будучи переважно імпортерами енергетичних ресурсів, Україна та ЄС мають однакові цілі – забезпечити безперебійне постачання енергетичних ресурсів у достатніх для нормального функціонування економіки об'ємах, за прийнятну ціну, забезпечення конкуренції на ринку енергетики та дерегуляцію з боку держави.

Однак слід зауважити, що на стан співробітництва між Україною та ЄС у питаннях енергетики впливала протягом тривалого часу і продовжує впливати й надалі специфіка українсько-російських відносин, оскільки РФ для держав-членів ЄС виступає як ре-

сурсна держава – держава-постачальник енергоресурсів, а Україна в такому енергетично-му ланцюзі є транзитною державою [7, с. 197].

Цікавим фактом є активізація співробітництва в енергетичній сфері між Україною та ЄС у період так званих енергетичних війн, а саме перебоїв в постачанні природного газу з РФ 2005–2006 рр., 2008–2009 рр., 2014 р. Із цього моменту проблеми транзиту природного газу через українську ГТС стають одними з пріоритетних напрямків політики енергетичної безпеки ЄС, а їх вирішення розглядається у двох аспектах: диверсифікації джерел постачання та забезпечення стабільності енергетичного сектору України.

Можна стверджувати, що новітній етап співпраці України та ЄС у царині електроенергетики почався з моменту підписання та ратифікації Договору до Енергетичної Хартії (ДЕХ) [8] та Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС (УПС) [9]. Указані документи закріплювали основні засади енергетичного співробітництва України та ЄС відповідно до принципів ринкової економіки та Європейської Енергетичної Хартії в умовах поступового об'єднання енергетичних ринків у Європі. УПС визначала такі галузі співробітництва:

- підвищення якості та безпеки енергозабезпечення економічно прийнятним і природобезпечним шляхом, включаючи диверсифікацію постачальників;
- запровадження низки інституційних, правових, фінансових та інших передумов, необхідних для сприяння зростанню торгівлі енергією та інвестиціям;
- сприяння економії енергії та її ефективному використанню;
- модернізація, розвиток і диверсифікація енергетичної інфраструктури тощо.

Сьогодні Україна є не лише транзитером енергетичних ресурсів, але й постачальником електричної енергії до Польщі, Словаччини та Румунії. Поставки електроенергії до останніх двох країн демонструють динаміку зросту, оскільки за останні роки постачання збільшилось майже на 30 %*.

На виконання цих та інших завдань Україна та ЄС спрямовують правові та політичні зусилля, зокрема ЄС запроваджує новітні енергозбережні технології, розширює спектр альтернативних джерел енергії та диверсифікує поставки енергетичних ресурсів.

Висновки. Проаналізувавши правове забезпечення політики у сфері енергетичної безпеки України та ЄС, можемо відзначити, що воно відбувається поступово та визначає надзвичайно важливі напрямки розвитку. У ключовій прерогативі досягнення енергетичної безпеки держав має бути забезпечення ключових напрямків, а саме: диверсифікації поставок енергетичних ресурсів, підсилення ролі енергозбережних технологій та поширення використання альтернативних джерел енергії. Розвиток правового забезпечення політики у сфері енергетичної безпеки України, окрім указаних напрямків, має включати також: демонополізацію ринку енергетичних ресурсів; дерегуляцію ринку з боку держави; зниження рівня корупції та впливу політичної волі владних еліт на енергетичний ринок України.

Слід також сказати, що вітчизняна державна політика у сфері забезпечення енергетичної безпеки має значну кількість позитивних рішень, відповідно до взятих на себе зобов'язань, що були продиктовані Угодою про асоціацію з ЄС. У той же час слід відзначити широкий ряд проблем, що сьогодні гальмують досягнення цілей енергетичної безпеки та інтеграцію українських енергосистем у єдиний європейський простір. Серед них слід указати відсутність політики дерегуляції енергетичного сектору, відсутність оптимізації та систематизації енергетичного законодавства, його колізійність і толерантність до монопольного становища учасників енергетичного ринку. Україні слід налагодити більш тісний зв'язок із ЄС щодо інтеграції її енергосистем в енергетичні системи останнього, ініціювати створення міжнародних, публічно-правових інституцій щодо посилення співпраці на всіх ключових напрямках енергетичної безпеки, що носитимуть не лише дорадчо-консультативний характер, але й матимуть можливість безпосереднього впливу на процес входження України в єдину енергетичну систему ЄС.

Список використаних джерел

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року». Верховна Рада України. 2013. № 1071 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0002120_13.

* За даними інформаційного агентства «Інтерфакс-Україна», Україна в 2017 р. збільшила експорт електроенергії на 28,6 %. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/480343.html>

2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами. Верховна Рада України. 2014. № 984_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011201.
3. Закон України «Про ринок природного газу». Відомості Верховної Ради. 2015. № 27 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19>.
4. Закон України «Про ринок електричної енергії». Відомості Верховної Ради. 2017. № 27-28 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19>.
5. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії». Відомості Верховної Ради. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2712-19>.
6. Закон України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики і комунальних послуг». Відомості Верховної Ради. 2016. № 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-19>.
7. Грабович Т.А. Правові основи політики енергетичної безпеки ЄС: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2016. 197 с.
8. Закон України «Про ратифікацію Договору до Енергетичної Хартії та Протоколу до Енергетичної Хартії з питань енергетичної ефективності і суміжних екологічних аспектів». Відомості Верховної Ради України. 1998. № 26. Ст. 150.
9. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 р. Офіційний вісник України. 2006. № 24. Ст. 1794.

Надійшла до редакції 27.11.2019.

References

1. Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennya Enerhetychnoi stratehii Ukrainy na period do 2030 roku». [Ordinance of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On Approval of the Energy Strategy of Ukraine for the Period up to 2030”]. Verkhovna Rada Ukrainy. 2013. № 1071 r. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0002120_13. [in Ukr.].
2. Uhoda pro asotsiatsiyu mizh Ukrainoyu, z odniyei storony, ta Yevropeys'kym Soyuzom, Yevropeys'kym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i ikhnimy derzhavamy-chlenamy. [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States]. Verkhovna Rada Ukrainy. 2014. № 984_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011201. [in Ukr.].
3. Zakon Ukrainy «Pro rynek pryrodnoho hazu». [The Law of Ukraine “On the Natural Gas Market”]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady. 2015. № 27 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19>. [in Ukr.].
4. Zakon Ukrainy «Pro rynek elektrychnoyi enerhiyi». [Law of Ukraine “On the Electricity Market”]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady. 2017. № 27-28 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19>. [in Ukr.].
5. Zakon Ukrainy «Pro vnesennya zmin do deyakykh zakoniv Ukrainy shchodo zabezpechennya konkurentnykh umov vyrobnytstva elektrychnoyi enerhiyi z al'ternatyvnykh dzherel enerhiyi». [Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakoniv Ukrainy shchodo zabezpechennia konkurentnykh umov vyrobnytstva elektrychnoi enerhii z alternatyvnykh dzherel enerhii»]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2712-19>. [in Ukr.].
6. Zakon Ukrainy «Pro Natsional'nu komisiyu, shcho zdiysnyuye derzhavne rehulyuvannya u sferakh enerhetyky i komunal'nykh posluh». [Law of Ukraine “On the National Commission for State Regulation in the Fields of Energy and Utilities”]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady. 2016. № 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-19>. [in Ukr.].
7. Hrabovych, T.A. (2016) Pravovi osnovy polityky enerhetychnoyi bezpeky YES [Legal bases of EU energy security policy]: dys. ... kand. yuryd. nauk. Odessa. 197 s. [in Ukr.].
8. Zakon Ukrainy «Pro ratyfikatsiyu Dohovoru do Enerhetychnoi Khartii ta Protokolu do Enerhetychnoi Khartii z pytan' enerhetychnoi efektyvnosti i sumizhnykh ekolohichnykh aspektiv». Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. [The Law of Ukraine “On Ratification of the Energy Charter Treaty and the Energy Charter Protocol on Energy Efficiency and Related Environmental Aspects”. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine] 1998. № 26. St. 150. [in Ukr.].
9. Uhoda pro partnerstvo i spivrobitnytstvo mizh Ukrainoyu i Yevropeys'kymy Spivtovarystvamy ta ikh derzhavamy-chlenamy vid 14 chervnya 1994 r. Ofitsiyniy visnyk Ukrainy. 2006. № 24. St. 1794. [Partnership and Cooperation Agreement between Ukraine and the European Communities and their Member States of 14 June 1994. Official Journal of Ukraine. 2006. № 24. Art. 1794]. [in Ukr.].

SUMMARY

Shulga E. V. Legal regulation of energy safety in Ukraine: current situation and perspective.

Energy security today is a key factor in the development of the economy of any state, a guarantee of ensuring the normal conditions of existence of citizens, and therefore it is important for ensuring national security. Today, however, Ukraine's energy security is far from adequate, as evidenced by the steady increase of tariffs for energy resources compared to low incomes, the practice of so-called "power outages", monopolization of the energy sector, and significant dependence on energy imports.

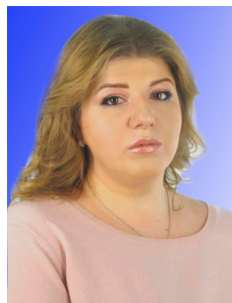
Ukraine is a state-importer of energy resources, making it vulnerable to political pressure from other states. Nowadays our country needs to develop a qualitatively new energy security strategy, which will allow diversifying the sources of mineral resources, will lead to rapid development of alternative energy sources and energy-saving technologies. In view of this, it is relevant to study the experience of EU countries in the field of legal regulation of energy security in view of their state of economic development under similar conditions with Ukraine. It reinforces this thesis and the Euro-energy vector of development of our country, which requires the implementation of the rules of European law.

Today, Ukraine lacks a single energy security strategy that imprints on the state's current state of national security. The purpose of the article is to analyze the current state of legal security of energy security in Ukraine and their compliance with the obligations undertaken in accordance with the Association Agreement with the EU and comparison with EU legislation. Accordingly, the author analyzes the Ukrainian energy legislation, which has been adopted in accordance with the European directives, the state of legal security of energy security in the EU and further prospects for the development of national legislation. It analyzes the interconnections and interdependencies of the Ukrainian Energy Sector and the EU and proposes common directions for development.

Keywords: *energy security, national security, legal security of energy security, energy security of Ukraine, EU energy security.*

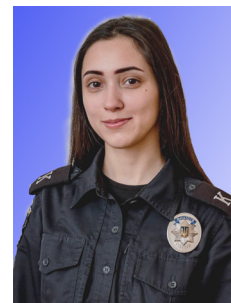
УДК 347.965.43

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-74-81

Резворович К. Р.®
кандидат
юридичних наук
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ)

Рябошапка К. В.®
курсант
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРЕДСТАВНИЦТВА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Розкрито зміст інституту представництва в цивільно-правовій доктрині та доктрині цивільного процесу. Методологічну основу дослідження склали такі методи, як: формально-логічний, системний аналіз, діалектичний та герменевтичний.

Визначено коло осіб, які можуть бути представниками в цивільному процесі. Виконано системний аналіз положень Цивільного процесуального кодексу України на предмет особливості здійснення представництва фізичних осіб у цивільному процесі. Досліджено проблеми обмеження кола осіб, що можуть бути представниками в цивільному процесі. Виконано аналіз процесуальної правоздатності та її підтвердження різними особами, що можуть здійснювати представництво в цивільно-

© Резворович К. Р., 2019
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1183-613X>
goldkristina@gmail.com

© Рябошапка К. В., 2019
kseniariaboshapka@gmail.com

му процесі. За результатами дослідження встановлено, що сучасний Цивільний процесуальний кодекс України не визначає сутності відносин між представниками та особами, інтереси яких вони реалізують. Вплив на мейнстрім та правове регулювання пов'язаний переважно з правосуб'єктністю представників, їх процесуальним статусом. Практичне значення зроблених висновків було спрямоване, насамперед, на теоретико-методологічну площину для продовження реформи інституту представництва в цивільному процесі.

Ключові слова: *інститут представництва, відносини представництва, адвокат, законний представник, цивільний процес.*

Постановка проблеми. Захист інтересів та гарантія дотримання прав сторін цивільних та цивільно-процесуальних відносин є одним із беззаперечних орієнтирів та стандартів існування демократичного суспільства. Держава, створюючи умови для повноцінної й максимальної реалізації особами власної правосуб'єктності, затверджує широкий вибір способів такої реалізації. Інститут представництва розглядається, з одного боку, як засіб розширення процесуальних та суб'єктних можливостей сторін цивільних та цивільно-процесуальних відносин, з іншого – є гарантом підвищення рівня правового захисту особи. Досить часто представником є особа, яка має спеціальні знання та є більш досвідчена в певних питаннях, або особа, яка в силу різних своїх рис, може якісніше і в більш повному обсязі реалізувати певні права тих, в інтересах кого вона виступає. Саме тому інститут представництва займає одне з провідних місць у системі державно-правового регулювання і, особливо, регулювання цивільно-процесуальних відносин, оскільки найбільш повно інститут представництва розкривається якраз в динаміці відносин, а не в статичній реалізації норм матеріального права. Враховуючи це, логічним є питання повноти забезпечення права особи на представництво її інтересів, і спосіб затвердження такого права на законодавчому рівні. Щоправда, останнє відчуло суттєві зміни через обмеження можливостей представництва особи в цивільному процесі, що і викликає на сьогодні чи не найбільший теоретико-методологічний та практичний інтерес у дослідженні цього цивільно-правового інституту.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика відносин представництва у цивільному процесі займає провідне місце в дослідженнях багатьох вітчизняних правників. Зокрема, Д. Д. Луспеник, В. І. Тертишніков, С. Я. Фурса, М. Й. Штефан досліджували доктринальні засади представництва як самостійного цивільно-правового інституту, а також як важливого елемента реалізації цивільно-процесуальної правосуб'єктності сторін цивільно-правового конфлікту. Г. О. Світлична і Т. Геведзе у своїх дослідженнях акцентували на процесуальному представництві сторони адвокатом, межах його повноважень цивільному процесі та способах її реалізації. У свою чергу О. О. Полуніна, Бек У. та інші досліджували окремі процедурні аспекти процесу представництва в цивільному судочинстві.

Водночас існує певна невирішена теоретико-методологічна суперечка стосовно доцільності обмеження можливостей представництва особи в цивільному процесі, здійснення представництва сторін не адвокатами, а особами, що мають юридичну освіту.

Метою статті є виокремлення особливостей законодавчого забезпечення інституту представництва в цивільному процесі та доведення доцільності розширення можливостей для здійснення представництва особами, що не є адвокатами. Для цього вбачається за необхідне: проаналізувати положення чинного цивільно-процесуального законодавства на предмет визначення вимог до представника сторін; обґрунтувати позицію щодо недоцільності зменшення можливостей сторони щодо представництва власних інтересів у цивільному процесі виключно за допомогою адвоката.

Наукова новизна дослідження. У межах цього дослідження отримали подальший розвиток теоретичні пошуки щодо визначення методологічного обґрунтування інституту представництва в цивільному процесі. Крім того, удосконалено теоретичні положення щодо представництва в цивільному процесі інтересів особи не адвокатом, а представником.

Виклад основного матеріалу. З доктринального погляду представництвом є особливий вид правовідносин, зобов'язання в яких виникають щодо певного конкретного предмета чи особи, чий інтерес представляється іншою особою. Особливість побу-

дови моделі відносин представництва полягає головним чином в тому, що зобов'язання виникають лише в однієї сторони, але наслідки таких дій, вчинених на виконання такого зобов'язання, тягнуть за собою правові наслідки для іншої особи, того, кого представляють.

Тобто фактично відносини представництва реалізуються в такий спосіб, що одна особа визнає згоду на те, що в неї потенційно можуть виникнути зобов'язання стосовно третьої сторони, причому такі зобов'язання можуть мати негативні наслідки для самої особи. Наприклад, під час вирішення цивільно-правового спору в судовому порядку особа, яка діє через представника, може бути зобов'язана судом вчинити на користь третьої особи певні дії відновлювального, компенсаторного чи іншого характеру.

При цьому сам представник утримується від виконання будь-яких дій, оскільки його обов'язок щодо особи, інтереси якої він представляє, обмежується відносинами з нею. Подібний феномен чітко визначений в ст. 239 Цивільного кодексу України¹, в якій зазначається, що «правочин, вчинений представником, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє». Загалом, сам інститут представництва визначається ЦК України як «правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє» (ст. 237 ЦК України). Інтерпретуючи цю норму через призму процесуального законодавства, можна зауважити на тому, що як такий «правочин» у процесі захисту особою своїх прав через представника не відбувається. Представник реалізує комплекс правових засобів, спрямованих на відновлення, захист або дотримання права особи, чії інтереси він представляє в цивільному процесі.

Саме тому ЦПК України не визначає сутність відносин між представниками та особами, чії інтереси вони реалізують, акцентуючи головню на правосуб'єктності представників, їх юридичному та процесуальному статусі, а також колі обов'язків і прав в межах цивільно-правового процесу.

Слід зауважити на тому, що участь у справі представника автоматично розширює суб'єктний склад цивільного процесу, визначаючи особливості модельної побудови як судового, так і досудового розгляду справи. Це пояснюється головню тим, що різні представники різних осіб (сторін, третіх сторін, учасників справи) мають і власну правосуб'єктність, як окремі категорії осіб і правосуб'єктність, якою вони наділені тими особами, яких представляють. Наприклад, ст. 58 Цивільного процесуального кодексу України² визначає можливість участі у справі таких представників:

- фізична особа «може брати участь у судовому процесі особисто (самопредставництво) та (або) через представника» (ч. 1 ст. 58 ЦПК України);
- юридична особа (приватного та публічного права на рівних умовах) – «через свого керівника або члена виконавчого органу, уповноваженого діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення (самопредставництво юридичної особи), або через представника» (ч. 3 ст. 58 ЦПК України);
- держава та територіальна громада «через відповідний орган державної влади, орган місцевого самоврядування відповідно до його компетенції» (ч. 4 ст. 58 ЦПК України), причому показово, що представництво держави та територіальної громади є найбільш складним та має подвійну природу.

Справа в тому, що орган місцевого самоврядування чи орган державної влади за своєю правовою природою є особами публічного права, і мають статус юридичної особи. Тобто фактично вони повинні також діяти через відповідних уповноважених на те осіб, у такий же спосіб, який визначений в ч. 3 ст. 58 ЦПК України. Але якщо дослідити положення обох частин цієї статті (3 та 4), то можна зробити висновок, що якщо такий орган буде діяти через свого представника, то фактично це буде третій етап передоручення представництва: держава/територіальна громада ⇒ орган публічної влади (орган державної влади чи місцевого самоврядування) ⇒ керівник (у будь-якому разі лише він наділений правом

¹ Цивільний кодекс України : закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 17.03.2017).

² Цивільний процесуальний кодекс України : закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 17.03.2017).

надавати повноваження на представництво інтересів будь-якою іншою особою, крім нього, в цивільному процесі) ⇔ представник.

Остання модель, хоча і є складною, однак настільки ж ефективна, наскільки і модель представництва інтересів фізичної особи, оскільки на жодному з етапів передоручення не відбувається втрата чи зменшення повноважень та компетенції, необхідної для реалізації представництва держави або територіальної громади в судовому процесі.

Важливо зауважити і на тому, що й інститут представництва ЦК України встановлює виняток, зокрема відповідно до ч. 2 ст. 237 «не є представником особа, яка хоч і діє в чужих інтересах, але від власного імені, а також особа, уповноважена на ведення переговорів щодо можливих у майбутньому правочинів». Необхідно наголосити на тому, що подібний виняток не реалізується в цивільно-процесуальному праві, оскільки особа, яка діє від власного імені в цивільному-процесі, може набувати статус окремого учасника провадження, а діяльність інтересах третіх осіб, без наділення на те необхідним колом повноважень ЦПК України, не допускає взагалі.

Так само для цивільного-процесу є неприйнятною ще одна особливість цивільно-правового інституту представництва, пов'язана із неможливістю представником вчиняти правочин, який відповідно до власного змісту може бути вчинений тільки особисто особою. У цьому контексті слід мати на увазі зміст відносин представництва в цивільному-процесі та характер правосуб'єктності представників, оскільки, наприклад, рішення суду про усиновлення або позбавлення батьківських прав приймається стосовно особи, але, в тому числі, і як результат дій представника такої особи в судовому процесі. Безумовно, представник не є суб'єктом виконання такого рішення суду, але саме його дії стали підставою для появи відповідного рішення, тобто він своїми діями фактично зумовив настання, зміну або припинення цивільних прав для іншої особи, яку він представляє.

Судовий процес не є правочином, але діяльність представника в межах провадження характеризується певним змістом (процедурним, процесуальним та динамічним), кожен елемент якого, так чи інакше, спричиняє нові правові наслідки для особи, яку він представляє. До речі, в цьому контексті існує необхідність звернути увагу і на таку особливість реалізації інституту представництва, яка передбачена в ст. 241 ЦК України, щодо вчинення правочинів з перевищенням повноважень: «Правочин, вчинений представником з перевищенням повноважень, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє, лише у разі наступного схвалення правочину цією особою. Правочин вважається схваленим, зокрема, у разі, якщо особа, яку він представляє, вчинила дії, що свідчать про прийняття його до виконання». Якщо екстраполювати дію цієї норми на відносини представництва в цивільному процесі, то виникає одразу два логічних питання:

– Які правові наслідки має перевищення представником цивільно-процесуальних меж представництва?

– Які є механізми захисту особи (сторони, учасника, третьої особи) в цивільному процесі від перевищення її представником цивільно-процесуальних меж представництва?

Логіка таких питань полягає в тому, що якщо в межах цивільного процесу відбувається перевищення повноважень представником, то це може призвести до винесення рішення, яке суттєво зашкоджує інтересам особи, яку такий представник представляв. Але з огляду на обов'язковість виконання судового рішення питання щодо прийнятності чи неприйнятності, схвалення чи несхвалення дій представника не може виникати.

Особи, які можуть бути представниками в цивільному процесі

Особа, чії інтереси представляють	Представник	Характер представництва
Фізичні особи	Адвокат	Немає обмежень чи виключень
	Законний представник	Батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені законом по відношенню до малолітніх осіб віком до чотирнадцяти років, а також недієздатних фізичних осіб (ч. 1 ст. 59 ЦПК України) Батьки, усиновлювачі, піклувальники чи інші особи, визначені законом по відношенню до неповнолітніх осіб віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також осіб, цивільна дієздатність яких обмежена (ч. 2 ст. 59 ЦПК України)
	Особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність (крім осіб визначених в ст. 61 ЦПК України)	Під час розгляду спорів, що виникають з трудових відносин, а також справ у малозначних спорах (малозначні справи)
Юридичні особи приватного та публічного права	Адвокат	Немає обмежень чи виключень
	Через свого керівника або члена виконавчого органу, уповноваженого діяти від імені юридичної особи	
Орган державної влади, орган місцевого самоврядування	Адвокат	Немає обмежень чи виключень
	Через свого керівника	
	Судді, прокурори, слідчі, працівники підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, коли вони діють від імені відповідного органу	Виключно в межах компетенцій або процесуального доручення наданого керівником відповідного органу

Вирішення такої проблеми вбачається нами у визнанні дій представника протизаконними в судовому порядку, тобто складність захисту власних прав особою, в інтересах якої в суді діє представник, полягає в тому, що визнання дій останнього такими, що реально зашкоджують інтересам особи, яку він представляє, можливе виключно в межах нового судового провадження. Можливо, але не виключно, що саме така складність відносин представництв та підвищена значущість дій представника у судовому процесі пояснює суттєве обмеження кола осіб, які можуть бути представниками в цивільному процесі (див табл.), навіть враховуючи закріплення меж відносин представництва в ЦК України.

Системний аналіз положень ст. 60 ЦПК України дав змогу виокремити низку особливостей представництва інтересів юридичних осіб, а також органів публічних відносин (органи державної влади та місцевого самоврядування):

– по-перше, фактично універсальним представником є адвокат, який може діяти в інтересах будь-яких осіб, оскільки його діяльність регулюється спеціальним Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»³. У. Бек та З. Довбуш з цього приводу зазначають, що «порівняно з іншими учасниками цивільного процесу адвокат має більше гарантованих законодавством можливостей щодо збирання доказів шляхом направлення адвокатського запиту та їх подання через Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему» [4, с. 7]. Але це є об'єктивним фактом через існування визначених на законодавчому рівні державних гарантій забезпечення діяльності адвокатів. Ця теза підтверджується висновками Т. Геведзе щодо того, що «порівняно з іншими категоріями представників

³. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : закон України від 05.07.2012 № 5076-VI : редакція від 05.01.2017. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 17.03.2017)..

сторін, адвокат має більше гарантованих законодавством можливостей щодо збирання доказів, а отже, і їхнього подання до суду» [5, с. 74];

– по-друге, представництво інтересів юридичних осіб суттєво обмежене, оскільки вони позбавлені можливості залучати до розгляду справи та захисту власних інтересів співробітників та фахівців у ролі представника;

– по-третє, відповідно до ч. 4 ст. 60 ЦПК України «одна й та сама особа може бути одночасно представником декількох позивачів або декількох відповідачів або декількох третіх осіб на одній стороні, за умови відсутності конфлікту інтересів між ними»;

– по-четверте, в цивільних справах існує можливість представлення інтересів органів державної влади, крім їх безпосередніми керівниками, ще й судьями, прокурорами, слідчими, працівниками підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Подібне виключення може пояснюватися неможливістю передачі третім особам (окрім суду) інформації, матеріалів тощо, які можуть бути представлені в цивільному процесі та мають значення для встановлення істини по справі.

Хоча (щодо останнього аспекту) викликає інтерес позиція С. В. Сеніка, який, посилаючись на Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень ст. 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді) від 08.04.1999 р. № 3-рп/99, робить цікавий висновок щодо того, що «поняття “орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних відносинах” означає орган, на який державою покладено обов’язок щодо здійснення конкретної діяльності у відповідних правовідносинах, спрямованої на захист інтересів держави. Таким органом, відповідно до ст. 6, 7, 13 та 143 Конституції України, може бути орган державної влади чи орган місцевого самоврядування, якому законом надано повноваження органу виконавчої влади» [1, с. 79]. Таке твердження, на нашу думку, є результатом надто широкого тлумачення положень закону, оскільки виходячи із аналізу змісту ст. 61 ЦПК України, можна чітко визначити коло осіб, які не можуть бути представниками:

– суддя, помічник судді, який розглядає справу, секретар судового засідання, експерт, спеціаліст, перекладач та свідок (ч. 1 ст. 61 ЦПК України), тобто особи, які безпосередньо задіяні в розгляді справи та які не можуть бути неупередженими з огляду на власний процесуальний статус;

– особа, яка в межах однієї і тієї ж справи представляє або представляла іншу особу, інтереси якої у цій справі суперечать інтересам довірителя такої особи (ч. 2 ст. 61 ЦПК України). Подібне виключення є цілком логічним та фактично унеможливує появу конфлікту інтересів з боку представника;

– «судді, прокурори, слідчі, працівники підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, не можуть бути представниками в суді, крім випадків, коли вони діють від імені відповідного органу, що є стороною або третьою особою в справі, чи як законні представники» (ч. 2 ст. 61 ЦПК України). Це свідчить про те, що орган державної влади, так чи інакше, може представляти виключно адвокат або керівник такого органу.

Системний аналіз положень ст. 60 та 61 ЦПК України дає нам змогу встановити наявність монополії адвокатури на представництво інтересів у суді в рамках цивільного процесу. З цього приводу Г. О. Світлична зазначає, що ЦПК України встановлює обмеження щодо представництва в суді, які можуть мати загальний (абсолютна неспроможність виконання функцій представника) або спеціальний характер (відносна неспроможність). Узагалі не можуть виконувати функції представника особи, які не мають цивільної процесуальної правосуб’єктності. Відносна неспроможність осіб бути представниками у цивільному судочинстві, яка встановлена ЦПК України, визначає фактичне обмеження права юридичних осіб та органів влади представляти свої інтереси в інший спосіб, ніж за допомогою адвоката [2, с. 39]. Натомість О. О. Полуніна зауважує, що така монополія на представництво інтересів сторін адвокатом лише під-

вищити якість захисту прав та інтересів сторін за рахунок високих професійних знань та якостей адвокатів [3, с. 51–52].

Навіть незважаючи на наявність можливості представлення інтересів таких суб'єктів цивільного процесу їх керівниками, говорити про достатність гарантування права на захист в такому разі є недоцільним, оскільки не завжди керівники мають відповідний рівень знань та навичок, які, наприклад, можуть мати працівники спеціальних структурних підрозділів (зокрема юридичних структур).

Стосовно способу участі адвоката та інших представників у судовому процесі, привертають увагу положення ст. 62 ЦПК України, які визначають особливості підтвердження правосуб'єктності представника. Зокрема, такими документами є:

- для законного представника фізичної особи – свідоцтво про народження дитини або рішення про призначення опікуном, піклувальником чи охоронцем спадкового майна;

- для законного представника юридичної особи (керівник або уповноважена особа органу управління) та органу державної влади чи місцевого самоврядування – статут, протокол загальних зборів, наказ про призначення (для керівників та уповноважених осіб органу управління); рішення органу публічної влади про призначення чи про обрання (для керівників органів державної влади чи місцевого самоврядування), рішення ЦВК про обрання (для голів виборних органів, голів територіальних громад та органів самоорганізації населення);

- для фізичних осіб, що не є законними представниками (у випадках передбачених ст. 60 ЦПК України) – довіреність фізичної особи, посвідчена нотаріально та виконана з дотриманням вимог ст. 245 ЦК України та ст. 62 ЦПК України;

- для адвокатів – довіреність фізичної чи/або юридичної особи, посвідчена нотаріально та виконана з дотриманням вимог ст. 245 ЦК України та ст. 62 ЦПК України; договір про надання правової допомоги; доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги; ордер.

Висновки. Підбиваючи підсумки дослідження особливостей здійснення представництва в цивільному процесі, слід зауважити на таких основних аспектах.

По-перше, сучасний ЦПК України та судова реформа, яка впроваджується в державі, фактично вводять монополію на представництво сторін адвокатом у судах. З одного боку, це пов'язано із високим рівнем професійних знань, підвищеною відповідальністю та специфічністю правового статусу адвоката. Але водночас така монополія викликає питання обмеження можливостей для особи реалізувати її власне право на судовий захист, залучаючи у ролі представника іншу особу, не адвоката.

По-друге, ЦПК України все ж таки залишає можливість для реалізації відносин представництва в цивільному процесі між фізичною особою та іншою особою, яка не має статусу адвоката але може здійснювати представництво в малозначних справах. Нами така можливість розглядається не стільки гарантування права особи на судовий захист, скільки спробою зменшити навантаження якраз таки на адвокатів, оскільки малозначні справи мають велику питому вагу в загальній кількості справ, що вирішуються цивільними судами.

По-третє, важливим є продовження реформування інституту представництва в цивільному процесі, зважаючи на особливості конституційних положень, зокрема щодо представництва, викладені в ст. 131-1, 131-2 Конституції України та перехідних положеннях до ЦПК України. Існує потреба розширення тлумачення поняття законних представників для того, щоб включити в їх коло представників, які можуть представляти інтереси суб'єктів публічних відносин, зокрема органів державної влади чи місцевого самоврядування, оскільки представництво адвокатом таких органів іноді є надзвичайно витратним та невиправданим.

Список використаних джерел

1. Сенік С. В. Сторони представництва в цивільному процесі. *Університетські наукові записки*. Хмельницький, 2014. № 3. С. 77–83.
2. Світлична Г. О. Представництво у цивільному судочинстві: сучасний стан та перспективи.

ви вдосконалення правового регулювання. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 12. С. 38–45.

3. Полуніна О. О. Правнича допомога та представництво в суді виключно адвокатом як новація цивільного процесу. *Новели цивільного процесуального кодексу України* : матер. кругл. столу (Одеса, 26 березня 2018 р.). Одеса: Фенікс, 2018. С. 50-52.

4. Бек У., Довбуш З. Основні стадії доказової діяльності адвоката у цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 4-8.

5. Геведзе Т. Доказувальна діяльність адвоката-представника як форма реалізації правової позиції по господарській справі. *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка*. 2013. № 95. С. 72-74.

Надійшла до редакції 25.11.2019.

References

1. Senik, S.V. (2014) Parties of representation in the civil process. [Parties of Representation in Civil Proceedings] University research notes. Khmelnytsky. № 3. S. 77–83. [in Ukr.].

2. Svitlichna, G.O. (2012) Representation in Civil Procedure: Current State and Prospects for Improving Legal Regulation. [Representation in Civil Legal Proceedings: the Current State and Prospects of Improvement of the Legal Regulation] Bulletin of the Supreme Court of Ukraine. 2012. № 12. S. 38–45. [in Ukr.].

3. Polunina, O.O. (2018) Legal assistance and representation in court exclusively by a lawyer as a novelty of the civil process. *Novelties of the Civil Procedure Code of Ukraine: Mater. round. table* (Odessa, March 26, 2018). Odessa: Phoenix. S. 50-52. [in Ukr.].

4. Beck, U. & Dovbush, Z. (2018) The main stages of a lawyer's evidentiary activity in the civil process. [The Main Stages of Evidential Activity of a Lawyer in the Civil Process.] *Entrepreneurship, economy and law*. No. 1. S. 4-8. [in Ukr.].

5. Gavedze T. (2013) Evidence-based activity of a lawyer-representative as a form of realization of a legal position in a business case. [Evidential Activity of a Lawyer-Representative as a Form of Realization of the Legal Position in Economic Affairs]. *Bulletin of KNU them. T. Shevchenko*. № 95. S. 72-74. [in Ukr.].

SUMMARY

Rezvorovych K. R., Riaboshapka K. V. Peculiarities of representation in civil procedure.

The thesis was devoted to the research of the peculiarities of representation in the civil process. The main objective of this thesis is the determination of the peculiarities of legal adjusting for the representation in the civil process. Methodological basis of the thesis consisted of such methods as: formal-logical, system analysis, dialectical and hermeneutical. The relevance of this thesis is evidenced in particular by there that was disclosed such facts as: the content of the institute of representation in civil law and civil process doctrine; the circle of persons who can be representatives in civil procedure. It was made a systematic analysis of the provisions of the Civil Procedure Code of Ukraine on the subject of the implementation of the representation of individuals in civil proceedings. In addition, it was proved that the modern CPC of Ukraine is being introduced in the state, in fact, a monopoly on the representation of the parties by a lawyer in the courts, in the civil process, but leaves the possibility of realizing the relations of representation between an individual and another person who does not have the lawyer status, who ruled only in, such cold as, minor affairs. Thus, the practical significance of the conclusions reached was aimed primarily at the theoretical and methodological plane to continue the reform of the institution of representation in the civil process, as well as in the practical activities of representatives in the context of expanding the opportunities for individuals to exercise their procedure's rights.

Keywords: *institute of representation, relations of representation, lawyer, legal representative, civil procedure.*

УДК: 343.326(477)
DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-82-88

Свтушок В. А.®
викладач
(Харківський
національний
університет
внутрішніх справ)

Кущенко В. О.®
викладач
(Харківський
національний
університет
внутрішніх справ)

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ

Досліджено сучасний стан вітчизняного законодавства України у сфері протидії тероризму. Наголошено на актуальності теми дослідження. Проаналізовано нормативно-правову базу протидії тероризму в Україні, на підставі чого зроблено висновок про те, що наразі потребує адекватного коригування система державного управління у сфері забезпечення безпеки з урахуванням необхідності її синхронізації із загальносвітовими підходами до проблеми запобігання терористичним загрозам.

Ключові слова: протидія, тероризм, злочинність, нормативно-правові акти, Україна.

Постановка проблеми. Одним із чинників забезпечення існування будь-якої розвиненої держави сучасного світу є національна безпека. На сьогодні проблема забезпечення миру та міжнародної безпеки є чи не найактуальнішою для кожної держави світу. Міжнародний тероризм порушує гармонійний розвиток країн світу, а також міжнародний мир та безпеку. У таких умовах боротьба з тероризмом стала одним із пріоритетних напрямів діяльності міжнародних організацій [1].

Безпека громадян і жителів Європи на сьогодні перебуває під загрозою у зв'язку з появою нових викликів і великої кількості терористичних організацій та угруповань. Проблема захисту громадян від терористичної загрози є актуальною і для України, яка є невід'ємною частиною сучасного Європейського простору.

Ситуація з тероризмом у Європі значно змінилася після терористичних актів 7 липня 2005 року у Лондоні. Саме ці події у столиці Великої Британії більшість фахівців вважають найбільш важливою віхою в історії новітнього тероризму у Європі та світі. Значені події не тільки стали європейським аналогом трагедії 11 вересня у США, а й стали підґрунтям для широкої суспільної дискусії у країнах Європи щодо проблем національної безпеки та, як наслідок, створення потужної системи антитерористичного захисту [2].

Проблема забезпечення миру та міжнародної безпеки на сьогодні є актуальною і для України. Події у східних регіонах України засвідчили різке збільшення загрози тероризму та вимагають впровадження якісно нових методів виявлення, попередження і протидії активізації діяльності терористичних організацій, а також ужиття жорстких заходів із метою виявлення та ефективного блокування каналів фінансової підтримки такої діяльності [3].

Проблема забезпечення національної безпеки України та протидії терористичній діяльності особливо гостро постала у зв'язку зі збройною агресією з боку Російської Федерації. Численні масові протести та заворушення, діяльність сепаратистських угруповань

© Свтушок В. А., 2019
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3273-0513>
silentwolf1979@ukr.net

© Кущенко В. О., 2019
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9206-3276>
silentwolf1979@ukr.net

вань активізували терористичну діяльність злочинних організацій, що підірвали основи національної безпеки України. Сепаратистські організації на той час мало чим відрізнялися від терористичних організацій, які і сьогодні діють на непідконтрольних Україні територіях, а їх діяльність завдає шкоди як національним інтересам держави, так і правам, свободам та законним інтересам людини і громадянина. Тому виникає необхідність дослідження сучасного стану правових та організаційних засад протидії тероризму в Україні з метою усунення законодавчих прогалин у цій сфері.

Метою цієї статті є аналіз вітчизняного законодавства щодо протидії тероризму в Україні та визначення перспективних напрямків щодо вдосконалення протидії тероризму України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Актуальні питання боротьби з тероризмом неодноразово були предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Так, вагомий внесок у дослідження методологічних, організаційних та правових засад протидії тероризму заклали такі вітчизняні науковці: В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, І. П. Голосніченко, Є. В. Додін, А. Дорошенко, В. Ліпкан, Б. Леонов, А. Т. Комзюк, Л. Мошкова, В. Л. Ортинський та інші. Серед зарубіжних дослідників слід виділити: Бенджамін Дженкінс, Ернст Аречага, Раймон Арон, Юджин Дінстейн, П. Вальдманн, Р. Вілкінсон, С. Розен та деякі інші. Але незважаючи на значну кількість наукових напрацювань, на сьогодні в умовах проведення ООС та терористичних загроз виникає необхідність у вдосконаленні сфери протидії тероризму.

Виклад основного матеріалу. Побудована за роки незалежності система забезпечення національної безпеки України під час загострення відносин із Російською Федерацією виявила свою неефективність через невідповідність заходів протидії загрозам у сучасних умовах. Не підготовленими до російської агресії виявились як суб'єкти забезпечення національної безпеки, так і законодавча основа їх діяльності. Серед головних причин, які призвели до низької ефективності системи забезпечення національної безпеки України від зовнішніх загроз і від окремих терористичних проявів у межах держави, на наш погляд, слід зазначити такі:

- система забезпечення національної безпеки України будувалась на основі застарілої радянської системи, з використанням її складових;
- формування системи забезпечення національної безпеки України відбувалось під тиском світових і регіональних лідерів, які виходили із власних національних інтересів, а не інтересів України;
- політичне керівництво України протягом усього періоду незалежності нашої держави формально ставилось до захисту національних інтересів, а також не докладало необхідних зусиль для формування і розвитку системи забезпечення національної безпеки України;
- незавершеність формування і, як наслідок, неспроможність самої системи забезпечення національної безпеки України до аналізу безпекового середовища та своєчасного виявлення загроз [4].

У затвердженій Президентом України Стратегії національної безпеки України наголошено на тому, що найбільш актуальними загрозами національній безпеці України є «... агресивні дії Росії, що здійснюються для виснаження української економіки і підризу суспільно-політичної стабільності з метою знищення держави Україна і захоплення її території». Такі дії, зокрема, полягають у розпалюванні міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі та ненависті, сепаратизму та тероризму [5].

Для нейтралізації цих загроз у Стратегії зазначено такі основні напрями:

- нейтралізація сепаратистських та екстремістських рухів і організацій;
- забезпечення державної безпеки у сферах боротьби з тероризмом, економічної, інформаційної, кібернетичної безпеки;
- захист державної таємниці;
- участь в операціях НАТО з підтримання миру та безпеки;
- розвиток спроможностей щодо запобігання тероризму і боротьби з ним, а також спільної боротьби з тероризмом [5].

Успішна реалізація державної політики за вказаними напрямками, як виявляється, потребує належного законодавчого регулювання діяльності суб'єктів відповідних правовідносин.

На сьогодні законодавча база державної політики протидії тероризму має низку нормативно-правових актів. Головним правовим джерелом є Конституція України. У системі положень Конституції можна визначити такі норми, що стосуються протидії тероризму [6]:

- основи конституційного ладу, у тому числі проголошення людини, її життя і здоров'я, честі, гідності, недоторканності і безпеки вищою соціальною цінністю, а їхнє визнання, дотримання, забезпечення і захист є обов'язком держави (ст. 3);
- проголошення права на життя є невідчужуваним і приналежним кожному (ч. 1 ст. 27);
- державний захист прав і свобод людини і громадянина (ст. 55);
- заборона створення і діяльності будь-яких збройних формувань, розпалювання соціальної, расової, національної і релігійної ворожнечі (ст. 17).

Далі в системі нормативних джерел зазначений Кримінальний кодекс України, у якому передбачено відповідальність за терористичний акт, втягнення у терористичну діяльність, публічний заклик до вчинення терористичного акту, створення терористичної групи, сприяння вчиненню терористичного акту і злочинів «терористичного характеру», які можуть розглядатись як прояви тероризму [7].

Серед важливих нормотворчих ініціатив у напрямку забезпечення протидії терористичним актам на території України слід зазначити Указ Президента України від 16.06.2015 № 341/2015, яким введено в дію Рішення Ради Національної безпеки і оборони України від 06.05.2015 № 341/2015 «Про заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю в Україні». Особливу увагу приділено координації діяльності правоохоронних органів стосовно протидії незаконним збройним формуванням, а також припиненню нелегального обігу вогнепальної зброї; впровадженню в установленому порядку комплексу взаємоузгоджених міжвідомчих заходів щодо адаптації до мирного життя учасників ООС [8].

Виходячи з цього, варто зазначити, що необхідною умовою протидії терористичним загрозам на національному ґрунті є формування ефективної державної політики протидії тероризму, яка вимагає вироблення чіткої концепції та стратегії, базових принципів, концептуальних і нормативно-правових засад, визначення шляхів їх практичної реалізації. Загалом ця проблематика вимагає особливої уваги науковців до опрацювання питань координації діяльності усіх владних структур, у компетенції яких – протидія терористичним загрозам на національному рівні, створення у суспільстві умов для консолідації громадськості у розв'язанні тих проблем сучасного українського суспільства, наявність яких може спричинити прояви тероризму.

Зазначимо, що в Україні існує Концепція боротьби з тероризмом, проте вона показала свою неефективність, що призвело до анексії Криму, воєнного протистояння на Сході України та російської агресії [9]. Тому серед пріоритетних завдань сучасного Українського суспільства та керівництва держави, на наш погляд, є невідкладне прийняття та впровадження механізму реалізації нової Концепції боротьби з тероризмом та екстремізмом, яка б відповідала реаліям сьогодення та реально допомагала нашим правоохоронним органам та військовим на Сході України протистояти тероризму.

Процес поглиблення інтеграції України у глобальний безпечний простір потребує адекватного коригування системи державного управління у сфері забезпечення безпеки з урахуванням необхідності її синхронізації із загальносвітовими підходами до проблеми запобігання терористичній загрозі. Тому держава повинна активізувати національні зусилля, двостороннє, регіональне і міжнародне співробітництво у сфері боротьби з тероризмом.

Одним із пріоритетних міжнародних зобов'язань України перед ООН, іншими міжнародними організаціями, що здійснюють боротьбу з тероризмом, є імплементація світових стандартів безпеки, а також комплексне та збалансоване впровадження усіх компонентів Глобальної контртерористичної стратегії ООН, насамперед у частині здійснення заходів з усунення причин і умов, що сприяють поширенню тероризму, а також забезпечення при цьому захисту прав і свобод людини [10, с. 60].

На сьогодні в умовах проведення Операції Об'єднаних Сил, Україна належить до держав із високою ймовірністю вчинення на їх території терористичних актів або терористичних посягань проти їх представництв за кордоном.

На сучасному етапі вітчизняного державотворення в нашій країні сформовано

концептуальні засади та нормативно-правову базу державної політики протистояння загрозам тероризму, спрямованої на формування системної протидії цьому небезпечному явищу. Проте швидкий розвиток науки і техніки та їх використання у злочинній діяльності мусить оперативно реагувати на зростання та поширення терористичних проявів.

На наш погляд, з метою вдосконалення системи антитерористичних заходів необхідно враховувати такі положення:

- тероризм необхідно приймати як пряму атаку на фундаментальні цінності прав людини, демократії та правової держави;
- держава повинна виступати ініціатором впровадження наукових новел і зарубіжного досвіду протидії тероризму, використовувати весь арсенал наявних у їх розпорядженні правових засобів для протидії та припинення терористичної діяльності;
- правоохоронні органи (сили охорони правопорядку) повинні мати єдину стратегію та нормативну базу для можливості ефективного реагування на злочини терористичної спрямованості;
- саме у кризисних ситуаціях, аналогічних терористичним, повага до прав і свобод людини стає актуальнішою, а вимогливість з боку держави до питання забезпечення правових гарантій прав і свобод громадян повинна зростати.

Враховуючи ці положення для протистояння тероризму в Україні, на нашу думку, необхідно вжити низку заходів, зокрема:

- удосконалити нормативно-правову базу з протидії тероризму в частині уточнення понятійно-категоріального апарату Законів України «Про боротьбу з тероризмом», «Про основи національної безпеки України», забезпечити змістовну ідентичність основних понять у Законах та Кримінальному кодексі України;
- на основі Закону України «Про основи національної безпеки України» розробити галузеві доктрини політичної, екологічної, гуманітарної, соціальної (тощо) безпеки. На цьому рівні конкретизувати зміст національних інтересів, загроз об'єктам національної безпеки у відповідній сфері, визначити пріоритетні напрями політики безпеки із забезпечення національних екологічних, політичних, гуманітарних, воєнних інтересів;
- розробити та прийняти Закон України «Про протидію екстремізму» та встановити відповідальність за прояви екстремізму, що підвищить профілактику злочинів терористичного характеру;
- розробити та прийняти Національну програму протидії тероризму й екстремізму, основне завдання якої буде полягати у формуванні зовнішніх і внутрішніх умов для активної протидії тероризму, а також заходи щодо боротьби з екстремізмом як негативним явищем, що є, на думку деяких науковців, окремим видом тероризму на принципово новій концептуальній основі – шляхом об'єднання зусиль державних і громадських інститутів суспільства. І зусилля ці мають бути спрямовані на скорочення соціальної бази тероризму й екстремізму, утвердження в соціумі активної позиції неприйняття цих явищ у будь-яких формах і проявах;
- розробити Концепцію висвітлення антитерористичної проблематики в засобах масової інформації, що буде сприяти зменшенню терористичних проявів, поінформованості населення у цій галузі, формуванню у кожного громадянина усвідомлення необхідності подолання цього негативного явища;
- удосконалити механізми координації суб'єктів боротьби з тероризмом, у тому числі шляхом конкретизації повноважень у цій сфері та удосконалити діяльність Антитерористичного центру при СБУ щодо об'єднання зусиль міністерств і відомств, громадських організацій, що відповідно до Закону залучаються до протидії тероризму;
- відпрацювати систему й методи спільних антитерористичних дій і комплексних операцій усіма суб'єктами протидії злочинності, що сприятиме координації зусиль та оперативності реагування на будь-які терористичні акти;
- створити систему виявлення й обліку осіб, що володіють навичками міно-вибухової справи, брали участь у військових конфліктах («гарячих точках») з метою спрощення пошуку осіб, які володіють навичками міно-вибухової справи, та осіб, причетних до вчинення терористичних актів;
- удосконалити систему захисту об'єктів, що можуть становити інтерес для те-

рористичних зазіхань, постійний моніторинг стану безпеки таких об'єктів;

– підвищити ефективність діяльності органів по охороні кордону з метою викриття каналів незаконного переміщення через державний кордон України іноземних громадян, зброї, інших засобів ураження, а також наркотичних речовин;

– вжити комплексні заходи, спрямовані на формування в молодіжному середовищі правової культури, що водночас необхідно й усьому суспільству. Знання про права і свободи сприятимуть вихованню поваги до прав і свобод інших осіб у молодого покоління, зокрема, й до їх життя, здоров'я та гідності.

Висновки. Отже, можемо зазначити, що тероризм є однією з найгостріших проблем і загрозою для світової спільноти XXI ст.

На сьогодні в умовах воєнної агресії з боку Російської Федерації та проведення ООС в Україні органам державної влади слід чітко дотримуватись плану дій для забезпечення протидії тероризму, що прописаний в нормативно-правових актах у сфері протидії тероризму. У свою чергу, законодавцю необхідно активізувати роботу щодо розробки та впровадження нормативно-правових актів у сфері протидії тероризму.

Питання організації ефективної протидії тероризму є ключовим питанням як внутрішньої політики багатьох країн, так і їх міжнародної взаємодії. Україні слід активніше використовувати позитивний зарубіжний досвід у сфері боротьби з проявами міжнародного тероризму, який виправдав себе на практиці.

Список використаних джерел

1. Актуальні методи, способи та фінансові інструменти фінансування тероризму та сепаратизму. URL: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/site_docs/2014/20141229/tipolog2014.pdf (дата звернення: 30.03.2019).
2. Козерод О. Актуальні проблеми боротьби з тероризмом у Європі. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2011. Вип. 4 (54). С. 344–356. URL: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_54/kozerod_aktualni.pdf (дата звернення: 30.03.2019).
3. Дмитренко Е. С. Роль фінансового контролю у виявленні та припиненні фінансування терористичної діяльності. *Державна політика у сфері протидії тероризму: міжнародний досвід і його актуальність для України : зб. матеріалів Інтернет-конф.* (м. Київ, 25 червня 2015 року). Київ : Нац. акад. прокуратури України; Міжвідом. наук.-дослід. центр з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді нац. безпеки і оборони України, 2015. С. 56–57.
4. Дацюк А., Садовський В., Полтораков О., Марутян Р. Аналіз державної політики у сфері національної безпеки і оборони України : метод. рекомендації. Київ, 2015. С. 41.
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України 26.05.2015 № 287/2015. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 30.03.2019).
6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 30.03.2019).
7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 30.03.2019).
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю в Україні» : Указ Президента України від 16.06.2015 № 341/2015. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/341/2015> (дата звернення: 30.03.2019).
9. Про Концепцію боротьби з тероризмом : Указ Президента України від 25.04.2013 № 230/2013. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/230/2013> (дата звернення: 30.03.2019).
10. Кашкаров О. О. Норми міжнародного права як джерело протидії організованій злочинності. *Кримський юридичний вісник*. 2009. Вип. 2 (6). С. 57–63.

Надійшла до редакції 27.11.2019.

References

1. Aktual'ni metody, sposoby ta finansovi instrumenty finansuvannya teroryzmu ta separatyizmu. [Current methods, methods and financial instruments for financing terrorism and separatism.] URL: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/site_docs/2014/20141229/tipolog2014.pdf (data zvernennya: 30.03.2019). [in Ukr.].
2. Kozherod, O. Aktual'ni problemy borot'by z teroryzmozom u Yevropi. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*. 2011. Vyp. 4 (54). S. 344–356. [Actual problems of combating terrorism in Europe. Scientific Notes of the Institute of Political and Ethnic Studies IF Kurasa, NAS of Ukraine]. URL: http://www.ypiend.gov.ua/uploads/nz/nz_54/kozherod_aktualni.pdf (data zvernennya: 30.03.2019). [in Ukr.].
3. Dmytrenko, E. S. Rol' finansovoho kontrolyu u vyyavlenni ta prypynenni finansuvannya terorystychnoyi diyal'nosti. *Derzhavna polityka u sferi protydyi teroryzmu: mizhnarodnyy dosvid i yoho aktual'nist' dlya Ukrainy : zb. materialiv Internet-konf.* [The role of financial control in the detection and termination of terrorist financing. *State policy in the field of counter-terrorism: international experience and its relevance for Ukraine: Coll. materials of the Internet conf*] (m. Kyiv, 25 chervnya 2015 roku). Kyiv : Nats. akad. prokuratury Ukrainy; Mizhvidom. nauk.-doslid. tsentr z problem borot'by z orhanizovanoyu zlochynnistyu pry Radi nats. bezpeky i oborony Ukrainy, 2015. S. 56–57. [in Ukr.].
4. Datsyuk, A. & Sadovs'kyi, V. & Poltorakov, O. & Marutyan R. (2015) Analiz derzhavnoyi polityky u sferi natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrainy : metod. rekomendatsiyi. [Analysis of state policy in the field of national security and defense of Ukraine: a method. recommendations.] Kyiv. S. 41. [in Ukr.].
5. Pro rishennya Rady natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrainy vid 6 travnya 2015 roku «Pro Stratehiyu natsional'noyi bezpeky Ukrainy» : Ukaz Prezydenta Ukrainy 26.05.2015 № 287/2015. [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of May 6, 2015 “On the National Security Strategy of Ukraine”: Presidential Decree 26.05.2015 No. 287/2015]. / *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (data zvernennya: 30.03.2019). [in Ukr.].
6. Konstytutsiya Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96–VR. / *Verkhovna Rada Ukrainy*. [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 No. 254k / 96 – BP. / *Verkhovna Rada of Ukraine*.] URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (data zvernennya: 30.03.2019). [in Ukr.].
7. Kryminal'nyy kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341–III. [The Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 05.04.2001 № 2341 – III. / *Verkhovna Rada of Ukraine*.] / *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (data zvernennya: 30.03.2019).
8. Pro rishennya Rady natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrainy vid 6 travnya 2015 roku «Pro zakhody shchodo posylennya borot'by zi zlochynnistyu v Ukraini» : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 16.06.2015 № 341/2015. [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of May 6, 2015 “On measures to strengthen the fight against crime in Ukraine”: Presidential Decree No. 341/2015 of 16.06.2015]. / *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/341/2015> (data zvernennya: 30.03.2019). [in Ukr.].
9. Pro Kontseptsiyu borot'by z teroryzmozom : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.04.2013 № 230/2013. [On the Concept of Combating Terrorism: Presidential Decree No. 230/2013 of 25.04.2013] / *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/230/2013> (data zvernennya: 30.03.2019). [in Ukr.].
10. Kashkarov, O. O. (2009) Normy mizhnarodnoho prava yak dzherelo protydyi orhanizovaniy zlochynnosti. [Norms of international law as a source of counteraction to organized crime]. *Kryms'kyi yurydychnyy visnyk*. Vyp. 2 (6). S. 57–63. [in Ukr.].

SUMMARY

Yevtushok V. A. Kushchenko V. A. Legal framework of anti-terrorism in Ukraine: current state and prospects of improvement. The article examines the current state of Ukraine's domestic legislation in the field of countering terrorism. It was emphasized on the relevance of the research topic, which was particularly acute due to the emergence of new challenges and a large number of terrorist organizations and groups.

It is determined that today the legislative basis of the state policy of counteraction

to terrorism is a series of normative legal acts. The main legal source is the Constitution of Ukraine.

It is stressed that the necessary condition for counteracting terrorist threats on a national basis is the formation of an effective state policy of counteracting terrorism, which requires the development of a clear concept and strategy, basic principles, conceptual and regulatory principles, and determination of ways of their practical implementation.

The normative and legal basis for counteracting terrorism in Ukraine is analyzed, on the basis of which it is concluded that the system of public administration in the field of security needs to be adequately adjusted, taking into account the need for its synchronization with global approaches to the problem of preventing terrorist threats.

It is concluded that in order to improve the system of counter-terrorism measures, it is necessary to take into account a number of provisions among which: terrorism is a direct attack on the fundamental values of human rights, democracy and the rule of law. The state should act as the initiator of the introduction of scientific stories and foreign experience of counteracting terrorism, use the whole arsenal of available legal means at their disposal for counteracting and stopping terrorist activity. Law enforcement agencies should have a unified strategy and regulatory framework for an effective response to terrorist crimes. Respect for human rights and freedoms is becoming more relevant in crisis situations similar to those of a terrorist nature, and the demands of the state on the issue of ensuring legal guarantees of citizens' rights and freedoms must increase.

Keywords: counteraction, terrorism, crime, normative legal acts, Ukraine.

УДК+351.753.3

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-88-94

Мусаелян Д. П. ©

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОБІГУ ЗБРОЇ САМОЗАХИСТУ В УКРАЇНІ

З'ясовано, що є зброєю самозахисту у розумінні громадян України, визначено соціологічні потреби громадян України у вільному володінні зброєю. Визначено сучасний стан правового забезпечення реалізації права громадян на володіння зброєю самозахисту та перспективи його удосконалення.

Ключові слова: зброя, зброя самозахисту, обіг зброї, права громадян на носіння, зберігання та перевезення зброї самозахисту, правове регулювання.

Постановка проблеми. На цей час в Україні відсутній закон, яким регулюється обіг зброї невійськового призначення, доступної для придбання, зберігання, використання та володіння громадянами України. Усі ці питання врегульовані на підзаконному рівні, а саме в наказі Міністерства внутрішніх справ України від 21.08.1998 року № 622 «Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боеприпасів до зброї, основних частин до зброї та вибухових матеріалів» [1]. Протягом двадцяти років ця Інструкція мала більше десяти змін та доповнень, остан-

© Мусаелян Д. П., 2019

k_tsp@dduvs.in.ua

ні зміни були внесені відповідно до Закону № 372 від 04.05.2018 року, але всі вони тільки посилювали контроль з боку МВС України та змінювали назву відповідних контролюючих органів. Отже, на сьогодні вона не відповідає сучасним вимогам та побажанням громадян України.

У той же час у Верховній Раді України було зареєстровано більше ніж 10 проектів законів щодо регулювання цього питання, наприклад: «Про зброю», «Про обіг зброї невійськового призначення», «Про цивільну зброю і боєприпаси», «Про вогнепальну зброю цивільного призначення», але жодного з них так і не було ухвалено. Кожен із цих законопроектів мав свої переваги та недоліки, тому важливо враховувати ризики, пов'язані з ухваленням будь-якого нового законопроекту на тему володіння зброєю в сучасній Україні [2].

Оскільки на цей час в Україні тривають запеклі дискусії щодо доцільності надання громадянам зброї для самозахисту, проводяться постійні соціальні зрізи думки громадян щодо цього питання, планомірно, але дуже повільно, ведеться законотворча робота в цьому напрямку, тому актуальним дослідницьким завданням у межах наукової статті є визначення соціального клімату та правових засад обігу зброї самозахисту в Україні.

На виконання поставленої мети в межах дослідження є доцільним вирішення таких завдань: з'ясувати, що слід розуміти під зброєю самозахисту та як її розуміють громадяни України; визначити соціологічні потреби громадян України у вільному володінні зброєю; визначити сучасний стан правового забезпечення реалізації права громадян на володіння зброєю самозахисту та навести перспективи його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Головним питанням, яке виникає у громадян України у галузі обігу вогнепальної зброї, є питання можливості законного придбання та володіння короткоствольною вогнепальною зброєю (пістолетів та револьверів), але помилка полягає в тому, що прийняття закону України про обіг зброї не гарантує всебічного вирішення даного питання.

Прихильники надання дозволу щодо вільного обігу короткоствольної вогнепальної зброї в Україні наполягають на тому, що це необхідно для самозахисту громадян від кримінальних елементів, які володіють нелегальною зброєю. У зв'язку з цим виникає необхідність вирішити такі питання:

- що є зброєю самозахисту;
- які види зброї самозахисту доступні в сучасній Україні;
- які категорії громадян України бажають або мають можливість придбати вогнепальну зброю на законних засадах;
- внесення пропозиції для вдосконалення вітчизняного законодавства з цього питання.

Зброя самозахисту – це зброя, яка може бути застосована та використана громадянами України для захисту свого життя та здоров'я, членів родини, власного майна, а також інших громадян України від нападу озброєної особи або групового збройного нападу. Її застосування у цих випадках не повинно перевищувати меж необхідної оборони відповідно до положень ст. 36 Кримінального кодексу України.

В Україні є цивільна зброя, доступна для придбання і яка може бути використана як зброя самозахисту в межах необхідної оборони згідно зі ст. 36 Кримінального кодексу України. Відповідно до ст. 4 Громадського законопроекту «Про цивільну зброю і боєприпаси», зареєстрованого у Верховній Раді України 10.12.2014 року під номером 1135-1, наданого членами Української асоціації власників зброї, існують такі категорії цивільної зброї та боєприпасів:

- 1) перша категорія – пневматична зброя калібру до 4,5 мм і швидкістю польоту металевих елементів до 100 м/с; вогнепальна зброя під патрон «Флобера» калібру до 4,5 мм та боєприпаси до неї;
- 2) друга категорія – довгоствольна вогнепальна гладкоствольна зброя; газова зброя; пневматична зброя калібру понад 4,5 мм і швидкістю польоту металевих елементів понад 100 м/с; вогнепальна зброя під патрон «Флобера» калібру понад 4,5 мм та боєприпаси до неї;
- 3) третя категорія – довгоствольна вогнепальна нарізна і комбінована вогнепальна зброя та боєприпаси до неї;

4) четверта категорія – короткоствольна нарізна вогнепальна зброя та боеприпаси до неї; короткоствольна гладкоствольна вогнепальна зброя, призначена для стрільби боеприпасами, спорядженими еластичними металевими елементами несмертельної дії, та боеприпаси до неї [3].

Зброя першої категорії, а також охолощена та деактивована зброя перебуває у вільному цивільному обігу. Зброя другої, третьої і четвертої категорій та боеприпаси до неї перебувають в обмеженому цивільному обігу, встановленому законом (ст. 263 Кримінального кодексу України) [4].

29.06.2016 року Головне науково-експертне управління в результаті наукового аналізу зробило висновок, що цей законопроект, як і проект № 1135, на відміну від численних попередніх законопроектів, дозволяє продаж цивільному населенню короткоствольної нарізної вогнепальної зброї, тобто револьверів і пістолетів [5].

Ця ідея неоднозначно сприймається суспільством і тому потребує додаткового ґрунтовного аналізу та перевірки її допустимості. Для ефективного самозахисту громадянами України може бути використана будь-яка зброя, зазначена в цьому проекті, крім першої категорії. Також в Україні, згідно з наказом МВС від 21.08.1998 року № 622 [1], для окремих категорій громадян дозволено придбання травматичної короткоствольної вогнепальної зброї, але обмеження, встановлені для травматичної зброї, якою вважаються спеціальні засоби для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, створюють такі проблеми:

- відповідно до вимог, встановлених сьогодні в Україні щодо травматичної зброї, вона є неефективною як зброя самозахисту, що призводить до бажання та можливості громадян самостійно посилювати потужність боеприпасів за характеристиками до рівня бойової вогнепальної зброї;

- обмеження законодавства щодо придбання вищезазначеного виду зброї призводить до зловживання у придбанні такої зброї деякими працівниками системи Міністерства внутрішніх справ України;

- контроль за зброєю і боеприпасами, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, значно ускладнений.

Виникає питання: травматична зброя – це зброя самозахисту чи зброя самообману та предмет зловживання деякими працівниками системи Міністерства внутрішніх справ України?

Громадяни України можуть, але здебільшого не використовують інші доступні види засобів для самозахисту, наприклад: газові балончики та пістолети, тому що розуміють, що ефективність їх застосування у відсотковому співвідношенні дуже низька. Значне розповсюдження газових пістолетів припинилося із появою травматичних пістолетів і револьверів з таких причин:

- газові пістолети і револьвери випускалися і випускаються із сполук металів, що руйнуються під час використання боеприпасів, які перевищують за своїми характеристиками дозволені норми;

- травматична зброя, яка зроблена з таких сполук металу, непопулярна для придбання громадянами України з тієї ж причини, тому всі намагаються придбати пістолети і револьвери, перероблені із бойових зразків або виготовлені із якісної збройної сталі, що витримує боеприпаси, самостійно підведені до бойових характеристик;

- у стволі газової зброї, відповідно до положень дозвільної системи, повинен бути виступ, який заважатиме застосуванню боеприпасів металевий дії (схожі вимоги висуваються в інших державах для травматичної зброї, щоб використовувалися кулі виключно з м'якою гумою, яка руйнується при проходженні каналу ствола через наявність у ньому виступу).

Відповідно до законодавчих вимог щодо травматичної зброї в Україні, вона є неефективною як зброя самозахисту, яка надає власнику психологічної впевненості захищеності, але деякі особи, що мають досвід поводження із такою зброєю, розуміють, що це самообман. Така ситуація призводить до чергової проблеми – незаконного

посилення характеристик боєприпасів (понад дозволені 50 Дж) і переробки зброї, що фактично перетворюють її на бойову, та не можуть бути виявлені працівниками правоохоронних органів під час огляду зброї, а тільки після проведення необхідної експертизи в умовах науково-дослідної установи.

Слід зазначити, що в Україні на сьогодні збільшилася кількість бойової короткоствольної нагородної зброї, яка використовується її власниками також для самозахисту, але це недоступно більшості громадян.

Внаслідок відсутності єдиного закону, який би регламентував обіг вогнепальної зброї та боєприпасів невійськового призначення в Україні, але через доступність травматичної та нагородної короткоствольної вогнепальної зброї тільки окремим категоріям громадян виникають численні запити інших громадян України щодо надання усім рівних можливостей для володіння зброєю з метою самозахисту. Це призвело до подання до Президента України Петиції про цивільну зброю, яка за п'ять днів набрала 25000 голосів. Питання стосовно зброї для населення порушується вже багато років, але є як прихильники, так і опоненти цього питання. Як кажуть: "pro et contra", що було розглянуто раніше доктором юридичних наук, професором П. Л. Фрісом. У своїй статті «Право громадян на зброю – pro et contra» він аналізує доводи «ЗА» і «ПРОТИ» на прикладі багатьох зарубіжних країн, таких як Великобританія, США, Швейцарія та інших, включаючи колишні республіки СРСР: Естонія, Латвія, Литва, Молдова [6].

Питання отримання можливості придбати короткоствольну вогнепальну зброю громадянами України неодноразово порушувалося у засобах масової інформації. Наприклад, 12.06.2018 року у програмі «Свобода в деталях» директор департаменту комунікації Міністерства внутрішніх справ України Артем Шевченко роз'яснив позицію Міністерства з цього питання: «На даний момент ми маємо певний рівень доступу до зброї, який ми, як консерватори, вважаємо оптимальним» [6]. І це незважаючи на те, що генеральний прокурор Юрій Луценко висловлювався за легалізацію зброї в Україні, голова комітету Верховної Ради з питань національної безпеки і оборони Сергій Пашинський виступав за вільний обіг зброї, головний військовий прокурор України Анатолій Матіос підтримав надання права громадянам на збройний самозахист.

Але тут і криється головна помилка: зброя самозахисту – це не тільки пістолети та револьвери, право на які так сподіваються отримати прихильники їх постійного носіння з собою, а ще – це будь-яка вогнепальна зброя, доступна для продажу громадянам України. Самозахист із зброєю в руках повинен передбачати знання закону і вміння грамотного застосування, але, на жаль, дуже незначний відсоток населення України реально цим володіє, більшість тільки на папері.

Прихильники вільного обігу короткоствольної вогнепальної зброї мотивують це тим, що поліція погано захищає права громадян, їх життя, здоров'я та власність, тому можливість застосування зброї на законних підставах знизить рівень злочинності, однак вони не мають на увазі, що застосування зброї у громадських місцях може бути кваліфіковано як «хуліганство, яке вчинено із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень», що, згідно з ч. 4 ст. 296 Кримінального кодексу України, передбачає покарання позбавленням волі на строк від трьох до семи років [4].

Слід нагадати, що незнання закону не звільняє від відповідальності.

Більшість людей забуває про це, і тому перед тим, як отримати право на придбання в особисте користування пістолетів та револьверів, потрібно чітко зрозуміти законні поняття необхідної самооборони. Також необхідно вивчити правила застосування зброї, навчитися правильно нею користуватись, пройти навчальні курси для отримання дозволу на зброю не на папері, а (як і для посвідчення водія автомобіля) після складання іспиту у відповідних органах. Необхідно чітко прописати категорії громадян, які мають право не тільки придбати, але і користуватись зброєю, що їм належить. Навіть травматична зброя не вважається зброєю, а лише «пристроями вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії», але, на жаль, ці пристрої можуть бути смертельними.

Також дуже сумнівними є категорії громадян, які мають право на їх придбання. Це питання регулюється наказом МВС України від 13.06.2000 року № 379 ДСК, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 11.10.2000 р. за № 696/4917, – документом для службового користування. Але фактично будь-який громадянин, який знає зміст цього документа, може отримати посвідчення позаштатного журналіста або члена громадського формування з охорони громадського порядку й державного кордону, що є підставою для отримання дозволу на придбання травматичної вогнепальної зброї. Такі права іноді надають можливість для зловживань при отриманні документів з боку співробітників поліції і громадян. Законні підстави для володіння зброєю повинні бути такими, щоб будь-який громадянин розумів свою відповідальність за використання та застосування особистої зброї, або зброї, яка видається на службі або у спортивному клубі.

Також важливе питання – контроль з боку підрозділів Національної поліції за носінням, зберіганням та використанням громадянами України вогнепальної зброї.

Цей контроль з боку держави повинен бути таким, щоб ні в кого не виникало бажання використовувати зброю у стані алкогольного сп'яніння та залишати її без нагляду, особливо короткоствольну вогнепальну, яку можна приховано носити з собою.

Прихильники вільного продажу пістолетів та револьверів не звертають увагу на те, скільки випадків необережного поводження зі зброєю призвели до поранення або смерті, навіть у Збройних силах України це досить відчутна категорія втрат особового складу, незважаючи на те, що вони постійно проходять навчання, тренування та повинні постійно знаходитися під контролем командування.

Висновки. Отже, залишаються декілька питань, після вирішення яких можна визначати: дозволяти використовувати або ні короткоствольну вогнепальну зброю громадянам України як зброю самозахисту, а саме: межі необхідної оборони; навчання та отримання дозволу на придбання зброї тільки після складання іспиту; визначення категорії громадян, які матимуть таке право та розумітимуть відповідальність, і головне – контроль з боку держави з усіх цих питань.

По-перше, можна почати не з вільного продажу короткоствольної вогнепальної зброї як зброї самозахисту, а з того, щоб дати можливість розвиватися стрілецькому спорту, тому що нормальний спортсмен ніколи не буде використовувати свій інструмент для скоєння злочинних дій. По-друге, позбутися монополії МВС України на охорону з вогнепальною зброєю комерційних та цивільних підприємств, дати право охоронним структурам із багаторічною історією існування та великою кількістю співробітників на придбання вогнепальної зброї, але не на того, хто там сьогодні працює, а завтра може звільнитися, а на саме підприємство зі створенням і оформленням збройової кімнати під контролем відповідних органів і під керівництвом людей, які мають достатній досвід у поводженні зі зброєю. Співробітники такого підприємства повинні відповідати законним вимогам щодо отримання зброї, скласти іспит на володіння зброєю та отримати посвідчення, аналогічне посвідченню водія. По-третє, змінити вік, з якого громадянин має право на придбання зброї, бо служити державі в лавах Збройних сил або Національної гвардії України зі зброєю в руках людина може з 18 років, а придбати в особисте користування нарізну вогнепальну зброю тільки з 25 років.

Прийняття закону про обіг зброї в Україні є важливим і нагальним питанням, але прихильники вільного продажу короткоствольної вогнепальної зброї маніпулюють свідомістю людей, які не розуміють, що прийняття закону про зброю – це не є обов'язкове надання права вільно придбати пістолети та револьвери для особистого користування, а як зброю самозахисту ми можемо використовувати багато інших видів зброї, що сьогодні доступні до придбання в країні згідно з існуючими наказами Міністерства внутрішніх справ України.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв

вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : наказ МВС від 21.08.1998 року № 622. Офіційний вісник України. 1998. № 42. С. 1574.

2. Проект Закону про обіг зброї невійськового призначення, зареєстрований за № 0885 від 12.12.2012, включено до порядку денного: 739-VII від 06.02.2014. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=0885&skl=8.

3. Про цивільну зброю і боєприпаси : законопроект зареєстрований за № 1135-1 від 10.12.2014 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52809.

4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. С.131.

Висновок на проект Закону України «Про цивільну зброю і боєприпаси» від 10.12.2014 року № 1135-1 : Висновок Головного науково-експертного управління ВРУ від 29.06.2016. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52809.

5. Фріс П. Право громадян на зброю – pro et contra. Права людини в Україні: інформаційний портал Харківської правозахисної групи (публікація 30.09.2015 року). URL: <http://khp.org/index.php?id=1443619790>

6. Комарова О. Право на пістолет: як легалізація зброї впливає на злочинність? Свобода в деталях від 10 червня 2018. Сайт медіапроекту Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29279927>.

Надійшла до редакції 28.11.2019.

References

1. Pro zatverdzhennya Instruktii pro poriyadok vyhotovlennya, prydbannya, zberihannya, obliku, perevezennya ta vykorystannya vohnepal'noyi, pnevmatychnoyi, kholodnoyi i okholoshchenoyi zbroyi, prystroyiv vitchyznyanoho vyrobnytstva dlya vidstrilu patroniv, sporyadzhenykh humovymy chy analohichnymy za svoiyimy vlastyvostyamy metal'nymy snaryadamy nesmertel'noyi diyi, ta patroniv do nykh, a takozh boeyprypasiv do zbroyi, osnovnykh chastyn zbroyi ta vybukhovyykh materialiv : nakaz MVS vid 21.08.1998 roku № 622. Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny. [On approval of the Instruction on the procedure for the manufacture, purchase, storage, accounting, transportation and use of firearms, pneumatic, cold and chilled weapons, devices of domestic production for shooting cartridges equipped with rubber or similar in their properties metallic shells, non-dimensional projectiles, as well as ammunition for weapons, major weapons and explosives: Order of the Ministry of Internal Affairs of August 21, 1998 No. 622. Official Bulletin of Ukraine]. 1998. № 42. S. 1574. [in Ukr.].

2. Proekt Zakonu pro obih zbroyi neviys'kovoho pryznachennya, zareyestrovanyy za № 0885 vid 12.12.2012, vkluycheno do poriyadku dennoho: 739-VII vid 06.02.2014. [The Draft Law on the Circulation of Non-Military Weapons, registered under No. 0885 of 12.12.2012, is on the agenda: 739-VII of 06.02.2014]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=0885&skl=8. [in Ukr.].

3. Pro tsyvil'nu zbroyu i boeyprypasy : zakonoproekt zareyestrovanyy za № 1135-1 vid 10.12.2014 roku. [On civilian weapons and ammunition: the bill was registered under No. 1135-1 on December 10, 2014]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52809.

4. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny : Zakon Ukrayiny vid 5 kvitnya 2001 roku № 2341-III. [The Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 5, 2001 No. 2341-III]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2001. № 25–26. S.131. [in Ukr.].

5. Fris P. Pravo hromadyan na zbroyu – pro et contra. [The right of citizens to guns - pro et contra]. Prava lyudyny v Ukrayini: informatsiynyy portal Kharkivs'koyi pravozakhysnoyi hrupy (publikatsiya 30.09.2015 roku). URL: <http://khp.org/index.php?id=1443619790>. [in Ukr.].

6. Komarova O. Pravo na pistolet: yak lehalizatsiya zbroyi vplyvaye na zlochynnist'? Svoboda v detalyakh vid 10 chervnya 2018. Sayt mediaproektu Radio Svoboda. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29279927>. [in Ukr.].

7. Komarova O. Pravo na pistolet: yak lehalizatsiya zbroyi vplyvaye na zlochynnist'? Svoboda v detalyakh vid 10 chervnya 2018. [The Right to a Gun: How Does Legalization of Weapons Affect Crime? Freedom in detail from June 10, 2018]. Sayt mediaproektu Radio Svoboda. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29279927>. [in Ukr.].

SUMMARY

Musaelyan D. P. Legal principles of the circulation of weapons of self-defense in Ukraine.

At present, there is no law in Ukraine regulating the circulation of non-military weapons available for acquisition, storage, use and possession by Ukrainian citizens. All these issues are resolved at the level of regulations. Since there are heated discussions in Ukraine about the expediency of providing citizens with weapons of self-defense, there are ongoing social sections of citizens' opinions on this issue, systematically, but very slowly, legislative work in this area is underway.

The article finds out that there are weapons of self-defense and how Ukrainian citizens understand it, and the sociological needs of Ukrainian citizens in the free possession of weapons have been determined. The present state of legal provision for the realization of the right of citizens to own self-defense weapons and the prospects for its improvement is determined.

It is revealed that weapons of self-defense are weapons that can be used and used by Ukrainian citizens to protect their lives and health, family members, their own property, as well as other Ukrainian citizens from armed or armed attack; its legal status in Ukraine is not defined. At the same time, the law regulates the concept of civilian weapons that is available for purchase and which can be used as a weapon of self-defense within the framework of the necessary defense in accordance with Art. 36 of the Criminal Code of Ukraine. It is concluded that today in Ukraine, in order to legalize the free circulation of weapons for the purpose of self-defense, it is necessary to fulfill a number of requirements: definition and observance of the boundaries of necessary defense; studying and obtaining permission to purchase weapons only after passing the exam; definition of the category of citizens who can not have such a right; to provide high-quality and timely state control over the circulation of weapons.

Keywords: *weapons, weapons of self-defense, arms circulation, rights of citizens to wear, store and transport weapons of self-defense, legal regulation.*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

УДК 343.53:366.54

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-95-101

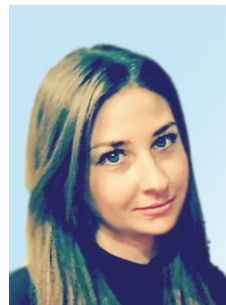

Леоненко Т. Є. ©

доктор
юридичних наук,
доцент
(Національний
університет
«Запорізька
політехніка»)

Сокур Т. А. ©

асистент
кафедри
(Національний
університет
«Запорізька
політехніка»)

СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕКА УМИСНОГО ВВЕДЕННЯ В ОБІГ НА РИНКУ УКРАЇНИ (ВИПУСК НА РИНОК УКРАЇНИ) НЕБЕЗПЕЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Здійснено спробу визначення суспільної небезпеки умисного введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції на підставі аналізу наукових поглядів, теоретичних положень та законодавства щодо цієї проблеми. Шляхом дослідження характеру та ступеня суспільної небезпеки злочину, передбаченого статтею 227 Кримінального кодексу України, встановлено, що вона полягає у порушенні встановленого нормативно-правовими актами порядку здійснення господарської діяльності, у частині заборони введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) продукції, що не відповідає вимогам щодо її безпечності, чим прямо (безпосередньо) спричиняється шкода або створюється реальна загроза її заподіяння, у великих розмірах, тобто що перевищує 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ключові слова: суспільна небезпека, характер суспільної небезпеки, ступінь суспільної небезпеки, небезпечна продукція, введення в обіг, обіг на ринку.

Постановка проблеми. Основою теорії криміналізації є проблема кримінально-правової заборони, тобто тих факторів, що обумовлюють допустимість, можливість і доцільність визнання суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 227 Кримінального кодексу України (далі – КК), злочинним і кримінально караним. Соціальна обумовленість кримінально-правової заборони полягає в розкритті економічних, політичних, правових, психологічних, моральних та інших соціальних факторів, що викликають необхідність існування цієї заборони, і прогнозуванні розвитку кримінально-правових норм. Кримінально-правова заборона, відображаючи об'єктивні потреби суспільства у боротьбі з негативними явищами, може бути ефективно реалізована лише в тому випадку, якщо ці об'єктивні потреби суспільства в кримінально-правовому регулюванні будуть відображені у волі законодавця щодо оцінки тих чи інших діянь як злочинних і кримінально караних.

Суспільна небезпека посідає важливе місце в сукупності обставин, що обумовлю-

© Леоненко Т. Є., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8466-7192>

leonenko-t@ukr.net

© Сокур Т. А., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2061-2229>

kafedra_pravo@zntu.edu.ua

ють кримінальну відповідальність за умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції, оскільки вона є обов'язковою ознакою будь-якого злочину та розглядуваного зокрема.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. В юридичній літературі питанням кримінально-правової протидії умисному введенню в обіг на ринку України (випуску на ринок України) небезпечної продукції приділялася увага в працях П. П. Андрушка, В. Г.Беляєва, Н. О. Гуторової, О. О. Дудорова, А. Е. Жалінського, М. Й. Коржанського, В. О. Навроцького, О. І. Перепелиці, С. В. Полубінської, А. М. Ришелока, В. Є. Скоморохи, С. Л. Стрельцова, В. І. Ткаченка, М. І. Хавронюка, Д. Ф. Шергіної, Б. В. Яценка та інших авторів.

Однак у роботах цих науковців саме суспільна небезпека умисного введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції не досліджувалась.

У сучасній українській науці проблему суспільної небезпеки, випуску або реалізації недоброякісної продукції, досліджував О. М. Готін у кандидатській дисертації «Кримінальна відповідальність за випуск або реалізацію недоброякісної продукції в умовах ринкової економіки (проблеми теорії та практики)» (Київ, 2003 р.). Але ця робота була захищена до викладення у новій редакції ст. 227 КК у 2010 р. та внесення змін до неї у 2011 р.

Метою статті є вирішення проблемних питань визначення суспільної небезпеки умисного введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції.

Виклад основного матеріалу. Обумовленість кримінального права законами суспільного розвитку, всією системою соціальних відносин знаходить вираз як в його фундаментальних принципах, так і в змісті конкретних заборон, які визначені кримінальним законодавством. Об'єктивні соціальні потреби формують зміст закону про кримінальну відповідальність не безпосередньо, а проходячи через свідомість і волю законодавця. Тому закони про кримінальну відповідальність можуть адекватно відображати суспільну потребу або недостатньо відповідати цій потребі, досягати чи не досягати поставлених законодавцем цілей [1, с. 76]. Отже, велике значення має встановлення відповідності кожної кримінально-правової норми потребам суспільства та констатація ефективності її дії.

Дослідження ознак складу злочину вирішальним і головним чином дозволяє стверджувати про протиправність певної поведінки людини. Разом з тим, аналіз і визначення протиправності діяння лише частково відбиває його соціальну сутність – суспільну небезпечність, ступінь внутрішньої здатності заподіяти шкоду певним соціальним інтересам, зміст цих інтересів, ступінь їхньої важливості як для окремої особи, так і суспільства в цілому, а також залежність змісту кримінально-правової норми від конкретних соціальних умов [2, с. 3]. Відповідь же на це запитання міститься в дослідженні соціальної обумовленості (соціальної необхідності) окремої норми кримінального права. Відносно норми, передбаченої ст. 227 КК, дослідження ознак складу злочину, а також соціальної обумовленості не проводилося.

Соціальна обумовленість і ефективність кримінального законодавства, його норм та інститутів є широкою проблемою, котра може бути досліджена з різних боків, у різних аспектах і напрямках. Але основним її напрямком, аспектом є розкриття та вивчення факторів, що впливають на створення норм та інститутів кримінального законодавства та на їх ефективність [3, с. 67]. Вказані фактори створюють у своїй сукупності соціологічний субстрат кримінально-правової норми, підтверджуючи тим самим генетичну природу кримінального права [4, с. 64, 65]. Як відзначає В. В. Орехов, повний відрив, протиставлення соціального і правового, їхній розгляд в якості не пов'язаних та взаємовиключних одне інше понять – означало б позбавлення кримінально-правових досліджень соціального статусу, повернення науки кримінального права на позиції догматизму, на шлях коментування і тлумачення окремих правових норм та інститутів [3, с. 66].

Визначення факторів, які обумовлюють встановлення (існування, збереження) кримінальної відповідальності, становить певні труднощі не тільки для законодавця, але й для представників науки кримінального права. По-перше, різні автори неоднаково іменують вказані фактори, називаючи їх підставами, принципами, умовами, задачами, критеріями. По-друге, різна кількість вказаних факторів для констатації соціальної обумовленості кримінально-правової норми. А. І. Коробєєв відзначає, що цих факторів налічується

близько двадцяти, до того ж у процесі криміналізації деяких специфічних видів суспільно небезпечної поведінки, наприклад, необережної, пов'язаної з використанням сучасної техніки, – пропонується враховувати ще більшу кількість підстав [4, с. 65].

При безперечній й усіма визнаній важливості проблеми соціальної обумовленості кримінального закону – процесу виявлення суспільно небезпечних форм індивідуальної поведінки, визнання допустимості, можливості і доцільності кримінально-правової боротьби з ними [5, с. 29] – ця проблема представляється не вирішеною і залишає підстави для дискусії. Головним чином така невирішеність пов'язана з визначенням вихідних точок розгляду суспільно небезпечного діяння і його наслідків, оцінки таких і віднесення до числа злочинних і кримінально-караних. Зокрема, наука кримінального права пропонує дослідникам оперувати факторами, нормами, підставами, принципами, умовами, завданнями, еталонами, критеріями, способами, а також приводами встановлення соціальної обумовленості того або іншого виду поведінки людини. Крім цього, поки що не запропонований вичерпний перелік таких вихідних точок розгляду суспільно небезпечного діяння [6, с. 15]. Так, ознайомлення зі змістом монографій і наукових праць з питання про соціальну обумовленість встановлення кримінально-правової заборони дозволило, наприклад, О. І. Коробєєву виявити біля двадцяти таких факторів і вказати на можливість їхнього збільшення при відображенні специфіки деяких необережних злочинів [5, с. 33–34].

Із усієї сукупності соціальних факторів, що обумовлюють існування кримінально-правової охорони, виділимо ті, які безпосередньо викликали появу і існування ст. 227 КК. Це такі фактори: 1) кримінально-правові: а) суспільна небезпека діянь; б) наявність ознак, що дозволяють визначити однорідність посягань у сфері господарської діяльності; в) можливість впливу на діяння кримінально-правовими заходами; г) імплементація в національне законодавство міжнародних стандартів; 2) кримінологічні: а) значна поширеність аналізованого виду посягань; б) рівень, структура та динаміка досліджуваного злочину; в) причини й умови його вчинення; 3) нормативні – обумовленість кримінально-правової охорони Конституцією і законами України, іншими нормативно-правовими актами; 4) історичні – виникнення та розвиток законодавства про кримінальну відповідальність за умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції; 5) міжнародні – зарубіжна практика кримінальної відповідальності за умисне введення в обіг на ринку (випуск на ринок) небезпечної продукції; 6) процесуальні і криміналістичні: а) можливість процесуального виявлення, закріплення і підтвердження предмета доказування; б) наявність криміналістичних методик і рекомендацій щодо розслідування злочину; 7) організаційні – наявність системи правоохоронних органів, здатних ефективно виявляти, розслідувати і здійснювати судовий розгляд справ про умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції; 8) соціально-психологічні: а) рівень загальної психології суспільства, правосвідомості населення; б) рівень правосвідомості і професійної підготовки осіб, що застосовують кримінальний закон до винних у вчиненні злочину [7], передбаченому ст. 227 КК.

Основним фактором, що обґрунтовує встановлення та збереження кримінальної відповідальності за умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції, є суспільна небезпека. Суспільна небезпека, як ознака кримінально-правового діяння, значить, що дія або бездіяльність завдає або може завдати значну шкоду суспільним відносинам, тому відсутність суспільної небезпеки дії або бездіяльності чи її мізерний характер може призвести лише до настання незначної шкоди, яка заподіюється не будь-якими діями, а тільки тими, характер яких визначає властивість самого об'єкта [8, с. 179]. Варто погодитися з М. Й. Коржанським у тому, що суспільна небезпека має два виміри – характер та ступінь. При цьому характер «суспільної небезпеки діяння становить його якість», яка визначається «суспільною цінністю об'єкта посягання, а також злочинними наслідками, способом учинення злочину, мотивом і формою вини. Ступінь суспільної небезпеки діяння становить її кількість і визначається, головним чином, способом вчинення злочину та розміром заподіяної шкоди» [9, с. 81]. Суспільна небезпека є матеріальною, внутрішньою ознакою злочину, що полягає у суперечності протиправного діяння нормальним умовам життєдіяльності суспільства. Визначення наявності суспільної небезпеки відбувається з позиції соціальних цінностей, що прийняті в суспільстві. Виявивши

факт суспільної небезпеки діяння, законодавець здійснює його криміналізацію [10, с. 37].

На визначення суспільної небезпеки злочину, передбаченого ст. 227 КК впливають: а) соціальна цінність охоронюваних суспільних відносин; б) соціальні властивості наслідків порушення (неможливість повного усунення наслідків і їхня тяжкість); в) зміст вини; г) соціальне становище суб'єкта злочину [11, с. 7–8]. Обов'язковою умовою обґрунтування встановлення та збереження кримінальної відповідальності за досліджуваній злочин є оцінка характеру й обсягу шкоди, що створюється загроза заподіяння або спричиняється суспільству в результаті вчинення злочину, передбаченого ст. 227 КК.

О. М. Готін доходить висновку, що на сьогодні суспільна небезпека злочину, передбаченого ст. 227 КК України, криється в його спроможності завдати істотної шкоди відносинам, які складаються з приводу охорони здоров'я населення. Аргументуючи наведений підхід, він зазначає, що в умовах радянської планової економіки суспільна небезпека випуску або реалізації недоброякісної продукції зумовлювалася породженням значним злочиним непродуктивних витрат у соціалістичному господарстві. Зрив планових поставок промислової продукції через її недоброякісність спричинював ланцюгову реакцію з недопостачанням сировини, матеріалів, комплектуючих виробів тощо в межах галузі народного господарства і далі знаходив свій вияв у дезорганізації механізму господарювання загалом. В умовах ринкової економіки матеріальна шкода, що заподіюється суб'єктам господарювання через випуск або реалізацію недоброякісної продукції, істотно не впливає на публічні інтереси. Власне, захист приватних прав фізичних або юридичних осіб (тобто «споживачів» товарів, послуг і робіт у широкому розумінні цього терміна) може бути ефективно досягнутий за допомогою цивільно-правового або господарсько-правового механізмів. Втручання держави в договірні відносини між сторонами, у тому числі з використанням кримінально-правових засобів реагування, доцільне лише у випадках, коли діянням особи завдано шкоди здоров'ю чи життю людей або створена загроза заподіяння такої шкоди [12, с. 8 – 9]. Можна погодитися з цією позицією О. М. Готіна, але із застереженням, що вона є справедливою лише за умови врахування визначених ним пропозицій.

Характер суспільної небезпеки злочину, передбаченого ст. 227 КК, має бути сформульований точно залежно від визначення об'єктивних елементів та ознак складу злочину, зокрема, об'єкта, предмета, суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності) та місця вчинення злочину.

Основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 227 КК, пропонуємо визнавати встановлений порядок здійснення господарської діяльності, покликаний унеможливити випуск на ринок України небезпечної продукції, а додатковими об'єктами – зокрема, право споживача на безпеку продукції, життя і здоров'я людини, довкілля, власність.

Предметом злочину є небезпечна продукція, тобто продукція [13, с. 238], що не відповідає вимогам щодо її безпечності, встановленим нормативно-правовими актами.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 227 КК, полягає у введенні в обіг (випуску на ринок України) небезпечної продукції, вчиненому у великих розмірах.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 227 КК, є місце вчинення злочину – ринок України [14, с. 615, 619, 621].

Отже, вважаємо, що характер суспільної небезпеки злочину, передбаченого ст. 227 КК, полягає в порушенні встановленого нормативно-правовими актами порядку здійснення господарської діяльності, у частині заборони введення в обіг на ринку України (випуску на ринок України) продукції, що не відповідає вимогам щодо її безпечності.

Будь-який злочин тягне за собою небезпечні шкідливі наслідки, які полягають у заподіянні шкоди об'єкту кримінально-правової охорони. Іншими словами, наслідки злочину – реальні шкідливі зміни, які відбуваються в об'єкті, що охороняється кримінальним законом, унаслідок злочинного діяння [15, с. 14]. За визначенням М. Й. Коржанського, злочинні наслідки – це небезпечні пошкодження в суспільних відносинах [9, с. 194].

Ступінь суспільної небезпеки злочину завжди полягає в спричиненні шкоди об'єкту кримінально-правової охорони або створенні реальної загрози її заподіяння, навіть у злочинах, у яких суспільно небезпечні наслідки не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину (злочинів з так званім формальним складом), до яких належить і злочин, передбачений ст. 227 КК. Тобто хоча суспільно небезпечні наслідки не

є обов'язковою ознакою складу цього злочину, але ступінь суспільної небезпеки злочину завжди полягає в спричиненні шкоди об'єкту кримінально-правової охорони або створенні реальної загрози її заподіяння. Злочином, передбаченим ст. 227 КК, є прямо (безпосередньо) спричинена шкода або створення реальної загрози її заподіяння об'єкту кримінально-правової охорони, у великих розмірах, тобто що перевищує 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Висновки. Отже, суспільна небезпека злочину, передбаченого ст. 227 КК, полягає в порушенні встановленого нормативно-правовими актами порядку здійснення господарської діяльності, у частині заборони введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) продукції, що не відповідає вимогам щодо її безпечності, чим прямо (безпосередньо) спричиняється шкода об'єкту кримінально-правової охорони або створюється реальна загроза її заподіяння, у великих розмірах, тобто що перевищує 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Список використаних джерел

1. Кузнецова Н. Ф., Злобин Г. А. Социальная обусловленность уголовного права и научное обеспечение нормотворчества. *Сов. гос-во и право*. 1976. № 8. С. 76–83.
2. Филимонов В. Д. Криминологические основы уголовного права. Томск: Изд-во Томского ун-та, 1981. – 209 с.
3. Орехов В. В. О социологических исследованиях в уголовном праве. *Вестник ЛГУ*. 1991. Сер. 6. Вып. 1 (№ 6). С. 65–68.
4. Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика. Владивосток: Изд-во ДВГУ, 1987. – 268 с.
5. Коробеев А. И. Уголовная наказуемость общественно опасных деяний (основания установления, характер и реализация в деятельности органов внутренних дел) : Учебное пособие. Хабаровск: Хабаровская высш. шк. МВД СССР, 1986. 80 с.
6. Заславська М. Г. Кримінальна відповідальність за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей: соціальна обумовленість і склад злочину : дис. канд. юрид. наук. Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2006. – 224 с.
7. Хряпінський П. В. Відгук офіційного опонента на дисертацію Шиян Ольги Юріївни «Кримінальна відповідальність за нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Юридичні науки (08 – Право). (279 с.). URL: http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files/_Хряпінського_Шиян.pdf (дата звернення: 22.09.2019).
8. Севастьянова Т. Є. Малозначність діяння за кримінальним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя: Запорізький держ. ун-т, 2002. – 211 с.
9. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України: частина Загальна : курс лекцій. К. : Атіка, 2001. – 432 с.
10. Шиян О. Ю. Кримінальна відповідальність за нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням : дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя: Класичний приватний ун-т, 2017. – 279 с.
11. Заславська М. Г. Кримінальна відповідальність за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей: соціальна обумовленість і склад злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2006. 15 с.
12. Готін О. М. Кримінальна відповідальність за випуск або реалізацію недоброякісної продукції в умовах ринкової економіки (проблеми теорії та практики) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К. : Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2003. – 21 с.
13. Цюра А. Теоретико-прикладні проблеми предмета злочину у злочинах, що посягають на права споживачів. *Вісник Львівського ун-ту. Серія юридична*. 2008. Вип. 46. – С. 231–239.
14. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ: Видавництво «Елтон – 2», 2012. Т. 1. – 780 с.
15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-ге вид., перероб. та доп. К. : Юридична думка, 2012. 1316 с.

Надійшла до редакції 25.11.2019.

References

1. Kuznetsova, N. F. & Zlobin, G. A. (1976) Sotsial'naya obuslovlennost' ugovolnogo prava i nauchnoye obespecheniye normotvorchestva. [Social conditionality of criminal law and scientific support for rule-making.] Sov. gos-vo i pravo. № 8. S. 76–83. [in Russ.].
2. Filimonov V. D. Kriminologicheskiye osnovy ugovolnogo prava. [Criminological basis of criminal law]. Tomsk: Izd-vo Tomskogo un-ta, 1981. – 209 s. [in Russ.].
3. Orekhov, V. V. (1991) O sotsiologicheskikh issledovaniyakh v ugovolnom prave. [On sociological research in criminal law. Bulletin of Leningrad State University]. Vestnik LGU. Ser. 6. Vyp. 1 (№ 6). S. 65–68. [in Russ.].
4. Korobeyev, A. I. (1987) Sovetskaya ugovolno-pravovaya politika. [Soviet criminal law policy] Vladivostok: Izd-vo DVGU. – 268 s. [in Russ.].
5. Korobeyev, A. I. (1986) Ugolovnaya nakazuyemost' obshchestvenno opasnykh deyaniy (osnovaniya ustanovleniya, kharakter i realizatsiya v deyatel'nosti organov vnutrennikh del) : Uchebnoye posobiye. [Criminal punishability of socially dangerous acts (grounds for establishing, nature and implementation of the activities of internal affairs bodies): Textbook]. Khabarovsk: Khabarovskaya vyssh. shk. MVD SSSR. 80 s. [in Russ.].
6. Zaslavs'ka, M. G. (2006) Krimínal'na vídpovídal'níst' za nenalezhne vikonannya obov'yazkív shchodo okhoroni zhittya ta zdorov'ya dítey: sotsíal'na obumovleníst' í sklad zlochínu [Kriminalnaya vndpovídalnost for inevitably the end of the week of securing a healthy life and health: social welfare and storage zlochin]: dis. ... kand. yurid. nauk. Kharkív: Nats. yurid. akad. Ukraíni ím. YA. Mudrogo. – 224 s. [in Ukr.].
7. Khrypíns'kiy, P. V. Vídguk ofítsiyogo oponenta na disertatsiyu Shiyán Ol'gi Yuríivni «Krimínal'na vídpovídal'níst' za netsíl'ove vikoristannya byudzhetnikh koshtív, zdíysnennya vidatkív byudzhetu chi nadannya kreditív z byudzhetu bez vstanovlenikh byudzhetnikh priznachen' abo z íkh perevishchennyam», [Criminal Law and Criminology; crime-law right. Legal science] podanoí na zdobuttya naukovogo stupenya kandidata yuridichnikh nauk (doktora filosofii) zí spetsíal'ností 12.00.08 – krimínal'ne pravo ta krimínologíya; krimínal'no-vikonavche pravo. Yuridichní nauki (08 – Pravo). (279 s.). URL: http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files/_Khrypíns'kogo_Shiyan.pdf (data zvernennya: 22.09.2019). [in Ukr.].
8. Sevast'yanova, T. Ê. (2002) Maloznachníst' díyannya za krimínal'nim zakonodavstvom Ukraíni [Unimportance of the criminal law of Ukraine]: dis. ... kand. yurid. nauk. Zaporízhzhyá: Zaporíz'kiy derzh. un-t. – 211 s. [in Ukr.].
9. Korzhans'kiy, M. Y. (2001) Krimínal'ne pravo í zakonodavstvo Ukraíni: chastina Zagal'na [Criminal law and the legislation of Ukraine: part of Zagalna]: kurs lektsiy. Kiív: Atíka, 2001. – 432 s. [in Ukr.].
10. Shiyán, O. YU. (2017) Krimínal'na vídpovídal'níst' za netsíl'ove vikoristannya byudzhetnikh koshtív, zdíysnennya vidatkív byudzhetu chi nadannya kreditív z byudzhetu bez vstanovlenikh byudzhetnikh priznachen' abo z íkh perevishchennyam [Criminal liability for misuse of budget funds, execution of budget expenditures or granting of credits from the budget without setting budgetary allocations or exceeding them] : dis. ... kand. yurid. nauk. Zaporízhzhyá: Klasichniy privatniy un-t. – 279 s. [in Ukr.].
11. Zaslavs'ka, M. G. (2006) Krimínal'na vídpovídal'níst' za nenalezhne vikonannya obov'yazkív shchodo okhoroni zhittya ta zdorov'ya dítey: sotsíal'na obumovleníst' í sklad zlochínu [Kriminalna vídpovídalnist for inevitably the conclusion of the observance of the commitments to protect the life and health of children: social wisdom and storage zlochin]: avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk. Kharkív: Nats. yurid. akad. Ukraíni ím. YA. Mudrogo. 15 s. [in Ukr.].
12. Gotín, O. M. (2003) Krimínal'na vídpovídal'níst' za vipusk abo realizatsiyu nedobroyakisnoí produktsíí v umovakh rinkovoí yekonomíki (problemi teoríí ta praktiki) : avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk. [Kriminalna vídpovídalnist for vipuska abo realizatsiy unfinished products in the minds of market economy (problems of theory and practice): abstract. dis. ... cand. legal sciences]. Kiív: Kiív's'kiy nats. un-t ím. T. Shevchenka. – 21 s. [in Ukr.].
13. Tsyura, A. (2008) Teoretiko-prikladní problemi predmeta zlochínu u zlochinakh, shcho posyagayut' na prava spozhivachív. [Theoretical and applied problems of the subject of zoolina in zoolchins, scho encroach on the rights of citizens]. Vísnik L'vív's'kogo un-tu. Seríya yuridichna. . Víp. 46. – S. 231–239. [in Ukr.].
14. Krimínal'ne pravo (Osobliva chastina) [Criminal law (Particularly special): fellow] : pídruchnik / za red. O. O. Dudorova, Ê. O. Pis'mens'kogo. Lugans'k: Vidavnitstvo «Yelton – 2», 2012. T. 1. – 780 s. [in Ukr.].
15. Naukovo-praktichniy komentar Krimínal'nogo kodeksu Ukraíni [Scientific and practical commentary of the Criminal Code of Ukraine] / za red. M. Í. Mel'nika, M. Í. Khavronyuka. 9-te vid., pererob. ta dop. Kiív: Yuridichna dumka, 2012. 1316 s. [in Ukr.].

SUMMARY

Leonenko T. E., Sokur T. A. Public danger of intentional introduction into circulation on the market of Ukraine (emission into the market of Ukraine) of dangerous products. An attempt was made to determine the public danger of deliberately putting into circulation on the Ukrainian market (release to the market of Ukraine) dangerous products on the basis of the analysis of scientific views, theoretical provisions and legislation on this problem.

The purpose of the article is to solve the problematic issues of determining the public danger of deliberately putting into circulation on the Ukrainian market (release to the Ukrainian market) dangerous products.

The nature of the public danger of a crime must be formulated precisely depending on the definition of the object, object and socially dangerous act (action or omission) of the crime. Therefore, we consider that the nature of the public danger of a crime, provided for by Article 227 of the Criminal Code of Ukraine, is in violation of the established procedure for carrying out business activities, in the part of the prohibition of entry into circulation on the Ukrainian market (release on the Ukrainian market) of products that do not correspond security requirements.

The degree of public danger of a crime always consists in causing damage to the object of criminal protection or creating a real threat of causing it, even in crimes in which socially dangerous consequences are not a necessary feature of the objective side of the crime (crimes with so-called formal composition), to which the crime provided by Article 227 of the Criminal Code of Ukraine belongs.

A crime under Article 227 of the Criminal Code of Ukraine directly (directly) causes damage or creates a real threat of causing it to a large scale, that is, in excess of 500 non-taxable minimum incomes.

By examining the nature and degree of public danger of the crime, provided for by Article 227 of the Criminal Code of Ukraine, it was established that it is in violation of the procedure for carrying out economic activity, established by regulatory legal acts, in the part of the prohibition of putting into circulation on the market of Ukraine (release to the Ukrainian market) products, which does not meet the requirements for its safety, which directly (directly) causes damage or creates a real threat of causing it, in large amounts, that is, in excess of 500 non-taxable minimum income.

Keywords: *public danger, nature of public danger, degree of public danger, dangerous products, putting into circulation, circulation on the market.*

УДК 343.346

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-101-108

Мисливий В. А.®

доктор юридичних наук, професор
(Національний технічний університет
України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»)

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ДОРОЖНІЙ РУХ

Розглядаються питання застосування законодавства про дорожній рух при кримінально-правовій оцінці діянь, пов'язаних з порушенням правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. Надається характеристика законодавчим та підзаконним правовим актам, що регулюють безпеку дорожнього руху та використовуються при кваліфікації злочинів, передбачених статтею 286 Кримінального кодексу України. Аналізуються положення Правил дорожнього руху та їх зв'язок з диспозицією вказаної кримінально-правової норми.

Ключові слова: *кримінальний закон, законодавство про дорожній рух, правила дорожнього руху, кримінальна відповідальність.*

Постановка проблеми. Безпека дорожнього руху є однією з важливих проблем планетарного масштабу, адже аварійність на автомобільному транспорті залишається сер-

© Мисливий В. А., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8950-4237>

vladimir@myslyvyuy.com

йозним викликом сучасній цивілізації. Незважаючи на низький рівень розвитку вітчизняного автопрому, автомобільний парк держави стрімко зростає за рахунок потужних світових автомобільних виробників. І хоча число автомобілів в країні становить понад 9 млн одиниць, що є одним із найнижчих показників автомобілізації в Європі, рівень аварійності в Україні залишається одним із найбільших на континенті, а відтак вимагає вжиття заходів її запобігання.

Важливе значення в забезпеченні дорожнього руху має галузеве законодавство і, зокрема, стаття 286 Кримінального кодексу України (далі – КК України), що передбачає кримінальну відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами.

Водночас, аналіз вказаної норми показує, що правил із такою назвою, як указано у диспозиції, не існує, а сформульована законодавцем конструкція лише називає ключові терміни, керуючись якими необхідно відшукати правові акти, що підлягають застосуванню. Отже, бланкетна диспозиція ст. 286 КК України передбачає звернення до конкретних законодавчих чи інших нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини у сфері безпеки дорожнього руху. У свою чергу, наявність і досконалість таких актів безпосередньо впливає на ефективність реалізації названої кримінально-правової норми.

У вітчизняному кримінальному праві дослідження із загальних питань теорії і практики застосування бланкетних диспозицій не є розгалуженим, окрім монографічної праці Яремко Г. З. «Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України» (2011 р.). Натомість питання диспозицій кримінально-правових норм, пов'язаних зі злочинами проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, спеціально розглядалися у роботах таких вчених, як Бабанін С. В., Борисов В. І., Гуславський В. С., Доненко В. В., Ємельяненко В. В., Касинюк В. І., Матвійчук Я. В., Мисливий В. А., Опальченко О. М., Осадчий В. В., Піддубна А. М., Полтава К. О. та інших дослідників.

Водночас, узагальнення сучасної правозастосовної практики застосування кримінального законодавства, що забезпечує охорону безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, показує необхідність подальшого аналізу кримінально-правових норм, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинення вказаних злочинних посягань.

Отже **метою** цієї статті є аналіз судової практики щодо кримінальних проваджень, передбачених ст. 286 КК України, у частині застосування законодавства та підзаконних нормативних актів, що слугують кримінально-правовій оцінці злочинів проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту.

Виклад основного матеріала. Судова практика щодо злочинів проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, близьких до їх сучасної інтерпретації, почала формуватися з появою ст. 215 Кримінального кодексу УРСР 1960 року та деяких інших норм, що передбачали кримінальну відповідальність працівника транспорту за порушення правил безпеки руху та експлуатації автотранспорту і міського електротранспорту. Саме у 70-ті роки ХХ століття проблема протидії злочинам у сфері безпеки дорожнього руху стала набувати загострення, а в 1989 році СРСР став «лідером» за показниками з аварійності у світі, адже тоді на його теренах у дорожніх аваріях загинуло близько 59 тисяч чоловік.

Відзначимо, що правоохоронними органами держави саме у цей час починають вживатися більш активні заходи запобігання аварійності, а також з'являються наукові праці В. І. Жульова, Б. Л. Зотова, О. І. Коробєєва, В. В. Лукьянова, І. Г. Маландіна та деяких інших учених, присвячені кримінально-правовим, кримінологічним і криміналістичним проблемам дорожньо-транспортних злочинів. Одним із ключових питань у цих дослідженнях постає питання досконалості правового регулювання безпеки дорожнього руху. Адже слід відзначити, що за радянської доби діяльність дорожнього транспорту на законодавчому рівні взагалі не була врегульована, а найбільше значущими у цій сфері були підзаконні нормативні акти – «Правила руху по вулицям міст, населених пунктів і дорогам СРСР», а пізніше – «Правила дорожнього руху».

Досліджуючи проблеми кваліфікації дорожньо-транспортних злочинів у 80-х роках, В. В. Лукьянов відзначав, що доля обвинувальних висновків із посиланням на інші нормативні акти, крім Правил дорожнього руху (далі – ПДР), складала 1 – 3 %. У зв'язку

з цим він вважав, що ПДР, введені в дію з 1 січня 1973 року, охоплювали своїм змістом усі ситуації, що утворюють склад дорожньо-транспортних злочинів, а отже могли б замінити невизначений перелік «правил безпеки руху та експлуатації транспортних засобів» у диспозиції ст. 211 КК РФ (ст. 215 КК УРСР) посиланням лише на один конкретний документ – Правила дорожнього руху [1, с. 30]. Така пропозиція щодо оптимізації норми мала рацію, хоча, на наш погляд, залишала декілька питань: по-перше, яка ж все-таки частка обвинувальних вироків вимагала посилань на інші нормативні акти – 1 % чи 3%; по-друге, які саме «інші нормативні акти» застосовувалися в обвинувальних вироків; по-третє, чи можна приписи інших нормативних актів імплементувати до ПДР.

Проведене нами соціологічне дослідження серед слідчих МВС України, які спеціалізувалися на розслідуванні вказаних злочинів, показало, що 86,3 % опитаних вважали ПДР достатніми для кваліфікації дорожньо-транспортних злочинів. Водночас, аналіз практики також показав, що в 91,3 % вироків містилися посилання тільки на ПДР, а інші нормативні акти не згадувались [2, с. 10-11].

Слід відзначити, що навіть сучасні, більш досконалі, національні ПДР, що використовуються при кваліфікації дорожньо-транспортних злочинів, в окремих випадках не повною мірою можуть забезпечити слідчу та судову практику, оскільки потребують застосування Правил експлуатації колісних транспортних засобів [3], Правил експлуатації трамвая та тролейбуса [4], а також інших відомчих інструкцій з експлуатації цих та інших транспортних засобів.

Одне з перших питань, що виникає при кваліфікації цих діянь, стосується предмета даного злочину, поняття якого дається у примітці до ст. 286 КК України: «під транспортними засобами, зазначеними у цій статті та статтях 287, 289 і 290, слід розуміти всі види автомобілів, трактори та інші самохідні машини, трамваї і тролейбуси, а також мотоцикли та інші механічні транспортні засоби». Разом із цим, вказана дефініція не завжди дозволяє ідентифікувати конкретний транспортний засіб, у зв'язку з чим Верховний Суд України неодноразово звертався до тлумачення цього поняття. Так, у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» від 23 грудня 2005 р. № 14 в абзаці першому пункту 2 зазначалось, що при розгляді кримінальних справ зазначеної категорії (статті 286 – 289, 415 КК України) суди мають ураховувати положення правових норм, у яких визначено поняття «транспортні засоби», зокрема, примітку ст. 286 КК та п. 1.10 ПДР, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306. Виходячи з цих положень, транспортними засобами, про які йдеться у статтях 286, 287, 289, 290 КК, враховуючи роз'яснення даної постанови, слід було вважати всі види автомобілів, трактори й інші самохідні машини, трамваї і тролейбуси, а також мотоцикли та інші механічні транспортні засоби, що приводяться в рух за допомогою двигуна з робочим об'ємом 50 куб. см і більше або електродвигуна потужністю понад 3 кВт.

Поряд із цим відзначалося, що не є транспортними засобами (з огляду на предмет даного злочину) мопеди, велосипеди з двигуном із робочим обсягом до 50 куб. см [5, с. 6-11].

У подальшому Пленум Верховного Суду України постановою від 19 грудня 2008 року № 18 суттєво скоротив зміст цього пункту таким чином: «при розгляді кримінальних справ зазначеної категорії суди мають ураховувати положення правових норм, у яких визначено поняття «транспортні засоби», зокрема, примітки до ст. 286 КК та п. 1.10 ПДР, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306». Інші попередні абзаци цього пункту були виключені [6, с. 3]. Отже чинне поняття транспортного засобу вказує на його сполучення, що складається з кримінально-правових та адміністративно-правових приписів, які визначають поняття «транспортний засіб» (ст. 286 КК) і «механічний транспортний засіб» (п. 10.1 ПДР), який містить поєднання окремих видів транспортних засобів та ознак їх потужності.

Водночас у зв'язку з поширенням в країні малопотужного мототранспорту (мопеди, скутери, електровелосипеди та ін.) з об'ємом двигуна до 50 куб. см, постановою Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2011 р. № 1029 в ПДР було внесено зміни та доповнення, згідно з якими «механічний транспортний засіб» (п. 1.10 ПДР) визначено як тран-

спортний засіб, що приводиться в рух за допомогою двигуна. Цей термін поширюється на трактори, самохідні машини і механізми, а також тролейбуси та транспортні засоби з електродвигуном потужністю понад 3 кВт [7].

Указані зміни щодо видів транспортних засобів та ознак їх потужності у понятті «механічний транспортний засіб» у ПДР призвели до перегляду кримінально-правової оцінки цих діянь, оскільки мопеди, скутери, моторолери та інші двоколісні транспортні засоби з робочим об'ємом двигуна до 50 куб. см або електродвигуном потужністю понад 3 кВт стали відноситись до предметів злочинів, передбачених статтями 286, 287, 289, 290 КК України. При цьому аналіз практики показав, що не всі органи досудового розслідування та суди врахували вказані зміни, що призводить до помилок при кваліфікації дорожньо-транспортних злочинів, а відтак – порушення законності.

Так, водій у серпні 2012 року, керуючи моторолером з об'ємом двигуна 49,9 куб. см, рухаючись вулицею, порушив вимоги пунктів 12.1, 12.3 і 13.1 ПДР, не витримав безпечної дистанції та допустив наїзд на велосипедиста, спричинивши йому тілесні ушкодження середнього ступеня тяжкості. Дії водія були кваліфіковані за ст. 291 КК України як порушення чинних на транспорті правил, що спричинило тяжкі наслідки [8]. Проте враховуючи, що мопед, яким керував засуджений, вважається механічним транспортним засобом, його дії слід було кваліфікувати за ч. 1 ст. 286 КК України.

Подібні випадки у судовій практиці, з огляду на поняття транспортного засобу як предмета злочину, мають місце при кваліфікації діянь, передбачених ст. 289 КК «Незаконне заволодіння транспортним засобом», коли суд помилково не визнає транспортний засіб, який має робочий об'єм двигуна до 50 куб. см, механічним транспортним засобом у розумінні пункту 1.10. ПДР та примітки ст. 286 КК України. Адже на сьогодні маломоторні транспортні засоби з робочим об'ємом двигуна до 50 куб. см віднесені до механічних транспортних засобів, а відтак є предметами злочину, передбаченого ст. 289 КК.

Приклади подібних змін, що відбуваються у підзаконних нормативних актах, вказують на проблему співвідношення кримінального закону та адміністративно-правових норм, зокрема у даному випадку ПДР. Адже спостерігаємо ситуацію, коли формулювання кримінально-правової норми, а саме – ст. 286 КК України, залишається стабільним, проте її бланкетна диспозиція, враховуючи зміни, що відбулися у ПДР, охоплює своїм змістом більш широке коло ознак, що набувають кримінально-правового значення. Зокрема, у даному випадку – збільшення видів транспортних засобів, що підпадають під поняття механічного транспортного засобу.

При застосуванні бланкетної диспозиції і встановленні об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 286 КК України, взагалі постає питання щодо визначення нормативної бази, на яку спирається вказана кримінально-правова норма. На наше переконання, першочерговим тут має бути Закон України «Про дорожній рух», який регулює суспільні відносини у сфері дорожнього руху, визначає права, обов'язки і відповідальність суб'єктів – учасників дорожнього руху – та регламентує питання його безпеки [9]. Адже стаття 2 закону встановлює, що законодавство про дорожній рух складається з цього Закону та актів законодавства України, що видаються відповідно до нього, а ч. 3 ст. 41 визначає, що питання організації руху та його безпеки регулюються Правилами дорожнього руху, які затверджуються Кабінетом Міністрів України. Системність вказаних положень підкреслює і п. 1.1 ПДР, який наголошує, що вказані ПДР, відповідно до Закону України «Про дорожній рух», встановлюють єдиний порядок дорожнього руху на всій території України, а інші нормативні акти, що стосуються особливостей дорожнього руху (перевезення спеціальних вантажів, експлуатація транспортних засобів окремих видів, рух на закритій території тощо), повинні ґрунтуватися на вимогах цих Правил.

При цьому, зокрема, йдеться про правила експлуатації транспорту, приписи яких поряд з деякими загальними положеннями, що містяться у ПДР, визначаються в окремих галузевих або відомчих нормативних актах чи стосуються окремих видів транспорту (наприклад, міського електричного), або взагалі вимог до експлуатації спеціальних транспортних засобів (будівельних, сільськогосподарських, комунальних та ін.) чи правил технічної експлуатації транспортних засобів на окремих підприємствах тощо.

Отже, при кваліфікації злочинів, передбачених ст. 286 КК України, враховуючи

систему правового регулювання безпеки дорожнього руху, слід застосовувати приписи як законодавчих, так і інших нормативних актів відповідно до їх юридичного рівня, конкретизуючи ті чи інші порушення у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту, що вчиняють особи, які керують транспортними засобами.

Водночас, аналіз сучасної судової практики показує, що вказаного підходу суди майже не дотримуються, адже із вивчених нами 539 вироків лише у 2,5 % судових рішень наявні посилання на відповідні положення Закону України «Про дорожній рух». Така практика суттєво знижує роль і значення закону при кримінально-правовій оцінці вказаних діянь. Що стосується застосування інших положень цього закону та підзаконних актів, то вони обумовлюються характером допущених суб'єктом злочину порушень, а також особливостями механізму злочинного посягання.

Взагалі аналіз положень ПДР, що застосовуються при кваліфікації вказаних злочинів, показує, що такі порушення, як правило, охоплюються адміністративно-правовими нормами, які за своєю сутністю можна розглядати як: соціальні, організаційні, статусні, технічні, технологічні, інформаційні, екологічні, медичні та інші.

При цьому одні з них мають загальний, а інші – спеціальний характер. Так, наприклад, положення статей 15, 16 Закону України «Про дорожній рух», а також пунктів 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.5 ПДР слід відносити до загальних, а статей 32, 33, 37 Закону та пунктів 10.1, 10.2, 10.3 та інших – до спеціальних.

До категорії соціальних норм слід відносити такі, що регулюють загальні застави безпеки, які необхідно враховувати у сфері дорожнього руху, зокрема: обов'язок учасників дорожнього руху знати й неухильно виконувати вимоги цих Правил, а також бути взаємно ввічливими (п. 1.3. ПДР); не створювати небезпеку чи перешкоду для руху; не загрожувати життю або здоров'ю громадян; не завдавати матеріальних збитків (п. 1.5 ПДР); водіям бути особливо уважними до таких категорій учасників дорожнього руху, як велосипедисти, особи, які рухаються в кріслах колісних, пішоходи, а всім учасникам дорожнього руху – особливо обережними до дітей, людей похилого віку та осіб з явними ознаками інвалідності (п. 1.7 ПДР). На наш погляд, такі норми за своїм змістом характеризуються загальним соціальним спрямуванням щодо забезпечення дорожнього руху. При цьому серед них суди найчастіше посилаються на п. 1.5 ПДР (18 % вироків) і значно рідше на п. 1.7 ПДР (3 %), хоча останнє не можна вважати виправданим, оскільки кримінально-правове значення таких категорій потерпілих, як діти, люди похилого віку та особи з явними ознаками інвалідності часто впливає на кримінально-правову оцінку діяння.

У цьому контексті слід особливо наголосити на логічний взаємозв'язок норм кримінального та адміністративного законодавства, адже аналіз вироків показує, що суди часто не залишають поза увагою вищевказані приписи ПДР, у той час як вони, відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України, можуть бути враховані у якості таких, що обтяжують покарання.

Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, слід розглядати як їх невідповідність єдиному порядку дорожнього руху. Найбільша кількість питань щодо застосування положень ПДР виникає при характеристиці об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 286 КК України, що є закономірним. Водночас важливо пам'ятати, що діяння як ознака об'єктивної сторони даного складу злочину часто має комбінований характер, що складається як із невідповідних правилам безпеки руху або експлуатації транспорту дій, так і бездіяльності суб'єкта злочину. Отже тому її встановлення вимагає ретельного з'ясування поведінки водія у небезпечній дорожній обстановці.

При цьому необхідно виходити із функціональної спрямованості приписів таких правил безпеки. Безумовно, переважна більшість норм ПДР має організаційний зміст, що впливає з їх головної спрямованості – забезпечення порядку дорожнього руху, а відтак його безпеки. Так, наш аналіз показує, що у вироків судів найчастіше такі приписи стосуються порушень, пов'язаних з: початком руху та змінами його напрямку – п. 10.1 ПДР (30 %), вибором швидкості руху та дистанції – п. 12.1 ПДР (41 %), п. 12.2 ПДР (12 %), обгоном, проїздом перехресть, пішохідних переходів і залізничних переїздів, зупинок транспортних засобів загального користування, користуванням зовнішніми світловими приладами, а також іншими порушеннями правил безпеки дорожнього руху.

При кваліфікації даних злочинів необхідно враховувати співвідношення між нормативами ПДР, що стосуються їх поділу на правила безпеки руху транспорту та правила експлуатації транспорту. Фактично названі приписи у ПДР не мають чіткого понятійного розмежування, а тому з'ясовуються за допомогою термінологічного тлумачення, оскільки, незважаючи на органічну єдність цих категорій, вони розглядаються як такі, що мають самостійне кримінально-правове значення.

Сприймаючи цей підхід, що ґрунтується на назві та змісті диспозиції ст. 286 КК України, судова практика усуває припущені помилки. Так, К. вироком Івано-Франківського міського суду засуджено за ч. 2 ст. 268 КК України за те, що він, керуючи автомобілем «Деу Ланос» на вул. Надрічній в м. Івано-Франківську, не дотримався вимог п. 2.3 «б», пп. 11.2, 12.1, 12.3 ПДР, не вибрав безпечної швидкості руху, не впорався з керуванням, у результаті чого виїхав на зустрічну смугу руху, де зіткнувся з автомобілем «ЗАЗ-11057» під керуванням Ж., у результаті пасажир останнього загинув на місці події, а Ж. отримав тяжкі тілесні ушкодження. Як вбачається із матеріалів справи, органи досудового слідства пред'явили обвинувачення К. лише в порушенні правил безпеки дорожнього руху. Суд же вийшов за межі цього обвинувачення й визнав К. винним також і в порушенні правил експлуатації транспорту, тобто вчиненні дій, яких він насправді не вчиняв і які йому в вині не ставилися. У зв'язку з цим колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України своєю Ухвалою від 26 січня 2010 року виключила з вироку рішення про кваліфікацію дій К. за ознакою порушення правил експлуатації транспорту [10, с. 128-130].

Отже, суди у таких провадженнях мають урахувувати, що порушення правил безпеки дорожнього руху та порушення правил експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, є самостійними діяннями. Слід відзначити, що найчастіше до правил експлуатації транспорту відносять положення, що містяться у Розділі 31 ПДР «Технічний стан транспортних засобів та їх обладнання». При цьому аналіз судової практики показує, що серед порушень правил експлуатації транспорту найбільше поширеними є: технічна невідповідність та несправність технічного стану гальмової системи – п. 31.4 ПДР, рульового керування – п. 31.4.2 ПДР, зношення протектора шин та їх невідповідність – п. 31.4.5 ПДР (7 %).

Разом із цим, вважаємо, що у чинних ПДР бракує положень, які, зокрема, мають регулювати правильні прийоми експлуатації транспортного засобу. Так, наприклад, водій, маючи намір зрушити з місця стоянки, не переконався, що всі органи керування транспортним засобом знаходяться у положенні, що забезпечить рух у наміченому напрямку, зокрема не звернув уваги на ввімкнену задню передачу. Саме це при початку руху обумовлює переміщення автомобіля назад, чого водій не очікує та спричиняє наїзд на пішохода. Звичайно при цьому можна застосувати положення п. 10.1 ПДР, що передбачає вимогу до водія переконатись в безпеці початку руху, але у даному випадку вона має бути регламентована в ПДР більш визначено.

У рамках об'єктивної сторони складу злочину виникають питання щодо різного підходу судів стосовно віднесення певних приписів ПДР до причинного зв'язку із суспільно небезпечними наслідками у цих деліктах. Зокрема, при оцінці такого порушення, як керування транспортним засобом у стані сп'яніння, більшість судів указує, що таке порушення (пп. «а» ст. 2.9 ПДР) знаходиться у причинному зв'язку з наслідками, проте близько 3 % дотримуються протилежної позиції. Вважаємо, що ця суперечлива практика не сприяє протидії цьому небезпечному порушенню правил безпеки у сфері дорожнього руху, а тому вимагає обґрунтованого вирішення як в теорії, так і судовій практиці.

Висновки. Викладене показує необхідність при застосуванні законодавства про дорожній рух та при кримінально-правовій оцінці злочинів щодо безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту врахування: 1) особливостей бланкетного характеру ст. 286 КК України; 2) сукупності ознак, вказаних у ПДР, що характеризують транспортний засіб як предмет складу злочину, передбаченого ст. ст. 286, 287, 289, 290 КК України; 3) при кримінально-правовій оцінці діянь, передбачених ст. 286 КК, законодавчого регулювання безпеки дорожнього руху; 4) застосування окрім ПДР інших нормативно-правових актів, що регулюють безпеку дорожнього руху та експлуатації транспорту; 5) загального та спеціального значення ПДР приписів, які поділяються на соціальні,

організаційні, статусні, технічні, технологічні, інформаційні, медичні та інші; 6) того, що положення законодавчих та нормативно правових актів містять приписи, що можуть стосуватися обставин, які обтяжують покарання; 7) необхідності обов'язкового визначення щодо наявності та обґрунтування причинного зв'язку між порушенням ПДР та суспільно небезпечними наслідками.

Список використаних джерел

1. Лукьянов В. В. Безопасность дорожного движения. М.: Транспорт, 1978. 247 с.
2. Мысливый В. А. Борьба органов внутренних дел с дорожно-транспортными преступлениями, связанными с причинением вреда пешеходам : Учебное пособие. К.: НИИРИО Киевской высшей школы МВС СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1990. 86 с.
3. Правила експлуатації колісних транспортних засобів : наказ Міністерства інфраструктури України 26.07.2013 р. № 550. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1453-13> (дата звернення: 20.11.2019 р.).
4. Правила експлуатації трамвая та тролейбуса : наказ Державного комітету України по житлово-комунальному господарству від 10.12.1996 р. № 103. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/z0066-97> (дата звернення: 20.11.2019 р.).
5. Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 14. Вісник Верховного Суду України. 2006. № 1. С. 6-11.
6. Про внесення змін та доповнень до постанови Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 14 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 19 грудня 2008 р. № 18. Вісник Верховного суду України. 2009. № 1. С. 3.
7. Про внесення змін до Правил дорожнього руху : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2011 р. № 1029. Офіційний вісник України від 17.10.2011 р. 2011. № 78. ст. 2881.
8. Постанова Тячівського районного суду Закарпатської області від 10.01.2013 р. у справі № 711/9025/2012. URL : <http://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 20.11.2019 р.).
9. Про дорожній рух : Закон України від 30 червня 1993 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12> (дата звернення: 20.11.2019 р.).
10. Злочини і адміністративні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту : Офіційне видання / За ред. П. П. Пилипчука. К: Істина, 2011. 416 с.

Надійшла до редакції 26.11.2019.

References

1. Luk'yanov, V. V. (1978) Bezopasnost' dorozhnogo dvyzheniya. [Road safety] M.: Transport. 247 s. [in Russ.].
2. Myslyvyy V. A. Bor'ba orhanov vnutrennykh del s dorozhno-transportnyy prestuplenyyamy, svyazannyy s prychnenyem vreda peshekhodam [The struggle of law enforcement agencies with traffic crimes related to causing harm to pedestrians] : Uchebnoe posobyie. K.: NYyRYO Kyevskoy vyshey shkoly MVS SSSR ym. F. É. Dzerzhynskoho, 1990. 86 s. [in Ukr.].
3. Pravyly ekspluatatsiyi kolisnykh transportnykh zasobiv : nakaz Ministerstva infrastruktury Ukrayiny 26.07.2013 r. № 550. [Rules of operation of wheeled vehicles: order of the Ministry of Infrastructure of Ukraine 26.07.2013, No. 550]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1453-13> (data zvernennya: 20.11.2019 r.). [in Ukr.].
4. Pravyly ekspluatatsiyi tramvaya ta troleybusa : nakaz Derzhavnoho komitetu Ukrayiny po zhytlovo-komunal'nomu hospodarstvu vid 10.12.1996 r. № 103. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/z0066-97> (data zvernennya: 20.11.2019 r.). [in Ukr.].
5. Pro praktyku zastosuvannya sudamy Ukrayiny zakonodavstva u spravakh pro deyaki zlochyyny proty bezpeky dorozhn'oho rukhu ta ekspluatatsiyi transportu, a takozh pro administratyvni pravoporushennya na transporti : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrayiny vid 23 hrudnya 2005 r. № 14. Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrayiny. 2006. № 1. S. 6-11. [in Ukr.].

6. Pro vnesennya zmin ta dopovnen' do postanovy Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrayiny vid 23.12.2005 r. № 14 «Pro praktyku zastosuvannya sudamy Ukrayiny zakonodavstva u spravakh pro deyaki zlochynty proty bezpeky dorozhn'oho rukhu ta ekspluatatsiyi transportu, a takozh pro administratyvni pravoporushennya na transporti» [On the Practice of the Application by the Courts of Ukraine of Legislation in Cases of Certain Crimes Against Road Safety and Traffic Operation, as well as on Administrative Offenses in Transport: Decree of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of December 23, 2005 (2006) No. 14]; Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrayiny vid 19 hrudnya 2008 r. № 18. Visnyk Verkhovnoho sudu Ukrayiny. 2009. № 1. S. 3. [in Ukr.].

7. Pro vnesennya zmin do Pravyl dorozhn'oho rukhu : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 26 veresnya 2011 r. № 1029. [On Amendments to the Traffic Rules: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 26, 2011 No. 1029]. Ofitsiyyny visnyk Ukrayiny vid 17.10.2011 r. 2011. № 78. st. 2881.

8. Postanova Tyachivs'koho rayonnoho sudu Zakarpat's'koyi oblasti vid 10.01.2013 r. u spravi № 711/9025/2012. [Resolution of the Tyachiv district court of Transcarpathian region of 10.01.2013 in case No. 711/9025/2012]. URL : <http://reyestr.court.gov.ua> (data zvernennya: 20.11.2019 r.). [in Ukr.].

9. Pro dorozhniy rukh : Zakon Ukrayiny vid 30 chervnya 1993 roku. [Traffic Law: Law of Ukraine of June 30, 1993]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12> (data zvernennya: 20.11.2019 r.). [in Ukr.].

10. Zlochynty i administratyvni pravoporushennya proty bezpeky rukhu ta ekspluatatsiyi transportu [Crimes and administrative offenses against traffic safety and traffic operation]: Ofitsiyne vydannya / Za red. P. P. Pylypchuka. K: Istyna, 2011. 416 s. [in Ukr.].

SUMMARY

Myslyvyy V. A. Criminal-legal value of traffic legislation. The article deals with the application of traffic law in the criminal legal evaluation of actions related to violation of the rules of road safety and operation of vehicles. Generalization of the current law enforcement practice of the application of criminal law, which ensures the safety of traffic and operation of vehicles, necessitates the need for further analysis of the criminal legal rules that provide for criminal liability for committing these criminal offenses.

The attention has been paid to the blanket nature of the disposition of Article 286 of the Criminal Code of Ukraine, which provides for the application of sectoral legislation and by-laws regulating road safety (Law of Ukraine “On Road Traffic”, “Traffic Rules” and other regulations).

The characteristics of the mentioned legislative and subordinate legal acts are given in view of their interrelation with the given criminal legal rules, as well as separate types of their prescriptions on road safety and operation of vehicles (social, organizational, technical, legal and others), taking into account their orientation. on the regulation of public relations in the field of traffic. The author believes in the necessity of obligatory application in the criminal legal assessment of the specified actions of the legislation regulating road safety.

The content and specific gravity of the most widespread violations of the rules of road safety and operation of vehicles, which are used in the qualification of crimes under Article 286 of the Criminal Code of Ukraine, have been considered.

The case law and the shortcomings related to the application of certain provisions of the Traffic Rules have been analyzed, as well as their relation with the disposition of the specified criminal legal rules and the components of the crime.

The author has emphasized the need for a mandatory determination of the existence and justification of a causal link between specific traffic offenses and the socially dangerous consequences stipulated by criminal law.

Keywords: *criminal law, traffic law, traffic rules, criminal liability.*

УДК 343.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-109-115

Орловська Н. А.®

доктор юридичних наук, професор
(Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького)

НЕЛЕГАЛЬНА МІГРАЦІЯ: ПОНЯТІЙНІ КОНТЕКСТИ ТА СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ЗАПОБІГАННЯ

У статті висвітлюється питання про основні смислові контексти розуміння нелегальної міграції: політичний, економічний, кримінологічний. Констатується формування тенденції «відкладеного транзиту», коли нелегальні мігранти є загрозою для безпеки державного кордону та суттєвим фактором внутрішньої ситуації.

Робиться висновок, що запобігання нелегальній міграції є частиною державної міграційної політики України. Стратегічні напрями сучасної запобіжної діяльності свідчать про декларацію пріоритету випередження та заходів гуманітарної спрямованості над репресивною практикою стосовно правопорушників. Загалом це відповідає загальноєвропейському баченню проблематики.

Ключові слова: транскордонна злочинність, нелегальна міграція, запобігання, європейські підходи до запобігання нелегальній міграції, державна міграційна політика.

Постановка проблеми. Питання міграції завжди гостро стояли перед будь-якою країною. Лише у 2018 р. майже 28 млн осіб були змушені мігрувати внаслідок військових конфліктів (10,8 млн) та стихійних лих (17,2 млн) [1]. Якщо розвинуті країни (члени ЄС, США) переважно переймаються зовнішньою міграцією, то для України феномен внутрішньо переміщених осіб став серйозним викликом, який суттєво вплинув на соціально-економічну та кримінальну ситуацію в державі. При цьому не зменшується й актуальність проблематики зовнішньої міграції, адже через територію України проходить один з п'яти основних маршрутів нелегальної міграції – Центральноєвропейський, який пролягає через Російську Федерацію, Україну, Польщу, Словаччину до держав Західної Європи [2].

На перший погляд, суттєвих складнощів немає, якщо розглядати Україну як країну походження та транзиту нелегальних мігрантів. За даними FRONTEX, лише 0,2% незаконних мігрантів потрапляє до ЄС сукупно з територій України та Білорусі. Відповідно, рівень загрози нелегальної міграції громадян третіх країн через територію України залишається незначним [2; 3, с.64].

Але, як було зазначено Головою Державної прикордонної служби України, спостерігається збільшення кількості мігрантів на каналах легального в'їзду, які, спираючись на підтримку діаспори, офіційно намагаються потрапити в Україну, щоб потім тут залишитися на нелегальному становищі або згодом незаконно потрапити на територію держав-членів ЄС. Так, значна частина затримань нелегальних мігрантів припадає на основні освітні регіони України, де традиційно мешкає найбільше іноземців [4, с.14, 333]. Відповідно, можна говорити про тенденцію «відкладеного транзиту», коли нелегальні мігранти не лише стають викликом для безпеки державного кордону, а й суттєвим фактором погіршення внутрішньодержавної ситуації (зокрема, в частині збільшення вчинення злочинів як самими мігрантами, так і проти них).

Невипадково дослідження нелегальної міграції стало частиною більш загальної тематики національної безпеки. На сучасному етапі увагу почали привертати такі безпекові виміри як економічний, соціальний, екологічний тощо [4, с.136]. З огляду на це,

© Орловська Н. А., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4400-560X>

nadpsu@dpsu.gov.ua

розгляд нелегальної міграції в різних понятійних контекстах (управлінському, економічному, кримінологічному) надає можливості не лише системно розглянути її як теоретико-прикладну проблему, а й сформувавши та реалізувати стратегічні напрями державної міграційної політики, у тому числі в частині запобігання нелегальній міграції.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Із зазначених питань наявне широке коло фахових публікацій. Серед них, зокрема, дисертаційні дослідження, предметом яких була безпосередньо нелегальна міграція: це роботи А. П. Мозоля «Кримінологічні проблеми нелегальної міграції в Україні» (2002), О. А. Малиновської «Управління зовнішніми міграціями в контексті європейської інтеграції України» (2005), Ю. О. Курунової «Міжнародна міграція робочої сили як чинник економічного розвитку країн (на прикладі міграційних потоків між ЄС і Україною)» (2015) тощо. Значний інтерес становлять роботи, в яких нелегальна міграція піддається аналізу як частина транснаціональної/транскордонної злочинності, наприклад, праці В. С. Буркаль, М. Г. Вербеньського, Г. П. Жаровської, А. М. Притули, І. В. Пшеничного, С. О. Філіппова та ін. Окремі аспекти кримінологічної характеристики та запобігання нелегальній міграції висвітлювались у роботах С. В. Албула, С. О. Баранова, Т. А. Денисової, О. М. Джузи, Д. С. Мельника, Д. О. Назаренка, В. І. Шакуна, В. В. Шаповалова та ін.

Результати фахових досліджень стали значним внеском у науковий дискурс щодо зменшення масштабів нелегальної міграції та її негативних наслідків для України. Однак наявна тенденція «відкладеного транзиту» (накопичення нелегальних мігрантів), а також прийняття низки стратегічних документів у сфері державної міграційної політики актуалізують питання визначення напрямів останньої у світлі підходів, у тому числі із залученням досвіду запобігання нелегальній міграції у країнах ЄС.

З огляду на це **метою** статті є розгляд низки понятійних контекстів нелегальної міграції та стратегічних напрямів державної міграційної політики України на сучасному етапі у світлі запобігання нелегальній міграції.

Виклад основного матеріалу. Насамперед звернемо увагу на термінологічне зауваження. Йдеться про те, що в останні роки міжнародна спільнота відходить від використання терміну «нелегальна міграція» (illegal migration) і пропонує замінити його терміном «нерегулярна міграція» (irregular migration). Зазначена зміна пояснюється онтологічним негативним забарвленням терміну «нелегальна міграція» [5, с.118-119]. На нашу думку, вибір терміну «нерегулярна» щодо міграції є невдалим, наголошуючи на нерівномірності, перервності переміщення осіб, яке (переміщення) не має належної організації. Але це не відображає сутності явища, його ознак та системних зв'язків. Тому у цій статті буде використовуватися традиційний термін «нелегальна міграція».

Вбачається, що до ознак нелегальної міграції можна віднести такі: в'їзд/перебування на території країни з порушенням законодавства; наявність протиправної мети (незаконне перебування; працевлаштування/здійснення незаконної підприємницької діяльності; незаконне переміщення територією певної держави для в'їзду до іншої країни всупереч закону). Ці ознаки притаманні будь-яким видам нелегальної міграції, до яких, наприклад, Т. А. Денисова пропонує відносити зовнішню, постійну (безповоротну), безповоротну, сезонну, транзитну, еміграційну, імміграційну [6, с.74]. Зазначені види в цілому охоплюють прояви нелегальної міграції та дозволяють глибше проаналізувати статистичні показники.

Однак, коли є потреба у виокремленні сучасних стратегічних напрямів державної міграційної політики, доцільно звернутися до основних понятійних контекстів нелегальної міграції, щоб зрозуміти базові виклики, які постають перед державою та суспільством у зв'язку з впливом нелегальних міграційних процесів.

Так, у контексті державного управління авторитетний дослідник О. А. Малиновська зазначає, що сучасна міграція є по суті розгалуженим міжнародним бізнесом, що передбачає застосування в управлінні ним інструментів та методів менеджменту. Його основне завдання – це досягнення керованості міграційних процесів за умови поваги до прав людини й забезпечення максимально можливих позитивних результатів міграції як для самих мігрантів, так і для суспільства. Головними напрямками управлінської діяльності мають стати регулювання нормативної міграції, заходи з інтеграції мі-

грантів у приймаюче суспільство, запобігання нелегальній міграції, широка міжнародна співпраця між країнами-донорами та країнами-реципієнтами мігрантів [7]. Такий підхід поділяється і в національній доповіді «Українське суспільство: міграційний вимір», де зазначається, що протиставлення інтересів людини та суспільства є недоречним, і національна безпека та безпека самих мігрантів має бути об'єднана задля досягнення спільної мети – зменшення обсягів нелегальної міграції, переведення їх перебігу у легальну площину [4, с.138].

Таким чином, у сфері державного контролю за міграційними процесами пропонується застосувати бізнес-підхід з огляду на категорії «видатки-доходи». Більшість нелегальних мігрантів прибувають у країн, що розвиваються (вони виступають місцем призначення або елементом транзитного шляху). Тому загрози нелегальної міграції є більш відчутними для менш розвинутих країн, що змушені нести непропорційно велику частку витрат, пов'язаних з цим негативним явищем [4, с.137-138]. При цьому останні – це не лише прямі фінансові витрати, а й репутаційні питання держави (щодо захисту прав та свобод людини, розвитку демократії, судової системи тощо).

Відповідно, фахівці з державного управління роблять наголос на таких напрямках державної міграційної політики як удосконалення міграційного законодавства (у тому числі, спрощення процедур легальної міграції), інтеграція мігрантів у суспільство країни-реципієнта, міжнародна співпраця.

У свою чергу, в економічному контексті переважно наголошується на двох рівнях аналізу проблематики: загальнодержавному та окремих підприємств, що і визначає напрями державної міграційної політики.

Так, у 2009 р. деякі з приймаючих країн (Іспанія, Італія, Велика Британія, Австралія) зменшили квоти на імміграцію, запровадили програми повернення мігрантів на Батьківщину, надавши грошову допомогу, при цьому не забороняючи їм повернутися в приймаючу країну через декілька років. Південна Корея, Таїланд, Малайзія, Казахстан тимчасово заборонили видачу віз низькокваліфікованим робітникам. Крім того, важливим аспектом є неконтрольованість грошових надходжень від мігрантів. Щодо окремих підприємств, то, прагнучи заощадити кошти, підприємства використовують робочу силу нелегальних мігрантів, впливаючи на зростання тіньової економіки. Зокрема, в ЄС «внесок» нелегальних трудових мігрантів у тинізацію економічної сфери коливається від 7 до 16% ВВП [8, с.72, 73, 75].

Таким чином, на перший погляд, провідним напрямом державної міграційної політики мають стати жорсткі обмеження для міграції загалом та безкомпромісне запобігання нелегальній міграції, зокрема. Однак висновки економістів полягають у тому, що жорсткі заходи імміграційної політики як раз призводять до збільшення потоків нелегальних мігрантів та, відповідно, зростання обсягів тіньової економіки, зменшення бази оподаткування та зростання соціальної напруги. Крім того, держава частково не контролює фінансову ситуацію через «вкидання» в економіку готівкових коштів [8, с.74-75].

Тому, враховуючи, що Україна є країною, що розвивається, її міграційна політика має бути достатньо ліберальною з певним спрощенням міграційних процедур та встановленням контролю за фінансовими потоками, джерелом яких є праця мігрантів (помірні відсотки за грошові перекази, забезпечення фінансової інфраструктури тощо).

У кримінологічному контексті нелегальна міграція підлягає аналізу як вид транскордонної злочинності (увага акцентується переважно на організованих проявах такої діяльності) та як фонове явище.

Що стосується нелегальної міграції як виду транскордонної злочинності, то у цій площині констатуються щільні зв'язки нелегальної міграції з торгівлею людьми, контрабандою зброї, боєприпасів, вибухових речовин і наркотиків [2]. Однак при цьому дані офіційної статистики свідчать, що вчинення у співучасті злочину, передбаченого ст.332 КК, мало місце: в 2014 р. – у 16,5% від загальної кількості зареєстрованих діянь; у 2015 р. – у 13,8%; у 2016 р. – у 10,9%; у 2017 р. – у 7,7%; у 2018 р. – у 7,2%.

Зрозуміло, що статистичний облік діяльності організованих злочинних структур у сфері організації нелегальної міграції суттєво ускладнений латентністю. Але слід говори-

ти про більш загрозливу ситуацію – масове втягнення населення прикордонних регіонів у зазначену діяльність, формування аморфних угруповань без визначеної структури або надання «послуг» окремими мешканцями прикордоння.

Що стосується нелегальної міграції як фонового явища, то, на думку Д. О. Назаренка [9], у структурно-функціональному аспекті нелегальна міграція є одним з асоціальних деструктивних видів поведінки. Відповідно, вона стає передумовою вчинення правопорушень різного характеру та ступеня суспільної небезпечності.

Відповідно, у кримінологічному вимірі нелегальна міграція, з одного боку, – складова транскордонної організованої злочинності й тому є системно пов'язаною з тіньовою економікою та корупцією; з іншого, – нелегальна міграція виступає сприятливим підґрунтям для погіршення кримінальної ситуації в державі, «заходу» на територію України транснаціональних злочинних угруповань тощо. Зрозуміло, що у даному понятійному контексті нелегальна міграція є виключно негативним явищем, наявність якого вимагає запобігання переважно примусовими заходами. Однак при цьому є очевидним доцільність зміщення запобіжної діяльності у бік виявлення злочинних структур, які здійснюють діяльність із організації нелегальної міграції.

Таким чином, у наведених понятійних контекстах було виявлено різноманітні, певною мірою, різновекторні напрями, які можуть бути включені у зміст державної міграційної політики України на сучасному етапі.

Що стосується унормування спільних зусиль ЄС у сфері запобігання нелегальній міграції, то серед його (унормування) етапів можна виокремити такі:

Шенгенський кодекс охорони кордону (2006 р.) – формулювання спільних правил контролю на зовнішньому кордоні, що означає спрощений контроль при перетині зовнішнього кордону громадянами країн – членів ЄС, іноземців, які мають право вільного пересування (члени сімей громадян ЄС), і посилення – щодо громадян третіх країн;

Директива ЄС щодо спільних стандартів та процедур повернення нелегальних мігрантів (2010 р.), спрямована на сприяння добровільному поверненню нелегальних мігрантів і встановлює мінімальні стандарти поводження з ними. Зокрема, Директива зобов'язує країни-члени або депортувати виявленого нелегального мігранта, або врегулювати його правовий статус у разі, коли це неможливо;

Стратегія відповіді ЄС на міграційний тиск (2012 р.), у якій наголошується на посилення співпраці з країнами походження та транзиту, удосконаленні управління зовнішніми кордонами, запобіганні зловживанням можливостями легальних каналів міграційних переміщень, удосконаленні системи регулювання міграційними переміщеннями (у тому числі повернення мігрантів);

Європейській порядок денний з міграції (2015 р.), яким запроваджено загальноєвропейську схему переселень біженців, розбудову мережі пунктів прийому біженців тощо;

План дій проти контрабанди людьми до 2020 р. (2015 р.), який передбачає посилення поліцейської та правової протидії, удосконалення системи збору та обміну інформацією, попередження незаконного перевезення людей та допомогу мігрантам, які опинилися в скрутному становищі.

Інформаційний супровід спільних заходів здійснюється за допомогою низки систем, серед яких Шенгенська інформаційна система – найбільша інформаційна система у сфері громадської безпеки в Європі.

Таким чином, міграційну політику ЄС в частині відповіді на нелегальну міграцію складають такі напрями:

- контрольно-правоохоронний, спрямований на посилення міграційного контролю, на виявлення та знешкодження організованих структур, які здійснюють діяльність з переправлення мігрантів;
- організація повернення виявлених нелегальних мігрантів;
- врегулювання правового статусу тих нелегалів, видворення яких неможливо.

Привертає увагу поєднання гуманітарного та безпекового вимірів зазначеної політики.

Що стосується державної міграційної політики в Україні, то до стратегічних документів у цій сфері можуть бути віднесені Концепція Державної міграційної полі-

тики України (2011) [10], Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року (2017) [11]. Їх завданням є забезпечення взаємозв'язку міграційної політики з іншими сферами діяльності держави, перехід від політики реагування у відповідь на внутрішні та зовнішні чинники у сфері міграції до більш активної і цілеспрямованої політики. На наш погляд, можна розглядати й Стратегію інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року (2019) [2], яка містить низку положень щодо запобігання нелегальній міграції.

Зрозуміло, що в цих документах викладені цілі, завдання та заходи, які відображають особливості кожного з них. І, наприклад, Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року не є основоположним актом у сфері міграційної політики. Однак саме комплексний аналіз цих документів дає можливість сформулювати перелік напрямів державної міграційної політики та, як наслідок, запобігання нелегальній міграції.

Так, Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року містить стратегічну ціль – виявлення незаконних мігрантів та повернення їх до держав походження. У свою чергу, Концепція Державної міграційної політики України та Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року містять положення, що визначають низку напрямів політики, які є основою формування запобіжної діяльності щодо нелегальної міграції:

- квотування – виділення квот для імміграції країнам, з якими укладаються угоди в міграційній сфері для гнучкого реагування на потреби ринку праці. Це надасть змоги полегшити легальні шляхи для в'їзду на територію України для осіб, які можуть бути потенційними нелегальними мігрантами;

- регуляризація (легалізація, міграційна амністія), яка дає змогу нелегальним мігрантам, які перебувають в Україні з порушенням законодавства, отримати законний статус. Така легалізація може бути спрямована на окремі категорії осіб або навіть на окремих індивідів з гуманітарних міркувань;

- інтеграція, яка розуміється як включення іммігрантів (зокрема, і легалізованих нелегальних мігрантів) в економічне, суспільно-культурне і політичне життя держави. Її метою є створення для іммігрантів умов для самостійного існування, пов'язаного з використанням можливостей, які наявні в Україні, з урахуванням культурних та релігійних потреб мігрантів. Відповідальними за інтеграцію є одночасно держава і самі мігранти;

- посилення контролю за дотриманням міграційного законодавства всередині держави, особливо що стосується зловживанням законними способами міграції;

- обмеження каналів нелегальної міграції через забезпечення міжвідомчої та міжнародної співпраці;

- посилення відповідальності за правопорушення у сфері міграції.

Загалом можна зауважити, що у зазначених документах Україна демонструє поступ у рамках загальноєвропейської міграційної політики, ставлячи на перші місця питання нерепресивних методів регулювання міграційних процесів. Щодо запобігання нелегальній міграції це свідчить про намагання відповідати на виклики та загрози, випереджуючи правопорушення в міграційній сфері.

Вочевидь, наступним стратегічним кроком України може стати запровадження, за прикладом 50 країн, чітких індикаторів управління міграцією (MGI), завдяки чому можна оцінити повноту та ефективність власної міграційної політики [1].

Висновки. З огляду на викладене можна зробити висновок, що запобігання нелегальній міграції є частиною державної міграційної політики України. Враховуючи розуміння нелегальної міграції як проблеми, що може бути розглянута у кількох понятійних контекстах, слід зазначити, що стратегічні напрями сучасної запобіжної діяльності свідчать про декларацію пріоритету випередження та заходів гуманітарної спрямованості над репресивною практикою стосовно правопорушників. Загалом це відповідає загальноєвропейському баченню проблематики.

Перспективами подальших досліджень вбачається продовження наукової розробки комплексного підходу до запобігання нелегальній міграції як частини державної міграційної політики України.

Список використаних джерел

1. Key Global Migration Figures, 2017 - 2019. URL: <https://migrationdataportal.org/sites/default/files/2019-08/key-global-migration-figures.pdf> (дата звернення 22.09.2019 р.)
2. Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 687-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-%D1%80> (дата звернення – 21.09.2019 р.)
3. Міграційний профіль України за 2017 рік. ДМС України, 2018. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/mig_profil/migprofil_2017.pdf (дата звернення – 20.09.2019 р.)
4. Українське суспільство: міграційний вимір : нац. доповідь. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2018. 396 с.
5. Юртаєва К.В. Сучасні тенденції нелегальної міграції в Україні. *Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія*: зб. тез доп. Всеукр. наук.практ. конф. (м. Харків, 27 квіт. 2018 р.). Харків: ХНУВС, 2018. С.118-119.
6. Денисова Т.А. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і проблеми незаконної міграції. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2016. Вип. 2. С.72-76.
7. См., наприклад: Малиновська О.А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія. Київ: НІСД, 2018. 472 с.
8. См., наприклад: Курунова Ю.О. Міжнародна міграція робочої сили як чинник економічного розвитку країн (на прикладі міграційних потоків між ЄС і Україною): дис... канд. екон. наук. Одеса, 2015. 216 с.
9. Назаренко Д.О. Фонові для злочинності явища: феномен, детермінація та протидія: автореф. дис... д-ра юрид. наук. Харків, 2014. 32 с.
10. Концепція Державної міграційної політики України: схвалено Указом Президента України від 30 травня 2011 р. №622/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622/2011> (дата звернення - 20.09.2019 р.)
11. Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року: Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 482-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80> (дата звернення – 20.09.2019 р.)

Надійшла до редакції 23.09.2019.

References

1. Key Global Migration Figures, 2017 - 2019. URL: <https://migrationdataportal.org/sites/default/files/2019-08/key-global-migration-figures.pdf> (data zvernennya 22.09.2019 r.) [in Eng.].
2. Stratehiya intehrovanoho upravlinnya kordonamy na period do 2025 roku: skhvaleno rozporjadzhennyam Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 24 lyunya 2019 r. № 687-r. [Integrated Border Management Strategy for the Period up to 2025 : Approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 24, 2019, No. 687-p]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-%D1%80> (data zvernennya – 21.09.2019 r.) [in Ukr.].
3. Migrantsyyny profil' Ukrayiny za 2017 rik. DMS Ukrayiny, 2018. [Ukraine's migration profile for 2017. LCA of Ukraine, 2018]. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/mig_profil/migprofil_2017.pdf (data zvernennya – 20.09.2019 r.) [in Ukr.].
4. Ukrayins'ke suspil'stvo: mihratsiyyny vymir [Ukrainian society: the migration dimension]: nats. dopovid'. Kyiv: Instytut demohrafiyi ta sotsial'nykh doslidzhen' im. M. V. Ptukhy NAN Ukrayiny, 2018. 396 s. [in Ukr.].
5. Yurtayeva, K. V. (2018) Suchasni tendentsiyi nelehal'noyi mihratsiyi v Ukrayini. [Current trends in illegal migration in Ukraine.] Fonovi dlya zlochynnosti yavyscha: zapobihannya ta protydiya: zb. tez dop. Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 27 kvit. 2018 r.). Kharkiv: KHNUVS. S.118-119. [in Ukr.].
6. Denysova, T. A. (2016) Migrantsyyni protsesy v Ukrayini: suchasnyy stan i problemy nezakonnoyi mihratsiyi. [Migration Processes in Ukraine: Current State and Problems of Illegal Migration]. Derzhava ta rehiony. Seriya «Pravo». Vyp. 2. S.72-76. [in Ukr.].
7. Sm., napryklad: Malynovs'ka O.A. Migrantsyyna polityka: hlobal'nyy kontekst ta ukrayins'ki realiyi [Malinovskaya Migration Policy: Global Context and Ukrainian Realities] : monohrafiya. Kyiv: NISD, 2018. 472 s. [in Ukr.].
8. Sm., napryklad: Kurunova YU.O. Mizhnarodna mihratsiya robochoyi syly yak chynnyk

ekonomichnoho rozvytku krayin (na prykladi mihratsiynykh potokiv mizh YES i Ukrayinoyu) [International labor migration as a factor in the economic development of countries (on the example of migration flows between the EU and Ukraine)]: dys... kand. ekon. nauk. Odesa, 2015. 216 s. [in Ukr.].

9. Nazarenko D.O. (2014) Fonovi dlya zlochynnosti yavlyshcha: fenomen, determinatsiya ta protydiya [Background to crime phenomenon: phenomenon, determination and counteraction]: avto-ref. dys... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. 32 s. [in Ukr.].

10. Kontseptsiya Derzhavnoyi mihratsiynoyi polityky Ukrayiny: skhvaleno Ukazom Prezydenta Ukrayiny vid 30 travnya 2011 r. №622/2011. [Concept of the State Migration Policy of Ukraine: approved by the Decree of the President of Ukraine of May 30, 2011 No. 622/2011]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622/2011> (data zvernennya - 20.09.2019 r.). [in Ukr.].

11. Stratehiya derzhavnoyi mihratsiynoyi polityky Ukrayiny na period do 2025 roku: Skhvaleno rozporядzhennyam Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 12 lypnya 2017 r. № 482-r. [Strategy for the state migration policy of Ukraine for the period until 2025: Approved by the decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 12, 2017 No. 482-p]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80> (data zvernennya – 20.09.2019 r.). [in Ukr.].

SUMMARY

Orlovska N. A. Illegal migration: sense contexts and prevention milestones. The article is devoted to the basic sense contexts of illegal migration understanding: the political, economical and criminological ones. The trend of “foreseen transit” (delayed, de-facto) establishing – when illegal migrants present themselves the threat for state border security and internal disposition essential factor – is being emphasized.

In the sphere of state control over migration processes there is suggested to apply a business approach with respect to the “expenditures-income” category. As an income are understood not only direct financial costs but also reputational issues of the state.

Economists conclude that Ukraine is a developing (in process) country: so its migration policy should be sufficiently liberal - with some simplification of migration procedures and the establishment of controls over the financial flows sourced by migrant labor.

In a criminological context illegal migration is subject to analysis as a type of cross-border crime (the focus is mainly on organized manifestations of such activity) and as a background appearance.

In this conceptual context illegal migration is absolutely negative appearance. At the same time advisability to shift preventive activity towards criminal structures (illegal migration providing actions) detection is obvious.

There is concluded that illegal migration prevention has to be an essence of state migration policy of Ukraine. Among the strategic direction:

quoting – allocation of immigration quotas to countries with which migration agreements has been concluded in order to flexible respond to the labor market needs;

regularization (legalization, migration amnesty) – allowing for illegal migrants being out of Ukrainian laws to obtain legal status;

integration - understood as the inclusion of immigrants (in particular, legalized illegal migrants) into economic, socio-cultural and political life of the state;

control of national migration law compliance strengthening, especially with regard to abuse of legal means of migration;

channels of illegal migration restricting through inter-agency and international cooperation;

responsibility for migration offenses increasing.

There is concluded that illegal migration prevention has to be an essence of state migration policy of Ukraine.

The strategic milestones of modern prevention activity are evidencing concerning declaration of the prevention priority and humanity focused measures over repressive practice against offenders.

In general, all these are in the line with the pan-European vision of the suggested issue.

Keywords: *trans-border criminality, illegal migration, prevention, pan-European approaches to illegal migration prevention, state migration policy.*

УДК 343.93
DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-116-122

Маслова Н. Г. ©
кандидат юридичних наук, докторант
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

ПОНЯТТЯ І МІСЦЕ СТРАТЕГІЇ У СИСТЕМІ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНОМУ РАДИКАЛІЗМУ

У статті аналізується радикалізм як ідеологічна та політична течія. Особлива увага приділяється кримінальному радикалізму як окремому небезпечному соціально-правовому явищу. Визначаються види радикалізму, які існують у світі залежно від різних підстав. Наголошується на тому, що ефективна протидія кримінальному радикалізму неможлива без розробки науково обґрунтованої та виваженої стратегії протидії цьому явищу. Вона обов'язково повинна враховувати психологічний та соціальний зміст кримінального радикалізму. Зазначається, що стратегія повинна особливу увагу звертати на молодь як найбільш схильний до радикалізму прошарок населення. На підставі аналізу наукових робіт інших дослідників автором дається власне визначення поняття кримінологічної стратегії протидії кримінальному радикалізму. Визначені та проаналізовані принципи такої стратегії та її ідеологічна, орієнтуюча складові, очікувані результати.

Ключові слова: радикалізм, кримінальний радикалізм, екстремізм, тероризм, кримінологічна стратегія протидії, соціальне насильство, принципи стратегії протидії злочинності, складові стратегії протидії злочинності.

Постановка проблеми. Друга половина ХХ – початок ХХІ століття характеризується збільшенням у світі кількості й інтенсифікацією діяльності різноманітних радикальних рухів. Це стосується і реалій нашої української дійсності. Події останнього часу викликають занепокоєння щодо безпеки державності нашої країни. Збільшується кількість радикальних представників суспільства, які використовують усі можливості у вирішенні певних питань, у тому числі застосовування фізичного, психічного та інших видів насильства. Таким чином вони роблять спроби досягати своїх політичних, економічних, національних, культурних та релігійних цілей, а засобами досягнення – обирають кримінальні форми поведінки. Це вимагає від держави, суспільства, правоохоронних органів адекватного й ефективного реагування кримінально-правовими, кримінологічними та іншими засобами. Це неможливо здійснити без належного наукового вивчення такого соціально-правового явища, як кримінальний радикалізм. Протидія йому повинна починатися з розробки і впровадження кримінологічної стратегії протидії.

Метою даної статті є розробка концептуальних положень (складових) стратегії кримінологічної протидії кримінальному радикалізму в Україні з урахуванням сучасних тенденцій його поширення у світі загалом і в нашій країні зокрема.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемі протидії кримінальному радикалізму були присвячені роботи таких українських та закордонних дослідників: Абдіна А. К., Бандурка О. М., Васильчук Є. О., Гилінський Я. І., Голіна В. В., Литвинов О. М., Степанченко О. О., Самойлов С. В., Орлов Ю. В., Плотников В. В. та інших. Разом із тим, саме стратегії протидії кримінальному радикалізму не приділялося належної уваги.

Виклад основного матеріалу. Радикалізм – це ідеологічна та політична течія, яка відстоює необхідність глибоких і докорінних перетворень у політичній, ідеологічній та інших сферах існування суспільства. Традиційно радикалізм поділяється на види за різними

© Маслова Н. Г., 2019
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0100-9600>
lytvynovalex@gmail.com

ознаками. В залежності від правової оцінки: легальний і нелегальний (окремим його проявом є кримінальний радикалізм). В залежності від сприйняття його представниками насильницьких форм поведінки: поміркований радикалізм і екстремізм. За масштабом, глибиною, формами і методами здійснюваних соціальних, політичних, економічних та інших перетворень: реформаторство та революція. Оцінка виду, особливостей, причин та інших характеристик повинна бути в основі розробки стратегії протидії різним проявам радикалізму. В суспільствах поширилися і його кримінальні форми. Це стосується, в першу чергу, екстремізму і тероризму. А. Б. Абдіна наголошує, що культурно-цивілізаційні процеси сучасності стали супроводжуватися, в якості побічного ефекту, зростанням нетерпимості, тероризму, релігійного екстремізму, загостренням міжнаціональних відносин і іншими негативними явищами [1, с. 164].

Радикалізм є водночас і діяльністю, і способом мислення. С. Ф. Самойлов та В. В. Плотников наголошують, що радикалізм означає спосіб мислення і з ним пов'язана модель поведінки, для якої характерними є: фундаменталізм, утопізм та революціонізм [2, с. 258]. Соціальною базою радикалізму (в тому числі і кримінального) в країнах Європи та світу виступають різні соціальні групи: молодь (особливо тут виділяються студенти, які не можуть знайти своє місце в суспільстві, на яке вони, на їхню думку, заслуговують), незадоволені представники інтелігенції, так званий «середній клас». У нашій країні, як і в інших країнах колишнього СРСР до них долучаються представники маргінальних прошарків суспільства, які постраждали під час проведення так званих «реформ» та «шокової терапії». Це обов'язково слід урахувати при розробці стратегії протидії кримінальному радикалізму.

Кримінальний радикалізм і такі його крайні форми, як екстремізм та тероризм загрожують базовим засадам існування людини і суспільства. Вони призводять до збільшення конфліктності між різними національними і соціальними групами. Його суспільна небезпечність полягає і в тому, що він здатний набувати різноманітних форм, маскуватися під патріотичні рухи, змінюватися залежно від соціальних умов, адаптуватися до змін політичного ладу, ідеології тощо.

У світі виділяють так званий «правий» та «лівий» радикалізм. В Україні та інших країнах пострадянського простору лише нещодавно стали вживати ці терміни. Але у світі вони мають тривалу історію. Праворадикальна ідеологія виявлялася у різних формах та напрямках. Найжахливішим був фашистський рух в Італії та Німеччині під час Другої світової війни. Представники цього виду радикалізму розробляли і впроваджували ідейно-психологічні передумови для ліквідації демократії в суспільстві та створення тоталітарних і навіть диктаторських режимів. Часто праворадикали подають свою діяльність як таку, що здійснюється в інтересах народу, нації, пропагандує боротьбу на основі тієї чи іншої ознаки нації за перетворення всього суспільства. Обстоюючи за так звану «єдність нації», праворадикали виступають за очищення від її противників, представників іншої нації і окремих політичних рухів. Цим і обґрунтовується незаконна заборона останніх, політичні переслідування і навіть фізичне знищення.

У свою чергу «лівий» радикалізм виявляється в діяльності соціальних груп, які дотримуються соціалістичних, комуністичних та анархістських проявів. Дослідники цього виду радикалізму виділяють наступні риси його ідеології: соціалізм – бажання побудувати нектласове суспільство без експлуатації; інтернаціоналізм – визнання принципової рівності всіх рас та національностей; антиімперіалізм – несприйняття загарбницької, націоналістичної та шовіністської політики; класовість – визнання соціальної належності і класових інтересів головними мотивами поведінки людей та розгляду соціально-економічного та політичного життя через призму класової боротьби; антикапіталізм – відкидання цінностей капіталістичного суспільства та ринкової економіки, підтримка державного втручання в соціально-економічні процеси; революціонізм – визнання припустимості застосування насильницьких методів зміни соціальних, економічних, політичних і правових відносин, що склалися [3, с. 20].

Українська держава знаходиться у перехідному історичному моменті; події 2013 – 2014 років призвели до того, що саме народ вирішив яким шляхом повинна йти наша країна. Але в подальшому бажання народу самому вирішувати свою долю було нівельоване представниками державної влади. Демократичні вибори довели, що влада може переходити

ти мирним шляхом. Разом із тим, розвинулися різноманітні радикальні рухи, які не визнають застосування сили пріоритетом держави. Системна криза української держави серйозно позначилася на формуванні ідейно-політичних та соціокультурних уподобань населення. Все більше членів суспільства схильні до сприйняття радикальних і навіть екстремістських ідей і переконань. У них швидко накопичується протестний потенціал, який вони прагнуть реалізувати в деструктивній і навіть агресивній формі соціальної поведінки.

Розробка стратегії протидії кримінальному радикалізму не може не враховувати його психологічний зміст. Фахівцями наголошується на тому, що радикалізм є і соціокультурним феноменом, який виявляється в ціннісних орієнтаціях, стійких формах поведінки людини або групи людей, які орієнтовані на опозиційність суспільству, схильність використовувати насильницькі методи досягнення своїх політичних та інших цілей. Існування і поширення радикальної поведінки в суспільстві свідчить про виникнення наступних негараздів в суспільстві: високий рівень неблагополуччя суспільного середовища; високе соціальне напруження, яке не знижується тривалий час; відсутність інших способів впливу на політичні інститути держави; збій політичного курсу країни або його постійні неважені зміни; відсутність політичних змін та інновацій, яких вимагає суспільство. Сучасний дослідник проблеми соціального насильства, до якого безперечно відноситься кримінальний радикалізм, Я. І. Гілінський, аналізуючи суб'єктивні причини насильства наголошує, що всі свої дії людина вчиняє для задоволення тих чи інших потреб. Потреби людей в кожному суспільстві розподілені відносно рівномірно. Але можливості задоволення цих потреб істотно різняться. Головним джерелом неоднакових можливостей задовольняти свої потреби є соціально-економічна нерівність, заняття людьми різних неоднорідних позицій в соціальній структурі суспільства [4, с. 28 – 29]. Об'єктивно, ми не можемо ліквідувати цю соціально-економічну нерівність. Але усунути те провалля, яке існує між багатими і бідними в нашій країні, ми можемо, і це повинно стати окремим і одним із найважливіших напрямків стратегії протидії кримінальному радикалізму в Україні.

Стратегія протидії радикалізму особливу увагу повинна приділяти молодіжному середовищу. Ми підтримуємо думку українського дослідника даної проблеми С. О. Васильчука, який наголошує, що небезпечність поширення радикалістських настанов у молодіжному середовищі, збільшення кількості злочинів екстремістського характеру посилюється такими якісними характеристиками екстремістських молодіжних угруповань, як відносно високий рівень згуртованості, наявність криміногенного потенціалу, можливості швидкого встановлення міжрегіональних і міждержавних зв'язків, гнучкість і мобільність організаційної структури [5, с. 281].

Серед науковців-кримінологів є різні думки з приводу того, що ж слід розуміти під стратегією протидії кримінальним проявам, які принципи і засади повинні бути в основі такої діяльності, які напрямки та аспекти вона повинна охоплювати. Розглянемо ці підходи.

Українські кримінологи О. М. Бандурка та О. М. Литвинов під кримінологічною стратегією розуміють систему обґрунтованих уявлень, принципів та положень про шляхи, засоби і механізми захисту життєво важливих законних інтересів громадянина, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз з боку злочинності. На їхню думку, кримінологічній стратегії притаманні такі ознаки: а) є системою теоретичних положень, сукупністю політико-правових ідей, розгорнутою на довгострокову перспективу; б) визначає загальну орієнтацію діяльності щодо протидії злочинності, загальні цілі і довгострокові завдання, основні напрямки такої діяльності; в) ґрунтується на системі об'єктивних законів у сфері протидії злочинності [6, с. 53 – 56].

У свою чергу, О. О. Степанченко кримінологічну стратегію визначає як, по-перше, форму теоретичного осмислення механізмів попереджувальної діяльності із відповідною доктринальною категоризацією, систематизацією наукових знань у взаємозв'язку внутрішньої логіки його структурування (за предметом стратегічного управління) та положень загальної теорії протидії злочинності; по-друге, науково обґрунтований, керований фактор організації протидії злочинності, система орієнтирів, «дорожня карта» здійснення попереджувальної діяльності; по-третє, загальний формат (аксіологічний, телеологічний) активізації та підтримання належної функціональності та інтеграційних зв'язків між всіма елементами механізму протидії злочинності [7, с. 310 – 328].

О. О. Юхно, наголошуючи на важливості розробки і впровадження кримінологіч-

ної стратегії, виділяє наступні її ознаки: 1) вона є системою теоретичних положень, сукупністю політико-правових ідей, розгорнутих на перспективу; 2) визначає загальну орієнтацію діяльності щодо протидії злочинності, фундаментальні цілі, напрямки, завдання; 3) виходить із вимог системи законів у сфері протидії злочинності [8, с. 35].

В. В. Голіна визнає кримінологічну стратегію складовою кримінологічної політики, яка, в свою чергу, є складовою державної соціальної політики, яка на основі Конституції України й інтегрованих кримінологічною наукою знань визначає основні методологічні засади та шляхи, якими керується держава та її інституції при здійсненні нерепресивної протидії злочинності та її проявам [9, с. 184].

Дослідник сучасної політичної злочинності в Україні Ю. В. Орлов зазначає, що протидія злочинності є системним феноменом, що виражається в органічній єдності і взаємозалежності його складових, які можуть розглядатися за різними критеріями: галузевим, територіальним, суб'єктно-об'єктивним, телеологічним, інституційним тощо. У свою чергу, стратегія є цілеспрямованим продуктом програмного перспективного мислення прогностично-перетворювального спрямування [10, с. 512, 517].

О. М. Ігнатов, розробляючи стратегію протидії загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні, виділяє декілька обов'язкових компонентів (складових) кримінологічної стратегії: 1) ідеологічна (світоглядна) складова, в основі якої повинна бути покладена система сучасних поглядів на проблему існування і протидії тому чи іншому виду злочинності; 2) орієнтуюча складова, яка визначає основні цілі і напрямки превентивної діяльності; 3) очікувані результати, які характеризують поступове, планомірне досягнення сформованих цілей [11, с. 443 – 450].

Під кримінологічною стратегією протидії кримінальному радикалізму ми розуміємо систему науково обґрунтованих уявлень, принципів та положень, які визначають шляхи, засоби, суб'єктів і механізми запобігання цьому негативному соціально-правовому явищу. Вона повинна характеризуватися наступними ознаками: бути системним уявленням про стан, тенденції розвитку та інші кримінологічні особливості цього явища з урахуванням довгострокової перспективи; будуватися на об'єктивних законах у сфері протидії протиправним проявам; визначати загальні цілі, завдання, напрямки та суб'єктів запобіжної діяльності (спеціалізованих і неспеціалізованих); урахувувати світовий досвід протидії цьому соціально-правовому явищу.

Радикалізм водночас є фоном для злочинності явищем і певним видом злочинів, які потребують негайного реагування. Кримінальний радикалізм – це і діяльність, і спосіб мислення водночас. Йому властиві два рівні: ідеологічний і практичний. Ідеологічне ядро характеризується: фундаментальною установкою, яка є водночас простою і складною, відносить особу до тієї чи іншої соціальної групи; об'єктивним характером проблем, які слід вирішувати; наявністю постійного ворога, який заважає досягнути поставлених цілей. Практичне ядро – це засоби, суб'єкти і діяльність представників кримінальних радикальних кіл.

Враховуючи викладене, слід наголосити на таких **висновках**:

1. Стратегія протидії кримінальному радикалізму повинна включати такі складові: ідеологічна (світоглядна) складова, в основі якої повинна бути покладена система сучасних поглядів на проблему існування і протидії кримінальному радикалізму; орієнтуюча складова, яка визначає основні цілі і напрямки превентивної діяльності суб'єктів запобігання; очікувані результати, які характеризують поступове, планомірне досягнення мети за можливості знизити рівень і стан кримінальних радикальних проявів.

2. Ідеологічна (світоглядна) складова стратегії протидії кримінальному радикалізму, на наш погляд, повинна мати ліберально-гуманістичний напрямок, в основі якого лежить принцип лібералізму. Відомий український кримінолог А. П. Закалюк під гуманізмом розуміє історично мінливу систему суспільних поглядів, якісню ознаку суспільства, основою є визнання цінності людини як особистості, її природного права на свободу, вільний розвиток і вияв своїх здібностей, утвердження пріоритету особи, її блага, прав, інтересів в якості критеріїв оцінки суспільства та відносин у ньому. У цьому розумінні право як регулятор суспільних відносин має стати загальною мірою свободи, рівності та справедливості, що реалізуються у правових нормах та практиці їх застосування [12, с. 12].

3. До основних принципів стратегії протидії кримінальному радикалізму ми відносимо: принцип неперервності здійснення запобіжних заходів; принцип пріоритетності соціаль-

ного контролю та профілактичного напрямку протидії цьому явищу; принцип комплексності, який би дозволив охопити запобіжними заходами більшість криміногенних чинників; принцип науковості; принцип плановості, системності та економічної обґрунтованості; принцип демократизму, відкритості та широкої участі громадськості у запобіжній діяльності.

4. Орієнтуюча складова стратегії протидії кримінальному радикалізму включає цілі і напрямки даної стратегії. До основних цілей слід віднести: утвердження принципу гуманізму у всіх сферах суспільних відносин, у центрі яких повинна стояти людина; зміну радикальної психології представників суспільства та виховання толерантності та соціальної терпимості; зниження рівня агресивності в суспільстві та насильницьких проявів у соціальних конфліктах; відновлення довіри до держави та її представників; створення і впровадження сучасних механізмів для підтримки діяльності громадських організацій, які діють у правовому полі нашої країни; припинення тенденції маргіналізації так званих «виключених» громадян (тих, які знаходяться за межами соціального життя суспільства). Стратегічними напрямками та заходами, які характеризують орієнтуючу складову стратегії протидії кримінальному радикалізму, є: вивчення та кримінологічний аналіз сучасних криміногенних чинників кримінального радикалізму та розробка новітніх механізмів їх нейтралізації; створення на державному рівні ефективних систем виявлення та ранньої профілактики поширення деструктивних ідеологій в політичній, національній, культурній, релігійній сфері; зниження кількості так званих «виключених» громадян (особливу увагу слід приділити неповнолітнім особам та особам, які брали участь у бойових діях на Сході України); розробка і впровадження ефективних заходів зменшення рівня незаконної міграції; істотне зменшення політичної напруги, яка досягла останнім часом максимуму (взаємні поступки та співпраця політичних діячів); віктимологічна профілактика проявів кримінального радикалізму тощо.

5. Третя складова – очікувані результати, якими є послідовне, планомірне досягнення сформованих цілей. Головним результатом стратегії протидії кримінальному радикалізму повинна стати зміна способу мислення, відновлення дійсних демократичних цінностей нашого суспільства, встановлення довірливих відносин між державою та суспільством; встановлення права лише держави на застосування сили.

Список використаних джерел

1. Абдина А. К. О национальной и государственной идентичности Беларуси и Казахстана. *Социологический альманах*. 2012. Выпуск 3. С. 163-173.
2. Самойлов С. Ф., Плотников В. В. Концептуализация понятий социального и политического радикализма. *Вестник Краснодарского университета МВД России*. 2015. № 4. С. 258-260.
3. Самойлов С. Ф., Насиров М. Н. К проблеме различения понятий социального и политического радикализма. *Общество, политика, экономика, право*. 2016. № 6. С. 18-26.
4. Гишинский Я. И. Социальное насилие: монография. Санкт-Петербург: ООО Издательский дом «Алеф-Пресс», 2013. 185 с.
5. Васильчук Є. О. Молодіжний політичний радикалізм та екстремізм у сучасній Україні. дис. ... докт. політ. наук. 23.00.03. Київ, 2016. 482 с.
6. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Стратегія і тактика протидії злочинності: монографія. Харків: НікаНова, 2012. 318 с.
7. Степанченко О. О. Протидія етнорелігійному тероризму: монографія. Харків: Константа, 2018. 492 с.
8. Юхно О. О. Актуальні проблеми визначення місця кримінологічної стратегії і тактики в системі запобігання злочинності держави. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2008. № 2. С. 35-37.
9. Голіна В. В. Кримінальна політика в Україні: деякі теоретико-прикладні проблеми. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 2 (53). С. 182-190.
10. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності: монографія. Харків: Діса Плюс, 2016. 656 с.
11. Ігнатів О. М. Протидія загальнокримінальної насильницької злочинності в Україні: монографія. Харків: Діса Плюс, 2013. 650 с.
12. Закалюк А. П. Ідеї гуманізму і сучасна практика кримінальних покарань. *Вісник центру суддівських студій*. 2004. № 2-3. С. 12 – 14.

Надійшла до редакції 25.11.2019

References

1. Abdina, A. K. (2012) O natsional'noy i gosudarstvennoy identichnosti Belarusi i Kazakhstana. [On the national and state identity of Belarus and Kazakhstan]. [On the national and state identity of Belarus and Kazakhstan]. *Sotsiologicheskiy al'manakh*. Vypusk 3. S. 163-173. [in Russ.].
2. Samoylov, S. F. & Plotnikov, V. V. (2015) Kontseptualizatsiya ponyatiy sotsial'nogo i politicheskogo radikalizma. [Conceptualization of the concepts of social and political radicalism]. *Vestnik Krasnodarskogo universiteta MVD Rossii*. № 4. S. 258-260. [in Russ.].
3. Samoylov, S. F. & Nasirov, M. N. (2016) K probleme razlicheniya ponyatiy sotsial'nogo i politicheskogo radikalizma. [On the problem of distinguishing between the concepts of social and political radicalism]. *Obshchestvo, politika, ekonomika, pravo*. № 6. S. 18-26. [in Russ.].
4. Gilinskiy YA. I. (2013) Sotsial'noye nasiliye [Social violence] : monografiya. Sankt-Peterburg : OOO Izdatel'skiy dom «Alef-Press». 185 s. [in Russ.].
5. Vasil'chuk, Ê. O. (2016) Molodizhniy politichniy radikalizm ta yekstremizm u suchasniy Ukraïni. [Young Political Radicalism and Extremism among Special Ukrainian]. dis. ... dokt. polit. nauk. 23.00.03. Kii'v. 482 s. [in Ukr.].
6. Bandurka, O. M. & Litvinov, O. M. (2012) Strategiya i taktika protidii zlochinosti [Strategy and tactics of anti-malignancy]: monografiya. Kharkiv: NikaNova. 318 s. [in Ukr.].
7. Stepanchenko, O. O. (2018) Protidiya yetnoreligiynomu terorizmu [Protidia etnoreliginy Terorism]: monografiya. Kharkiv: Konstanta. 492 s. [in Ukr.].
8. Yukhno, O. O. (2008) Aktual'ni problemi viznachennya mistysya kriminologichnoi strategii i taktiki v sistemii zapobigannya zlochinosti derzhavi. [Actual problems and the number of forensic criminological strategies and tactics in the system of memorizing malignant powers]. *Pivdennoukraïns'kiy pravnicхий chasopis*. № 2. S. 35-37. [in Ukr.].
9. Golina, V. V. (2008) Kriminal'na politika v Ukraïni: deyakii teoretiko-prikladni problemi. [Crime Policy in Ukraine: Acting Theoretical and Applied Problems]. *Visnik Akademii pravovikh nauk Ukraïni*. № 2 (53). S. 182-190. [in Ukr.].
10. Orlov, YU. V. (2016) Politiko-kriminologichna teoriya protidii zlochinosti [Political and criminological theory of protidities]: monografiya. Kharkiv: Disa Plyus. 656 s. [in Ukr.].
11. Ignatov, O. M. (2013) Protidiya zagal'nokriminal'noi nasil'nits'koï zlochinosti v Ukraïni [Protidiya of extremist violence in Ukraine]: monografiya. Kharkiv: Disa Plyus. 650 s. [in Ukr.].
12. Zakalyuk A. P. (2004) Idei gumanizmu i suchasna praktika kriminal'nikh pokaran' [Idea of humanism and practice of criminal punishment]. *Visnik tsentru suddivs'kikh studiy*. № 2-3. S. 12 – 14. [in Ukr.].

SUMMARY

Maslova N. H. Concepts and place of strategy in the system of anti-criminal radicalism.

The article analyzes radicalism as an ideological and political trend. Special attention is paid to criminal radicalism as a peculiarly dangerous socio-legal phenomenon. The types of radicalism that exist globally are determined depending on various grounds: legal evaluation; scale and depth; the attitude of subjects of radicalism to violence, etc. It is emphasized that evaluation of the kind, features, reasons, and other characteristics is to become the basis of developing the strategy of counteracting various manifestations of radicalism. It is noted that effective counteraction to criminal radicalism is impossible without the development of a scientifically sound strategy to counteract this phenomenon. The author believes that the latter is a system of scientifically grounded ideas, principles and provisions that determine ways, means, subjects and mechanisms of prevention. A criminological strategy for combating criminal radicalism must necessarily take into account its psychological and social content. The principles of such a strategy as well as its ideological and orienting component, and expected results are defined and analyzed. The ideological (world-outlook) component of the strategy of counteracting criminal radicalism is to have a liberal-humanistic direction based on the principle of liberalism. The guiding component of the counteraction strategy includes goals and directions. The main goals are: to promote the principle of humanism in all spheres of public relations; to reduce the level of aggression in the society; to restore confidence in the state and its representatives; to create and implementation modern mechanisms to support the activities of public organizations; to stop the tendency of the country's population marginalization and so on. The strategic directions and measures that characterize the orientation component of the strategy are: a study and criminological analysis of modern criminogenic factors of criminal radicalism and development of new mechanisms for their neutralization; creation at the state level of effective systems for detection and

early prevention of the spread of destructive ideologies in political, national, cultural, religious sphere; development and implementation of effective measures to reduce the level of illegal migration; significant reduction of political tension; victimology prevention, etc. The expected results are a consistent, systematic achievement of the set goals.

Keywords: *radicalism, criminal radicalism, extremism, terrorism, criminological counteraction strategy, social violence, principles of crime counteraction strategy, components of crime counteraction strategy.*

УДК 343.851

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-122-128

Козар А. В. ©

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ОКРЕМІ АСПЕКТИ СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ УКРАЇНИ НЕЗАКОННИМ КУЛЬТИВУВАННЯМ НАРКОВІСНИХ РОСЛИН

Досліджено окремі напрями спеціально-кримінологічного запобігання Національною поліцією України незаконним посівам або вирощуванню снотворного маку чи конопель. Зроблено висновки, що актуальним і своєчасним завданням для органів Національної поліції України є розробка дієвих заходів протидії розгляданому негативному явищу з урахуванням сучасних досягнень науки і техніки. Констатовано, що спеціально-кримінологічне запобігання незаконному культивуванню нарковісних рослин повинно ґрунтуватися на чіткому дотриманні норм законів та вимог інших нормативних актів у цій сфері, а також на засадах взаємодії з іншими правоохоронними органами, органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськими організаціями та окремими громадянами.

Ключові слова: *посів або вирощування снотворного маку чи конопель, запобігання, Національна поліція України, удосконалення.*

Постановка проблеми. Одним із завдань Національної поліції, відповідно до ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» є надання поліцейських послуг у сфері протидії злочинності. Безумовно, що одним із пріоритетних напрямів протидії злочинам є протидія незаконному обігу наркотичних засобів.

Першою стадією незаконного обігу наркотиків рослинного походження (виробництва, перевезення, збуту, придбання тощо) і головною передумовою існування переважної його частини є незаконні посів або вирощування снотворного маку чи конопель. Цей вид суспільно небезпечної діяльності на сьогодні перетворився в один із домінуючих видів сільської злочинності, що характеризується високим рівнем латентності та значним впливом на наркотизацію суспільства [1, с. 1].

Найбільш ґрунтовно, на дисертаційному рівні, питання запобігання незаконним посівам або вирощуванню снотворного маку чи конопель дослідив та захистив у 2007 р. Бабенко А. М., проте автор акцентував на діяльності органів внутрішніх справ та в зовсім інших соціально-економічних умовах.

Тому розробка дієвих заходів протидії такому негативному явищу, з урахуванням сучасних досягнень науки і техніки, зокрема, є актуальним і своєчасним завданням для органів Національної поліції України (далі – НПУ), оскільки саме її підрозділи є важливою складовою у механізмі протидії незаконним посівам або вирощуванню снотворного маку чи конопель з боку держави на спеціальному рівні.

Спеціально-кримінологічні заходи можуть мати соціальний, правовий, організаційно-управлінський та економічний характер. Різниця між ними полягає лише

© Козар А. В., 2019

k_kpk@dduvs.in.ua

в тому, що останні спеціально та цілеспрямовано визначені на запобігання злочинам, що пов'язані з незаконним посівом або вирощуванням снотворного маку чи конопель.

Метою статті є розробка пропозицій щодо удосконалення окремих напрямів спеціально-кримінологічного запобігання Національною поліцією України незаконним культивуванням нарковмісних рослин.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У першу чергу потребує розробки та прийняття міжвідомче положення про взаємодію правоохоронних органів із запобігання розгляданому виду злочинної діяльності. Оскільки важливим питанням є налагодження ефективної взаємодії Департаменту протидії наркозлочинності з іншими правоохоронними органами, а також підрозділами НПУ з розглядовою проблемою. Так, на питання «Як ви оцінюєте сучасний стан взаємодії Департаменту протидії наркозлочинності НПУ з іншими правоохоронними органами?» 58 % опитаних відповіли, що «незадовільно», 29 % опитаних практичних працівників відповіли – «задовільно», 7 % – «добре» та 6 % не визначились.

Під взаємодією підрозділів НПУ з правоохоронними органами у сфері запобігання незаконному культивуванню нарковмісних рослин ми розуміємо засновану на чіткому дотриманні норм законодавства, спільну діяльність НПУ та інших правоохоронних органів, яка проводиться у конкретних формах, за допомогою спеціально визначених методів, узгоджених за місцем і часом, для протидії незаконним посівам або вирощуванню снотворного маку чи конопель.

Ми згодні з думкою Ортинського В., що основними методами взаємодії мають бути прогнозування, метод взаємного обміну інформацією та планування спільних заходів. А такі методи, як робочі зустрічі, обмін передовим досвідом з метою його поширення, спільні заняття з питань взаємодії, слід застосовувати залежно від конкретних обставин і за ініціативою якогось одного органу [2, с. 8].

У результаті взаємодії можуть бути розв'язані, зокрема, такі завдання: 1) проведення спільних оперативно-розшукових заходів щодо виявлення місць та осіб, які займаються незаконним культивуванням нарковмісних рослин, припинення їх діяльності; 2) виявлення кримінальних зв'язків осіб, які займаються незаконним культивуванням нарковмісних рослин; 3) спостереження за оточенням, яке може бути причетним до незаконного обігу наркотичних засобів; 4) встановлення та затримання осіб, які займаються постачанням та заготівлею нарковмісної сировини; 5) виявлення та усунення причин і умов протиправної діяльності [1, с. 163].

Крім того, такими завданнями є: забезпечення контролю за дотриманням законності під час здійснення ліцензованої господарської діяльності з вирощування маку та конопель; притягнення до відповідальності осіб, які вчинили незаконне культивування нарковмісних рослин та розшук осіб, які вчинили розглядаваний злочин і переходяться від слідства і суду.

Якщо розглядати питання розробки форм взаємодії, то в їх основу можна покласти форми взаємодії правоохоронних органів у сфері боротьби з контрабандою наркотичних засобів, які пропонує Ортинський В., а саме:

- проведення спільних засідань колегій міністерств та відомств, оперативних нарад керівників їх структурних підрозділів для розгляду проблем боротьби із незаконним культивуванням нарковмісних рослин, прийняття конкретних рішень щодо реалізації державних програм боротьби з наркозлочинністю, виконання нових законів та правових актів України з питань боротьби з розглядаваним видом злочинності;

- проведення спільних операцій згідно з єдиним планом та задумом із комплексним використанням сил і засобів з розшуку та затримання злочинних груп або окремих злочинців, які незаконно культивують нарковмісні рослини;

- створення у разі потреби міжвідомчих слідчо-оперативних груп з розслідування цих злочинів;

- створення робочих груп за ініціативою правоохоронних органів для підготовки нових законопроектів, пропозицій про зміни і доповнення законодавства у сфері запобігання незаконним культивуванням нарковмісних рослин;

- взаємне оперативне інформування правоохоронними органами один одного про

відомі їм факти підготовки чи вчинення цих злочинів та їхнє розслідування;

– взаємний обмін інформацією, що міститься в централізованих, обласних та інших банках даних оперативно-розшукового, оперативно-довідкового призначення, а також створення спільних банків даних про осіб, які займаються чи можуть бути причетні до незаконного обігу наркотичних засобів [2, с. 9].

Виклад основного матеріалу. Для удосконалення взаємодії НПУ з іншими органами правопорядку у частині однакового застосування норм законодавства доцільною буде розробка спільних міжвідомчих методичних рекомендацій щодо кваліфікації та розслідування злочинів, передбачених ст. 310 КК України для працівників НПУ та інших правоохоронних органів, а також інших документів методичного спрямування. Наприклад, актуальною є розробка методичних рекомендацій щодо практики застосування матеріальних та процесуальних норм закону про кримінальну відповідальність за незаконне культивування нарковмісних рослин, методичних рекомендацій щодо організації і забезпечення діяльності та підвищення кваліфікації фахівців, до компетенції яких належать питання запобігання розгляданого виду злочинної діяльності.

Також, на нашу думку, актуальним і своєчасним завданням для органів НПУ є розробка дієвих заходів протидії розгляданому негативному явищу з урахуванням сучасних досягнень науки і техніки.

Тому позитивним нововведенням, на нашу думку, є створення Відділу аеророзвідки при Управлінні моніторингу та Аналітичного забезпечення Департаменту патрульної поліції. У своїй діяльності відповідний підрозділ буде використовувати безпілотні літальні апарати (безпілотники, дрони або квадрокоптери, як їх ще називають), тобто невеликі літальні апарати, керовані людиною з землі.

У країнах Європейського союзу поліцейські постійно експериментують з безпілотниками: обладнують їх пристроями для розпилення сльозогінного газу або влаштовують навчальну погоню за злочинцем у міських умовах. Стосовно переслідування підозрюваних поліцейські за кордоном дійшли висновків, що використання безпілотника набагато вигідніше гелікоптера. А якщо злочинець відстрілюється, то це і допоможе зберегти життя поліцейському. Важливим є те, що дрон часто непомітний для правопорушника. Це дає змогу поліцейському патрулю оперативно затримати злочинця. Крім того, в деяких країнах дрони часто використовують для патрулювання периметра важливого об'єкта, що охороняється [3].

У НПУ з 2017 р. дрони почали, зокрема, використовувати і для виявлення незаконних посівів маку та конопель. Для цього оперативні працівники залучали працівників відділу аеророзвідки Департаменту патрульної поліції.

Наприклад, на Одещині під вирощування конопель наркоаграрії використали острів, що межує по лінії Дунаю з Румунією. Виявити замаскований нелегальний посів стало можливим лише за допомогою аеророзвідки [4]. А у Дніпропетровській області поліцейські підрозділу з боротьби з наркозлочинністю за допомогою безпілотників знайшли 36 ділянок (розміром 50 x 100 м кожна), засіяних коноплями, які було замасковано серед сільськогосподарських посівів соняшника. Встановлено і затримано 37-річного громадянина, який організував цей процес [4]. Тому цей напрям роботи по виявленню незаконних посівів маку чи конопель є дуже перспективним і повинен розвиватись. Отже, очевидною є потреба у створенні відділів аеророзвідки при кожному обласному управлінні патрульної поліції з їх відповідним оснащенням, зокрема безпілотними літальними апаратами.

Так, на питання «Чи є, на вашу думку, ефективним використання безпілотних літальних апаратів для виявлення незаконних посівів снотворного маку та конопель?» 92 % опитаних нами практичних працівники відповіли «так», 3 % опитаних відповіли – «ні» та 5 % не визначились.

Крім того, нормативна база щодо використання відповідними підрозділами НПУ квадрокоптерів також потребує погодження з належним правовим забезпеченням. Так, на питання «Чи є належним, на вашу думку, нормативне забезпечення використання безпілотних літальних апаратів для виявлення незаконних посівів снотворного маку та конопель?» 26 % опитаних відповіли «так», 62 % опитаних відповіли – «ні» та 12 % не визначились.

Тому для належного правового забезпечення використання безпілотних літальних апаратів для виявлення незаконних посівів нарковмісних рослин, доречним, зо-

крема, буде затвердити у ст. 40 Закону України «Про Національну поліцію» «Застосування технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису» можливість використання безпілотних літальних апаратів для здійснення фото- і кінозйомки, відеозапису як превентивний поліцейський захід.

Також, нещодавно набули чинності «Правила використання повітряного простору України», якими встановлено вимоги щодо організації та порядку використання повітряного простору України міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, підприємствами, установами та організаціями, юридичними і фізичними особами – користувачами повітряного простору [5]. Норми Авіаційних правил поширюються і на відповідну службу діяльність органів НПУ.

Відповідно до цих правил, якщо ви плануєте запускати дрон, що разом із камерою чи спеціальним устаткуванням важить більше ніж 20 кг, – слід подати заявку на використання повітряного простору. А у разі потреби – ще й отримати відповідні дозволи від Повітряних сил Збройних сил України, органів Державної прикордонної служби України, органів об'єднаної цивільно-військової системи організації повітряного руху України, органів обслуговування повітряного руху та управління повітряним рухом тощо. Легшу техніку, до 20 кг, можна використовувати лише вдень. Зйомка мітингів, акцій (повітряний простір міста), регіональних та національних доріг, центральних вулиць міста, залізниць, над і вздовж ліній електропередачі (якщо немає дозволу власника) – заборонена. Не вдасться зняти без узгодження промислові зони, електростанції, залізничні станції, морські порти, сховища пального, нафти, газу, інших небезпечних речовин [6].

Є обмеження і щодо відстаней. У будь-якому разі виконувати польоти можна в межах прямої видимості, але не далі ніж 500 м від зовнішнього пілота. Максимальна висота – не вище ніж 50 метрів над рівнем земної (водної) поверхні. Не можна літати над скупченням людей на відкритому просторі та над місцями щільної забудови, навіть якщо вага апарата менше ніж 20 кг [5].

Проте ці правила у такій редакції значно ускладнюють використання дронів для службових потреб як НПУ, так і інших правоохоронних органів. Наприклад, у суді може бути оскаржено законність отримання доказів за допомогою використання квадрокоптерів.

Тому, на нашу думку, в Авіаційних правилах України слід передбачити окремий розділ, що регламентуватиме процедуру використання безпілотних літальних апаратів підрозділами НПУ та інших правоохоронних органів для запобігання злочинам. У цьому розділі, зокрема, бажано розробити спрощену процедуру отримання права на політ, а також розширити межі використання квадрокоптерів.

Але використання квадрокоптерів є ефективним засобом виявлення, якщо є інформація про наявність незаконних посівів на визначених площах.

Наприклад, у серпні 2018 р. біля села Ігорівка Буринського району Сумської області працівники поліції за допомогою квадрокоптера підтвердили інформацію про плантацію незаконних рослин посеред кукурудзяного поля. Було вилучено та знищено більше ніж 6,5 тисяч рослин конопель на загальну суму 700 тисяч гривень [7].

Проте у важкодоступній місцевості надзвичайно дієвим методом має бути залучення малої авіації, за допомогою якої можна здійснювати попередній огляд на наявність незаконних посівів. Після цього доцільним є використовувати квадрокоптери для підтвердження чи спростування виявлених фактів.

Так, за сприяння товариства «Мотор Січ» 07 серпня 2018 р. поліцейські ГУНП у Запорізькій області провели рейд для виявлення фактів незаконного вирощування нарковмісних рослин за допомогою гелікоптера та квадрокоптерів у місцях, важкодоступних для виявлення. Водночас для здійснення заходів було задіяно сім груп правоохоронців та два квадрокоптери, які на шляху пересування гелікоптеру перевіряли виявлену інформацію щодо незаконних посівів. Під час рейду відпрацьовано частину Запорізького регіону, виявлено три незаконні посіви [8].

Здійснення супутникового космічного моніторингу також має стати дієвим засобом виявлення незаконних посівів нарковмісних рослин на значних площах, у разі відсутності попередньої оперативної інформації про такі посіви.

Так, в Україні Світовий банк за фінансової підтримки ЄС запустив пілотний проект

супутникового моніторингу використання сільськогосподарських земель у трьох областях: Львівській, Київській та Миколаївській. Проект реалізує з використанням космічних технологій американська компанія EOS, яка виграла тендер на обслуговування цієї складової програми «Land Transparency». Використання технологій космічного моніторингу дозволяє з високою точністю оцінювати структуру та площу посівів, відстежувати стан рослин на всіх фазах росту, прогнозувати врожай на ранніх стадіях, контролювати аерооперації та інше. За допомогою моніторингу створено карту посівів сільськогосподарських культур, визначено точні межі полів, а також виділено усі основні типи покриття на території трьох областей за період з 2016 до 2018 року. Згідно з оцінкою Інституту космічних досліджень НАН та ДКА України, точність карт класифікації, складених у результаті цього моніторингу, становить понад 90 %, що вважається високим показником, особливо враховуючи велику кількість малих полів [9]. Зважаючи на високу точність одержуваної інформації про типи вирощуваних рослин, технології космічного моніторингу, які використовує компанія EOS, доцільно розповсюдити на територію усієї України. Водночас слід розробити механізм залучення підрозділами протидії наркозлочинності НПУ технологій, які використовують фахівці EOS, або інших компаній, що займаються розвитком технологій супутникового моніторингу земель до виявлення незаконних посівів снотворного маку та конопель.

Наприклад, у Євросоюзі реалізується програма Copernicus – щодо системи спостережень Землі з космосу, здійснювану за допомогою супутників нового покоління, які є більш ефективними порівняно з попередніми, оскільки мають більшу розділювальну здатність (тобто можуть розпізнавати на земній поверхні деталі менших розмірів). До цієї роботи залучено й вітчизняних фахівців, які, проте, відзначають недостатність фінансування з боку державних органів [10]. Вважається доцільним звернути увагу і на цю програму.

У рамках організованої у системі МВС України, відповідно до Постанови КМУ «Про затвердження Положення про єдину інформаційну систему Міністерства внутрішніх справ та переліку її пріоритетних інформаційних ресурсів» від 14 листопада 2018 р. №1024 [11], єдиної інформаційної системи, доцільним вважається створення та включення до переліку пріоритетних інформаційних ресурсів географічної бази даних обліку територій, на яких розповсюджене як незаконне, так і ліцензійне культивування нарковмісних рослин, а також обліку осіб, причетних до такої діяльності.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що спеціально-криміно-логічне запобігання НПУ посіву або вирощуванню снотворного маку чи конопель повинно ґрунтуватися на чіткому дотриманні норм законів та вимог інших нормативних актів у цій сфері, а також на засадах взаємодії з іншими правоохоронними органами, органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськими організаціями та окремими громадянами. До того ж актуальним і своєчасним завданням для органів НПУ є розробка та впровадження дієвих заходів протидії розгляданому негативному явищу з урахуванням сучасних досягнень науки і техніки.

Список використаних джерел

1. Бабенко А. М. Запобігання органами внутрішніх справ незаконному культивуванню нарковмісних рослин : дис. ... канд. юрид. наук. Донецьк, 2007. 221 с.
2. Ортинський В. Взаємодія підрозділів правоохоронних органів України у протидії контрабанді наркотичних засобів: теоретичні та практичні аспекти. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: юридичні науки. 2017. Випуск №884 (16). №1 С. 4–10.
3. Українська поліція почала ловити злочинців з повітря. *Segodnya.ua* від 08.09.2017. URL: <https://ukr.segodnya.ua/ukraine/policiya-nachala-lovit-prestupnikov-s-vozduha-1053821.html>
4. Андрій Кіхтенко: у 2017 році поліція викрила 143 наркоугруповання розповсюджувачів наркотиків через інтернет. Інформація Департаменту комунікації Національної поліції України від 26.01.2018. URL: http://mvs.gov.ua/ua/news/11845_Andriy_Kihtenko_U_2017_roci_policiya_vikrila_143_narkougrupuvannya_rozpovsyudzhuvachiv_narkotikiv_cherez_Internet_FOTO.htm
5. Авіаційні правила України «Правила використання повітряного простору України»: затверджені наказом Державної авіаційної служби України, Міністерства оборони України від 11 травня 2018 року № 430/210 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1056-18>
6. В Україні різко обмежили використання дронів – деталі. *Радіо свобода* від 12.06.2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zaborona-droniv-ukraina/29287052.html>

7. На Сумщині поліція та СБУ виявили та знищили велику плантацію коноплі. *24tv.ua* від 21.08.2018. URL: https://24tv.ua/ukrayina_tag1119

8. На Запоріжжі поліцейські під час операції «Мак», використовують гелікоптер та квадрокоптери для виявлення незаконних посівів конопель та маку. *Правда. зр* від 09.08.2018. URL: <http://zp-pravda.info/2018/08/09/na-zaporizhzhii-politseiski-pid-chas-operatsii-mak-vykorystovuiut-helikopter-ta-kvadrokoptery-dlia-vyivlennia-nezakonnnykh-posiviv-konopel-ta-maku/>

9. В Україні запущено пілотний проєкт моніторингу із космосу використання сільськогосподарських земель. *Агронерспектива*. Прес-реліз від 11.01.2019. URL: http://www.agroperspectiva.com/ru/press_release/24810

10. Фельдман В. Космічний моніторинг – разом з європейськими партнерами. *Демократична Україна*. Новина від 27.11.2015. URL: <http://www.dua.com.ua/all/nauka-itekhnika/item/2151-kosmichnij-monitoring-razom-z-evropejskimi-partnerami.html>

11. «Про затвердження Положення про єдину інформаційну систему Міністерства внутрішніх справ та переліку її пріоритетних інформаційних ресурсів»: постанова КМУ від 14.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-2018-%D0%BF>.

Надійшла до редакції 27.11.2019.

References

1. Babenko, A.M. (2007) Zapobihannia orhanamy vnutrishnikh sprav nezakonnomu kultyvuvanniu narkovmisnykh roslin [Prevention of Organs of Illegal Cultivation of Narcissistic Plants]: dys. ... kand. yuryd. nauk. Donetsk. 221 s. [in Ukr.].

2. Ortynskyi, V. (2017) Vzaiemodiia pidrozdiliv pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy u protydiv kontrabandi narkotychnykh zasobiv: teoretychni ta praktychni aspekty. [Interaction of Ukrainian law enforcement units in combating drug smuggling: theoretical and practical aspects]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu „Lvivska politekhnika“*. Serii: yurydychni nauky. Vypusk №884 (16). №1 S.4-10. [in Ukr.].

3. Ukrainska politsiia pochala lovyty zlochytstiv z povitria. [The Ukrainian police started catching criminals from the air.] *Segodnya.ua* від 08.09.2017. URL: <https://ukr.segodnya.ua/ukraine/policiya-nachala-lovit-prestupnikov-s-vozduha-1053821.html>. [in Ukr.].

4. Andrii Kikhtenko: u 2017 rotsi politsiia vykryla 143 narkouhрупuvannia rozpovsiudzhuvachiv narkotyktiv cherez internet. [in 2017, the police exposed 143 drug groups on the Internet]. *Informatsiia Departamentu komunikatsii Natsionalnoi politsii Ukrainy* від 26.01.2018. URL: http://mvs.gov.ua/ua/news/11845_Andriy_Kihtenko_U_2017_roci_policiya_vikryla_143_narkouhрупuvannia_rozpovsiudzhuvachiv_narkotiv_cherez_Internet_FOTO.htm. [in Ukr.].

5. Aviatsiini pravyla Ukrainy «Pravyla vykorystannia povitrianoho prostoru Ukrainy»: zatverdzeni nakazom Derzhavnoi aviatsiinoi sluzhby Ukrainy, Ministerstva oborony Ukrainy від 11 travnia 2018 roku № 430/210 [Aviation rules of Ukraine “Rules of use of the airspace of Ukraine”: approved by the order of the State Aviation Service of Ukraine, Ministry of Defense of Ukraine of May 11, 2018 No. 430/210] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1056-18>. [in Ukr.].

6. V Ukraini rizko обмеzhyly vykorystannia droniv – detali. [In Ukraine, the use of drones - details has been sharply restricted]. *Radio svoboda* від 12.06.2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zaborona-droniv-ukraina/29287052.html>. [in Ukr.].

7. Na Sumshchyni politsiia ta SBU vyivlyly ta znyshchyly velyku plantatsiiu konopli. [In Sumy Oblast, police and the Security Service of Ukraine found and destroyed a large hemp plantation]. *24tv.ua* від 21.08.2018. URL: https://24tv.ua/ukrayina_tag1119. [in Ukr.].

8. Na Zaporizhzhii politseiski pid chas operatsii «Мак», vykorystovuiut helikopter ta kvadrokoptyery dlia vyivlennia nezakonnnykh posiviv konopel ta maku. [In Zaporozhye, police during Operation Mack use a helicopter and quadcopter to detect illicit cannabis and poppy crops]. *Pravda. zp* від 09.08.2018. URL: <http://zp-pravda.info/2018/08/09/na-zaporizhzhii-politseiski-pid-chas-operatsii-mak-vykorystovuiut-helikopter-ta-kvadrokoptery-dlia-vyivlennia-nezakonnnykh-posiviv-konopel-ta-maku/>. [in Ukr.].

9. V Ukraini zapushcheno pilotnyi proekt monitorynhu iz kosmosu vykorystannia silskohospodarskykh zemel. [A pilot monitoring project on agricultural land use has been launched in Ukraine]. *Ahroperspektyva*. Прес-реліз від 11.01.2019. URL: http://www.agroperspectiva.com/ru/press_release/24810. [in Ukr.].

10. Feldman V. Kosmichniy monitorynh – разом z yevropeiskymy partneramy. [Space monitoring - together with European partners]. *Demokratychna Ukraina*. Novyna від 27.11.2015. URL: <http://www.dua.com.ua/all/nauka-itekhnika/item/2151-kosmichnij-monitoring-razom-z-evropejskimi-partnerami.html>. [in Ukr.].

11. «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro yedynu informatsiynu systemu Ministerstva vnutrishnikh sprav ta pereliku yii priorytetnykh informatsiinykh resursiv» [“On Approval of the Regulation on the Uniform Information System of the Ministry of Internal Affairs and the list of its priority information resources”]: postanova KМУ vid 14.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-2018-%D0%BF>. [in Ukr.].

SUMMARY

Kozar A.V. Some aspects of special criminological prevention by the National Police of Ukraine of illegal cultivation of narcotic plants. Some areas of special criminological prevention of illegal sowing or cultivation of hypnotic poppy or hemp have been investigated by the National Police of Ukraine. It is noted that the urgent and timely task for the bodies of the National Police of Ukraine is to develop effective measures to counter the negative phenomenon in view of the modern achievements of science and technology. Thus, within the framework of the unified information system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, it is proposed to create and include in the list of priority information resources a geographical database of records of the territories in which both illegal and licensed cultivation of narcotic plants and persons involved in such activities are distributed. The necessity of developing a mechanism for attracting the technologies of satellite monitoring of land by the units of counteraction to drug crime by the National Police of Ukraine to the detection of illegal crops of sleeping pills and hemp is emphasized. It is proposed to include in the Aviation Rules of Ukraine a separate section on the regulation of the procedure for the use of unmanned aerial vehicles by units of the National Police of Ukraine and other law enforcement agencies for crime prevention. In this section, in particular, it is desirable to develop a simplified procedure for obtaining the right to fly and to extend the scope of use of quadcopter. It is stated that the special criminological prevention of National Police of Ukraine sowing or cultivation of hypnotic poppy or hemp should be based on strict observance of the norms of laws and requirements of other normative acts in this field, as well as on the principles of interaction with other law enforcement authorities, local authorities and local authorities and individual citizens, suggested ways to improve national legislation on this issue.

Keywords: sowing or cultivation of hypnotic poppy or hemp, prevention, National Police of Ukraine, improvement.

УДК 343.57

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-128-133

Ярема Т. І.®

здобувач

(Київський науково-дослідний
інститут публічного права)

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА СХИЛЯННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ДО ВЖИВАННЯ ОДУРМАНЮЮЧИХ ЗАСОБІВ

З метою реалізації положень Конвенції ООН про права дитини, ратифікованої Верховною Радою України, в державі було вжито низку організаційно-правових заходів, основним з яких стало прийняття 26.04.2001 року Закону України «Про охорону дитинства». У ньому загальнонаціональним пріоритетом було визначено забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист і всебічний розвиток. Водночас держава повинна забезпечити не лише гарантії її права на народження, але й максимально захистити її життя в цей період, оскільки діти є найбільш уразливою в соціальному та правовому сенсі категорією громадян.

У комплекс заходів, що вирішують це важливе завдання, входить і встановлення криміналь-

© Ярема Т. І., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1135-4395>

vovo4ka23@ukr.net

ної відповідальності за схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324 Кримінального кодексу України). Основним завданням цієї статті є розгляд протидії розвитку такого суспільно небезпечного явища як токсикоманія.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері кримінально-правової охорони повноцінного фізичного та морального розвитку неповнолітніх.

Предметом дослідження є кримінальна відповідальність за схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів.

Ключові слова: токсикоманія, злочин, історичний розвиток кримінальної відповідальності, кримінальна відповідальність за схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів.

Постановка проблеми. Проблема поширення наркоманії викликає занепокоєння в усьому світі. Це асоціальне явище становить реальну загрозу для правопорядку та безпеки держав, а також здоров'я як окремих осіб, так і цілих націй. Суспільна безпека передусім полягає в тому, що немедичне вживання наркотичних засобів і психотропних речовин або їх аналогів (далі – наркотиків і психотропів) активізується завдяки безперервному втягненню нових осіб до таких дій. Це стимулює стійкий попит на зазначені речовини. До того ж такий масовий негативний вплив на здоров'я населення нерідко супроводжується небезпечними наслідками (учинення тяжких злочинів або самогубства, зараження ВІЛ-інфекцією, розвиток психічних захворювань тощо). Науковці наголошують, що втягнення осіб як споживачів у незаконний наркообіг забезпечує кримінальний світ стійким попитом на заборонені засоби, тобто гарантує ринок їх збуту [1, с. 141]. Одним зі способів утягнення нових осіб (переважно молоді) у незаконний наркообіг є схиляння їх до вживання наркотиків чи психотропів. Така протиправна діяльність спричиняє стрімке поширення наркотизму серед дітей підліткового та юнацького віку. Таким чином, протиправне діяння щодо схиляння до вживання наркотиків чи психотропів, відповідальність за яке визначена у ст. 315 КК України, посідає особливе місце серед злочинів у сфері незаконного наркообігу та потребує пильної уваги практичних працівників правоохоронних органів і науковців.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемі незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів приділяли увагу чимало українських учених, серед яких Г. М. Курілов, А. А. Музика, Д. Й. Никифорчук, Ю. Г. Пономаренко, В. Г. Пшеничний, Л. В. Раєцька, Е. В. Расюк, А. В. Савченко, С. О. Сафронов, О. В. Сачко, О. М. Стрільців, Я. В. Ступник, М. С. Хруппа. Проте поза увагою дослідників залишилося питання специфіки кримінально-правової характеристики схиляння до вживання наркотичних засобів.

Метою цієї статті є дослідження особливостей кримінально-правової характеристики злочину, передбаченого ст. 315 КК України, та поняття схиляння до вживання наркотичних засобів. Активізація втягування у сферу вживання психоактивних речовин дітей підліткового та юнацького віку – це реалії сьогодення України. Із цією безпрецедентною за масштабами й наслідками проблемою українське суспільство стикнулось із середини 1980-х років.

Виклад основного матеріалу. Термін «токсикоманія» з'явився в літературі порівняно недавно. Раніше використовувалось узагальнене поняття «наркоманія», тобто звичка і хвороблива залежність від наркотичних речовин. До них належать деякі речовини рослинного походження і лікарські препарати – вони внесені до спеціального переліку наркотичних речовин, який видається Міністерством охорони здоров'я України. Водночас одурманювальну дію, здатну викликати звичку і хворобливу залежність, мають й інші лікарські препарати, якщо їх вживати не з лікувальною метою, без призначення лікаря і в отруйних дозах, а також багато токсичних речовин побутової хімії. Вживання токсичних речовин з метою сп'яніння називається токсикоманією. З медичної точки зору принципової різниці між наркоманією та токсикоманією немає: наслідки для здоров'я в обох випадках вкрай небезпечні. Різниця лише в тому, що наркотичні речовини заборонені законом і перебувають під суворим контролем, а токсичні – доступні кожному.

На чому засновано застосування лікарських засобів (снодійних і заспокійливих) з метою отримання токсичного сп'яніння? Якщо в лікувальній терапевтичній дозі вони викликають заспокійливість, розслабленість, сон, то у великій, токсичній (3–5 пігулок і більше), – загальмованість, оглушення, тобто токсичне сп'яніння. Ще більша доза – 6–7 пігу-

лок і більше – призводить до тяжкого отруєння, коли можливе порушення серцевої діяльності, зупинка дихання і навіть смертельні наслідки. На жаль, наші домашні аптечки часто нагадують склад медикаментів, нерідко з токсичною дією. Ліки лежать роками, з простроченими термінами дії, але токсичність їх не послаблюється, а може і підвищуватися.

Не менш небезпечна форма токсикоманії – вдихання парів летких органічних речовин, які застосовуються в побуті та техніці (бензин, ацетон, лаки, фарби, клей тощо). Якщо токсичні лікарські засоби вживають дорослі та старші підлітки, то «нюхання» доступне молодшим підліткам і навіть дітям, учням молодших класів.

Пари бензину вже після 2–3 вдихів викликають сп'яніння – запаморочення, нудоту, відчуття «невагомості», відчуття, що голова міняє форму і розміри, з'являються рухливі зорові галюцинації. Після 15–20-хвилинного сп'яніння виникає головний біль, розбитість. Аналогічний стан буває і при вдиханні парів ацетону й інших розчинів.

Токсичне сп'яніння речовинами побутової хімії не менш шкідливе для здоров'я, ніж вживання великих доз медикаментів чи наркотиків. Навіть одноразове вдихання парів токсичних речовин може призвести до ураження печінки, нирок, особливо нервової системи. У разі повторного вдихання швидко настає залежність від токсичних речовин з потребою вдихати їх щоденно, навіть декілька разів на день. Як же боротися з токсикоманією?

Насамперед, дома потрібен суворий контроль за вживанням сильнодіючих речовин. Зберігати їх належить у місцях, недоступних для дітей і підлітків, і, безперечно, не допускати скупчення ліків у домашніх аптечках.

Необхідно також звертати увагу на умови зберігання речовин побутової хімії. Будь-яка підозра, що підліток вживає токсичні речовини, не повинна залишатися неперевіреною.

Досить часто перші кроки до вживання таких речовин неповнолітні робили не самотійно, а під впливом знайомих, друзів, дорослих. Найбільш небезпечними в цьому випадку було визнано дії дорослих – тим більш небезпечними, коли вони були свідомими. До визнання цього факту дійшла і держава.

Тому із набуттям чинності Кримінальним кодексом СРСР 1960 року були істотно розширені норми, що передбачали відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. Так, наприклад, ст. 210 було передбачено кримінальну відповідальність «за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, пияцтво, в заняття проституцією, жебрацтвом, азартними іграми, або схиляння неповнолітніх до вживання наркотичних речовин, використання неповнолітніх з метою паразитичного існування» [2, с. 47–48].

Але лише у 1987 році КК СРСР було доповнено ст. 210.2, яка передбачала кримінальну відповідальність за втягнення неповнолітнього в немедичне вживання лікарських та інших засобів, що викликають одурманення. Вочевидь, це можна пояснити тим, що у 60–80-х роках ХХ ст. випадки вживання наркотичних і одурманюючих засобів неповнолітніми не мали масового характеру, що було викликано низкою об'єктивних причин, а саме: відсутність інформації про особливості вживання таких засобів, різко негативне ставлення до їх уживання в суспільстві, висока ціна таких засобів, широка пропаганда здорового способу життя та інше.

Подальший розвиток кримінального законодавства в означеному напрямку набув утілення в Кримінальному кодексі, прийнятому Верховною Радою України 5 квітня 2001 року. Ця подія ознаменувала собою новий етап розвитку досліджуваної нами норми. Так, ст. 324 КК України була передбачена окрема відповідальність за схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів.

Основна відмінність чинного на той час Кримінального кодексу від попереднього полягала в тому, що в ході розроблення закону були враховані не тільки досвід попередньої нормотворчості, але і результати наукових досліджень, рекомендації вчених, засновані на узагальненні судової та слідчої практики. Ст. 324 КК України 2001 року містить комплекс принципово нових положень, порівняно зі ст. 210.2 КК СРСР 1960 року, в частині кримінальної відповідальності за схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів. Наведемо основні з них:

1. Предметом злочину відповідно до ст. 210.2 КК СРСР могли бути лікарські та інші засоби, що не були наркотичними та викликали одурманення, а це дозволяє висновувати, що психотропні речовини чи їх аналоги, які викликали одурманення, теж могли бути визнані предметом зазначеного злочину.

У ст. 324 КК України предмет злочину було скориговано та чітко вказано – це одурманюючі речовини, які не є наркотичними чи психотропними або їх аналогами.

2. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 210.2 КК СРСР, полягала в різних способах втягнення неповнолітнього в немедичне вживання лікарських та інших засобів, що не є наркотичними. На той час не існувало судового тлумачення чи роз'яснення, яким чином слід розуміти «втягнення» неповнолітніх у немедичне вживання одурманюючих засобів. Якщо дотримуватися п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 1 листопада 1985 року «Про практику застосування судами законодавства, спрямованого на посилення боротьби з пияцтвом», то стосовно ст. 210 КК «втягнення» неповнолітніх у пияцтво становлять дії дорослої особи, що полягають у неодноразовому спільному вживанні з неповнолітнім спиртних напоїв, придбанні для нього спиртних напоїв тощо. Також важливо, щоб відбувалося саме немедичне вживання цих засобів, тобто без призначення лікарем або з порушенням лікарського рецепту (наприклад, у дозах, значно вищих за призначені лікарем, чи завершення строків застосування, призначених лікарем).

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 324 КК України, полягає у схилянні неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів. Згідно з п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України (далі – ППВСУ) від 27 лютого 2004 року № 2, схилення варто розуміти як будь-які умисні насильницькі дії винного, спрямовані на збудження в іншої особи бажання вжити ці засоби хоча б один раз.

3. Санкцією ст. 210.2 КК СРСР передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 5 років, тоді як ст. 324 КК України передбачено менш суворе покарання, що полягає в обмеженні волі на строк до 3 років або позбавленні волі на той самий строк.

Сучасне суспільство потребує не тільки підтримки здоров'я, безперервного підвищення рівня фізичного і духовного потенціалу громадян, умов для здорового способу життя як сучасного, так і прийдешнього покоління, але й того, щоб соціальні потреби нормативного регулювання базувалися на науково обґрунтованих і достовірних даних, що відображають якісні зміни економічного, політичного, соціально-психологічного характеру.

Враховуючи вищевикладене, можна зробити певні висновки:

1. Історичний аналіз протидії схилянню неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів дозволяє виокремити етапи виникнення та розвитку відповідальності за розглядуваний злочин.

Перший етап (дорадянський) сягає коріння перших кодифікованих джерел кримінального права, а саме часів існування «Руської Правди», триваючи аж до утворення Радянського Союзу. Законодавству цих часів притаманна наявність окремих загальних норм, спрямованих на захист прав неповнолітніх.

Другий етап (радянський) пов'язаний зі створенням і будівництвом радянської та пострадянської держави й права. З початку цього періоду й до 1987 року існували лише окремі норми про відповідальність за злочини проти неповнолітніх. Але поширення токсикоманії змусило законодавця встановити кримінально-правову заборону на розповсюдження означеного явища. Так, наприклад, у 1987 році ст. 210.2 КК СРСР було передбачено кримінальну відповідальність за втягнення неповнолітнього у немедичне вживання лікарських та інших засобів, що викликають одурманення. Настільки пізню появу відповідальності за вказані діяння можна пояснити відсутністю розгорнутої системи норм про злочини проти неповнолітніх, низьким рівнем інституціоналізації правил поведінки, консерватизмом у регулюванні суспільних відносин, а також низьким рівнем розвитку виробничих стосунків і суспільної свідомості, що не дозволяли приділяти належну увагу охороні прав неповнолітніх.

Третій етап (сучасний). Етап еволюції норм кримінального законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у немедичне вживання лікарських та інших засобів, що викликають одурманення, пов'язаний із Конвенцією про права дитини, прийнятою 20 листопада 1989 року на 44-й сесії Генеральної Асамблеї ООН та ратифікованою Верховною Радою України 27 лютого 1991 року і Конституцією України (1996 року). Прийнятим 5 квітня 2001 року Кримінальним кодексом України вперше в історії вітчизняного кримінального права встановлено кримінальну відповідальність «за схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів».

2. Встановлення кримінальної відповідальності за схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів зумовлене соціально- правовою природою нормативності людської діяльності й закономірним процесом формування юридичної норми. Підставами для кримінально-правової заборони діянь, що підпадають під ознаки ст. 324 КК України, є такі:

- прогалини в чинному кримінальному законодавстві, яке, усуваючи (певною мірою) причини розповсюдження наркоманії та алкоголізму, не забезпечувало попередження токсикоманії;
- поява нових суспільно небезпечних діянь, які сприяли розповсюдженню токсикоманії;
- динаміка розповсюдження токсикоманії та її соціально шкідливі наслідки для суспільства;
- суспільна правосвідомість, зумовлена правовими традиціями і масштабами токсикоманії.

Висновки. Протидіяти цій проблемі лише загальносоціальними заходами неможливо. Існують усталені історичні передумови визнання цього явища злочином та протидії йому досить жорсткими кримінально-правовими методами. Для криміналізації схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів законодавець, безперечно, мав усі підстави. Втім, як видно з досліджень сучасного стану проблеми, історії відповідальності, підстав та принципів криміналізації схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів, кримінально-правова регламентація відповідальності за це явище потребує подальшого вдосконалення.

Список використаних джерел

1. Данилевська Ю. О., Каменський Д. В. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення: проблеми кримінально-правової кваліфікації : практ. посіб. Луганськ : ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. 288 с.
2. Інтерв'ю головного лікаря-нарколога Львівщини М. Кабанчик. URL: <http://www.lvivpost.net/lvivnews/n/37861>.
3. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
4. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. Б. В. Сташиса, В. Я. Тація. Вид. 4-те, доп. Харків : Одиссей, 2008. 1208 с.
5. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Вид. 4-те, перероб. і доп. Харків : Право, 2010. 608 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2002. 1428 с.
7. Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. Київ : Логос, 1998. 324 с.

Надійшла до редакції 28.11.2019.

References

1. Danylevs'ka YU. O., & Kamens'kyi D. V. (2013) Zlochyyny u sferi obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rechovyn, yikh analogiv abo prekursoriv ta inshi zlochyyny proty zdorov'ya naselennya: problemy kryminal'no-pravovoyi kvalifikatsiyi [Crimes in the Circulation of Drugs, Psychotropic Substances, Their Analogues or Precursors and Other Crimes against the Health of the Population: Problems of Criminal Justice Qualification] : prakt. posib. Luhans'k : LDUVS im. E. O. Didorenka, 2013. 288 s. [in Ukr.].
2. Interv'yu holovnoho likarya-narkoloha L'vivshchyny M. Kabanchyk. [Interview with M. Kabanchyk, the chief drug addict of Lviv region]. URL: <http://www.lvivpost.net/lvivnews/n/37861>. [in Ukr.].
3. Yedynyy derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. [Single state register of court decisions]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>. [in Ukr.].
4. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny [Criminal code of Ukraine] : nauk.-prakt. koment. / YU. V. Baulin, V. I. Borysov, S. B. Havrysh ta in.; za zah. red. B. V. Stashysa, V. YA. Tatsiya. Vyd. 4-te, dop. Harkiv : Odissey, 2008. 1208 s. [in Ukr.].
5. Kryminal'ne pravo Ukrayiny [Criminal law of Ukraine] : Osoblyva chastyna : pidruchnyk / YU. V. Baulin, V. I. Borysov, V. I. Tyutyuhin ta in. ; za red. V. V. Stashysa, V. YA. Tatsiya. Vyd. 4-te, pererob. i dop. Kharkiv : Pravo, 2010. 608 s. [in Ukr.].
6. Velykyy tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy [A great explanatory dictionary

of modern Ukrainian] / uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin' : Perun, 2002. 1428 s. [in Ukr.].

7. Muzyka, A. A. (1998) Vidpovidal'nist' za zlochyny u sferi obihu narkotychnykh zasobiv. [Responsibility for crimes in the field of drug trafficking]. Kyiv : Lohos. 324 s. [in Ukr.].

SUMMARY

Yarema T. I. Criminal liability for administration of minors to be used staffing means.

In order to implement the provisions of the UN Convention on the Rights of the Child, ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine, a number of organizational and legal measures were taken in the state, the main of which was the adoption of the Law of Ukraine "On the Protection of Childhood" of April 26, 2001. In it, the national priority was to ensure the realization of the rights of the child to life, health care, education, social protection and comprehensive development. At the same time, the state must ensure not only the guarantee of its right to a birth, but also maximally protect its life during this period, since children are the most vulnerable in the social and legal sense of the category of citizens.

The complex of measures that solve this important task is also the establishment of criminal responsibility for juvenile inclining to the use of stuttering agents (Article 324 of the Criminal Code of Ukraine). The main objective of this article is to counteract the development of such a socially dangerous phenomenon as substance abuse.

The object of research is social relations in the field of criminal law protection of full-fledged physical and moral development of minors.

The subject of the investigation is criminal liability for juvenile delinquency to the use of stuttering agents.

The historical analysis of counter inducement of minors to the use of intoxicating substances has allowed the author to distinguish three stages of origin and development of responsibility for the analyzed offense: pre-Soviet, Soviet and modern.

The establishment of criminal liability for inciting minors to the use of intoxicating means is conditioned by the social and legal nature of the normative nature of human activity and the regular process of forming a legal rule.

The legislator undoubtedly had every reason to criminalize the predisposition of minors to the use of intoxicating substances. However, as studies of the current state of the problem, the history of responsibility, the grounds and principles of criminalization of juvenile drug abuse, the criminal legal regulation of liability for this phenomenon needs further improvement.

Keywords: *substance abuse, crime, historical development of criminal responsibility, criminal liability for juvenile detention to the use of stupefying drugs.*

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

УДК 343.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-134-139

Пчеліна О. В. ©

доктор юридичних наук, доцент
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

ПРО ЗВ'ЯЗОК КРИМІНАЛІСТИКИ З ІНШИМИ НАУКАМИ

З'ясовано, що зв'язок криміналістики з іншими науками зумовлений її предметом і завданнями. Проаналізовано наукові підходи до визначення предмета та природи науки «криміналістика». Зазначено, що природа криміналістики породжує необхідність її звернення до досягнень інших галузей знань і їх пристосування для своїх потреб. Охарактеризовано зв'язки криміналістики з іншими галузями знань з урахуванням її подвійної природи (юридичної та природничо-технічної). Відзначено, що зв'язки між криміналістикою й іншими науками є взаємними, оскільки криміналістика водночас використовує досягнення інших галузей знань для полегшення виконання її завдань і стимулює інші науки на нові досягнення, які дозволяють боротися з кримінальними проявами в нашому суспільстві.

Ключові слова: криміналістика, наука, зв'язок, система, галузь знання, предмет, природа.

Постановка проблеми. Криміналістика відіграє важливу роль у забезпеченні належної діяльності з організації ефективного досудового розслідування та судового провадження. Це наука, метою якої є розроблення нових та вдосконалення існуючих методів, засобів і прийомів збирання, дослідження, оцінки та використання доказів у рамках кримінального провадження. У зв'язку з цим загальноприйнято називати криміналістику прикладною наукою. Адже вона безсумнівно озброює працівників правоохоронних органів знаннями, вміннями та навиками правильного планування, організації та власне досудового розслідування злочинів окремих видів, а також судового провадження [7, с. 218]. Відповідно очевидними є і її зв'язки з іншими науками, які у своїй сукупності дозволяють вирішувати поставлені перед нею завдання. Тому вважаємо актуальним питання про визначення характеру та змісту наявних зв'язків криміналістики з іншими галузями знань.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Місце криміналістики в загальній системі наук неодноразово було предметом дослідження у працях В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, О. М. Васильєва, І. О. Возгріна, В. К. Гавло, Ю. П. Гармаєва, І. Ф. Герасимова, М. В. Даньшина, Л. Я. Драпкіна, В. А. Журавля, Є. П. Іщенко, О. Н. Колесниченко, В. О. Образцова, М. О. Селіванова, Р. Л. Степанюка, В. Г. Танасевича, С. Н. Чурилова, Б. М. Шавера, В. Ю. Шепітька, А. В. Шмоніна, М. П. Яблокова, І. М. Якімова та інших учених. Однак, основний масив названих наукових досліджень, як цілком слушно відзначає з цього приводу М. В. Даньшин, позбавлені системного характеру. Проблема місця криміналістики в системі наукового знання комплексно не досліджувалася, в результаті чого питання про наявність і харак-

© Пчеліна О. В., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0224-1767>

pchelinaov@icloud.com

тер системних зв'язків криміналістики з іншими науковими уявленнями в основному залишалося поза увагою [2, с. 73-74]. У контексті вищезазначеного **метою** представленої статті є визначення характеру та змісту наявних зв'язків криміналістики з іншими галузями знань.

Виклад основного матеріалу. У наукових джерелах найбільш розповсюдженою є позиція, згідно з якою криміналістика, використовуючи теоретичні положення та методи природничих і технічних наук, за своєю природою є юридичною наукою, оскільки тісно пов'язана з кримінальним правом, кримінальним процесом і кримінологією, які утворюють блок (цикл) кримінальних наук. Цей зв'язок, на думку вчених, значною мірою обумовлений спільним об'єктом вивчення цих наук, який утворюють два взаємопов'язані види людської діяльності: «злочинна діяльність – боротьба зі злочинністю» [5, с. 25]. Разом із тим, ні в кого не викликає сумнівів і той факт, що криміналістика перебуває у певному взаємозв'язку зі спеціальними прикладними галузями знань. Це обумовлюється тим, що криміналістика як спеціальна, комплексна, інтегральна юридична наука має тенденції встановлення її предметних зв'язків з іншими науками [2, с. 73].

Із зазначеного помітно, що криміналістика насправді є прикладною наукою, яка імплементує в себе досягнення інших галузей знань. При цьому останні можуть бути як юридичними, так і неправовими науками. Більше того, варто відмітити, що зв'язок криміналістики з іншими науками є взаємним, двостороннім. Адже природа криміналістичних знань обумовлює необхідність використання досягнень інших наук, у той час як завдання криміналістики, продиктовані потребами суспільства в наявності нових засобів і методів боротьби зі злочинністю, породжують необхідність розвитку інших галузей знань. У контексті наведеного цілком поділяємо думку, що природа криміналістичних знань – це не комплекс якихось складових частин, не механічне поєднання даних різних наук, а глибокий синтез знань, об'єднаних у межах предмета та змісту криміналістики [11, с. 21].

Таким чином, неможливо з'ясувати характер і зміст наявних зв'язків криміналістики з іншими науками без попереднього визначення її предмета. Це зумовлено тим, що, як зазначає В. А. Журавель, дослідження наукознавчих проблем криміналістики передбачає необхідність з'ясування її місця в системі наук та визначення характеру міждисциплінарних зв'язків, які зумовлені природою криміналістики, предметом її дослідження, колом завдань, що постають перед цією галуззю знань. Криміналістику традиційно відносять до числа наук кримінально-правового циклу, що динамічно розвиваються. Вона за своєю природою має багатоаспектні міждисциплінарні зв'язки з різноманітними галузями знань. При цьому ці зв'язки не обмежуються суто юридичною спрямованістю, а стосуються технічних і природничих наук. І це не випадково, оскільки в різні історичні періоди криміналістику розглядали як природничо-технічну науку, науку подвійної природи або юридичну науку [3, с. 227].

У зв'язку із вищезазначеним вважаємо, що для того, щоб з'ясувати місце криміналістики в системі наук, потрібно передусім визначити її предмет і завдання. Саме природа криміналістики породжує необхідність її звернення до досягнень інших галузей знань і їх пристосування для своїх потреб. У той же час інші науки, з урахуванням наявних суспільних викликів на вдосконалення методів боротьби зі злочинністю, розробляють їх. Відповідно прослідковується тісний і взаємний зв'язок між науками. Як зазначає В. А. Журавель, останніми роками сфера застосування криміналістичних знань значно розширилася і на цей час предметно не обмежується лише кримінальними правопорушеннями, а поширюється на суспільні відносини, які потребують правового регулювання [3, с. 228].

Так, розповсюдженою та загальноновживаною є позиція, згідно з якою криміналістику визначають насамперед як юридичну науку, основу, «стрижень» якої незалежно від впливу на неї науково-технічного прогресу становлять дані її загальної теорії, тактики і методики розслідування [3, с. 229]. Ще за часів побудови «унікальної» радянської криміналістики було розпочато обґрунтування криміналістики не як допоміжної науки, що пристосовує досягнення інших наук до вирішення завдань кримінального судочинства, а як «науки про розслідування» [8, с. 226].

Зокрема, В. Ю. Шепітько, поділяючи думку про юридичну природу криміналістики, відзначає, що потреба в криміналістиці, використання її даних у різних сферах, певні процеси інтеграції та диференціації наукового знання не змогли привести до суттєвої зміни предмета криміналістики, котра, як і раніше, залишається наукою про закономірності злочинної діяльності і її відображення у джерелах інформації» [12, с. 43]. Тобто вчений зазначає, що криміналістика – це юридична наука, яка вивчає закономірності злочинної діяльності та закономірності криміналістичної діяльності. Дещо подібну позицію відстоюють і автори підручника «Криміналістика», визначаючи криміналістику в сучасних умовах як систему знань про закономірності утворення (формування, виникнення), виявлення (встановлення), фіксації, вилучення, дослідження, оцінки та використання інформації, придатної для перевірки чи встановлення будь-яких фактів, подій, явищ, а також про розробку на основі пізнаних закономірностей прийомів, способів, методів, методик, технологій, інструментів, матеріалів, приладів та їх комплексів та інших засобів оптимізації роботи з такою інформацією. При цьому відзначається, що криміналістика за своєю природою є системою багатогранних знань, які використовуються у різних сферах суспільного життя [6, с. 11, 18]. Саме в такій деталізації предмета криміналістики й проявляються основні напрямки використання досягнень різних галузей знань для вирішення основних завдань як криміналістики, так і кримінального провадження зокрема.

Разом із тим, варто відзначити той факт, що помилково обмежувати предмет криміналістики, визначаючи її виключно як юридичну науку. Це пояснюється тим, що неможливо здійснювати кримінальне провадження без використання відповідних засобів і методів, які розробляються та базуються на досягненнях інших наук, природа яких не є правовою. Зокрема, це стосується такого розділу криміналістики як криміналістична техніка. У зв'язку із зазначеним поділяємо позицію вчених стосовно того, що криміналістиці притаманна подвійна природа, яку інколи іменують інтегрованою чи синтетичною. У контексті зазначеного вбачається правильною думка П. І. Тарасова-Радіонова щодо існування в криміналістиці двох напрямів – основного (розслідування злочинів) і допоміжного (методи дослідження окремих видів речових доказів). Якщо перший напрям за своєю суттю є правовим, то другий – технічним, так як базується на переробленні та пристосуванні для цілей розслідування кримінальних правопорушень досягнень природничих і технічних наук. Неправовий характер другого напрямку криміналістики пов'язується не з безпосередньою діяльністю слідчого, а з діяльністю експерта-спеціаліста з питань, що потребують спеціальних знань [10, с. 153 – 154].

Тому, враховуючи вищенаведені наукові погляди з визначення предмету та природи криміналістичної науки, цілком поділяємо думку С. П. Лапти та Р. Л. Степанюка стосовно необхідності визначити подвійну природу криміналістики та розширити реальні можливості проводити наукові дослідження у галузі криміналістики не лише юристами, а й фахівцями з інших галузей знань [8, с. 231]. А із зазначеного можна помітити, що й зв'язок криміналістики з іншими науками також полягає в інтеграції досягнень інших наук і пристосуванні їх до вирішення власних завдань [4, с. 54].

Так як криміналістика характеризується поєднанням юридичної та природничо-технічної природи, то логічним є той факт, що вона перебуває у тісних зв'язках як з юридичними науками, так і з іншими прикладними галузями знань, у тому числі природних і технічних. При цьому, як слушно відзначає В. А. Журавель, наявність тісних взаємин криміналістики з природничими і технічними науками не є випадковою, оскільки однією з функцій саме криміналістики є трансформація, творче перероблення й адаптація доробку цих галузей знань для створення нового наукового продукту [3, с. 231].

Говорячи про зв'язки криміналістики з правовими науками, варто відзначити, що основний вплив на неї справляють саме науки кримінально-правового циклу. Зокрема, мова йде про кримінальне процесуальне право, кримінальне право, кримінологію, теорію оперативно-розшукової діяльності. Як зазначають П. Д. Біленчук, Г. С. Семаков, процесуальний закон є формою реалізації криміналістичної техніки та слідчої і судової тактики в методиці розслідування конкретних видів злочинів. Тому збирають

і досліджують докази тільки згідно з нормами кримінального процесуального законодавства [1, с. 115]. А значить і криміналістичні положення повинні співпадати із законодавчими приписами, не суперечити їм.

Поряд із кримінальним процесуальним правом невід'ємний вплив на криміналістику здійснює і теорія оперативно-розшукової діяльності. Цей зв'язок виражений насамперед у прийомах, що використовуються, засобах виявлення та збирання джерел доказової інформації, виявлення ознак злочину. Проте оперативно-розшукова діяльність вирізняється мобільністю, негласністю застосування технічних засобів і тактичних прийомів, унаслідок чого збирають тільки орієнтовну інформацію, а не доказову. Для того, щоб орієнтовна інформація набула статусу доказової, її потрібно задокументувати процесуальними засобами. Під час проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій застосовують різні оперативно-технічні засоби [1, с. 115].

Не менший вплив на науку «криміналістику» здійснює кримінальне право, оскільки такі категорії останнього як «склад злочину», «спосіб злочину», «співучасть у злочині» й інші є визначальними для багатьох теоретичних положень криміналістики. Зокрема, кримінально-правова характеристика злочинів окремих видів є базою для формування криміналістичної характеристики відповідних злочинів і розроблення рекомендацій щодо завдань розслідування і засобів їх вирішення [5, с. 25].

Окремо слід відзначити, що названі вище науки (кримінальне процесуальне право, кримінальне право, теорія оперативно-розшукової діяльності) напряму залежать від положень нормативно-правових актів, які регулюють сферу охорони прав і свобод людини та громадянина від суспільно небезпечних діянь. Ураховуючи, що вітчизняне законодавство є мінливим, особливо в останні роки реформування системи судоустрою та правоохоронної діяльності, згадані галузі права та відповідні їм науки зазнали суттєвих змін у частині регулювання діяльності з виявлення, розкриття, розслідування та попередження кримінальних правопорушень, а також кваліфікації останніх. Названі зміни, безперечно, змінили усталений підхід до класифікації кримінальних правопорушень і їх кваліфікації, до процедури їх досудового розслідування та судового провадження, до порядку застосування негласних заходів у рамках кримінального провадження. В результаті зазнають змін і положення криміналістичної науки, зокрема в частині криміналістичної тактики та криміналістичної методики.

Разом із тим, варто погодитися з твердженням М. В. Даньшина з приводу того, що криміналістика є спеціальною, комплексною, інтегральною юридичною наукою, бо володіє різнобічними зв'язками з багатьма галузями юридичної науки і використовує їхні знання у своїх цілях. При цьому вона не втручається у сфери інших юридичних наук і механічно не поглинає їх. І в той самий час сама не розчиняється в інших знаннях. Криміналістика лише синтезує їхні різні дослідження з питань протидії злочинності, що проводяться представниками інших юридичних наук, реєструє окремі їхні досягнення і положення, які стикаються до певної міри з проблемами злочинності, творчо адаптує подібні запозичення для своїх потреб, а окремими з них керується у напрямку розробки і застосування власного арсеналу знань. Спираючись на все це, криміналістика формулює і обґрунтовує власні висновки, положення та рекомендації. Запозичені таким чином знання використовуються в криміналістиці також для створення і вдосконалення власного понятійного апарату. Окремі методи інших юридичних наук використовуються, переорієнтовуються при здійсненні криміналістикою основного свого спеціального призначення – слугувати для розкриття і розслідування злочинів [2, с. 76].

Так, структура криміналістичної тактики повинна включати не тільки рекомендації стосовно тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій, а й негласних слідчих (розшукових) дій. Щодо криміналістичної методики, то вона повинна витікати із принципових положень з доказування злочинів, сформульованих науками кримінального процесу та кримінального права [9, с. 91 – 92]. Зокрема, з урахуванням поділу кримінальних правопорушень на кримінальні проступки та злочини, а також відповідного поділу досудового розслідування на такі форми як дізнання та досудове слідство, наукові підходи до визначення видів і структури криміналістичної методики теж зазнають змін.

Поряд із вищезазначеним особливе місце в системі зв'язків криміналістики з іншими науками займають неправові галузі знань. Зокрема, мова йде про природничі та суспільні науки, такі як фізика, хімія, біологія, кібернетика, інформатика, судова медицина, судова психіатрія, судова експертологія, судова психологія, логіка, теорія управління, наукова організація праці тощо. Напрацювання цих наук дозволяє розробляти, а також пристосовувати для досягнення завдань криміналістики технічні засоби та прийоми їх використання. Як приклад, у вітчизняній криміналістичній науці й експертній діяльності останнім часом активно впроваджується використання досягнення такого вчення науки біології, як біометрія. Зокрема, особлива увага приділяється застосуванню методів генетичної ідентифікації особи.

Висновки. Отже, характеризуючи наявні зв'язки криміналістики з іншими науками, можливо окреслити їх як взаємні й зумовлені її природою. Криміналістика використовує досягнення інших галузей знань для полегшення виконання своїх завдань, які тісно переплітаються із завданнями кримінального провадження. Водночас потреби криміналістичної науки нерідко стимулюють інші науки до нових досягнень (звершень), які дозволяють боротися з кримінальними проявами в нашому суспільстві.

Список використаних джерел

1. Біленчук П. Д., Семаков Г. С. Криміналістика. Кредитно-модульний курс: підруч. ; за ред. П. Д. Біленчука. 4-те вид., змін., допов. і доопр. Київ : ВД «Дакор», 2014. 520 с.
2. Даньшин М. В. Взаємозв'язок криміналістики зі спеціальними прикладними галузями знань. *Форум права*. 2013. № 4. С. 73-77. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_4_15.pdf (дата звернення: 29.05.2019).
3. Журавель В. А. Міжнаукові зв'язки криміналістики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 227 – 237.
4. Журавель В. А. Вибрані твори. Харків: Апостіль, 2016. 704 с.
5. Криміналістика: підручник / [В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв]; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х.: ХНУВС, 2011. 666 с.
6. Криміналістика: підручник / В. В. Пяковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко та ін. К.: «Центр учбової літератури», 2015. 544 с.
7. Пчеліна О. В. Принципи та завдання побудови методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 217-220. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2014/60.pdf (дата звернення: 29.05.2019).
8. Степанюк Р. Л., Лапта С. П. Щодо природи криміналістичної науки. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 222 – 234.
9. Танасевич В. Г. Теоретические основы методики расследования преступлений. *Советское государство и право*. 1976. № 6. С. 90 – 94.
10. Тарасов-Радионон П. И. Советская криминалистика. *Вестник университета имени О. Е. Кутафцина (МГЮА)*. 2016. № 8. С. 150 – 157.
11. Удовенко Ж. В. Криміналістика: конспект лекції / за заг. ред. Галагана В. І. Київ : «Центр учбової літератури», 2016. 320 с.
12. Шепитько В. Ю. Криминалистика XXI века: предмет познания, задачи и тенденции в новых условиях. *Современное состояние и развитие криминалистики* : сб. науч. тр. / под ред. Н. П. Яблокова и В. Ю. Шепитька. Харьков: Апостиль, 2012. С. 41 – 55.

Надійшла до редакції 27.11.2019.

References

1. Bilenchuk, P. D. & Semakov, H. S. (2014) Kryminalistyka. Kredytно-modul'nyy kurs [Forensics. Credit-module course]: pidruchnyk / za red. P. D. Bilenchuka. 4-te vyd., zmin., dopov. i doopr. K.: VD «Dakor». 520 s. [in Ukr.].
2. Dan'shyn, M. V. (2013) Vzayemozv'yazok kryminalistyky zi spetsial'nymy prykladnymy haluzzyamy znan' [The Relationship of Forensic Science with Specialized Applied Fields of Knowledge]// *Forum prava*. № 4. S. 73-77. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_4_15.pdf (data zvernennya: 29.05.2019). [in Ukr.].

3. Zhuravel', V. A. (2013) Mizhnaukovi zv'yazky kryminalistyky. [Inter-scientific communications of forensics]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi pravovykh nauk Ukrainy*. № 3 (74). S. 227 – 237. [in Ukr.].
4. Zhuravel', V. A. (2016) Vybrani tvory. [Selected works]. Kharkiv: Apostil'. 704 s. [in Ukr.].
5. Kryminalistyka [Forensics]: pidruchnyk (2011) / [V. D. Bernaz, V. V. Biryukov, A. F. Volobuyev]; za zah. red. A. F. Volobuyeva; MVS Ukrainy, Khark. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv: KhNUVS. 666 s. [in Ukr.].
6. Kryminalistyka [Forensic science]: pidruchnyk / V. V. Pyaskovs'kyu, YU. M. Chornous, A. V. Ishchenko ta in. K.: «Tsentr uchbovoyi literatury», 2015. 544 s. [in Ukr.].
7. Pchelina, O. V. (2014) Pryntsyipy ta zavdannya pobudovy metodyky rozsliduvannya zlochyniv u sferi sluzhbovoyi diyal'nosti [Principles and tasks of construction of methods of investigation of crimes in the sphere of official activity]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 6. S. 217-220. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2014/60.pdf (data zvernennya: 29.05.2019). [in Ukr.].
8. Stepanyuk, R. L. & Lapta S. P. (2018) Shchodo pryrody kryminalistychnoy nauky. [Concerning the nature of forensic science]. *Visnyk kryminolohichnoyi asotsiatsiyi Ukrainy*. № 2 (19). S. 222 – 234. [in Ukr.].
9. Tanasevych, V. H. (1976) Teoretycheskye osnovy metodyky rassledovannya prestuplenyy. [Theoretical foundations of the methodology of crime investigation]. *Sovet-skoie hosudarstvo y pravo*. № 6. S. 90 – 94. [in Russ.].
10. Tarasov-Radyonov, P. Y. (2016) Sovet-skaya kryminalistyka. [Soviet forensics]. *Vestnyk unyversyteta ymeny O. E. Kutafsyna (MHYUA)*. № 8. S. 150 – 157. [in Russ.].
11. Udovenko, Zh. V. (2016) Kryminalistyka: konspekt lektsiyi [Forensics: lecture lecture]/ za zah. red. Halahana V. I. K.: «Tsentr uchbovoyi literatury». 320 s. [in Ukr.].
12. Shepyt'ko, V. YU. (2012) Kryminalistyka XXI veka: predmet poznannya, zadachy y tendentsyy v novykh uslovyakh [Forensic science of the 21st century: the subject of knowledge, tasks and tendencies in new conditions]// *Sovremennoe sostoyanye y razvytye kryminalistyky: sb. nauch. tr. / pod red. N. P. Yablokova y V. YU. Shepyt'ka*. Khar'kov: Apostyl'. S. 41 – 55. [in Russ.].

SUMMARY

Pchelina O. V. Relation of forensics with other sciences. The article states that criminalistics plays an important role in ensuring proper activities for the organization of effective pre-trial investigation and judicial proceedings. It is a science that pursues the goal of developing new and improving existing methods, tools and techniques for collecting, researching, evaluating and using evidence in a criminal proceeding. Accordingly, its connections with other sciences, which in their totality allow to solve the tasks set before it, are obvious. It was found out that the connection of criminalistics with other sciences is due to its subject and tasks. The scientific approaches to the definition of the subject and nature of science “criminalistics” are analyzed. It is noted that the nature of criminalistics raises the need for its appeal to the achievements of other branches of knowledge and their adaptation for their needs. The links between criminalistics and other branches of knowledge, taking into account its dual nature (legal and natural-technical), are described. It is noted that criminalistics is in fact an applied science that implements the achievements of other branches of knowledge. At the same time, the latter can be both legal and inappropriate sciences. It is noted that the main impact on criminalistics is precisely the science of the criminal-legal cycle—criminal procedural law, criminal law, criminology, the theory of operational and investigative activities. It is indicated that a special place in the system of links of criminalistics with other sciences is taken by the illegal branches of knowledge (physics, chemistry, biology, cybernetics, informatics, forensic medicine, forensic psychiatry, forensic psychology, logic, management theory, scientific organization of labor, etc.). It is noted that the links between criminalistics and other sciences are reciprocal, since criminalistics simultaneously uses the achievements of other branches of knowledge to facilitate the fulfillment of its tasks and stimulates other sciences to new achievements that allow the struggle with the criminal manifestations in our society.

Keywords: *criminalistics, science, communication, system, branch of knowledge, subject, nature.*

УДК 343.13:004(575.3)
DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-140-145

Столітній А. В. ©
доктор юридичних наук, доцент
(Державне бюро розслідувань)

ЕЛЕКТРОННИЙ СЕГМЕНТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ТАДЖИКИСТАНУ

Статтю присвячено дослідженню електронного сегмента в кримінальному процесуальному законодавстві Таджикистану.

Установлено, що в Таджикистані передбачено спеціалізований інструмент кримінального процесу у формі електронних засобів контролю (аналог вітчизняних «електронних браслетів»). Також передбачено неспеціалізовані інструменти кримінального процесу, що визначені прямо (Єдиний державний реєстр забезпечених зобов'язань, Єдиний державний реєстр нерухомого майна та прав на нього, технічні засоби, науково-технічні засоби) чи опосередковано (стенографічні фото-, звуко-, відео-, кіно- записувальні технічні засоби). Досліджено застосування доказів, зафіксованих в електронному форматі. Зокрема, передбачено відтворення під час судового розгляду звукозапису та відеозапису показань підсудного, потерпілого і свідка. Доказами можуть вважатись прослухані та зафіксовані телефонні розмови, електронні, відео- та аудіозаписи спостереження. Також до документів можуть належати матеріали фотозйомки, кінозйомки, звукозапису і відеозапису, електронні джерела інформації та інші джерела інформації. У кримінальному процесі Таджикистану передбачено електронну фіксацію слідчих дій: при провадженні слідчих дій можуть застосовуватися технічні засоби і використовуватися науково обгрунтовані способи виявлення, фіксації та вилучення слідів злочину і речових доказів; для забезпечення повноти протоколу слідчої дії можуть бути застосовані стенографічний запис, звукозапис і відеозапис, матеріали яких зберігаються при справі. Також встановлено, що протоколи слідчих дій є доказами у кримінальній справі.

Врегульовано питання ознайомлення з матеріалами справи, під час якого обвинувачений і захисник можуть знімати копії з документів, у тому числі за допомогою технічних засобів. Обвинувачений, що перебуває на свободі, може викликатися на допит до прокурора, слідчого, дізнавача телефонограмою або телеграмою. Встановлено, що під час судового розгляду фотозйомка, кінозйомка і відеозапис допускаються з дозволу головуючого у справі та за згодою сторін.

Ключові слова: кримінальний процес, електронний сегмент, Таджикистан, інструменти кримінального процесу, електронна фіксація.

Постановка проблеми. Тривалий розвиток електронної складової кримінального процесу України зумовлює потребу його дослідження у кримінальному процесі закордонних держав, зокрема пострадянського блоку. Одним з прикладів є електронний сегмент кримінального провадження Таджикистану, що ілюструє цікаві приклади застосування електронних технологій під час кримінального провадження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми свідчить, що окремі питання кримінального процесу Таджикистану досліджувались вітчизняними вченими в порівнянні із законодавством України та інших держав. Водночас відсутні комплексні дослідження електронної складової в кримінальному процесі Таджикистану, що зумовлює актуальність цієї статті.

Метою цієї праці є дослідження електронного сегменту в кримінальному процесуальному законодавстві Таджикистану.

© Столітній А. В., 2019
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2886-9379>
stoleta@ukr.net

Виклад основного матеріалу. У ч. 2 ст. 110 КПК Таджикистану передбачено спеціалізований інструмент кримінального процесу у формі електронних засобів контролю (аналог вітчизняних «електронних браслетів»), застосування яких може супроводжувати запобіжний захід у вигляді домашнього арешту. При цьому на підозрюваного покладається обов'язок носити при собі електронний засіб контролю та забезпечувати його роботу.

Передбачено неспеціалізовані інструменти кримінального процесу: Єдиний державний реєстр забезпечених зобов'язань та Єдиний державний реєстр нерухомого майна та прав на нього, до яких уповноважений орган вносить відомості про накладення та скасування арешту на майно (ч. 2, ч. 8 ст. 116 КПК Таджикистану); технічні засоби (ч. 1 ст. 57, ч. 4, ч. 7 ст. 172, ч. 3 ст. 183, ч. 3 ст. 87, ч. 5 ст. 201, ч. 1 ст. 241 КПК Таджикистану), науково-технічні засоби (ч. 4 ст. 57 КПК Таджикистану). Неспеціалізовані інструменти кримінального процесу опосередковано передбачено при вказівці на конкретні способи фіксації інформації (фотографування, звукозапис тощо), що вказує на застосування: стенографічні (ч. 2 ст. 172 КПК Таджикистану), фото- (ч. 4 ст. 172, ч. 3 ст. 183, ч. 3 ст. 188 КПК Таджикистану тощо), звуко-, відео- (ч. 2, ч. 4 ст. 172, ч. 3 ст. 183, ч. 3 ст. 188, ч. 1, ч. 5 ст. 201 КПК Таджикистану тощо), кінозаписувальні технічні засоби (ч. 4 ст. 172 КПК Таджикистану тощо). Також неспеціалізовані інструменти кримінального процесу можна виокремити зі способу виготовлення процесуальних документів: технічні засоби – щодо вироку (ч. 2 ст. 341 КПК Таджикистану); комп'ютер – щодо протоколу слідчої дії (ч. 2 ст. 172 КПК Таджикистану).

Ефективність застосування технічних засобів під час кримінального провадження забезпечується шляхом залучення спеціаліста. Згідно з ч. 1 ст. 57 КПК Таджикистану спеціаліст, серед іншого, залучається для сприяння дізнавачу, слідчому, прокурору, суду, судді в застосуванні технічних засобів. У ч. 4 ст. 57 КПК Таджикистану визначено обов'язок спеціаліста щодо участі у проведенні слідчих дій і в судовому розгляді, використовуючи в тому числі науково-технічні засоби для виявлення та надання доказів і їх обґрунтування.

Електронна форма фіксації доказів. Відповідно до ст. 81 КПК Таджикистану, доказами у кримінальній справі є складені в передбаченому Кодексом порядку протоколи слідчих дій, що засвідчують обставини, встановлені при огляді, освідчуванні, виїмці, обшуку, затриманні, пред'явленні для впізнання, перевірці показань на місці події, слідчому експерименті, прослуховуванні телефонних розмов, інших технічних засобів зв'язку, а також протоколи судового засідання, що складені відповідно до встановленого Кодексом порядку. Згідно з ч. 4 ст. 86 КПК Таджикистану, відомості в усній і в письмовій формі, у вигляді аудіо- та відеозапису, а також предмети і документи, які можуть бути доказами, має право подати підозрюваний, обвинувачений, захисник, обвинувачений, підсудний, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники, громадяни, посадові особи підприємств, установ та організацій.

Показання. Відповідно до ч. 1 ст. 312 КПК Таджикистану, оголошення під час судового розгляду показань підсудного або його пояснень, даних при провадженні дізнання чи досудового слідства, а також відтворення доданих до протоколу допиту звукозапису його показань, відеозапису може бути за клопотанням сторін та з ініціативи суду, судді: якщо є істотні суперечності між показаннями, даними підсудним у ході попереднього слідства або дізнання в суді; у разі відмови підсудного від дачі показань у суді; коли справа розглядається за відсутності підсудного. Вказані правила поширюються також на випадки оприлюднення свідчень підсудного, даних раніше в суді (ч. 2 ст. 312 КПК Таджикистану). Відповідно до ч. 1 ст. 317 КПК Таджикистану, оголошення на суді показань потерпілого і свідка, даних при провадженні дізнання чи досудового слідства, а також відтворення звукозапису їх показань, відеозапису допиту допускається за клопотанням сторін у випадках: якщо є істотні суперечності між цими показаннями і показаннями, даними в суді; у разі відсутності в судовому засіданні потерпілого або свідка з причин, що виключають можливість їх явки в суд. Указані правила поширюються також на випадки оголошення свідчень потерпілого і свідка, даних раніше в суді (ч. 2 ст. 317 КПК Таджикистану). У судо-

вому засіданні можуть бути також оголошені свідчення потерпілого і свідка, що допитані судом відповідно до ч. 2 ст. 307 Кодексу – допит свідка, потерпілого тощо, що з'явилися в судове засідання до винесення ухвали (постанови) про відкладення розгляду справи (ч. 3 ст. 317 КПК Таджикистану). Не допускається відтворення звуко-, відеозапису показань підсудного (ч. 3 ст. 312 КПК Таджикистану), потерпілого і свідка (ч. 4 ст. 317 КПК Таджикистану) без попереднього оголошення показань, що містяться у відповідному протоколі допиту або протоколі судового засідання. Про відтворення показань у протоколі судового засідання робиться відмітка (ч. 3 ст. 312 КПК Таджикистану).

Речові докази. Відповідно до ч. 2 ст. 79 КПК Таджикистану, якщо речові докази через громіздкість чи з інших причин не можуть зберігатися при кримінальній справі, вони повинні бути сфотографовані, опечатані, і зберігатися в місці, вказаному особою, яка провадить дізнання: слідчим, прокурором, судом, суддею, про що в справі повинна бути відповідна довідка. Аналогічні вимоги щодо порядку фотографування передбачено щодо предметів при визначенні в ч. 3 ст. 185 КПК Таджикистану питання про огляд і зберігання речових доказів. Згідно з ч. 5 ст. 185 КПК Таджикистану, у випадках призупинення попереднього слідства у кримінальних справах про незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин у великому або особливо великому розмірах з підстав, передбачених абзацами першим і другим ч. 1 ст. 230 Кодексу, на підставі постанови слідчого і за згодою прокурора, з обов'язковою участю фахівця і понятих із застосуванням відеозапису і фотографування, від загальної маси речових доказів для долучення до кримінальної справи вилучаються зразки в розмірі не менше початкової межі великого чи особливо великого розмірів наркотичних засобів і психотропних речовин, передбачених у додатку 1 Кримінального кодексу Республіки Таджикистан. Частина наркотичних засобів і психотропних речовин, що залишилася, знищується відповідно до законодавства Республіки Таджикистан та в порядку, встановленому Урядом Республіки Таджикистан.

Документи. Частина 2 ст. 72 КПК Таджикистану прямо передбачає, що доказами можуть вважатись прослухані та зафіксовані телефонні розмови, електронні, відео- і аудіозаписи спостереження. Крім того, ч. 2 ст. 82 КПК Таджикистану вказує, що документи можуть містити відомості, зафіксовані як у письмовій, так і в іншій формі. До документів можуть належати матеріали фото- і кінозйомки, звуко- і відеозапису, електронні джерела інформації та інші джерела інформації, наведені в порядку, передбаченому ст. 86 КПК Таджикистану, та визнані доказами у справі.

Висновок експерта. Відповідно до ч. 2 ст. 217 КПК Таджикистану, висновок експерта надається в письмовому вигляді і підписується експертом (експертами). До висновку експерта повинно бути додано речові докази, що залишилися після дослідження, зразки, отримані експериментальним шляхом і використовуються для порівняння, а також фотографії, схеми, графіки, таблиці та інші додаткові матеріали, що підтверджують висновки експерта. Додаток до висновку також підписується експертом.

Процесуальні дії. Під час ознайомлення з матеріалами справи, слідчим на прохання обвинуваченого або його захисника відтворюються фонограми, відеозаписи, кінофільми, слайди, якщо такі додано до протоколів слідчих дій (ч. 1 ст. 241 КПК Таджикистану). Обвинувачений і захисник у процесі ознайомлення з матеріалами справи можуть знімати копії з документів, в тому числі за допомогою технічних засобів, які повинні бути завірені слідчим (ч. 2 ст. 241 КПК Таджикистану). У порядку міжнародного співробітництва, відповідно до ч. 2 ст. 476 КПК Таджикистану, вимога про видачу особи, яка перебуває на території іноземної держави, повинна також містити фотографії зашудженого (обвинуваченого).

Електронна фіксація слідчих дій. Відповідно до ч. 2 ст. 341 КПК Таджикистану, вирок повинен бути написаний або виготовлений за допомогою технічних засобів. Згідно з ч. 3 ст. 171 КПК Таджикистану, під час провадження слідчих дій можуть застосовуватися технічні засоби і використовуватися науково обґрунтовані способи виявлення, фіксації та вилучення слідів злочину і речових доказів. Відповідно до ч. 2 ст. 172 КПК Таджикистану, протокол слідчої дії може бути написаний від руки або

надрукований на машинці, або виготовлений комп'ютерним способом. Для забезпечення повноти протоколу слідчої дії можуть бути застосовані стенографічний запис, звуко- і відеозапис, матеріали яких зберігаються при справі (ч. 2 ст. 172 КПК Таджикистану). Якщо під час проведення слідчої дії застосовувалися фотографування, кінозйомка, звуко- і відеозапис, то в протоколі повинні бути вказані також: технічні засоби, що застосовано під час проведення відповідної слідчої дії, умови та порядок їх використання, об'єкти, до яких ці засоби були застосовано, та отримані результати; відмітка, що перед застосуванням технічних засобів про це повідомлені особи, які беруть участь у проведенні слідчої дії (ч. 4 ст. 172 КПК Таджикистану). До протоколу слідчої дії додаються негативи фотографій, знімки, діапозитиви, фонограми допиту, касети, звукозаписи, креслення, плани, схеми, зліпки та відбитки слідів, виготовлені під час проведення слідчої дії (ч. 7 ст. 172 КПК Таджикистану).

Огляд. Відповідно до ч. 3 ст. 183 КПК Таджикистану, у необхідних випадках, при огляді проводяться, серед іншого, *фотографування, звуко- і відеозапис*, із застосуванням для цього дозволених законом *технічних засобів і методів*.

Огляд трупа, ексгумація. Невідомі трупи підлягають обов'язковому фотографуванню і дактилоскопіруванню (ч. 2 ст. 184 КПК Таджикистану).

Огляд та освідування. У протоколі огляду та освідування, крім іншого, має бути зазначено, які технічні засоби були застосовані і які отримані результати (ч. 3 ст. 187 КПК Таджикистану).

Накладення арешту на поштові відправлення, телеграфні та інші повідомлення, що передаються по мережі електричного і поштового зв'язку, їх огляд і виїмка, що передбачено ст. 195 КПК Таджикистану, за своїм змістом пов'язані із застосуванням технічних засобів, однак відсутні вимоги щодо їх застосування, долучення результатів електронної фіксації до протоколу.

Прослуховування і запис переговорів. Слідчий протягом всього встановленого строку прослуховування і запису переговорів вправі в будь-який час зажадати фонограму для огляду і прослуховування. Вона передається слідчому в опечатаному вигляді із супровідним листом, в якому повинні бути вказані час початку і закінчення запису переговорів і необхідні технічні характеристики використаних засобів (ч. 6 ст. 196 КПК Таджикистану). Огляд і прослуховування фонограми проводяться слідчим за участю понятих і, у разі потреби – спеціаліста, про що складається протокол, в якому повинна бути дослівно відтворена частина фонограми переговорів, що має відношення до справи. Фонограма додається до справи, при цьому її частина, яка не має відношення до справи, після набуття вироку чинності або припинення справи, знищується (ч. 7 ст. 196 КПК Таджикистану).

Слідчий експеримент. У необхідних випадках під час провадження слідчого експерименту проводяться вимірювання, фотографування, звуко- і відеозапис, кінозйомка, складаються плани і схеми (ч. 3 ст. 188 КПК Таджикистану).

Допит. У ході допиту слідчий може пред'явити допитуваному речові докази і документи, а після закінчення вільної розповіді оголосити показання, наявні в матеріалах кримінальної справи, відтворити звуко- і відеозапис або матеріали кінозйомки і зажадати прокоментувати їх (ч. 6 ст. 199 КПК Таджикистану). Пред'явлення речових доказів і документів, оголошення протоколів і відтворення звукозапису, відеозапису та кінозйомки слідчих дій, а також надані в зв'язку з цим допитуваним свідчення підлягають обов'язковому відображенню в протоколі (ч. 2 ст. 200 КПК Таджикистану). Згідно з ч. 1 ст. 201 КПК Таджикистану, за рішенням слідчого або на прохання обвинуваченого, підозрюваного, свідка або потерпілого під час допиту може бути застосовано звуко- і відеозапис. Про їх застосування слідчий повідомляє до початку допиту (ч. 2 ст. 201 КПК Таджикистану). До того ж, згідно з вимогами ч. 3 ст. 201 КПК Таджикистану, звуко- і відеозапис частини допиту, а також повторення спеціально для запису свідчень, даних під час того ж допиту, не допускається. Відповідно до ч. 4 ст. 201 КПК Таджикистану, після закінчення допиту звуко- і відеозапис повністю відтворюються, а після закінчення перегляду або прослуховування у допитуваного з'ясовується, чи має він доповнення або уточнення до сказаного ним, чи засвідчує він правильність запису. Доповнення до звуко- та відеозапису показань, наданими допитуваним, також заносяться на фонограму і

відеограми, а звуко- і відеозапис закінчується заявою допитуваного, що засвідчує його правильність (ч. 4 ст. 201 КПК Таджикистану). Згідно з ч. 5 ст. 201 КПК Таджикистану, показання, отримані в ході допиту із застосуванням звуко- та відеозапису, заносяться до протоколу допиту відповідно до правил цього Кодексу. Протокол допиту повинен також містити: відмітку про застосування звуко- та відеозапису і повідомлення про це допитуваного; відомості про технічні засоби та умови звуко- та відеозапису; заяву допитуваного з приводу застосування до нього звуко- та відеозапису; засвідчення правильності протоколу, звуко- та відеозапису допитуваним і слідчим (ч. 5 ст. 201 КПК Таджикистану). Фонограма і відеограми зберігаються при справі і після закінчення попереднього слідства опечатуються (ч. 6 ст. 201 КПК Таджикистану).

Очна ставка. Оголошення показань учасників очної ставки, що містяться в протоколах попередніх допитів, а також відтворення звуко- та відеозапису цих показань допускається лише після надання ними показань на очній ставці та запису їх до протоколу (ч. 5 ст. 204 КПК Таджикистану).

Пред'явлення для впізнання. При неможливості пред'явлення особи для впізнання, воно може бути проведене за його фотокарткою, що пред'являється одночасно з фотокартками інших осіб, по можливості подібних за зовнішністю з впізнаваним, у кількості не менше трьох (ч. 3 ст. 206 КПК Таджикистану).

Перевірка показань на місці події. У необхідних випадках під час перевірки показань на місці проводяться вимірювання, фотографування, звукозапис, відеозапис, кінозйомка, складаються плани і схеми (ч. 7 ст. 207 КПК Таджикистану).

Запобіжні заходи. Згідно з ч. 1 ст. 223 КПК Таджикистану, обвинувачений, що перебуває на свободі, може викликатися на допит до прокурора, слідчого, дізнавача телефонограмою або телеграмою.

Судовий розгляд. Відповідно до ч. 5 ст. 273 КПК Таджикистану, присутні на відкритому судовому засіданні мають право вести письмовий та магнітофонний записи. Фотозйомка, кінозйомка і відеозапис допускаються з дозволу головуючого у справі та за згодою сторін.

Висновки. Дослідження електронної форми фіксації кримінального провадження аналогічних з Україною правових систем, їх сильних та слабких сторін, помилок та досягнень дозволить використати такий досвід під час впровадження електронних технологій у вітчизняну науку та практику кримінальної процесуальної діяльності, дасть змогу якісного законодавчого впровадження змін.

Список використаних джерел

1. Кодекси муруфавии чиноятїи Чумхурии Тоҷикистон, ки бо Қонуни Чумхурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2009 қабул карда шудааст (dar chori nashrijai). Ахбори Маҷлиси Олии Чумхурии Тоҷикистон (с. 2009, №12, мод. 815; мод. 816; с. 2010, №7, мод. 551; с. 2011, №3, мод. 159; №7-8, мод. 609; с. 2012, №4, мод. 259; №7, мод. 714; №8, мод. 815; №12, к. 1, мод. 1020; мод. 1025; с. 2013, №7, мод. 510; мод. 511; с. 2014, №3, мод. 142; №11, мод. 643; с. 2015, №11, мод. 950; с. 2016, №3, мод. 128; №5, мод. 357, №7, мод. 610, мод. 611; соли 2017, №1-2, мод. 4. Қонуни ҚТ аз 02.01.2019 с., № 1556). URL: http://base.mmk.tj/view_sanadhoview.php?showdetail=&sanadID=334.

Надійшла до редакції 27.11.2019.

References:

1. Kodeksi murofiavii chinojatii Chumhurii Tojikiston, ki bo Qonuni Chumhurii Tojikiston az 3 dekabri soli 2009 qabul karda shudaast [Criminal Procedure Code of the Republic of Tajikistan Adopted by the Law of the Republic of Tajikistan dated December 3, 2009 (current edition)]. Axbori Machlisi Oliy Chumhurii Tojikiston - Bulletin of the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan (s. 2009, №12, mod. 815; mod. 816; s. 2010, №7, mod. 551; s. 2011, №3, mod. 159; №7-8, mod. 609; s. 2012, №4, mod. 259; №7, mod. 714; №8, mod. 815; №12, q. 1, mod. 1020; mod. 1025; s. 2013, №7, mod. 510; mod. 511; s. 2014, №3, mod. 142; №11, mod. 643; s. 2015, №11, mod. 950; s. 2016, №3, mod. 128; №5, mod. 357, №7, mod. 610, mod. 611; soli 2017, №1-2, mod. 4. Qonuni CHT az 02.01.2019 s., № 1556). URL: http://base.mmk.tj/view_sanadhoview.php?showdetail=&sanadID=334 [in Tajik].

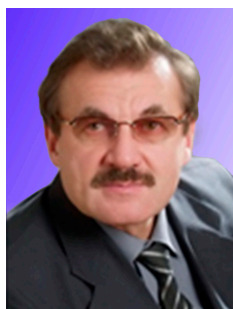
SUMMARY

Stolitnii A. V. Electronic segment in the criminal procedural legislation of Tajikistan. The article deals with the study of the electronic segment of criminal process in the Tajikistan. The author found that Tajikistan provides a specialized tool for criminal proceedings, which are electronic means of control (similar to domestic «electronic bracelets»). The Law also provides for non-specialized instruments of criminal proceedings, which are defined directly (Unified state register of guaranteed liabilities, Unified state register of real estate and ownership, technical means, scientific and technical means) or indirectly (transcripts, photo, sound, video, film and recording equipment). We investigated how to use evidence that is recorded in electronic format. The law provides that the recording and video recording of the testimony of the defendant, the victim and the witness may be reproduced during the trial. The evidence is telephone conversations, electronic, video and audio recordings of surveillance that have been heard and recorded. The documents also include the results of photography, filming, sound recording and video recording, electronic sources of information and other sources of information. Tajikistan's criminal process involves the electronic recording of investigative actions, in particular: the investigator may apply technical means and use scientifically sound methods of detecting, recording and seizing traces of crime and physical evidence in the course of investigative actions; In order to ensure the completeness of the investigation protocol, the investigator may use shorthand recording, sound recording and video recording; these materials are kept on file. The law also found that the records of investigative actions can be evidence in a criminal case. The accused and the defense counsel may make copies of the documents, including by means of technical means, when familiarizing themselves with the case file. A defendant, who is at liberty, summoned for questioning to the prosecutor, investigator, investigator by telephone or telegram. Photographing, filming and video recording may be made during the trial with the permission of the presiding judge and with the consent of the parties.

Keywords: *criminal process, electronic segment, Tajikistan, criminal procedural instrument, electronic fixation.*

УДК 342.57

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-145-153

Тертишник В. М. ©

доктор юридичних наук, професор
(Університет митної справи
та фінансів, м. Дніпро)

ІНТЕГРАТИВНА МОДЕЛЬ ПРИНЦИПУ НЕДОТОРКАНОСТІ ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ ТА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті розкрито особливості інтегративної засади недоторканності приватного життя людини, визначено її місце та значення в системі принципів права загалом та кримінально-процесуального права зокрема. Подано концептуальну модель юридичного визначення засади недоторканності приватного життя людини в сфері правосуддя та її складових елементів. Проаналізовано питання застосування засади недоторканності приватного життя людини для подолання конкуренції правових норм, розв'язання проблеми юридичних фікцій і колізій, забезпечення якості та гармонізації законодавства, зміцнення гарантій захисту прав і свобод людини, розвитку доктрини, процесуальної форми та окремих інститутів кримінального процесу.

Ключові слова: *принципи права, недоторканність приватного життя людини, процесуальна форма, юридична визначеність, захист прав людини.*

© Тертишник В. М., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2993-0450>

kreativlad@i.ua

Постановка проблеми. Реалізація в правовідносинах між державою і людиною засади верховенства права в цілому та зміцнення гарантій захисту приватного життя людини зокрема набуває особливої актуальності в умовах нових обертів судово-правової реформи, де, попри всі її труднощі і недоліки, має бути доведена до логічного завершення головна мета державотворення – розбудова правової держави.

Актуальність проблеми забезпечення недоторканності приватного життя зумовлюється процесами, за яких Україна торує шлях до реалізації ідей правової держави в сфері судочинства, конституційним визнанням прав людини найвищою цінністю, наявними недоліками окремих інститутів кримінально-процесуального права та практики його застосування.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. *Аналіз юридичної літератури* підтверджує, що дослідженню проблем недоторканності особистого життя, незважаючи на виняткову її актуальність, присвячено ще недостатньо уваги, хоча останніми роками і побачили світ важливі праці вчених-юристів [1–27]. Але існуючі публікації не вичерпують всю складну проблему, а швидше утворюють фундаментальну базу для подальшого її дослідження.

Метою статті є формування доктринальної моделі юридичного визначення принципу невтручання у приватне життя та шляхів вирішення проблеми забезпечення реалізації цього принципу у сфері правосуддя.

Викладення основного матеріалу. Ст. 7 нового КПК України серед засад кримінального провадження називає «невтручання у приватне життя», а ст. 15 КПК України («Невтручання у приватне життя») містить узагальнюючий доктринально правильний припис: «ніхто не може збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію про приватне життя особи без її згоди, крім випадків, передбачених цим Кодексом». Але реалізація цієї засади має отримати юридично і доктринально більш точний концепт, бути процедурно гармонізована з іншими принципами кримінального процесу, зокрема принципами пропорційності та юридичної визначеності, і водночас знайти системне застосування в удосконаленні процесуальної форми слідчих дій.

У сфері приватного життя людини можна виділити кілька аспектів:

– *конфіденційність самої сфери існування людини* – недоторканність житла («мій дім – моя фортеця») чи іншого володіння особи, приватність робочого місця, певних відділень салону автомобіля чи іншого транспорту, приватність речей, що знаходяться при людині;

– *конфіденційність творчого і духовного життя* (включаючи недоторканність інтелектуальної власності, сімейних реліквій, родоводів, геральдичних знаків, антикварних речей та інших духовних, історичних і культурних цінностей, що мають пріоритетне значення для людини, таємницю віросповідання, конфіденційність політичних симпатій і інтересів);

– *конфіденційність медико-біологічних обставин життєдіяльності людини* – інформації щодо здоров'я і фізичного розвитку людини, наприклад, даних медичних аналізів та лікарських рецептів, відомостей про результати досліджень ДНК на предмет наявності спадкових хвороб, інформації щодо анатомічних чи фізіологічних особливостей людини («тілесна приватність»);

– *конфіденційність інтимного і сімейного життя людини* – сфери кохання, переживання, інтимних стосунків, інформації щоденників, листів (збережених чи навіть не відправлених), не призначених для оприлюднення, присвячених певній особі віршів, відомостей щодо статевого та іншого інтимного життя тощо;

– *інформаційно-комунікаційна конфіденційність* – недоторканність як безпосереднього особистого спілкування з іншими людьми (розмов віч-на-віч), так і спілкування шляхом використання поштово-телеграфних, телефонних, комп'ютерних та інших технічних комунікацій, неприпустимість протизаконного збирання, накопичення і використання будь-якої конфіденційної інформації про особу без її згоди.

Сфера приватного життя людини (privacy) – це сфера та обставини особистого існування людини (житло чи інше володіння особи, робоче місце, речі, що знаходяться при людині, конфіденційність творчого і духовного життя, дані щодо здоров'я і фізич-

ного розвитку людини, відомості, що містяться в документах медичних аналізів, інтимні стосунки); обставини як безпосереднього особистого спілкування з іншими людьми (розмов віч-на-віч), так і спілкування шляхом використання поштово-телеграфних, телефонних, комп'ютерних та інших технічних комунікацій, зміст приватних щоденників, листів та записок) та всі інші конфіденційні обставини існування людини, які вона сама не вважає потрібним або можливим розголошувати.

Там, де є ознаки конфіденційності інформації про особисте життя, доступ до такої інформації може бути тільки в двох випадках: з дозволу людини; в примусовому порядку, але ж тільки у визначених законом випадках та лише з урахуванням принципу пропорційності.

Зокрема, не випадково в ст. 14 КПК України зазначається, що «втручання у таємницю спілкування можливе лише на підставі судового рішення у випадках, передбачених цим Кодексом, з метою виявлення та запобігання тяжкому чи особливо тяжкому злочину, встановлення його обставин, особи, яка вчинила злочин, якщо в інший спосіб неможливо досягти цієї мети», а ч. 2 ст. 246 КПК України містить припис – «негласні слідчі (розшукові) дії проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб».

У Кодексі поведінки посадових осіб з підтримування правопорядку, прийнятому Генеральною Асамблеєю ООН 17 грудня 1979 р., де зазначається, що працівники правоохоронних органів, у тому числі і ті, що здійснюють розслідування, зобов'язані поважати і захищати гідність і права людини; застосовувати примусові заходи тільки у випадках крайньої необхідності та в тих межах, в яких це потрібно для виконання обов'язків.

Принцип пропорційності – закріплений у міжнародних нормативних актах, рішеннях Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини, принцип права, згідно з концептуальним змістом якого мета юридичних дій має бути суспільно вагомою, а засіб її досягнення найменш обтяжливим у конкретних умовах, втручання у сферу прав і свобод людини може допускатись лише у випадках крайньої необхідності для забезпечення правосуддя чи іншої суспільно корисної мети, якщо цього неможливо досягти іншими засобами, а заподіяна примусовими заходами шкода буде меншою, ніж відвернута. Цей принцип потребує окремого затвердження в КПК України.

Інтегративне застосування принципу недоторканності приватного життя людини в сукупності з іншими принципами кримінального процесу потребує удосконалення окремих положень інститутів слідчих дій.

Наприклад, глава 21 КПК України («Негласні слідчі (розшукові) дії») включає окремий § 2 «Втручання у приватне спілкування». Згідно з законом різновидами втручання в приватне спілкування є: 1) аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України); 2) арешт, огляд і виймка кореспонденції (ст. 261–262 КПК України); 3) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України); 4) зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України). З одного боку, цей перелік окремих негласних слідчих (розшукових) дій, які пов'язані з втручанням у приватне спілкування, не є вичерпним, оскільки до таких можуть бути віднесені і інші негласні слідчі (розшукові) дії, наприклад, передбачені ст. 269 «Спостереження за особою, реччю або місцем», або ст. 270 «Аудіо-, відеоконтроль місця». В останній статті безпосередньо зазначено, що аудіо-, відеоконтроль місця може здійснюватися під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину і полягає у здійсненні прихованої фіксації відомостей за допомогою аудіо-, відеозапису всередині публічно доступних місць, без відома їх власника, володільця або присутніх у цьому місці осіб, за наявності відомостей про те, що розмови і поведінка осіб у цьому місці, а також інші події, що там відбуваються, можуть містити інформацію, яка має значення для кримінального провадження». З іншого боку, окремі з названих негласних слідчих (розшукових) дій мають не стільки втручання в приватне спілкування, скільки втручання в більш інтегративне право – недоторканність приватного життя.

Відтак і системі інститутів слідчих дій логічніше було б виділяти окрему главу «Втручання у приватне життя». Але фактично усі названі в законі негласні слідчі (розшукові) дії мають елементи втручання в приватне життя. В удосконаленні процесуальної форми слідчих дій конструктивніше було б зосередитись на аналізі гарантій недоторкан-

ності приватного життя при їх застосуванні та дотриманні системи інших конституційних засад правосуддя.

Зазначимо, що окремі з названих в законі слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій не відповідають zasadі верховенства права та принципу пропорційності.

Наприклад, встановлюючи в ст. 267 КПК України правило про те, що «слідчий має право обстежити публічно недоступні місця, житло чи інше володіння особи шляхом таємного проникнення в них, у тому числі з використанням технічних засобів», а саме таке проникнення через його таємність не передбачає присутності понятих та належного документування доказової діяльності, законодавець робить значний крок в минуле, звужуючи існуючі гарантії недоторканності приватного життя та ігноруючи засаду верховенства права. Цей інститут не відповідає вимогам співмірності застосовуваних засобів обмеження принципу недоторканності житла, меті процесуальної дії, яка може в указаних умовах бути досягнута менш обтяжливими засобами. Викладений в рішеннях Конституційного Суду України та правових позиціях ЄСПЛ принцип пропорційності не залишає місця для провадження такої слідчої дії, оскільки вже передбачив іншу, більш юридично визначену і менш обтяжливу для досягнення мети правосуддя – обшук. До того ж згідно зі ст. 22 Конституції України закони, що звужують права людини, не підлягають застосуванню.

Досі не відповідають принципу юридичної визначеності засоби, названі в ст. 271 КПК України під узагальнюючою назвою «Контроль за вчиненням злочину». Розпливчаті і алогічні приписи ч. 5 цієї статті про те, що «порядок і тактика проведення контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупки, спеціального слідчого експерименту, імітування обстановки злочину визначається законодавством» не знімає обов'язку детальної регламентації процедури їх провадження безпосередньо в КПК України з урахуванням положень ст. 19 КПК України та ст. 9, 15, ч. 1 ст. 84, ч. 1 ст. 86 КПК України.

Правила провадження окремих слідчих та інших процесуальних дій передбачають створення системи необхідних гарантій захисту приватного життя людини.

Гарантії недоторканності сфери приватного життя охоплюють:

- а) недопустимість свавільного втручання в особисте життя та збирання конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, обумовлених законом;
- б) надання людині права на ознайомлення відповідно до закону з одержаною про неї інформацією;
- в) надання людині права на витребування, знищення і спростування конфіденційної чи недостовірної інформації про неї;
- г) встановлення принципу добропорядності людини та дієвого механізму юридичного захисту честі і гідності особи;
- г) відшкодування моральної шкоди, заподіяної безпідставним втручанням у сферу особистого життя і використанням конфіденційної інформації;
- д) судовий захист порушених прав.

Збирання і зберігання конфіденційної інформації про людину та її особисте життя та використання таких даних як доказів може вважатись юридично бездоганим і допустимим за таких умов:

1. *Компетентності суб'єктів* – збирання і зберігання конфіденційної інформації може здійснюватися належними, уповноваженими на це законом суб'єктами (органами слідства, прокуратури чи суду в рамках їх процесуальної компетенції чи органами оперативно-розшукової юрисдикції у рамках їх повноважень).

2. *Слушності мети здійснюваних заходів* – здійснення для розв'язання завдань протидії злочинності та досягнення мети кримінального судочинства.

3. *Здійснення тільки в рамках юридичного процесу* і лише за наявності юридичних та спеціальних правових підстав збирання і зберігання конфіденційної інформації – оперативно-розшукова діяльність здійснюється тільки щодо заведеної оперативно-розшукової справи, процесуальна – тільки в рамках встановлених законом стадій кримінального процесу, до того ж лише за наявності зазначених у законі підстав для проведення окремих дій.

4. *Додержання передбаченої законом процедури* проведення заходів зі збирання,

зберігання та використання інформації, дотримання вимог закону щодо процесуальної форми слідчих чи інших процесуальних дій.

5. *Вторгнення у сферу приватного життя* може бути тільки у випадках крайньої необхідності, якщо іншими засобами забезпечити виконання завдань кримінального процесу неможливо.

Винне і протизаконне порушення недоторканності приватного життя передбачає кримінальну відповідальність відповідно до ст. 182 Кримінального кодексу України.

Висновки. Погоджуючи КПК України зі ст. 32 Конституції України, слід доповнити кримінально-процесуальний закон новою нормою *«Недоторканність приватного життя людини»* такого змісту: *«Сфера приватного життя людини – це обставини існування та життєдіяльності людини, дані щодо здоров'я й фізичного розвитку людини, конфіденційність творчого і духовного життя, обставини особистого спілкування та стосунки з іншими людьми, зміст приватних щоденників, листів та записок, образ життя та всі інші конфіденційні обставини існування людини, які вона сама не вважає потрібним або можливим розголошувати.*

При провадженні в кримінальній справі органи дізнання, слідчий прокурор і суд мають вживати необхідних заходів для забезпечення недоторканності приватного життя людини.

Ніхто не може зазнавати втручання в його приватне життя, крім випадків, передбачених законом. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків крайньої необхідності та за передбачених законом умов і тільки у визначеній законом формі.

Збирання, зберігання і використання конфіденційної інформації про людину та її приватне життя може вважатись юридично бездоганним і допустимим за умов:

- здійснення уповноваженими на це законом суб'єктами – органами дізнання, слідства, прокуратури чи суду в рамках їх компетенції чи органами оперативно-розшукової юрисдикції в рамках їх повноважень;
- здійснення для вирішення завдань кримінального судочинства;
- здійснення тільки в рамках встановлених законом стадій кримінального процесу і тільки за наявності вказаних у законі підстав для проведення окремих процесуальних дій;
- здійснення з дотриманням передбаченої законом процедури проведення заходів щодо збирання, зберігання та використання інформації, дотримання вимог закону щодо процесуальної форми слідчих чи інших процесуальних дій.

Будь-якому учаснику кримінального процесу надається право на ознайомлення відповідно до закону з одержаною про нього інформацією, а також право на витребування, знищення і спростування незаконним чином одержаної конфіденційної чи недостовірної інформації про нього.

Учасникам процесу гарантується відшкодування моральної шкоди, заподіяної безпідставним й незаконним втручанням у сферу приватного життя та використанням конфіденційної, недостовірної, принижуючої честь людини інформації».

КПК України доцільно доповнити окремою нормою *«Принцип пропорційності»* та викласти її так: *«Посадові та службові особи публічної влади, суд, слідчі, слідчі судді, прокурор, детективи та інші представники правоохоронних органів, які здійснюють чи беруть участь у здійсненні кримінально-процесуальних дій, повинні керуватись у своїх діях тим, що мета юридичних дій повинна бути суспільно вагомою, а засіб її досягнення – найменш обтяжливим у конкретних умовах, а втручання у сферу прав і свобод людини може допускатись тільки у випадках крайньої необхідності для забезпечення правосуддя чи іншої суспільно корисної мети, якщо цього неможливо досягти іншими засобами, при цьому заподіяна примусовими заходами шкода буде меншою, ніж відвернута».*

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробці доктринальної моделі принципів кримінально-процесуального права, а в перспективі – нового Кримінально-процесуального кодексу України, приписи якого були б доктринально вивірені, відповідали стратегії розбудови правової держави, збалансували б приватні і пу-

блічні інтереси, гармонізували національне законодавство та міжнародні стандарти забезпечення захисту прав людини.

Список використаних джерел

1. Алєнін Ю. П., Волошина В. К. Поняття та система принципів кримінального провадження. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2014. Т. XIV. С. 78-89.
2. Багрій М. В., Луцик В. В. Процесуальні аспекти негласного отримання інформації: вітчизняний та зарубіжний досвід: монографія. Харків : Право, 2017. 376 с.
3. Безруков С. С. Теоретико-правовые проблемы системы и содержания принципов уголовного процесса. Монография. Москва: Издательство «Юрлитинформ». 2016. 560 с.
4. Галаган О. І., Письменний Д. П. Поняття та система засад (принципів) кримінального провадження. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. -С. 167-172.
5. Коваль А. А. Забезпечення прав людини при провадженні негласних слідчих (розшукових) дій: монографія. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2019. 264 с.
6. Корнієнко М. В., Тертишник В. М. *Принципи права в розв'язанні юридичних колізій*. Міжнародний науковий журнал «Верховенство права». 2017. №2. С. 10-16.
7. Кучинська О. П. *Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: монографія*. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 288 с.
8. Кучинська О. П., Фулей Т. І., Бараннік Р. В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини: монограф. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2013. 227 с.
9. Молдован А. Засади кримінального процесу в Україні та ФРН. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 4. С. 24-26.
10. Назаров В. В. Засада невтручання у приватне життя як засіб для захисту особи у кримінальному провадженні. *Юридичний вісник*. 2012. № 3 (24). С. 114-118.
11. Наливайко Л. Р. Захист прав і свобод в світлі положень Конституції України та конвенції про захист прав людини і основних свобод. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2003. Спецвипуск. С. 343-345.
12. Петрухин И. Л. Частная жизнь (правовые аспекты). *Государство и право*. 1999. №1. С. 64-73.
13. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія. Харків : Право, 2008. 240 с.
14. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: Монографія: У 2-х кн. / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2008. Кн.1. Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії. 344 с.
15. Сачко О. В. Концептуальна модель юридичного визначення принципу верховенства права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6. Т. 1. С. 166–170.
16. Тертишник В. М. Воля в інтегративній системі засад правової держави. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. Ч. 1. С. 15-19.
17. Тертишник В. М. Правнича допомога та захист у кримінальному процесі : підруч. заг. ред. д.ю.н., академіка НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ : Алерта, 2018. 480 с.
18. Тертишник В. Особисте життя людини та проблеми правосуддя. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2003. № 9. С. 24-32.
19. Тертишник В. Гарантії недоторканності сфери приватного життя людини. *Вісник прокуратури*. 2001. №2. С. 7-13.
20. Тертишник В. Правова держава: гострі кути на шляху від концептуальної моделі до реальності. *Вісник національної академії наук України*. 2007. №3. С. 25-29.
21. Тракало Р. І. Обмеження права на повагу до приватного життя в кримінальному провадженні: теоретичні та правові аспекти. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 4. С. 295-299.
22. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. – 2-ге вид. випр., доп. Київ, 2015. 208 с.

23. Хавронюк М. І. Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина. Київ: Парламент. 1999. 544 с.
24. Шемшученко Ю. С. *Конституційне право України. Академічний курс: підруч.* Київ: Юридична думка, 2008. 800 с.
25. Шемшученко Ю. С., Тертишник В. М. Доктринальні проблеми забезпечення верховенства права в процесі конституційної й судово-правової реформи в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Спецвипуск.* Ч. 1. 2017. С. 46-52.
26. Шумило М. Є., Рудей В. С. Реалізація конституційного принципу таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції у досудових стадіях кримінального процесу України: монограф. Харків : СПДФО Бровін О. В. 2012.
27. Ягунов Д. Практика ЄСПЛ (питання кримінального та цивільного судочинства, захисту власності, приватного і сімейного життя). 4-те вид., перероб, і доп. Одеса: Фенікс, 2019. 502 с.

Надійшла до редакції 27.11.2019.

References:

1. Alenin, YU. P., & Voloshyna, V. K. (2014) Ponyattya ta systema pryntsyviv kryminal'noho provadzhennya. [The concept and system of principles of criminal proceedings]. *Naukovi pratsi NU OYUA.* Т. XIV. S. 78-89. [in Ukr.].
2. Bahriy, M. V., & Lutsyk, V. V. (2017) Protsesual'ni aspekty nehlasnoho otrymannya informatsiyi [Procedural Aspects of Untold Information] : vitchyznyanyu ta zarubizhnyy dosvid: monohrafiya. Kharkiv : Pravo. 376 s. [in Ukr.].
3. Bezrukov, S. S. (2016) Teoretyko-pravovye problemy systemy y sodержanyya pryntsyvov uholovnoho protsesssa. [Procedural aspects of unspoken information retrieval: domestic and foreign experience]. Monohrafiya. Moskva: Yzdatel'stvo "Yurlytynform. 560 s. [in Rus]
4. Halahan, O. I., & Pys'menny, D. P (2013) Ponyattya ta systema zasad (pryntsyviv) kryminal'noho provadzhennya. [The concept and system of principles (principles) of criminal proceedings]. *Naukovyy visnyk Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav.* № 4. -S. 167-172. [in Ukr.].
5. Koval', A. A. (2019) Zabezpechennya prav lyudyny pry provadzhenni nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) diy [Ensuring human rights in conducting unspoken investigative (investigative) actions]: monohrafiya. Mykolayiv: Vyd-vo CHNU im. Petra Mohyly. 264 s. [in Ukr.].
6. Korniyenko, M. V., & Tertyshnyk V. M. (2017) Pryntsyvy prava v rozv'yazanni yurydychnykh koliziy. [Principles of law in resolving legal conflicts]. *Mizhnarodnyy naukovyy zhurnal «Verkhovenstvo prava».* №2. S. 10-16. [in Ukr.].
7. Kuchyns'ka, O. P. (2013) Pryntsyvy kryminal'noho provadzhennya v mekhanizmi zabezpechennya prav yoho uchastnykiv [Principles of criminal proceedings in the mechanism of ensuring the rights of its participants] : monohraf. Kyiv : Yurinkom Inter, 2013. 288 s.
8. Kuchyns'ka, O. P., & Fuley T. I., & Barannik, R. V. (2013) Pryntsyvy kryminal'noho provadzhennya u svitli praktyky Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny [Principles of criminal proceedings in the light of the practice of the European Court of Human Rights]: monohraf. Nizhyn: Aspekt-Polihraf. 227 s. [in Ukr.].
9. Moldovan, A. (2013) Zasady kryminal'noho protsesu v Ukrayini ta FRN. [Foundations of criminal proceedings in Ukraine and Germany]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo.* № 4. S. 24-26. [in Ukr.].
10. Nazarov, V. V. (2012) Zasada nevtruchannya u pryvatne zhyttya yak zasib dlya zakhystu osoby u kryminal'nomu provadzhenni. [Principle of non-interference with privacy as a means of protecting a person in criminal proceedings]. *Yurydychnyy visnyk.* № 3 (24). S. 114-118. [in Ukr.].
11. Nalyvayko, L. R. (2003) Zakhyst prav i svobod v svitli polozhen' Konstytutsiyi Ukrayiny ta konventsiyi pro zakhyst prav lyudyny i osnovnykh svobod. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky.* [Protection of rights and freedoms in the light of the provisions of the Constitution of Ukraine and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. State and law. Law and Political Science]. Spetsvypusk. S. 343-345. [in Ukr.].
12. Petrukhyn, Y. L. (1999) Chastnaya zhyzn' (pravovye aspekty). [Private life (legal aspects)]. *Gosudarstvo y pravo.* 1999. №1. S. 64-73. [in Russ.].

13. Pohrebnyak, S. P. (2008) Osnovopolozhni pryntsypy prava (zmistovna kharakterystyka) [Fundamental principles of law (meaningful characteristic)] : monohrafiya. KH.: Pravo. 240 s. [in Ukr.].
14. Pryntsyp verkhovenstva prava: problemy teorii ta praktyky [The rule of law: problems of theory and practice] : Monohrafiya: U 2-kh kn. / Za zah. red. YU. S. Shemshuchenka. K.: Yurydychna dumka, 2008. Kn.1. Verkhovenstvo prava yak pryntsyp pravovoyi systemy: problemy teorii. 344 s. [in Ukr.].
15. Sachko, O. V. (2018) Kontseptual'na model' yurydychnoho vyznachennya pryntsypu verkhovenstva prava. [Conceptual model of the legal definition of the rule of law]. Aktual'ni problemy vitchyznyanoi yurysprudentsiyi. № 6. T. 1. S. 166–170. [in Ukr.].
16. Tertyshnyk, V. M. (2019) Volya v intehratyvnyi systemi zasad pravovoyi derzhavy. Aktual'ni problemy vitchyznyanoi yurysprudentsiyi. [Will in the integrative system of the rule of law. Actual problems of domestic jurisprudence]. CH. 1. S. 15-19. [in Ukr.].
17. Tertyshnyk, V. M. (2018) Pravnycha dopomoha ta zakhyst u kryminal'nomu protsesi [Legal aid and defense in criminal proceedings] : Pidruchnyk / Za zah. red. d.yu.n., akademika NAN Ukrayiny YU. S. Shemshuchenko. Kyiv: Alerta, 480 s. [in Ukr.].
18. Tertyshnyk, V. (2003) Osobyste zhyttya lyudyny ta problemy pravosudivy. [Personal life and problems of justice]. Byuletен' Ministerstva yustytisyi Ukrayiny. № 9. S. 24-32.
19. Tertyshnyk V. (2001) Harantiyi nedotorkannosti sfery pryvatnoho zhyttya lyudyny. [Guarantees of inviolability of sphere of private life of the person]. Visnyk prokuratury. №2. S. 7-13. [in Ukr.].
20. Tertyshnyk, V. (2007) Pravova derzhava: hostri kuty na shlyakhu vid kontseptual'noyi modeli do real'nosti. [The rule of law: sharp angles on the way from conceptual model to reality]. Visnyk natsional'noyi akademiyi nauk Ukrayiny. – №3. – S. 25-29. [in Ukr.].
21. Trakalo, R. I. (2013) Obmezheniya prava na povahu do pryvatnoho zhyttya v kryminal'nomu provadzhenni [Restriction of the right to respect for privacy in criminal proceedings] : teoretychni ta pravovi aspekty. Porivnyal'no-analitychne pravo. № 4. S. 295-299. [in Ukr.].
22. Fuley T. I. (2015) Zastosuvannya praktyky Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny pry zdiysnenni pravosudivy [Application of the practice of the European Court of Human Rights in the administration of justice] : Naukovo-metodychnyy posibnyk dlya suddiv. – 2-he vyd. vypr., dopov. K. 208 s. [in Ukr.].
23. Khavronyuk, M. I. (1999) Komentar zakonodavstva Ukrayiny pro prava ta svobody lyudyny i hromadyanya. [Commentary on the Legislation of Ukraine on the Rights and Freedoms of Man and Citizen]. Kyiv: Parlament. 544 s. [in Ukr.].
24. Shemshuchenko, YU. S. (2008) Konstytutsiyne pravo Ukrayiny. [Constitutional Law of Ukraine]. Akademichnyy kurs: pidruch. Kyiv: Yurydychna dumka. 800 s. [in Ukr.].
25. Shemshuchenko, YU. S., & Tertyshnyk, V. M. (2017) Doktrynal'ni problemy zabezpechennya verkhovenstva prava v protsesi konstytutsiyanoi y sudovo-pravovoyi reformy v Ukrayini. [Doctrinal problems of securing the rule of law in the process of constitutional and judicial reform in Ukraine]. Aktual'ni problemy vitchyznyanoi yurysprudentsiyi. Spetsvyvusk. CH. 1. S. 46-52. [in Ukr.].
26. Shumylo, M. YE., & Rudey, V. S. (2012) Realizatsiya konstytutsiyanoi pryntsypu tayemnytsi lystuvannya, telefonnykh rozmov, telehrafnoyi ta inshoyi korespondentsiyi u dosudovykh stadiyakh kryminal'noho protsesu Ukrayiny [Realization of the constitutional principle of secrecy of correspondence, telephone conversations, telegraph and other correspondence in the pre-trial stages of the criminal process of Ukraine] : monohrafiya. KH.: SPDFO Brovin O.V. [in Ukr.].
27. Yahunov, D. (2019) Praktyka YESPL (pytannya kryminal'noho ta tsyvil'noho sudochynstva, zakhystu vlasnosti, pryvatnoho i simeynoho zhyttya). [Practice of the ECtHR (criminal and civil proceedings, protection of property, privacy and family life)]. 4-te vyd., pererob, i dop. Odesa: Feniks. 502 s. [in Ukr.].

SUMMARY

Tertyshnyk V. M. Integrative model of the principle of immunity of private life and its implementation in criminal proceedings. The article reveals peculiarities of the integrative foundations of immunity private life of a person, its place and significance in the system of the principles of law, in general, and criminal procedural law, in particular. The conceptual model of the legal definition of the principles of immunity private life in the sphere of justice and its constituent elements. Analyses the issues of application of the immunity's private life principles to overcoming competition of legal norms, solving the problems of legal fiction and collisions, quality assurance and harmonization of legislation, strengthening guarantees of protection Human rights and freedoms, development of doctrine, procedural form and certain institutes of criminal process.

The author has proposes to supplement the criminal procedural law with the new rule "Privacy of a person's life" of the following content: "The area of a person's private life is the circumstances of the person's existence and vital activity, data on the health and physical development of the person, confidentiality of creative and spiritual life, circumstances of personal communication and relationships with others, the content of private diaries, letters and memos, lifestyles and all other confidential circumstances of a person's existence that he/she does not consider necessary or possible to disclose.

In criminal proceedings, the authorities of inquiry, the investigating prosecutor and the court must take the necessary measures to ensure the individual's privacy.

Prospects for further study of the problem are seen in the development of a doctrinal model of the principles of criminal procedure law, and in the future - a new Criminal Procedural Code of Ukraine, whose prescriptions would be doctrinal correct, would correspond to the strategy of building a rule of law, would balance private and public interests, national law and harmony international standards for the protection of human rights.

Keywords: *principles of law, privacy of a person, procedural form, legal certainty, protection of human rights.*

УДК 343.133

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-153-160

Юрчишин В. М. ©

доктор юридичних наук, доцент
(Чернівецький юридичний інститут
Національного університету
«Одеська юридична академія»)

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ВІДБРАННЯ БІОЛОГІЧНИХ ЗРАЗКІВ В ОСОБИ В ХОДІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Стаття присвячена з'ясуванню поняття, сутності, юридичної природи біологічних зразків для проведення експертизи у кримінальному провадженні. Узагальнено правові основи отримання зразків для експертизи. Виокремлено мету, підстави й завдання відібрання біологічних зразків. Розкрито процесуальні й тактичні особливості відібрання біологічних зразків в особи на організаційно-підготовчому й наступному етапах, охарактеризовано способи фіксації відібраних біологічних зразків. Досліджено процесуальні повноваження слідчого, прокурора, слідчого судді та суду під час примусового відібрання біологічних зразків у підозрюваного, обвинуваченого.

Ключові слова: *слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд, примусове відібрання біологічних зразків, особа.*

© Юрчишин В. М., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0238-678X>

kafkrim@ukr.net

Постановка проблеми. Вимоги сьогодення ставлять перед органами досудового розслідування завдання впровадження в систему доказів більш широких сучасних можливостей судових експертиз. Під час проведення досудового розслідування за матеріалами кримінального провадження у працівників слідчих підрозділів нерідко виникає необхідність у призначенні ідентифікаційних досліджень з обов'язковим направленням до експертної установи, крім об'єктів експертного дослідження відповідних порівняльних зразків.

Слідами злочинів, що залишаються на місці події, тілі й одязі учасників злочинної дії, часто є об'єкти біологічного походження: індивідуальний запах людини, волосся, кров, сперма, вагінальні виділення, слина тощо або їх фрагменти.

Наявність подібних об'єктів зумовлена насамперед злочинними діями осіб, які заподіюють тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості потерпілим під час вчинення грабежів, розбоїв, звалтувань, убивств та інших кримінальних правопорушень, а також активним опором потерпілої особи, боротьбою, яка супроводжується нерідко заподіянням ушкоджень зловмиснику.

Досягнення біологічних наук досить давно використовують криміналісти для розкриття й розслідування злочинів. Досвід використання технологій білкового та молекулярно-генетичного дослідження у практиці роботи правоохоронних органів переконливо свідчить про те, що завдяки їм ефективність розслідування багатьох видів злочинів може бути суттєво підвищена. Водночас багато сучасних доробок достатньою мірою не знайшли відображення в методичних рекомендаціях і в практичній діяльності правоохоронних органів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання процесуального порядку й тактики проведення слідчих (розшукових) дій на фундаментальному рівні розглядали Ю.П. Аленін, Л.І. Аркуша, В.Д. Басай, І.В. Басиста, В.П. Бахін, В.Д. Берназ, Р.С. Белкін, В.В. Бірюков, А.Ф. Волобуєв, В.К. Весельський, В.І. Галаган, В.Г. Гончаренко, І.В. Гора, В.Я. Горбачевський, Н.М. Дяченко, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, Н.І. Клименко, І.І. Когутич, В.А. Колесник, О.Н. Колесниченко, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, М.В. Костицький, І.І. Котюк, С.С. Кудінов, В.С. Кузьмічов, В.В. Лисенко, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, Г.А. Матусовський, М.А. Погорецький, М.В. Салтєвський, О.С. Саїнчин, В.М. Стратонов, О.В. Таран, О.Ю. Татаров, В.В. Тищенко, Л.Д. Удалова, В.Г. Хахановський, П.В. Цимбал, К.О. Чаплинський, С.С. Чернявський, Ю.М. Черноус, Ю.В. Шепітько та інші науковці.

Ці автори зробили значний внесок у теорію кримінального процесу, криміналістики і практику розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Та попри це слід зазначити, що їх доробки не вичерпують усієї сукупності питань, пов'язаних з особливостями отримання біологічних зразків в особи. Зокрема, малодослідженими залишаються організаційні й тактичні аспекти відібрання таких зразків, способи їх фіксації.

Таким чином, необхідність вирішення й удосконалення наведених проблем у подальшому й зумовила вибір теми статті. Її актуальність пов'язана, з одного боку, із невідкладними завданнями посилення протидії кримінальним правопорушенням, необхідністю вдосконалення тактики проведення слідчих (розшукових) дій, а з другого – потребами практики в науково обґрунтованих методичних рекомендаціях з отримання різних видів зразків для експертизи.

Мета статті полягає в комплексному науковому висвітленні особливостей отримання біологічних зразків для експертизи в кримінальному провадженні та розробленні на цій основі теоретичних положень і практичних рекомендацій, спрямованих на подальше вдосконалення тактики відібрання біологічних зразків.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 131–1 Конституції України в Україні діє прокуратура, яка здійснює:

- 1) підтримання публічного обвинувачення в суді;
- 2) організацію та процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за не-

гласними та іншими слідчими й розшуковими діями органів правопорядку;

3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [1, с. 57].

На відміну від інших функцій прокурора, процесуальне керівництво забезпечує якісне розслідування кримінального правопорушення, що має безпосереднє й вирішальне значення як для складання чи затвердження обвинувального акта (кримінального позову), відмови в його затвердженні прокурором, так і на формування позиції в суді як публічного обвинувача [2, с. 62]. А щоб мати таку впевненість, прокурор зобов'язаний оперативну керувати досудовим розслідуванням, спрямовувати й координувати його. Тільки на базі такого керівництва процесуальною діяльністю органів досудового розслідування, безпосередньої участі у проведенні слідчих (розшукових) дій, своєчасного виправлення помилок, допущених у ході розслідування кримінального правопорушення, прокурор може забезпечити швидке, повне, всебічне й неупереджене його розслідування, а отже, матиме фактичну та юридичну можливість як публічний обвинувач твердо й послідовно відстоювати із судової трибуни свою думку з питань доказування кримінального правопорушення та винуватості обвинуваченого.

Більше того, ч. 2 ст. 25 Закону України від 14 жовтня 2014 р. «Про прокуратуру» [3] закріплює обов'язковість письмових вказівок прокурора, які він дає органам досудового розслідування відповідно до кримінального процесуального законодавства. Законодавець особливо наголошує на негайному виконанні цих вказівок. Така редакція зазначеного Закону не залишає ніяких сумнівів щодо наявності у прокурора самостійної функції процесуального керівництва досудовим розслідуванням, бо законодавець поширює цю функцію на всі слідчі підрозділи, незалежно від їх відомчої підпорядкованості.

Керівництво слідством – нова функція прокурора. Позбавляючи прокуратуру функції розслідування, КПК України закріплює нову, за якою прокурор не тільки наглядає за слідством, а й керує ним [4, с. 82], а також на підставі п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України прокурор уповноважений доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках – особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному цим Кодексом [12].

Якість досудового розслідування забезпечується передусім швидким, повним, усебічним і неупередженим установленням усіх обставин кримінального правопорушення; об'єктивністю прийнятих рішень; умілим використанням науково-технічних засобів; спеціальними знаннями експертів і спеціалістів; застосуванням ефективних методик розслідування; правильним плануванням розслідування кримінального правопорушення в цілому та кожної слідчої (розшукової) дії зокрема; висуненням і перевіркою обґрунтованих версій; своєчасним та обґрунтованим застосуванням примусових заходів процесуального характеру тощо. Саме на все це й спрямоване процесуальне керівництво розслідуванням кримінального правопорушення з боку прокурора. Інакше кажучи, через процесуальне керівництво прокурор допомагає слідчому професійно й ефективно виконувати поставлені перед ним завдання під час розслідування злочину [5, с. 48].

Зокрема, прокурор може запропонувати слідчому провести конкретну слідчу (розшукову) дію, перевірити додаткову версію, допомогти правильно сформулювати повідомлення про підозру в плані його змісту, стилю, правової кваліфікації тощо. Подібна допомога офіційно не регламентується законом, але об'єктивно впливає із поняття керівництва [6, с. 140]. На практиці прокурору не завжди потрібно застосовувати владно-розпорядчі повноваження. Він може обмежитися усними зауваженнями рекомендаційного характеру, але за необхідності прокурор користується і владно-розпорядчими повноваженнями, визначеними законом.

По-перше, прокурор – основний суб'єкт сторони обвинувачення, який у досудовому розслідуванні займається підготовкою до суду, з подальшим офіційним оформленням, обвинувального акта. По-друге, обвинувальний акт може бути підготовленим та офіційно оформленим винятково на базі якісно розслідуваного кримінального правопорушення. По-третє, звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медично-

го чи виховного характеру, клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності – виключне право прокурора. По-четверте, усі негативні наслідки в разі направлення в суд неякісних матеріалів досудового розслідування покладаються не на слідчого, а винятково на прокурора. То чи може в такій ситуації прокурор бути пасивним спостерігачем за діяльністю органів досудового розслідування? Відповідь очевидна: без активного процесуального керівництва прокурор не виконає поставлених перед ним завдань у досудовому розслідуванні [7, с. 495].

З метою усунення, а головне – попередження порушень норм кримінального процесуального закону, охорони прав і законних інтересів учасників і сторін процесу, забезпечення якісного розслідування кримінального правопорушення, законодавець наділяє прокурора широкими владно-розпорядчими повноваженнями. Ці повноваження, визначені ст. 36 КПК України, є різними за змістом, але всі вони підпорядковані забезпеченню успішної реалізації функцій прокурора. Одні й ті ж повноваження одночасно можуть забезпечувати реалізацію різних функцій. Наприклад, одним із таких «універсальних» повноважень є право прокурора давати письмові доручення органам досудового розслідування про проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Це повноваження прокурор може використовувати під час реалізації будь-якої своєї функції. Слідчі зобов'язані виконувати доручення прокурора. Невиконання вказівок прокурора тягне за собою передбачену законом відповідальність (ч. 3 ст. 39 КПК України). 95 % опитаних прокурорів і слідчих доручення прокурора у розслідуваних кримінальних правопорушеннях пов'язують із його процесуальним керівництвом досудовим розслідуванням [17, с. 421].

Реалізуючи функцію процесуального керівництва, прокурор забезпечує якісне проведення не тільки окремих слідчих (розшукових) дій, а й якісне розслідування кримінального правопорушення в цілому [8, с. 25].

Ми погоджуємося з думкою Р. Сафроняка, що вказівки та доручення прокурора, які містяться в матеріалах кримінального провадження, – яскраві свідчення його наполегливості й персональної відповідальності за повноту проведеного розслідування, за встановлення істини у справі [9, с. 68].

Як уже зазначалося, для успішної реалізації функції процесуального керівництва діяльності органів досудового розслідування прокурор також наділений правом брати участь у проведенні слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, а в необхідних випадках особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному КПК України, із метою збирання доказів.

Збирання доказів – діяльність суб'єктів доказування в межах їх повноважень та наданих законом прав, із відшукування (виявлення), сприйняття (одержання) і процесуального оформлення (фіксації) у встановленому законом порядку доказів [10, с. 147].

Початковим етапом формування доказів виступає їх збирання, зміст якого під час досудового розслідування полягає в отриманні доказів за допомогою способів, визначених КПК України, та їх закріпленні (фіксації) у передбаченому ним порядку [11, с. 235].

Відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів [12].

Висновок експерта – це письмовий документ, який містить відомості про обставини, що мають значення для справи (кримінального провадження), які встановлені експертом під час дослідження наданих йому матеріалів із застосуванням спеціальних знань [13, с. 17–18].

Для проведення експертизи слідчому, прокурору необхідно надати експерту еталонний матеріал (зразки).

Зважаючи на обмежений обсяг статті, зупинимося тільки на дослідженні процесуальної процедури відбирання біологічних зразків в особи примусово.

Ст. 245 КПК України регламентує отримання зразків для експертизи. У разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи їх відбирає сторона кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею.

У ч. 2 ст. 245 КПК України закріплено відсилочну норму, згідно з якою порядок відбирання зразків із речей і документів устанавлюється відповідно до положення про тимчасовий доступ до речей і документів (ст.ст. 160–166 КПК). Натомість відбирання біологічних зразків в особи за її згодою здійснюється за правилами, передбачени-

ми ст. 241 КПК (ч. 3 ст. 245 КПК). У разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядається в порядку, передбаченому ст.ст. 160–166 КПК, має право дозволити слідчому, прокурору здійснити відбирання біологічних зразків примусово [14, с. 752–753].

Закон обмежує коло учасників кримінального провадження, які можуть відбирати біологічні зразки примусово. Так, у примусовому порядку біологічні зразки можуть бути отримані виключно слідчим, прокурором на підставі ухвали слідчого судді або суду, винесеної за результатами клопотання сторони кримінального провадження (ч. 3 ст. 245 КПК). Однак це не означає, що слідчий, прокурор не можуть залучити до примусового відбирання зразків експерта, спеціаліста чи медика.

Загалом, усіх суб'єктів, які беруть участь у проведенні будь-якої передбаченої Кримінальним процесуальним кодексом дії, умовно поділяють на дві групи: обов'язкові й факультативні. До першої групи належать посадові особи, які, власне, проводять процесуальну дію і несуть повну відповідальність за її законність та обґрунтованість, – насамперед це органи досудового розслідування, а також інші особи, без участі яких провести процесуальну дію неможливо (допитуваний, особа, у якої відбирають зразки тощо). Крім того, під час проведення ряду слідчих дій неодмінними їх учасниками є поняті, статисти, спеціалісти, перекладачі тощо [15, с. 40].

Суб'єктів другої групи залучають до участі у проведенні процесуальних дій на розсуд слідчого або за клопотанням зацікавлених у цьому осіб, із метою всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин, які встановлюють чи перевіряють під час проведення таких дій. До них, зокрема, належать обвинувачений, підозрюваний, потерпілий, свідок, спеціаліст, захисник, законний представник [16, с. 149].

Отримати біологічні зразки згідно з нормами чинного кримінального процесуального законодавства можна у вичерпного кола учасників кримінального провадження, а саме: у підозрюваного, обвинуваченого, свідка й потерпілого. Під час відбирання зразків можуть бути присутні: захисник підозрюваного, обвинуваченого, його законний представник (ст.ст. 44, 46 КПК України), адвокат свідка (п. 2 ч. 2 ст. 66 КПК України), представник та законний представник потерпілого (ч. 4 ст. 58, ст. 59 КПК України). До проведення цієї слідчої дії можуть також, за потреби, бути залучені й інші учасники, наприклад, спеціалісти (ч. 2 ст. 71 КПК України), експерти, лікарі (ч. 2 ст. 241 КПК України), перекладачі (ст. 68 КПК України), поняті (ч. 7 ст. 223 КПК України).

Що стосується суб'єктів прийняття рішення про отримання зразків для дослідження, то ними згідно з чинним Кримінальним процесуальним кодексом є: 1) сторона обвинувачення; 2) сторона захисту; 3) слідчий суддя на стадії досудового розслідування; 4) суд на судових стадіях.

Із набранням чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом процесуальна регламентація отримання зразків для експертизи зазнала суттєвих змін. У КПК України 1960 р. не було прямо передбачено можливості примусового відбирання зразків для експертного дослідження. Тому в разі, якщо особа категорично відмовлялась від надання зразків, а переконання слідчого не давали результату, цю слідчу дію не проводили. Новим КПК України передбачено можливість примусового відбирання біологічних зразків (ч. 3 ст. 245).

Ст. 199 КПК України 1960 р. встановлювала, що вилучення або відбирання зразків для експертного дослідження здійснюється на підставі постанови слідчого [12]. Ч. 3 ст. 245 та ч. 2 ст. 241 КПК України 2012 року суб'єктами прийняття рішення про отримання біологічних зразків для експертизи визначено: 1) прокурора, який уповноважений винести постанову про отримання біологічних зразків; 2) слідчого суддю, суд, які за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядається в порядку, передбаченому ст.ст. 160–166 Кодексу, мають право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово.

Отже, процесуальна самостійність слідчого у прийнятті рішення про отримання біологічних зразків за новим Кримінальним процесуальним кодексом суттєво обмежена. У разі виникнення необхідності отримання біологічних зразків для забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування у кримінальному провадженні, слідчий повинен звернутися в першу чергу до прокурора й отримати його постанову, в іншому випадку для отримання зразків немає юридичних підстав.

Отримання біологічних зразків від людини є слідчою (розшуковою) дією, пов'язаною з втручанням у сферу основоположних конституційних прав і свобод, які в демократичному суспільстві визнаються непорушними. Отримання біологічних зразків може бути здійснене в примусовому порядку. Саме тому закон встановлює ускладнену процедуру прийняття рішення про проведення таких дій, що, на нашу думку, є цілком виправданим. Прийняття слідчим одноособового рішення про отримання зразків, скажімо, волосся чи нігтів, могло б бути достатнім, однак отримання більшості біологічних зразків потребує втручання в організм людини, ставить під загрозу її життя і здоров'я, честь і гідність, особисту недоторканність. Віддання в цьому випадку компетенції щодо прийняття процесуального рішення про проведення слідчої (розшукової) дії щодо отримання біологічних зразків слідчому судді, суду вважаємо цілком правильним.

На окрему увагу заслуговує залучення осіб зі спеціальними знаннями під час отримання зразків для експертизи. Ст. 71 КПК України визначає статус спеціаліста у кримінальному провадженні – це особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Частина 2 цієї ж статті встановлює, що спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду. Ч. 1 ст. 241 також передбачає участь судово-медичного експерта або лікаря у проведенні як освідування, так і отримання біологічних зразків за наявності необхідності. Таким чином, закон наділяє слідчого, прокурора правом вирішення питання щодо необхідності участі спеціаліста в отриманні біологічних зразків.

Висновки:

1. Передумовою отримання зразків для експертизи на стадії досудового розслідування є звернення сторони кримінального провадження за проведенням експертизи (постанова слідчого чи прокурора про доручення проведення експертизи) в разі згоди добровільно подати біологічні зразки або призначення за клопотанням сторони обвинувачення здійснити відбирання біологічних зразків примусово в особи для проведення експертизи (за клопотанням слідчого судді, ухвалою слідчого судді). Таким чином, достатньою або законною підставою для отримання таких зразків як у підозрюваного, обвинуваченого, так і в потерпілого чи свідка є фактична необхідність у них під час проведення експертизи у кримінальному провадженні.

2. За метою отримання, придатністю для вирішення експертних задач зразки можна поділити на такі, які використовують для вирішення ідентифікаційних задач, і такі, які використовують для вирішення неідентифікаційних задач – діагностичного і класифікаційного характеру чи пов'язаних із ситуаційними задачами. Таким чином, кінцевою метою отримання біологічних зразків є одержання стороною кримінального провадження або судом обґрунтованого висновку експерта, складеного як на основі дослідження цих зразків, так і на основі їх порівняння з доказами, що є у справі. Іншого законодавство України не передбачає, тому для отримання зразків з іншою метою немає підстав.

3. Завданням отримання зразків можна вважати збір еталонного матеріалу (зразка), що може бути використаний для проведення порівняльного експертного дослідження доказу, наявного у кримінальному провадженні.

4. Суб'єктами прийняття рішення про отримання біологічних зразків для експертизи згідно з чинним Кримінальним процесуальним кодексом України є сторона обвинувачення, сторона захисту, слідчий суддя на стадії досудового розслідування, суд на судових стадіях.

Список використаних джерел

1. Конституція України: чинне законодавство: офіц. текст. Київ: Алерта, 2016. 80 с.
2. Толочко О. Правова природа процесуального керівництва прокурором досудовим слідством. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 2. С. 60–64.
3. «Про прокуратуру»: Закон України від 14 жовтня 2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 87. Ст. 2471.

4. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Вид. 15-те, доповн. і перероб. Київ: Правова Єдність, 2018. 854 с.
5. Савицький В. М. Очерк теории прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве. Москва: Наука, 1975. 382 с.
6. Тушев А. А. Прокурор в уголовном процессе Российской Федерации / науч. ред. докт. юрид. наук, проф. И. Ф. Демидов. Санкт-Петербург: Издательство Р. А. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. 325 с.
7. Юрчишин В. М. Роль і місце прокурора у досудовому провадженні. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць* / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. В. М. Др'омін. Одеса: Юрид. літ., 2012. Вип. 64. С. 489–497.
8. Скаредов Г. И. Участие прокурора в следственных действиях. Москва, 1987. 212 с.
9. Сафроняк Р. Процесуальне становище сторони обвинувачення. *Вісник прокуратури*. 2013. № 4. С. 67–73.
10. Кримінальний процес: підручник / [О.В. Капліна, О.Г. Шило, В.М. Трофименко та ін.]; за заг. ред. О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків: Право, 2018. 584 с.
11. Ковальчук С. О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи: монографія. Івано-Франківськ: Супрун В.П., 2017. 618 с.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України: редакція від 22.09.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
13. Експертизи у судочинстві України: наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, І.В. Гори. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 504 с.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами практики Конституційного Суду України, Верховного Суду України та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ: довідкове видання. У 2 т. Т. 1. Досудове розслідування / уклад.: А.В. Столітній, М.І. Снігар, С.Д. Нестеренко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук А.В. Столітнього. Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. 976 с.
15. Козак О. В. Одержання зразків для експертного дослідження у кримінальному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Донецьк, 2011. 207 с.
16. Шейфер С. А. Следственные действия: Система и процессуальная форма. Москва: ООО Изд-во «Юрлитинформ», 2001. 208 с.
17. Юрчишин В.М. Функції прокурора у досудовому розслідуванні: теорія і практика: дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09. Запоріжжя, 2017. 442 с.

Надійшла до редакції 27.11.2019.

Reference

1. Konstytutsiya Ukrainy: chynne zakonodavstvo [Konstytutsiya Ukrainy] : ofits. tekst. Kyiv: Alerta, 2016. 80 s. [in Ukr.].
2. Tolochko, O. (2012) Pravova pryroda protsesual'noho kerivnytstva prokurorom dosudovym slidstvom. [The legal nature of procedural guidance by the prosecutor in the pre-trial investigation]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi prokuratury Ukrainy*. № 2. S. 60–64. [in Ukr.].
3. Pro prokuraturu : Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnya 2014 r. [Law of Ukraine of 14 October 2014 “On the Prosecutor’s Office”]. *Ofitsiyyny visnyk Ukrainy*. 2014. № 87. St. 2471. [in Ukr.].
4. Tertyshnyk, V. M. (2018) Naukovo-praktychnyy komentar Kryminal'noho protsesual'noho kodeksu Ukrainy. [Scientific and Practical Commentary on the Criminal Procedure Code of Ukraine]. Vyd. 15-te, dopovn. i pererob. Kyiv: Pravova Yednist', 2018. 854 s. [in Ukr.].
5. Savytskyy, V. M. (1975) Ocherk teoryy prokurorskoho nadzora v uholovnom sudoproizvodstve. [An Essay on the Theory of Prosecutorial Oversight in Criminal Justice]. Moskva: Nauka. 382 s. [in Russ.].
6. Tushev, A. A. (2005) Prokuror v uholovnom protsesse Rossyyskoy Federatsyy [Prosecutor in the criminal trial of the Russian Federation] / nauch. red. dokt. yuryd. nauk, prof. Y. F. Demydov. Sankt-Peterburh : Yzdatel'stvo R. A. Aslanova «Yurydycheskyy tsentr Press». 325 s. [in Russ.].
7. Yurchyshyn, V. M. (2012) Rol' i mistse prokurora u dosudovomu provadzhenni. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava* [The role and place of the prosecutor in the pre-trial proceedings. *Actual Problems of State and Law*] : zb. nauk. prats' / redkol.: S. V. Kivalov (holov. red.) ta in.; vidp. za vyp. V. M. Dr'omin. Odessa: Yuryd. lit. Vyp. 64. S. 489–497. [in Ukr.].

8. Skaredov, H. Y. (1987) Uchastye prokurora v sledstvennykh deystviyakh. [Participation of the prosecutor in investigative actions]. Moskva. 212 s. [in Russ.].
9. Safronyak, R. (2013) Protseusual'ne stanovysheche storony obvynuvachennya. [The procedural position of the prosecution]. *Visnyk prokuratury*. № 4. S. 67–73. [in Ukr.].
10. Kryminal'nyy protses [Criminal process] : pidruchnyk / O.V. Kaplina, O.H. Shylo, V.M. Trofymenko ta in. ; za zah. red. O.V. Kaplinoi, O. H. Shylo. Kharkiv: Pravo, 2018. 584 s. [in Ukr.].
11. Koval'chuk, S. O. (2017) Vchennya pro rechovi dokazy u kryminal'nomu protsesi [The doctrine of material evidence in the criminal process] : teoretyko-pravovi ta praktychni osnovy: monohrafiya. Ivano-Frankivs'k: Suprun V.P., 2017. 618 s. [in Ukr.].
12. Kryminal'nyy protseusual'nyy kodeks Ukrayiny [The Criminal Procedure Code of Ukraine] : redaktsiya vid 22.09.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. [in Ukr.].
13. Ekspertyzy u sudochynstvi Ukrayiny [Expertise in the judiciary of Ukraine] : nauk.-prakt. posib. / za zah. red. V.H. Honcharenka, I.V. Hory. Kyiv: Yurinkom Inter, 2015. 504 s. [in Ukr.].
14. Kryminal'nyy protseusual'nyy kodeks Ukrayiny z postateynymy materialamy praktyky Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny, Verkhovnoho Sudu Ukrayiny ta Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrayiny z roz'hlyadu tsyvil'nykh i kryminal'nykh sprav: dovidkove vydannya. [The Criminal Procedure Code of Ukraine with the statutory materials of the practice of the Constitutional Court of Ukraine, the Supreme Court of Ukraine and the Supreme Specialized Court of Ukraine on civil and criminal cases: a reference edition]. U 2 t. T. 1. Dosudove rozsliduvannya / ukklad.: A.V. Stolitniy, M.I. Snihar, S.D. Nesterenko ta in.; za red. d-ra yuryd. nauk A.V. Stolitn'oho. Kyiv: Natsional'na akademiya prokuratury Ukrayiny, 2018. 976 s. [in Ukr.].
15. Kozak, O. V. (2011) Oderzhannya zrazkiv dlya ekspertnoho doslidzhennya u kryminal'nomu sudochynstvi Ukrayiny [Obtaining Samples for Expert Research in the Criminal Procedure of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.09. Donets'k. 207 s. [in Ukr.].
16. Sheyfer, S. A. (2001) Sledstvennye deystviya: Sistema y protseusual'naya forma. [Investigative actions: System and procedural form]. Moskva: OOO Yzd-vo «Yurlytynform». 208 s. [in Russ.].
17. Yurchyshyn V. M. Funktsiyni prokurora u dosudovomu rozsliduvanni: teoriya i praktyka: dys. ... dokt. yuryd. nauk [Functions of the prosecutor in the pre-trial investigation: theory and practice] : spets. 12.00.09. Zaporizhzhya, 2017. 442 s. [in Ukr.].

SUMMARY

Yurchyshyn V. M. Procedural order of selection of biological samples in the person in the pre-examination investigation. The article deals with ascertaining of the concept, essence, legal character of biological samples for conducting an expertise in criminal proceeding. The legal grounds of getting samples for the expertise are generalized. The purpose, reasons and tasks of getting biological samples are distinguished. Procedural and tactical features of getting biological samples from the person at the organizational, preparatory and subsequent stages are revealed, the methods of fixing selected biological samples are characterized. The procedural powers of the investigator, prosecutor, investigating judge and court in the forcible selection of biological samples from the suspected or accused person are investigated.

The prerequisite for obtaining specimens for examination at the stage of pre-trial investigation is the request of the criminal proceedings party to conduct the examination (decision of the investigator or prosecutor on the order of examination) in the case of consent to voluntarily submit biological samples or appointment at the request of the prosecution for selection (at the investigating judge's request, the investigating judge's decision). Thus, a sufficient or legal basis for obtaining such samples from both the suspect, accused, or the victim or witness has a real need for them in the course of the criminal proceedings.

For the purpose of obtaining the eligibility for expert judgment, samples may be divided into those that are used to solve identification problems and those that are used to solve unidentifiable problems, whether diagnostic or classification, or related to situational tasks. The ultimate purpose of obtaining biological specimens is to obtain from a party to criminal proceedings or a court a reasoned expert opinion, drawn up both on the basis of the investigation of these specimens and on the basis of their comparison with the evidence in the case. There is no other law in Ukraine, so there are no grounds for obtaining samples for a different purpose.

Collecting reference material (sample) that can be used to conduct comparative expert examination of evidence in criminal proceedings can be considered as a task for obtaining samples. Subjects of deciding to obtain biological specimens for expert examination in accordance with the current Criminal Procedural Code of Ukraine are the prosecution party, the defense party, the investigating judge at the pre-trial stage, the court at the trial stages.

Keywords: *investigator, prosecutor, investigating judge, court, forced selection of biological specimens, person.*

УДК 343.13:004(479.22)

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-161-166

Каланча І. Г. ©

кандидат юридичних наук

(Київська місцева прокуратура №2)

ЕЛЕКТРОННИЙ СЕГМЕНТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ГРУЗІЇ

Статтю присвячено дослідженню електронного сегмента кримінального процесу Грузії. Установлено, що КПК Грузії визначає понятійний апарат у сфері інформаційних технологій, електронні інструменти кримінального процесу: спеціалізовані – електронна система контролю, спеціальна електронна система контролю, що в сукупності утворюють двоетапну електронну систему здійснення таємних слідчих дій; неспеціалізовані – Цивільний реєстр Грузії, засоби фото-, відео-, аудіозапису, стенографування; технічні засоби. З'ясовано, що КПК Грузії передбачає: електронну форму доказів; слідчі дії, пов'язані з комп'ютерними даними; електронні процедури таємних слідчих дій; електронний процесуальний контроль за проведенням таємних слідчих дій. Урегульовано питання заміни взяття під варту електронним моніторингом, електронний спосіб доставки повісток по телефону або за допомогою інших технічних засобів комунікації, електронну фіксацію судового розгляду за допомогою фото-, відеозйомки, стенографування та аудіозапису.

Ключові слова: кримінальний процес, електронний сегмент, Грузія, електронна комунікація, інструменти кримінального процесу, таємні слідчі дії, електронна система контролю, електронна фіксація.

Постановка проблеми. Сучасний кримінальний процес в Україні перебуває в процесі реформування, невід'ємною частиною якого є розширення та вдосконалення електронного сегмента. Сказане обумовлює потребу дослідження закордонного досвіду в цій сфері, зокрема законодавства пострадянських держав, що доцільно з огляду на спільну «вихідну точку» у вигляді законодавчої та правозастосовної спадщини радянського періоду, а відтак дає можливість дослідження альтернативних моделей розвитку, аналізу їх позитивних та негативних результатів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Кримінальний процес Грузії є предметом наукових досліджень вітчизняних учених. Протягом останніх років українські науковці висвітлювали окремі питання кримінального процесу Грузії в компаративістському контексті (В. І. Фаринник [4, с. 268]), досвід Грузії щодо реалізації нового кримінального процесуального законодавства в діяльності органів внутрішніх справ (О. Ю. Татаров, С. С. Чернявський [3]) та ін. Елементи електронного провадження в кримінальному процесуальному законодавстві Грузії досліджував А. В. Столітній [2, с. 269–270]. Водночас комплексно електронний сегмент у кримінальному процесі Грузії не вивчено, що й обумовлює актуальність цього дослідження.

Мета статті – дослідити електронний сегмент у кримінальному процесі Грузії.

Виклад основного матеріалу. Кримінальний процесуальний кодекс Грузії від 09.10.2009 № 1782–Іс (зі змінами) [1] (далі – КПК Грузії) містить елементи електронного провадження, які, однак, упроваджено нерівномірно.

У ст. 3 КПК Грузії закріплено *понятійний апарат* у сфері інформаційних технологій, зокрема: «комп'ютерна система» (п. 27), «комп'ютерні дані» (п. 28), «дані інтернет-трафіка» (п. 30), «зняття і фіксація інформації з каналів зв'язку» (п. 33), «зняття і фіксація інформації з

© Каланча І. Г., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5246-7337>

inga.kalancha@gmail.com

комп'ютерної системи» (п. 34), «визначення геолокації в режимі реального часу» (п. 35), «приховане прослуховування та запис телефонних розмов» (п. 36), «технічна ідентифікація об'єкта таємної слідчої дії» (п. 37). Це сприяє забезпеченню принципу правової визначеності, адже встановлює чітке формулювання умов, за яких здійснюється обмеження прав учасників кримінального провадження під час проведення слідчих дій та таємних слідчих дій.

У кримінальному процесуальному законі Грузії визначено ряд *спеціалізованих електронних інструментів* кримінального процесу: електронна система контролю (п. «а» ч. 32–1 ст. 3, п. 5–1 ст. 143–3, ч. 2, ч. 3 ст. 143–4, ч. 5 ст. 143–6 КПК Грузії), що включає електронну систему контролю центрального банку ідентифікаційних даних електронної комунікації (п. «б» ч. 32–1 ст. 3 КПК Грузії); спеціальна електронна система контролю (п. «а» ч. 32–1 ст. 3, ч. 2, ч. 3 ст. 143–4 КПК Грузії), що включає спеціальну електронну систему контролю визначення геолокації в реальному часі (п. «в» ч. 32–1 ст. 3 КПК Грузії). Указані електронні системи в сукупності утворюють двоетапну електронну систему здійснення таємних слідчих дій, адміністративні та організаційні аспекти функціонування якої визначено в ст. 332–3 КПК Грузії [1; 5, с. 16–17]. Зокрема, визначено відповідального суб'єкта – Міністерство внутрішніх справ Грузії, і строки здійснення технічних та організаційних заходів, необхідних для функціонування системи та створення засобів відповідного програмного забезпечення. Зазначене важливе в контексті законодавчого закріплення організаційного аспекту створення відповідної електронної системи, що вказує на її процесуальну правову природу.

До *неспеціалізованих електронних інструментів* кримінального процесу належить Цивільний реєстр Грузії. Відповідно до визначення п. «а» ч. 1 ст. 29 КПК Грузії, однією з умов до особи, що має право брати участь у судовому процесі як присяжний засідатель, є її наявність у базі даних Цивільного реєстру Грузії як особи старше 18 років. Також через призму положень окремих статей ми можемо стверджувати про застосування під час кримінального провадження таких *неспеціалізованих електронних інструментів*, як: засоби фото-, відео-, аудіозапису (ч. ст. 10, ч. 23 ст. 3 КПК Грузії), стенографування (ч. 4 ст. 10, ч. 1 ст. 195 КПК Грузії); технічні засоби (ч. 3 ст. 188, ч. 1 ст. 193, ч. 1 ст. 195, п. «е» ч. 1 ст. 143–1 КПК Грузії тощо).

Електронна форма доказів. Показання. Відповідно до ч. 1 ст. 243 КПК Грузії, у випадку неявки свідка в судові засідання для надання показань під час розгляду справи по суті, публічне оголошення інформації, отриманої під час опитування свідка, або його показань, отриманих під час допиту, а також заслуховування (демонстрування) аудіо- або відеозапису отриманої інформації/показань допускаються тільки в разі смерті свідка, його відсутності в Грузії, якщо його місцезнаходження невідоме або вичерпані всі розумні можливості його доставки до суду, а опитування/допит проведено в порядку, встановленому КПК Грузії. Водночас ч. 2 вказаної статті визначає обов'язок суду щодо задоволення клопотання сторони у провадженні про публічне оголошення повністю або частково протоколу опитування свідка або свідчень, наданих ним під час допиту, а також заслуховування (демонстрування) аудіо- чи відеозапису зазначених показань у випадку явки свідка до суду для надання свідчень. Таким чином, аудіо- або відеозапис інформації/показань можна досить активно використовувати під час судового розгляду. А ст. 247 КПК Грузії визначає неприпустимість використання як доказу інформації, наданої обвинуваченим до розгляду справи по суті (у тому числі її аудіо- чи відеозапису), що, однак, не поширюється на інформацію, отриману в результаті оперативно-розшукового заходу або таємної слідчої дії. *Документ.* Згідно з ч. 23 ст. 3 КПК Грузії документом (як доказом) вважається будь-яке джерело, у якому інформація відображена в словесно-знаковій формі або (і) у вигляді фото-, відео-, звуко- або іншого запису, або із застосуванням інших технічних засобів. *Висновок експерта.* До висновку експерта потрібно додавати фотознімки, схеми та інші матеріали, що залишилися після дослідження, які підтверджують цей висновок (ч. 3 ст. 146 КПК Грузії).

Електронна фіксація слідчих дій. Що стосується умовно «традиційних» слідчих дій, у КПК Грузії не передбачено системних електронних процесуальних процедур чи окремих положень щодо їх електронної фіксації. У разі проведення допиту свідка в суді під час судового розгляду суддя-магістрат після завершення допиту забезпечує передачу як у письмовій, так і в електронній формі показань, зроблених свідком у суді, сторони – ініціатору допиту (ч. 13 ст. 114 КПК Грузії). У випадку пред'явлення осо-

би для впізнання за фотознімками останні можуть бути пред'явлені в електронній формі (ч. 5 ст. 131 КПК Грузії). Також, на відміну від КПК України, допускається повторне пред'явлення особи для впізнання, якщо попереднє впізнання було проведено за фотознімком (ч. 7 ст. 131 КПК Грузії). Окрім цього, КПК Грузії містить Главу XVI «Слідчі дії, пов'язані з комп'ютерними даними», що передбачає такі слідчі дії, як: витребування документа або інформації (що зберігається в комп'ютерній системі або засобі зберігання комп'ютерних даних) (ст. 136); поточний збір даних інтернет-трафіка (ст. 137); збір змістових даних (що передаються за допомогою комп'ютерної системи) (ст. 138); отримання комп'ютерних даних або документів з іноземної держави без подання клопотання про надання правової допомоги (ст. 138–1).

Електронні процедури таємних слідчих дій. Найкраще електронний сегмент відображено в процесуальних процедурах проведення таємних слідчих дій (аналог вітчизняних негласних слідчих (розшукових) дій – прим. авт.). У ч. 1 ст. 143–1 КПК Грузії визначено такі види таємних слідчих дій, як: а) приховане прослуховування та запис телефонної комунікації; б) зняття і фіксація інформації з каналу зв'язку (шляхом приєднання до засобів зв'язку комп'ютерних мереж, лінійних комунікацій і станційної апаратури), з комп'ютерної системи (як безпосередньо, так і дистанційно) та інсталяція із зазначеною метою в комп'ютерну систему засобів відповідного програмного забезпечення (далі – зняття і фіксація інформації з каналу зв'язку); в) визначення геолокації в реальному часі (цей пункт вводиться в дію з 30 березня 2020 року); г) контроль поштових відправлень і телеграфних повідомлень (крім дипломатичної пошти); д) прихований відеозапис або (і) аудіозапис, фотозйомка; е) електронне спостереження за допомогою технічних засобів, використання яких не завдає шкоди життю, здоров'ю людей та навколишньому середовищу. Усі таємні слідчі дії безпосередньо пов'язані з інформаційними технологіями, що обумовлює як необхідність застосування спеціалізованих електронних інструментів для їх реалізації, так і електронний формат фіксації їх перебігу та результатів.

Норми статей 143–3, 143–4, 143–6 КПК Грузії регулюють питання, пов'язані з процедурами таємних слідчих дій. Процес отримання дозволу на проведення окремих таємних слідчих дій і контролю за ними частково переведено в електронний формат. Указані процеси є доволі складними й потребують окремого дослідження в контексті загальної процедури проведення таємних слідчих дій у Грузії, відтак у нашій статті ми висвітлюємо лише окремі електронні аспекти.

Згідно з ч. 6–1 ст. 143–3 КПК Грузії, для отримання дозволу на проведення певних таємних слідчих дій суддя може в письмовій формі витребувати з уповноваженого органу електронний примірник матеріалів, здобутих на момент витребування. Після ознайомлення з матеріалами суддя забезпечує їх знищення в установленому порядку.

Державний орган із відповідними повноваженнями для забезпечення проведення окремих таємних слідчих дій зобов'язаний використовувати визначені КПК Грузії технічні можливості: стаціонарну, напівстаціонарну або нестаціонарну. Зокрема, для прихованого прослуховування та запису телефонної комунікації використовують стаціонарну або напівстаціонарну технічну можливість отримання комунікації в реальному часі (п. «а» ч. 4 ст. 143–3 КПК Грузії); для зняття і фіксації інформації з каналу зв'язку – стаціонарну, напівстаціонарну або нестаціонарну технічну можливість отримання комунікації в реальному часі (п. «б» ч. 4 ст. 143–3 КПК Грузії); для визначення геолокації в реальному часі – стаціонарну або (і) нестаціонарну технічну можливість визначення геолокації в реальному часі (п. «в» ч. 4 ст. 143–3 КПК Грузії).

Згідно з ч. 5–1, ч. 5–7 ст. 143–3 КПК Грузії, ухвалу у вигляді електронного примірника надає виконавець слідчої дії суб'єкту контролю за допомогою електронної системи контролю, а відразу після програмного підтвердження доставки такого електронного документа починається проведення таємної слідчої дії. За наявності розбіжності даних, неясностей або неточностей у реквізитах або (та) резолютивній частині ухвали суду про видачу дозволу на проведення таємної слідчої дії, наданої в електронному вигляді або (і) матеріальному (документальному) вигляді, про це за допомогою електронної системи повідомляють уповноваженим суб'єктам (ч. 5–4, ч. 5–5, ч. 5–8, ч. 5–9 ст. 143–3 КПК Грузії). У разі нагальної необхідності прокурор або за дорученням прокурора слідчий надає суб'єкту контролю постанову прокурора про проведення таємної слідчої дії, що містить тільки реквізити та резолютивну частину, у матеріальному (документальному) вигляді не пізніше 12 годин із моменту по-

чатку проведення таємної слідчої дії, зазначеної в постанові. Виконавець слідчої дії відразу після отримання зазначеної постанови надсилає її суб'єкту контролю у вигляді електронного примірника за допомогою електронної системи контролю, а після програмного підтвердження доставки починає проведення слідчої дії (ч. 6–2, ч. 6–4 ст. 143–3 КПК Грузії). Варто зауважити, що всі процедури доставки електронного примірника рішень судді про дозвіл на проведення таємної слідчої дії та процедури електронного процесуального контролю застосовують у разі використання стаціонарної технічної можливості, про що наголошено в нормах відповідних статей (ч. 32–1 ст. 3, ч. 5–1, ч. 5–7, ч. 6–2, ч. 6–4 ст. 143–3, ч. 2 ст. 143–4 КПК Грузії). Також варто звернути увагу, що процедури доставки електронного примірника рішень судді визначено для таємної слідчої дії, передбаченої п. «а» ч. 1 ст. 143-1 КПК Грузії, тобто проведення прихованого прослуховування та запису телефонної комунікації.

Електронний процесуальний контроль за проведенням таємних слідчих дій. Контроль за проведенням прихованого прослуховування та запису телефонної комунікації, із використанням стаціонарної технічної можливості, здійснюють за допомогою електронної системи контролю та спеціальної електронної системи контролю (ч. 2 ст. 143–4 КПК Грузії). Суб'єктами контролю є Суддя з нагляду – суддя Верховного Суду Грузії, і Державний інспектор.

Суддя з нагляду в кримінальних провадженнях, що перебувають у провадженні Служби Державного інспектора: за допомогою електронної системи контролю та спеціальної електронної системи контролю здійснює контроль за проведенням прихованого прослуховування та запису телефонної комунікації з використанням стаціонарної технічної можливості (п. «а» ч. 32–1 ст. 3, ч. 3 ст. 143–4 КПК Грузії); за допомогою електронної системи контролю центрального банку ідентифікаційних даних електронної комунікації здійснює контроль за реалізованими в цьому банку діями (п. «б» ч. 32–1 ст. 3 КПК Грузії); за допомогою спеціальної електронної системи контролю визначення геолокації в реальному часі здійснює контроль за її визначенням (п. «в» ч. 32–1 ст. 3 КПК Грузії).

Таємна слідча дія може бути призупинена за допомогою електронної системи контролю Державним інспектором із ряду підстав, визначених ч. 5 ст. 143–6 КПК Грузії, Суддею з нагляду з ряду підстав, визначених ч. 5–1 ст. 143-6 КПК Грузії, зокрема у зв'язку з недотриманням електронної процесуальної процедури: якщо не надано електронний примірник рішення судді про видачу дозволу на проведення таємної слідчої дії, який містить тільки реквізити та резолютивну частину; якщо не надано електронний примірник постанови прокурора, який містить тільки реквізити та резолютивну частину; якщо реквізити або (і) резолютивна частина постанови прокурора, наданої за допомогою електронної системи або в матеріальному (документальному) вигляді, містять неясності або неточності; у разі розбіжності даних у реквізитах і резолютивній частині електронного примірника постанови прокурора, наданої за допомогою електронної системи, і в реквізитах та резолютивній частині постанови прокурора, наданої в матеріальному (документальному) вигляді.

Відповідно до ч. 1 ст. 143–10 КПК Грузії, Верховний Суд Грузії складає *реєстр таємних слідчих дій*, у якому відображено статистичну інформацію, пов'язану з проведенням таємних слідчих дій, зокрема: інформацію про клопотання, які надійшли в суди, щодо проведення таємних слідчих дій та ухвалені судами рішення за ними, а також інформацію про знищення матеріалів, здобутих у результаті оперативно-розшукового заходу, що не стосувалися злочинної діяльності особи, але містили відомості про особисте життя особи або інших осіб, відповідно до п. 4 ст. 6 Закону Грузії «Про оперативно-розшукову діяльність». Верховний Суд Грузії зобов'язаний наприкінці кожного року публікувати вказану інформацію (ч. 2 ст. 143–10 КПК Грузії).

Електронні процедури досудового розслідування на території іноземної держави поза межами міжнародного співробітництва. Згідно з ч. 11 ст. 113 КПК Грузії, прокурор або за згодою прокурора слідчий правомочні дистанційно, із використанням електронних засобів, опитати особу, яка перебуває на території іноземної держави, без направлення клопотання про надання правової допомоги, якщо опитування особи в подібному порядку допускається відповідним міжнародним договором Грузії, правом держави місцезнаходження вказаної особи або (і) чітко сформовано практикою зазначеної держави.

Заходи забезпечення. Спеціальним заходом захисту учасників процесу, що пе-

решкоджає виявленню особи, є зміна або вилучення з Публічного реєстру чи інших записів публічного характеру даних, що дають змогу впізнати та ідентифікувати учасника процесу, зокрема – імені, прізвища, адреси, місця роботи, професії, а також іншої інформації (п. «а» ч. 3 ст. 68 КПК Грузії). Відповідно до ч. 8 ст. 114 КПК Грузії, суд викликає особу, яка підлягає допиту як свідок, по телефону або за допомогою інших технічних засобів комунікації. Згідно з ч. 2 ст. 199 КПК Грузії, поряд із застосуванням запобіжного заходу до обвинуваченого може бути також застосований електронний моніторинг.

Електронні процедури під час судового розгляду. Відповідно до ч. 4 ст. 10 КПК Грузії, фото-, відеозйомку, стенографування та аудіозапис розгляду кримінальної справи здійснюють у приміщенні суду, а також у залі судових засідань. У ході судового засідання складають протокол, для чого може бути використана стенографія та інші технічні засоби (ч. 1 ст. 195 КПК Грузії). На підставі клопотання сторони, за рішенням суду, ця сторона може брати участь у судовому розгляді дистанційно, із використанням технічних засобів, про що сторонам повідомляють заздалегідь (ч. 3 ст. 188 КПК Грузії). За клопотанням сторін, відповідно до рішення суду може бути проведений дистанційний допит свідка, із застосуванням технічних засобів, із того ж або іншого суду чи іншого місця, про що заздалегідь повідомляють сторонам (ч. 3 ст. 243 КПК Грузії). Згідно з ч. 1 ст. 193 КПК Грузії, у нарадчій кімнаті забороняється користуватися будь-якими технічними засобами комунікації.

Висновки. У кримінальному процесі Грузії спостерігається значний електронний сегмент процедур таємних слідчих дій, зокрема в частині застосування спеціалізованих електронних інструментів, що є потенційним напрямом розвитку для нашої держави. Також у кримінальному процесі України доцільно врахувати досвід кримінального процесу Грузії щодо: закріплення понятійного апарату у сфері інформаційних технологій; обмеження електронної комунікації у нарадчій кімнаті; слідчих дій, пов'язаних із комп'ютерними даними; електронного процесуального контролю за проведенням таємних слідчих дій; електронних процедур досудового розслідування на території іноземної держави поза межами міжнародного співробітництва.

Список використаних джерел

1. საქართველოს სსხბლოს სამართლის საპროცესო კოდექსი : საქართველოს 2009 წლის 09 ოქტომბერი კანონი №1772-III (კონსოლიდირებული პუბლიკაციები 29.05.2019) / საქართველოს საკანონმდებლო მაცნეს. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/90034> (дата звернення: 08.09.2019).
2. Столітній А. В. Електронне кримінальне провадження на досудовому розслідуванні: дис. ... док. юрид. наук. Дніпро, 2018. 648 с. URL: <http://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/dissertations/20/3.pdf> (дата звернення: 10.09.2019).
3. Татаров О. Ю., Чернявський С. С. Досвід Грузії щодо реалізації нового кримінального процесуального законодавства в діяльності органів внутрішніх справ. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 2. С. 390–400. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvknvvs_2013_2_54.pdf (дата звернення: 10.09.2019).
4. Фаринник В. І. Ознаки заходів забезпечення кримінального провадження та їх значення у концепції процесуального примусу. Науковий вісник публічного та приватного права. 2017. № 2. С. 264–269. URL: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2017/2/52.pdf> (дата звернення: 10.09.2019).
5. Regulating Secret Surveillance in Georgia (April–December, 2016). Institute for Development of Freedom of Information (IDFI). 2017. 24 p. URL: https://idfi.ge/public/upload/IDFI_FOTOS_2016/surveillance_regulation/surveillance_regulation_long_eng.pdf (дата звернення: 17.09.2019).

Надійшла до редакції 26.11.2019.

References

1. Kryminal'no-protseual'nyy kodeks Hruziyi: Zakon Hruziyi okt'omb1772– III vid 09 zhovtynya 2009 r. (Konsolidovani publikatsiyi 29.05.2019 r.) / Zakonodavchyy visnyk Hruziyi. URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/90034> (дата звернення: 08.09.2019). [in Georgia].
2. Stolitniy, A. V. (2018) Elektronne kryminal'ne provadzhennya na dosudovomu rozsliduvanni

[Electronic criminal proceedings at pre-trial investigation] : dys. ... dok. yuryd. nauk. Dnipro, 2018. 648 s. URL: <http://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/dissertations/20/3.pdf> (data zvernennya: 10.09.2019). [in Ukr.].

3. Tatarov, O. YU., & Chernyavs'kyi, S. S. (2013) Dosvid Hruziyi shchodo realizatsiyi novoho kryminal'noho protsesual'noho zakonodavstva v diyal'nosti orhaniv vnutrishnikh sprav. [The experience of Georgia on the implementation of the new criminal procedural legislation in the activity of law enforcement agencies]. Naukovyy visnyk Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav. № 2. S. 390–400. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvknvus_2013_2_54.pdf (data zvernennya: 10.09.2019). [in Ukr.].

4. Farynnyk, V. I. (2017) Oznyaky zakhodiv zabezpechennya kryminal'noho provadzhennya ta yikh znachennya u kontseptsiyi protsesual'noho prymusu. [Signs of measures of ensuring criminal proceedings and their importance in the concept of procedural coercion]. Naukovyy visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava. № 2. S. 264–269. URL: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2017/2/52.pdf> (data zvernennya: 10.09.2019). [in Ukr.].

5. Regulating Secret Surveillance in Georgia (April-December, 2016). Institute for Development of Freedom of Information (IDFI). 2017. 24 s. URL: https://idfi.ge/public/upload/IDFI_FOTOS_2016/surveillance_regulation/surveillance_regulation_long_eng.pdf (data zvernennya: 17.09.2019). [in Eng.].

SUMMARY

Kalancha I. H. Electronic segment in the criminal process of Georgia. The article deals with the study of the electronic segment of criminal process in Georgia. It highlights the procedural tools and procedures that make up the electronic segment of criminal proceedings in Georgia. The author proves that the Georgian Criminal procedure code establishes the conceptual apparatus in the industry of information technology. The paper explicates a number of specialized electronic criminal procedural tools in Georgian Criminal procedure code in the form of information systems, among which: electronic control system, a special electronic control system that collectively forms a two-stage electronic system of the secret investigative actions. Non-specialized electronic tools for criminal proceedings in Georgian Criminal procedure code have not been directly identified, but the author identifies their use during criminal proceedings through the prism of particular articles provisions, in particular, that tools are: the Georgian Civil Registry, photo, video recording, audio recording, transcript, technical facilities. The article studies the use of electronic form of the evidence, since the evidence in Georgian Criminal procedure code, among other elements, includes the following: audio or video recording of testimony; any source in which the information is displayed in verbal or symbolic form or (and) in the form of a photo, video, sound recording or other recording, or using other technical means. The author established that, according to Georgian Criminal procedure code provides investigative actions related to computer data, in particular: requesting a document or information (stored on a computer system or computer storage medium), ongoing Internet traffic data collection, collection of meaningful data (transmitted by computer system), obtaining computer data or documents from a foreign country without filing a request for legal assistance. The study proves the following: in order to ensure the carrying out of electronic procedures of covert investigative activities, a state body with appropriate powers is obliged to use the fixed, semi-stationary or non-stationary technical capabilities, which are defined Georgian Criminal procedure code. The author established that, according to Georgian Criminal procedure code provides for electronic procedural control over the conduct of secret investigative actions. The issue of replacement the process of taking under custody by electronic monitoring has been regularized. Taking into consideration subpoenas electronic means of delivery have been identified transmission by telephone or other technical means of communication. The author examined the electronic record of the trial proceeding, which is carried out by means of photographing, video recording, transcript and audio recording.

Keywords: *criminal process, electronic segment, Georgia, electronic communication, criminal procedural instrument, secret investigative actions, electronic control system, electronic fixation.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-167-173

Каляянова О. Д.[©]
кандидат юридичних наук
(Одеський державний
університет внутрішніх справ)

СИСТЕМА ІНФОРМАЦІЙНИХ ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ СУБ'ЄКТАМИ ТА ОБ'ЄКТАМИ ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Висвітлено деякі аспекти дослідницької діяльності експертів. Надано новий погляд стосовно дослідження слідової інформації. Наведено, що енергетична аспективість взаємодії різних видів енергії відображена в слідовій картині: у визначенні слідів присутні терміни, що характеризують їх енергетичну та інформаційну природу, ініціюють причинно-наслідкові зв'язки в механізмі реалізації злочинних намірів. Розкриття механізмів взаємодії об'єктів на рівні енергії дозволяє вирішувати дослідницькі завдання інструментальними методами з об'єктами анатомічної і енергетичної природи.

Акцентовано питання оптимізації дослідницької роботи експерта з доказовим матеріалом різної природи і рівнів. Окреслено проблему стосовно методологічних і практичних аспектів використання інструментарію для дослідження об'єктів інформаційної та енергетичної природи, а також дослідження та поводження зі слідами взаємодії таких об'єктів.

Ключові слова: експертні дослідження, інформація, енергетична система суб'єкта і об'єкта дослідження, логічний ряд у дослідницькій роботі, синтезуючий аспект висновків по дослідженню.

Постановка проблеми. Важливою складовою процесу дослідження експертом наданих йому об'єктів є визначення їх природи для вирішення питання стосовно застосування інструментарію та методів для їх всебічного вивчення. Протягом не одного десятиліття вчені-криміналісти досліджували і приділяли увагу в основному матеріальній слідовій інформації, не беручи до уваги інші форми доказової інформації для дослідження слідової картини та механізму слідоутворення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вирішенню питань та проблематики експертної роботи та дослідження різних об'єктів – носіїв інформації приділяли в своїх працях такі видатні вчені, як Т. В. Авер'янова, М. В. Салтєвський, А. Р. Белкін, А. І. Вінберг, О. Р. Росинська, Н. І. Клименко, І. В. Гора, А. В. Іщенко, В. А. Колеснік та інші.

Метою статті є визначення інформаційної та енергетичної природи досліджуваних експертом об'єктів, інструментарію для їх дослідження та специфічної взаємодії, а саме: інформаційних зв'язків між суб'єктами та об'єктами експертних досліджень тощо.

Виклад основного матеріалу. У висвітленні історичного аспекту початкового етапу сучасного потенціалу методологічних основ експертології, питання механізму пізнання реальності сягає в матеріалістичну діалектику, в якій відображено уявлення апіорі про виключно матеріальну, формну модель організації світу і місця людини як матеріального феномена з вмонтованим природним чуттєвим інструментом пізнання цієї моделі – раціональним розумом [1, с. 224–227]. Науково узгоджено, що цей тип розумової і практичної діяльності має оперувати у феноменальному, зовнішньо проявленому світі відповідним інструментарієм і функціями біологічного тіла: зором, слухом, нюхом, смаком, відчуттями тощо [2, с. 12–19, 192–193].

© Каляянова О. Д., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3882-2192>

kalayanova80@gmail.com

Матеріалістична концепція знайшла свої проєкції в різних наукових галузях як гуманітарного, так і природничого спрямування, зокрема у правовій сфері. Наука криміналістика також піддавалася корекції свого предмета відповідно до форматів матеріалістичної діалектики, зокрема подача визначень науки криміналістики та її предмета до початку третього тисячоліття велася винятково з матеріалістичного погляду та була спрямована на дослідження формного вираження навколишнього середовища, зовнішнього світу [3, с. 17]. Існували і досі є в обігу терміни «матеріальні сліди злочину» з пріоритетним статусом в доктрині доказового права [4, с. 29–30].

Розвиток світової науки і наукових досліджень, насамперед у сфері діяльності мозку, вищої нервової системи в галузях судової психіатрії, юридичної психології, криміналістичної психології, а також енергетичних та інформаційних їх рівнів – квантових фізики, біології, медицини тощо виразно продемонстрував перспективні горизонти в розумінні причинно-наслідкових зв'язків подій, явищ, процесів, станів у феноменальному світі, що впритул підводить до розуміння їх внутрішніх енергетичних структур з інформаційним індексом, рушійних механізмів залежно від природи, ознак, властивостей, якостей об'єктів. Глибоке розуміння зумовленості і взаємодії усіх елементів в усьому світі наближає людину, а отже, і наукового дослідника до остаточного і повного розв'язання актуальних і проблемних питань у всіх відомих людству сферах буття завдяки розумінню принципових рушійних механізмів в умовах застосування науково-технічного потенціалу спеціальних знань у всіх їх формах, що є запорукою прийняття законних і обґрунтованих рішень, зокрема в юридичних провадженнях.

Які ж предметні підстави стверджувати про нагальну необхідність у змінених усталеній науковій матеріалістичній парадигмі та практичного значення цих змін для оптимізації експертно-дослідницьких процесів, забезпечення юридичних проваджень обґрунтованою доказовою інформацією? Уважаємо, що ключовим моментом для цього є сучасне розуміння самої людини як природного феномена з багаторівневою структурною проєкцією не тільки у феноменальний світ; поліструктурність зумовлює багатовимірні функціональні вектори, які коректно спрямовані відповідно до кожного з аспектів структури з метою гармонійної розумної взаємодії на підставі всеєдності з елементами оточуючого світу [5, с. 21]. Ця багатовимірність, або поліаспектність включає фізичну видимі і доступну для дослідження біологічними органами енергетичних аспектів через функцію відчуттів у широкому спектрі психічних градацій через феномени розуму на рівні клітин [2, с. 193–198]. Відкритий і запроваджений у фізиці метод фотографування об'єктів живої природи в електромагнітному полі високочастотного струму з демонстрацією світлових ефектів електричної напруги знайшов свій розвиток у квантовій біології в теоретичному концепті єдності та симбіозі матерії та енергії клітин як першим рівнем синтезу цих природних аспектів [6, с. 147–150] і застосування в дослідженні біоенергетичних полів людини з медично-лікувальною метою [7, с. 60]. Теоретичні положення в галузі квантової фізики, були адаптовані і пристосовані до потреб правоохоронних органів, зокрема в практиці розкриття та розслідування злочинів (8, с. 16–17, 18–19). Згодом було поставлено завдання щодо визначення природи феномена, його механізмів, умов та форм проявлення, техніко-технологічних можливостей фіксації і тестування, перевірки і контролю в режимі об'єктивного спостереження. У цьому феномені, відкритому східною науковою думкою і практикою, ствердилися концептуальні положення Ведичної філософії та йогівської практики про систему чакр як елементів енергетичної системи живих структур, зокрема людини, які функціонально відповідають за рівневий розподіл інформації, сутність якої є енергія. Суто технічний термін з наукової сфери «енергія», який використовувався ще в минулому столітті, у трансформованому вигляді добіг до свідомості сучасної людини, визначивши сутність новітнього етапу розвитку технічної цивілізації. Енергетична аспектність взаємодії різних видів енергії, відображена в слідовій картині [9, с. 61]. Науковим потенціалом певних видів знань з метою поглибленого вивчення та обґрунтування галузевих предметів створені концептуальні системи, обговорені теоретичні положення, які суттєво різняться певними аспектами, однак практичний бік ситуації свідчить про те, що людство вийшло у своєму еволюційному розвитку на принципово новий рівень свідомості і володіє новим рівнем

знань щодо самого феномена людини та її місця і співвідношення щодо навколишнього світу, його просторово-часових координат, динамічної взаємодії усіх елементів системи творіння [10, с. 20–22].

На фоні предмета обговорення закономірно виникає зовсім прагматичне питання щодо механізму і алгоритму дій оператора в такій діяльності, як дослідження об'єктів феноменального, формного світу, зокрема в ситуаціях криміногенного характеру. Мова йде про детальний розгляд системи послідовних дослідницьких дій, елементами якої є: суб'єкт дослідження – оператор дослідження – обстановка та умови дослідження – інструменти дослідження – режим здійснення дослідницьких операцій – етапи і стадії дослідження – отримання принципово нової інформації, яка на рівень вища за ввідну на організаційному етапі. Важливим етапом у дослідницькій експертній роботі є дешифрування та адаптація синтезованої інформації до дослідницьких ситуаційних завдань – формування проміжних висновків та їх логічне узгодження між собою та експертною ситуацією з викладенням у форматі професійної лексики – формулювання остаточних, відповідно до предмета завдань, висновків, які також мають фоном завданням виведення формалізованих спеціальних професійних термінів та їх корекцію на рівень розуміння осіб, які не володіють спеціальними знаннями. Отже, зв'язок між термінологією та експертною методикою є складним і обов'язковим завданням, яке вимагає входження експертом у стан розуміння характеру та рівня інтелекту осіб, які спрямували матеріали на дослідження та формування остаточних, відповідно до предмета завдань, висновків [11]. Це приблизна формула алгоритмів дослідницької роботи експерта, яка може бути модифікованою відповідно до ментального, емоційного, інтелектуального типу суб'єкта, однак слід зауважити, що детальної розробки алгоритмів експертної діяльності не було викладено в спеціальній літературі, хоча спроби у згорнутому форматі певним чином здійснювалися Т. В. Авер'яною [1, с. 320–337], Н. І. Клименко [12, с. 146–152]. Однак лишилися відкритими питання щодо природної сутності рівнів діяльності енергетичної системи людини, які надають безпосереднє уявлення про характер психічної анатомії, станів і режимів енергетичного механізму людини, енергетичного та інформаційного співвідношення суб'єкта і об'єкта дослідження, причин рівневого сприйняття суб'єктом інформації з об'єкта дослідження тощо. Зокрема, оперування термінами «відчуття», «інтуїція», «мислення», що є категоріями енергетичної сфери і формують поняття лише на рівні функціонування сфери відповідного рівня, стають зрозумілими, тобто усвідомлюються, лише в режимі емоційно-відчуттєвих переживань. Для маніпуляцій з енергією необхідно, принаймні, знати схему шляхів (каналів) проходження енергії по ділянках тіла, бути здатним відчувати енергетичні рухи, створювати уяву (план) про феноменальні наслідки. Розвинута свідомість, воля та упевнена уява – це командний пункт для маніфестацій, рішення якого є передбачуваними; він запускає керовані енергетичні процеси психічного характеру [13, с. 18–19]. Такий формат роботи, що побудований на розумінні психічних механізмів, а не виключно на логічних формулах, виражених одиницями лінгвістичної описової системи або умовними символами, схемами, формулами тощо, є дієвою рушійною силою використання принципово нового інструментарію в дослідженні об'єктів. Широкодоступна інформація про наукові дослідження в галузі енергетики, зокрема в частині людської енергетичної анатомії, наведеною системою чакр та їх функцій, дозволяє розширити дослідницький потенціал для з'ясування причинно-наслідкових зв'язків (слідової картини) в контактах матеріально проявлених об'єктів та об'єктів енергетичної природи, зокрема зв'язків елементів психічної структури дослідника з енергетичною, причинною матрицею об'єктів дослідження [14, с. 11–23].

Викладена формула алгоритмічної роботи експерта є схематичною, згорнутою і кожний з елементів потребує детальної доробки, формат і об'єм яких віртуально буде відповідати монографічному дослідженню, що не входить до завдань і формату цієї статті. Необхідно взяти до уваги науково доведений факт співіснування та взаємодії матеріальної біологічної складової людини та психічної (енергетичної) складової в аспекті пізнавальної діяльності, що схиляє до думки, по-перше, про необхідність вирізняти оператора, який реалізує експертну методику, її інструментальний блок, здійснює логічну і аналітичну роботу; остання супроводжується переміщенням частини свідомого розуму в інформаційну сферу дослідницького матеріалу і при повному поглинанні уваги ситуація становить загрозу хибної ідентифікації особистості дослідни-

ка з природою, властивостями та якостями об'єктів дослідження. По-друге, певний аспект розуму дослідника функціонує в режимі контролю за оперативною частиною розуму як відсторонений спостерігач, який фіксує хибні реакції, дії, проміжні логічні рішення. Роль другого елемента в наведеному тандемі є керівною і визначальною, особливо в частині прийняття синтезованих висновків і остаточних рішень. Оперативний (логічний) і творчий розум являють собою рівні системи, представлені в тілесній матеріальності лівою і правою ділянками мозку, епіфізом та гіпокампом, а в енергетичній структурі – вертикаллю чакр, що відповідають за прийняття енергії та її трансформацію в ментальну (мисленнєву, логічну) сферу та інтелектуальну, творчу. Дослідження нейрофізіології стверджують про неможливість проведення водночас логічної і евристичної роботи звичайною людиною, яка не має спеціальної для цього підготовки. Режим здійснення безпомилкової і креативної роботи потребує ініціації одночасно обох півкуль мозку. Це дуже важливо в розумінні складного механізму дослідницької діяльності, зокрема експертної, через низку обставин. Зокрема, логічна і евристична функції не піддаються програмуванню, а постійний контроль за обома зазначеними функціями не має ними поглинатися, розчинятися, і це потребує суттєвої спеціальної підготовки.

Володіння навичками свідомого контролю на весь період дослідження і прийняття рішень та здійснення на підсвідомому рівні логічних операцій методичного характеру являє собою високий рівень професіоналізму, становлення і формування якого потребує тривалого (декілька десятиліть) часу.

Ментальна сфера, функціонально орієнтована на роботу з інформацією щодо формально проявлених об'єктів шляхом послідовного спостереження, піддає аналізу і класифікує, структурує, підпорядковує, виділяє, розділяє тощо.

В експертній роботі обидві функції – аналізу і синтезу відбуваються у швидкому темпі, не в лінійному порядку, що потребує високої майстерності, кваліфікації, напруженої уваги. Механізм творчої роботи як предмет вивчення медиків, зокрема нейропсихологів, і досі має загадкову ланку нематеріальної рушійної субстанції, яка перетворює графічні символи в розуміння внутрішньої істинної природи речовини, структурованого об'єкта. Виходячи з концептуальних позицій, що все у світі будується на енергообміні, взаємодію суб'єкта і об'єкта в процесі пізнання (дослідженні) слід розглядати як керовані розумні процеси аналізу, диференційні операції за ознакою природи, форм, властивостей і якостей, що складає роботу із зовнішньо проявлених характеристик і доступних для тієї частини розуму, який коректний діям оператора дослідження. Внутрішні причинно-наслідкові характеристики об'єктів, їх сутність доступні для сприйняття тією частиною розуму, яка, власне, здійснює контрольні функції за операційними процесами і не поглинається цими процесами. «Две вещи должны быть рассмотрены: сознание и инструменты, через которые сознание проявляется. Инструменты – это умственное существо, которое вырабатывает мысли; эмоциональное существо, которое поставляет силу действия, физическое существо, которое действует» [15, с. 45].

Дослідження глибинних процесів на рівні квантових зв'язків створило новітні галузі знань: квантову фізику, квантову медицину, квантову біологію, квантову психологію тощо. У тенденціях розвитку сучасної науки, особливо в галузевих природничих знаннях, проглядається трансформація криміналістики з її матеріалістичним індексом у предметі в квантову криміналістику з енергетичним і інформаційним виміром, що буде підставою для відповідних змін у методологічній частині.

Існують для такого ствердження законні і ґрунтовні підстави. Криміналістична наука зробила сміливий крок назустріч відкриттям сучасної фізики, яка давно оперує поняттями «енергії», «інформації» та квантовими переходами форми (корпускули) у хвилю. Сучасний науковий напрям у дослідженні природи людини включає вивчення її енергетичної складової, структури, яка проявлена на рівні виявлення і фіксації технічними пристроями. Дослідження хвильових еманцій біологічної, ментальної, емоційної, інтуїтивної сфер у світловому вимірі (енергія має властивості світла) в широкому кольоровому діапазоні диференційованих фрагментів збігається з давніми ведичними вченнями про систему чакр, світлових енергетичних утворень з функціями прийняття та розподілу у людському естві життєвої енергії на певних рівнях. Принцип постачання енергії усім елементам творіння є універсальним. Об'єкти не тільки поглинають енергію, вони випромінюють трансформовану енергію. У цьому полягає енергообмін відповідно до принципу всеєдності. Певний аспект енер-

гії в частотному діапазоні набуває властивостей інформаційних відповідно до функції чакр, які корегують ментальну сферу, ту частину нервової системи, що пов'язана з аналітичною лінійно-послідовною роботою лівої півкулі мозку і системою нижчих чакр. Відповідно реалізація творчого потенціалу залежить від роботи вищих ланок системи чакр.

Принципова можливість взаємодіяти з об'єктами зовнішньої сфери на рівні енергетики та інформації і свідомо трансформувати її у творчий понятійний рівень, розширює діапазон експертних можливостей, зокрема особливості скелетної механіки рухів як предмет почеркознавства в процесі ідентифікації та обмежених варіантів ситуативного характеру, також можливо збагатити за рахунок знань у предметі графології: характер, світогляд, уподобання, спадкові хвороби та багато іншої предметно корисної інформації.

Характерною особливістю творчої експертної роботи є те, що вона позначена дисципліною концентрації уваги і усвідомлення сутності завдань, евристичного вибору інструментарію (методів, технічного і технологічного забезпечення, визначення сфери, рівня і напрямків дослідження, висування версій та формування відповідних планів тощо). Організація роботи та втілення мети дослідження потребує енергії та сил: фізичних, психічних, інтелектуальних інтуїтивних тощо. Розумінні природи і сутності людини, яка реалізує себе у сфері дослідження реальностей, є ключем і єдиним шляхом виходу з кризових, помилкових ситуацій, що порушують принципи законності, обґрунтованості, достовірності експертних спеціальних знань у забезпеченні юридичних проваджень доказовою інформацією.

Висновки. Отже, тема енергетичної та інформаційної взаємодії суб'єкта й об'єкта дослідження має проєкції у сфері забезпечення достатнього потенціалу, а саме: фізичний план вимагає системних фізичних навантажень; ментальний – потребує системного рівневого навчання; емоційний – потребує осмисленої системної праці із заміщення негативних планів на позитивні. Отже, експертний статус позначений показниками якості фізичного, психічного, інтелектуального та духовного планів, стосовно яких існує науково розроблений, експериментально перевірений комплекс високоефективних практик [16]. З огляду на ситуацію, в якій відсутні методологічні і практичні аспекти щодо використання інструментарію з дослідження об'єктів інформаційної та енергетичної природи, інструкції та настанови у частині дослідження та поведіння зі слідами взаємодії таких об'єктів (зокрема, це сліди пам'яті, електронної інформації, інформаційна картина події минулого злочину, характеристичні дані особистості злочинця тощо), виникла нагальна потреба дослідити зазначені феномени, сформулювавши відповідну проблематику.

Список використаних джерел

1. Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. Москва: Норма, 2007. 480 с.
2. Канке В.А. Философия. Исторический и систематический курс. Москва: Логос. 2006. 376 с.
3. Салтвевский М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ: Кондор, 2006. 558 с.
4. Белкин А. Р. Теория доказывания. Научно-методическое пособие. Москва: Норма. 1999. – 429с.
5. Брюс Липтон. Биология веры: недостающее звено между Жизнью и Сознанием. Москва: София. 2008. 256 с.
6. Роберт Брюс. Работа с энергией. Москва: София. 2017. 256 с.
7. Жукова Л.П. Биоэнергетика – медицина будущего. Киев: Центр нетрадиционной медицины «Энергетика». 2002. 105 с.
8. Екстраенси: помічники чи шарлатани. Іменем Закону. № 14 (5504). 7.04.2006 – 13.04.2006. с. 16-17, 18-19.
9. Гора І.В., Іщенко А.В., Колесник В.А. Криміналістика: посіб. для підготов. до іспитів. Київ: ПАЛИВОДА А.В. 2005. 236 с.
10. Марк Рич. Энергетическая анатомия: Руководство к пониманию и использованию Энергетической Системы Человека. Москва: София. 2013. 192 с.
11. Пашук Р.І., Скорофатова А.О., Васильева Г.Й. та ін. Професійна мова правника: теорія, практика. Луганськ, 2009. 448 с.
12. Клименко Н. І. Судова експертологія: курс лекцій: навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ: ІнЮре, 2007. 528 с.
13. Кришнамачарья К. Э. Ведическая психология. Медитации для тренировки ума.

Москва: Амрита. 2016. 128 с.

14. Сафронов А.Г. Йога: физиология, психосоматика, биоэнергетика. Харьков: Коваленко А.В. 2008. 248 с.

15. Шри Ауробиндо. Интегральная йога. Москва: Профит Стайл. 2013. 480 с.

16. Вивекананда Свами. Философия йоги. Москва: РИПОЛ КЛАССИК. 2003. 400 с.

Надійшла до редакції 26.11.2019.

References

1. Aver'janova, T. V. (2007). Sudebnaja jekspertiza. Kurs obshhej teorii. [Forensic examination. General theory course]. Moskva: Norma. [in Russ.].

2. Kanke, V.A. (2006). Filosofija. Istoricheskij i sistematičeskij kurs. [Philosophy. Historical and systematic course]. Moskva: Logos. [in Russ.].

3. Saltevs'kiy, M.V. (2006). Kryminalistyka. [Criminalistics]. Kyiv: Kondor. [in Ukr.].

4. Belkin, A.R. (1999). Teorija dokazyvanija. [Proof theory]. Moskva: Norma. [in Russ.].

5. Brjus Lipton. (2008). Biologija very: nedostajushhee zveno mezhdzhu Zhizn'ju i Soznaniem. [The biology of faith: the missing link between Life and Consciousness]. Moskva: Sofija. [in Russ.].

6. Robert Brjus. (2017). Rabota s jenergiej. [Energy Work. The Secret Of Healing And Spiritual Development]. Moskva: Sofija. [in Russ.].

7. Zhukova, L.P. (2002). Biojenergetika – medicina budushhego. [Bioenergy is the medicine of the future]. Kiev: Centr netradicionnoj medicyny «Jenergetika». [in Russ.].

8. Ekstrasensy: pomichnyky chy sharlatany [Psychics: helpers or charlatans]. Imenem Zakonu. № 14 (5504). 7.04.2006 – 13.04.2006. p. 16-17, 18-19. [in Ukr.].

9. Hora, I.V., Ishchenko, A.V., Kolesnik, V.A. (2005). Kryminalistyka. [Criminalistics]. Kyiv: PALYVODA A.V. [in Ukr.].

10. Mark Rich. (2012). Jenergetičeskaja anatomija: Rukovodstvo k ponimaniju i ispol'zovaniju Jenergetičeskoy Sistemy Cheloveka. [Energy Anatomy: A Guide to Understanding and Using the Human Energy System]. Moskva: Sofija. [in Russ.].

11. Pashchuk, R.I., & Skorofatova, A.O., & Vasylieva, H.Y. ta in. (2009). Profesiina mova pravnyka: teoriia, praktyka. [Professional lawyer's language: theory, practice]. Luhansk: RVV LDUVS im. Ye. O. Didorenka. [in Ukr.].

12. Klymenko, N.I. (2007). Sudova ekspertolohiia: kurs lektzii. [Forensic Experology: A Course in Lectures]. Kyiv: In Yure. [in Ukr.].

13. Krishnamachar'ja, K. Je. (2016). Vedicheskaja psihologija. [Vedic psychology]. Moskva: Amrita. [in Russ.].

14. Safronov, A.G. (2008). Joga: fiziologija, psihosomatika, biojenergetika. [Yoga: physiology, psychosomatics, bioenergy]. Har'kov: Kovalenko A.V. [in Russ.].

15. Shri Aurobindo. (2013). Integral'naja joga. [Integral yoga]. Moskva: Profit Stajl. [in Russ.].

16. Vivekananda Svami. (2003). Filosofija jogi. [Yoga philosophy]. Moskva: RIPOL KLASSIK. [in Russ.].

SUMMARY

Kalayanova O. D. Information communication system between subjects and objects of expert research. The modern naturally-scientific achievements in the sphere of information technologies of energy processes, occurrences, phenomena in descriptive and conceptual systems were introduced by terms and definitions which correctly laid down in the basic provisions of a subject of criminalistics, its traditional institutes, in particular, in an investigator part, the objects of which make the main material of a research work of experts. In the definition of traces there are terms characterizing their energy and information nature, that facilitates the perception and understanding of cause-effect links initiating formation in the mechanism of realization of criminal intentions. The disclosure of mechanisms of interaction of objects at the energy level allows to consciously, with understanding, solve research problems by the instrumental methods with the objects of atomic and energy nature.

The material of this article focuses on the questions of the optimization of a research work, the expert functions with evidentiary material of different nature and levels. The fundamental question connected with the essence of human activity in its aspect realization of professional knowledge within the framework of legal production of a scientifically organized methodical form, this is the definition,

the development and the verification in practice of the teaching on methods of general theory of forensic expertise and expert activity from the perspective of modern provisions and concepts, complementing and revealing the essential energy and information nature of subjects and objects of a research in expert work.

Taking into account the situation in which there are no methodological and practical aspects for the use of tools for research of objects of information and energy nature, instructions and manuals in terms of research and handling of traces of interaction of such objects (in particular, it is traces of memory, electronic information, information picture of an event of a last crime, characteristic data of a person of a criminal, etc.), there was an urgent need to investigate the stated phenomena, having formulated the corresponding problems.

Keywords: *an expert research, information, an energy system of a subject and an object of a research, logical series in a research work, a synthesizing aspect of findings on a research.*

УДК 343.985.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-173-178

Крамаренко Ю. М.[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ТА ПЛАНУВАННЯ ТАКТИЧНИХ КОМБІНАЦІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті висвітлено питання застосування новітніх технологій у діяльності правоохоронних органів, що має суворі правові обмеження та здійснюється в умовах тактичного ризику. Подано загальну характеристику використання штучного інтелекту для обробки баз даних у кримінальному провадженні, вказано застереження Європейської етичної хартії про використання штучного інтелекту в судових системах і оточуючих їх реаліях. Надано рекомендації щодо застосування ігromodelювання під час планування тактичних комбінацій. Наголошено на тому, що в діяльності правоохоронних органів технології можуть бути застосовані виключно в умовах дотримання законних прав і свобод людини та для з'ясування істини у справі й досягнення завдань кримінального провадження.

Ключові слова: *прогнозування, планування, тактика, технології, штучний інтелект, ігromodelювання, оперативне супроводження.*

Постановка проблеми. Розвиток та поширення інформації щодо суті й технологій, які дозволяють впливати на поведінку людини, створює підґрунтя для зловживання ними або використання їх з явно злочинною метою. У сфері кримінального провадження такі тенденції можуть проявлятися як у вигляді вдосконалення способів вчинення та приховування злочинів, так і у вигляді впливу з метою ухилення від відповідальності на осіб, котрі приймають рішення, або учасників провадження. Такий вплив сьогодні вже може не носити суто злочинного характеру і відрізняється від погроз, підкупу, шантажу тощо, що традиційно мали місце у слідчо-судовій практиці та були предметом дослідження у сфері оперативно-розшукової діяльності, криміналістики та кримінального процесу. Протидія судово-правоохоронним органам все більше набуває завуальованого характеру і ззовні може виглядати як випадковий збіг обставин, вплив громадськості або боротьба за права людини. Основною метою таких дій є дезорієнтування, створення стійкого хибного уявлення про перебіг подій, дискредитація судово-правоохоронних органів або інший вплив на осіб, які приймають рішення

© Крамаренко Ю. М., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3882-2192>

ykramlawer@gmail.com

та беруть участь у кримінальному провадженні.

Указані тенденції вимагають якісно нового підходу до діяльності правоохоронних органів щодо прийняття рішень, планування та здійснення тактичних комбінацій, прогнозування дій розроблюваних осіб та учасників кримінального провадження з метою повного та неупередженого розслідування й судового розгляду.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання оперативно-розшукової та криміналістичної тактики розглянуто в роботах таких фахівців, як О.М. Бандурка, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, Ю.О. Гудков, Е.О. Дидоренко, О.Ф. Долженков, І.П. Козаченко, М.В. Корнієнко, В.П. Корж, С.С. Овчинський, М.А. Погорєцький, Є.М. Рябков, В.П. Хомколов. У дослідженнях Р.М. Шехавцова, М.В. Даньшина та В.М. Цимбалюка приділено увагу формам і способам протидії розслідуванню злочинів, розглянуто теоретичні та практичні аспекти цієї проблеми, а також способи подолання протидії. О.Я. Переверза акцентує на формуванні неправдивих показань та тактичних прийомах їх виявлення та подолання. Роботи К.О. Чаплинського, Д.Й. Никифорчука, В.Ю. Журавльова, В.М. Варцаби присвячені окремим аспектам боротьби з організованою злочинністю – розкриття та розслідування таких злочинів. Роботи вказаних фахівців є підґрунтям для розробки нових підходів із цих питань з урахуванням вимог сьогодення.

Метою статті є аналіз технологій, що можуть бути використані в діяльності правоохоронних органів із метою вдосконалення прийняття рішень та планування тактичних комбінацій під час кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні фахівці неодноразово наголошують на тому, що новітні технології можуть мати потрійне значення: цивільне, військове та кримінальне («мафіозно-терористичне») [1, с. 16]. З позиції досліджуваної теми на особливу увагу заслуговують засновані на штучному інтелекті технології, що дозволяють аналізувати значні обсяги даних і здійснювати прогнозування дій та рішень, а також технології, що дозволяють впливати на поведінку людини та корегувати суспільну думку. Актуальність цих напрямів підтверджує і Доктрина інформаційної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017, у якій застосовують такі поняття, як «стратегічний наратив», «стратегічні комунікації», «інформаційні та психологічні операції» тощо [2].

Технології, засновані на штучному інтелекті, запроваджують у різних сферах, серед яких юридична практика не є винятком. В Україні існує кілька платформ, що надають послуги щодо обробки й аналізу даних у сфері юридичної практики. Так, «Суд на долоні» – аналітичний сервіс для пошуку, дослідження та візуалізації судових рішень. Він дозволяє шукати судові рішення в Єдиному державному реєстрі судових рішень та інформацію в інших восьми пов'язаних державних реєстрах і надає послугу Wincourt для аналізу й прогнозування судових рішень на основі наявних документів [3].

Незважаючи на наявність удосконалення й спрощення окремих процесів та дій у юридичній практиці завдяки технологіям, заснованим на штучному інтелекті, сьогодні в окремих країнах уже виникають занепокоєння щодо безмежної обробки актів правозастосування. Так, у 2019 році у Франції введено обмеження щодо прогнозування за допомогою штучного інтелекту можливих рішень конкретного судді [4], а наприкінці 2018 року Європейська комісія з ефективності правосуддя ухвалила Європейську етичну хартію про використання штучного інтелекту в судових системах та оточуючих їх реаліях (далі - Європейська етична хартія про використання штучного інтелекту), у котрій наголошується на сумлінному застосуванні новітніх технологій та необхідності застережень з метою гарантування справедливого судового розгляду [5].

У Європейській етичній хартії про використання штучного інтелекту вказано, що застосування штучного інтелекту в роботі суддів держав-членів Ради Європи не запроваджено, і розробки з цього приводу мають комерційний характер для потреб приватного сектору, що намагається зменшити невизначеність і непередбачуваність судових рішень. У ній також акцентовано на «небезпеці кристалізації прецедентного права та потенційний негативний вплив на безсторонність та незалежність суддів», що може бути викликано впливом кількісних показників прийнятих рішень на точку зору судді

в аналогічному питанні – «норма, заснована на кількості» [5].

У вітчизняному правовому інформаційному просторі можна зустріти поширені «як приклади» рішення першої інстанції, які є «вигідними» для певної групи осіб і які, у свою чергу, можуть спровокувати хибну практику за аналогічними справами. Такі тенденції, наприклад, можна було спостерігати під час розгляду справ щодо незаконного обігу зброї [6].

Іншим видом новітніх технологій є методики й техніки впливу на поведінку людини, у тому числі у вигляді «соціальної інженерії», що набирає обертів. Окремі технології обрання найбільш доцільних способів дій і донесення конкретної інформації до осіб, уповноважених приймати рішення, уже застосовують у діяльності сторони захисту в різних країнах. Так, під час підготовки до справи адвокатам рекомендовано використовувати фокус-групи, психодраму, а також технології підготовки свідків до прямого допиту та підготовки адвоката до перехресного допиту [7, с. 28–29]. Доцільність такого застосування технологій, на думку фахівців, викликана появою в судовій практиці України «ідеології англо-американської доктрини про те, що судовий процес – це спектакль, поставлений двома режисерами: прокурором і адвокатом» [8, с. 26]. Також, з урахуванням умов «політизації» окремих кримінальних проваджень, адвокати застосовують тактичні дії щодо адресного донесення точки зору, що відрізняється від домінуючої в засобах інформації та суспільстві. Так, Я.П. Зейкан описує ситуацію, у якій із метою донесення альтернативної точки зору на конкретну подію було здійснено друк додаткового тиражу юридичного журналу з відповідною статтею, що відображала точку зору на користь обвинуваченого, та поширення його серед суддів касаційної інстанції [7, с. 70].

Зазначені технології під час упровадження їх у кримінальне провадження набувають інших форм, суті та значення, ніж вони мають у сферах суспільно-економічних відносин. Оскільки діяльність щодо виявлення й розслідування злочинів відбувається в умовах протистояння та конкуренції, то рішення оперативні підрозділи та сторона обвинувачення приймаються найчастіше в умовах тактичного ризику. Як зазначають фахівці, «прагнення взагалі уникнути ризику нереальне: завдання полягає в тому, щоб обрати стратегію найменшого тактичного ризику, передбачити можливі негативні наслідки свого рішення та завчасно продумати заходи щодо їх ліквідації або послаблення, що врешті-решт і призведе до максимально можливого в цих умовах позитивного результату» [9, с. 548]. Отже, розробка та впровадження технологій, що дозволяють моделювати найбільш вірогідну поведінку розроблюваних осіб або учасників провадження, є способом мінімізації такого ризику.

Можливості застосування «теорії ігор» для досягнення завдань у слідчій практиці вже неодноразово обговорювали в криміналістиці. На можливості застосування «рефлексивних ігор» наголошено в роботах О.Р. Ратінова та Г.О. Зоріна. Питанням прогнозування та створення моделей майбутньої поведінки в умовах взаємодії кількох суб'єктів приділяли значну увагу фахівці з різних країн світу. Серед таких можна назвати А.Б. Рапопорта, Р.Л. Акоффа, Т.К. Шеллінга, В.О. Лефевра, О.С. Анісімова. Так, Томас Шеллінг виділяв окрему сферу досліджень, яку називав «стратегія конфлікту», завданням якої є «пошук «правильної» поведінки в сенсі досягнення виграшу у суперництві» [10, с. 15]. Сьогодні розробки в цій сфері мають різнопланове застосування - від міжнародних відносин до просування товарів та послуг.

Кримінально-процесуальне законодавство зобов'язує слідчого об'єктивно й неупереджено збирати всі можливі докази щодо встановлення дійсних фактів та обставин, у тому числі й тих, що «можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого, або сприяти пом'якшенню відповідальності». У свою чергу, згідно із ч. 6 ст. 290 КПК України, сторона захисту має право не надавати прокурору доступ до будь-яких матеріалів, які можуть бути використані ним на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Крім того, сторона обвинувачення відповідно до ст. 19 Конституції України зобов'язана «діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України».

Арсенал засобів у вигляді можливості виконання дій негласного і гласного характеру припиняє свою ефективність із завершенням досудового розслідування. Незважаючи на те, що відповідно до п. 1 Розділу V Наказу МВС № 575 оперативний су-

провід досудового розслідування оперативні підрозділи Національної поліції України забезпечують із моменту створення слідчо-оперативної групи і до ухвалення судом вироку або постановлення ухвали, які набрали законної сили, або у разі закриття кримінального провадження [11], можливості такого супроводу є малоефективними щодо тих дій, які не мають явного незаконного характеру. Із цього приводу можна зробити обґрунтоване припущення, що дії протидіючої сторони на стадії досудового розслідування можуть мати переважно на меті створити підґрунтя для відповідних «основних» тактичних дій під час судового розгляду. При цьому основним завданням буде створення інформаційного середовища для зародження сумнівів у громадськості в неупередженості, професійності чи порядності правоохоронних органів, суддів та окремих учасників кримінального провадження. Такий стан інформації навколо конкретного кримінального провадження може дати поштовх до зміни поведінки свідків та потерпілих, а також вплинути на прийняття відповідних рішень судом, причому такий тиск не можна віднести до протиправного в повному значенні цього слова.

Завчасна нейтралізація таких дій можлива за умови не тільки якісного прогнозування, планування і прийняття відповідних рішень на стадії досудового розслідування, але й розробки на цій стадії таких тактичних комбінацій, котрі мають значення для всього провадження і є превентивними заходами для можливого впливу через громадську думку та інформаційне середовище на суд та учасників кримінального провадження.

Для досягнення такої мети доцільним є використання технологій ігromodelювання, під яким розуміють процес побудови (відтворення, імітації) можливої поведінки конкретних осіб (груп осіб) у певних умовах взаємодії (конфлікту, протистояння, конкуренції, співпраці) для з'ясування найбільш вірогідних їх дій, мотивів та суджень. Для створення таких моделей доречно залучати осіб, які не є працівниками правоохоронних органів, а такими, що найбільш відповідають основним «гравцям» за світосприйняттям та особистісними якостями, зумовленими сферою діяльності. Урахування створених імітаційних моделей поведінки учасників взаємодії дасть змогу приймати тактичні рішення та будувати тактичні комбінації, що можуть мати наскрізне значення для кримінального провадження. Звісно, такі заходи є доцільними лише під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень щодо осіб, які мають суттєві важелі впливу не тільки на працівників правоохоронних органів, що приймають рішення, чи осіб, які залучені до кримінального провадження, але й на громадськість та засоби комунікації.

Висновки. Розвиток технологій зумовлює необхідність для правоохоронних органів не тільки в уважному спостереженні за об'єктами та процесами, що представляють інтерес, і своєчасному впливі на них, але й у переоснащенні власних технологій, що орієнтуються на сьогодення та вірогідне майбутнє навколишнього світу. Можливість застосування таких технологій у практиці правоохоронних органів ми вбачаємо через реалізацію таких заходів:

1. Розробка рекомендацій щодо застосування технологій ігromodelювання та побудови стратегій в діяльності правоохоронних органів у типових ситуаціях.
2. Ознайомлення співробітників правоохоронних органів з основними положеннями теорії ігор, тактикою та стратегією дій в умовах конфлікту, протистояння, конкуренції та співробітництва, технологіями впливу на суспільну думку тощо.
3. Використання можливостей штучного інтелекту у сфері правозастосування, моніторингу активності та дій злочинного середовища, соціальних процесів і явищ із подальшою обробкою отриманих даних відповідними фахівцями.
4. Співпраця з міжнародними організаціями щодо профілактики та протидії злочинності, використання можливостей штучного інтелекту в цих сферах.
5. Залучення консультантів до розробки рішень і планування тактичних комбінацій у конкретних провадженнях з обов'язковим дотриманням правил конспірації та нерозголошення інформації з обмеженим доступом.
6. Виявлення, моніторинг і розробка заходів можливої нейтралізації комунікаційних каналів та осіб, яких залучають для впливу на громадську думку в інтересах організованої злочинності.

Ураховуючи те, що технології можуть бути використані з протиправною ме-

тою, одним із основних критеріїв застосування правоохоронними органами вищевказаних заходів є суворе дотримання законних прав і свобод людини, а також забезпечення використання таких заходів виключно для з'ясування істини у справі та досягнення завдань кримінального провадження.

Список використаних джерел

1. Овчинский В. С., Ларина Е. С. Искусственный интеллект. Большие данные. Преступность. Москва: Книжный мир, 2018. 416 с.
2. Доктрина інформаційної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017>.
3. Портал відкритих даних: Єдиний державний веб-портал відкритих даних. URL: <https://data.gov.ua/apps/show/40>.
4. France Bans Judge Analytics, 5 Years In Prison For Rule Breakers. URL: https://www.artificiallawyer.com/2019/06/04/france-bans-judge-analytics-5-years-in-prison-for-rule-breakers/?fbclid=IwAR1e4nQhCLV7TysZHGXPtW7Yi0GTJt93oHlwJe8aZ9_wnvJ0TeNHn_G9qU.
5. Европейская этическая хартия об использовании искусственного интеллекта в судебных системах и окружающих их реалиях. Принята на 31-м пленарном заседании ЕКЭП (Страсбург, 3–4 декабря 2018 года). URL: <https://rm.coe.int/ru-ethical-charter-en-version-17-12-2018-mdl-06092019-2-/16809860f4>.
6. Юридичний інтернет-ресурс «Протокол». Порухення законів логіки у позиції Верховного суду щодо покарання за зброю. URL: https://protocol.ua/ua/porushennya_zakoniv_logiki_u_pozitsii_verhovnogo_sudu_shchodo_pokarannya_za_zbroyu/.
7. Зейкан Я. П. Адвокатська техніка: методика підготовки прямого допиту і вступної промови. Харків: Фактор, 2016. 160 с.
8. Зейкан Я. П. Про недопустимі докази. Харків: Фактор, 2019. 128 с.
9. Криминалистика: учебник для вузов / под ред. проф. Р.С. Белкина. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 2006. 992 с.
10. Шеллинг Томас. Стратегия конфликта / пер. с англ. Т. Даниловой; под ред. Ю. Кузнецова, К. Сонины. Москва, 2007. 366 с.
11. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 07.07.2017 № 575, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 31 липня 2017 р. за № 937/30805. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>.

Надійшла до редакції 26.11.2019.

References

1. Ovchinskiy, V. S., Larina, E. S. (2018) *Iskusstvennyy intellekt. Bolshie dannye. Prestupnost. [Artificial intelligence. Big data. Crime]*. Moskva: Knizhnyiy mir [in Russ.].
2. Doktryna informatsiinoi bezpeky Ukrainy, zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 25 liutoho 2017 roku № 47/2017. [Doctrine of Information Security of Ukraine, approved by Presidential Decree of February 25, 2017 No. 47/2017]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017> [in Ukr.].
3. Portal vidkrytykh danykh [Open data portal] : Yedyniy derzhavnyi veb-portal vidkrytykh danykh. URL: <https://data.gov.ua/apps/show/40> [in Ukr.].
4. France Bans Judge Analytics, 5 Years In Prison For Rule Breakers. URL: https://www.artificiallawyer.com/2019/06/04/france-bans-judge-analytics-5-years-in-prison-for-rule-breakers/?fbclid=IwAR1e4nQhCLV7TysZHGXPtW7Yi0GTJt93oHlwJe8aZ9_wnvJ0TeNHn_G9qU [in Eng.].
5. Evropeyskaya eticheskaya hartiya ob ispolzovanii iskusstvennogo intellekta v sudebnykh sistemah i okruzhayuschih ih realiyah. Prinyata na 31-m plenarnom zasedanii EKEP (Strasburg, 3-4 dekabrya 2018 goda). URL: <https://rm.coe.int/ru-ethical-charter-en-version-17-12-2018-mdl-06092019-2-/16809860f4> [in Russ.].
6. Yurydychnyi internet-resurs «Protokol». Porushennia zakoniv lohiky u pozytsii Verkhovnoho sudu shchodo pokarannia za zbroiu. [Legal Internet resource “Protocol”. Violation of the laws of logic in the Supreme Court’s position on gun punishment]. URL: https://protocol.ua/ua/porushennya_zakoniv_logiki_u_pozitsii_verhovnogo_sudu_shchodo_pokarannya_za_zbroyu/ [in Ukr.].
7. Zeikan, Ya. P. (2016) *Advokatska tekhnika: metodyka pidhotovky priamoho dopytu i vstupnoi promovy. [Lawyer’s technique: technique of preparation of direct interrogation and opening speech]*. Kharkiv : Faktor [in Ukr.].

8. Zeikan, Ya. P. (2019) Pro nedopustymy dokazy. [Inadmissible evidence]. Kharkiv : Faktor [in Ukr.].

9. Kriminalistika [Forensic science] : uchebnyk dlya vuzov / pod red. prof. R. S. Belkina. 2-e izd., pererab. i dop. Moskva, 2006 [in Russ.].

10. Shelling, Tomas (2007) Strategiya konflikta [Conflict strategy] / per. s angl. T. Danilovoy; pod red. Yu. Kuznetsova, K. Sonina. Moskva [in Russ.].

11. Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii vzaiemodii orhaniv dosudovoho rozsliduvannia z inshymy orhanamy ta pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy v zapobihanni kryminalnym pravoporushenniam, yikh vyjavlenni ta rozsliduvanni: nakaz MVS Ukrainy vid 07.07.2017 № 575, zareiestrovano v Ministerstvi yustytzii Ukrainy 31 lypnia 2017 r. za № 937/30805. [On approval of the Instruction on the organization of interaction of pre-trial investigation bodies with other bodies and units of the National Police of Ukraine in the prevention of criminal offenses, their detection and investigation: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 07.07.2017 No. 575, registered at the Ministry of Justice of Ukraine on July 31, 2017 for № 937/30805]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17> [in Ukr.].

SUMMARY

Kramarenko Yu. M. Some issues of improving decision making and planning tactical combinations in criminal proceedings. The work of the prosecution has strict legal restrictions, while acting in conditions of confrontation, conflict and competition. This situation in criminal proceedings makes their activities fraught with tactical risk. The use of new technologies aimed at predicting and modeling the possible behavior of the opposing side is a way to minimize this risk. In this regard, the article considers the possibilities of using new technologies to solve the problems of criminal proceedings. A general description of the use of artificial intelligence for processing databases in criminal proceedings is given, the warnings of the European Ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in the judicial systems and their environment on these issues are indicated. Information technologies that are used to influence the behavior of participants in criminal proceedings are considered. A recommendation is made for the use of gaming modeling, which refers to the process of building (reproducing, simulating) the possible behavior of specific individuals (groups of individuals) in certain conditions of interaction (conflict, confrontation, competition, cooperation) to determine the most likely actions, motives and reasoning.

Modern technology development creates a need for law enforcement agencies to modernize their own methods and techniques aimed at combating crime. Such measures should be carried out taking into account the actions of the opposing side and be focused on the present and future of the environment. The use of new technologies by law enforcement agencies should be carried out in strict observance of human rights and freedoms and solely for the purpose of fulfilling the tasks of criminal proceedings.

Keywords: forecasting, planning, tactics, technologies, artificial intelligence, game modeling, operational support.

Трибуна Аспіранта

УДК 342.922

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-178-187

Баско А. В. ©

аспірант

(Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара)

НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПОНЯТЬ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ЙОГО СИСТЕМИ В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Стаття присвячена аналізу правової природи й законодавчого визначення понять місцевого самоврядування та системи місцевого самоврядування. Зроблено висновок, що законодавчо закріплені дефініції цих понять не повною мірою розкривають їх природу й не відповідають положенням Європейської хартії місцевого самоврядування 1985 р. Проведене дослідження дозволило розробити ряд авторських концептуальних визначень. Зокрема, місцеве самоврядування автор пропонує визначати як «гарантоване державою право та реальну здатність територіальної громади й утворених нею органів місцевого самоврядування самостійно та під власну відповідальність здійснювати регулювання й управління суттєвою часткою публічних справ в інтересах місцевого населення», систему місцевого самоврядування – як «сукупність взаємопов'язаних громад, органів місцевого самоврядування, органів самоорганізації населення та форм взаємодії між ними, що забезпечують регулювання й управління суттєвою часткою публічних справ в інтересах місцевого населення», а територіальну громаду, що є базовим елементом системи місцевого самоврядування – як «сукупність взаємопов'язаних громад, органів місцевого самоврядування, органів самоорганізації населення та форм взаємодії між ними, що забезпечують регулювання й управління суттєвою часткою публічних справ в інтересах місцевого населення».

Ключові слова: *місьцеве самоврядування, система місцевого самоврядування, територіальна громада, об'єднана територіальна громада, Європейська хартія місцевого самоврядування.*

Постановка проблеми. Місьцеве самоврядування як політичне та правове явище являє собою одну з найскладніших категорій у вітчизняній юридичній науці. Розмаїтість підходів до його трактування зумовлена як неоднозначним його визначенням у Конституції, законах України та міжнародних правових договорах, так і неоднорідністю доктринальних підходів до розуміння юридичної природи місцевого самоврядування, його місця в політичній та правовій системі держави. Наявність розбіжностей у визначеннях понять «місьцеве самоврядування» та «система місцевого самоврядування» у вітчизняному законодавстві створює передумови для порушення прав територіальних громад як учасників політичної системи держави та суб'єктів управлінської діяльності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Різнорізані підходи до визначення сутності та правової природи місцевого самоврядування досліджували такі науковці, як П. Д. Біленчук, В. В. Кравченко, М. В. Підмогильний, С. В. Болдирев, О. В. Бровко, Я. Волошина, О. В. Звіздай, І. Я. Рушак та ін., проте в більшості випадків аналіз поняття місцевого самоврядування та його системи в їх роботах обмежено сферою вітчизняної юридичної науки, а також національно-

© Баско А. В., 2019
vo-l_shablisty@ukr.net

го конституційного та адміністративного права, а питання впливу міжнародного права, перш за все Європейської хартії місцевого самоврядування 1985 р. (далі – ЄХМС), залишилися недостатньо дослідженими. Крім того, доктринальне розуміння системи місцевого самоврядування вимагає деякого переосмислення з урахуванням процесів об'єднання територіальних громад.

Виходячи із зазначеного, **метою** статті є дослідити теоретичні підходи до визначення понять «місцеве самоврядування» та «система місцевого самоврядування», а також з'ясувати можливі напрями їх модернізації, що дозволили б узгодити легальні дефініції цих понять із положеннями ЄХМС.

Виклад основного матеріалу. У дисертаційному дослідженні І. Я. Руцак зазначає, що різні наукові підходи до розуміння сутності поняття місцевого самоврядування зумовлені відсутністю його єдиного нормативного визначення [12, с. 17]. Безумовно, зв'язок між неоднозначністю наукового розуміння місцевого самоврядування та нечіткістю його законодавчої дефініції є прямим і безпосереднім, проте із зазначеною позицією І. Я. Руцак навряд чи можна погодитися, оскільки саме велика кількість доктринальних підходів до розуміння природи місцевого самоврядування, а також і нерідко діаметрально протилежних, зумовлює неможливість єдиного й несуперечливого його законодавчого визначення, а не навпаки. У зв'язку з цим виникає потреба більш детально дослідити еволюцію правових підходів до визначення змісту й сутності поняття місцевого самоврядування, а також його розуміння в сучасній українській юридичній науці.

Перші ідеї про необхідність формування самостійних систем управління на місцевому рівні починають активно висловлювати в європейській правовій і політичній доктрині в ході буржуазно-демократичних революцій. Своєрідний початок ідей про необхідність організації системи місцевого самоврядування було закладено в праці А. де Токвіля «Демократія в Америці», у якій автор ще в середині XIX ст. доводив, що жодна державна влада на місцевому рівні не може забезпечити належне вирішення всіх абсолютно питань, а централізація влади не забезпечує повноцінного розвитку суспільства [13, с. 86]. Історично першою теорією, що пояснювала сутність і природу місцевого самоврядування, стала теорія вільної громади, що розвивалася в рамках німецької юридичної школи. Поштовхом до розвитку цієї теорії став законодавчий процес у Бельгії, коли установчий конгрес 1830 р., що розробляв проект конституції, визнав існування поряд із законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади четвертої – самоврядної, чи муніципальної [14, с. 84].

В основі теорії вільної громади лежить ідея про первинність її походження стосовно держави, що так чи інакше призводить до констатації примату громади та її права над державною владою [4, с. 11]. Таке визначення співвідношення між державою та громадою має наслідком визначення місцевого самоврядування як природного й невідчужуваного права громади вирішувати всі без винятку питання місцевого значення без будь-якого втручання з боку держави. Ця теорія заклала наріжний камінь для розвитку подальших учень про місцеве самоврядування, однак не здобула повноцінного втілення в законодавстві жодної держави, оскільки містить ряд політичних і правових ризиків. По-перше, абсолютизація самоврядної влади громади ставить під сумнів суверенітет держави та її цілісність. Як правило, прихильники цієї теорії за практичний взірець вільної громади брали невеличкі фермерські поселення на початку історії Сполучених Штатів Америки, які Т. Джефферсон влучно називав «республіками в мініатюрі» [8, с. 381] і які в умовах Америки XVII ст. існували фактично у владному вакуумі, лише номінально підпорядковуючись державній владі штату. Але європейські громади XIX ст. представляли не тільки села, а й великі міста і завжди були в тісному контакті з державною владою, як місцевою, так і центральною. Тому тут протиставлення самоврядування державній владі викликало неминучі конфлікти, посилювало тенденції сепаратизму й аж ніяк не сприяло реалізації прав громад і її членів. І по-друге, уже наприкінці XIX ст. в системі місцевого самоврядування європейських країн відбувається формування перших громад, розроблення механізмів делегування повноважень між органами державної влади й місцевого самоврядування, пояснити природу чого теорія вільної громади виявилася неспроможною, оскільки була зорієнтована виключно на громаду найнижчого рівня.

Своєрідним продовженням теорії вільної громади стала господарська (яку також на-

зивають громадсько-господарською) теорія самоврядування, прихильники якої обстоювали самостійність громади, але обмежували сферу її компетенції господарськими питаннями місцевого значення. Здебільшого ця теорія усувала протиріччя між суверенітетом держави та самостійністю громади за рахунок штучного звуження сфери компетенції останньої. За визначенням М. Лазаревського, прихильники господарської теорії намагалися переконати центральну державну владу в тому, що запровадження самоврядування в такому вигляді не несе для неї жодних ризиків і не вимагає контролю з її боку [9, с. 592]. Водночас у багатьох європейських країнах на зламі XIX і XX століть місцеві громади почали виконувати деякі функції публічного управління (місцева поліція та охорона правопорядку, місцеве оподаткування тощо), що жодним чином не можна було пояснити в рамках концепцій господарської теорії місцевого самоврядування, зрештою, це і призвело до втрати нею популярності.

У результаті поєднання основних ідей теорії вільної громади й господарської теорії згодом виникла громадська теорія, яка також ґрунтується на протиставленні державної влади й місцевого самоврядування. Її прибічники виходили з того, що держава за своєю суттю є федерацією громад, від яких отримує владу, громада все одно залишається первинним суб'єктом, чие право на самоврядування має природно-правовий характер. Це, у свою чергу, призводить до визнання універсальної правосуб'єктності громади, яка діє за загальнодозвільним принципом «дозволено усе, що не заборонено законом» [3, с. 27]. Очевидно, що ця теорія місцевого самоврядування також не усувала фундаментального протиріччя між державним суверенітетом і самостійністю громади, тому на її основі неможливо було побудувати ефективну й життєздатну модель місцевого самоврядування. Проте саме ця теорія була найбільш популярною в наукових і політичних колах України доби визвольних змагань 1917–1920 рр. Зокрема, активним прихильником громадської концепції місцевого самоврядування був М. Драгоманов, чия теорія громадського соціалізму ставила за основу політичного устрою індивіда і громаду, вважаючи державу штучним утворенням [5, с. 100–101]. Безумовно, прихильність керівництва УНР до нежиттєздатної концепції місцевого самоврядування не стала єдиною причиною втрати української державності на початку XX ст., але свою роль у цьому все-таки зіграла.

У рамках європейської правової доктрини мали місце спроби модернізації зазначених теорій місцевого самоврядування з метою узгодження їх із реаліями державно-політичного життя. Так, німецький юрист О. фон Гірке висловив ідею, яка згодом отримала назву договірної концепції місцевого самоврядування. У цій концепції місцеве самоврядування розглядають через призму виключної компетенції громади, яку забезпечує законодавча заборона втручання держави в її управління і яка ґрунтується на вільному договорі громади й держави. Незважаючи на відносно м'який характер порівняно з попередніми концепціями, договірна концепція також не здобула широкого поширення, оскільки на практиці призводила до посилення сепаратизму [11, с. 89].

Діаметрально протилежною до концепції вільної громади й похідних від неї є державницька концепція. Згідно з нею місцеве самоврядування не протиставляють механізму державної влади, а визнають його органічною частиною, виходячи з чого сфера та обсяг компетенції органів місцевого самоврядування повністю визначає держава. Єдине, чим за цією концепцією місцеве самоврядування відрізняється від державної влади, – це порядок формування відповідних органів: якщо місцеві органи виконавчої влади призначає центральний уряд, то органи місцевого самоврядування обирає громада [3, с. 28]. Загалом державницька теорія місцевого самоврядування стала найбільш поширеною в європейських державах XX ст., що зумовлено рядом причин. Як зазначає Г. В. Чапала, швидкі темпи урбанізації та потреби міст, що швидко збільшувалися, зумовлювали потребу громад у значних інвестиціях, що в поєднанні з інтенсивною концентрацією промислового виробництва робило місцеві громади більш залежними від загальнодержавного політичного курсу [15, с. 92]. Варто відзначити, що практична реалізація державницької концепції місцевого самоврядування хоча й робила його значною мірою залежним від уряду, але все ж сприяла децентралізації державної влади, оскільки значну частину владних, перш за все адміністративних, повноважень передавали на місця органам, які формували представники місцевих громад.

Зовнішньо подібною до державницької моделі місцевого самоврядування була й організація місцевих рад у Радянському Союзі, однак ототожнення радянської системи управління на місцях і державницької концепції місцевого самоврядування було б помилковим. По-перше, радянська доктрина відкидала ідею місцевого самоврядування, так само як і теорію поділу влад, як буржуазні. По-друге, місцеві ради в СРСР хоча й були виборними, але вибори проводили на безальтернативній основі й забезпечували обрання виключно представників комуністичної партії. І по-третє, уся система рад являла собою жорстко централізоване утворення, яке повністю контролювала комуністична партія, через що ніякої децентралізації влади на місцевому рівні не відбувалося. Тому зовнішній атрибут радянської системи місцевих рад – їх включення до державного механізму – не можна вважати як ознаку втілення державницької концепції місцевого самоврядування.

Тривалий час державницьку концепцію місцевого самоврядування вважали цілком ефективною, її достатньо легко реалізували на практиці, однак вона не була позбавлена ряду проблем формального й сутнісного характеру. Зокрема, ряд сфер компетенції місцевого самоврядування, які держава передавала на місцевий рівень (стягнення місцевих податків чи організація місцевої поліції), не відповідали природі повноважень громади, і концепція не містила пояснень, чому саме ці повноваження мають реалізувати органи місцевого самоврядування. Але більш суттєва проблема полягала в тому, що держава по суті на власний розсуд визначала, які саме повноваження передавати громаді, і в будь-який час ці повноваження могла відкликати, що робило місцеве самоврядування беззахисним і позбавляло його фактичної самостійності.

Як спроба знайти вихід із зазначеної ситуації виникла дуалістична концепція місцевого самоврядування, яку нерідко називають концепцією муніципального дуалізму [3, с. 29; 15, с. 92–93]. Суть цієї концепції полягає в поділі компетенції місцевого самоврядування на дві сфери – ту, у якій держава передає місцевому самоврядуванню право здійснювати місцеву державну владу, і ту, у якій місцеве самоврядування діє від власного імені. Завдяки цьому дуалістична концепція місцевого самоврядування обґрунтовує наявність у нього двох груп повноважень – власних і делегованих державою. У ранніх формах дуалістичної концепції переважала думка, що, здійснюючи делеговані повноваження, органи місцевого самоврядування отримують статус органів державної влади і належать до її механізму [6, с. 477]. Однак згодом від цієї ідеї відмовилися, і більш поширеною стала думка про те, що здійснення органами місцевого самоврядування делегованих державою повноважень певною мірою впливає на процедури державного нагляду за органами місцевого самоврядування, але не дає підстав для їх включення до складу державного механізму [15, с. 93].

Поширення набули й політична концепція місцевого самоврядування [10, с. 125], і концепція місцевої громади як юридичної особи [14, с. 140], однак у цих концепціях увагу в основному приділено або процедурним питанням діяльності органів місцевого самоврядування, або функціонуванню місцевого самоврядування в рамках політичної системи суспільства, тоді як розуміння юридичної сутності місцевого самоврядування так чи інакше зводиться до постулатів громадської, державницької чи дуалістичної концепцій.

Зрозуміло, що жодна держава неспроможна побудувати свою систему місцевого самоврядування, ґрунтуючись лише на одній якійсь концепції у чистому вигляді, однак визначити, яка концепція є найбільш притаманною для конкретної держави, все ж можна. У вітчизняній юридичній літературі поширена думка про поєднання різних концепцій місцевого самоврядування в українській моделі, але при цьому відзначено, що базовою є громадська концепція, а також відчутний вплив державницької й дуалістичної концепцій [7].

Українське законодавство зараз містить одразу три легальних визначення поняття місцевого самоврядування, що передбачені Конституцією України від 28.06.1996, Європейською хартією місцевого самоврядування від 15.10.1985 та Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997. Ч. 1 ст. 140 Конституції України визначає, що місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів Украї-

ни. Ч. 1 ст. 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» дає більш детальне визначення цього поняття, вказуючи, що місцеве самоврядування – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Якщо оцінювати наведені визначення лише за їх змістом, то визначення, закріплене Законом, має ряд переваг порівняно із закріпленим Конституцією України. По-перше, привертає увагу використання в Законі конструкції «гарантоване державою право», що є своєрідним проявом громадської концепції про природно-правове походження права місцевого самоврядування, оскільки держава його безпосередньо не встановлює, а гарантує, із чого випливає його невідчужуваність. По-друге, якщо в Конституції України сказано лише про право територіальної громади, то в Законі – уже про її право та реальну здатність, тобто держава не лише декларує право громади на місцеве самоврядування, а й бере на себе обов'язок гарантувати реальну здатність територіальної громади вирішувати питання місцевого значення. По-третє, Закон містить чітку вказівку на те, що право місцевого самоврядування територіальна громада реалізує самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування, що Конституція України залишає поза увагою.

На нашу думку, визначення місцевого самоврядування, наведене в Законі «Про місцеве самоврядування в Україні», є більш чітким і точним порівняно з визначенням, поданим у Конституції. Невідповідність між ними створює певні правові ризики, оскільки формально такі атрибути місцевого самоврядування, як реальна спроможність, гарантованість державою та можливість здійснення як безпосередньо, так і через діяльність відповідних органів і посадових осіб випадають з-під конституційно правової охорони. Виходячи з цього, виникає потреба в розробці єдиного правового визначення поняття місцевого самоврядування, яке не лише було б одноманітним на рівні Конституції України та профільного Закону, а й відповідало розумінню місцевого самоврядування, передбаченому ЄХМС, концепція якого істотно відрізняється від передбаченого вітчизняним законодавством.

Відповідно до ч. 1 ст. 3 ЄХМС місцеве самоврядування означає право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання та управління суттєвою часткою публічних справ під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення. Тут простежуються дві принципові відмінності європейського поняття місцевого самоврядування від українського. Передусім носієм права місцевого самоврядування за ЄХМС є органи місцевого самоврядування, тоді як за Конституцією та Законом України – територіальна громада. І що не менш важливо, відрізняється і предметна сфера права місцевого самоврядування: якщо за ЄХМС це здійснення регулювання та управління суттєвою часткою публічних справ, то за українським законодавством – це вирішення питань місцевого значення. Тобто ЄХМС до змісту права місцевого самоврядування включає всі питання, які вирішують в інтересах місцевого населення, – як місцевого, так і загальнодержавного значення, що відрізняється від вітчизняного легального розуміння питань місцевого значення.

При цьому слід мати на увазі, що згідно з ч. 2 ст. 19 Закону України від 29.06.2004 «Про міжнародні договори України» положення ЄХМС мають вищу юридичну силу порівняно з положеннями Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», проте не повинні суперечити Конституції України. Таким чином, визначення поняття місцевого самоврядування, передбачене Законом «Про місцеве самоврядування в Україні», формально не відповідає положенням ЄХМС як чинного міжнародного договору в частині встановлення носія місцевого самоврядування та вилучення з його предметної компетенції публічних справ, які стосуються інтересів місцевого населення, але не мають місцевого значення. Однак і зробити однозначний висновок про незастосування поняття, визначеного Законом, із мотивів його невідповідності ЄХМС ми не можемо, оскільки поняття місцевого самоврядування, закріплене ЄХМС, не відповідає Конституції України. Назвати цю ситуацію інакше, як правова колізія, навряд чи можна. Саме тому існує нагальна потреба в розробці єдиного законодавчого визначення поняття місцевого самоврядування, яке б відповідало його розумінню, закріпленому ЄХМС. Щоправда, це завдання потребує тривалої та кропіткої роботи, оскільки

пов'язане з необхідністю внесення змін не лише до ст. 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», а й до ст. 140 Конституції України. Вважаємо за доцільне запропонувати таке визначення місцевого самоврядування, яке можна покласти в основу подальшої законотворчої роботи: «Місцеве самоврядування – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади й утворених нею органів місцевого самоврядування самостійно та під власну відповідальність здійснювати регулювання й управління суттєвою часткою публічних справ в інтересах місцевого населення».

Варто зауважити й щодо деяких аспектів законодавчого визначення носія права місцевого самоврядування. І Конституція України, і Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» розуміють територіальну громаду як жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста. Буквальне тлумачення такого визначення приводить до висновку, що об'єднання можливе лише для громад декількох сіл у сільську громаду, однак тут має місце звичайна застарілість правового масиву та його невідповідність сучасним умовам, у яких об'єднання в одну громаду сіл, селищ та міст є достатньо поширеним явищем, тим більше, що ч. 1 ст. 3 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» суб'єктами такого об'єднання визначає суміжні територіальні громади сіл, селищ, міст у будь-яких комбінаціях. Вважаємо, що зазначена проблема має швидше технічне, ніж змістове значення, однак із метою забезпечення однозначності правового регулювання вона потребує вирішення. Тому можна запропонувати таке визначення: «Територіальна громада – це сукупність жителів села, селища, міста чи їх добровільного об'єднання».

Місцеве самоврядування являє собою складне явище, що функціонує як система, сутність якої розкривається у взаємодії її елементів між собою та із зовнішнім середовищем. Перелік елементів системи місцевого самоврядування наведено у ст. 5 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», він охоплює територіальну громаду; сільську, селищну, міську раду; сільського, селищного, міського голову; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; старосту; районні та обласні ради; органи самоорганізації населення. Крім того, окремо передбачена можливість створення органів місцевого самоврядування в районах міст із районним поділом. Як бачимо, законодавче визначення системи місцевого самоврядування має статичний характер і визначає лише коло суб'єктів місцевого самоврядування. У той же час у науці сформувалося розуміння системи місцевого самоврядування як динамічного явища, що охоплює не тільки наведених вище суб'єктів, а й відносини між ними та з органами державної влади, а також із фізичними та юридичними особами.

Зокрема С. В. Болдирев визначає систему місцевого самоврядування як «об'єднання взаємопов'язаних суб'єктів і форм здійснення місцевого самоврядування, через які населення територіальної громади реалізує надані їй повноваження» [2, с. 121]. У цілому, не заперечуючи проти розуміння системи місцевого самоврядування через призму його суб'єктів і форм здійснення, варто зауважити, що наведене визначення є неповним, оскільки дозволяє застосувати використаний автором термін «об'єднання» тільки до таких рівнів місцевого самоврядування, які дійсно мають організаційну єдність, засновану на відносинах субординації та (або) координації, тобто до місцевого самоврядування базового (низового) рівня, й унеможливує використання цього поняття для характеристики місцевого самоврядування в державі загалом чи як теоретичної категорії.

Низка авторів, зокрема П. Д. Біленчук, М. В. Підмогильний та В. В. Кравченко, розглядають систему місцевого самоврядування як «сукупність органів місцевого самоврядування, органів самоорганізації населення й організаційних форм, за допомогою яких відповідна територіальна громада або її складові частини здійснюють завдання і функції самоврядування, вирішують питання місцевого значення» [1, с. 26]. На нашу думку, таке визначення системи місцевого самоврядування більш широке, але не зовсім точно розкриває сутність цього явища. Логічний і семантичний аналіз такого визначення дозволяє зробити висновок, що територіальна громада як носій місцевого самоврядування за допомогою певних організаційних форм вирішує питання місцевого значення, створюючи такі суб'єкти, як органи місцевого самоврядування та органи самоорганізації населення. Загалом це правильне визначення, проте воно має істотний недолік: органи місцевого самоврядування та органи самоорганізації населення в ньому подано окремо від територіальних громад, попри те що

всі вони є хоча й неоднорідними, але повноцінними суб'єктами цілісної системи місцевого самоврядування. Враховуючи викладене, а також спираючись на наведене раніше авторське визначення місцевого самоврядування, пропонуємо таке визначення системи місцевого самоврядування: «це сукупність взаємопов'язаних громад, органів місцевого самоврядування, органів самоорганізації населення та форм взаємодії між ними, що забезпечують регулювання й управління суттєвою часткою публічних справ в інтересах місцевого населення».

Крім того, вважаємо за необхідне розширити перелік суб'єктів системи місцевого самоврядування, передбачений ст. 5 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», доповнивши його новими типами суб'єктів, що виникли в процесі реформи місцевого самоврядування в Україні. Такими суб'єктами, на нашу думку, є об'єднана територіальна громада (далі ОТГ) та асоціації органів місцевого самоврядування. ОТГ, хоча і є різновидом місцевої громади, але характеризується певною специфікою правового статусу та механізму функціонування, що дозволяє розглядати її як окремий елемент системи місцевого самоврядування. Можливість створення та функціонування асоціацій органів місцевого самоврядування вже передбачена Законом України від 16.04.2009 «Про асоціації органів місцевого самоврядування», тому включення таких асоціацій до числа суб'єктів місцевого самоврядування матиме лише характер технічного узгодження текстів двох законодавчих актів.

Висновки. Враховуючи викладене, можна стверджувати, що закріплені у вітчизняному законодавстві дефініції поняття місцевого самоврядування й дескрипція його системи є застарілими, не відповідають міжнародним зобов'язанням України, у першу чергу положенням Європейської хартії місцевого самоврядування 1985 р., чим створюють підстави для порушення прав місцевого самоврядування. Запропоновані авторські визначення поняття місцевого самоврядування, системи місцевого самоврядування й територіальної громади дозволяють усунути зазначені проблеми, однак їх упровадження потребує тривалої й кропіткої законодавчої роботи, а також подальших наукових досліджень, спрямованих на розкриття правового статусу органів місцевого самоврядування.

Список використаних джерел

1. Біленчук П. Д., Кравченко В. В., Підмогильний М. В. Місцеве самоврядування в Україні. Київ: Атіка, 2000. 304 с.
2. Болдирев С. В. Система місцевого самоврядування в Україні. *Проблеми вдосконалення правового регулювання місцевого самоврядування: матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 4–5 груд. 2001 р.)*. Харків: Нац. юридична акад. України, 2002. С. 120–122.
3. Бровко О. В. Становлення та розвиток теоретичних основ місцевого самоврядування в історії політичної думки. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2015. Вип. 18. С. 24–30.
4. Волошина Я. Місцеве самоврядування: теорії походження та їх реалізація. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 3. С. 117–122.
5. Дем'яненко Н. «Громадівський соціалізм» М. П. Драгоманова: витоки, сутність, еволюція змісту. *Педагогічні науки*. 2013. Вип. 1. С. 96–102.
6. Еллинек Г. Общее учение о государстве. Т. 1: *Право современного государства*. Санкт-Петербург: Издание юридического книжного магазина Н. К. Мартынова, 1908. 599 с.
7. Звіздай О. В. Наукові теорії походження місцевого самоврядування та сформовані на їх основі моделі. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 4. URL: www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1067.
8. Історія вчень про право і державу: *Хрестоматія* / заг. ред. Г. Г. Демиденко. 2-е вид., доп. і змін. Харків: Легас, 2002. 922 с.
9. Лазаревский Н. И. Русское государственное право. Т. 1: Конституционное право. Изд. 3-е. Санкт-Петербург: Типография акц. общ. «Слово», 1913. 672 с.
10. Петришин А. В. Государственная служба. Историко-теоретические предпосылки, сравнительно-правовой и логико-понятийный анализ: монография. Харьков: Факт, 1998. 168 с.
11. Прієшкіна О. В. Місцеве самоврядування в Україні: правове регулювання безпосередньої демократії: навч. посібник. Київ: Кондор, 2004. 336 с.
12. Рушак І. Я. Органи місцевого самоврядування та їх посадові особи як учасники адміністративного судочинства в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 247 с.

13. Токвіль А. де. Про демократію в Америці: пер. з фр. Київ: Всесвіт, 1999. 587 с.
14. Уткин Э. А., Денисов А. Ф. Государственное и региональное управление. Москва: ЭКМОС, 2002. 320 с.
15. Чапала Г. В. Місцеве самоврядування в системі публічної влади: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. 214 с.
16. Чернявський А. Л. Проблеми реалізації виборчих прав іноземців та осіб без громадянства в контексті євроінтеграції України. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2014. № 3 (21). С. 25–27.

Надійшла до редакції 20.11.2019.

References

1. Bilenchuk, P. D., & Kravchenko, V. V., & Pidmohyl'nyy, M. V. (2000) *Mistseve samovryaduvannya v Ukraini*. [Local self-government in Ukraine]. Kyiv: Atika. 304 s. [in Ukr.].
2. Boldyryev, S. V. (2002) *Systema mistsevoho samovryaduvannya v Ukraini. Problemy vdoskonalennya pravovoho rehulyuvannya mistsevoho samovryaduvannya: materialy nauk.-prakt.* [Problems of improvement of legal regulation of local self-government: materials of scientific-practice]. konf. (m. Kharkiv, 4–5 hrud. 2001 r.). Kharkiv: Nats. yurydychna akad. Ukrainy. S. 120–122. [in Ukr.].
3. Brovko, O. V. (2015) *Stanovlennya ta rozvytok teoretychnykh osnov mistsevoho samovryaduvannya v istoriyi politychnoyi dumky*. [Formation and development of theoretical foundations of local self-government in the history of political thought]. *Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannya sotsial'no-politychnykh dystsyplin*. Vyp. 18. S. 24–30. [in Russ.].
4. Voloshyna, Y. A. (2018) *Mistseve samovryaduvannya: teoriyi pokhodzhennya ta yikh realizatsiya*. [Local self-government: theories of origin and their implementation]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 3. S. 117–122. [in Ukr.].
5. Dem"yanenko, N. (2013) «Hromadivs'kyi sotsializm» [«Hromadivs'kyi sotsializm»]. M. P. Drahomanova: vytoky, sutnist', evolyutsiya zmistu. *Pedahohichni nauky*. Vyp. 1. S. 96–102. [in Russ.].
6. Ellynek, H. (1908) *Obsheche uchenye o hosudarstve*. [General doctrine of the state]. T. 1: *Pravo sovremennoho hosudarstva*. Sankt-Peterburh: Yzdanye yurydycheskoho knyzhnoho mahazyna N. K. Martynova, 1908. 599 s. [in Russ.].
7. Zvizday, O. V. (2017) *Naukovi teoriyi pokhodzhennya mistsevoho samovryaduvannya ta sformovani na yikh osnovi modeli*. [Scientific theories of the origin of local self-government and model based on them]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*. № 4. URL: www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1067. [in Ukr.].
8. *Istoriya vchen' pro pravo i derzhavu* [History of the doctrines of law and state] : Khrestomatiya / zah. red. H. H. Demidenko. 2-e vyd., dop. i zmin. Kharkiv: Lehas, 2002. 922 s. [in Ukr.].
9. Lazarevskyy, N. Y. (1913) *Russkoe hosudarstvennoe pravo*. [Russian state law]. T. 1: *Konstytutsyonnoe pravo*. Yzd. 3-e. Sankt-Peterburh: Tipohrafiya akts. obshch. «Slovo». 672 s. [in Russ.].
10. Petryshyn, A. V. (1998) *Hosudarstvennaya sluzhba. Ystoryko-teoretycheskye predposylky, sravnytel'no-pravovoy y lohyko-ponyatyyny analiz* [Historical-theoretical background, comparative-legal and logical-conceptual analysis] : monohrafiya. Khar'kov: Fakt. 168 s. [in Ukr.].
11. Priyeshkina, O. V. (2004) *Mistseve samovryaduvannya v Ukraini: pravove rehulyuvannya bezposeredn'oyi demokratiyi* [Local Self-Government in Ukraine: Legal Regulation of Immediate Democracy manual] : navch. posibnyk. Kyiv: Kondor. 336 s. [in Ukr.].
12. Rushchak, I. Y. A. (2016) *Orhany mistsevoho samovryaduvannya ta yikh posadovi osoby yak uchashchyky administratyvnoho sudochynstva v Ukraini* [Self-governing bodies and their officials as participants in administrative proceedings in Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. 247 s. [in Ukr.].
13. Tokvil' A. de. (1999) *Pro demokratiyu v Amerytsi* [On Democracy in America] : per. z fr. Kyiv: Vsesvit. 587 s. [in Ukr.].
14. Utkyn, É. A., & Denysov A. F. (2002) *Hosudarstvennoe y rehional'noe upravlenye*. [State and regional government]. Moskva: ÉKMOS. 320 s. [in Russ.].
15. Chapala, H. V. (2004) *Mistseve samovryaduvannya v systemi publichnoyi vlady* [Local self-government in the system of public power] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. 214 s. [in Ukr.].
16. Chernyavs'kyi, A. L. (2014) *Problemy realizatsiyi vyborchykh prav inozemtsiv ta osib bez hromadyanstva v konteksti yevrointehratsiyi Ukrainy*. [Problems of realization of electoral rights of foreigners and stateless persons in the context of European integration of Ukraine]. *Visnyk Universytetu bankivs'koyi spravy Natsional'noho banku Ukrainy*. № 3 (21). S. 25–27. [in Ukr.].

SUMMARY

Basko A. V. Areas of modernization of local self-government concepts and its systems in Ukrainian legislation. The article deals with analysis of the legal nature and legislative definition of concepts of local self-government and the system of local self-government.

The presence of divergences in the definitions of the terms “local self-government” and “system of local self-government” in the domestic legislation makes prerequisites for violating rights of territorial communities as participants in the political system of the country and of management actors

The analysis of the concept of local self-government and its system in scholars’ work is limited by the area of national legal science, as well as national constitutional and administrative law, and the issues of influence of international law, first of all the European Charter of local self-government of 1985 remained insufficiently researched.

The author has concluded that the definitions of the analyzed concepts are not legally enshrined in the law and do not fully disclose their nature and do not comply with provisions of the European Charter of Local Self-Government of 1985. The conducted research allowed to develop a number of author’s conceptual definitions. In particular, the author has proposed to define local self-government as “guaranteed by the government and the real capacity of the territorial community and the local self-government bodies formed by it, to independently regulate and manage a significant share of public affairs in the interests of the local community”, the system of local self-government as “a set of interconnected communities, local self-government bodies, self-organizing bodies and forms of interaction between the regulators and governments, and the territorial community, which is a basic element of the local self-government system, as “an aggregate of interconnected communities, local self-government bodies, bodies of self-organization of the population and forms of interaction between them that provide regulation and management of essential share of public affairs for the benefit of the local population.

Keywords: *local self-government, local self-government system, territorial community, integrated territorial community, European Charter of Local Self-Government.*

УДК 343.139

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-187-195

Березюк В. В. ©

аспірант

(Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташица Національної академії правових наук України)

РОЛЬ СУДУ У ФІКСУВАННІ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Проаналізовано роль суду у фіксуванні судового провадження, звернуто увагу на суб’єктів, які уповноважені здійснювати фіксування судового провадження та досліджено їх повноваження. Розглянуто питання удосконалення кримінального процесуального статусу секретаря судового засідання та його роль у фіксуванні судового провадження. Зроблено висновки про необхідність законодавчого врегулювання кримінальним процесуальним законом прав, обов’язків та відповідальності осіб, уповноважених на здійснення фіксування судового провадження, а також про потребу в погодженні Інструкції «Про порядок роботи з технічними засобами фіксування судового процесу (судового засідання)», затвердженої наказом Державної судової адміністрації України від 20 вересня 2012 року № 108, з нормами чинного кримінального процесуального закону.

Ключові слова: *повне фіксування судового провадження, форми фіксування, технічні засоби, журнал судового засідання, суб’єкти фіксування судового провадження, порядок фіксування судового провадження.*

© Березюк В. В., 2019

vikakiv@i.ua

Постановка проблеми. Повне фіксування судового провадження технічними засобами визначено кримінальним процесуальним законом – загальною засадою кримінального провадження [1], Конституцією України – основною засадою судочинства [2], а частина 6 статті 11 Закону України «Про судоустрій і статус України» містить положення про фіксування судового провадження технічними засобами (розділ «Засади організації судової влади») [3]. Незважаючи на це, чіткого визначення, ким саме воно здійснюється і в якому порядку, у чинному КПК України немає. Однак ефективність фіксування судового провадження та виконання його функціональних завдань багато в чому залежить від того, ким, в якому порядку і з якими наслідками буде здійснюватися таке фіксування.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми. Проблемні питання, пов’язані з фіксуванням судового провадження, в різні часи були предметом дослідження таких вчених, як: Т. М. Добровольська, В. А. Дем’ячук, В. М. Кампо, О. В. Кудрявцев, Н. М. Максимішин, В. Т. Маляренко, М. І. Сірий, В. С. Стефанюк. Незважаючи на це, поки не забезпечено вичерпного вирішення всіх без винятку актуальних аспектів досліджуваної проблеми. Зокрема, питання ролі суду у фіксуванні судового провадження залишається поза увагою вчених.

Метою статті є дослідження сучасного стану законодавчої регламентації процесуального статусу суб’єктів, уповноважених здійснювати фіксування судового провадження, порядок такого фіксування, а також формулювання універсальних рекомендацій щодо вдосконалення законодавства, яке регулює ці питання.

Виклад основного матеріалу. У статті 7 КПК України визначено основні засади кримінального провадження, серед яких і «повне фіксування судового провадження технічними засобами». Обов’язок здійснення такого фіксування чинним Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК) покладається саме на суд. Крім того, згідно з частиною 5 статті 27 КПК офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, здійснений судом у порядку, передбаченому КПК [1].

У частині 5 статті 27 КПК зазначено, що під час судового розгляду забезпечується повне фіксування судового засідання та процесуальних дій за допомогою звуко- та відео-записувальних технічних засобів [1].

Фіксування судового провадження – це насамперед діяльність, що здійснюється під час судового провадження, яке, у свою чергу, є окремою стадією кримінального провадження, врегульованою нормами кримінального процесуального права, отже, така діяльність має ознаки кримінальної процесуальної.

Крім того, діяльність не може існувати без суб’єктів, які її здійснюють, та тих, що залучаються до участі у ній [4].

Кожен учасник кримінального процесу має діяти у суворій відповідності до процедурних вимог законодавства, а недостатня законодавча регламентація прав та обов’язків учасників процесу призводить до негативних наслідків у вигляді порушення процедури судового провадження, що, у свою чергу, може бути наслідком порушення прав і законних інтересів учасників судового провадження, а в певних випадках тягне скасування судового рішення.

Чіткого визначення щодо фіксування судового провадження, ким саме воно здійснюється і в якому порядку, стаття 27 КПК не містить.

Частину 1 статті 73 КПК встановлено обов’язки секретаря судового засідання і зазначено в пунктах 3,4 цієї норми, що секретар судового засідання забезпечує контроль за повним фіксуванням судового засідання технічними засобами та веде журнал судового засідання.

Глава 5 КПК «Фіксування кримінального провадження. Процесуальні рішення» містить такі статті: «Форми фіксування судового провадження»; «Протокол»; «Додатки до протоколу»; «Підготовка протоколу та додатка»; «Застосування технічних засобів фіксування кримінального провадження»; «Журнал судового засідання»; «Реєстр матеріалів досудового розслідування»; «Процесуальні рішення».

З аналізу вищезазначених норм чинного КПК видно, що суб’єктний склад «повного фіксування судового провадження» кримінальним процесуальним законом чітко не визначений.

За відсутності в КПК норм, які б регулювали вищезазначені питання в рамках здійснення фіксування судового провадження у кримінальному процесі, звернемося до підзаконного нормативного акта, а саме Інструкції «Про порядок роботи з технічними засоба-

ми фіксування судового процесу (судового засідання)», затвердженої наказом Державної судової адміністрації України від 20 вересня 2012 року №108 (далі Інструкція).

У II розділі Інструкції надано визначення основних термінів, серед яких і «фіксування судового засідання технічними засобами».

Фіксування судового засідання технічними засобами визначено, як технічний запис розгляду справи судом за допомогою звукозаписувального технічного засобу, що включає в себе створення фонограми судового засідання [5].

Але, як зазначено вище, фіксування судового провадження – це насамперед діяльність і така діяльність є кримінальною процесуальною, оскільки врегульована нормами КПК, і процес фіксування не є виключно автоматичним.

Тому визначення фіксування судового засідання технічними засобами, яке міститься в Інструкції, на наш погляд, є не досить вдалим, оскільки воно не відображає існування суб'єктивного фактора, який безумовно існує у будь-якій діяльності (у цьому випадку кримінальній процесуальній), що здійснюється людиною.

Крім того, «технічний запис розгляду справи...» не може в себе автоматично «включати» якість «створення».

В Інструкції визначено порядок роботи саме з технічними засобами фіксування судового процесу (судового засідання).

Але ж повне фіксування судового провадження технічними засобами – це лише одна з форм фіксування судового провадження. Самостійною формою фіксування судового провадження також є журнал судового засідання (стаття 103 КПК), про алгоритм роботи з яким в Інструкції інформації немає.

У пункті 2.7. Інструкції є лише визначення журналу судового засідання як документа, що ведеться в суді у порядку здійснення цивільного, кримінального та адміністративного судочинства, кримінального провадження одночасно з фіксуванням судового засідання технічними засобами [5].

На наш погляд, Інструкція, як підзаконний нормативно-правовий акт, має регулювати технічну сторону фіксування судового провадження, а саме порядок фіксації судового провадження технічними засобами, що вона, по суті, і «здійснює», включаючи такі розділи: «Технологія (порядок здійснення) звукового запису», «Зберігання робочих копій фонограм», «Передача робочих копій у суди апеляційної та касаційної інстанцій» ...

А кримінальна процесуальна діяльність щодо фіксування судового провадження, його форми, суб'єкти, що здійснюють таку діяльність, їх кримінальний процесуальний статус, порядок здійснення ними такої кримінальної процесуальної діяльності, кримінальні процесуальні наслідки від її не здійснення чи неналежного здійснення мають бути встановлені виключно кримінальним процесуальним законом.

Взагалі, до положень Інструкції на практиці виникає багато запитань, оскільки затверджена вона була ще у 2012 році, останні зміни внесені у 2013 році, попри те, що з 2013 року по 2019 рік в чинний КПК внесено низку суттєвих змін, зокрема щодо фіксування судового провадження: з 01.01.2019 року запроваджена нова форма фіксування судового провадження за допомогою його відеофіксації, в результаті чого створюється не фонограма (як раніше), а повноцінний відеозапис.

Але поки інших нормативно-правових актів не прийнято, а КПК деякі питання, що стосуються повного фіксування судового провадження технічними засобами, не регулює або регулює недостатньо, суди (судді) використовують у своїй діяльності саме цю Інструкцію, де в пункті 2.9 Розділу II визначено суб'єктів, які здійснюють (мають право здійснювати) фіксування судового засідання. Таким суб'єктом визначено секретаря судового засідання та у випадку відсутності останнього, за розпорядженням головуючого, його (секретаря судового засідання) обов'язки виконує інший працівник апарату суду, який відповідно до своїх обов'язків, визначених посадовою інструкцією, може здійснювати фіксування судового засідання технічними засобами [5].

І тут виникає ціла низка запитань.

У частині 5 статті 27 КПК України зазначено, що офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, здійснений судом у порядку, передбаченому цим (КПК) Кодексом [1].

З вищезазначеного твердження логічно зробити висновок, що фіксування судового провадження, в результаті якого створюється технічний запис судового провадження, здійснюється судом.

Але ж секретар судового засідання не є судом (суддею) і не входить до його складу (пункти 20–23 частини 1 статті 3 КПК та стаття 31 КПК).

КПК визначив обов'язок секретаря лише щодо забезпечення контролю за повним фіксуванням судового засідання технічними засобами та веденням журналу судового засідання. Тобто, Інструкцією фактично делегуються повноваження суду зі здійснення повного фіксування судового провадження технічними засобами секретарю судового засідання, у зв'язку з чим останній здійснює таке фіксування від імені суду.

Але ж, якщо повноваження щодо повного фіксування судового провадження фактично делеговані секретарю судового засідання, то, відповідно, законодавчо має бути врегульовано відповідальність останнього за неналежне здійснення своїх обов'язків.

Частина 1 статті 27 КПК гарантує учасникам судового провадження, а також кожному, питання про чії права, свободи інтереси чи обов'язки вирішив суд, на отримання інформації в суді щодо результатів судового розгляду, ознайомлення з процесуальними рішеннями та отримання їх копій; частина 5 статті 107 КПК передбачає, що учасники судового провадження мають право отримати копію запису судового засідання, зробленого за допомогою технічного засобу; а пункт 5 частини 4 статті 42 КПК зазначає, що обвинувачений має право ознайомлюватися з журналом судового засідання та технічним записом судового процесу, які йому зобов'язані надати уповноважені працівники суду, і подавати щодо них свої зауваження [1], однак кримінальний процесуальний закон не визначає виконавця вищезазначених (безумовно процесуальних дій). Не містить таких положень й Інструкція.

Хто є уповноваженими працівниками суду, і ким саме вони уповноважені?

Щодо випадку відсутності секретаря судового засідання, коли, відповідно до Інструкції, за розпорядженням головуючого, його (секретаря судового засідання) обов'язки виконує інший працівник апарату суду, який відповідно до своїх обов'язків, визначених посадовою інструкцією, може здійснювати фіксування судового засідання технічними засобами [5], то тут не зрозуміло про яку особу йде мова.

Кожна особа в кримінальному процесі, зокрема під час судового провадження, має певний статус, обумовлений відповідними правами та обов'язками. Навіть поведінка осіб, які не мають процесуального статусу (наприклад, присутніх у залі судового засідання під час відкритого судового розгляду вільних слухачів), чітко врегульована кримінальним процесуальним законом.

В Інструкції не наведено визначення поняття «...інший працівник апарату суду, який відповідно до своїх обов'язків, визначених посадовою інструкцією, може здійснювати фіксування судового засідання технічними засобами у разі відсутності секретаря судового засідання ...». У чинному КПК про особу з таким статусом також нічого не зазначено.

Крім того, сама по собі посадова інструкція, яка нібито покладає обов'язок щодо фіксування на певну особу взагалі не є документом, який регулює процесуальний статус особи. Це документ, що визначає організаційно-правове становище працівника в структурному підрозділі, який забезпечує умови для його ефективної праці; це обов'язковий кадровий документ [6].

Дійсно, в обов'язки секретаря судового засідання входить виконання дій, які по своїй суті не є процесуальними (перевірка наявності викликаних осіб; з'ясування причин відсутності осіб, викликаних до суду та доповідь про ці обставини головуючому; перевірка повноважень осіб, які з'явилися в судове засідання; внесення до автоматизованої системи документообігу суду відомостей про результати судових засідань; отримання вхідної судової кореспонденції, тощо), і ці дії, на наш погляд, мають бути врегульовані посадовою інструкцією.

Однак повноваження секретаря судового засідання щодо здійснення фіксування судового провадження технічними засобами, перевірка якості такого фіксування, виготовлення копій фонограм та відеозаписів, їх належне зберігання, забезпечення виключно санкціонованого доступу до них, ведення журналу судового засідання має бути врегульовано виключно кримінальним процесуальним законом.

На наше переконання, посадова інструкція жодним чином не може регулювати

правовий статус учасника кримінальних процесуальних відносин та ще й того, хто діє в цьому випадку від імені суду, зокрема і через те, що згідно зі статтею 1 КПК порядок кримінального провадження на території України визначається тільки кримінальним процесуальним законодавством України [1]. Це щодо суб'єктного складу повного фіксування судового провадження технічними засобами.

Щодо порядку ведення повного фіксування судового провадження технічними засобами, то тут, на наш погляд, ще більше запитань. Вони зумовлені суб'єктивними та об'єктивними критеріями. Суб'єктивні критерії залежать від того, ким саме здійснюється таке фіксування.

Як встановлено вище, фіксування судового провадження технічними засобами фактично здійснюється секретарем судового засідання або згідно з розпорядженням головуєчого його (секретаря судового засідання) обов'язки виконує інший працівник апарату суду, який відповідно до своїх обов'язків, визначених посадовою інструкцією, може здійснювати таке фіксування (так звана «уповноважена особа»).

У чому ж полягає здійснення секретарем судового засідання або уповноваженою особою діяльності щодо повного фіксування судового провадження?

Фактично ця діяльність полягає у натисканні на відповідну кнопку на клавіатурі технічного засобу (під час повної фіксації технічними засобами), введенні електронних даних щодо складу суду, анкетних даних учасників процесу, веденні та підписанні журналу судового засідання.

Але ж повне фіксування судового провадження є загальною засадою кримінального провадження (КПК); основною засадою судочинства (Конституція України); засадою організації судової влади (частина 6 статті 11 Закону України «Про судоустрій і статус України»).

Виникає запитання: хіба у такий спосіб має забезпечуватися реалізація фундаментальних засад кримінального процесу під час судового провадження? І чи секретар судового засідання має здійснювати контроль за їх (фундаментальних засад) дотриманням? Вважаємо, що ні.

Дійсно, здійснювати повне фіксування судового провадження технічними засобами самостійно суд (суддя) не може, оскільки виконує в процесі інші функції, але, якщо вже законодавцем повне фіксування судового провадження технічними засобами віднесено до основних засад судочинства, а діяльність щодо здійснення такого фіксування делеговано особі, яка має процесуальний статус секретаря судового засідання, то, на наше переконання, права та обов'язки секретаря засідання щодо повного фіксування судового провадження технічними засобами мають бути відповідним чином врегульовані кримінальним процесуальним законом, а не Інструкцією.

Наразі статус секретаря судового засідання у кримінальному процесуальному законі обмежений статтею 73 КПК, у якій визначено, що секретар засідання здійснює судові виклики та повідомлення; перевіряє наявність та з'ясовує причини відсутності осіб, яких було викликано до суду, і доповідає про це головуєчому; забезпечує контроль за повним фіксуванням судового засідання технічними засобами; веде журнал судового засідання; оформляє матеріали кримінального провадження в суді; виконує інші доручення головуєчого та обмежений частиною 2 статті 108 КПК, в якій зазначено, що журнал судового засідання ведеться та підписується секретарем судового засідання [1].

Тобто, здійснюючи контроль за дотриманням основної засади кримінального провадження, секретар судового засідання не має права вчиняти будь-яких дій, що тягнуть за особою виникнення, зміну або припинення прав чи обов'язків у осіб, що беруть участь у справі, та інших учасників кримінального процесу.

Чинний КПК містить норми, які надають право обвинуваченому, захиснику ознайомлюватися з журналом судового засідання та технічним записом судового процесу, які йому зобов'язані надавати уповноважені працівники суду, і подавати щодо них свої зауваження, але ж зазначені процесуальні засоби не вирішують проблеми відсутності або наявності неякісного технічного запису.

На нашу думку, необхідно законодавчо закріпити обов'язок секретаря судового засідання перевіряти якість відео-, аудіозапису після кожного судового засідання та засвідчувати таку перевірку своїм підписом. А у разі виявлення пошкоджень носія, неякісного запису або його відсутності негайно повідомляти про такі обставини головуєчого, який, у свою чергу, має повідомити про це учасникам судового провадження.

Такий підхід надасть можливість учасникам процесу бути обізнаними про неповноту зафіксованої інформації і вирішити питання (кожному в межах своїх процесуальних прав та обов'язків) щодо відновлення своїх прав (наприклад, заявити клопотання про повторний допит свідка або свідків), оскільки з'ясування цих обставин на стадії перегляду процесуального рішення судом вищої інстанції, позбавляє об'єктивної можливості у процесуальний спосіб виправити ситуацію.

Крім того, якщо кримінальним процесуальним законом обов'язок контролю за якістю та повнотою фіксації кожного судового засідання буде покладено на відповідальну особу секретаря судового засідання, який, відповідно, у разі невиконання цього обов'язку нестиме встановлену законом відповідальність, буде зведена нанівець необхідність перевірки учасниками судового провадження якості цих записів, подачі зауважень та їх розгляду, що, у свою чергу, сприятиме розгляду справи у розумні строки.

Що ж до об'єктивних критеріїв порядку здійснення фіксування судового провадження технічними засобами, то вони також мають місце і безпосередньо впливають на дотримання прав, свобод та інтересів учасників судового провадження під час його фіксування. До них можна віднести такі: налаштування фіксуючої апаратури; наявність світла; наявність інтернет-зв'язку. Ці обставини не є предметом регулювання кримінального процесуального закону, тому детально на них зупинятись не будемо, але вони є тими критеріями, які поряд з суб'єктивними впливають на якість фіксування судового провадження, зокрема технічними засобами, а відтак і на виконання фіксуванням своїх функціональних завдань.

Відносно суб'єктів, які ведуть журнал судового засідання, що є самостійною формою фіксування судового провадження, то КПК закріпив обов'язок секретаря щодо його ведення та підписання (частина 1 статті 73, частина 2 статті 108 КПК), і питань щодо суб'єкта, який здійснює таку форму фіксування, не виникає.

Але порядок ведення журналу судового засідання, його зміст та форма чинним кримінальним процесуальним законодавством не визначено. Закон містить лише необхідні реквізити та відомості, які мають бути в журналі судового засідання (частина 1 статті 108 КПК). Крім того, не вимагає закон і того, щоб суд (суддя) журнал судового засідання підписували (такий обов'язок покладено лише на секретаря судового засідання).

У результаті маємо ситуацію, коли журнал судового засідання – це авторський витвір секретаря судового засідання, який на власний розсуд вирішує, що саме, в якому обсязі і в якій формі буде міститися в журналі. Крім того, будь-яких процесуальних засобів впливу суду (судді) на секретаря судового засідання з цього приводу кримінальне процесуальне законодавство не регламентує. Уніфікувати журнали судового засідання (в усякому разі у кримінальних справах, які знаходяться в провадженні у одного і того ж судді) можна, але не процесуальним способом (шляхом роз'яснень, нарікань, вмовлянь та таке інше), що, на нашу думку, є неприпустимим.

Щодо наслідків здійснення фіксування судового провадження. Відсутність у матеріалах провадження журналу судового засідання або технічного носія інформації, на якому зафіксовано судове провадження в суді першої інстанції, статтею 412 КПК віднесено до істотних порушень вимог кримінального процесуального закону і тягне за собою скасування судового рішення [1].

Отже, рішення суду (судді), який фактично жодним чином не має відношення до процесу фіксування судового провадження, може бути скасоване з відповідними наслідками, але не тільки для судді (негативний показник, можливість притягнення до дисциплінарної відповідальності), а й для учасників судового провадження у вигляді порушення принципу «розумності строків», бо після скасування судового рішення справа направляється на новий розгляд і, як результат, іноді дуже тривалий процес починається від самого початку.

У той час як особа, яка безпосередньо здійснювала таке фіксування і на яку КПК покладено функцію контролю за цією діяльністю, залишається ніби осторонь цього процесу.

Взагалі покладення обов'язку щодо здійснення контролю за діяльністю особи особою, яка сама ж таку діяльність і здійснює, видається нелогічним, як не логічним виглядає і той факт, що фактично секретар судового засідання здійснює контроль за дотриманням основної засади кримінального провадження.

А тому в статті 73 КПК доцільніше було б зазначити про те, що секретар судово-

го засідання здійснює контроль за фіксацією судового провадження технічними засобами, здійснює контроль над дотриманням повноти та якості такої фіксації та веде журнал судового засідання, а контроль за забезпеченням повного фіксування судового провадження, як засади кримінального провадження, здійснює суд (суддя).

Крім того, на наше переконання, така форма судового провадження, як ведення журналу судового засідання, не виконує функцію об'єктивного закріплення процесуально важливої інформації, у зв'язку з чим її необхідно замінити іншою формою фіксування судового провадження, яка стане ефективним засобом забезпечення функціональних завдань повного фіксування судового провадження – стенограмою, тобто письмовим відображенням інформації, зафіксованої на електронному носії. Це дозволить, у разі потреби, об'єктивно відтворити процесуально значущу інформацію, яка міститься на технічному носії (у разі його пошкодження), і у такий спосіб забезпечить виконання функціонального призначення повного фіксування судового провадження.

Висновки. Повне фіксування судового провадження технічними засобами віднесено законодавцем до загальних засад кримінального провадження (частина 1 статті 7 КПК). Під час судового розгляду фіксування забезпечується судом, і тільки технічний запис, здійснений судом у порядку, передбаченому КПК, є офіційним записом судового засідання, і тому саме суд має відігравати провідну роль у забезпеченні цього процесу та контролі за ним.

Згідно зі статтею 1 КПК порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України, і тому саме кримінальним процесуальним законом, а не підзаконним нормативно-правовим актом, має бути чітко визначений суб'єктний склад здійснення повного фіксування судового провадження.

У разі визначення суб'єктом, який від імені суду здійснює повне фіксування судового провадження, секретаря судового засідання, необхідно чітко визначити його процесуальні права та обов'язки щодо такого фіксування, а також відповідальність у разі неналежного здійснення обов'язків.

Законодавчо закріпити обов'язок секретаря здійснювати контроль за технічним аспектом фіксування, шляхом перевірки якості відео- (аудіо) запису після кожного судового засідання та засвідчувати таку перевірку своїм підписом. А у разі виявлення пошкоджень носія, неякісного запису або його відсутності негайно повідомляти про такі обставини головуючого, який, у свою чергу, має повідомити про це учасникам судового провадження, що надасть можливість учасникам процесу бути обізнаними про неповноту зафіксованої інформації і вирішити питання (кожному в межах своїх процесуальних прав та обов'язків) щодо відновлення своїх прав (наприклад, заявити клопотання про повторний допит свідка), оскільки з'ясування цих обставин на стадії перегляду судового рішення апеляційною інстанцією позбавляє об'єктивної можливості виправити ситуацію у процесуальний спосіб.

У розумінні статті 31 КПК саме на суд, а не на секретаря судового засідання (частина 1 статті 73 КПК), має бути покладено контроль за здійсненням повного фіксування судового провадження, оскільки саме суд під час здійснення своєї основної кримінальної процесуальної функції – правосуддя, забезпечує здійснення учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, зокрема, саме суд під час судового провадження забезпечує дотримання основних засад кримінального провадження.

Щодо журналу судового засідання, як самостійної форми фіксування судового провадження, то необхідно уніфікувати його форму та обсяг процесуальної інформації, яка має в ньому міститися, а контроль за дотриманням таких вимог кримінального процесуального законодавства покласти на суд.

Інструкція «Про порядок роботи з технічними засобами фіксування судового процесу (судового засідання)», затверджена наказом Державної судової адміністрації України від 20 вересня 2012 року № 108, потребує погодження з нормами чинного кримінального процесуального закону.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 18.10.2019. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 05.11.2019).

2. Конституція України : станом на 1 верес. 2016 р. Дата оновлення: 21.02.2019. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 05.11.2019).
3. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402- VIII. Дата оновлення: 05.08.2018. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 05.11.2019).
4. Лобойко Л. М. Імперативний метод кримінально-процесуального права : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2005. 196 с.
5. Інструкція про порядок робіт з технічними засобами фіксування судового процесу (судового засідання) : затв. Наказом Державної судової адміністрації від 20.09.2012 р. № 108. Дата оновлення: 22.10.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0108750-12> (дата звернення: 05.11.2019).
6. Довідник кваліфікаційних професій працівників : затв. Наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 29.12.2004 року № 336. Дата оновлення: 22.09.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0336203-04> (дата звернення: 18.11.2019).

Надійшла до редакції 25.11.2019.

References

1. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny [The Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 13.04.2012 r. № 4651-VI. Data onovlennya: 18.10.2019. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (data zvernennya: 05.11.2019). [in Ukr.].
2. Konstytutsiya Ukrayiny : stanom na 1 veres. 2016 r. [Constitution of Ukraine: as of September 1. 2016] Data onovlennya: 21.02.2019. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (data zvernennya: 05.11.2019). [in Ukr.].
3. Pro sudoustriy i status suddiv : Zakon Ukrayiny vid 02.06.2016 r. № 1402- VIII. [On the Judiciary and Status of Judges: Law of Ukraine dated 02.06.2016 No. 1402-VIII]. Data onovlennya: 05.08.2018. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (data zvernennya: 05.11.2019). [in Ukr.].
4. Loboyko, L. M. (2005) Imperatyvnyy metod kryminal'no-protsesual'noho prava [The imperative method of criminal procedure law] : monohrafiya. Dnipropetrovs'k : Lira LTD. 196 s. [in Ukr.].
5. Instruksiya pro poryadok robot z tekhnichnymy zasobamy fiksuvannya sudovoho protsesu (sudovoho zasidannya) : zatv. Nakazom Derzhavnoyi sudovoyi administratsiyi vid 20.09.2012 r. № 108. [Instruction on the procedure for work with technical means of recording the trial (court hearing): approved. Order of the State Judicial Administration dated September 20, 2012 No]. Data onovlennya: 22.10.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0108750-12> (data zvernennya: 05.11.2019). [in Ukr.].
6. Dovidnyk kvalifikatsiynykh profesiy pratsivnykiv [Directory of qualifications of employees] : zatv. Nakazom Ministerstva pratsi ta sotsial'noyi polityky Ukrayiny vid 29.12.2004 roku № 336. Data onovlennya: 22.09.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0336203-04> (data zvernennya: 18.11.2019). [in Ukr.].

SUMMARY

Berezyuk V. V. A role of court in fixation of judicial proceedings. Despite the fact that the Ukrainian legislation contains provisions on the recording of court proceedings by technical devices, the current Criminal Procedural Code of Ukraine does not contain a clear definition concerning a person who fulfills and an order of this procedure. After all, the effectiveness of recording court proceedings and performing its functional tasks depends largely on whom, in what order and with what consequences such fixing will be carried out.

The author has analyzed the role of the court in recording court proceedings, has paid attention to the actors authorized to record court proceedings, and has examined their powers. The issues of improvement of the criminal procedural status of the court clerk and his/her role in fixing the court proceedings have been considered. The conclusions about the necessity of legislative regulation of the criminal procedural law of the rights, duties and responsibilities of the persons empowered to carry out the recording of court proceedings, as well as the need for approval of the Instruction “On the procedure of working with technical devices of recording the court proceeding (court hearing)”, approved by the State Judicial Administration of Ukraine of September 20, 2012 No. 108, with the rules of the current criminal procedural law.

In particular, it is the court, and not the court clerk, who should be charged with overseeing the full fixation of court proceedings, since it is the court, during the exercise of its main criminal procedural function – justice, that ensures that the participants of criminal proceedings exercise their procedural rights and fulfill their obligations; in particular, it is the court during the trial that ensures that the basic principles of criminal proceedings must be respected.

As for the court session logbook as an independent form of court proceedings record, it is necessary to unify its form and the amount of procedural information it should contain, and to control the observance of such requirements of criminal procedural legislation should be entrusted to the court.

Keywords: full record of court proceedings, forms of record, technical devices, court session logbook, actors of court proceedings record, order of court proceedings record.

УДК 343.131

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-195-201

Бесседа Г. В. ©

аспірант

(Науково-дослідний інститут
вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташица Національної академії
правових наук України)

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню загальних положень судового контрольного провадження: визначення територіальної юрисдикції розгляду клопотань та скарг, відводи у судовому контрольному провадженні, наслідки неявки осіб у судове засідання, порядок розгляду слідчим суддею клопотань, заяв та скарг. Проаналізовано питання зловживання правом на відвід, надано авторське його визначення. Запропоновано внести зміни до ст. 81 КПК України щодо порядку вирішення заяви про відвід. Обгрунтовано потребу, у разі неявки сторони кримінального провадження в судове засідання без поважних причин, залишати подане клопотання, заяву або скаргу без розгляду. Запропоновано визначення загального порядку розгляду клопотань, заяв та скарг у судовому контрольному провадженні із закріпленням особливостей залежно від участі сторін у судовому засіданні. Аргументовано доцільність правової регламентації загальних положень судового контрольного провадження у досудовому розслідуванні в окремій главі в КПК України.

Ключові слова: загальні положення судового контрольного провадження, зловживання правом на відвід, слідчий суддя.

Постановка проблеми. Розвиток судової практики ілюструє, що судовий контроль є ефективним засобом захисту прав і свобод осіб у кримінальному провадженні і є вагомим у системі забезпечення цих прав. Актуальність дослідження питань загальних положень судового контрольного провадження зумовлена необхідністю закріплення таких положень в КПК України в окремій главі, які б дозволили забезпечити своєчасний та належний захист свобод й інтересів осіб у кримінальному провадженні, не знижуючи ефективність здійснення досудового розслідування. З огляду на динамічність змін, які вносяться до Кримінального процесуального закону, доцільним є здійснення аналізу законодавчих положень та судової практики щодо формулювання і реалізації загальних положень судового контрольного провадження, а також обгрунтування пропозицій щодо вдосконалення законодавства в цій частині.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженню питань, пов'язаних із визначенням окремих аспектів загальних положень судового контрольного провадження присвячені праці таких вчених, як: С. В. Банах, І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, Д. П. Кисленко, Н. Н. Ковтун, О. В. Кондрагєв, О. І. Коровайко, В. В. Косов, О. П. Кучинська, В. Т. Малярєнко, І. Є. Марочкін, П. П. Пилипчук, В. О. Попелюшко, А. Р. Туманянц, Л. Д. Удалова, М. Г. Шавкун, С. Г. Штогун та інших.

Однак у вітчизняному науковому просторі відсутні комплексні дослідження питань визначення територіальної юрисдикції розгляду клопотань та скарг, відводів у судо-

© Бесседа Г. В., 2019
annasud82@gmail.com

вому контрольному провадженні, наслідків неявки осіб у судове засідання, загального порядку розгляду клопотань та заяв у судовому контрольному провадженні як загальних положень судового контрольного провадження у досудовому розслідуванні.

Метою цього дослідження є формулювання та аналіз загальних положень судового контрольного провадження у досудовому розслідуванні, внесення пропозицій щодо необхідності вдосконалення законодавства в цій частині.

Виклад основного матеріалу. У КПК України відсутня окрема глава, яка б регламентувала судове контрольне провадження, відсутня система статей, які б визначали загальні положення цього провадження. Питання визначення територіальної юрисдикції розгляду клопотань та скарг, порядок вирішення відводів, наслідки неявки осіб у судове засідання, загальний порядок розгляду клопотань та заяв у судовому контрольному провадженні не регламентовані в КПК України окремо, а в деяких випадках зовсім не визначено законодавцем.

Питання територіальної юрисдикції розгляду клопотань слідчим суддею закріплені в ч. 2 ст. 132, ч. 1 ст. 184, ч. 2 ст. 234 КПК України. Ці питання наразі є актуальними, що свідчить про пошуки законодавцем шляхом внесення неодноразово змін до КПК України оптимальної моделі визначення місця розгляду зазначених клопотань.

Згідно з останніми змінами, які внесені у ч. 1 ст. 132 КПК України Законом України № 2367-VIII від 22.03.2018 року «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України» щодо уточнення окремих положень, клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження подаються до суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування. Законодавець не роз'яснює «межі територіальної юрисдикції суду», і таким чином фактично органу досудового розслідування та прокурору надана можливість суб'єктивного вибору того чи іншого суду, який буде розглядати клопотання. Органи досудового розслідування можуть подавати клопотання до суду як за фактичним розташуванням органу досудового розслідування, так і за зареєстрованим місцезнаходженням. Водночас ефективність та спрямованість судової контрольної діяльності залежить від правильного й однакового розуміння та застосування юридичної термінології, яку використано законодавцем для формулювання норм в КПК України. У зв'язку з цим пропонуємо доповнити ст. 3 КПК України терміном «місцезнаходження органу досудового розслідування» та визначити, що «місцезнаходженням органу досудового розслідування» є фактична адреса розташування органу досудового розслідування.

Об'єктивність та неупередженість слідчого судді та інших учасників кримінального провадження забезпечується тим, що законодавець передбачає обов'язок зазначених суб'єктів заявити самовідвід, якщо є обставини, визначені у ст. 75 КПК України, та з цих же підстав дозволяє учасникам провадження заявити їм відвід.

Відвід суддів завжди був і залишається важливим дієвим механізмом, процесуальним інструментом забезпечення законності прийняття судових рішень, своєрідним захистом від впливу на суд різних суб'єктивних факторів, він покликаний забезпечити неупередженість судового розгляду будь-яких справ, у тому числі й кримінальних [7, с. 104].

Однак, на жаль, доволі часто учасники кримінального провадження, переважно сторона захисту, зловживають наданим законодавцем правом на відвід шляхом подання необґрунтованих заяв.

Так, наприклад, заявляються відводи у зв'язку з тим, що слідчий суддя вже розглядав аналогічне клопотання або заяву та ним було відмовлено в їх задоволенні [15], або слідчий суддя вже розглядав будь-яке інше клопотання або скаргу з цього ж провадження [12], слідчий суддя порушив, на думку особи, яка подає заяву про відвід, порядок виклику у судове засідання осіб [13], розглянув відвід без участі судді, якому він був заявлений або його представника [14], керував судовим процесом, що призвело, на думку особи, яка подає скаргу, до порушення її прав [10], допустив у раніше постановлених ухвалах слідчим суддею помилки чи описки [11].

Виходячи з того, що КПК України не визначив строків розгляду заяви про відвід, сторони також використовують це право з метою затягування розгляду клопотань, а своєчасність розгляду клопотань не тільки гарантує дотримання прав і свобод учасників кримінального провадження, а й забезпечує оперативність та ефективність досудового розслідування, дотримання його строків, які є доволі «жорсткими».

Вважаємо, що невідкладний розгляд заяви про відвід повинен бути визначений в КПК України, та неявка учасників кримінального провадження в судове засідання з розгляду цього питання не повинна перешкоджати вирішенню заяви про відвід.

Пропонуємо доповнити ст. 81 КПК України окремою частиною у такій редакції: «Питання про відвід слідчому судді, судді має бути розглянуто невідкладно за участю сторін кримінального провадження. Неявка сторін кримінального провадження в судове засідання, в якому вирішується питання про відвід слідчого судді, судді, не є перешкодою для розгляду заяви про відвід».

Порядок вирішення заяви про відвід, закріплений у ст. 81 КПК України, викликає певні дискусії в процесі правозастосування.

Ч. 4 ст. 81 КПК України визначено: «якщо повторно заявлений відвід має ознаки зловживання правом на відвід з метою затягування кримінального провадження, суд, який здійснює провадження, має право залишити таку заяву без розгляду».

У зв'язку з тим, що законодавець у зазначеній статті використовує терміни «кримінальне провадження» та «суд», виникає питання щодо можливості застосування ч. 4 ст. 81 КПК України слідчими суддями під час розгляду клопотання або скарги. Крім того, КПК України не надає визначення поняття зловживання права на відвід.

Серед вчених немає єдиного підходу щодо суті проблеми «зловживання правом». Звернемось до наукових поглядів щодо цього питання. Так, О. Ю. Хабло під зловживанням правом розуміє діяння, яке полягає у реалізації суб'єктами кримінального процесу наданих їм прав та повноважень всупереч їх призначенню, з незаконною заінтересованістю, що призводить до спричинення шкоди суспільним та особистим інтересам шляхом унеможливлення досягання завдань кримінального судочинства [16, с. 9]. О. М. Толочко під зловживанням правом розуміє особливий вид юридично значущої поведінки, яка полягає у соціально шкідливих вчинках суб'єкта права, у використанні недозволених конкретних форм у межах дозволеного законом загального типу поведінки, що суперечить цільовому призначенню права [9, С. 240]. О. Я. Баєв визначає зловживання правом як неправомірну поведінку: особливий вид правопорушення [1, с. 38]. О. Капліна, розглядаючи зловживання правом у контексті тлумачення та застосування норми, зазначає, що під ним слід розуміти використання наданого суб'єктові права її тлумачення у розріз зі змістом, який дійсно вклав у цю норму законодавець; при нібито відповідності букві закону мають місце зневага його духом, невідповідність призначенню норми, спотворення справжнього його смислу, тлумачення на протигагу нормам моралі [3, с. 290].

Вважаємо, що зловживанням правом на відвід у судовому контрольному провадженні є така поведінка осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, що полягає у свідомому та зловмисному використанні ними норм кримінального процесуального законодавства з метою створення процесуальних перешкод.

Для забезпечення однакового та правильного застосування норм процесуального законодавства та забезпечення швидкого розгляду клопотання або скарги пропонуємо внести зміни до ч. 4 ст. 81 КПК України та викласти її у такій редакції: «Якщо повторно заявлений відвід має ознаки зловживання правом на відвід, суд, слідчий суддя, які здійснюють провадження, мають право залишити таку заяву без розгляду».

Продовжуючи аналізувати положення ст. 81 КПК України, варто звернути увагу на питання можливості подання заяви про відвід судді, який здійснює розгляд заяви про відвід.

Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ у листі «Щодо окремих питань здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю в кримінальному провадженні» від 16.06.2016 № 223-1650/0/4-16 з цього питання зазначає, що заявлення відводу судді, який розглядає заяву про відвід слідчому судді, може трактуватись як зловживання правом на відвід з метою затягування кримінального провадження [2].

Попри суперечність такої позиції, її слід підтримати, оскільки надання можливості заявляти відвід слідчому судді, який здійснює розгляд заяви про відвід, може призвести до неможливості розгляду клопотання у встановлені в КПК строки та відповідно порушення прав осіб у кримінальному провадженні.

Ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікованої

Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР, гарантує кожній фізичній або юридичній особі право на розгляд судом протягом розумного строку цивільної, кримінальної, адміністративної або господарської справи, а також справи про адміністративне правопорушення, в якій вона є стороною [4].

Чимало рішень, прийнятих Європейським судом з прав людини проти України за період чинності Конвенції, стосуються порушення права особи на розгляд її справи судом протягом розумного строку. Однією з причин порушення судами України визначених законодавством строків розгляду справ різних категорій є неявка в суд учасників процесу.

Законодавець визначив учасників, за участю яких здійснюється розгляд клопотання або скарги слідчим суддею, і лише в деяких випадках – наслідки неявки. Так, наприклад, обов'язковою умовою розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу є участь у судовому засіданні як сторони обвинувачення, зокрема прокурора, так і сторони захисту – підозрюваного, обвинуваченого, його захисника. Винятки встановлені тільки ч. 6 ст. 193 КПК України, відповідно до якої слідчий суддя, суд може розглянути клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та обрати такий запобіжний захід за відсутності підозрюваного, обвинуваченого, лише у разі, якщо прокурором, крім наявності підстав, передбачених ст. 177 цього Кодексу, буде доведено, що підозрюваний, обвинувачений оголошений у міжнародний розшук.

У ч. 3 ст. 306 КПК України визначено наслідки неявки в судове засідання слідчого або прокурора під час розгляду скарги на рішення, дії або бездіяльність органу досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування, а саме: їх відсутність не є перешкодою для розгляду скарги [6].

Однак, наприклад, під час розгляду клопотання про відсторонення від посади, клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування КПК України визначено лише осіб, за участю яких здійснюється їх розгляд, без встановлення наслідків неявки. Під час розгляду клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів визначено лише наслідки неприбуття за судовим викликом особи, у володінні якої знаходяться речі і документи.

Не зазначення законодавцем наслідків неявки сторони обвинувачення або сторони захисту під час розгляду деяких клопотань та дій слідчого судді в такому випадку призводить до різної правозастосовної практики.

У Постанові Пленуму Вищого Спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 9 від 17 жовтня 2014 року «Про узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про надання дозволу на проведення обшуку житла чи іншого володіння особи» зазначено, що у разі неявки слідчого чи прокурора у визначений час слідчим суддям доцільно відмовляти у задоволенні такого клопотання з огляду на те, що однією із загальних засад кримінального провадження визначено змагальність сторін (ст. 22 КПК), яка передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, а суд лише створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків [8].

Деякі вчені пропонують у цьому разі одночасно з прийняттям рішення про відмову в задоволенні клопотання (якщо клопотання подане слідчим) довести до відома начальника органу внутрішніх справ, прокурора інформацію щодо неналежної поведінки слідчого [5, с. 26]. Вважаємо, що це не входить у коло повноважень слідчого судді та такі дії не спрямовані на досягнення мети судового контролю та виконання його завдань.

Неявка прокурора або слідчого не є підставою не проводити засідання, та відповідно його не фіксувати. Отже, для того, щоб відмовити в задоволенні клопотання на підставі неявки без поважної причини сторони кримінального провадження, якою подане клопотання, слідчому судді необхідно витратити певний час. Розширення повноважень слідчого судді, вимога щодо фіксування розгляду слідчим суддею всіх клопотань та скарг зумовлює необхідність створення умов для ефективного здійснення правосуддя, в тому числі і шляхом закріплення можливості економії часу на здійснення процесуальної діяльності.

Отже, є доцільним закріплення не лише можливості постановлення ухвали слідчим суддею про задоволення або про відмову в задоволенні клопотання або скарги, а можливос-

ті більшої варіативності під час вирішення того чи іншого питання, віднесеного до повноважень слідчого судді. Тому, у разі неявки сторони кримінального провадження, яка подала клопотання або скаргу в судове засідання без поважних причин, є доцільним закріпити в КПК України право слідчого судді залишити подане клопотання або скаргу без розгляду.

Порядок розгляду клопотань та заяв у судовому контрольному провадженні законодавець детально не регламентує, лише закріплює в деяких випадках ті чи інші особливості. Наприклад, визначає учасників кримінального провадження, які мають право подавати клопотання та брати участь у його розгляді, строки розгляду клопотання та в деяких випадках права й обов'язки осіб, які беруть участь у розгляді клопотання. Розгляд скарги, відповідно до ст. 306 КПК України здійснюється згідно з правилами судового розгляду, передбаченими ст. 318–380 цього Кодексу, з урахуванням положень глави 26. Однак розгляд таких скарг має свої особливості, які не характерні для стадії судового розгляду.

Порядок розгляду клопотань також має певні особливості залежно від виду судового контрольного провадження, тому є доцільним також визначити в КПК України загальний порядок розгляду слідчим суддею клопотань, заяв та скарг у судовому контрольному провадженні.

Пропонуємо визначити окремо порядок розгляду клопотань, заяв та скарг, розгляд яких здійснюється на засадах змагальності за участю сторін кримінального провадження та інших учасників, а також порядок розгляду клопотань, які ініціюються стороною обвинувачення та розглядаються тільки за її участю. Особливістю розгляду клопотань, які ініціює сторона обвинувачення, є відсутність проведення судових дебатів.

Висновки. Отже, підсумовуючи, можна визначити, що загальні положення судового контрольного провадження – це закріплені в КПК України положення, які регулюють кримінальні процесуальні відносини, що виникають у процесі контролю слідчим суддею за дотриманням прав, свобод і інтересів осіб у кримінальному провадженні.

Правова регламентація загальних правил судового контрольного провадження має важливе значення для правозастосовної діяльності, оскільки сприяє забезпеченню однакового та правильного застосування норм процесуального законодавства, які регулюють повноваження слідчого судді з контролю за дотриманням прав і свобод осіб у кримінальному провадженні. Вважаємо за доцільне питання визначення територіальної юрисдикції, порядок вирішення відводів, наслідки неявки осіб у судове засідання, загальний порядок розгляду клопотань, заяв та скарг виділити в окрему главу «Загальні положення судового контрольного провадження».

Список використаних джерел

1. Баев О.Я. Критерии «злоупотребление правом» применительно к уголовному судопроизводству. *Криміналість*. 2013. № 7. С. 38–43.
2. Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ в листі «Щодо окремих питань здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю в кримінальному провадженні» від 16.06.2016 р. N 223-1650/0/4-16. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/VRR00204.html.
3. Капліна О. Проблеми зловживання правом у кримінальному процесі. *Вісник Академії правових наук України*. Харків. 2010. № 3 (62). С. 286–295.
4. Конвенція про захист прав людини і основних свобод, ратифікована Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення).
5. Коровайко О.І. Розгляд клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (проблемні питання, що виникають у практиці слідчих суддів). *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 1 (2). С. 21–31.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4652-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення).
7. Кучинська О.П. Проблеми розгляду заяв про відводи у кримінальному процесі. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. Вип. 3 (19). С. 104–106.
8. Постанова Пленуму Вищого Спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 9 від 17 жовтня 2014 року «Про узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про надання дозволу на проведення обшуку житла чи іншого володіння особи». URL: // <http://zakon1.rada.gov.ua>.

9. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України: в 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. Т. 1. 768 с.
10. Ухвала слідчого судді Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська від 11 березня 2017 року у справі № 200/20179/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70825561>.
11. Ухвала слідчого судді Івано-Франківського районного суду Івано-Франківської області від 10 жовтня 2017 року у справі № 344/12607/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69458801>.
12. Ухвала слідчого судді Октябрського суду м. Полтави від 09 червня 2017 року у справі № 554/368/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67027910>.
13. Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 11 березня 2017 року у справі № 757/13893/17-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65868801>.
14. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 24 січня 2018 року у справі № 757/58598/17-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71850643>.
15. Ухвала слідчого судді Христинівського районного суду Черкаської області від 16 січня 2017 року у справі № 706/1693/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64082452>.
16. Хабло О.Ю. Зловживання у сфері кримінального процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 22 с.

Надійшла до редакції 20.11.2019.

References

1. Baev, O. YA. (2013) Kryteryu «zloupotreblenye pravom» prymynitel'no k uholovnomu sudoproizvodstvu. [The criteria of “abuse of law” apply to criminal proceedings]. Krymynalyst". № 7. S. 38–43. [in Russ.].
2. Informatsiynyy lyst Vyshchoho spetsializovanoho sudu z roz'hlyadu tsyvil'nykh i kryminal'nykh sprav v lysti «Shchodo okremykh pytan' zdiysnennya slidchym suddeyu sudu pershoyi instantsiyi sudovoho kontrolyu v kryminal'nomu provadzhenni» vid 16.06.2016 r. N 223-1650/0/4-16. [Information letter of the High Specialized Court on Civil and Criminal Cases in the Letter “Concerning Certain Issues of Investigation by a Judge of the Court of First Instance of Judicial Control in Criminal Procedure” of 16.06.2016 No. 223-1650 / 0 / 4-16]. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00204.html. [in Ukr.].
3. Kaplina O. Problemy zlovzhyvannya pravom u kryminal'nomu protsesi. [Problems of abuse of law in criminal proceedings]. Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny. Kharkiv. 2010. № 3 (62). S. 286–295. [in Ukr.].
4. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovnykh svobod, ratyfikovana Zakonom Ukrayiny vid 17 lypnya 1997 roku № 475/97-VR. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, ratified by Law No. 475/97-BP of 17 July 1997]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004. [in Ukr.].
5. Korovayko, O.I. (2013) Roz'hlyad klopotan' pro zastosuvannya zakhodiv zabezpechennya kryminal'noho provadzhennya (problemni pytannya, sheho vynykayut' u praktytsi slidehykh suddiv). [Consideration of requests for the application of measures to ensure criminal proceedings (problematic issues that arise in the practice of investigative judges)]. Slovo Natsional'noyi shkoly suddiv Ukrayiny. № 1 (2). S. 21–31. [in Ukr.].
6. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny vid 13.04.2012 r. № 4652-VI. [Criminal Procedure Code of Ukraine dated April 13, 2012 No. 4652-VI]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. [in Ukr.].
7. Kuchyns'ka O.P. Problemy roz'hlyadu zayav pro vidvody u kryminal'nomu protsesi. [Problems of consideration of pleadings in criminal proceedings]. Visnyk Akademiyi advokatury Ukrayiny. 2010. Vyp. 3 (19). S. 104–106. [in Ukr.].
8. Postanova Plenumu Vyshchoho Spetsializovanoho sudu Ukrayiny z roz'hlyadu tsyvil'nykh i kryminal'nykh sprav № 9 vid 17 zhovtnya 2014 roku «Pro uzahal'nennya sudovoyi praktyky shchodo roz'hlyadu slidchym suddeyu klopotan' pro nadannya dozvolu na provedennya obshuku zhytla chy inshoho volodinnya osoby». [Resolution of the Plenum of the High Specialized Court of Ukraine on Civil and Criminal Cases No. 9 of October 17, 2014 “On the Generalization of Court Practice on Examining a Request by an Investigating Judge for a Permit to Search a Housing or Other Possession of a Person”]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>. [in Ukr.].

9. Naukovo-praktychnyy komentar Kryminal'noho protsesual'noho kodeksu Ukrainy [Scientific and Practical Commentary of the Criminal Procedure Code of Ukraine] : v 2 t. / za zah. red. V. YA. Tatsiya, V. P. Pshonky, A. V. Portnova Kharkiv : Pravo, 2012. T. 1. 768 s. [in Ukr.].

10. Ukhvala slidchoho sudu Babushkins'koho rayonnoho sudu m. Dnipropetrovs'ka vid 11 bereznya 2017 roku u spravi № 200/20179/17. [Decision of the Investigating Judge of the Babushkinsky District Court of Dnepropetrovsk of March 11, 2017 in Case No. 200/20179/17]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70825561>.

11. Ukhvala slidchoho sudu Ivano-Frankivs'koho rayonnoho sudu Ivano-Frankivs'koyi oblasti vid 10 zhovtnya 2017 roku u spravi № 344/12607/17. [Decision of the Investigating Judge of the Ivano-Frankivsk District Court of Ivano-Frankivsk Region of October 10, 2017 in Case No.]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69458801>.

12. Ukhvala slidchoho sudu Oktyabrs'koho sudu m. Poltavy vid 09 chervnya 2017 roku u spravi № 554/368/16-k. [Decision of the Investigating Judge of the October Court of Poltava of 09 June 2017 in Case No. 554/368/16-k]. URL: // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67027910>.

13. Ukhvala slidchoho sudu Pechers'koho rayonnoho sudu m. Kyyyeva vid 11 bereznya 2017 roku u spravi № 757/13893/17-k. [Decision of the Investigating Judge of the Kyiv Pechersk District Court of 11 March 2017 in Case No. 757/13893/17-k]. URL: // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65868801>.

14. Ukhvala Pechers'koho rayonnoho sudu m. Kyyyeva vid 24 sichnya 2018 roku u spravi № 757/58598/17-k. [Judgment of the Pechersk District Court of Kyiv of 24 January 2018 in Case No. 757/58598/17-k]. URL: // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71850643>.

15. Ukhvala slidchoho sudu Khrystynivs'koho rayonnoho sudu Cherkas'koyi oblasti vid 16 sichnya 2017 roku u spravi № 706/1693/16-k. [Decision of the Investigating Judge of the Khristiniv District Court of Cherkasy Region of January 16, 2017 in Case No. 706/1693/16-k]. URL: // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64082452>.

16. Khablo, O.YU. (2008) Zlovzhyvannya u sferi kryminal'noho protsesu [Criminal Procedure Abuse] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. 22 s. [in Ukr.].

SUMMARY

Biesieda H. V. General provisions of court controlling. The article is devoted to the investigation of the general provisions of judicial review proceedings: determination of the territorial jurisdiction of consideration of petitions and complaints, disqualifications in judicial review proceedings, consequences of non-appearance of persons in court, the procedure for consideration by the investigating judge of petitions, applications and complaints. The issue of abuse of the right of withdrawal is analyzed, its author's definition is given. It is proposed to amend Art. 81 of the CPC of Ukraine on the procedure for deciding the request for removal. There is a reasonable need to leave a motion, statement or complaint without consideration in the event that the party of criminal proceedings does not appear in court without good reason. It is proposed to determine the general procedure for consideration of petitions, applications and complaints in judicial review proceedings, with the fixation of peculiarities depending on the parties' participation in the court hearing. The expediency of legal regulation of the general provisions of judicial review proceedings in pre-trial investigation in a separate chapter in the CPC of Ukraine is argued.

Keywords: «General provisions of judicial review proceedings», «abuse of the right of recourse», «investigating judge».

УДК 343.98
DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-202-209

Венгерова Ю. В. ©
здобувач
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті наголошено, що цивільно-правові відносини в туристичній діяльності в Україні врегульовані низкою нормативно-правових актів, попри те з початком розвитку туризму мають місце різноманітні незаконні дії. Слідчій практиці відома достатня кількість правопорушень, пов'язаних із туристичною діяльністю або вчинених під прикриттям туризму. Однак правильно розібратися в криміналістичній суті вчиненого діяння можна лише за певних умов.

Акцентовано, що слідчий повинен мати уявлення про типові криміналістично значущі риси різних видів злочинної діяльності, а також уміти цілеспрямовано виявляти необхідну для цього криміналістичну інформацію в кожному конкретному кримінальному правопорушенні. Істотну допомогу в цьому надає класифікація злочинів, без якої побудувати систему окремих криміналістичних методик вельми складно.

Розглянуто проблемні питання, пов'язані з визначенням та змістом криміналістичної класифікації, проведено порівняльний аналіз поглядів щодо сутності кримінально-правової та криміналістичної класифікації злочинів, розглянуто їх співвідношення. На основі вивчення судової практики систематизовано злочини у сфері туристичної діяльності. Розроблено їх криміналістичну класифікацію, що охоплює родовий об'єкт посягань, найбільш поширені злочинні схеми й технології.

Ключові слова: злочини, туризм, туристична діяльність, криміналістична класифікація злочинів, кримінально-правова класифікація злочинів.

Постановка проблеми. Туристичний бізнес можна справедливо вважати одним із найбільш динамічних і прибуткових серед усіх галузей світового господарства. Цивільно-правові відносини в туристичній діяльності в Україні врегульовані низкою нормативно-правових актів. Утім, із початком розвитку туризму мають місце різноманітні незаконні дії. Слідчій практиці відома достатня кількість правопорушень, пов'язаних із туристичною діяльністю або вчинених під прикриттям туризму. Проте правильно розібратися в криміналістичній суті вчиненого діяння можна лише за певних умов.

Слідчий повинен мати уявлення про типові криміналістично значущі риси різних видів злочинної діяльності, а також уміти цілеспрямовано виявляти необхідну для цього криміналістичну інформацію в кожному конкретному кримінальному правопорушенні. Істотну допомогу в цьому надає класифікація злочинів. Без цього побудувати систему окремих криміналістичних методик вельми складно.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Криміналістична класифікація злочинів час від часу ставала об'єктом уваги вчених, які досліджували проблеми криміналістичної методики окремих видів злочинів, зокрема: Р. С. Белкіна, А. Ф. Волобуєва, В. А. Журавеля, Г. Г. Зуйкова, О. Н. Колесниченка, В. П. Колмакова, В. О. Коновалової, В. Г. Лукашевича, В. О. Образцова, М. В. Салтевського, А. М. Селіванова, В. Ю. Шепітька, Н. П. Яблокова та ін. Проте проведений аналіз показав, що відсутній єдиний підхід до розробки криміналістичних класифікаційних систем злочинів, а питання криміналістичної класифікації злочинів, вчинених у сфері туристичної діяльності, вчені взагалі не розглядали. У той час, як питання ефективного розслідування останніх потребує більш глибокого й детального

вивчення, урахування всіх особливостей сучасного законодавства та реалій сьогодення.

Метою статті є здійснення криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень у сфері туристичної діяльності та визначення критеріїв для такої систематизації.

Виклад основного матеріалу. Підґрунтя для розроблення криміналістичної класифікації злочинів було закладено ще у 70-х роках минулого століття. Проте в ході розкриття змісту вказаної наукової категорії виникало ряд питань і дискусій щодо співвідношення криміналістичної та кримінально-правової класифікації злочинів і взагалі щодо необхідності існування криміналістичної класифікації злочинів.

У теорії кримінального права виділяють декілька критеріїв, за якими класифікують злочини. Кожен із таких критеріїв займає певне місце у процедурі проведення диференціації та категоризації кримінальної відповідальності. Найбільш поширеною є класифікація за ступенем суспільної небезпеки, яка закріплена в ст. 12 КК України [1, с. 120]. Переслідує кримінально-правові цілі й класифікація злочинів залежно від поділу на роди (групи злочинів, об'єднаних одним розділом Особливої частини Кримінального кодексу) і види [2].

Натомість низка авторів вважає, що поділ злочинів за розділами Особливої частини КК не в усіх випадках забезпечує потреби криміналістичної науки, адже не враховуються закономірності, важливі з криміналістичних позицій, оскільки деякі криміналістично подібні види злочинів можуть бути розміщені у різних розділах КК. Певні види злочинів можуть бути поєднані між собою, взаємопов'язані, а їх розкриття та розслідування потребують комплексного підходу [3, с. 10].

Прихильником такого погляду є О. В. Пчеліна, яка на прикладі злочинів у сфері службової діяльності показала, що останні характеризуються, по-перше, розкиданістю по всій Особливій частині кримінального закону, а по-друге, взаємообумовленістю – як засоби досягнення єдиного злочинного задуму виступають різні склади злочинів (тобто сукупність злочинів є окремою сходинкою на шляху до реалізації спільної злочинної мети). Усе перелічене вказує на комплексність злочинів, а значить, на необхідність розроблення комплексної методики розслідування таких злочинів [4, с. 267].

Наші дослідження також показали, що злочинні дії, пов'язані з туристичною діяльністю, можуть кваліфікуватися за складами злочинів, розміщених у різних розділах КК України. Комплексний підхід особливо набуває актуальності, якщо йдеться про дії, вчинені під прикриттям туризму.

На відміну від кримінально-правового критерію, криміналістичний дозволяє врахувати особливості механізму вчинення злочину (технології злочинної діяльності), які у свою чергу обумовлюють діяльність із розслідування кримінальних правопорушень [4, с. 268].

А. Н. Васильєв та Н. П. Яблоков висловили думку, що класифікація в методиці розслідування повинна виходити не з кримінально-правових характеристик, а з криміналістичних за різними підставами, що мають значення для розкриття злочинів, і, головним чином, за способом скоєння злочинів, застосованим знаряддям і засобом, механізмом формування доказів [5, с. 425].

Натомість Р. С. Белкін, хоча й допускав використання терміна «криміналістична класифікація», але визначав її як систему, що будується на підставі кримінально-правової характеристики злочинів. Вона включає класифікацію злочинів, пов'язаних із суб'єктом злочину (одноосібно, групою осіб, повторно, вперше), з об'єктом злочинного посягання, з об'єктивною стороною (за способом учинення та способом приховування злочину) та суб'єктивною стороною злочину [6, с. 131].

О. Н. Колесніченко, наголошуючи на істотному значенні криміналістичної класифікації злочинів для методики розслідування, також акцентував на важливості правильного поєднання критеріїв кримінально-правової та криміналістичної характеристики злочинів [7, с. 16].

Деякі вчені вважають, що класифікація злочинів у криміналістиці повинна базуватися тільки на криміналістичних даних, що мають безпосереднє значення для розкриття злочинів, насамперед за способом їх учинення, іншими ознаками. Розроблення класифікації пропонують з урахуванням таких критеріїв: 1) залежно від суб'єкта вчинення: а) неповнолітніми; б) рецидивістами; в) вчинені засудженими в місцях позбавлення волі; г) вчинені організованими групами та злочинними організаціями; д) вчинені іноземними

громадянами та ін.; 2) залежно від часу вчинення: а) які розкривають «по гарячих слідах»; б) злочини минулих років; 3) залежно від місця вчинення: а) на транспорті; б) у курортних зонах та місцях масового туризму; в) в екстремальних кліматичних або територіальних і виробничих умовах тощо; 4) залежно від особи потерпілого: а) проти іноземців; б) проти осіб із дефектами та розладами психіки тощо [8, с. 268].

С. С. Чернявський та Р. С. Довбаш пропонують класифікувати злочини в поєднанні кримінально-правових ознак і криміналістичних критеріїв на базові, споріднені та супутні. Так, базові злочини становлять визначальний елемент механізму злочинної діяльності. До цієї групи слід зараховувати головні злочини, найчисельніші з яких визначають домінуючу спрямованість протиправної діяльності особи або групи осіб та задовольняють злочинну мету. Споріднені (допоміжні) злочини – це злочини, протиправні прояви яких є способом або необхідною умовою підготовки, вчинення та приховування базових злочинів або окремих епізодів, маскуванню слідів протиправної діяльності тощо. Супутні злочини схожі за багатьма ознаками з базовими, але мають деякі кримінально-правові та криміналістичні відмінності [9, с. 22–23]. Така позиція уявляється нам цілком вдалою.

Деякі вчені допускають існування внутрішньовидової та міжвидової криміналістичної класифікації злочинів. Згідно з цією позицією, в окремі види необхідно об'єднувати злочини на основі криміналістично важливого елемента злочину (залежно від способу та від об'єкта). Відповідно до міжвидової класифікації злочини повинні бути об'єднані в окремі класифікаційні групи з метою розробки загальної методики скоєння злочину, а також вони повинні мати загальний елемент. Підстави й критерії є похідними від основних елементів структури й механізму злочинної діяльності (способів учинення й приховування злочинів; суб'єкта злочину; потерпілого й особливості його поведінки в ході злочину; мети й мотиву злочину; предмета злочинного посягання; місця, часу, обстановки злочину; злочинного результату та ін.) [10]. Крім того, Б. Є. Лук'янчиков зазначає, що критеріями класифікації міжвидових методик розслідування можуть бути закономірності, виявлені як під час учинення злочину, так і в ході його розслідування. При цьому для класифікації необхідно використовувати не формальну ознаку (об'єкт злочинного посягання), а змістовну (криміналістичні ознаки, що впливають на процес розслідування) [11].

О. Л. Мусієнко зосереджує увагу на тому, що в деяких випадках як підстави класифікації можуть бути використані властивості й особливості механізму злочинної діяльності, під яким зазвичай розуміють закономірності й послідовність здійснення окремих злочинів або серії таких діянь (наприклад, у разі серійних злочинів, організованої злочинної діяльності, корупційної діяльності та ін.). Підставами криміналістичної класифікації злочинів зазвичай є узагальнені відомості про типи злочинної діяльності й окремі елементи криміналістичної характеристики різних видів злочинів, особливо тих, групування яких забезпечує найбільш цілеспрямовану й результативну діяльність слідчого [12, с. 110].

Із цього випливає, що криміналістичну класифікацію злочинів здійснюють на основі широкого кола підстав і критеріїв. Проте ми підтримуємо підхід, що містить поєднання кримінально-правових та криміналістичних ознак, і пропонуємо його взяти за основу.

На думку О. Клименко, під злочинами у сфері туристичної діяльності необхідно розуміти передбачені відповідними статтями КК України кримінальні правопорушення, пов'язані зі створенням туристичного продукту, наданням туристичних послуг чи здійсненням посередницької діяльності з надання туристичних та супутніх послуг, вчинені представниками суб'єктів туристичної діяльності або іншими особами, причетними до такої діяльності. Утім, злочинність у цій сфері, якщо розглядати її загалом, – це сукупність зазначених вище злочинів, учинюваних на певній території певною кількістю осіб за певний проміжок часу [13, с. 36–37].

Зважаючи на це, можна зрозуміти, що в контексті розгляду злочинів у сфері туристичної діяльності вчені також обирають комплексний підхід у розрізі кримінального права та криміналістики, з урахуванням об'єктивної та суб'єктивної сторони, відомостей щодо суб'єкта злочину, місця та часу вчинення кримінальних правопорушень.

У науковій літературі можна зустріти спроби класифікувати злочини у сфері туристичного бізнесу. Так, А.В. Андрушко провів усебічний аналіз існування злочинності у сфері туристичного бізнесу й дійшов висновку, що спектр учинюваних злочинів тут є дуже вузьким, зокрема це діяння, передбачені ст.ст. 149, 190, 191, 200, 212, 358, 366, 368 КК України [14, с. 36–37]. Проте, на наше переконання, спектр злочинів в окресленій галузі набагато ширший.

Так, залежно від родового об'єкта можна виділити декілька груп злочинів, певним чином пов'язаних із туристичною діяльністю:

– злочини у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК); зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365 КК); службове підроблення (ст. 366 КК); прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК); підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368⁴). Окреслені склади нерідко супроводжують різноманітні незаконні дії у сфері туристичної діяльності;

– злочини проти власності: шахрайство (ст. 190 КК); привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК); самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (якщо це відбувається в курортних зонах) (ст. 197¹);

– злочини у сфері господарської діяльності: контрабанда (ст. 201 КК України); підроблення документів, які подають для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців (ст. 205¹); легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК); ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212); умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції (ст. 227 КК); незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару (ст. 229 КК);

– злочини у сфері недоторканності державних кордонів: незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332); незаконне перетинання державного кордону України (ст. 332²); порушення правил міжнародних польотів (ст. 334) тощо;

– злочини проти довкілля: порушення правил охорони вод (ст. 242 КК); забруднення моря (ст. 243 КК); знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245 КК) тощо;

– злочини проти громадської безпеки та моральності: увезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301 КК);

– злочини проти волі, честі та гідності особи: торгівля людьми (ст. 149 КК); незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК) тощо;

– злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів (ст. 305 КК) тощо;

– злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян: примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355 КК); викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження (ст. 357 КК); підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів (ст. 358 КК) тощо.

За конструкцією злочини у сфері туристичної діяльності можна поділити на:

– прості, відповідальність за вчинення яких передбачена однією нормою Кримінального кодексу;

– складні – містять у собі декілька злочинів, пов'язаних єдиною метою.

Залежно від місцевості скоєння:

– учинені тільки на території України;

– розпочаті на території України, а завершені на території іноземних держав і навпаки;

– учинені на території іноземних держав;

– злочини, місце вчинення яких не має певного територіального характеру, а пов'язане з якою-небудь організаційною структурою.

Залежно від способів і технологій суспільно небезпечних діянь у сфері туристичної діяльності:

- учинені шляхом обману та зловживання довірою;
- учинені із застосуванням насильства;
- учинені із застосуванням корупційних схем в органах державної влади та з особами, які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг;
- учинені під прикриттям туристичної діяльності.

Класифікація злочинів у сфері туристичної діяльності залежно від поділу на основні, додаткові (допоміжні) та супутні:

– основні: шахрайство; злочинні дії у сфері підприємництва, конкурентних відносин та іншої діяльності суб'єктів господарювання тощо;

– додаткові (допоміжні): самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (якщо це відбувається в курортних зонах); підроблення документів, які подають для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців; незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару; порушення правил міжнародних польотів; знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу; примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань; викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження; підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів тощо. Указані дії пов'язані зі створенням умов, необхідних для безперешкодного відкриття туристичного бізнесу (навіть у супереч встановленим нормам) та успішного функціонування туристичної діяльності;

– супутні: торгівля людиною, а саме вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, учинені з метою експлуатації, із використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію; незаконне переправлення осіб через державний кордон України тощо; незаконне перетинання державного кордону України; контрабанда, тобто переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї та боеприпасів, а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації; контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів; легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; увезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів; увезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства та жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість і дискримінацію тощо. Указані злочинні дії вчиняють під прикриттям туризму або внаслідок функціонування туристичної діяльності.

За секторами функціонування сфери туристичної діяльності:

– злочинні дії, пов'язані з галуззю первинного циклу, – під час створення туристичного продукту, надання-отримання послуг із перевезення споживачів, надання готельних послуг та послуг закладів харчування;

– злочинні дії, пов'язані з галуззю вторинного циклу внаслідок відносин між посередниками, виробниками послуг і споживачами;

– злочинні дії, пов'язані з галуззю третинного циклу, – із використанням підприємств, що надають послуги, необхідні для функціонування перших двох секторів: страхові та юридичні компанії, банки, медичні установи, екскурсійні бюро, спортивно-оздоровчі та побутові послуги;

– злочинні дії, пов'язані з галуззю четвертого циклу, учинені підприємствами, що надають довідково-інформаційні послуги [15].

Класифікація злочинів у сфері туристичної діяльності за особливостями особи злочинця може бути наступною:

– учинені однією особою, злочинною групою чи злочинною організацією;

– учинені особою вперше чи вчинені особою, яка раніше була причетна до злочинів, пов'язаних із туристичною діяльністю;

– учинені особами жіночої або чоловічої статі;
– учинені туристами;
– учинені організаторами, виконавцями, посередниками, іншими суб'єктами туристичної індустрії;– учинені особами, які не причетні до туристичної діяльності, але діють під прикриттям такої.

Висновки. Отже, криміналістичну класифікацію злочинів можна здійснювати на основі широкого кола підстав і критеріїв. Аналіз думок учених показав, що одні з них дотримуються позиції, згідно з якою в основу криміналістичної класифікації повинні бути покладені кримінально-правові ознаки. Інші ж наполягають на розмежуванні кримінально-правових критеріїв та криміналістичних і відстоюють точку зору щодо врахування лише криміналістичних ознак. Натомість ми підтримуємо підхід, що містить в собі поєднання кримінально-правових та криміналістичних ознак, і пропонуємо його взяти за основу. Формування окремої криміналістичної методики злочинів, учинених у сфері туристичної діяльності, є можливим лише завдяки здійсненню класифікації на різних рівнях – як на родовому, так і видовому. До того ж врахування даних щодо окремих елементів криміналістичної характеристики та механізму вчинення злочинів цієї категорії в цілому слугуватиме обранню правильної стратегії розслідування й тактики проведення слідчих (розшукових) дій, з врахуванням специфіки базових, допоміжних і супутніх кримінальних правопорушень, за допомогою яких і під прикриттям яких стало можливе вчинення комплексу злочинних дій.

Список використаних джерел

1. Кривоченко Л. М. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 120 с.
2. Щур Б. В. Криміналістична класифікація злочинів: співвідношення із суміжними поняттями. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 2. С. 337–344.
3. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія / кол. авт. В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.; за ред. В.Ю. Шепітька. Харків: Право, 2006. 624 с.
4. Пчеліна О. Криміналістична класифікація злочинів у сфері службової діяльності. *Національний юридичний журнал: Теорія і практика*. 2014. С. 260–271.
5. Криминалистика / отв. ред. А. Н. Васильев. Москва, 1971.
6. Белкин Р.С. Курс криминалистической методики: Курс криминалистки: в 3-х т. Москва: Юристъ, 1997.
7. Колесниченко А.Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступления. Харьков, 1965.
8. Криминалистика: учебник / Е.П. Ищенко, А.А. Топорков. / под ред. Е.П. Ищенко. Изд. 2-е, испр. и доп. Юридическая фирма «Контракт», «Инфра-М», 2005. 404 с.
9. Чернявський С. С., Довбаш Р. С. Протидія злочинам, пов'язаним з незаконним відшкодуванням ПДВ: наук.-практ. посіб. Київ: Хай-Тек Прес, 2009. 216 с.
10. Давыдова Н.Н. Криминалистические классификации преступлений и методик их расследования: автореф. дисс. канд. юрид. наук. Саратов, 2009. 26 с.
11. Лук'янчиков Б.С. Вневидові методики розслідування злочинів як напрямок удосконалення криміналістичної методики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2001. 19 с.
12. Мусієнко О.Л. Криміналістична класифікація злочинів, що вчиняються за допомогою обману як елемент окремої криміналістичної методики. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 5/2. С. 109–114.
13. Клименко О. Актуальні питання протидії злочинам у сфері туристичної діяльності. *Вісник національної академії прокуратури України*. 2015. № 3 (41). С. 105–111.
14. Андрушко А. В., Нестерова І. А. Злочинність у сфері туристичного бізнесу: кримінологічна характеристика та запобігання: монографія. Ужгород: ТОВ «ІВА», 2016. 220 с.
15. Шепелюк С. І. Туристичний продукт та туристична послуга: Критерії розмежування понять: URL: <http://www.irbis.nbuv.gov.ua/cgi/irbis> (дата звернення 12 вересня 2019 року).

Надійшла до редакції 20.11.2019.

References

1. Kryvochenko, L. M. (2010) *Klasyfikatsiya zlochyniv za stupenem tyazhkosti u Kryminal'nomu kodeksi Ukrainy* [Classification of crimes by severity in the Criminal code of Ukraine] : monohrafiya. Kyiv: Yurinkom Inter. 120 s. [in Ukr.].
2. Shchur B. V. (2010) *Kryminalistychna klasyfikatsiya zlochyniv: spivvidnoshennya iz sumizhnymy ponyattamy*. [Forensic classification of crimes: correlation with related concepts]. *Naukovyy visnyk L'vivs'koho derzhavnoho universytetu vntrishnikh sprav*. № 2. S. 337–344. [in Ukr.].
3. *Rozsliduvannya zlochyniv u sferi hospodars'koyi diyal'nosti: okremi kryminalistychni metodyky* [Investigation of crimes in the field of economic activity: separate forensic techniques] : monohrafiya / kol. avt. V.YU. Shepit'ko, V.O. Konovalova, V.A. Zhuravel' ta in.; za red. V.YU. Shepit'ka. Kharkiv: Pravo, 2006. 624 s. [in Ukr.].
4. Pchelina O. (2014) *Kryminalistychna klasyfikatsiya zlochyniv u sferi sluzhbovoyi diyal'nosti*. [Forensic classification of crimes in the field of official activity]. *Natsional'nyy yurydychnyy zhurnal: Teoriya i praktyka*. S. 260–271. [in Ukr.].
5. *Krymynalystyka [Forensics]* / otv. red. A. N. Vasylyev. Moskva, 1971. [in Russ.].
6. Belkyn R.S. (1997) *Kurs krymynalystycheskoy metodyky* [Course of forensic methodology] : Kurs krymynalystyky: v 3-kh t. Moskva: Yuryst'. [in Russ.].
7. Kolesnychenko A. N. (1965) *Obshchye polozhenyya metodyky rassledovannya otdel'nykh vydiv prestuplenyya*. [General provisions of the method of investigation of certain types of crime]. Khar'kov. [in Ukr.].
8. *Krymynalystyka [Forensics]: uchebnyk* / E.P. Yshchenko, A.A. Toporkov. / pod red. E.P. Yshchenko. Yzd. 2-e, yspr. y dop. Yurydycheskaya fyрма «Kontrakt», «Ynfra-M», 2005. 404 s. [in Russ.].
9. Chernyavs'ky, S. S., & Dovbash, R. S. (2009) *Protydiya zlochynam, pov'yazanym z nezakonnym vidshkoduvannym PDV* [Counteraction to crimes related to illegal VAT refund] : nauk.-prakt. posib. Kyiv: Khay-Tek Pres, 2009. 216 s. [in Ukr.].
10. Davydova, N.N. (2009) *Krymynalystycheskye klasyfikatsyy prestuplenyy y metodyky ykh rassledovannya* [Forensic classifications of crimes and methods of their investigation] : avtoref. dyss. kand. yuryd. nauk. Saratov. 26 s. [in Ukr.].
11. Luk'yanchykov, B. YE. (2001) *Vnevydovi metodyky rozsliduvannya zlochyniv yak napryamok udoskonalennya kryminalistychnoyi metodyky* [Extraordinary techniques for investigating crimes as a direction for improving the forensic methodology] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.09. Kyiv. 19 s. [in Ukr.].
12. Musiyenko, O.L. (2016) *Kryminalistychna klasyfikatsiya zlochyniv, shcho vchynyayut'sya za dopomohoy obmanu yak element okremoyi kryminalistychnoyi metodyky*. [Forensic classification of fraudulent crimes as an element of a separate forensic methodology]. *Visegrad Journal on Human Rights*. № 5/2. S. 109–114. [in Ukr.].
13. Klymenko, O. (2015) *Aktual'ni pytannya protydyi zlochynam u sferi turystychnoyi diyal'nosti*. [Topical issues of counteraction to crimes in the sphere of tourist activity]. *Visnyk natsional'noyi akademiyi prokuratury Ukrainy*. № 3 (41). S. 105–111. [in Ukr.].
14. Andrushko, A. V., & Nesterova, I. A. (2016) *Zlochynnist' u sferi turystychnoho biznesu: kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannya* [Crime in the sphere of tourism business: criminological characteristics and prevention] : monohrafiya. Uzhhorod: TOV «IVA». 220 s. [in Ukr.].
15. Shepelyuk S. I. *Turystychnyy produkt ta turystychna posluha* [Tourist product and tourist service: Criteria for distinguishing concepts] : Kryteriyi rozmezhuвання ponyat': URL: <http://www.irbis.nbu.gov.ua/cgi/irbis> (data zvernennya 12 veresnya 2019 roku).

SUMMARY

Vengerova Yu. V. Forensic classification of crimes in tourism industry. The article focuses on the fact that since the beginning of the development of tourist activity in Ukraine, along with civil-law relations, regulated by a number of legal acts, various illegal actions have taken place. Investigating practices are aware of a sufficient number of offenses related to tourism activities or committed under the guise of tourism. At the same time, it is possible to understand correctly the forensic nature of the act committed only under certain conditions.

It is emphasized that the investigator should have an idea of the typical forensic features of different types of criminal activity, as well as be able to purposefully identify the necessary forensic information for

each specific criminal offense. Substantial assistance in this is provided by the classification of crimes. Without this, it is very difficult to build a system of separate forensic techniques.

The problems related to the definition and content of forensic classification are considered, the comparative analysis of the views on the essence of criminal and forensic classification of crimes is made, their relation is considered. Based on the study of case law, crimes in the field of tourism are systematized. Their forensic classification has been developed, covering the generic object of attacks, the most common criminal schemes and technologies.

The author has stated that forming of separate criminalistics methodology of crimes committed in the field of tourist activity is possible only due to realization of classification on different levels - both on generic and specific. Besides, taking into account of data in relation to the separate elements of criminalistics description and mechanism of committing crime of this category will serve to electing of correct strategy of investigation and tactics of realization of investigative (search) actions, taking into account the specific of basic, auxiliary and concomitant criminal offences.

Keywords: *crime, tourism, tourist activity, criminalistics classification of crimes, criminal law classification of crimes.*

УДК 351.741:342.951

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-209-216

Михайлов В. О. ©

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ТА ДИСЦИПЛІНИ РОБОТИ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ: ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПОЗИЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

Проаналізовано зарубіжний досвід забезпечення законності та дисципліни роботи патрульної поліції. Розглянуто зарубіжну практику функціонування поліцейських підрозділів та гарантії забезпечення відповідного рівня професіоналізму. Окреслено перспективи запозичення позитивних надбань зарубіжної практики для подальшого використання її в українських реаліях сьогодення.

Ключові слова: *зарубіжний досвід, законність, дисципліна, патрульна поліція, порушення прав, причини порушень законності.*

Постановка проблеми. Головна мета реформування правоохоронного сектора держави полягає у підвищенні ефективності роботи усєї правоохоронної системи. Незважаючи на комплекс вжитих заходів, практика засвідчує, що хоча поліцейська реформа й дала певні позитивні результати, тим не менш необхідним є подальше проведення перетворень. При цьому одним із ключових питань реформування національного поліцейського відомства є визначення критеріїв оцінки ефективності діяльності усіх його структурних підрозділів, у тому числі й патрульної поліції. З цього приводу доцільним стає використання досвіду інших країн, який дасть можливість розширити уявлення про напрями вдосконалення роботи патрульної поліції, дозволить знаходити найбільш конструктивні рішення. При цьому науковий інтерес до подібного дослідження має очевидне практичне значення, оскільки за результатами такого аналізу генеруються нові знання, із яких можна отримати корисні уроки на майбутнє, визначити ключові напрями проведення реформ. Також можна передбачити проблеми, які можуть виникнути при реалізації поставлених завдань, розробити більш повну методологію розвитку правоохоронної системи, провести вчасне коригування вже розроблених програм реформування.

© Михайлов В. О., 2019

vladmichaylov@ukr.net

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Попри значну кількість виконаних вченими досліджень проблем забезпечення законності та дисципліни в діяльності різних поліцейських підрозділів (варто згадати роботи В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійко, В. М. Бевзенка, О. І. Беспалової, Ю. П. Битяка, В. В. Галунька, В. М. Гарашука, Т. О. Гуржія, Р. А. Каложного, О. Ф. Кобзаря, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, С. Ф. Константинова, О. В. Кузьменко, М. В. Лошицького, Р. С. Мельника, Т. П. Мінки, С. О. Мосьондза, О. М. Музичука, В. Я. Настюка, В. І. Олефіра, О. І. Остапенка, Д. В. Приймаченка, А. О. Собакаря, М. М. Тищенко, О. І. Харитонової, О. С. Юніна та інших вчених), закордонна практика в них розглядається однобічно, переважно в межах констатації позитивних досягнень та без обґрунтування можливостей подальшого використання її надбань в Україні.

Водночас саме зарубіжний досвід має достатньо позитивних прикладів, вміле використання яких може оптимізувати діяльність роботи патрульної поліції, забезпечити неухильне дотримання її працівниками принципу законності та дисципліни, дотримання прав людини і громадянина, усунути наявні розбіжності та колізії, окреслити перспективи подальшого розвитку.

Саме зарубіжний досвід, як правильно наголошує Р. С. Мельник, сприяє розширенню наших уявлень про досліджувані правові явища; допомагає подивитися на ту або іншу проблему під іншим кутом зору; співставити власні здобутки зі здобутками зарубіжних колег; не марнувати час на розв'язання проблем, які вже знайшли вирішення на сторінках закордонних видань [1, с. 179]. З іншого боку, сліпе запозичення зарубіжного досвіду, на думку Т. О. Коломоєць, дає недостатній ефект, створює часом законодавчі суперечності, призводить до виникнення прогалин у регулюванні того чи іншого виду правовідносин [2, с. 145; 3, с. 109].

Мета цієї статті полягає у необхідності вивчення зарубіжної практики забезпечення законності та дисципліни роботи патрульної поліції для подальшого використання її позитивних надбань в українських реаліях сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Відправною точкою для перегляду ролі поліції в суспільстві стали процеси 1960-х рр.: випадки корупції та зловживань владою серед поліцейських; хвиля звинувачень проти поліції за фактами расизму та дискримінації; випадки масових заворушень і мілітаризація поліцейської тактики; зростання злочинності та недовіра суспільства до поліції; зменшення суспільної підзвітності і самоізоляція поліції від суспільства.

Одночасно з науковим усвідомленням названих проблем у 60–70-ті рр. ХХ ст. був узятий курс на підвищення законності поліцейської роботи і розширення ступеня її підзвітності суспільству. Сталося організаційне оформлення дієвого політичного і громадянського контролю над поліцією за допомогою поділу функцій політико-стратегічного керівництва і адміністративного управління. У 80-ті – на початку 90-х рр. ХХ ст. поліцейські структури прагнули організувати свою діяльність на основі тісного контакту з населенням.

Багато дослідників сходяться в тому, що у відповідь на нові загрози і проблеми у 80-ті – на початку 90-х рр. ХХ ст. в поліцейських системах західних держав відбулися фундаментальні, парадигматичні зміни в поліцейській роботі, в поліцейській філософії, в поліцейському управлінні, кардинально змінилися уявлення про соціальну функцію поліції та її роль у забезпеченні безпеки. Сьогодні поліція бере участь у забезпеченні безпеки поряд з іншими громадськими структурами і приватними організаціями. Не володіючи більше монополією на здійснення поліцейської діяльності, поліція разом з тим залишається домінуючим актором «мереж безпеки», без якого спільна діяльність інших учасників не може відбутися [4].

Проблема дотримання законності серед співробітників поліцейських відомств у зарубіжних країнах є не менш актуальною, ніж в Україні. Вивчення досвіду протидії корупції в поліції інших держав обґрунтовано здається дослідникам теоретично і практично значущим [5, с. 79–85]. Розширюючи свої знання про діяльність поліції в інших країнах, можна краще зрозуміти сутність і проблеми діяльності органів внутрішніх справ в Україні і виробити більш ефективні заходи щодо її вдосконалення, в тому числі і в напрямку попередження злочинів, скоєних співробітниками [6, с. 1–14]. Безперечно, не слід повністю

використовувати досвід діяльності поліції в інших країнах у роботі вітчизняних структур. Тут повинні бути враховані національні особливості, а також соціально-економічні умови розвитку України.

Так, наприклад, у Франції бездоганна служба (зокрема, відсутність дисциплінарних покарань за корупційне поведіння) дає право на підвищене пенсійне забезпечення. У свою чергу, в якості заходу дисциплінарного впливу до правопорушника застосовується виключення (повне або часткове) стажу служби в поліції при розрахунку пенсійної допомоги. У Франції, а також у Німеччині реалізовано принцип «прозорості кар'єрних сходів» служби в поліції, який передбачає для вступника на службу можливість оцінити фінансовий (рівень грошового забезпечення, розмір пенсії) і статусний (престижність займаної посади, соціальні пільги та преференції членам сім'ї співробітника) аспекти, що надаються співробітникам поліції [7, с. 120–128].

У Німеччині співробітникам поліції надається значне грошове утримання та соціальні пільги, що значно перевищують середні по країні. Отримання винагород і подарунків заборонено. Незважаючи на те, що кримінальне покарання за хабар досить м'яке, воно передбачає беззастережне зняття з посади і заборона бути чиновником у майбутньому. Хабарники автоматично позбавляються гарантованого забезпеченого життя і перспектив на забезпечену гарною пенсією старість. Також до цих пір діють ради трудових колективів: їх слово при висуненні особи на керівну посаду має не меншу вагу, ніж рішення керівника підрозділу. Жодне підвищення неможливе без згоди ради.

Цікавим фактом у поліцейській системі США є те, що посада керівника поліції штату (шерифа) є виборною, тому на нього практично неможливо тиснути, що є серйозним антикорупційним фактором [8, с. 98; 9, с. 13].

Визначаючи переваги даної системи, слід підкреслити, що в основі роботи дорожньої поліції використовується перш за все ініціатива на місцевому рівні, що забезпечує тісний зв'язок з населенням. Принцип побудови поліцейської системи США такий, що «тиск» на поліцію міст і округів з точки зору підвищення ефективності її роботи завдає не влада в особі вищестоящої поліцейської структури, а населення. Тому єдиний результат, до досягнення якого прагне кожен поліцейський орган і невеликого містечка (графства), і мегаполісу, – це задоволеність населення (платника податків) повсякденною роботою поліції [8, с. 14].

Аналіз організації поліцейської системи Норвегії свідчить про наявність в її структурі патрульно-постової служби і служби дорожнього руху. Найбільш показовим є той факт, що в Норвегії сприймають поліцію як такою, що заслуговує повної довіри некорумпованої організації [9, с. 14].

У Нідерландах норми протидії корупції закладені і в Основному законі держави [10, с. 9–13]. Відповідно до Конституції Королівства Нідерландів, міністри уряду і депутати парламенту складають урочисто присягу монарху, в якій клянуться, що «будуть чесно виконувати всі обов'язки, покладені на них, і обіцяють не брати прямо або побічно будь-яких підношень або подарунків від будь-яких осіб за будь-які дії або бездіяльність за посадою» (ст. ст. 86, 97) [11, с. 605–612].

Механізм політики «національної чесності» в Нідерландах постійно розвивається і вдосконалюється; в даний час він включає в себе в якості складових елементів моніторинг можливих точок виникнення ситуацій корупційної спрямованості в державних і громадських організаціях, скорочення надлишкової бюрократії, навчання чиновників правилам поведінки державних службовців, ретельний підбір і розстановку кадрів на відповідальні посади і т.д.

Створена в Нідерландах система контролю не дозволяє особі, викритій у корупції, займати надалі посади в державних органах, втрачаються усі соціальні пільги, які надає державна служба, наприклад пенсійне і соціальне обслуговування. Однак головними чинниками антикорупційності нідерландського суспільства є позитивна репутація, власна гідність і добре ім'я, втрата яких для голландського службовця є страшнішим покаранням, ніж позбавлення робочого місця, заробітної плати і соціальних привілеїв.

У процесі багатовікової боротьби з корупцією голландське суспільство усвідомило руйнівний характер її впливу, а тому уважно відстежує діяльність поліції Нідерландів [12, с. 78–91].

В умовах демократичної правової держави, якою сьогодні є Королівство Нідерландів, свою владу поліція отримує від населення і відповідно до Закону від 1993 року «Про поліцію» реалізує її на основі партнерських відносин з цим населенням. Поліція в Нідерландах є частиною громадянського суспільства і, займаючись поліцейським «обслуговуванням» населення, забезпечуючи його захист, стає, по суті, соціальним органом.

Політика «національної чесності» у сфері підбору кадрів для нідерландської поліції передбачає жорсткий відбір кандидатів на конкурсній основі (особливо на керівні посади); інтенсивну професійну підготовку і виховний вплив з боку керівників поліцейських органів і наставників; встановлення для поліцейських службовців гідного грошового утримання, широких соціальних пільг і привілеїв, у тому числі при отриманні пенсійного забезпечення; створення сприятливих умов для кар'єрного зростання, об'єктивних критеріїв при застосуванні заходів заохочень та стягнень незалежно від статі та національності співробітника поліції [13, с. 16–18].

Керівники голландської поліції дотримуються принципу, відповідно до якого основна мета реагування на скарги громадян щодо конкретного поліцейського полягає не в покаранні винного співробітника, а у відновленні і підтримці довіри громадськості до поліції [7, с. 120–128].

Викликає інтерес вирішення проблеми забезпечення законності та дисципліни в органах внутрішніх справ Грузії (раніше одне з найбільш корумпованих відомств). Спочатку було прийнято закон «Про патрульну поліцію» та оновлено штат працівників на 85 %. Проте головним є те, що патрульним поліцейським встановили гідний соціальний пакет і відповідну заробітну плату – близько 750 \$ на місяць при середній зарплаті громадян в 200 \$. Всі екзаменаційні поліцейські автомобілі «обладнані» відеокамерами і автоматизованою системою обліку помилок. Якщо грузинський поліцейський порушить ПДР на особистому авто і скаже іншому поліцейському, що він свій, то (хто б він не був) буде негайно звільнений. Все це викликало довіру населення до поліції на 87 %, що більше, ніж в Америці і Європі [14].

У Бельгії значну увагу приділяють професійній підготовці поліцейських кадрів. Програми професійної підготовки, які здійснюють школи поліції, включають: 1) законодавчі і підзаконні положення; 2) застосування на практиці методів поліції; 3) застосування поліцейських тактичних принципів і правил їх виконання; 4) засвоєння навичок адекватної поведінки та вміння підтримувати спілкування [15, с. 165].

Дисциплінарна відповідальність та дисциплінарне провадження щодо поліцейських регламентуються Законом Королівства Бельгії «Про дисциплінарний статут персоналу поліцейських служб» від 19 травня 1999 року. У ньому зазначено, що будь-яка дія або поведінка, навіть не при виконанні службових обов'язків, яка є порушенням професійних обов'язків або яка ганьбить честь посади, є дисциплінарним порушенням та може призвести до дисциплінарної санкції. Дисциплінарними санкціями за незначні порушення є такі: 1) попередження; 2) догана. Дисциплінарними санкціями за тяжкі порушення є такі: 1) вирахування з грошового утримання; 2) тимчасове відсторонення від обов'язків як дисциплінарний захід максимум на три місяці; 3) переведення на менш оплачувану роботу; 4) обов'язкове звільнення; 5) звільнення [15, с. 172–173].

Досить цікавим у питанні забезпечення законності й дисципліни в діяльності патрульної поліції є скандинавський досвід, зокрема у Швеції повсюдно впроваджено проблемно-орієнтований підхід «problem oriented policing» – цілеспрямоване і систематичне вивчення причин звернення громадян у поліцію і усунення цих чинників. Корупційна складова у Швеції зведена до мінімуму. Згідно зі статистичними даними, рівень соціальної довіри шведів до діяльності поліції найвищий у світовій практиці – 98 % [16, с. 148–155]. Довіра до поліції виявляється у підтримці законослухняної поведінки громадян, у сприянні поліцейським в оперативно-розшуковій діяльності, в участі як свідків у судових розглядах. А це досягається шляхом якісної професійної підготовки поліцейських, якісного відбору кадрів, дотримання етичних стандартів поведінки, поваги і дотримання прав і свобод громадян [17, с. 147–148].

У поліції Великої Британії питання забезпечення законності та дисципліни є однією із складових оцінки її діяльності в цілому. З кінця 1970-х років скарги громадян на

дії поліцейських розглядаються незалежними від поліції структурами: Комітетом з розгляду скарг на поліцію (Police Complaints Board, PCB; до 1985 р.), Управлінням з розгляду скарг на поліцію (Police Complaints Authority, PCA; 1985–2004 рр.), зараз – Незалежною комісією зі скарг на поліцію (Independent Police Complaints Commission, IPCC), уповноваженою неурядовою корпорацією (public corporation). Повноваження цих органів змінювалися в бік все більшої активності, самостійності в перевірці дій поліції. PCB мала справу з закінченими внутрішніми розслідуваннями, проведеними поліцейськими службами, і могла, якщо були достатні підстави, оскаржити і переглянути їх результати (наприклад, якщо внутрішня перевірка призвела до рішення не порушувати кримінальну справу проти співробітника, комітет міг скасувати таке рішення і зажадати більш ретельного розслідування). PCA отримала право контролювати поточний хід розслідувань за скаргами. IPCC, у свою чергу, може проводити розслідування самостійно, за власною ініціативою. Співробітники IPCC не є поліцейськими, але на період участі в розслідуванні отримують, у межах своєї справи, повноваження, встановлені законом для поліцейських слідчих [18].

Отже, маючи різні традиції, історичний досвід, зарубіжні країни використовували доступні їм ресурси та інновації для максимального підвищення ефективності забезпечення публічної безпеки і порядку в інтересах громадянина і суспільства, здійснивши перехід від кризової моделі діяльності поліції – репресивних заходів до соціально орієнтованої моделі – профілактики. Моніторинги громадської думки – це головний інструмент оцінки діяльності поліції в зарубіжних країнах, яка прагне підтверджувати образ ефективної державної структури, професійно захищає права населення.

Очевидно, що всі дії поліції так чи інакше впливають на формування громадської думки і ставлення до її діяльності. Зусилля, спрямовані на підвищення рівня довіри до поліції, незмінно будуть сприяти підвищенню ефективності функціонування усієї правоохоронної системи за рахунок таких показників: 1) готовність до співпраці з боку громадян, що значною мірою сприятиме підтриманню в належному стані публічної безпеки та порядку; 2) підвищення правової культури громадян, готовність слідувати соціально-правовим нормам у суспільстві; 3) підвищення соціального престижу поліцейської діяльності і за рахунок цього – підвищення рівня кадрового відбору.

Висновки. Отже, виконане дослідження закордонного досвіду застосування правових засобів забезпечення законності та дисципліни в діяльності поліцейських систем окремо взятих держав дозволяє зробити висновок, що цей досвід в умовах реформування органів внутрішніх справ та функціонування патрульної поліції може бути корисний для України в частині:

- реалізації принципу «прозорості кар’єрних сходів» служби в поліції, який передбачатиме для вступника на службу можливість оцінити фінансовий (рівень грошового забезпечення, розмір пенсії) і статусний (престижність займаної посади, соціальні пільги та преференції членам сім’ї співробітника) аспекти, що надаються співробітникам поліції (Франція);
- забезпечення значного грошового утримання та соціальних пільг, які значно перевищуватимуть середні по країні та унеможливятимуть зловживання своїм службовим становищем (Німеччина);
- комплектування підрозділів поліції виключно на конкурсній основі (Китай);
- визначення об’єктивних критеріїв при застосуванні заходів заохочень та стягнень незалежно від статі та національності співробітника поліції (Нідерланди);
- формування особового складу патрульної поліції за принципом, який забезпечуватиме найбільш ефективне виконання завдань, поставлених як перед усім формуванням, так і перед кожним співробітником (вимоги до рівня освіти, кваліфікації, фізичного і психічного стану і т.п.);
- максимально чіткого визначення і нормативного закріплення відповідальності, яка покладатиметься на керівника підрозділу, оскільки множинність виконавців викликає безвідповідальність і порушує нормальне функціонування;
- встановлення меж відповідальності співробітника поліції у поєднанні з наданням йому пропорційних повноважень. Цей принцип передбачає точне установлення обов’язків відповідно до посади, а також меж повноважень і дисциплінарних прав (вони

детально викладені в службових статутах поліції зарубіжних країн);

– формування штатного розкладу поліцейського формування за кордоном відповідно до різних видів покладених на підрозділ патрульної поліції обов'язків, що залежатиме від обсягу завдань, а не від здібностей конкретних виконавців. Такий підхід слід вважати універсальним і цілком адаптованим в Україні;

– визначення такої організаційної структури будь-якої ланки поліції, яка забезпечуватиме координацію зусиль усіх підрозділів, що відобразатиметься в злагодженому виконанні службових завдань, які має вся система органів правопорядку.

Список використаних джерел

1. Мельник Р. С. Система адміністративного права України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2010. 415 с.
2. Коломосць Т. О., Лютіков П. С. Державний контроль у галузі чорної металургії в Україні: організаційно-правовий аспект : монографія. Запоріжжя : Запорізьк. нац. ун-т, 2009. 216 с.
3. Коломосць Т. О., Сінельник Р. В. Захисник у провадженні у справах про адміністративні правопорушення : монографія. Київ : Істина, 2008. 184 с.
4. Киселев А. К. Реформи в поліції європейських країн (рубеж XX–XXI вв.). *Гуманитарные и юридические исследования*. URL: http://publicverdict.org/topics/ref_research/9735.html <https://cyberleninka.ru/article/n/reformy-v-politsii-evropeyskih-stran-rubezh-xx-xxi-vv>
5. Макаров А. А., Чупров В. М. Административно-правовое регулирование противодействия коррупции в полиции зарубежных стран. *Административное и муниципальное право*. 2010. № 3. С. 79–85.
6. Буданов А. В. Методика использования материалов зарубежного опыта в профессиональной подготовке сотрудников МВД России. Москва, 1995. С. 1–14.
7. Смирнов К. С. Зарубежный опыт организации функционирования полиции: теоретико-правовой анализ. *Ученые тр. Рос. Акад. адвокатуры и нотариата*. 2011. № 3. С. 120–128.
8. Быков А. В., Кикоть-Глуходедова Т. В. Система обеспечения внутренней безопасности США. Конституционно-правовой аспект деятельности : монографія. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2010. 136 с.
9. Высоцкий С. А. Зарубежный опыт применения правовых средств обеспечения законности в деятельности полиции. *Современная наука*. 2011. № 2. С. 13–16.
10. Кислухин В. А. История борьбы с коррупцией в Нидерландах и роль полиции в этой деятельности. *История государства и права*. 2010. № 2. С. 9–13.
11. Конституции государств Европы. В 3 т. / под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва : НОР-МА, 2001. Т. 2. С. 605–612.
12. Аалберс М. М., Ван де Бунт Х. Г., Ван дер Лаан П. Х. Тенденции развития преступности и уголовной юстиции в Нидерландах. *Криминологические исследования в мире / НИИ проблем укрепления законности и правопорядка*. Москва, 1995. С. 78–91.
13. Хелсинга Г. Комплектование личного состава сотрудниками из числа меньшинств в Нидерландах. *Проблемы прав человека и этнических меньшинств : материалы Междунар. семинара Совета Европы* / под ред. О. Д. Набиевского. Челябинск: ЧЮИ МВД России, 2006. С. 16–18.
14. Чем российский полицейский отличается от американского. URL: http://publicverdict.org/topics/ref_research/9735.html <http://8prav.ru/chem-rossijskij-politseyskij-otlichaet/>
15. Про організацію інтегрованої поліцейської служби, структурованої на два рівні : Закон Королівства Бельгії від 7 грудня 1998 року. *Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство* / за заг. ред. О. А. Банчука. Київ : Москаленко О. М., 2013. 588 с.
16. Кораблев С. Е. Социально ориентированная стратегия деятельности полиции как фактор ее профессиональной эффективности. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2013. № 1. С. 148–155.
17. Дунаева О. Н. Современные концепции взаимодействия полиции и общества как средства противодействия преступности: опыт зарубежных стран и России. *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2017. № 1. С. 145–153.
18. Титков А. Оценка деятельности полиции в Англии и Уэльсе. URL: http://publicverdict.org/topics/ref_research/9735.html.

Надійшла до редакції 20.11.2019.

References

1. Mel'nyk, R. S. (2010) *Systema administratyvnoho prava Ukrainy* [System of Administrative Law of Ukraine] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07. Kharkiv. 415 s. [in Ukr.].
2. Kolomojets', T. O., & Lyutikov, P. S. (2009) *Derzhavnyy kontrol' u haluzi chornoyi metalurhiyi v Ukraini: orhanizatsiyno-pravovyy aspekt* [State control in the field of ferrous metallurgy in Ukraine: organizational and legal aspect] : monohrafiya. Zaporizhzhya : Zaporiz. nats. un-t. 216 s. [in Ukr.].
3. Kolomojets', T. O., & Sinyel'nik R. V. (2008) *Zakhysnyk u provadzhenni u spravakh pro administratyvni pravoporushennya* [Advocate in administrative lawsuits] : monohrafiya. Kyiv : Istyna. 184 s. [in Ukr.].
4. Kyselev, A. K. *Reformy v polytsyyi evropeyskykh stran (rubezh XX–XXI vv.)*. [Reforms in the police of European countries (turn of XX-XXI centuries)]. *Humanytarnye y yurydicheskiye yssledovanyya*. URL: http://publicverdict.org/topics/ref_research/9735.html <https://cyberleninka.ru/article/n/reformy-v-politsii-evropeyskih-stran-rubezh-xx-xxi-vv>
5. Makarov, A. A., & Chuprov, V. M. (2010) *Admynstratyvno-pravovoe rehulyrovanye protyvodeystviya korruptsyy v polytsyyi zarubezhnykh stran*. [Administrative and legal regulation of counteraction to corruption in the police of foreign countries]. *Admynstratyvnoe y munytsypal'noe pravo*. № 3. S. 79–85. [in Ukr.].
6. Budanov, A. V. (1995) *Metodyka yspol'zovannya materyalov zarubezhnoho opyta v professional'noy podhotovke sotrudnykov MVD Rossyyi*. [Methods of Using Foreign Experience Materials in the Professional Training of the Ministry of Internal Affairs of Russia]. Moskva. S. 1–14. [in Russ.].
7. Smyrnov, K. S. (2011) *Zarubezhnyy opyt orhanyzatsyy funktsyonyrovannya polytsyyi: teoretyko-pravovoy analiz*. [Foreign experience of organizing police functioning: a theoretical and legal analysis]. *Uchenye tr. Ros. Akad. advokatury y notaryata*. 2011. № 3. S. 120–128. [in Russ.].
8. Bykov A. V., & Kykot'-Hlukhodedova T. V. (2010) *Systema obespechenyya vnutrenney bezopasnosti SSHA. Konstytutsyonno-pravovoy aspekt deyatel'nosti* [US Internal Security System. Constitutional-legal aspect of activity] : monohrafiya. Moskva : YUNYTY-DANA. 136 s. [in Russ.].
9. Vysotskiy, S. A. (2011) *Zarubezhnyy opyt pryomenenyya pravovykh sredstv obespechenyya zakonnosti v deyatel'nosti polytsyyi*. [Foreign experience of applying legal means of ensuring lawfulness in police activity]. *Sovremennaya nauka*. № 2. S. 13–16. [in Russ.].
10. Kyslukhyn V. A. (2010) *Ystoryya bor'by s korruptsyei v Nyderlandakh y rol' polytsyyi v étoy deyatel'nosti*. [History of the fight against corruption in the Netherlands and the role of the police in this activity]. *Ystoryya hosudarstva y prava*. 2010. № 2. S. 9–13. [in Russ.].
11. *Konstytutsyyi hosudarstv Evropy*. [The Constitution of the States of Europe]. V 3 t. / pod obshch. red. L. A. Okun'kova. Moskva : NORMA, 2001. T. 2. S. 605–612. [in Russ.].
12. Aalbers, M. M., & Van de Bunt KH. H., & Van der Laan P. KH. (1995) *Tendentsyy razvytiyya prestupnosti y uholovnoy yustytssy v Nyderlandakh*. [Trends in the development of crime and criminal justice in the Netherlands]. *Kryminolohicheskiye yssledovanyya v myre / NYY problem ukreplenyya zakonnosti y pravoporyadka*. Moskva. S. 78–91. [in Russ.].
13. Khelsynha, H. (2006) *Komplektovanye lychnoho sostava sotrudnykamy yz chysla men'shynstv v Nyderlandakh*. [Recruiting minority staff in the Netherlands. Problems of Human Rights and Ethnic Minorities]. *Problemy prav cheloveka y étnycheskykh men'shynstv : materyaly Mezhdunar. semynara Soveta Evropy / pod red. O. D. Natsyevskoho*. Chelyabynsk: CHYUY MVD Rossyy. S. 16–18. [in Russ.].
14. *Chem rossyyskyy polytseyskiy otlychaet'sya ot amerykansko*. [How is a Russian policeman different from an American policeman]. URL: http://publicverdict.org/topics/ref_research/9735.html <http://8prav.ru/chem-rossijskij-politsejskij-otlichaet/>
15. *Pro orhanizatsiyu intehrovanoi politseys'koyi sluzhby, strukturovanoyi na dva rivni : Zakon Korolivstva Bel'hiyi vid 7 hrudnya 1998 roku*. [On the organization of an integrated police service, structured on two levels: the Law of the Kingdom of Belgium of 7 December 1998]. *Status politsiyi: mizhnarodni standarty i zarubizhne zakonodavstvo / za zah. red. O. A. Banchuka*. Kyiv : Moskalenko O. M., 2013. 588 s. [in Ukr.].
16. Korablev, S. E. (2013) *Sotsyal'no oryentyrovannaya stratehiya deyatel'nosti polytsyyi kak faktor ee professional'noy éffektivnosti*. [Socially oriented strategy of police activity as a factor of its professional efficiency]. *Vestnyk Voronezhskoho ynstytuta MVD Rossyyi*. 2013. № 1. S. 148–155. [in Russ.].

17. Dunaeva, O. N. (2017) Sovremennyye kontseptsyy vzaymodeystviya politysyy y obshchestva kak sredstva protyvodeystviya prestupnosti: opyt zarubezhnykh stran y Rosseyu. [Modern concepts of police-society interaction as a means of combating crime: the experience of foreign countries and Russia]. Yurydycheskaya nauka y pravookhranytel'naya praktyka. № 1. S. 145–153. [in Russ.].

18. Tytkov, A. Otsenka deyatel'nosti politysyy v Anhlyy y Uél'se. [Evaluation of police activity in England and Wales]. URL: http://publicverdict.org/topics/ref_research/9735.html.

SUMMARY

Mykhailov V. O. Foreign experience in ensuring legality and discipline of the patrol police work: borrowing prospects for Ukraine. The article analyzes the foreign experience of ensuring the legality and discipline of the work of the patrol police. The foreign practice of functioning of the police units and guaranteeing the provision of the appropriate level of professionalism are considered.

The foreign experience itself has rather positive examples, the skillful use of which can optimize the work of the patrol police, ensure the strict observance by its employees of the principle of law and discipline, respect for human rights and citizen, eliminate existing differences and conflicts, outline prospects for further development

The experience of the USA, Germany, France, the Netherlands, Great Britain, etc. has been analyzed. With different traditions, historical experience, foreign countries used the resources and innovations available to them to maximize the effectiveness of securing public order security in the interests of the citizen and society, moving from the crisis model of the police - repressive measures to a socially oriented model - prevention.

The study of foreign experience of the application of legal means of ensuring the legality and discipline of the activities of the police systems of individual states made it possible to conclude that this experience in the context of reforming the law enforcement agencies and the functioning of the patrol police may be useful for Ukraine in part: implementing the principle of “transparency of career stairs” “service in the police, which will provide the opportunity for the entrant to assess the financial (level of cash benefits, the size of the pension) and the status (prestige of a position, social privileges and preferences for family members of an employee) aspects that are provided to police officers (France); provision of significant money and social benefits that are significantly higher than the average in the country and make it impossible to abuse their position (Germany); recruitment of police units exclusively on a competitive basis (China); Identification of objective criteria for the application of measures of rewards and penalties regardless of sex and nationality of the police officer (the Netherlands); the formation of the personnel of the patrol police on the principle that will ensure the most effective implementation of tasks set before all formation, and before each employee (requirements to the level of education, qualifications, physical and mental status, etc.); maximum clear definition and normative consolidation of responsibility, which will rely on the head of the unit, since the plurality of performers causes irresponsibility and violates normal functioning; establishing limits of responsibility of the police officer in conjunction with granting him proportional powers. This principle provides for the exact establishment of duties for office, as well as the limits of authority and disciplinary rights (they are detailed in the official statutes of the police of foreign countries), etc.

The prospects of borrowing positive achievements of foreign practice for further use in the Ukrainian realities of the present are outlined.

Keywords: *foreign experience, legality, discipline, patrol police, violation of rights, causes of violations of legality.*

УДК 343.221.51

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-217-224

Крижановський М. В.[©]
аспірант
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ: ФОРМИ, ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ НОВИХ ВИДІВ

На підставі аналізу законодавчих положень розділу XIV–1 КК України визначено форми заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, з'ясовано особливості застосування окремих із них, а також вивчено перспективи запровадження у КК України нових таких видів.

Ключові слова: юридична особа, штраф, конфіскація майна, ліквідація, реорганізація, позбавлення та обмеження прав юридичної особи.

Постановка проблеми. Забезпечення охорони найбільш важливих соціальних цінностей і благ у Кримінальному кодексі України (далі – КК України), поряд із запобіганням потенційно можливим кримінальним загрозам, законодавець здійснює через встановлення вичерпного переліку тих суспільно небезпечних діянь, що є злочинами, а також визначення, по-перше, у санкціях статей Особливої частини КК України загроз застосування певних видів покарань до осіб, що вчиняють злочини, а по-друге, можливості реалізації інших заходів кримінально-правового характеру, що знаходять свою регламентацію у Загальній частині КК України. Окреме місце серед цих інших заходів посідають заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

У КК України цим заходам присвячений окремий розділ XIV–I, у ст. 96–6 якого задекларовано, що до юридичних осіб суд може застосувати такі заходи кримінально-правового характеру, як штраф, конфіскація майна й ліквідація. Штраф та ліквідація можуть бути застосовані до юридичних осіб лише як основні заходи кримінально-правового характеру, а конфіскація майна – лише як додатковий. При цьому з огляду на приписи ст. 96–6 КК України передбачений законодавством перелік заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб розташований у певному порядку – від найменш суворого до найбільш суворого. Попри це в доктрині кримінального права відсутня єдність думок щодо системи таких інших заходів державного реагування на прояви кримінальної активності уповноважених осіб юридичних осіб. У зв'язку з цим хотілося б привернути увагу науковців до дискусії з приводу визначення форм зазначених інших заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, встановлення особливостей їх застосування, а також окреслення перспектив запровадження у КК України окремих нових їх видів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб були об'єктом уваги дослідників В. К. Грищука, О. Ф. Пасеки, О. В. Панченко, О. П. Провоторова. Окремі їх складові розглянуто в більш ширшому контексті у працях З. А. Загинеї, О. О. Козаченка, І. І. Митрофанова, О. О. Книженко, Н. О. Орловської, М. І. Хавронюка, А. М. Яценка та багатьох інших учених. Віддаючи належне цінності наукових розробок указаних авторів, зазначимо проте, що багато питань зазначеної проблематики залишається до кінця не вирішеними. Саме до таких питань і належать питання щодо встановлення форм аналізованих інших заходів кримінально-правового характеру.

Мета цієї статті полягає у визначенні форм заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, з'ясуванні особливостей застосування окремих із них, а також ви-

© Крижановський М. В., 2019
ORSID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8847-0557>
vo-1_shablisty@ukr.net

вченні перспектив запровадження у КК України нових їх видів.

Виклад основного матеріалу. Опрацювання сучасної вітчизняної наукової літератури, у якій розглянуто сутність і зміст заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, дозволяє зробити висновок, що під такими заходами належить розуміти передбачені КК України інші заходи кримінально-правового характеру, які не є покаранням і формою кримінальної відповідальності, але тягнуть негативні для юридичної особи наслідки майнового чи організаційно-правового характеру або унеможливають їх настання [3, с. 56–57].

Зі змісту наведеного визначення заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб випливає, що такі заходи принаймні репрезентовані: 1) примусовими заходами кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб; 2) заходами кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, що унеможливають настання примусових заходів кримінально-правового характеру щодо останніх у зв'язку з нездатністю достатньою мірою здійснювати запобіжний вплив на юридичну особу як суб'єкта кримінально-правових відносин.

Першу групу заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, як уже було задекларовано на початку нашого дослідження, становлять штраф, конфіскація майна й ліквідація (ст.ст. 96–7, 96–8, 96–9 КК України).

Згідно зі ст. 96–7 КК України, штраф – це грошова сума, яку повинна сплатити певна категорія юридичної особи на підставі судового рішення. Таким судовим рішенням є обвинувальний вирок суду щодо уповноваженої особи юридичної особи, що належить до приватної сфери*, у якому така фізична особа визнається винною у вчиненні від імені та в інтересах юридичної особи одного зі злочинів, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 96–3 КК України, працівника, який не має права діяти від імені такої юридичної особи, але в якому останній визнається винним у вчиненні в інтересах відповідної юридичної особи будь-якого зі злочинів, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 96–3 КК України, через незабезпечення виконання *уповноваженою особою* покладених на неї законом або установчими документами обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції і, внаслідок цього, у якому прийнято рішення про застосування заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи приватного права у вигляді штрафу. Отже, у випадках, передбачених п. 1 і 2 ч. 1 ст. 96–3 КК України, в обвинувальному вирокі суду штраф не може бути застосований до юридичних осіб державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, організацій, створених ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного чи місцевого бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також міжнародних організацій, хоча це і не виключає притягнення до кримінальної відповідальності відповідних фізичних осіб. На цю обставину, до речі, вже звертали увагу окремі вітчизняні науковці [11, с. 231–232].

Розмір штрафу до наведених юридичних осіб згідно зі ст. 96–7 КК України обчислюють двома способами: 1) у випадку, якщо юридична особа одержала неправомірну вигоду, то розмір штрафу дорівнює двократному розміру такої вигоди; 2) якщо ж юридична особа неправомірну вигоду не одержала або її розмір неможливо обчислити, то з огляду на ступінь тяжкості злочину, вчиненого уповноваженою особою юридичної особи, розмір штрафу, може становити: а) за злочин невеликої тяжкості – від п'яти до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; б) за злочин середньої тяжкості – від десяти до двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; в) за тяжкий злочин – від двадцяти до п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; г) за особливо тяжкий злочин – від п'ятдесяти до сімдесяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. У такому разі, за справедливим зауваженням окремих вітчизняних науковців, суд наділений дискреційними повноваженнями, що обмежені граничними розмірами штрафу, визначеними законодавцем [7, с. 303].

Згідно зі ст. 96–8 КК України конфіскація майна полягає у примусовому безоплатному

* Йдеться про підприємства, установи й організації, крім державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, організацій, створених ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного чи місцевого бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також міжнародних організацій (ч. 1 ст. 94–1 КК України).

вилученні у власність держави майна юридичної особи. Цей додатковий захід кримінально-правового характеру застосовують щодо юридичних осіб, що належать як до приватної, так і до публічної сфери*, завжди одночасно із застосуванням такого найбільш суворого заходу кримінально-правового характеру, як ліквідація.

Сутність конфіскації майна юридичних осіб, що належать як до приватної, так і до публічної сфери, полягає в обмеженнях майнового характеру щодо останньої (позбавлення права власності на майно, що перебуває на балансі юридичної особи) у зв'язку з наявністю для цього кримінально-правової підстави та визначених кримінальним законом умов. Зміст конфіскації майна щодо відповідної юридичної особи становить визначений законом і судом обсяг таких майнових обмежень [2, с. 152].

Що стосується власне ліквідації, то цей захід кримінально-правового характеру щодо юридичної особи застосовується судом лише у разі вчинення її уповноваженою особою будь-якого зі злочинів, передбачених ст.ст. 109, 110, 113, 146, 147, 160, 260, 262, 258–5, 436, 436–1, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, тобто злочинів, перелік яких у цілому визначений у п. 3 й 4 ч. 1 ст. 96–3 КК України.

У юридичній літературі звернено увагу на те, що цей захід не можна застосувати в тих випадках, коли регулятивним законодавством не передбачена можливість припинення діяльності відповідної категорії юридичних осіб на підставі рішення суду. Перш за все мова йде про органи державної влади та місцевого самоврядування – ВР, КМ, суди, сільські, селищні, міські, районні, обласні ради тощо. Відповідно до таких юридичних осіб може бути застосовано штраф [7, с. 303].

Щодо цього варто зауважити, що дійсно ч. 2 ст. 96–4 КК України, як, до речі, і ч. 2 ст. 96–6 КК України [7, с. 302] не виключає можливості застосування штрафу у випадках вчинення уповноваженою особою злочинів, передбачених п. 3 і 4 ст. 96–3 КК України, навіть коли регулятивним законодавством не передбачена можливість припинення діяльності відповідної категорії юридичних осіб на підставі рішення суду. Однак зауважимо, що застосування в такому разі штрафу щодо вказаної категорії юридичних осіб скоріше є винятком, ніж загальним правилом. Крім того, чи доречно взагалі застосовувати штраф у такому випадку саме до наведеної категорії юридичних осіб? Ми схильні вважати, що подібні ситуації вимагають пошуку інших варіантів кримінально-правового впливу на відповідну категорію юридичних осіб. Зокрема, до таких юридичних осіб, за браком законодавчого врегулювання можливості ліквідації, доцільно застосовувати реорганізацію у формі приєднання. Під приєднанням належить розуміти припинення діяльності однієї або декількох юридичних осіб із передачею ним (ними) згідно з передавальним актом усього їх майна, прав та обов'язків іншій юридичній особі. Основною особливістю приєднання як форми реорганізації є те, що в його процесі не створюється нова юридична особа. Ч. 7 ст. 4 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» передбачає, що в разі приєднання юридичних осіб здійснюється державна реєстрація припинення юридичних осіб, що припиняються у результаті приєднання, та державна реєстрація змін до відомостей, що містяться в ЄДР, щодо правонаступництва юридичної особи, до якої приєднуються [10]. Більш детально вказаний аспект розширення заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб стане предметом наших подальших наукових розвідок.

Тут також варто зазначити, що проблематика пошуку нових видів основних заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб обумовлена й тією обставиною, що ліквідація не може бути застосована до будь-якої категорії юридичних осіб, визначених у ч. 2 ст. 96–4 КК України, у випадку вчинення уповноваженою особою злочину, передбаченого ч. 2–4 ст. 159–1 КК України. Це прямо виливає зі змісту ст. 96–9 КК України. На це також уже звертали увагу в науковому середовищі [11, с. 231–232]. У цій ситуації, згідно з положеннями ст. 96–3, ч. 2 ст. 96–4 КК України, до такої категорії юридичних осіб має

* У цьому випадку йдеться про юридичних осіб – суб'єктів приватного та публічного права, резидентів та нерезидентів України, включаючи підприємства, установи чи організації, державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, організації, створені ними у встановленому порядку, фонди, а також міжнародні організації, інші юридичні особи, що створені відповідно до вимог національного чи міжнародного права (ч. 2 ст. 96–4 КК України).

начебто бути застосований штраф. Однак з огляду на викладене в ч. 1 ст. 96–4 КК України можливість його застосування викликає певні сумніви. Крім того, у сучасній кримінально-правовій літературі дедалі частіше звертають увагу на розширення переліку підстав застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи. З огляду на цю тенденцію, яку ми схильні лише підтримати, діяльність із розширення переліку власне основних заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб є, очевидно, вимушеною і неминучою.

Отже, зазначимо, що застосування будь-якого з основних заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи залежить, по-перше, від виду такої юридичної особи (належності до приватної або публічної сфери), а по-друге, від того конкретного злочину, передбаченого п. 1, 3, 4 ч. 1 ст. 96–3 КК України, який був учинений в інтересах та (або) від імені такої юридичної особи або прізв'язків, через незабезпечення виконання покладених на уповноважену особу юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, до вчинення будь-якого зі злочинів, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 96–3 КК України. Ця обставина, з урахуванням особливостей реалізації примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб приватної або публічної сфери, засвідчує той факт, що в практичній площині подібні заходи кримінально-правового характеру сьогодні не реалізуються. Із метою зрушення такої ситуації в іншу, протилежну площину, тенденція до розширення підстав застосування щодо таких юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру може бути оцінена позитивно лише за рахунок пошуку нових видів таких примусових заходів.

На початку нашого дослідження ми вже звертали увагу на те, що примусові заходи кримінально-правового характеру щодо юридичної особи належать до інших заходів кримінально-правового характеру. Із цього приводу О. П. Провоторов указує, що ліквідація як захід кримінально-правового характеру, поряд зі штрафом і конфіскацією майна, за своїм змістом фактично переслідує каральну мету. Більше того, з огляду на це, а також з урахуванням положень ст. 96–9 КК України, згідно з якими ліквідацію юридичної особи застосовують одночасно з конфіскацією майна, на думку дослідника, мета застосування ліквідації є фактично однаковою з метою покарання, складовими елементами якої є кара та запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами [9, с. 79–80].

Із такою думкою науковця ми погодитися не можемо, оскільки метою застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб кара бути не може. Кара є властивістю й одночасно метою, на чому наполягають окремі науковці, саме покарання. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичної особи в жодному разі не є покаранням. Їх основною метою є запобігання вчиненню нових кримінально-протиправних діянь як уповноваженою особою, яка раніше вже їх вчиняла від імені та (або) в інтересах юридичної особи, так і широким колом інших уповноважених осіб, які раніше ніколи не вчиняли злочини від імені та (або) в інтересах юридичної особи [3, с. 56–57].

Навіть з огляду на те, що примусові заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб дійсно сьогодні мають знаходити свій прояв в обвинувальному вирокі суду щодо уповноваженої особи юридичної особи, на що ми вже звертали увагу, ця обставина переконливо не засвідчує те, що такі заходи у випадку їх застосування є формою кримінальної відповідальності. Сам факт ухвалення обвинувального вироку щодо уповноваженої особи юридичної особи не можна визнавати проявом кримінальної відповідальності юридичної особи, оскільки обвинувальним вирокі суду сьогодні не можна юридичну особу визнати винною у вчиненні кримінального правопорушення. Указане твердження є очевидним, оскільки юридична особа не може органічно відчувати морального аспекту засудження як ключової ознаки кримінальної відповідальності, на чому наголошено у відомому рішенні Конституційного Суду України. Звідси випливає, що позиція прихильників концепції «заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, є проявом (формою) кримінальної відповідальності» буде сумнівною, доки з цього питання не висловить свою думку Конституційний Суд України або вітчизняне кримінальне законодавство зазнає таких змін, які зведуть нанівець саму постановку окресленого питання [4, с. 27–28].

Завершуючи аналіз примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, звертаємо увагу й на те, що з огляду на положення абз. 2 ч. 2 ст. 96–4

КК України, у випадку, якщо держава або суб'єкт державної власності володіє часткою понад 25 відсотків у юридичній особі або юридична особа знаходиться під ефективним контролем держави чи суб'єкта державної власності, ця юридична особа несе цивільну відповідальність у повному обсязі за неправомірно отриману вигоду та шкоду, заподіяну злочинном, що вчинений державою, суб'єктами державної власності або державного управління. Однак сфера застосування цього положення виглядає невизначеною, оскільки підставою відповідальності названо злочин, що вчинений державою, суб'єктами державної власності або державного управління. Однак ані держава, ані суб'єкти державної власності або державного управління не визнані суб'єктами злочину за чинним кримінальним законодавством України [7, с. 300–301].

До другої групи заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб сьогодні належить лише один такий захід – звільнення юридичної особи від застосування щодо неї заходів кримінально-правового характеру у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 96–5 КК України).

Підставою для звільнення юридичної особи як приватної, так і публічної сфери від застосування вищенаведених примусових заходів кримінально-правового характеру є сполучення певної події і відповідної поведінки особи [5, с. 330] з констатацією певної обставини. Такою певною подією є закінчення визначених у ч. 1 ст. 96–3 КК України строків. Їх перебіг починається з дня вчинення уповноваженою особою будь-якого злочину, зазначеного у ст. 96–3 цього Кодексу, і завершується днем набрання вироком законної сили. Такі строки становлять: 1) три роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості; 2) п'ять років – у разі вчинення злочину середньої тяжкості; 3) десять років – у разі вчинення тяжкого злочину; 4) п'ятнадцять років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину. Другу складову підстави звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру становлять такі види постзлочинної поведінки уповноваженої особи з констатацією певної обставини: 1) непереховування уповноваженої особи, яка вчинила будь-який злочин, зазначений у ст. 96–3 цього Кодексу, із метою ухилення від кримінальної відповідальності, і наявність інформації про місцезнаходження такої уповноваженої особи; 2) невчинення повторно будь-якого злочину з переліку, зазначеного у ст. 96–3 КК України.

Більш детальний аналіз підстави звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру стане предметом наших подальших наукових розвідок. Тут лише у черговий раз зауважимо, що загальний перелік законодавчо регламентованих засобів кримінально-правового впливу щодо юридичних осіб приватної й публічної сфери має бути розширений. Зокрема, таке розширення може відбутися за рахунок включення до системи основних заходів, поряд із запропонованою нами вище *реорганізацією*, такого заходу як *позбавлення права юридичної особи займатися певною діяльністю* [1, с. 205]. Причому розширенню мають підлягати не лише основні, але й додаткові примусові заходи кримінально-правового характеру щодо таких осіб. Заслугове на підтримку пропозиція розширити цей перелік за рахунок включення до КК України таких додаткових примусових заходів, як: а) *законодавче обмеження прав юридичної особи*; б) *внесення відомостей про застосування таких заходів до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань* [8, с. 4].

Що ж стосується заходів звільнення від застосування примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, то їх перелік також не слід обмежувати виключно заходом, заснованим на недоцільності здійснення подальшого кримінального провадження щодо юридичних осіб. У зв'язку з цим ми схильні підтримати тих науковців, які пропонують до такого переліку включити заходи, пов'язані з постделіктною діяльністю самої юридичної особи, а не конкретних фізичних осіб. Наприклад, у ситуаціях, коли після вчинення в інтересах юридичної особи злочинного діяння її агентом нове керівництво такої юридичної особи ухвалює рішення про недопустимість подібних учинків і вживає дієвих заходів щодо цього. Змістом зазначеного заходу є заохочення корпорації до позитивної постделіктної діяльності, а режим звільнення має бути диспозитивним [6].

Висновки. З огляду на вищенаведене зазначимо, що система заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб репрезентована, по-перше, двома основними (штраф і ліквідація) і одним додатковим примусовим заходом (конфіскація майна), а

по-друге, одним заходом, що унеможливило б настання вказаних примусових заходів кримінально-правового характеру у зв'язку з нездатністю достатньою мірою здійснювати запобіжний вплив на юридичну особу як суб'єкта кримінально-правових відносин.

Застосування будь-якого одного з основних заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи залежить, по-перше, від виду такої юридичної особи (належності до приватної або публічної сфери), а по-друге, від того конкретного злочину, передбаченого п. 1, 3, 4 ч. 1 ст. 96–3 КК України, який був учинений в інтересах та (або) від імені такої юридичної особи або прізв'язків через незабезпечення виконання покладених на уповноважену особу юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, до вчинення будь-якого зі злочинів, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 96–3 КК України.

Загальний перелік законодавчо регламентованих засобів кримінально-правового впливу щодо юридичних осіб приватної і публічної сфери має бути розширений за рахунок регламентації не лише окремих основних, але і певних додаткових примусових заходів кримінально-правового характеру щодо таких осіб. Поряд з одночасним розширенням переліку примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб мають підлягати розширенню й ті заходи, наслідком реалізації яких є звільнення від застосування примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

Список використаних джерел

1. Гришук В. К., Пасека О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження: монографія. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 248 с.
2. Єрмак О. В., Куц В. М. Конфіскація як засіб кримінально-правового реагування: монографія. Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2018. 232 с.
3. Крижановський М. В. Деякі міркування щодо визначення поняття та видів заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. *Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права: матер. Міжн. наук.-практ. конф. 14–15 червня, м. Львів*. Львів: Західноукр. орг. «Центр правн. ініціат.», 2019. С. 54–57.
4. Крижановський М. В. Чи підлягає юридична особа кримінальній відповідальності у випадку вчинення її уповноваженою особою кримінального правопорушення? *Актуальні проблеми кримінальної юстиції: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. 26–27 червня, м. Одеса*. Одеса: МГУ; Ін-т права, економ. та міжнар. відн., 2019. С. 24–29.
5. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид. переробл. і доп. Харків: Право, 2015. 528 с.
6. Куц В. М., Сотниченко В. С. Юридична особа як об'єкт застосування кримінально-правових заходів: монографія. Київ: Нац. акад. прокур. України, 2017. 250 с.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Медьника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та доп. Київ: ВД «Дакор», 2018. 1368 с.
8. Провоторов О. П. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як інститут кримінального права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Київ, 2019. 20 с.
9. Провоторов О. П. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як інститут кримінального права України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Київ, 2019. 209 с.
10. Реорганізація юридичних осіб. Злиття. Приєднання. Поділ. Перетворення. Виділ. *Розділи та сервіси TAXLINK: TAXLINK. All about taxes*. URL: [https://taxlink.ua/ua/analytics/doc-reorganizaciya-yuridichnih-osib-zlittya/pridnannya-podil-peretvorenniya-vidil/reorganizaciya-yuridichnih-osib-zlittya/full/](https://taxlink.ua/ua/analytics/doc-reorganizaciya-yuridichnih-osib-zlittya-pridnannya-podil-peretvorenniya-vidil/reorganizaciya-yuridichnih-osib-zlittya/full/) (дата звернення: 23.09.2018).
11. Ященко А. М. Обставини, що виключають можливість застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 227–232.

Надійшла до редакції 30.10.2019.

References

1. Hryshchuk, V. K., & Pasyeka, O. F. (2013) Kryminal'na vidpovidal'nist' yurydychnykh osib [Criminal liability of legal entities: a comparative legal study]: porivnyal'no-pravove doslidzhennya: monohrafiya. L'viv: L'viv. derzh. un-t vnutr. sprav, 2013. 248 s. [in Ukr.].

2. Yermak, O. V., & Kuts, V. M. (2018) Konfiskatsiya yak zasib kryminal'no-pravovoho reahuvannya [Confiscation as a means of criminal law response] : monohrafiya. Chernihiv: Vydavets' Lozovyy V.M. 232 s. [in Ukr.].
3. Kryzhanovs'kyu, M. V. (2019) Deyaki mirkuvannya shchodo vyznachennya ponyattya ta vydiv zakhodiv kryminal'no-pravovoho kharakteru shchodo yurydychnykh osib. [Some considerations regarding the definition of the concept and types of criminal law measures against legal entities.] Suchasnyy stan i perspektyvy rozvytku derzhavy i prava: mater. Mizhn. nauk.-prakt. konf. 14–15 chervnya, m. L'viv. L'viv: Zakhidnoukr. orh. «Tsentri prav. initsiat.». S. 54–57. [in Ukr.].
4. Kryzhanovs'kyu M. V. Chy pidlyahaye yurydychna osoba kryminal'niy vidpovidal'nosti u vypadku vchennya yiyi upovnovazhenoyu osoboyu kryminal'noho pravoporushennya? [Is a legal entity liable for criminal liability in the event of its commission of a criminal offense by an authorized person?] Aktual'ni problemy kryminal'noyi yustytisyi: mater. Vseukr. nauk.-prakt. konf. 26–27 chervnya, m. Odesa. Odesa: MHU; In-t prava, ekonom. ta mizhnar. vidn., 2019. S. 24–29. [in Ukr.].
5. Kryminal'ne pravo Ukrayiny [Criminal law of Ukraine]: Zahal'na chastyna: pidruchnyk / V. I. Borysov, V. YA. Tatsiy, V. I. Tyutyuhin ta in.; za red. V. YA. Tatsiya, V. I. Borysova, V. I. Tyutyuhina. 5-te vyd. pererobl. i dop. Kharkiv: Pravo, 2015. 528 s. [in Ukr.].
6. Kuts, V. M., & Sotnychenko V. S. (2017) Yurydychna osoba yak ob'yekt zastosuvannya kryminal'no-pravovykh zakhodiv [Legal entity as a subject of criminal law measures]: monohrafiya. Kyiv: Nats. akad. prokur. Ukrayiny. 250 s. [in Ukr.].
7. Naukovo-praktychnyy komentar Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny [Scientific and practical commentary of the Criminal Code of Ukraine] / za red. M. I. Med'nyka, M. I. Khavronyuka. 10-te vyd., pererobl. ta dop. Kyiv: VD «Dakor», 2018. 1368 s. [in Ukr.].
8. Provotorov, O. P. (2019) Zakhody kryminal'no-pravovoho kharakteru shchodo yurydychnykh osib yak instytut kryminal'noho prava Ukrayiny [Measures of criminal nature concerning legal entities as an institution of criminal law of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.08. Kyiv. 20 s. [in Ukr.].
9. Provotorov, O. P. (2019) Zakhody kryminal'no-pravovoho kharakteru shchodo yurydychnykh osib yak instytut kryminal'noho prava Ukrayiny [Measures of criminal nature concerning legal entities as an institution of criminal law of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.08. Kyiv, 2019. 209 s. [in Ukr.].
10. Reorganizatsiya yurydychnykh osib. Zlyttya. Pryyednannya. Podil. Peretvorennya. [Reorganization of legal entities. Merger. Accession. Divide. Transformation. Board]. Vydil. Rozdily ta servisy TAXLINK: TAXLINK. All about taxes. URL: <https://taxlink.ua/ua/analytics/doc-reorganizaciya-yuridichnih-osib-zlyttya-pridnannya-podil-peretvorennya-vidil/reorganizaciya-yuridichnih-osib-zlyttya/full/> (data zvernennya: 23.09.2018). [in Ukr.].
11. Yashchenko, A. M. (2016) Obstavyny, shcho vyklyuchayut' mozhlyvist' zastosuvannya do yurydychnykh osib zakhodiv kryminal'no-pravovoho kharakteru. [Circumstances that exclude the possibility of applying legal measures to legal persons]. Pidpnyemnytstvo, hospodarstvo i pravo. № 12. S. 227–232. [in Ukr.].

SUMMARY

Kryzhanovsky M. V. Criminal legal measures for legal entities: forms, certain aspects of application and prospects of implementation of new types. On the basis of the analysis of the legislative provisions of section XIV-1 of the Criminal Code of Ukraine, the criminal measures in relation to legal entities are determined, the peculiarities of application of some of them are clarified, as well as the prospects of introduction of new types in the Criminal Code of Ukraine.

In particular, the author has stated that the system of criminal-legal measures against legal entities is represented, first, by two main measures (fine and liquidation) and one additional compulsory measure (confiscation of property), and secondly, by one measure, which prevents the occurrence of these coercive measures of a criminal nature in connection with the inability to sufficiently exert a preventive influence on the legal person as a subject of criminal legal relations.

The application of any one of the main criminal-legal measures to a legal entity depends, firstly, on the type of such legal entity (belonging to the private or public sector), and secondly, on the specific crime referred to in paragraph 1, 3, 4 of part. 1 of article. 96-3 of the Criminal Code of Ukraine, which was committed in the interests and (or) on behalf of such legal entity or caused due to the failure to fulfill the duties assigned to the authorized person of the legal entity to take measures to prevent corruption, to commit any of the crimes provided for in paragraph 2 of part. 1 of article 96–3 of the Criminal Code of Ukraine.

The general list of legislatively regulated means of criminal influence over legal entities of the private and public sphere should be expanded due to the regulation of not only certain basic but also certain additional compulsory measures of criminal nature against such persons. Along with the simultaneous expansion of the list of compulsory measures of a criminal nature in relation to legal entities, those measures that result in the exemption from the application of compulsory measures of a criminal nature in relation to legal entities should be extended.

Keywords: legal entity, fine, confiscation of property, liquidation, reorganization, deprivation and restriction of rights of legal entity.

УДК 343.2

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-224-230

Шмат М. С. ©

аспірант

(Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»)

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ЗА ХВОРОБОЮ: ПОНЯТІЙНА СКЛАДОВА ТА ВИЗНАЧЕННЯ ДЕФІНІЦІЇ

Здійснено аналіз суміжних кримінально-правових інститутів звільнення від кримінальної відповідальності і звільнення від покарання та його відбування. Запропоновано особливий підхід до розуміння форм кримінальної відповідальності та звільнення від покарання. Сформульовано визначення поняття звільнення від покарання за хворобою. Наведено пропозиції, спрямовані на вдосконалення інституту звільнення від покарання за хворобою, зокрема щодо впровадження його дефініції.

Ключові слова: поняття, визначення, хвороба, кримінальна відповідальність, звільнення від покарання, відмова держави.

Постановка проблеми. Українські правники визнають дієвою формою протидії злочинності не лише застосування заходів покарання, а й відмову від них. Питання звільнення від покарання за хворобою, з погляду реалізації принципу гуманізму та недопустимості спотворення мети покарання, посідає одне з провідних місць у системі звільнення від покарання та його відбування. Однак ставлення вчених до інституту звільнення від покарання за хворобою є неоднозначним, а підходи до визначення понятійної складової цієї категорії є різними.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У науці кримінального циклу питанню визначення поняття звільнення від покарання за хворобою лише фрагментарно і опосередковано приділяли увагу, зокрема такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Ю. В. Баулін, К. С. Бородулькіна, Р. І. Брящей, О. П. Горох, О. В. Жданова, С. І. Зельдов, Є. О. Письменський, М. В. Романов, В. В. Скибицький, П. Л. Фріс.

Метою є дослідження понятійної складової інституту звільнення від покарання за хворобою та визначення дефініції.

Актуальність теми зумовлена розвитком теорії та практики нормотворення в Україні і необхідності формування пропозицій щодо внесення змін до кримінального законодавства України, з метою удосконалення інституту звільнення від покарання за хворобою. Необхідність проведення наукової розробки проблематики вдосконалення термінології кримінального законодавства України – визнано актуальним Рекомендацією Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності: «Актуаль-

© Шмат М. С., 2019

ORSID iD <https://orcid.org/0000-0001-8847-0557>

m-shmat@borisfen.net

ні проблеми вдосконалення та уніфікації термінології Кримінального кодексу України» [5]. Визначення дефініції цього інституту матиме суттєве значення для реалізації юридичної визначеності кримінального права України як неодмінного елемента верховенства права [6].

Виклад основного матеріалу. Кримінально-правові норми щодо звільнення від покарання за хворобою містяться в XII розділі Загальної частини Кримінального кодексу України «Звільнення від покарання та його відбування». Проте на рівні нормативного регулювання, а так само і на рівні доктринального обговорення поняття звільнення від покарання за хворобою не визначено. Виходячи з місця, яке займає цей інститут у системі кримінального права України, для повноти розуміння його сутності слід розглянути більш загальні правові категорії, такі як інститут звільнення від покарання та його відбування та інститут звільнення від кримінальної відповідальності.

Кримінальна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, особливим елементом у механізмі кримінально-правового реагування держави щодо особи, яка вчинила злочин; особливим кримінально-правовим інститутом, у межах якого здійснюється реагування держави на вчинений злочин.

Відповідно до рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 року, яким надано офіційне тлумачення ч. 3 ст. 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність), кримінальна відповідальність передбачає офіційну оцінку відповідними органами поведінки особи як злочинної і настає з моменту набуття чинності обвинувальним вироком суду [2]. Отже, звільнення від кримінальної відповідальності може бути, якщо є правові підстави виключно до набуття чинності обвинувальним вироком суду.

Відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року №12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності», звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави від застосування щодо особи, яка вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України, у порядку, встановленому Кримінально-процесуальним кодексом України [4]. Понятійний зміст цього інституту має суттєве значення не тільки для узагальнення судової практики, а й для доктринальних досліджень, зокрема впливу на формування дефініцій у суміжних кримінально-правових інститутах.

Кримінальна відповідальність може бути реалізована в таких двох формах:

- 1) засудження винного з призначенням покарання;
- 2) засудження винного із звільненням від покарання та його відбування (до якого слід віднести і не призначення покарання, тобто звільнення від покарання в порядку ч. 4, 5 ст. 74 КК України).

Під звільненням від покарання слід розуміти відмову держави на підставі положень кримінального закону і в порядку, передбаченому КПК України та КВК України, від призначення засудженій особі покарання або застосування щодо неї покарання під час ухвалення вироку, або під час його виконання, або подальшого відбування призначеного покарання, а також від виконання покарання у виді та межах, визначених вироком суду. [8, с. 406–407]. Таке визначення наводить відомий фахівець у галузі кримінального права О. П. Горох і вважає за доцільне його закріплення в Кримінальному кодексі України.

Характерними ознаками інституту звільнення від покарання та його відбування є те, що:

- а) може застосовуватись виключно до особи, яка визнана винною у вчиненні злочину за обвинувальним вироком суду і їй призначена відповідна міра покарання;
- б) застосування будь-якого виду звільнення від покарання становить виключну прерогативу суду, крім звільнення від покарання або пом'якшення покарання на підставі закону України про амністію або акта помилування;
- в) підстави застосування звільнення від покарання та його відбування безпосередньо впливають з мети покарання.

Перелічені ознаки звільнення від покарання та його відбування і відрізняють цей інститут від звільнення від кримінальної відповідальності. Окремо звертаємо увагу, що для інституту звільнення від покарання та його відбування є обов'язковим встановлення вини у вчиненні інкримінованого кримінального правопорушення саме вироком суду, який набув чинності. День набуття чинності обвинувальним вироком, на думку Ю. В. Бауліна, є межею, що розділяє звільнення від кримінальної відповідальності і звільнення від покарання [7, с. 60].

Назва XII розділу Загальної частини Кримінального кодексу України «Звільнення від покарання та його відбування» зумовлена невідповідністю суті цього інституту, адже не обмежується тільки звільненням від покарання та звільненням від відбування покарання. Цей кримінально-правовий інститут за характером застосованих підстав, передбачених Кримінальним Кодексом України, можна поділити на такі види:

1. *Звільнення від покарання, тобто не призначення покарання.* (Наприклад, застосування положень ч. 4, 5 ст. 74 КК України). Ю. В. Баулін вважає, що звільнення від покарання – це відмова держави у випадках, передбачених законом, від реальної кримінальної відповідальності, тобто від призначення особі, винній у вчиненні злочину, покарання [7, с. 60]. Хоча існують у теорії кримінального права і деякі суперечливі трактування. Так, С.О. Письменський визначає звільнення від покарання, як явище, за яким особа засуджується за вчинення злочину обвинувальним вироком суду, їй призначається конкретна міра покарання, яку вона умовно або безумовно не відбуває (не виконує) [10, с. 193]. Такі різні підходи до звільнення від покарання не здатні розставити акценти у визначенні його змісту та полегшити застосування кримінального законодавства. Аналізуючи звільнення від покарання, робимо висновок, що для сталості цієї дефініції бракує правової визначеності та сталості практики правозастосування.

2. *Звільнення від відбування покарання (призначення покарання та звільнення від нього), тобто відмова від виконання покарання.* Теорії кримінального права також не притаманна одностайність в розумінні цього терміна. Звільнення від відбування покарання – це правовий інститут, покликаний гуманними засобами (шляхом повного або часткового звільнення засудженого від відбування покарання) виправляти чи перевиховувати осіб, що вчинили суспільно небезпечні діяння, і водночас сприяти досягненню цілей покарання та виконанню завдань кримінального законодавства у боротьбі зі злочинністю [12, с. 572–573]. Відомий вітчизняний дослідник у галузі кримінально-виконавчого права М. В. Романов звертає увагу на процесуальну сторону цього інституту. На думку останнього, звільнення від відбування покарання – міжгалузевий правовий інститут, який передбачає, якщо є встановлені законодавством підстави, закінчення кримінально-виконавчих правовідносин і кримінально-виконавчої діяльності та припинення щодо особи здійснення правообмежень і реалізації кари, обсяг якої передбачений конкретним видом кримінального покарання [11, с. 5].

3. *Звільнення від подальшого відбування покарання, тобто відмова від подальшого відбування покарання.* Значна частина науковців, зокрема автори коментарів до Кримінального кодексу України, не виділяють окремо «звільнення від подальшого відбування покарання», трактуючи останнє як звільнення від відбування покарання, оскільки деякі підстави застосування є спільними для обох видів звільнення [9]. До їх числа традиційно відносять звільнення на підставі закону України про амністію або акта про помилування, передбаченого ст. 85 КК України, та звільнення у зв'язку з усуненням законом караності діяння, передбаченого ч. 2 ст. 74 КК України.

4. *Заміна більш м'яким покаранням.* (Наприклад, заміна невідбутої частини покарання в порядку, передбаченому ст. 82 КК України; закон України про амністію або акт помилування в порядку, передбаченому ч. 2 ст. 74 КК України).

5. *Зниження призначеної міри покарання.* (Наприклад, застосування положень ч. 3 ст. 74 КК України).

Виконавши аналіз кримінально-правового інституту звільнення від покарання та його відбування, робимо висновок, що для одностайності його розуміння бракує правової визначеності та сталості практики правозастосування.

Розглянувши суміжні кримінально-правові інститути звільнення від покарання та його відбування та інститут звільнення від кримінальної відповідальності, можна переходити до ґрунтовного та всеосяжного дослідження поняття звільнення від покарання за хворобою.

Питання звільнення від покарання за хворобою врегульовано не лише нормами чинного законодавства України (ст.84 КК України, ст.537, 539 КПК України та 152 КВК України), а також положеннями постанови Пленуму Верховного Суду України від 28 вересня 1973 року №8 «Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбування покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу» [2]. Слід наголосити, що дана постанова Пленуму ВСУ була прийнята під час чинності Кримінального кодексу УРСР 1960 року і не може відповідати всім сьогоденним реаліям кримінально-правових

відносин. Однак навіть такі матеріали узагальненої судової практики не містять визначення поняття звільнення від покарання за хворобою.

Поняття звільнення від відбування покарання за хворобою наведено лише відомим українським науковцем В. В. Скибицьким як «відмова держави в особі суду від повного або часткового застосування до засудженого примусу, покарання за скоєння злочину. Єдиною підставою є хронічна душевна або інша тяжка хвороба, що перешкоджає відбуттю покарання» [12, с. 573–574]. Проте це визначення не зумовлене лаконічністю та стосується виключно питання звільнення від відбування покарання за хворобою, що є лише складовою інституту звільнення від покарання за хворобою.

Інститут звільнення від покарання за хворобою, в чинній редакції ст. 84 КК України, для загального суб'єкта злочину поєднано з кримінально-процесуальним інститутом відстрочки виконання вироку. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 536 КПК України, виконання вироку про засудження особи до виправних робіт, арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі може бути відстрочено у разі, зокрема, тяжкої хвороби засудженого, яка перешкоджає відбуванню покарання, – до його видужання. Додаткова норма, передбачена ч. 4 ст. 84 КК України, про необхідність направлення для відбування покарання осіб, зазначених у ч. 1, 2 ст. 84 КК України, у разі їх одужання, вказує на не безповоротність (тимчасовість) такого звільнення. Такий законодавчий підхід суперечить сутності інституту звільнення від покарання за хворобою, як безумовному та з єдиною підставою за станом здоров'я засудженого.

Такий неоднозначний «симбіоз» інститутів кримінального та кримінально-процесуального права відображається на правильності підходів до визначення звільнення від покарання, передбаченого ч. 1, 2 ст. 84 КК України, оскільки у випадку не призначення покарання буде неможливо застосувати положення ч. 4 ст. 84 КК України. Тому звільнення від покарання, в порядку ст. 84 КК України, найбільш прийнятно розглядати, як виняток, як звільнення від відбування покарання (призначення покарання та звільнення від нього), тобто відмова від виконання покарання. Такої думки дотримується і О. П. Горох, який інтерпретує вимоги Закону як «звільнення від призначеного покарання або відбування покарання за хворобою» [8, с. 411].

Відповідно до положень ч. 1 ст. 74 Кримінального кодексу України, звільнення засудженого від покарання або подальшого його відбування, заміна більш м'яким, а також пом'якшення призначеного покарання, крім звільнення від покарання або пом'якшення покарання на підставі закону України про амністію чи акта про помилування, може застосовуватися тільки судом у випадках, передбачених цим Кодексом. Виходячи з цього, застосування положень ст. 84 КК України може здійснюватися виключно судом. І якщо суд – орган державної влади в Україні [1], то звільнення від покарання за хворобою можна визначити як відмову держави від виконання або від подальшого виконання покарання. Ця інтерпретація правового інституту є коректною з огляду на специфіку настання правових наслідків його застосування: припинення кримінально-процесуальних відносин або кримінально-виконавчої діяльності як свідомої та волевиявленої дії держави в особі суду.

Закон України про кримінальну відповідальність передбачає чотири самостійних види звільнення від покарання за хворобою, ознаки яких є до певної міри відмінними. Перший вид – відмова держави від подальшого виконання покарання щодо особи, яка під час його відбування захворіла на психічну хворобу (ч. 1 ст. 84 КК). Другий вид – відмова держави від виконання призначеного особі покарання, якщо така особа після вчинення злочину захворіла на тяжку хворобу (крім психічної) (ч. 2 ст. 84 КК). Третій вид – відмова держави від подальшого виконання покарання щодо особи, яка під час його відбування захворіла на тяжку хворобу (крім психічної) (ч. 2 ст. 84 КК України). Четвертий вид – відмова держави від подальшого виконання покарання щодо військовослужбовців, який визнаний непридатним до військової служби за станом здоров'я (ч. 3 ст. 84 КК). Виходячи із переліку таких видів кримінально-правового інституту (перші три – різні за фактичними підставами у вигляді захворювання і процесуального регулювання; четвертий – спеціальний суб'єкт злочину), слід сформулювати єдине і цілісне визначення поняття звільнення від покарання за хворобою.

Характерною особливістю звільнення від покарання за хворобою від суміжних кримінально-правових інститутів є саме стан здоров'я засудженого. Ця обставина взагалі і є основною підставою застосування положень ст. 84 КК України.

Висновки. Узагальнюючи викладене, звільнення від покарання за хворобою – це відмова держави від виконання, за обвинувальним вироком суду, покарання або від подальшого його виконання, за станом здоров'я засудженого, що перешкоджає відбуванню покарання, до його одужання.

У зв'язку з відсутністю нормативного визначення цього кримінально-правового інституту, вбачається за доцільне впровадження вищевикладеного поняття в доктрину кримінального права.

Беручи до уваги те, що постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбування покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу» була прийнята 28 вересня 1973 року, вважаємо за корисне Пленуму Верховного Суду надати роз'яснення з питань застосування законодавства під час вирішення судових справ про звільнення від покарання за хворобою, де, зокрема, і зазначити визначення цього поняття.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – 141 с.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням МВС України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність): Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 р. № 9-рп/99 [Електронний ресурс]. // офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-99>
3. Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбування покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 вересня 1973 року №8. [Електронний ресурс] // офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-73>
4. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: Постанова Пленуму Верховного суду України від 23 грудня 2005 року №12. [Електронний ресурс] // офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05>
5. Актуальні проблеми вдосконалення та уніфікації термінології Кримінального кодексу України: Рекомендації Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України. [Електронний ресурс] // офіційний сайт Комітету з питань правоохоронної діяльності Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://komzakonpr.rada.gov.ua/fsview/72604.html>
6. Верховенство права. Доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні. (Венеція, 25–26 березня 2011 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e)
7. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності.: Монографія. – Київ: Атіка, 2004. – 296 с.
8. Горох О.П. Звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України: дис. ... докт. юрид. наук. – Київ, 2019. – 674 с.
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 6-те вид., переробл. і доповн. / За ред.. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – Київ: Юрид. думка, 2009. – 1236 с.
10. Письменський С.О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми систематизації та вдосконалення законодавства // Вісник кримінального судочинства. – 2005. – №1 – С. 192–199.
11. Романов М.В. Звільнення від відбування покарання: Навч. посібн. – Харків: Права людини, 2012. – 112 с.
12. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Київ: Укр. енцикл., 1998. // Т.2: Д – Й. – 1999. – 744 с.

Надійшла до редакції 26.11.2019.

References

1. Konstytutsiya Ukrayiny: Prynyata na p'yatyy sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrayiny 28 chervnya 1996 r. [Constitution of Ukraine: Adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996] // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. – 1996. – №30. – 141 s. [in Ukr.].
2. Rishennya Konstytutsiyonoho Sudu Ukrayiny u spravi za konstytutsiynym podanniam MVS

Ukrayiny shchodo ofitsiynoho tлумachennya polozhen' chastyntv tret'oyi statti 80 Konstytutsiyi Ukrayiny (sprava pro deputat-s'ku nedotorkannist'): Rishennya Konstytutsiyynoho Sudu Ukrayiny vid 27 zhovtnya 1999 r. № 9-rp/99 [Elektronnyy resurs]. [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine regarding the official interpretation of the provisions of Article 80 (3) of the Constitution of Ukraine] // ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. – Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-99> . [in Ukr.].

3. Pro praktyku zastosuvannya sudamy zakonodavstva pro zvil'nennya vid vidbuvannya pokarannya zasudzhenykh, yaki zakhvorily na tyazhku khvorobu: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrayiny vid 28 veresnya 1973 roku №8. [On the Practice of the Application by the Courts of Legislation on Exemption from Sentencing of Convicted Sick People Who Have Sick Illness: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of September 28, 1973 No. 8]. [Elektronnyy resurs] [On the Practice of the Application by the Courts of Legislation on Exemption from Sentencing of Convicted Sick People Who Have Serious Illness: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of September 28, 1973 No. 8]. // ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. – Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-73>. [in Ukr.].

4. Pro praktyku zastosuvannya sudamy Ukrayiny zakonodavstva pro zvil'nennya osoby vid kryminal'noyi vidpovidal'nosti: Postanova Plenumu Verkhovnoho sudu Ukrayiny vid 23 hrudnya 2005 roku №12. [On the Practice of the Application by the Courts of Ukraine of the Law on Exemption from Criminal Liability: Decree of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of December 23, 2005 No. 12]. [Elektronnyy resurs] // ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. – Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05>. [in Ukr.].

5. Aktual'ni problemy vdoskonalennya ta unifikatsiyi terminolohiyi Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny: Rekomendatsiyi Komitetu z pytan' zakonodavchoho zabezpechennya pravookhoronnoyi diyal'nosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. [Topical problems of improving and unifying the terminology of the Criminal Code of Ukraine: Recommendations of the Committee on Legislative Support of Law Enforcement of the Verkhovna Rada of Ukraine]. [Elektronnyy resurs] // ofitsiynyy sayt Komitetu z pytan' pravookhoronnoyi diyal'nosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. – Rezhym dostupu: <http://komzakonpr.rada.gov.ua/fsvview/72604.html>. [in Ukr.].

6. Verkhovenstvo prava. Dopovid', skhvalena Venetsiys'koyu Komisiyeyu na 86-mu plenarnomu zasidanni. (Venetsiya, 25–26 bereznya 2011 roku) [Rule of law. Report approved by the Venice Commission at its 86th plenary session. (Venice, March 25-26, 2011)] [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e). [in Ukr.].

7. Baulin, YU.V. (2004) Zvil'nennya vid kryminal'noyi vidpovidal'nosti. [Criminal Release] : Monohrafiya. – Kyiv: Atika. – 296 s. [in Ukr.].

8. Horokh, O.P. (2019) Zvil'nennya vid pokarannya ta yoho vidbuvannya za kryminal'nym pravom Ukrayiny [Exemption from punishment and his serving under the criminal law of Ukraine] : dys. ... dokt. yuryd. nauk. – Kyiv, 2019. – 674 s. [in Ukr.].

9. Naukovo-praktychnyy komentar Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny. [Scientific and practical commentary of the Criminal Code of Ukraine] – 6-te vyd., pererobl. i dopovn. / Za red.. M.I. Mel'nyka, M.I. Khavronyuka. – Kyiv: Yuryd. dumka, 2009. – 1236 s. [in Ukr.].

10. Pys'mens'kyy, YE. O. (2005) Zvil'nennya vid pokarannya ta yoho vidbuvannya: problemy systematyzatsiyi ta vdoskonalennya zakonodavstva [Exemption from punishment and its serving: problems of systematization and improvement of legislation] // Visnyk kryminal'noho sudochynstva. – №1 – S. 192–199. [in Ukr.].

11. Romanov, M.V. (2012) Zvil'nennya vid vidbuvannya pokarannya [Exemption from Sentencing] : Navch. posibn. – Kharkiv: Prava lyudyny. – 112 s. [in Ukr.].

12. Yurydychna entsyklopediya [Legal Encyclopedia] : v 6 t. / Redkol.: YU.S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. – Kyiv: Ukr. entsykl., 1998. // T.2: D – Y. – 1999. – 744 s. [in Ukr.].

SUMMARY

Shmat M. S. Exemption from punishment due to illness: concept composition and definition.

Ukrainian lawyers recognize the effective form of combating crime not only the use of punishment, but also the exemption from them. The issue of exemption from punishment due to illness, in terms of the realization of the principle of humanism and the inadmissibility of distortion of the purpose of punishment, takes one of the leading places in the system of exemption from punishment and its serving. However, the attitude of scholars to the institute of exemption from punishment due to illness is ambiguous, and approaches to determining the conceptual component of this category are different.

The author has considered matters of solving the problem of release from punishment due to illness, including its composition of the notion and definition. He has paid attention to the available scientific

works on the topic under study. The adjacent criminal institutes of release from criminal responsibility and release from punishment and its serving has been analysed. The author has suggested a specific approach to understanding the forms of criminal liability and the release from punishment. Article 84 of the Criminal Code of Ukraine and judicial practice of Ukraine on this issue have been examined. A feature of the release from punishment due to illness is the state of health of the convict.

The concept of release from punishment due to illness under the criminal law of Ukraine has been defined. So, release from punishment due to illness is the refusal the state to executing, on the court conviction or from its further execution, in connection with the state of health of the convict, impeding the serving of punishment, until his/her recovery.

The author offers suggestions for improving the institute of release from punishment due to illness. The definition of this concept is recommended to introduce into the criminal legal doctrine of Ukraine and judicial practice of Ukraine, in particular in the clarifications of the Plenum of the Supreme Court.

Keywords: *notion, definition, illness, criminal responsibility, release from punishment, non-performance by the state.*

УДК 343.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-230-236

Павлик М. П. ©
аспірант
(Національна академія
внутрішніх справ)

ХАРАКТЕРИСТИКА СПОСОБІВ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯМ ЗА КОРДОНОМ

У статті розглянуто наукові підходи щодо визначення та класифікації способів вчинення злочину, досліджено криміналістично-значущі особливості, що формують способи вчинення злочинів, пов'язаних із працевлаштуванням за кордоном. Увага приділяється описанню способів, з'ясуванню їх особливостей, визначенню факторів, які впливають на їх формування, на підставі чого здійснено їх систематизацію. Усі варіанти злочинних дій у сфері працевлаштування за кордоном класифіковано за чотирма критеріями: залежно від суб'єкта, яким вчиняється злочин; залежно від рівня суспільної безпеки; залежно від тривалості дій; залежно від характеру дій.

Ключові слова: *шахрайство, працевлаштування за кордоном, угода, способи шахрайства, роботодавець, працівник.*

Постановка проблеми. Стаття 43-46 Конституції України гарантує, що кожен член суспільства має право на працю, на відпочинок, на соціальний захист, на безпечні та здорові умови праці і на заробітну плату. Держава при цьому повинна створювати умови, необхідні громадянинові для повної реалізації своїх прав [1]. Між тим, прогресивні зміни у структурі злочинності та поява нових сучасних способів дій, у тому числі й у сфері працевлаштування, ускладнили можливість держави повною мірою захищати вищевказані права громадян. Маючи на меті отримати більш привабливі умови життя та праці за кордоном, велика частина населення України мігрує в пошуках кращого життя та високооплачуваної роботи. Як відомо, великий попит завжди зумовлює низку пропозицій, у тому числі з боку недобросовісних суб'єктів, які вчиняють злочинні дії.

Вказане викликає застосування дієвих заходів для вирішення проблем розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних із працевлаштуванням за кордоном. Натомість

© Павлик М. П., 2019
k_ksmp@dduvs.in.ua

мість, розкриття злочину є неможливим без з'ясування способу його вчинення, що є ключовою ланкою у розробці будь-яких методик і є системою детермінованих дій, яка включає в себе злочинний результат.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми свідчить, що спосіб вчинення злочину є центральним елементом механізму вчинення злочину і неодноразово розглядався у наукових працях Р.С. Белкіна, Г. Г. Зуйкова, В. П. Колмакова, В. О. Образцова, М. В. Салтєвського, А. М. Селіванова, Н. П. Яблокова та інших вчених. Між тим, проведений аналіз показав, що способам вчинення злочинів, пов'язаних із працевлаштуванням за кордоном, дотепер не приділялося достатньої уваги. Цей факт можна пояснити тим, що через суттєві соціально-економічні зміни у нашій державі трудова міграція населення набула поширення саме в останні роки. Враховуючи потреби пересічних громадян, злочинці швидко адаптувалися до нових соціальних умов і віднайшли нові способи дій.

Це вказує на необхідність удосконалення правоохоронної діяльності з позиції висвітлення відомостей про сучасні способи шахрайства у вказаній сфері, що і визначає актуальність даної статті.

Метою статті є аналіз наданих в юридичній літературі підходів до трактування способу злочину, а також надання характеристики способам вчинення шахрайств у сфері працевлаштування за кордоном та їх класифікації.

Виклад основного матеріалу. Діапазон думок вчених із загальних питань визначення поняття та змістовної частини способу вчинення злочину дуже широкий. Так, А. М. Колесніченко та А. М. Савченко визначили спосіб вчинення злочину як усе те, що характеризує дії злочинця при підготовці (підшукування місця, вибір предмета посягання, готування знарядь і засобів, необхідних для здійснення злочинної цілі тощо), вчиненні злочину і приховуванні його слідів [2, с. 62].

На думку Г. Г. Зуйкова, спосіб вчинення злочину є системою взаємообумовлених рухливо детермінованих дій, спрямованих на підготовку, вчинення і приховування злочину, які пов'язані з використанням відповідних знарядь і засобів, а також часу, місця та інших сприятливих обставин об'єктивної обстановки здійснення злочину [3, с. 9].

М. І. Єнікеєв визначає спосіб вчинення злочину через систему прийомів, дій, операційних комплексів, зумовлених метою і мотивами дій, психічними і фізичними якостями особи, в яких виявляються психофізіологічні і характерологічні особливості людини, її знання, вміння, навички, звички і ставлення до різних проявів дійсності. Для кожного злочину існує свій системний «набір», комплекс дій і операцій. У кожній людині також є система узагальнених дій, що свідчать про її індивідуальні особливості. Ці комплекси так само індивідуалізовані, як і папілярні візерунки пальців, проте, відрізняючись від останніх, сліди цих комплексів завжди залишаються на місці злочину [4, 105].

М. І. Панов розглядає спосіб злочину як усвідомлений, вольовий акт поведінки людини, спрямований ззовні, що формується під впливом певних мотивів та покликаний досягнути конкретну мету [5, с. 70]. Натомість, В. В. Пясковський наголошує, що спосіб учинення злочину – це не просто сукупність вольових дій, а закономірно визначена, структурована система поведінки суб'єкта, спрямована на його підготовку, вчинення та приховування кримінального правопорушення [6, с. 37].

Аналізуючи думки науковців, можна побачити, що більшість вчених визначає спосіб вчинення злочину через призму психологічних та фізіологічних властивостей суб'єкта злочину, що є динамічною системою взаємопов'язаних дій з підготовки, вчинення та приховування злочину, спрямованих на досягнення кінцевого результату.

Проте не всі вчені одностайні у такому погляді. Зокрема, О. М. Колесніченко стверджує, що слід розрізняти «спосіб підготовки до вчинення злочину, спосіб самого вчинення, а також приховування злочину» [7]. Розділяє криміналістичні поняття «спосіб вчинення» і «спосіб приховування злочину» й Г. М. Мудюгін [8, с. 65-66]. Водночас наголошуючи, що спосіб учинення злочину не завжди має повну структуру, В. Ю. Шепітько допускає й повноструктурний варіант [9, с. 328].

У той же час, слід зазначити, що дискусії щодо структури способу вчинення злочину в основному ведуться у загальному вигляді, не прив'язуючись до певного виду зло-

чину. Хоча, як на наш погляд, це є помилкою, оскільки у такий спосіб визначити повноструктурність способу складно. Якщо абстрактно підходити до структурування способу, то більш вдалою вважаємо позицію В.Ю. Шепітько, який допускає існування структури способу вчинення злочину у різних варіантах. Дійсно, є такі склади злочинів, що не містять у собі дій із підготовки або приховування. В основному йдеться про злочини, в яких умисел виник раптово в силу певних обставин, або злочинець швидко зник з місця події, не передбачивши заздалегідь дії із приховування.

Водночас, аналіз наукової літератури, кримінальних проваджень та вивчення результатів анкетування правоохоронців дозволили зробити однозначний висновок, що спосіб вчинення злочинів, пов'язаних із працевлаштуванням за кордоном, потрібно визначати як повноструктурний комплекс дій, спрямованих на підготовку, вчинення чи приховування злочину. При цьому, слід мати на увазі, що діяльність у сфері працевлаштування є у більшості випадків прихованою від сторонніх осіб та недосяжною для реагування правоохоронних органів, а способи дій злочинців постійно удосконалюються, залежно від змін у правовому полі та у соціально-економічному напрямку.

З огляду на це, можна погодитися із думкою С. М. Зав'ялова, що спосіб вчинення злочину є найбільш динамічною і рухомою характеристикою, оскільки саме спосіб – безпосередня форма адаптації злочинців до соціальних умов, що змінюються. Особливий інтерес щодо їхньої новизни й актуальності мають способи вчинення нових для нашого кримінального законодавства злочинів, а також раніше відомих злочинів, але вчинених новими, більш кваліфікованими, малодослідженими з криміналістичних позицій способами [10, с. 12].

У загальному вигляді сучасні способи вчинення злочинів у сфері працевлаштування за кордоном можуть містити наступні підготовчі дії:

визначення часу, місця та способу вчинення злочину;

– складання плану дій та забезпечення сприятливих умов для досягнення злочинного умислу (оренда приміщення, в якому знаходиться агентство з працевлаштування; відкриття рахунків у банку; створення атмосфери, що сприятиме прийняттю «правильного» рішення; отримання або підробка необхідних документів (ліцензії на надання посередницьких послуг з працевлаштування, договорів з закордонними фірмами, що пропонують роботу тощо), що запевняють потенційного робітника у сумлінності дій; підготовка засобів учинення злочину;

– знаходження співучасників та осіб, які сприятимуть вчиненню злочину;

– пошук безробітних на біржах праці, через мережу Інтернет з метою надання пропозиції допомоги у працевлаштуванні за кордоном, ведення з ними переписки щодо можливих місць роботи у різних державах;

– розміщення рекламних оголошень у друкованих та електронних ЗМІ про вигідні умови заробітку за кордоном;

– збирання необхідних відомостей про особу, у відношенні якої планується вчинити злочин, у відношенні осіб, які сприятимуть здійсненню злочинної операції;

– планування способів переправлення через державний кордон;

– підготовка засобів маскування.

Проте мусимо зауважити, що цей перелік є дещо узагальненим і більш докладно про способи підготовки можна вести мову тільки в межах конкретного способу злочинних дій у сфері працевлаштування за кордоном із відображенням його змістовної частини.

Слід зауважити, що деякими вченими було здійснено спроби класифікувати способи вчинення шахрайств, пов'язаних із працевлаштуванням. Наприклад, М. В. Шкрибайло сформував наступні способи:

– «мережевий маркетинг» (обман через Інтернет);

– «підпільні кадрові агентства» (насправді компанії з надання інформаційних і консультаційних послуг);

– «майстерня вдома» (шахраї пропонують роботу на дому, обіцяючи при цьому нескладні завдання й хорошу оплату, проте спершу за працевлаштування необхідно заплатити);

– «медкомісії під час працевлаштування» (комісії зазвичай є або безкоштовними, або їх оплачує підприємство-роботодавець, тому шукачу роботи варто насторожитися, якщо від нього вимагають оплатити ці послуги);

- «робота на випробувальний термін» (без наміру подальшого працевлаштування);
- платне навчання перед початком роботи;
- працевлаштування за кордон (маючи на меті виманити кошти в шукача роботи, проте без наміру сприяти в працевлаштуванні);
- надання неправдивих довідок про працевлаштування з метою отримання соціальних виплат [11, с. 188].

Проте вказана класифікація стосується тільки шахрайств і не охоплює інші складні злочинів у сфері працевлаштування. До того ж, у ній лише фрагментарно згадується про злочинні дії при працевлаштуванні за кордон.

Узагальнення даних судово-слідчої практики надало можливість дійти висновку, що злочинні дії можуть здійснюватися як особами, котрі виступають у ролі роботодавців, так і особами, які мають намір працевлаштуватися за кордоном. У ряді випадків вчиненню злочину можуть сприяти інші особи, у тому числі діяльність яких пов'язана із супроводженням дій, необхідних для переправлення за кордон з метою працевлаштування.

Зважаючи на це, пропонуємо виділити перший критерій для класифікації способів вчинення злочинів у сфері працевлаштування за кордоном – залежно від суб'єкта, яким вчиняється злочин:

- комплекс злочинних дій, вчинених особою, яка має намір отримати роботу за кордоном;
- комплекс злочинних дій, вчинених особою, яка виступає в ролі роботодавця, співробітником компанії з працевлаштування (як справжнього, так і підставного);
- комплекс злочинних дій, вчинених особою, діяльність якої пов'язана із супроводженням дій, необхідних для переправлення за кордон з метою працевлаштування;
- комплекс злочинних дій, вчинених особами, які не мають ніякого відношення до діяльності, пов'язаною із працевлаштуванням за кордоном.

Залежно від рівня суспільної небезпеки:

із звичайним рівнем суспільної небезпеки (нелегальна міграція, грубе порушення угоди про працю та ін.);

із підвищеною суспільною небезпекою (торгівля людьми під виглядом працевлаштування за кордон тощо).

Залежно від тривалості дій:

– дії, що не розтягнуті істотно в часі (отримання грошей за псевдопосередницькі послуги та зникнення та ін.);

– дії, пов'язані із тривалим перебуванням особи за кордоном (трудова, сексуальна експлуатація тощо).

Залежно від характеру дій:

– створення фіктивних сайтів щодо працевлаштування за кордоном з обов'язковим «вступним внеском»;

– введення в оману стосовно умов праці особи, яка користується послугами суб'єкта підприємницької діяльності, який займається посередницькою діяльністю з працевлаштування за кордоном (за умов легального працевлаштування);

– створення фіктивної посередницької фірми з надання послуг щодо працевлаштування на роботу за кордоном без мети надання таких послуг з подальшим зникненням;

– отримання грошей за оформлення документів і переправлення потенційних робітників за кордон, з подальшим зникненням працівників посередницьких фірм, які не мали намір виконати взяті на себе зобов'язання;

– укладання «псевдоугоди» із особами, які мають намір отримати роботу за кордоном з подальшим відбиранням документів та вивозом за кордон з метою трудової чи сексуальної експлуатації;

– укладання «псевдоугоди» із особами, які мають намір отримати роботу за кордоном з подальшим відбиранням документів та вивозом за кордон з метою залучення до жебракування та використання у злочинних схемах (може бути в обмін на повернення документів та переправлення знову до території України);

– працевлаштування моряків на торгові судна міжнародного сполучення із залученням до контрабанди;

– використання потенційних робітників для нелегального переправлення через державний кордон матеріальних, історичних, культурних та інших цінностей, заборонених обігом предметів, речовин тощо;

– нелегальне працевлаштування (з легальним перетинанням кордону (під виглядом туриста, особи, яка відвідує родичів));

– нелегальне працевлаштування з нелегальним перетинанням кордону (використання корупційних зв'язків, у зонах послабленого контролю прикордонних служб тощо).

Той факт, що нелегальна міграція, як незаконне переміщення через державний кордон осіб відбувається під контролем організованих злочинних угруповань з корумпованими зв'язками в органах влади, підтвердила й Н.В. Бондаренко [12, с. 37].

Крім того, останнім часом у зв'язку із масовою міграцією населення України за кордон з метою пошуку роботи, поширився такий вид шахрайства, як «працевлаштування» під виглядом надання туристичних послуг. Така діяльність в основному характерна для західних регіонів, в яких є чимало турфірм, для яких туристична діяльність є прикриттям для здійснення шахрайських дій [13, с. 296].

Висновки. Отже, способи вчинення злочинів, пов'язаних із працевлаштуванням за кордоном, багато в чому залежать від обстановки, що склалася як в Україні, так і в іноземній державі, в якій особа планувала працевлаштуватися. На вибір способів також впливають особистісні характеристики осіб, які вчиняють злочини та у відношенні яких такі злочини вчиняються. Існує безліч злочинних схем у сфері працевлаштування за кордоном, а зі зміною соціально-політичної, фінансово-економічної ситуації змінюються й удосконалюються способи злочинних дій, які набувають нового змісту. Між тим, питання щодо способу вчинення злочину ніколи не втраять своєї актуальності, оскільки відомості про способи вчинення злочинів певної категорії є необхідною передумовою їх розслідування.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Колесниченко А. Н. К вопросу о понятии способа совершения преступления в криминалистике / А. Н. Колесниченко, А. Н. Савченко // Вопросы криминалистики и судебной экспертизы. Душанбе, 1962. С. 62.
3. Зуйков Г.Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления: автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.09. М., 1970. 31 с.
4. Еникеев М. И. Юридическая психология: Учебник для вузов. / М. И. Еникеев. М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА, 2001. 517 с.
5. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков. Вища школа. 1982. 161 с.
6. Пясковський В.В. Спосіб учинення злочину як елемент криміналістичної характеристики умисного вбивства батьками, родичами або особами, на яких покладено обов'язки з її виховання. Криміналістичний вісник • № 1 (25), 2016. С. 69-73.
7. Колесниченко А.Н. Криминалистическая характеристика преступлений: учеб. пособ. / А. Н. Колесниченко, В.Е. Коновалова. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. 92 с.
8. Мудюгин Г. Н. Версии об объективной стороне преступления / Г. Н. Мудюгин // Планирование расследования преступлений. М., 1957. С. 65-66.
9. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / [за ред. В.Ю. Шепітька]. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вид. дім «Ін Юре», 2010. 496 с.
10. Зав'ялов С.М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НАВС. К., 2005, 20 с.
11. Шкрибайло М. В. Поняття та криміналістична класифікація шахрайств у сфері працевлаштування. Прикарпатський юридичний вісник. Випуск 2(8), 2015. С. 186-189.
12. Бондаренко Н.В. Кримінологічна характеристика та запобігання нелегальній міграції в Україні: дис... канд. юрид. наук.: 12.00.08. Межрегіональна академія управління персоналом. Київ. 2018 217 с.
13. Нестерова І.А. Способи шахрайства в сфері туристичного бізнесу України // Часопис

References

1. Konstitutsiya Ukraini: Zakon Ukraini vid 28 chervnya 1996 roku № 254k/96-VR [The Constitution of Ukraine: The Law of Ukraine as part 28 of 1996 of Rock No. 254k] // Vidomosti Verkhovnoi Radi Ukraini. 1996. № 30. St. 141. [in Ukr.].
2. Kolesnichenko, A. N. (1962) K voprosu o ponyatii sposoba soversheniya prestupleniya v kriminalistike [On the concept of the method of committing a crime in forensics] / A. N. Kolesnichenko, A. N. Savchenko // Voprosy kriminalistiki i sudebnoy ekspertizy. Dushanbe. S. 62. [in Russ.].
3. Zuykov, G.G. (1970) Kriminalisticheskoye ucheniye o sposobe soversheniya prestupleniya [Forensic doctrine of the method of committing a crime] : avtoref. dis... dokt. yurid. nauk: 12.00.09. M. 31 s. [in Russ.].
4. Yenikeev, M. I. (2001) Yuridicheskaya psikhologiya [Legal Psychology] : Uchebnik dlya vuzov. / M.I.Yenikeev. M.: Izd.gruppa NORMA-INFRA. 517 s. [in Russ.].
5. Panov, N. I. (1982) Sposob soversheniya prestupleniya i ugovnaya otvetstvennost'. [The method of committing a crime and criminal liability]. Khar'kov. Vishcha shkola. 161 s. [in Russ.].
6. Pyaskovs'kiy, V. V. (2016) Sposib uchinennya zlochinu yak yelement kriminalistichnoy kharakteristiki umisnogo vbivstva bat'kami, rodichami abo osobami, na yakikh pokladeno obov'yazki z ii vikhovannya. [The way to learn how to do crime is an element of the criminalistic characteristics of clever driving by dad, relatives, or any other person, on which the rules for securing crime are laid]. Kriminalistichniy visnik • № 1 (25). S. 69-73. [in Ukr.].
7. Kolesnichenko, A.N. (1985) Kriminalisticheskaya kharakteristika prestupleniy [Forensic characteristics of crimes] : ucheb. posob. / A.N. Kolesnichenko, V.Ye. Konovalova. Xar'kov : Yurid. in-t. 92 s. [in Russ.].
8. Mudyugin, G. N. (1957) Versii ob ob'yektivnoy storone prestupleniya [Versions on the objective side of the crime] / G. N. Mudyugin // Planirovaniye rassledovaniya prestupleniy. M. S. 65-66. [in Russ.].
9. Kriminalistika [Criminalistics] : pidruch. dlya stud. yurid. spets. vishch. navch. zakl. / [za red. V.YU. Shepít'ka]. 2-ge vid., pererob. í dopov. K. : Vid. díim «Ín Yure», 2010. 496 s. [in Ukr.].
10. Zav'yalov S.M. (2005) Sposib vchinennya zlochinu: suchasní problemi vivchennya ta vikoristannya u borot'bí zí zlochinnistyu. [How to cope with zolochina: present problems of vivcheniya and vikoristannya at the battle with zlochinnistyu]. Avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk: 12.00.09 / NAVS. K., 20 s. [in Ukr.].
11. Shkribaylo, M. V. (2015) Ponyattya ta kriminalistichna klasifikatsiya shakhraystv u sferi pratsevlashtuvannya. [Poniattya kriminalistichna klasifikatsiya shahraysh at the sphere pratsevlashtuvannya]. Prikarpat'skiy yuridichniy visnik. Vipusk 2(8), 2015. S. 186-189. [in Ukr.].
12. Bondarenko, N. V. (2018) Kriminologichna kharakteristika ta zapobígannya nelegal'níy mígratsíy v Ukraíni [Criminological characteristics and illegal immigration in Ukraine] : dis... kand. yurid. nauk.: 12.00.08. Mezhhregional'na akademíya upravlínnya personalom. Kíív. 2018 217 s. [in Ukr.].
13. Nesterova, Í. A. (2011) Sposobi shakhraystva v sferí turistichnogo bíznesu Ukraíni [Methods of Shakraism in the field of tourist business in Ukraine] // Chasopis Kíív'skogo uníversitetu prava. 2011. S. 295-298. [in Ukr.].

SUMMARY

Pavlik M. P. Description of crimes related to employment abroad. The article deals with the scientific approaches to the identification and classification of ways of committing a crime, investigating the forensic features that shape the ways of committing crimes related to employment abroad.

It is emphasized that the progressive changes in the structure of crime and the emergence of new modern methods of action, including in the field of employment, have made it difficult for the state to fully protect the above citizens' rights. With the aim of obtaining more attractive living and working conditions abroad, most of Ukraine's population migrates in search of a better life and high-paying jobs. As is well known, high demand always leads to a number of proposals, including by unscrupulous actors who commit criminal acts. The aforementioned calls for effective measures to be taken to solve the problems of finding and investigating crimes related to employment abroad. Instead, disclosure of a crime is impossible without explaining how it is committed, which is a key element in the development of any methodologies and represents a system of deterministic actions that includes a criminal outcome.

Attention is given to describing ways, to find out their peculiarities, to determine the factors that influence their formation, on the basis of which they are systematized. All types of criminal offenses in the area of employment abroad are classified according to four criteria: depending on the subject of the crime; depending on the level of public danger; depending on the duration of the action, depending on the nature of the action. However, it is emphasized that employment activities are in most cases hidden from unauthorized persons and inaccessible to law enforcement agencies, and the ways of actions of criminals are constantly being improved, depending on changes in the legal field and in the socio-economic direction.

Keywords: *fraud, employment abroad, agreement, methods of fraud, employer, employee.*

УДК 343.985 : 343.35

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-236-243

Первій В. Ю. ©

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ВИЯВЛЕННЯ ТА ДОКУМЕНТУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З НАДАННЯМ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ

Досліджено загальне питання виявлення та документування злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. На підставі аналізу наукової літератури розглянуто особливості виявлення та документування вказаної категорії злочинів. З урахуванням досвіду реалізації нового кримінального процесуального законодавства та практики роботи підрозділів національної поліції розкрито особливості, а також специфіку проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, яка полягає у невідкладному застосуванні комплексу процесуальних засобів збирання доказів, а також використанні спеціальних знань.

На основі розглянутого матеріалу сформульовано висновки, спрямовані на вдосконалення роботи слідчих підрозділів під час виявлення та документування злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Ключові слова: *службова діяльність, професійна діяльність, публічні послуги, виявлення злочину, документування злочину.*

Постановка проблеми. Враховуючи неоднозначність та активність політичних, соціальних та інших процесів, що відбуваються у суспільстві останні кілька років, питання боротьби зі злочинами, що вчиняються у сфері службової діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, все частіше знаходяться в центрі уваги як представників активного громадянського суспільства, так і правоохоронних органів держави. Вказані діяння посягають на встановлений порядок функціонування у сфері реалізації особами своїх службових повноважень, тим самим порушуючи конституційні права людини та підриваючи авторитет державного апарату й апаратів органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, підприємств, установ або організацій незалежно від форм власності.

Це відбувається з кількох причин. По-перше, досліджувані злочини досить близько межують із корупційними проявами, а інколи загалом є головною складовою корупційних

© Первій В.П., 2019

vita.perviy85@gmail.com

схем, а, по-друге, ці злочини становлять небезпечну суспільно-політичну та економічну небезпеку, і як наслідок, гальмують процес реформаційних перетворень у державі.

Специфіка цієї категорії злочинів безпосередньо впливає на процес їх розслідування. Зокрема, характерною рисою злочинності у сфері службової діяльності, як різновиду соціальної поведінки, є її пристосованість до соціально-економічних і політичних умов, які існують у певні періоди розвитку суспільства. Вказаний вид правопорушень здебільшого вчиняється службовими особами, які характеризуються високим освітнім рівнем і значною кількістю корумпованих зв'язків. До того ж для досягнення злочинного задуму ними застосовуються відповідні кримінальні технології. Все це нерідко викликає певні складнощі у працівників правоохоронних органів при виявленні та документуванні злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Тому перед правоохоронними органами постає важливе завдання щодо забезпечення своєчасного виявлення, розслідування та запобігання правопорушенням указаної категорії.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Аналізуючи наукову літературу з приводу виявлення злочинів, стає зрозумілим, що цьому питанню було приділено доволі багато уваги вітчизняними та закордонними вченими: Р. С. Белкін, Л. В. Бертовский, В. Н. Григор'єв, Г. А. Густов, В. С. Ігнатко, О. М. Ларіна, В. О. Малярова, В. Г. Танасевич, Т. І. Савчук та інші, які ретельно розглянули поняття, методи та засоби виявлення злочинів та суб'єктів, які беруть участь у цьому процесі. Проблема виявлення та документування злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, залишається дискусійною, тому що вказані дії досягають на встановлений порядок функціонування у сфері реалізації особами своїх службових повноважень, тим самим порушуючи конституційні права людини та підтримуючи авторитет державного апарату й апаратів органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, підприємств, установ або організацій незалежно від форм власності.

Проблеми виявлення та документування злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, розглядалися у працях таких вітчизняних та зарубіжних науковців: О. Г. Андреева, О. Я. Аснїса, Б. В. Волженкіна, Л. Д. Гаухмана, О. П. Горпинюк, О. О. Дудорова, Н. О. Єгорова, А. Е. Жалинського, Р. В. Закомолдіна, О. М. Ігнатова, Н. В. Кимлик, В. А. Клименка, О. В. Кришевич, М. І. Панова, М. П. Печнікова, А. В. Савченка, О. Я. Светлова, Г. Р. Смолицького, М. І. Хавронюка, О. В. Шемякіна, П. С. Яні та інших.

Однак питання виявлення та документування злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, залишилося поза увагою вчених.

Метою статті є дослідження специфіки виявлення та документування злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, та вироблення основних напрямків діяльності щодо отримання інформації про ознаки вчинення злочинів цієї категорії.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

- встановити та проаналізувати основні та додаткові обставини, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг;
- розкрити особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій у ході розслідування злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Виклад основного матеріалу. У довідковому документі ООН про міжнародну боротьбу зі злочинністю корупція визначається як зловживання державною владою для одержання вигоди в особистих цілях [1].

Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» неправомірна вигода розглядається як грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав [2].

Найбільш суспільно небезпечним діянням серед групи злочинів, віднесених до роз-

ділу XVII чинного Кримінального кодексу України «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», визнано «хабарництво» (ст.ст. 368–370 КК України). Іноземними та вітчизняними аналітиками, науковцями і практичними діячами констатується суттєво високий рівень латентності цього виду злочину, за окремими оцінками, хабарництво викривається не більше одного відсотка. Очевидно, це явище стало нормою життя суспільства [3]. Останнім часом для маскування ознак цього кримінального правопорушення використовують можливості мережі «Інтернет». Нерідко правопорушники обирають банківські платіжні системи, які приваблюють відносно легкістю розрахунків і можливістю швидкого та безперешкодного переведення коштів.

Слід погодитись з думкою Алексєєва О. О., який зазначає, що проведення відповідної перевірки дозволяє ще до початку досудового розслідування (на етапі реалізації оперативних матеріалів у разі заведення оперативно-розшукової справи) визначити об'єкти, які мають доказове значення у провадженні, зокрема підлягають вилученню, а також намітити послідовність першочергових слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Але переважна більшість кримінальних правопорушень, пов'язаних з отриманням неправомірної вигоди, документується саме в рамках кримінального провадження у ході проведення негласних слідчих (розшукових) дій [4].

Складнощі виникають під час виявлення та документування вказаної категорії злочинів, оскільки у більшості випадків вони вчиняються особами, які мають високий освітній рівень і значну кількість корумпованих зв'язків. Відповідно, виникають проблеми доказування обставин скоєного злочину, що знижує ефективність досудового розслідування. За таких умов необхідно застосовувати всі передбачені законом заходи для реалізації завдань кримінального провадження.

За кримінально-процесуальним кодексом України 1960 року одержання неправомірної вигоди документували здебільшого у правовому полі оперативно-розшукової діяльності. На сьогодні – переважно у рамках кримінального провадження під наглядом прокурора, що кардинально змінило підхід до розкриття та розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії. Водночас результати проведення негласних слідчих (розшукових) дій визнаються чи не найважливішими доказами винуватості [5]. Дійсно, негласні слідчі (розшукові) дії є дієвим важелем у боротьбі зі злочинністю і використовуються правоохоронними органами під час збирання фактів і обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

Для розслідування вказаних злочинів характерні такі слідчі (розшукові) дії, як слідчі огляди, обшуки, допити свідків і підозрюваних, а також негласні слідчі (розшукові) дії. Слід звернути увагу на те, що надмірне розголошення відомостей під час розслідування може зашкодити реалізації інформації про вчинення злочину певною особою або групою осіб.

Як показує практика, зловживання владою або службовим становищем досить часто поєднано зі службовим підробленням або підписанням офіційних документів особою, яка не має на те права. Тому така слідча (розшукова) дія, як огляд документів під час виявлення та документування злочинів у сфері службової діяльності, має важливе значення, оскільки дозволяє встановити ознаки підроблення документа та встановити обставини, що підлягають доказуванню. Як абсолютно правильно зазначив О. О. Алексєєв, під час огляду документа необхідно оглянути його зовнішній вигляд, особливо звернути увагу на реквізити, а також проаналізувати їх зміст. Для підтвердження достовірності реквізитів документа слід установити, чи відповідає вид печатки та штампа найменуванню установи, підприємства чи організації; чи відсутні суперечності між текстами відбитків печатки та штампа; чи має особа право користування печаткою цього виду; з'ясувати, чи підписала документ особа, уповноважена на це відповідними службовими інструкціями тощо [4, с. 55–56]. Результативність цієї слідчої (розшукової) дії значною мірою залежить від компетенції слідчого, зокрема призначення різного роду експертиз та досліджень, ефективності його взаємодії зі спеціалістом чи експертом.

Для допустимості та належності доказів при документуванні кримінальних правопорушень найголовнішим є їх отримання у передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом порядку та з дотриманням правильної процедури. Нехтування уповноваженими працівниками вимогами процесуальної форми майже завжди призводить до порушення

законності та впливає на перспективу судового розгляду справи [6].

Посадовці, які наділені службовими повноваженнями у сфері публічного права, нерідко допускають злочинні порушення покладених на них обов'язків [5].

Проведення освідування, як однієї з комплексу слідчих (розшукових) дій в ході контролю за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту, є здебільшого у кримінальних провадженнях за ознаками злочинів, передбачених ст. 368 КК України [7].

Загалом при документуванні злочинної діяльності з використанням заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів одним із основних доказів вини підозрюваних є наявність зафіксованих у матеріалах кримінального провадження даних про те, що на руках або одязі підозрюваної особи виявлено речовини, які з'явилися внаслідок контакту підозрюваного із заздалегідь ідентифікованими (поміченими) засобами, в першу чергу грошовими знаками. Слушною видається думка С. С. Чернявського про те, що якщо відповідні гроші було оброблено люмінесцентним фарбником, то руки особи, яка отримала неправомірну вигоду, кишені, інші частини її тіла та вбрання також належить ретельно оглянути, зокрема із залученням спеціаліста, який застосовує відповідні науково-технічні засоби [5].

У даному випадку практичними працівниками виявлені в ході освідування грошові кошти вилучені не протоколом про проведення освідування, а окремо складеним протоколом огляду місця події. На наше переконання, це зумовлено тим, що законодавець не передбачив можливості вилучення виявлених слідів кримінального правопорушення під час проведення освідування, однак необхідність в обов'язковому порядку вилучити сліди нашарувань хімічної речовини для подальших експертних досліджень зумовлює ситуацію, за якої слідчий, прокурор застосовують положення КПК про огляд місця події для можливості вилучити відібрані сліди кримінального правопорушення [7].

Не менш важливою слідчою (розшуковою) дією, що проводиться з метою одержання інформації з матеріальних джерел, є обшук. Крім того, для початкового етапу розслідування в цій категорії злочинів характерна відсутність у слідчого достатнього часу для ретельної підготовки до обшуку.

Незаперечним, на нашу думку, є висновок С. С. Чернявського про те, що безпосередньо перед обшуком або при його проведенні за підозрюваним необхідно уважно стежити, щоб запобігти ситуації, коли той зможе звільнитися від предмета неправомірної вигоди. Обшук елементів одягу починають з кишень. Далі обстежують подвійні шари тканини, комірці, лацкани, в яких можуть бути сховані документи та гроші. Закінчують обшук одягу обстеженням супутніх предметів [5].

Затримання «на гарячому» є найефективнішим заходом, оскільки дозволяє знайти важливі докази, вилучити предмет хабара, викрити особу у вчиненні цього злочину.

Під час підготовки затримання «на гарячому» переписуються номери купюр переданих грошей або детально описуються коштовні речі, які передбачається передати як хабар. При затриманні «на гарячому» важливо вжити заходів, які виключають знищення предмета хабара (викинули у вікно, розбили, знищили документи). Для унеможливлення приховування від слідства, знищення, фальсифікації документів, що мають доказове значення, обшуки слід проводити раптово, одночасно в усіх співучасників кількома групами відповідно до плану слідчих (розшукових) дій.

Як зазначає В. Є. Боднар, якщо відповідні гроші було оброблено люмінесцентним фарбником, то руки особи, яка отримала неправомірну вигоду, кишені, інші частини її тіла та вбрання також належить ретельно оглянути, зокрема із залученням спеціаліста, який застосовує відповідні науково-технічні засоби [8].

Відповідно до положень Кримінально-процесуального кодексу України під час обшуку можуть бути вилучені лише речі й документи, які мають значення для кримінального провадження, а також які заборонені до вільного обігу, підлягають опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у слідчій (розшуковій) дії та підлягають подальшому огляду відповідно до ст. 237 КПК України [9].

На початковому етапі розслідування службових зловживань важливу роль відіграє допит свідків. Кримінальне процесуальне законодавство передбачає певні особливості проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Так, відповідно до ч. 1 ст. 224 КПК кожен свідок допитується окремо, без присутності інших свідків, а відповідно до ч. 2 ст. 224 КПК він

попереджається про кримінальну відповідальність за відмову давати показання й за давання завідомо неправдивих показань [6].

Розслідування злочинів цієї категорії у 68 % досліджених кримінальних проваджень відбувається у «конфліктній ситуації», й слідчому необхідно виходити із того, що показання підозрюваного – це не тільки джерело доказів, але й засіб захисту від підозри у вчиненні злочину [3].

Однак проблемною є та ситуація, що найбільш поінформованими про злочинну діяльність підозрюваних є їх родичі, колеги по службі, свідки, які працюють разом з фігурантом, мають дружні чи родинні стосунки. Під час допиту свідків треба враховувати те, що під впливом злочинців або їхніх зв'язків (погрози, підкуп і т.п.) вони можуть давати неправдиві показання. У такому разі слідчий роз'яснює свідку важливість викриття хабарників або інших учасників протиправної діяльності і встановлення істини по справі, застосовує в ході допиту тактичні прийоми викриття факту давання неправдивої інформації, використовуючи речові докази і дані, отримані від інших свідків.

Не можна не погодитися з думкою таких науковців, як С. С. Чернявський та О. В. Пчеліна про те, що допит підозрюваного в тактичному плані є складною слідчою (розшуковою) дією. Це пояснюється тим, що перший допит відбувається, як правило, безпосередньо після затримання фігуранта «на гарячому». Головним під час допиту вважається з'ясувати відомості, які є підставою для затримання, зокрема щодо розміру неправомірної вигоди, характеру послуги, за яку її одержано, а також характер стосунків з особою, яка заявила про кримінальне правопорушення [5].

Слідчий повинен використовувати тактичні прийоми, зокрема пред'явити допитуваному документи та інші докази, що підтверджують факт учинення злочину, деталізувати його свідчення з метою виявлення протиріч або обману, наголосити на можливості притягнення до кримінальної відповідальності за завідомо неправдиве показання або відмову свідка давати показання (ст. 384, 385 КК України) [9].

Під час допиту підозрюваних необхідно з'ясувати: ставлення допитуваного до виконання службових обов'язків; час, місце та спосіб зловживання владою або службовим становищем; можливих співучасників злочину та причетних до нього осіб; характер стосунків з колегами та керівництвом, а також обґрунтованість і законність його розпоряджень; мотиви злочину; у чиїх інтересах порушено закон; яку вигоду з цього отримано; характер заподіяної шкоди чи настання шкідливих наслідків; хто був потерпілим від злочину; у яких документах відображено обставини зловживання; чи вживав він спроби приховати злочин; причини та умови, що сприяли зловживанню владою або службовим становищем; чи вчинялися раніше підозрюваним порушення службової дисципліни або адміністративні правопорушення; які ще правопорушення вчинив допитуваний [6].

Слід звернути увагу на відомості про особисті стосунки підозрюваних, що можуть бути виявлені за місцем їх роботи та проживання. Це саме стосується й даних, що містяться у записних, телефонних книжках, на дискетах та інших носіях. Виявлення та аналіз таких слідів дозволяють дійти певних висновків, зокрема, на підставі порівняння даних про спосіб життя підозрюваного та документів про його прибутки.

Відповідно до положень КПК України, після внесення інформації про кримінальне правопорушення до ЄРДР за фактом вимагання неправомірної вигоди слідчий звертається з клопотанням до прокурора – процесуального керівника, який із додержанням вимог ст. 246, 250, 250, 251, 271, 273 КПК України, виносить постанову про здійснення контролю за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту, тобто спосіб отримання інформації шляхом відтворення негласно-контрольованих умов та об'єктів для встановлення протиправних намірів осіб, обґрунтовано підозрюваних у підготовці або вчиненні тяжких та особливо тяжких злочинів (у тому числі й злочинів у сфері службової діяльності). Він проводиться з використанням заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів та полягає у створенні слідчим та оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, з метою перевірки справжніх намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо скоєння злочину.

Спеціальний слідчий експеримент належить до категорії негласних слідчих

(розшукових) дій – контролю за вчиненням злочину, а отже, відповідно до п. 4 ст. 246 КПК України, право на прийняття рішення про його проведення має виключно прокурор [9].

З огляду на проблемні питання документування злочинів у сфері службової діяльності видно, що при затриманні на місці одержання неправомірної вигоди особи часто відмовляються підписувати протокол. Тому при проведенні слідчих (розшукових) дій, спрямованих на документування злочинної діяльності, пов'язаної з незаконним одержанням неправомірної вигоди, доцільно застосовувати технічні засоби фіксації [8].

З огляду на це слід підтримати думку деяких науковців та практиків, що у слідчій діяльності виникає проблема процесуального закріплення отримання ключових речових доказів – змивів з долонь рук особи при документуванні факту передавання неправомірної вигоди. Проведення обшуку на підставі ухвали слідчого судді не завжди є фізично можливим, при проведенні огляду місця події згідно з нормами КПК не може бути проведений особистий обшук особи, винесення постанови про освідування неможливе за відсутності статусу особи у кримінальному провадженні [7].

Висновки. Отже, виявлення злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг – це система специфічних розшукових та процесуальних дій спеціально уповноважених державних органів та посадових осіб із отримання початкової інформації про ознаки злочину (факт вчинення, слідів, предметів, документів, інформації та даних тощо) та її процесуальної реєстрації. Виявлення злочинів у сфері службової діяльності має певну специфіку, а розслідування неможливе без застосування науково-технічних засобів та використання знань, зокрема призначення та проведення судових експертиз. Найчастіше призначаються у кримінальних провадженнях цієї категорії такі види експертиз: матеріалів, речовин та виробів (експертиза спеціальних хімічних речовин); відео- та звукозапису та ін.

Доказування та розслідування злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, має специфіку, що полягає у невідкладному застосуванні комплексу процесуальних засобів збирання доказів, а також використанні спеціальних знань. У кожному кримінальному провадженні, в якому для документування злочинної діяльності використовують заздалегідь ідентифіковані (помічені) засоби, слід проводити освідування та (або) обшук особи (під час затримання чи в рамках обшуку житла чи іншого володіння особи).

Як бачимо, засобами збирання інформації для встановлення обставин при вчиненні таких злочинів, в основному, є такі слідчі (розшукові) дії, як обшук та огляд документів і речей, допит підозрюваних та свідків, які спрямовуються на збирання, фіксацію та дослідження доказової інформації по справі і дозволяють встановити особу винного та обставини вчинення службового злочину.

Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності зумовлені ознаками вказаної категорії злочинів, ситуативними факторами, тактичними завданнями розслідування та змістом обраних для їх вирішення алгоритмів.

Отже, проблеми виявлення та документування злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, становлять не тільки теоретичний, а й практичний інтерес та, безперечно, потребують глибокого аналізу. Водночас існуючий стан розроблення вказаної проблеми не можна вважати достатнім, оскільки багато рішень щодо застосування кримінально-процесуальних норм мають неоднозначний характер.

Список використаних джерел

1. Боднар В. Є. Міжнародно-правові засади та зарубіжний досвід протидії злочинам у сфері службової діяльності, які вчиняють поліцейські. Науковий вісник НАВС. 2017. Вип. 1(102). С. 300–311.
2. Про запобігання корупції : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
3. Запобігання злочинам у сфері службової діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Л. : ЛьвівДУВС, 2013. 20 с.

4. Розслідування окремих видів злочинів : навч. посібник. 2-ге вид., перероб. та доп. / О. О. Алексєєв, В. К. Весельський, В. В. Пясковський, К. : Центр учбової літ., 2014. 320 с.
5. Розслідування злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : метод. рекомендації / В. І. Фаринник, О. Ю. Татаров, С. С. Чернявський та ін. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. 184 с.
6. Тулаєв О. С. Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування зловживання владою або службовим становищем в ОВС. Науковий вісник НАВС. 2013. С. 195–203.
7. Шумейко Д. О. Освідчення особи при розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди службовою особою: проблеми правозастосування. URL: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?.
8. Боднар В. Є. Удосконалення міжнародного співробітництва під час виявлення та розслідування злочинів у сфері службової діяльності. Науковий вісник НАВС. 2015. Вип. 3(96). С. 209–219.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://gska2.rada.gov.ua>.

Надійшла до редакції 20.11.2019.

References

1. Bodnar, V. YE. (2017) Mizhnarodno-pravovi zasady ta zarubizhnyy dosvid protydyi zlochynam u sferi sluzhbovoyi diyal'nosti, yaki vchynayut' politseys'ki. [International legal framework and foreign experience in combating police offenses]. Naukovyy visnyk NAVS. 2017. Vyp. 1(102). S. 300–311. [in Ukr.].
2. Pro zapobihannya koruptsiyi [On Prevention of Corruption] : Zakon Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> [in Ukr.].
3. Zapobihannya zlochynam u sferi sluzhbovoyi diyal'nosti [Prevention of crimes in the field of professional activity] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. L'viv: L'vDUVS, 2013. 20 s. [in Ukr.].
4. Rozsliduvannya okremykh vydiv zlochyniv [Investigation of certain types of crimes] : navch. posibnyk. 2-he vyd., pererob. ta dop. / O. O. Aleksyeyev, V. K. Vesel's'kyu, V. B. Pyaskov's'kyu. Kyiv : Tsentр uchbovoyi lit., 2014. 320 s. [in Ukr.].
5. Rozsliduvannya zlochyniv u sferi sluzhbovoyi diyal'nosti ta profesiynoyi diyal'nosti, pov'yazanoi z nadanniam publichnykh posluh [Investigation of offenses in the field of public service and professional services] : metod. rekomendatsiyi / V. I. Farynyk, O. YU. Tatarov, S. S. Chernyav's'kyu ta in. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 2012. 184 s. [in Ukr.].
6. Tulayev, O. S. (2013) Osoblyvosti provedennya okremykh slidchykh (rozshukovykh) diy pid chas rozsliduvannya zlovzhyvannya vladoyu abo sluzhbovym stanovyschem v OVS. [Features of carrying out separate investigative (search) actions during the investigation of abuse of power or official position in the police department]. Naukovyy visnyk NAVS. S. 195–203. [in Ukr.].
7. Shumeyko, D. O. Osviduvannya osoby pry rozsliduvanni pryynyattya propozytsiyi, obitsyanky chy oderzhannya nepravomirnoyi vyhody sluzhbovoyu osoboyu: problemy pravozastosuvannya. [Investigating a person in the course of investigating the acceptance of a proposal, promise or receipt of an improper benefit by an official: problems of enforcement]. URL: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?.
8. Bodnar, V. YE. (2015) Udoskonalennya mizhnarodnoho spivrobotnytstva pid chas vyyavlennya ta rozsliduvannya zlochyniv u sferi sluzhbovoyi diyal'nosti. [Improvement of international cooperation in the detection and investigation of crimes in the field of official activity]. Naukovyy visnyk NAVS. Vyp. 3(96). S. 209–219. [in Ukr.].
9. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13 kvit. 2012 r. № 4651-VI. [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 13. 2012 No. 4651-VI]. URL: <http://gska2.rada.gov.ua>. [in Ukr.].

SUMMARY

Perviy V. Yu. Identifying and documenting offenses in professional activity and professional services related to public services provision. On the basis of the analysis of scientific sources, features of detection and documentation of the specified category of crimes are considered. Taking into account the experience of implementation of the new criminal procedural legislation and practice of the work of the units of the National Police, the peculiarities of conducting separate investigative (search) actions during the investigation of crimes in the sphere of service activities and professional

activities related to the provision of public services, which consists in urgent application of the complex of procedural means of gathering evidence, as well as the use of special knowledge.

The peculiarities of conducting separate investigative (search) actions during the investigation of crimes in the field of service activity are conditioned by the features of the specified category of crimes, situational factors, tactical tasks of the investigation and the content of the algorithms chosen for their solutions. Such investigations, such activities, searches, questioning of witnesses and suspects, as well as secret investigative (search) actions are characteristic for the investigation of the said crimes.

The author of the article notes that the feature of this category of crimes directly affects the process of their investigation. In particular, the characteristic feature of crime in the field of official activity, as a kind of social behaviour, is its adaptability to social-economic and political conditions that exist in certain segments of society. The specified type of offenses in most cases is carried out by officials who are characterized by a high educational level and a significant number of corrupt connections. In addition, in order to achieve the criminal plan, they use appropriate criminal technologies. All this often causes certain difficulties for law enforcement officers in detecting and documenting offenses in the field of service activities and professional activities related to the provision of public services. Therefore, an important task for law enforcement bodies is to ensure timely detection, investigation and prevention of offenses of the specified category.

On the basis of the content of the article, the conclusions were drawn up aimed at improving the work of investigating units in detecting and documenting crimes in the field of service and professional activities related to the provision of public services.

Keywords: *service activities, professional activities, public services, detection of crime, documenting a crime.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-243-250

Мешков О. О.[©]

науковий співробітник

(Харківський науково-дослідний інститут
судових експертиз імені Засл. проф. М.С. Бокаріуса)

ТЕОРЕТИКО-НАУКОВІ ЗАСАДИ СУДОВОЇ ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НЕЩАСНИХ ВИПАДКІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ЕЛЕКТРОТРАВМУВАННЯМ

Окреслено загальні теоретико-наукові основи проведення судових експертиз. Розглянуто стан сучасного наукового розроблення теоретичних засад проведення експертиз нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням. Необхідність детального опису теоретичного базису проведення експертиз випадків електротравмування зумовлено комплексною природою застосовуваних при цьому знань: у галузі електротехніки – для встановлення фактичного механізму настання травмування, тобто яким чином та за яких обставин людина потрапила під дію електричного струму; у галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності – для встановлення причини нещасного випадку та причинно-наслідкових зв'язків дій (бездіяльності) конкретних осіб з настанням події та її негативними наслідками.

Висвітлено проблеми методологічного забезпечення комплексної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравматизмом.

© Мешков О. О., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3046-6018>

meshkov@hniise.gov.ua

Ключові слова: *судова інженерно-технічна експертиза, електротехнічна експертиза, експертиза у галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності, нещасні випадки, пов'язані з електротравмуванням.*

Постановка проблеми. Необхідність розгляду теоретико-наукових засад судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, в першу чергу зумовлюється тим, що такі експертизи є комплексними по своїй суті, оскільки без інтеграційного застосування спеціальних знань різних галузей (електротехніки, охорони праці та безпеки життєдіяльності, судової медицини) неможливо вирішити експертне завдання належним чином – провести повне та всебічне дослідження, надати об'єктивний та правильний висновок.

На сучасному етапі вітчизняними та зарубіжними науковцями виконано значні дослідження загальних теоретичних та наукових основ судової експертизи як такої. Однак практично відсутні роботи, в яких розглядаються конкретні теоретико-наукові засади саме комплексної судово-інженерної експертизи випадків електротравмування. Звісно, що такі експертизи в першу чергу базуються на загальних теоретичних засадах, проте мають і свої суттєві особливості, притаманні саме такому підвиду експертиз.

Тому розглянемо теоретико-наукові засади комплексної інженерно-технічної експертизи на стадії досудового розслідування випадків електротравмування. Вони побудовані на основі особистого дослідження і аналізу наукових і нормативних джерел, розгляду практики проведення комплексних судових інженерно-технічних експертиз нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі загальні питання теоретико-наукових, правових, організаційно-практичних засад призначення та проведення судових експертиз висвітлювались у працях таких науковців: М. В. Даньшин, Ф. М. Джавадов, І. А. Петрова, І. В. Пиріг, М. Г. Щербаковський, С. В. Євдокіменко, Е. Б. Сімакова-Єфремян, Д. В. Сімонович, В. М. Абрамова, Д. Д. Бегов, Д. П. Гуріна, В. В. Ковальов, О. В. Козак, В. В. Кордюков, С. П. Лапта, О. В. Литовченко, Ю. Я. Лоза, Ю. О. Мазниченко, Л. М. Романенко, П. І. Репешко, Б. В. Романюк, І. В. Сабаш, О. О. Свідерський, М. А. Скоробагатько, Н. М. Ткаченко, В. М. Шерстюк, В. Д. Юрчишин, В. А. Коршенко, А. В. Лубенцов, В. В. Хоша та інші.

Значною мірою вивчено та досліджено технічний аспект механізму настання електротравмування, зокрема умови та причини виникнення електричного ланцюга через тіло людини в системі «людина – середовище – електроустановка». Однак поряд з цим практично без уваги лишаються правові, теоретичні, методичні та практичні питання проведення інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням.

На окрему увагу заслуговують фундаментальні загальнонаукові дослідження з обґрунтування та розроблення теоретико-методологічних засад комплексних судових експертиз, виконані Е. Б. Сімаковою-Єфремян.

Як зазначено у працях цього науковця, метою досліджень є вирішення проблеми теоретичних, методологічних та процесуальних засад комплексних судово-експертних досліджень для удосконалення й підвищення їх ефективності, що базується на наукових досягненнях у галузі криміналістики та судової експертизи, аналізу експертної практики, чинного законодавства [1; 2].

До цього часу в Україні фактично не розроблювалися шляхи вирішення проблем комплексних судово-експертних досліджень.

Незважаючи на певну кількість опублікованих наукових робіт з цієї тематики, на цей час не було вироблено їх парадигму. Стосовно питань інтеграції спеціальних знань при проведенні комплексних експертиз привертають до себе увагу наукові дослідження Т. Е. Сухової щодо інтеграційних процесів як фактора розвитку судової експертизи; М. С. Шуваєвої з правових та організаційних основ призначення й проведення комплексної експертизи; О. Ю. Горощко щодо теоретичних і прикладних аспектів комплексних експертних досліджень у кримінальному процесі Республіки Білорусь тощо. У цих наукових працях проаналізовано, головним чином, питання призначення й проведення комплекс-

сних експертиз, їх організаційні та процесуальні проблеми, відповідно до законодавства РФ та Республіки Білорусь. Окремі теоретичні й практичні питання комплексних судово-експертних досліджень та особливостей залучення обізнаних осіб до кримінального провадження розглядалися у наукових працях з кримінального процесу, криміналістики і теорії судової експертизи таких вчених України та зарубіжжя: Г. К. Авдєєва, Т. В. Авер'янова, Л. Ю. Ароцкер, А. Ф. Аубакіров, І. В. Басиста, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. Ф. Берзін, А. І. Вінберг, О. І. Галяшина, Л. М. Головаченко, Г. Л. Грановський, В. Г. Грузкова, Ю. М. Грошевий, В. Г. Гончаренко, Ф. Е. Давудов, В. А. Журавель, О. М. Зінін, Н. І. Клименко, З. О. Ковальчук, В. О. Коновалова, Ю. Г. Корухов, В. К. Лисиченко, Н. П. Майліс, А. А. Макарян, З. С. Меленевська, І. М. Можар, Г. В. Прохоров-Лукін, М. С. Романов, О. Р. Россинська, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, Т. Е. Сухова, В. В. Тіщенко, Н. М. Ткаченко, В. Ю. Шепітько, О. Р. Шляхов, Ю. М. Черноус, М. Г. Щербаковський, Б. В. Щур, Г. Юодкайте-Гранскене, Ю. Ю. Ярослав та ін. Положення, викладені в зазначених та інших працях науковців, свідчать про те, що застосування комплексності у судовій експертизі – це закономірний процес її розвитку, один із головних важелів впливу на формування основ судово-експертної діяльності. Вказані обставини зумовили необхідність глибокого теоретичного переосмислення проблем, пов'язаних з організацією та проведенням комплексних судово-експертних досліджень, а також здійснення окремого наукового дослідження, його загальнотеоретичних та практичних аспектів [1; 2].

Мега статті. Визначення існуючих теоретико-наукових засад комплексної судової інженерно-технічної експертизи під час розслідування нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі людство вже не уявляє свого буття без такого досягнення науки і техніки як електричний струм. Важко уявити будь-яке виробництво, повсякденне життя або побут без такого блага цивілізації – електричний струм дарує нам тепло та світло, покращує якість та допомагає зробити оточуюче людину середовище комфортним та затишним. Проте поряд з явними перевагами та благами електрика при невмілому або неправильному використанні має і смертельну загрозу у вигляді можливості ураження людини струмом. Аналіз виробничого травматизму показує, що кількість травм, спричинених дією електричного струму, є незначною і становить близько 1 %. Однак із загальної кількості смертельних нещасних випадків частка електротравм становить 20–40 % і посідає одне з перших місць. Великий відсоток смертельних наслідків при електротравмуванні зумовлюється специфікою та особливостями біологічного впливу електроструму на людину [3].

Під час проведення досудового розслідування нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, для більш об'єктивного, всебічного розслідування, встановлення дійсної причини нещасного випадку та повноти причинного зв'язку дій/бездіяльності конкретної особи з подією нещасного випадку виникає потреба у застосуванні спеціальних знань – проведенні судової інженерно-технічної експертизи [3].

Судова експертиза, як і криміналістика, виникла у зв'язку з потребами практики. У кримінальному процесі перші згадування про судові експертизи пов'язані з медичною експертизою. Так, наприклад, у працях Гіппократа (400 р. до н.е.) розглядалися питання дослідження механічних ушкоджень на тілі тощо [4].

25 лютого 1994 року було прийнято Закон України «Про судову експертизу», яким визначено «правові, організаційні і фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки» [5].

Під судовою експертизою треба розуміти дослідження, що проводиться судовим експертом із застосуванням спеціальних знань на виконання завдання сторін обвинувачення й захисту, слідчого судді, суду та має значення для правильного розслідування кримінального провадження, судового розгляду цивільної, господарської, адміністративної справи, справи про адміністративне правопорушення та виконавчого провадження. На стадії досудового розслідування й судового розгляду справи ця процесуальна дія спрямована на отримання доказів шляхом проведення дослідження судовим експертом на основі його спеціальних знань матеріальних (матеріалізованих) об'єктів, які містять інформацію про фактичні дані

та обставини справи, що перебуває у провадженні уповноваженого органу (особи) [6, с. 24].

Дослідження експертом нещасного випадку має ретроспективний характер та спрямоване на встановлення всіх фактичних обставин події минулого, яке пізнається на підставі відомостей (вихідних даних), що формально виражені в матеріалах справи. Дослідження та оцінка експертом такої інформації про минулу подію неможлива без застосування спеціальних знань природничих, технічних або інших (крім правознавчих) наук.

У сучасній науці поняття «спеціальні знання» є досить дискусійним, а чинним процесуальним законодавством України воно не визначається взагалі. Питання про спеціальні знання розглядалися у багатьох працях вітчизняних та зарубіжних науковців: М. В. Салтєвський, О. Р. Шляхов, Р. С. Белкін, О. Р. Россинська, О. О. Ейсман, В. М. Махов, М. П. Яблоков, В. Ю. Шепітько та інші. Одним із перших визначення терміна «спеціальні знання» сформулював О.О. Ейсман, який зазначав, що вони не є загальнодоступними, загальновідомими і не мають масового поширення, ними володіє обмежене коло фахівців. В. Ю. Шепітько визначає під спеціальними знаннями систему наукових даних або навичок, які були отримані в результаті вищої професійної підготовки, наукової діяльності та досвіду практичної роботи. Свій погляд на поняття «спеціальні знання» мав М. В. Салтєвський, який при цьому їх розумів як постійно удосконалювані набуті знання, вміння, навички, які отримані у процесі спеціальної освіти, досвіду і практичної діяльності [7].

Зважаючи на різноманітність застосовуваних науковцями визначень можна виділити загальні характерні ознаки, що притаманні спеціальним знанням:

- вони не є загальновідомими та загальнодоступними;
- засновані на системі теоретичних знань у відповідній галузі та повинні відповідати сучасному рівню;
- спеціальні знання отримуються в результаті відповідної вищої фахової підготовки (навчання), наукової діяльності, набуття практичного професійного досвіду;
- ними володіє обмежене коло фахівців.

Найбільш кваліфікованою процесуальною формою використання спеціальних знань у кримінальному провадженні є призначення судової експертизи, яка впроваджує у судочинство сучасні досягнення науки й техніки і водночас є засобом наукового пояснення і тлумачення фактів. Судова експертиза підвищує доказову силу системи зібраних доказів і сприяє правильному вирішенню проваджень. Встановлені на підставі наукових знань та законів природи фактичні обставини або явища не можуть бути спотворені, викривлені або оцінюватись неоднозначно, адже вони об'єктивні і не залежать від суб'єктивного сприйняття, мети чи волі людини.

Відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [8], судові експертизи за видами (підвидами) поділяються на криміналістичну, інженерно-технічну, економічну, товарознавчу, у сфері інтелектуальної власності, психологічну, мистецтвознавчу, екологічну, військову, судово-ветеринарну, гемологічну. У цій кваліфікації експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, належать до інженерно-технічних. Такі експертизи, як правило, призначаються у рамках кримінального провадження (з власного експертного досвіду – майже 100 %), адже електротравмування заважає значної шкоди здоров'ю людини, а також багато випадків мають летальні наслідки.

Під час досудового розслідування правопорушень у галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності, судова експертиза нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, займає особливе місце у зв'язку зі специфічністю, складністю та високою інформативністю об'єктів дослідження. Порядок призначення та надання матеріалів (вихідних даних) при проведенні судової інженерно-технічної експертизи під час досудового розслідування нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, регламентується вимогами Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК). Він дещо різний залежно від місця проведення експертизи, її виду, а також статусу, спеціальності залучених фахівців (експертів) тощо. Невід'ємною умовою застосування спеціальних знань під час розслідування нещасних випадків є дотримання чинних процесуальних вимог при зборі та підготовці матеріалів для проведення експертизи, вибір моменту призначення експертизи, формування змісту експертного завдання (постановка питань), вибір експертної установи або експерта [3].

Проведення експертного дослідження нещасного випадку, пов'язаного з електро-

травмуванням, має комплексний характер. Адже під час проведення розслідування таких випадків слідчого в першу чергу цікавить питання: що стало причиною отримання людиною електротравми та яка особа повинна була забезпечити безпечне функціонування електрообладнання? Експерт, проводячи дослідження нещасного випадку в рамках експертного завдання для з'ясування фактичних обставин події, що знайшли своє відображення в матеріалізованих носіях, умовно вибудовує три групи завдань:

- визначення конкретного об'єкта, який став джерелом небезпечного фактора;
- фактичний стан об'єкта, що став джерелом небезпечного фактора, його властивості;
- яким чином об'єкт, що став джерелом небезпечного фактора, взаємодіяв з людиною або середовищем, які умови цієї взаємодії та який її механізм.

По своїй суті ці умовні групи відповідають трьом завданням судової експертизи: ідентифікаційним, діагностичним та ситуаційним. Тобто теоретичний базис щодо завдань експертизи випадків електротравмування загалом збігається із завданнями будь-яких судових експертиз. Однак характерною відмінною рисою є одночасна поєднаність та нерозривність завдань, зокрема, в обов'язковому порядку – це діагностичне та ситуаційне завдання. Для відповіді на поставлені питання експерт повинен встановити джерело небезпеки (у разі його неочевидності), встановити його фактичний стан та визначити механізм та умови настання електротравми. Ці завдання необхідно вирішувати лише у комплексі із застосуванням знань у галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності, електротехніки та судової медицини. Інтеграційна функція полягає у використанні даних, одержаних при проведенні судових експертиз різних видів, родів і класів та систематизації накопичених знань, використанні нових методів природничих і технічних наук, які можуть застосовуватися в експертному дослідженні, пристосуванні їх до виконання завдань судової експертизи, оцінюванні її результатів згідно з принципами судово-експертного пізнання [2]. Так, часто експерт-електротехнік не може встановити механізм та умови травмування без відомостей про характер та локалізацію травм, розташування електроміток на тілі людини, що встановлюються під час судово-медичного дослідження. У свою чергу, експерт з охорони праці та безпеки життєдіяльності не зможе встановити причину нещасного випадку, не інтегруючи у своє дослідження встановлений експертом-електротехніком механізм та умови настання травмування, не зможе правильно визначити причинно-наслідковий зв'язок дій (бездіяльності) конкретних осіб без встановленого фактичного стану об'єкта, що став джерелом небезпеки.

Для вирішення цих класів експертних завдань, які зумовлені значною різноманітністю фактичних обставин та умов виникнення події та настання негативних наслідків електротравмування, використовуються загальноприйняті та спеціальні наукові методи: аналіз, синтез, формально-логічний метод, комплексний, умовного та інформаційного моделювання, інструментальний метод, метод побудови «ідеальної» та «реальної» ситуації тощо.

Заслужують на окрему увагу фундаментальні теоретичні розробки базису щодо формування сучасної системи наукового забезпечення, теоретично-практичних, правових та організаційних засад судової експертизи, які здійснені з урахуванням питань міжнародного співробітництва, узагальнення та втілення у вітчизняну експертну практику міжнародного досвіду та світових стандартів системи наукового забезпечення методичної бази судово-експертної діяльності в роботах таких науковців, як О.М. Ключев, О. О. Свідерський, Г. О. Спіцина, І. Р. Шинкаренко [9; 10; 11].

Висновки. Отже, загальний процес експертного дослідження нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, які є подіями минулого, ґрунтується на пізнанні слідів та ознак явищ, процесів, предметів, дій людини, які залишаються та відображаються на матеріальних або матеріалізованих носіях. Теоретико-наукові засади судової інженерно-технічної експертизи випадків електротравмування спираються на базис методології експертного пізнання минулих подій за матеріальним їх відображенням. Експертне дослідження в цій сфері, з точки зору пізнавальної діяльності, має багато загального та спільного з дослідженнями причин та наслідків порушень у галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності, проте має і свою специфіку, яка перш за все зумовлюється комплексністю спеціальних знань. Діяльність судового експерта при дослідженні випадків електротравмування повинна базуватися не лише на його спеціальних знаннях, а й мати у своєму розпорядженні чітку систему, алгоритм дослідження, тобто мати ефективне методологічне забезпечення. Чітке та по-

вне визначення теоретико-наукових засад експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, має кінцеву мету, яка полягає у створенні такої загально-універсальної методики, яка дала б змогу експертам під час проведення комплексних досліджень електротравмування мати у своєму розпорядженні та застосовувати науково обгрунтоване потужне знаряддя встановлення об'єктивної дійсності для ефективного, повного та всебічного визначення причини нещасного випадку та встановлення повного кола причинно-наслідкових зв'язків дій/бездіяльності конкретних осіб з негативними наслідками випадку. Це сприятиме об'єктивному доведенню органами слідства та судом винності або невинуватості особи у вчиненні правопорушення. У той же час питання, які були розглянуті, не є остаточними і підлягають подальшому дослідженню та науковому вивченню.

Список використаних джерел

1. Мешков О. О. Проблемы научного обеспечения проведения инженерно-технической экспертизы во время расследования несчастных случаев, связанных с электротравмированием. *LEGEA SI VIATA*. 2019. № 2/2. С. 89–94.
2. Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 516 с. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Simakova/d_Simakova.pdf (дата звернення: 25.02.2019).
3. Мешков О. О. Деякі особливості призначення судової інженерно-технічної експертизи під час досудового розслідування нещасних випадків, пов'язаних з електротравматизмом. *Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінально-процесуального та криміналістичного забезпечення безпеки України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 30 лист. 2018 р. Дніпро : Вид. Біла К. О., 2018. С. 123–125.
4. Жидецький В. Ц. Основи охорони праці : підручник. 4-ге вид., перероб. і доп. URL: <https://pidruchniki.com/1658100538320/bzhd/elektrobezpeka> (дата звернення: 01.03.2019).
5. Євдокіменко С. В. Становлення науки про судову експертизу: історичний аспект. *Форум права*. 2009. № 2. С. 145–149. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09ecveia.pdf> (дата звернення: 01.03.2019).
6. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 № 4038-ХІІ станом на 1 січня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 04.03.2019).
7. Основи судової експертизи : навч. посіб. для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків : Право, 2016. 928 с. URL: <http://cul.com.ua/preview/ose.pdf> (дата звернення: 05.03.2019).
8. Кочура О. О. Визначення поняття «спеціальні знання» та їх використання у кримінальному провадженні. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтевського, 8 лист. 2017 р. Харків : ХНУВС, 2017. С. 284–286.
9. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5): станом на 22 лютого 2019 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 05.03.2019).
10. Ключев О. М. Міжнародні стандарти та міжнародне співробітництво у сфері судово-експертної діяльності в Україні. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. матеріалів наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю створення ХНДІ суд. експертиз ім. заслуж. проф. Бокаріуса, 10–11 жовт. 2018 р. Харків : Право, 2018. С. 5–7.
11. Свідерський О. О. Напрямки наукових досліджень щодо формування сучасної системи наукового забезпечення методичної бази судової експертизи. *Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф., 21 лист. 2018 р. Харків : ХНУВС, 2018. С. 211–213.
12. Шинкаренко І. Р., Спіцина Г. О. Щодо запровадження європейських стандартів забезпечення прав і свобод людини у судово-експертній діяльності. *Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф., 21 лист. 2018 р. Харків : ХНУВС, 2018. С. 211–213.

Надійшла до редакції 20.11.2019.

References

1. Meshkov, O. O. (2019) **Problemy nauchnoho obespechennya provedennya ynzhenerno-tekhnycheskoy ékspertyzy vo vremya rassledovannya neshchastnykh sluchaev, svyazannykh s élektrotravmyrovanyem.** [Problems of scientific support of engineering and technical examination during the investigation of accidents related to electrocution]. LEGEA ȘI VIAȚA. № 2/2. S. 89–94. [in Russ.]
2. Simakova-Yefremyan, E. B. (2016) **Teoretyko-pravovi ta metodolohichni zasady kompleksnykh sudovo-ekspertnykh doslidzhen'** [Theoretical and methodological foundations of complex forensic research] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09. Kharkiv, 2016. 516 s. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Simakova/d_Simakova.pdf (data zvernennya: 25.02.2019). [in Ukr.]
3. Myeshkov, O. O. (2018) Deyaki osoblyvosti pryznachennya sudovoyi inzhenerno-tekhnichnoyi ekspertyzy pid chas dosudovoho rozsliduvannya neshchastnykh vypadkiv, pov'yazanykh z elektrotravmatyzmom. [Some features of the appointment of forensic engineering expertise in the pre-trial investigation of accidents related to electro-traumatism]. Aktual'ni problemy kryminal'no-pravovoho, kryminal'no-protseusual'noho ta kryminalistychnoho zabezpechennya bezpeky Ukrainy : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 30 lyst. 2018 r. Dnipro : Vyd. Bila K. O., 2018. S. 123–125. [in Ukr.]
4. Zhydets'kyi V. TS. Osnovy okhorony pratsi [Fundamentals of labor protection] : pidruchnyk. 4-te vyd., pererob. i dop. URL: <https://pidruchniki.com/1658100538320/bzhd/elektrobezpeka> (data zvernennya: 01.03.2019). [in Ukr.]
5. Yevdokimenko S. (2009) V. Stanovlennya nauky pro sudovu ekspertyzu [Formation of the science of forensic expertise] : istorychnyy aspekt. Forum prava. № 2. S. 145–149. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09ecveia.pdf> (data zvernennya: 01.03.2019). [in Ukr.]
6. Pro sudovu ekspertyzu : Zakon Ukrainy vid 25 lyutoho 1994 № 4038-KHII stanom na 1 sichnya 2019 r. [On Forensic Examination: Law of Ukraine of February 25, 1994 No. 4038-XII as of January 1, 2019]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (data zvernennya: 04.03.2019). [in Ukr.]
7. Osnovy sudovoyi ekspertyzy : navch. posib. dlya fakhivtsiv, yaki mayut' namir otrymaty abo pidtverdyty kvalifikatsiyu sudovoho eksperta [Fundamentals of forensic examination: teaching. tool. for specialists who intend to obtain or confirm the qualification of forensic expert] / avt.-uklad.: L. M. Holovchenko, A. I. Lozovyy, E. B. Simakova-Yefremyan ta in. Kharkiv : Pravo, 2016. 928 s. URL: <http://cul.com.ua/preview/ose.pdf> (data zvernennya: 05.03.2019). [in Ukr.]
8. Kochura, O. O. (2017) Vyznachennya ponyattya «spetsial'ni znannya» ta yikh vykorystannya u kryminal'nomu provadzhenni. [Definition of the concept of “special knowledge” and their use in criminal proceedings]. Suchasni tendentsiyi rozvytku kryminalistyky ta kryminal'noho protseusu : tezy dop. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. do 100-richchya vid dnya narodzhennya prof. M. V. Saltevs'koho, 8 lyst. 2017 r. Kharkiv : KHNUVS, 2017. S. 284–286. [in Ukr.]
9. Instruktsiya pro pryznachennya ta provedennya sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen' : zatv. nakazom Ministerstva yustytisyi Ukrainy vid 08.10.1998 № 53/5 (u redaktsiyi nakazu Ministerstva yustytisyi Ukrainy vid 26.12.2012 № 1950/5): stanom na 22 lyutoho 2019 r. [Instruction on the appointment and conduct of forensic and expert investigations: approved. by the order of the Ministry of Justice of Ukraine dated 08.10.1998 No. 53/5 (as amended by the order of the Ministry of Justice of Ukraine dated 26.12.2012 No. 1950/5): as of February 22, 2019]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (data zvernennya: 05.03.2019). [in Ukr.]
10. Klyuyev O. M. (2018) Mizhnarodni standarty ta mizhnarodne spivrobitnytstvo u sferi sudovo-ekspertnoyi diyal'nosti v Ukraini. [International standards and international cooperation in the field of forensic expertise in Ukraine]. Aktual'ni pytannya sudovoyi ekspertyzy ta kryminalistyky : zb. materialiv nauk.-prakt. konf., prysvyach. 95-richchyu stvorennya KHNDI sud. ekspertyz im. zaslush. prof. Bokariusa, 10–11 zhovt. 2018 r. Kharkiv : Pravo. S. 5–7. [in Ukr.]
11. Sviders'kyi O. O. (2018) Napryamky naukovykh doslidzhen' shchodo formuvannya suchasnoyi systemy naukovooho zabezpechennya metodychnoyi bazy sudovoyi ekspertyzy. [Directions of scientific researches on formation of modern system of scientific support of methodical base of judicial examination]. Aktual'ni pytannya dosudovoho rozsliduvannya ta tendentsiyi rozvytku kryminalistychnoyi metodyky : tezy dop. Vseukr. nauk.-prakt. konf., 21 lyst. 2018 r. Kharkiv : KHNUVS, 2018. S. 211–213. [in Ukr.]
12. Shynkarenko, I. R., & Spitsyna H. O. (2018) Shchodo zaprovadzhennya yevropeys'kykh standartiv zabezpechennya prav i svobod lyudyny u sudovo-ekspertniy diyal'nosti. [Directions of scientific researches on formation of modern system of scientific support of methodical base of judicial examination]. Aktual'ni pytannya dosudovoho rozsliduvannya ta tendentsiyi rozvytku kryminalistychnoyi metodyky : tezy dop. Vseukr. nauk.-prakt. konf., 21 lyst. 2018 r. Kharkiv : KHNUVS, 2018. S. 211–213. [in Ukr.]

SUMMARY

Meshkov O. O. Theoretical and scientific principles of forensic engineering examination of electrical injury accidents. Ensuring the completeness, correctness and high quality of the expert's opinion on the results of the expertise of accidents related to electrical injury, in a variety of factual circumstances, in a huge range of electrical devices, with a significant amount of technical regulation of their application, is impossible without a clear definition and understanding of the fundamental basis of expert science, which certainly is the theoretical and scientific foundations of forensic examination, without highlighting existing problems in this.

The purpose of the article is to identify the existing theoretical and scientific foundations of a comprehensive forensic engineering and technical expertise during the investigation of accidents involving electrical injuries.

Outlines the general theoretical and scientific foundations for conducting forensic expertise. The state of the modern scientific development of the theoretical basis for expertise of accidents related to electrical injury is considered. The need for a thorough and detailed description of the theoretical basis for examining cases of electrical injury is conditioned by the complex nature of the special knowledge applied. In the field of electrical engineering, to establish the actual mechanism of the injury that has occurred, that is, how and under what circumstances a person has been exposed to a electric current. In the field of labor protection and safe life – to establish the cause of the accident and the causal effect of actions (inaction) of specific individuals with the fact of the event and its negative consequences.

The definition of the theoretical and scientific basis for the expertise of accidents involving electrical injury will help to create a general-purpose methods that will allow the use of scientifically based powerful tools to establish objective reality when conducting such expertise.

The problems of methodological support of a comprehensive expertise of accidents involving electrical injury are highlighted.

Keywords: forensic engineering and technical expertise, electrical engineering expertise, expertise in the field of labor protection and safe life, accidents connected with electro inju

УДК 342.98(477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-250-256

Горбонос В. В. ©

аспірантка

(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ НІМЕЧЧИНИ

У статті розглянуто правове регулювання статусу судово-експертних установ (Інститут судової експертизи та судово-експертні лабораторії), що входять до структури кримінальної поліції Німеччини. З'ясовано, що діяльність цих установ регламентують відомчі нормативно-праві акти, що дозволяє не тільки детально врегулювати всі її напрями, а й зменшує терміни розслідування злочинів і суттєво підвищує кількісні та якісні результати роботи органів поліції.

Ключові слова: судово-експертні установи, судово-експертні лабораторії, поліція, правове регулювання, адміністративно-правовий статус, Німеччина, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми. Удосконалення діяльності державних і недержавних інституцій в обов'язковому порядку передбачає не тільки аналіз правового й організаційного аспектів задля виявлення й усунення недоліків, а й вивчення зарубіжного досвіду, накопичення позитивних здобутків із метою перспективного їх упровадження. Особливої актуальності систематизація й аналіз досвіду зарубіжних країн набувають щодо тих сфер і напрямів діяльності, котрі перебувають у процесі реформування, як-от судово-експертна

© Горбонос В. В., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5791-3527>

k_ksmp@dduvs.in.ua

діяльність. Удосконалення її насамперед обумовлено необхідністю побудови збалансованої системи суб'єктів судово-експертної діяльності, яка зі свого боку буде сприятиме відправленню правосуддя. Справа в тому, що від судово-експертної діяльності, котру переважно здійснюють спеціальні установи, залежить об'єктивність розгляду справи та законність прийнятих рішень. Більше того, від діяльності національних судово-експертних установ залежить реалізація державою механізму притягнення до юридичної відповідальності, втілення її відновлювальної функції, утвердження правопорядку на території держави, а також забезпечення прав і свобод людини.

Свого часу Україна обрала європейський вектор розвитку, що обумовило потребу не тільки орієнтації на прогресивні європейські цінності, а й приведення функціонування державних інститутів, зокрема судово-експертних установ, і в цілому судово-експертної діяльності, до міжнародних норм і стандартів. Ураховуючи викладене, основну увагу вважаємо за необхідне зосередити на правовому статусі провідних європейських судово-експертних установ (на прикладі Німеччини) та його регулюванні, оскільки він визначає роль і місце судово-експертних установ у суспільно важливих сферах державного підпорядкування, як-от правосуддя чи сфера забезпечення прав, свобод та інтересів людини; становище у відносинах з іншими органами державної влади; напрями діяльності, зумовлені окремими елементами правового статусу (компетенцією).

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Незважаючи на актуальність, питання щодо вдосконалення функціонування судово-експертних установ, у тому числі на основі вивчення досвіду провідних країн Європи, у сучасних наукових роботах висвітлено поверхово. Тому наше дослідження ґрунтується переважно на нормативній та емпіричній базі, а також окремих положеннях роботи Є. Ю. Гончарової, С. О. Жуліна, О. В. Йогансон, В. О. Клевна, С. А. Кучука, О. В. Максимова, М. В. Перельман, Р. Айме, Л. А. Сергєєвої, О. А. Старченка, О. В. Тарасової, Н. М. Ергард, Е. Едвіна, статті С. О. Сороки і Ю. В. Шпака. Теоретичну основу склали здобутки фахівців із теорії держави та права (С. С. Алексєєв; Є. В. Білозьоров та ін.; О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко; М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; Г. О. Саміло; О. Ф. Скакун; Ю. С. Шемшученко) та вчених-адміністративістів (В. Б. Авер'янов; Ю. П. Битяк, В. М. Гарашук, О. В. Дьяченко та ін.; І. П. Голісніченко; О. І. Григораш; А. М. Куліш).

Метою статті є вивчення зарубіжного досвіду правового регулювання статусу судово-експертних установ (на прикладі Німеччини), що обумовлено необхідністю удосконалення їх діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж дослідити досвід правового регулювання статусу судово-експертних установ країн Європейського Союзу, необхідно окреслити зміст не менш важливих юридичних категорій – статус (правовий статус, адміністративно-правовий статус) і правове регулювання. У фаховій літературі можна знайти два найпоширеніших визначення поняття «правовий статус»: 1) «сукупність прав і обов'язків фізичних та юридичних осіб» [1, с. 44]; «правове становище громадян, державних і громадських органів, міжнародних організацій тощо» [2, с. 1387]. Відзначимо, що останнє з наведених визначень є дискусійним - у частині ототожнення правового статусу та правового становища. Наразі сформовано два усталених підходи щодо: ототожнення понять «правовий статус» і «правове становище», що обґрунтовано тим, що обидва вони визначають місце суб'єкта в конкретній системі [3, с. 587; 4, с. 50; 5, с. 26]; відмежування правового становища від статусу з огляду на те, що останнє поняття є частиною першого [6, с. 26; 7, с. 115]. Глибоко не занурюючись у дискусію щодо співвідношення цих понять, оскільки це, по-перше, не є предметом нашого дослідження, а по-друге, не вплине на отримані результати, акцентуємо увагу на їх тісному взаємозв'язку та взаємозалежності й перейдемо до з'ясування змісту поняття «правовий статус».

Під правовим статусом у загальній теорії права розуміють:

- 1) «систему законодавчо-встановлених та гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів та обов'язків суб'єкта суспільних відносин» [8, с. 366] (О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко);
- 2) «сукупність усіх прав, обов'язків і законних інтересів суб'єктів права» [9, с. 342] (М. В. Цвік, О. В. Петришин та ін.);
- 3) «сукупність прав і свобод, обов'язків та відповідальності, що встановлюють правовий

статус органу чи конкретної особи» [10, с. 217] (М. М. Рассолова, В. О. Лучіна, Б. С. Ебзєєва);

4) «закріплене правове положення фізичних та юридичних осіб у певній системі суспільних відносин» [11, с. 202] (Є. В. Білзьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.).

Як бачимо, зміст правового статусу як фізичної, так і юридичної особи складають такі елементи, як права, обов'язки та юридична відповідальність. Спільно з основними елементами до нього входять і інші: «правові норми та принципи, що встановлюють даний статус; правосуб'єктність; правові принципи і правові гарантії; законні інтереси; громадянство (або інший зв'язок чи відношення до держави)» [11, с. 202]. Разом із тим у загальній теорії права основну увагу звернено на правовий статус фізичної особи, її права й обов'язки, а також відмінності між статусами громадянина, іноземця та особи без громадянства [12, с. 55–77; 13, с. 313–327]. Натомість правовий статус юридичних осіб (установ, організацій, закладів), суб'єктів публічного адміністрування досліджує інша галузь права – адміністративна, у якій права та обов'язки разом з іншими елементами позначено поняттям «адміністративно-правовий статус». Так, у підручнику за ред. В. Б. Авер'янова наголошено, що адміністративно-правовий статус охоплює «комплекс конкретно визначених суб'єктивних прав і обов'язків, які закріплені за відповідним суб'єктом нормами адміністративного права» [14, с. 194]. І. П. Голісніченко розкриває його зміст через складові елементи – «комплекс прав та обов'язків особи, що закріплені нормами адміністративного права» [15, с. 198]. О. І. Григораш зазначає, що адміністративно-правовий статус – це «комплекс конкретно визначених установлених законом й іншими нормативно-правовими актами сукупність суб'єктивних прав і обов'язків особи, що гарантують її участь в управлінні державними справами й задоволення публічних та особистих інтересів через діяльність державної влади й органів місцевого самоврядування» [16, с. 67–68]. Таким чином, визначальними компонентами адміністративно-правового статусу, які обумовлюють його сутність, є права (повноваження), обов'язки, відповідальність суб'єкта з відповідним статусом. За аналогією до правового статусу, до елементів адміністративно-правового статусу належать: норми права, засади його діяльності, правосуб'єктність і гарантії діяльності. Таким чином, визначення адміністративно-правового статусу суб'єктів, зокрема тих, що здійснюють судово-експертну діяльність, має сприяти формуванню уявлення про їх організаційні аспекти функціонування, напрями діяльності та функції. Важливість і значущість категорії адміністративно-правового статусу потребує його чіткої нормативної регламентації та правового регулювання.

Професор С. С. Алексєєв зазначав, що правове регулювання – це «здійснюваний за допомогою права і всієї сукупності правових засобів юридичний вплив на суспільні відносини» [17, с. 5]. У дисертаційному дослідженні А. М. Куліша правове регулювання визначено як «здійснюваний в інтересах суспільства за допомогою норм права вплив на поведінку учасників суспільних відносин з метою встановлення й упорядкування останніх» [18, с. 62]. Підтримуючи останнє твердження, наголосимо, що найефективнішим правовим засобом регулювання того чи іншого об'єкта (правовідносин, сфери тощо) є норми права. А тому визначення правового статусу та його врегулювання відбувається шляхом закріплення правових норм, де особливу роль відіграють норми адміністративного права. Автори Ю. П. Битяк та ін. наголошують на межах, властивих адміністративно-правовому регулюванню, котрі «пов'язані з діяльністю органів виконавчої влади, охоплюють суспільні відносини управлінського характеру, що складаються в цій сфері державної діяльності щодо керівництва економікою, соціальною сферою й культурою, адміністративною діяльністю. В деяких випадках адміністративно-правове регулювання поширюється на внутрішньоорганізаційну діяльність інших державних органів і зовнішньоорганізаційні відносини органів виконавчої влади з громадянами, недержавними формуваннями (громадськими організаціями, партіями)» [19, с. 18]. Отже, під час вивчення зарубіжного досвіду правового регулювання статусу судово-експертних установ насамперед необхідно встановити організаційні аспекти їх діяльності, а також загальну компетенцію.

У Німеччині основними судово-експертними установами є спеціалізовані заклади переважно державної форми власності на кшталт Інституту судової експертизи (Das Kriminaltechnische Institut) [20]. Такі установи можуть бути створені як при університетах, так і діяти самостійно (наприклад, Institut für Forensische Untersuchungen und Abstammungsgutachten (IFUAG), який проводить судові експертизи та аналіз ДНК [21]). У той же час інститути, що провадять судово-експертну діяльність, входять до

Німецького товариства судової медицини (Deutsche Gesellschaft für Rechtsmedizin), яке, окрім національних інститутів, об'єднує й судово-експертні установи Австрії та Швейцарії. Усі вони поділені на три групи за територіальним принципом: 1) північ, до якої входять інститути Берліна, Дортмунда, Дрездена, Дюссельдорфа, Франкфурта, Гіссена, Геттінгена, Гамбурга, Кельна, Любека, Магдебурга, Шверина тощо; 2) південь об'єднує інститути таких міст, як Берн, Женева, Грац, Інсбрук, Єна, Лінц, Мюнхен, Зальцбург, Тюбінген, Ульм і Цюрих; 3) регіональне коло юридичних лікарів Верхнього Рейну включає інститути міст Базель, Франкфурт, Фрайбург, Гейдельберг, Хомбург, Майнц, Саарбрюккен і Страсбург.

Власне, Німецьке товариство судової медицини було засноване понад сто років тому з метою сприяння розвитку всіх напрямів юридичної медицини у навчальній, науково-дослідній сферах і судовій практиці шляхом: проведення наукових заходів (щорічних та регіональних зустрічей, практикумів, симпозіумів, заходів із підвищення кваліфікації тощо); видання фахового журналу «Rechtsmedizin»; участі в національних та міжнародних комітетах; тісної співпраці з іншими професійними спілками та товариствами, зокрема Професійною асоціацією німецьких лікарів-юристів (Berufsverband Deutscher Rechtsmediziner) [22]. Відповідно судово-експертну діяльність у таких закладах здійснюють професори, доценти та кваліфіковані лікарі, а контроль за їх діяльністю покладено на органи державної влади (їх посадових осіб). Наприклад, відповідно до законодавчого акта, що регламентує діяльність служби громадської охорони здоров'я, у межах території земель Бремена діяльність судово-експертних установ контролює сенатор із питань науки, охорони здоров'я та захисту прав споживачів [23]. Водночас іншим фахівцям, які не є членами державних профільних установ, здійснювати таку діяльність забороняється.

Розглянемо правові та організаційні аспекти діяльності подібних установ на прикладі зазначеного вище Інституту судової експертизи (Das Kriminaltechnische Institut), який діє при Федеральному відомстві кримінальної поліції Німеччини (Bundeskriminalamt). Він провадить діяльність за 22 спеціалізованими напрямками, серед яких: фізика, хімія, вогнепальна зброя, матеріалознавство, біологія, документознавство, медіа та інформаційні технології, графологія, лінгвістика, ідентифікація аудіозаписів.

Цей заклад виконує особливі функції з-поміж інших судово-експертних установ, тому що є одним із провідних у світі не тільки у сфері проведення спеціальних досліджень та експертиз, а й виступає: координатором, розробником, посередником у галузі профільних знань, необхідних для проведення різних експертиз; постачальником обладнання для лабораторій криміналістики у всьому світі; технічним консультантом; розробником нових методів і методик проведення досліджень. Він здійснює експертні дослідження для судово-експертних лабораторій федеральних земель Німеччини, департаментів Федерального відомства кримінальної поліції та Міністерства внутрішніх справ (Bundesministerium des Innern) Німеччини, органів прокуратури та судів. Разом із тим діяльність інституту не обмежується проведенням судово-експертних досліджень, на його базі також здійснюють базу та профільну підготовку експертів, суддів, прокурорів, адвокатів і поліцейських.

Успіх більшості розслідувань залежить від інформації, що міститься в експертних базах даних, актуальність яких систематично підтримує Інститут судової експертизи. Така інформація стосується не тільки відомостей про зброю, боеприпаси, а й включає характеристику різних еталонних зразків, які можуть бути корисними в розкритті кримінального злочину, наприклад, автомобільні фарби, наркотичні засоби, вибухові речовини. Інформацію, що міститься в базах даних, використовують не лише працівники інституту, а й співробітники суду та персонал судово-експертних установ усього світу [20].

Певні види експертної діяльності також здійснюють судово-експертні лабораторії, які входять до складу Управління кримінальної поліції (Landeskriminalamt), що діють на території 16 федеративних земель, а значить, підпорядковуються безпосередньо міністру внутрішніх справ Німеччини [24, с. 288]. Кожна з лабораторій може проводити ряд експертиз (наприклад, аналіз ДНК), а також є утримувачем баз даних кримінально значимої інформації, як-от відбитки пальців. Діяльність лабораторій щодо накопичення інформаційних баз регламентує Розділ 4 Закону «Про Федеральне управління кримінальної поліції та співробітництво уряду Федерації та федеративних земель у кримінальних справах»

[25]. Безпосередньо судово-експертні дослідження в лабораторіях проводять кваліфіковані поліцейські, яких на період їх здійснення звільняють від виконання інших обов'язків, пов'язаних з оперативно-розшуковою діяльністю та розслідуванням.

Оскільки судово-експертну діяльність здійснюють державні установи, то фінансують її за кошти державного бюджету, при цьому експерти можуть отримувати грошову винагороду згідно із Законом «Про винагороду експертів, перекладачів та компенсацію почесним суддям, свідкам і третім особам» [26]. Достатньо детально оплату послуг таких експертів дослідили автори наукової роботи, присвяченої процесуальним, організаційним і методичним аспектам судово-медичної експертизи в Німеччині. Зокрема, розтин трупів оплачують по-різному, це залежить від виду та стану об'єкта розтину. Звичайний розтин коштує 800 €, із додатковим препаруванням – 1050 € і розтин гнилісно зміненого трупа – 1400 €. Решту експертиз оплачують за кількістю затраченого часу. Година роботи експерта коштує 65 €, у разі підготовки експертиз середньої складності експертам платять за годину 75 €, а якщо особливо складні експертизи – 100 €. За цими ж розцінками оплачують роботу в залі суду. Судово-хімічні дослідження прокуратури оплачують за фактичним обсягом проведених досліджень. Наприклад, дослідження однієї проби на алкоголь коштує 51 €, дослідження за допомогою вискоєфективної рідинної хроматографії – 60 €, а дослідження проби методом газової хроматографії з мас-спектрометрією – 120 € [27, с. 32].

Висновки. На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що система судово-експертних установ Німеччини достатньо розвинена та прогресивна, а якість не тільки проведення досліджень, а й підготовки кадрів висока. На окрему увагу заслуговує функціонування криміналістичних лабораторій у складі кримінальної поліції Німеччини (на рівні кожної із федеративних земель). Звичайно, це дозволяє пришвидшити розслідування злочинів і суттєво підвищує кількісні та якісні показники роботи органів поліції, у той час коли в системі Національної поліції України взагалі та кримінальної поліції зокрема такі структурні підрозділи не передбачені.

Список використаних джерел

1. Шемшученко Ю. С. Великий енциклопедичний юридичний словник. К.: «Юридична думка». Т. 5. 2003. 992 с.
2. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
3. Большой юридический словарь / под общ. ред. А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских. Москва: Инфра-М, 2001. 704 с.
4. Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России: учебное пособие / под общ. ред. Н. А. Богдановой. Москва: Изд-во Моск. ун-та, Норма, Инфра-М, 1997. 304 с.
5. Лебедев А. Н. Статус субъекта Российской Федерации: основы концепции, конституционная модель, практика. Москва: Ин-т государства и права РАН, 1999. 197 с.
6. Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / под общ. ред. В. А. Патюлина. Москва: Наука, 1979. 229 с.
7. Кучинский В. А. Личность, свобода, право. Москва: Юрид. лит., 1978. 208 с.
8. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
9. Загальна теорія держави і права: підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко [та ін.]; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
10. Теория государства и права / М. М. Рассолова, В. О. Лучина, Б. С. Эбзеева. Москва: Юнити, 2001. 640 с.
11. Теорія держави та права: навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць [та ін.]; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
12. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.
13. Саміло Г. О. Теорія держави і права: навч. посіб. Запоріжжя: Просвіта, 2010. 348 с.
14. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Юридична думка. Т. 1. Загальна частина. 2004. 584 с.
15. Голісніченко І. П. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. К.: Юридична думка, 2004. 584 с.
16. Григораш О. І. Суб'єктивні права й обов'язки – елементи адміністративно-правового ста-

- тусу особи. Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство. 2005. Вип. 273. С. 67–71.
17. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. Москва: Юридическая литература, 1966. 187 с.
18. Куліш А. М. Організаційно-правове забезпечення статусу працівників податкової міліції України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2003. 177 с.
19. Адміністративне право України: підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гарашук, О. В. Дьяченко [та ін.]; за ред. Ю. П. Битяка. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 544 с.
20. Das Kriminaltechnische Institut. URL: https://www.bka.de/DE/UnsereAufgaben/Ermittlungsunterstuetzung/Kriminaltechnik/kriminaltechnik_node.html.
21. Institut für Forensische Untersuchungen und Abstammungsgutachten (IFUAG). URL: <https://www.ifuag.de/de/institut/kontakt>.
22. Deutsche Gesellschaft für Rechtsmedizin. URL: <https://www.dgrm.de/startseite/>.
23. Gesetz über den öffentlichen Gesundheitsdienst des Landes Nordrhein-Westfalen Vom 25. November 1997. URL: https://recht.nrw.de/lmi/owa/br_text_anzeigen?v_id=10000000000000000042.
24. Сорока С. О., Шпак Ю. В. Європейський досвід організації судово-експертної діяльності. Порівняльно-аналітичне право. 2018. № 3. С. 288–290.
25. Gesetz über das Bundeskriminalamt und die Zusammenarbeit des Bundes und der Länder in kriminalpolizeilichen Angelegenheiten vom 01.06.2017. URL: https://www.bka.de/DE/DasBKA/GesetzlicherAuftrag/gesetzlicherauftrag_node.html.
26. Gesetz über die Vergütung von Sachverständigen, Dolmetscherinnen, Dolmetschern, Übersetzerinnen und Übersetzern sowie die Entschädigung von ehrenamtlichen Richterinnen, ehrenamtlichen Richtern, Zeuginnen, Zeugen und Dritten vom 05.05.2004. URL: www.gesetze-im-internet.de/jveg/.
27. Судебно-медичинська експертиза в Німеччині: процесуальні, організаційні та методичні аспекти / Е. Ю. Гончарова, С. А. Жулин, Е. В. Йогансон, В. А. Клевно, С. А. Кучук, А. В. Максимов, М. В. Перельман, Р. Айме, Л. А. Сергеева, А. А. Старченко, О. В. Тарасова, Н. Н. Эргард, Э. Эдвин. Судебная медицина. 2015. № 2. Т. 1. С. 31–33.

Надійшла до редакції 26.11.2019

References

1. Shemshuchenko, YU. S. (2003) Velikiy yentsiklopedichniy yuridichniy slovník. [Great encyclopedic legal dictionary]. K.: «Yuridichna dumka». T. 5. 992 s. [in Ukr.].
2. Busel, V. T. (2005) Velikiy tлумachniy slovník suchasnoï ukráíns'koï movi. [The Great Tlumachny Dictionary of Today's Ukrainian Ukrainian Movies]. Kіiv; Írpín': Perun, 2005. 1728 s. [in Ukr.].
3. Bol'shoy yuridicheskiy slovar' [Large legal dictionary] / pod obshch. red. A. YA. Sukhareva, V. Ye. Krutskikh. Moskva: Infra-M, 2001. 704 s.
4. Voyevodin, L. D. (1997) Yuridicheskiy status lichnosti v Rossii [Legal status of an individual in Russia] : uchebnoye posobiye / pod obshch. red. N. A. Bogdanovoy. Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta, Norma, Infra-M. 304 c. [in Russ.].
5. Lebedev, A. N. (1999) Status sub'yekta Rossiyskoy Federatsii: osnovy kontseptsii, konstitutsionnaya model', praktika. [Status of the subject of the Russian Federation: the foundations of the concept, constitutional model, practice]. Moskva: In-t gosudarstva i prava RAN. 197 s. [in Russ.].
6. Vitruk, N. V. (1979) Osnovy teorii pravovogo polozheniya lichnosti v sotsialisticheskom obshchestve [Fundamentals of the theory of the legal status of a person in a socialist society] / pod obshch. red. V. A. Patyulina. Moskva: Nauka. 229 c. [in Russ.].
7. Kuchinskiy, V. A. (1978) Lichnost', svoboda, pravo. [Personality, freedom, law]. Moskva: Yurid. lit.. 208 c. [in Russ.].
8. Zaychuk, O. V., & Oníshchenko, N. M. (2006) Teoríya derzhavi í prava. [Theory of power and law]. Kіiv: Yurínkom Ínter. 688 s. [in Ukr.].
9. Zagal'na teoríya derzhavi í prava [The theory of power and law is ignored] : pídruchnik / M. V. Tsvík, O. V. Petrishin, L. V. Avramenko [ta ín.]; za red. M. V. Tsvíka, O. V. Petrishina. Kharkív: Pravo, 2009. 584 s. [in Ukr.].
10. Teoriya gosudarstva i prava [Theory of state and law] / M. M. Rassolova, V. O. Luchina, B. S. Ebzeyeva. Moskva: Yuniti, 2001. 640 s. [in Russ.].
11. Teoríya derzhavi ta prava: navch. posíb. [Theory of Power and Law] / Ê. V. Bíloch'orov, V. P. Vlasenko, O. B. Gorova, A. M. Zaval'niy, N. V. Zayats' [ta ín.]; za zag. red. S. D. Gusarêva, O. D. Tikhomirova. Kіiv: NAVS, Osvíta Ukraíni, 2017. 320 s. [in Ukr.].

12. Skakun, O. F. (2010) *Teoriya prava i derzhavi* [Theory of law and power] : pidruchnik. Kiyv: Alerta; KNT; TSUL. 520 s.
13. Samilo, G. O. (2010) *Teoriya derzhavi i prava: navch.* [Theory powers and rights]. posib. Zaporizhzhya: Prosvita. 348 s.
14. *Administrativne pravo Ukraini.* [Administrative law of Ukraine]. Akademichnyi kurs: pidruchnik: u 2 t. / za zag. red. V. B. Aver'yanova. Kiyv: Yuridichna dumka. T. 1. Zagal'na chastina. 2004. 584 s. [in Ukr.].
15. Golisnichenko, I. P. (2004) *Administrativne pravo Ukraini.* [Administrative law of Ukraine]. Akademichnyi kurs: pidruchnik. K.: Yuridichna dumka. 584 s. [in Ukr.].
16. Grigorash, O. I. (2005) *Sub'ektivni prava y obov'yazki – yelementi administrativno-pravovogo statusu osobi.* [Sub e active rights and obligations '- elements of administrative legal status of an individual]. *Naukoviy visnik Chernivets'kogo univrsitetu. Pravoznavstvo.* 2005. Vip. 273. S. 67–71.
17. Alekseyev S. S. (1966) *Mekhanizm pravovogo regulirovaniya v sotsialisticheskome gosudarstve.* [The mechanism of legal regulation in a socialist state]. Moskva: Yuridicheskaya literatura. 187 s. [in Russ.].
18. Kulish, A. M. (2003) *Organizatsiyno-pravove zabezpechennya statusu pratsivnikiv podatkovoi mlitsii Ukraini* [Organizational and legal protection of the status of the national law of Ukraine] : dis. ... kand. yurid. nauk: 12.00.07. Kharkiv. 177 s. [in Ukr.].
19. *Administrativne pravo Ukraini* [Administrative law of Ukraine] : pidruchnik / YU. P. Bityak, V. M. Garashchuk, O. V. D'yachenko [ta in.]; za red. YU. P. Bityaka. Kiyv: Yurinkom Inter, 2007. 544 s. [in Ukr.].
20. Das Kriminaltechnische Institut. URL: https://www.bka.de/DE/UnsereAufgaben/Ermittlungsunterstuetzung/Kriminaltechnik/kriminaltechnik_node.html.
21. Institut für Forensische Untersuchungen und Abstammungsgutachten (IFUAG). URL: <https://www.ifuag.de/de/institut/kontakt>.
22. Deutsche Gesellschaft für Rechtsmedizin. URL: <https://www.dgrm.de/startseite/>.
23. Gesetz über den öffentlichen Gesundheitsdienst des Landes Nordrhein-Westfalen Vom 25. November 1997. URL: https://recht.nrw.de/lmi/owa/br_text_anzeigen?v_id=10000000000000000042.
24. Soroka, S. O., & Shpak Y. U. (2018) *V. Evropeys'kiy dosvid organizatsii sudovo-yekspertnoi diyal'nosti.* [European Shipping Organizations of Ship-Expert Diyalnost]. *Porivnyal'no-analitichne pravo.* № 3. S. 288–290. [in Ukr.].
25. Gesetz über das Bundeskriminalamt und die Zusammenarbeit des Bundes und der Länder in kriminalpolizeilichen Angelegenheiten vom 01.06.2017. URL: https://www.bka.de/DE/DasBKA/GesetzlicherAuftrag/gesetzlicherauftrag_node.html.
26. Gesetz über die Vergütung von Sachverständigen, Dolmetscherinnen, Dolmetschern, Übersetzerinnen und Übersetzern sowie die Entschädigung von ehrenamtlichen Richterinnen, ehrenamtlichen Richtern, Zeuginnen, Zeugen und Dritten vom 05.05.2004. URL: www.gesetze-im-internet.de/jvegg/.
27. *Cudebno-meditsinskaya ekspertiza v Germanii: protsessual'nyye, organizatsionnyye i metodicheskiye aspekty* / Ye. YU. Goncharova, S. A. Zhulin, Ye. V. Ioganson, V. A. Klevno, S. A. Kuchuk, A. V. Maksimov, M. V. Perel'man, R. Ayme, L. A. Sergeyeva, A. A. Starchenko, O. V. Tarasova, N. N. Ergard, E. Edvin. *Sudebnaya meditsina.* 2015. № 2. T. 1. S. 31–33. [in Russ.].

SUMMARY

Gorbonos V. V. Legal regulation of the status of the status of judicial and expert institutions in Germany. The implementation of the mechanism of bringing the perpetrators to justice, the realization of its restorative function, the establishment of law and order on the territory of the state, as well as the protection of human rights and freedoms depend on the activities of national judicial and expert institutions. Ukraine has chosen the European vector of its development, which necessitated not only the orientation towards progressive European values, but also the bringing of functioning of government institutions, in particular forensic institutions, and in general forensic activities to international norms and standards.

Despite its relevance, the issue of improving the functioning of judicial and expert institutions, including on the basis of the experience of the leading European countries, is covered superficially in today scientific works. Therefore, this study is based mainly on the normative and empirical basis, as well as individual provisions of the works of domestic and foreign scholars.

The article discusses the legal regulation of the status of forensic institutions included in the structure of the German criminal police (Forensic Institute and forensic laboratories), which is carried

out mainly at the level of departmental legal acts, which in turn allows not only to regulate in detail all areas their activities, and also reduces the time of investigation of crimes and significantly increases the quantitative and qualitative results of the police work.

The author has concluded that the system of forensic institutions in Germany is sufficiently developed and progressive, and the quality of not only research but also training is high, while in the system of the National Police of Ukraine and criminal police in particular, such structural units, unfortunately, are not provided.

Keywords: forensic institutions, forensic laboratories, police, legal regulation, administrative status, Germany, foreign experience.

УДК 343.985.4

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-257-263

Ліśняк А. І.[©]

аспірант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ МАСОВИХ ЗАВОРУШЕНЬ

Висвітлено деякі аспекти розслідування масових заворушень. Розглянуто організаційно-тактичні особливості проведення огляду під час розслідування масових заворушень для більш швидкого розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень.

Визначено, що механізм учинення більшості кримінальних правопорушень має у своєму складі такий елемент, як сліди злочинної діяльності. З огляду на це, працівники правоохоронних органів здійснюють ряд заходів та дій для збирання слідів вчинення суспільно-небезпечних діянь. На початковому етапі розслідування важливе значення для отримання доказової інформації мають різні види оглядів. Загалом, огляд є первинною і невідкладною СРД. Це пояснюється необхідністю отримання інформації про обставини події у первинному, незміненому стані, бо будь-яке зволікання спричиняє втрату речових доказів та зміну слідової картини. При розслідуванні масових заворушень кількість доказової інформації, що може бути вилучена під час ефективного проведення оглядів різних категорій, досить значна. Тому особливості їх здійснення є обов'язковою умовою дослідження методики розслідування визначених кримінальних правопорушень.

Крім того, наголошено, що до складу СРД по цій категорії справ бажано залучати: працівників патрульної поліції – для забезпечення охорони місця події; експертів НДЕКЦ – для вилучення слідів біологічного походження, що могли залишитись на місці події внаслідок боротьби; працівників оперативних підрозділів – для затримання злочинців за «гарячими» слідами. Серед методів огляду може бути як концентричний (від периферії до центра), так і ексцентричний метод: від центра до периферії, коли центром є місце пожежі, погрому, труп або вирва від вибуху.

Ключові слова: масові заворушення, організація, тактика, слідчі (розшукові) дії, огляд.

Постановка проблеми. Механізм учинення більшості кримінальних правопорушень має у своєму складі такий елемент, як сліди злочинної діяльності. З огляду на це, працівники правоохоронних органів здійснюють ряд заходів та дій для збирання слідів учинення суспільно-небезпечних діянь. На початковому етапі розслідування важливе значення для отримання доказової інформації мають різні види оглядів. Загалом, огляд є первинною і невідкладною СРД. Це пояснюється необхідністю отримання інформації про обставини події у первинному, незміненому стані, бо будь-яке зволікання спричиняє втрату

© Ліśняк А. І., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5791-3527>

k_ksmp@dduvs.in.ua

речових доказів та зміну слідової картини. При розслідуванні масових заворушень кількість доказової інформації, що може бути вилучена під час ефективного проведення оглядів різних категорій, досить значна. Тому особливості їх здійснення є обов'язковою умовою дослідження методики розслідування визначених кримінальних правопорушень.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженню концептуальних засад розслідування злочинів присвятили свої праці такі науковці, як В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, Л. Д. Гаухман, В. А. Журавель, І. Ш. Жорданія, А. В. Іщенко, В. К. Лисиченко, І. М. Лузгін, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'яничков, О. В. Лускатов, М. А. Погорецький, М. В. Салтєвський, Р. Л. Степанюк, К. О. Чаплинський, Ю. М. Черноус, П. В. Шалдирван, В. Ю. Шепітько, М. Г. Шурухнов, М. П. Яблоков та ін. Проте організаційно-тактичні особливості проведення огляду під час розслідування масових заворушень не були досліджені у повному обсязі з урахуванням чинного КПК України та сучасних потреб правоохоронної практики.

Метою статті є дослідження організаційно-тактичних особливостей проведення огляду під час розслідування масових заворушень.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що К. О. Чаплинський на базі вивчення 1270 кримінальних справ підвів підсумок, що під час розслідування злочинів проти особи слідчі огляди було проведено у 100 % випадків [1, с. 22]. Інші науковці зазначають, що у справах у зв'язку з неможливістю своєчасного виїзду СОГ для огляду з поважних причин (масові заворушення ще продовжуються або відсутня достатня кількість слідчих, оперативних працівників та спеціалістів для включення до складу кількох груп) це негативно відображається на результатах його проведення. Інколи це призводило до крадіжок майна з приміщень будівель, які були об'єктом нападу натовпу, та до інших негативних наслідків [2, с. 49].

З приводу визначення поняття огляду, то, наприклад, О. М. Василєв вказує, що це слідча дія, що полягає в безпосередньому сприйнятті, дослідженні і фіксації слідчим чи дізнавачем обстановки місця події, а також у виявленні, фіксації, вилученні слідів і речових доказів для встановлення в можливих межах характеру й обставин події і винних осіб [3, с. 253]. У свою чергу, інша група науковців, формулюють його як процес безпосереднього виявлення, сприйняття і дослідження слідчим об'єктів, що мають значення для справи, їхніх ознак, властивостей, стану та взаємного розташування [4, с. 156].

Прийняття чинного КПК України дало відповідні зміни до об'єктів, що можуть оглядатися. Так, відповідно до ст. 237 КПК України визначено наступні види огляду: огляд місцевості, помешкання, предметів і документів [5]. Тобто в законі прописаний відповідний їх перелік. Хоча більшість вчених криміналістів завжди визначали дещо ширший перелік об'єктів огляду:

- місце події (місцевість або приміщення);
- місцевість або приміщення, що не є місцем події;
- живі особи;
- предмети (знаряддя і сліди злочину чи злочинця);
- труп;
- документи;
- тварини або їхні трупи [6, с. 156]

З огляду на означену класифікацію й розглянемо окремі з них. Огляд місця події М.П.Хилобок визначає як невідкладну слідчу дію, що полягає в безпосередньому сприйнятті слідчим місця події з метою вивчення, фіксації, вилучення й дослідження слідів злочину та інших речових доказів, висунення й перевірки версій про подію злочину, його механізм, учасників, а також для вирішення питань, що можуть мати значення для справи [7, с. 251]. Загалом, огляд місця події при розслідуванні масових заворушень із значною кількістю учасників має певні особливості. Як правило, учасники заворушень об'єднані у натовпі спільною метою. Але під час скоєння суспільно небезпечних дій у процесі масових заворушень неможливо всьому натовпу брати активну участь у погромі одного об'єкта. Авангард натовпу починає погром чергового об'єкта, але більшість з натовпу не може брати участь у ньому у зв'язку з високою скупченістю їх учасників. Тому в погромах конкретних об'єктів беруть участь окремі, найбільш активні групи осіб з натовпу (хоча такі групи можуть бути досить великими за кількістю). Тому для слідства дуже важливо отримати повну (якщо це

можливо) інформацію стосовно маршрутів руху наговпу і погромів по шляху його слідування, груп з окремими цілями, іншими маршрутами й об'єктами нападів. Інколи для огляду значних територій (майдани, вулиці, великі ділянки місцевості) після вчинення масштабних заворушень треба використовувати гелікоптер. Складання протоколу огляду у такому разі важливо у першу чергу для отримання інформації, яка надає загальне уявлення про наслідки заворушень у населеному пункті або регіоні. При цьому виправдано використання відео- та фотозйомки. А результатом такого огляду може бути отримання повної схеми місць подій, які вже потребують детального огляду (залишені автомашини, трупи, місця пожеж і т. ін.). Застосування відеозапису дозволить оперативно вже після закінчення обліту з оглядом місць погромів продемонструвати відеозапис іншим учасникам наступних оглядів. Це надасть їм необхідне уявлення про місця погромів, які вони будуть оглядати [8, с. 34].

Важливе значення під час проведення огляду місця події має вирішення його завдань. Серед них окремі науковці визначають наступні:

- встановлення часу вчинення передбачуваного злочину, часу, протягом якого злочинець знаходився на місці події;
- визначення місця вчинення злочину;
- встановлення потерпілого, даних, що характеризують його особу;
- встановлення осіб, які вчинили хуліганство;
- визначення мотивів і цілей злочину;
- встановлення способу і знарядь вчинення хуліганства;
- встановлення предметів, що зникли (які віднесли злочинці);
- виявлення шляху підходу й відходу злочинців з місця події;
- виявлення шляхів підходу потерпілого;
- встановлення можливих слідів, що могли залишитися на злочинцях [9, с. 165].

Відповідно до визначених завдань виконуються певні підготовчі заходи. Серед них В.В.Степанов окреслює такі:

- встановлення меж місця події, у процесі якого виявляється характер вчинених дій;
- з врахуванням характеру місцевості та інших факторів, визначається порядок просторового охоплення місця події і пересування учасників огляду;
- вирішується питання про організацію роботи учасників огляду, розподілу їх обов'язків;
- проведення заходів, спрямованих на збереження слідів на місці події;
- вирішення питання про застосування технічних засобів, які доцільно використовувати на місці події [10, с. 90-91].

Слід зазначити, що вся адміністративна територія, де проходили масові заворушення, номінально є місцем події, що фактично складається з десятків, сотень або тисяч локальних місць події, які стосуються конкретних епізодів вчинених кримінальних правопорушень. Для огляду кожного локального місця події утворюється слідчо-оперативна група, до складу якої повинен входити слідчий, який є керівником групи, працівник криміналістичного підрозділу, який виконує функції спеціаліста, працівник оперативних підрозділів. Також до огляду місця події може залучатися дільничний офіцер поліції, що обслуговує територію, яка є місцем огляду, та працівники інших підрозділів, виходячи із обстановки місця події та наявності відповідної кількості спеціалістів (судові медики, кіно-, фотодокументалісти, працівники пожежної, вибухотехнічної, кінологічної та інших служб поліції та інших державних органів). Склад слідчо-оперативної групи та взаємодія її членів регламентовані відомчими наказами МВС України.

На наше переконання, до складу СОГ у даній категорії справ бажано залучати:

- працівників патрульної поліції – для забезпечення охорони місця події;
- експертів НДЕКЦ – для вилучення слідів біологічного походження, що могли залишитись на місці події внаслідок боротьби;
- працівників оперативних підрозділів – для затримання злочинців за «гарячими» слідами.

Сліди, що можуть бути залишені на місці події, а також місця їх дислокації, були висвітлені нами у відповідній частині дослідження. Це може допомогти працівникам правоохоронних органів у визначенні пріоритетів щодо черговості проведення їх пошуків. Як зазначає з цього приводу М. В. Салтєвський, правоохоронці мають надавати перевагу у проведенні огляду за тими місцями, де відображення злочинця мають найбільшу вірогідність псування чи знищення. Надалі вилучатимуться сліди там, де можливість їх псування чи знищення є меншою. Наведене

забезпечує принцип невідкладності, котрий полягає у проведенні дій, спрямованих на збирання доказової інформації і нейтралізацію фактів, що впливають на її втрату [11, с. 271].

З цього приводу, доречною є позиція М. М. Єфімова, який акцентує увагу на тому, що отримана інформація дозволить слідству спланувати подальші дії: визначитися з кількістю об'єктів для огляду, кількістю слідчих, оперативних працівників, експертів і спеціалістів, використання необхідної техніки, пошукових приладів та ін. [12, с. 45]

Окремі виявлені на місці події та вилучені в ході його огляду об'єкти можуть бути описані слідчим у протоколі неналежним чином. Так, наприклад, бажано зазначити ідентифікаційні ознаки виявлених та вилучених мобільних телефонів (наприклад, IMEI кожного телефону), індивідуальні ознаки виявленого та вилученого ножа, пневматичного пістолета та набоїв до нього. Вищезазначене свідчить про складність огляду, що зумовлена його багатооб'єктністю. Разом з тим це не може бути причиною недбалого ставлення до фіксації ходу й результатів огляду як у протоколі – процесуальному документі, що може бути визнаний доказом у кримінальному провадженні, так і за допомогою технічних засобів фіксації [13, с. 188].

Важливими є дії патрульних поліції до прибуття СОГ на місце події. Серед них І. Мороз виділяє:

- надати допомогу потерпілому;
- забезпечити попередження можливих наслідків події;
- організувати силами ОВС або громадськості переслідування та затримання злочинця по «гарячих слідах»;

– вжити заходи щодо забезпечення недоторканності обстановки місця події [14, с. 275].

Прибувши на місце події, працівники правоохоронних органів, як зазначає Р. С. Белкін, повинні здійснити наступні заходи:

- перевірити зміни, які відбулися на місці події до його прибуття;
- переконатися, що заходи щодо охорони місця події, надання допомоги потерпілим, ліквідації наслідків вжито та скласти план огляду;
- визначитися з колом учасників огляду і провести інструктивну нараду;
- отримати оперативну інформацію для висунення слідчих та розшукових версій;
- встановити особу потерпілого (свідків) і при необхідності опитати їх, дати завдання оперативним працівникам щодо встановлення зазначених осіб;
- видалити з місця події сторонніх осіб, які не пов'язані з проведенням огляду;
- організувати переслідування і затримання злочинців за “гарячими” слідами;
- забезпечити збереження речових доказів та охорону обстановки місця події;
- оповістити територіальні органи про характер злочину та прикмети злочинців;
- організувати спостереження у місцях можливої появи хуліганів;
- використовувати (при необхідності) засоби масової інформації [15, с. 558].

В якості понятих інколи треба запрошувати відомих у населеному пункті поважних осіб, які користуються авторитетом серед населення і можуть виступити свого роду гарантом об'єктивності і неупередженості слідства (інколи треба враховувати ставлення більшості з населення до масових заворушень – коли йдеться, наприклад, про міжнаціональний або міжконфесійний конфлікти або коли «обличчя ворога» асоціюється у більшості населення із представниками органів місцевої влади і, відповідно, з останніми ототожнюються слідчі). Огляд місця події передбачає обрання методів, які визначають його послідовність. Зокрема, М. В. Салтєвський визначає (залежно від способів пересування під час огляду): ексцентричний спосіб – рух по спіралі від центра до периферії; концентричний – рух від периферії до центра; фронтальний – дослідження об'єктів, розташованих на одній лінії; секторний – вивчення території по секторах; вузловий – об'єкт поділяється на ділянки, вузли, квадрати [16, с. 236-237].

У свою чергу, П. В. Шалдирван вказує на те, що це може бути як концентричний (від периферії до центра), так і ексцентричний метод: від центра до периферії, коли центром є місце пожежі, погрому, труп або вирва від вибуху [17, с. 134].

Під час оглядової стадії повинен уявити характер події, а також встановити положення предметів і явищ шляхом визначення їх взаємозв'язку. Після чого визначає межі огляду, порядок руху учасників огляду та методи дослідження окремих елементів та обстановки в цілому. На робочому етапі слідчий повинен пам'ятати, що його діяльність повинна бути спрямована на вирішення таких завдань: 1) виявити ознаки, що свідчать про

вчинення саме цього правопорушення; 2) встановити спосіб вчинення кримінального правопорушення; 3) встановити конкретний предмет кримінального правопорушення, його кількість, а також його власника (розповсюджувача); 4) організувати пошук і фіксацію слідів, які можуть вказувати на особу правопорушника чи про спосіб вчинення кримінального правопорушення; 5) встановити осіб, які могли бачити як відбувалося кримінальне правопорушення; 6) якнайповніше вивчити та зафіксувати в протоколі і додатках до нього обстановку місця події [18, с. 139].

Огляд місця події у справах про застосування у процесі погромів вибухових пристроїв необхідно проводити за участю фахівця (співробітника експертної установи, що спеціалізується на дослідженні вибухових речовин і слідів вибуху, піротехніка або іншого фахівця в галузі вибухової справи, у тому числі – зі складу спеціальних груп зі знешкодження вибухових пристроїв відповідних підрозділів МВС). Це може дозволити вже на початковому етапі огляду місця події зробити ймовірний висновок про застосований вибуховий пристрій, допоможе встановити картину скоєного злочину, а також визначити межі і площі огляду. Сліди, що фіксуються на місці вибуху, умовно можна розділити на три групи: звичайні сліди перебування і дій на місці події; сліди вибуху; сліди, що характеризують спосіб виготовлення вибухових пристроїв і рівень професіоналізму виготовлювача [19, с. 12].

При огляді зброї, після фіксації її в місці виявлення, із вказівкою точної відстані від нерухомих орієнтирів, необхідної для масштабної прив'язки, спочатку вживаються заходи до виявлення відбитків пальців рук на зовнішніх частинах зброї, що здебільшого можуть бути на її гладких дерев'яних, пластикових і металевих поверхнях. При цьому треба враховувати, що зброя нерідко покривається тонким шаром мастила, що є істотною перешкодою для виявлення і фіксації відбитків звичайними прийомами. У таких випадках слідчий повинен вжити заходів до зберігання слідів, щоб експерт виявив та зафіксував їх у лабораторних умовах [20, с. 366].

Треба також враховувати, що на зброї можуть бути виявлені сліди рукавичок. Технічне виявлення таких слідів не є дуже складною операцією, проте на практиці може виникнути складність у розпізнанні цих слідів – у них немає такої ознаки оголеної руки, як папілярні візерунки. Одночасно вилучаються мікросліди, різного роду забруднення (пил, бруд, волосся, текстильні волокна-накладення). Найчастіше ці сліди можуть бути виявлені на деталях зброї із жорсткою поверхнею [21, с. 24].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що при розслідуванні масових заворушень кількість доказової інформації, що може бути вилучена під час ефективного проведення оглядів різних категорій, досить значна. Тому на початковому етапі розслідування важливе значення для отримання доказової інформації мають різні види оглядів. Загалом, огляд є первинною і невідкладною СРД. Це пояснюється необхідністю отримання інформації про обставини події у первинному, незміненому стані, бо будь-яке зволікання спричиняє втрату речових доказів та зміну слідової картини. До складу СОГ у даній категорії справ бажано залучати: працівників патрульної поліції – для забезпечення охорони місця події; експертів НДЕКЦ – для вилучення слідів біологічного походження, що могли залишитись на місці події внаслідок боротьби; працівників оперативних підрозділів – для затримання злочинців за «гарячими» слідами. Серед методів огляду може бути як концентричний (від периферії до центра), так і ексцентричний метод: від центра до периферії, коли центром є місце пожежі, погрому, труп або вирва від вибуху.

Список використаних джерел

1. Чаплинський К. О. Організаційно-тактичні основи проведення слідчого огляду. Криміналістичний вісник. 2011. № 1 (15). С. 22-29.
2. Шаталов А. С. Техничко-криміналістическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений, совершенных в условиях массовых беспорядков: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М. : ВЮЗШ МВД РФ, 1993. 176 с.
3. Криміналістика : учеб. ; под ред. А. Н. Васильева. М. : Изд-во МГУ, 1980. 253 с.
4. Криміналістика : навч. посібник / Р. І. Благута, Р. І. Сибірня, В. М. Бараняк та ін. ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. К. Атіка, 2012. 496 с.
5. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

6. Хилобок М. П. Следственный осмотр. Криминалистика: учебник ; под ред. Б. А. Викторова и Р. С. Белкина. М.: Юр. лит., 1976. 251 с.
7. Особенности расследования массовых беспорядков: метод. пособие / В. Н. Григорьев, Л. В. Капица, В. Н. Махов, Г. И. Пичкалева. М. : НИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1995. 100 с.
8. Осмотр места происшествия: Справочник следователя. Рук. авт. кол. А. А. Леви. – М. : Юрид. лит., 1979. – 165 с.
9. Степанов В. В. Современные проблемы осмотра места происшествия / В. В. Степанов / Сборник материалов Международной научно-практической конференции «Влияние идей И. Н. Якимова на развитие современной криминалистики», посвященной 130-летию со дня рождения И. Н. Якимова. – М., 2014. – 86–91 с.
10. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді): Підручник.-К.: Кондор, 2005.-588 с. – с.420
11. Єфімов М. М. Розслідування злочинів проти громадського порядку та моральності : навч. посібник. 2-е вид., доп. і перероб. / М. М. Єфімов. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. – 188 с.
12. Кузьменко О. П. Огляд місця події в ході розслідування масових заворушень: проблемні питання. Наука і правоохорона. 2014. № 3 (25). Ч. 2. С. 187-191.
13. Мороз І. Участь патрульних поліції в огляді місця події. Підприємство, господарство і право. 2017. № 2. С. 274-277.
14. Криминалистика : Учебник для вузов. Под ред. Р. С. Белкина. – М. : Изд. Группа НОРМА-ИНФРА М, 1999. – 990 с.
15. Салтєвський М. В. Тактичні основи організації і виробництва слідствених дій і отримання інформації від речей : Спеціалізований курс криміналістики: Учебник / Отв. ред. М.В.Салтєвський. – К.: НІІРІО КВШ МВД ССРСР, 1987. – С. 236-237.
16. Шалдирван П. В. Методика розслідування масових заворушень: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Академія адвокатури України. К., 2005. 210 с.
17. Качковський М. С. Особливості огляду місця події під час розслідування умисного введення в обіг на ринку України небезпечної продукції / М. С. Качковський / Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского Серия «Юридические науки». – Том 27 (66). – 2014. – № 2. – С. 136-142.
18. Бахин В. П., Михайлов М. А. Особенности расследования криминальных взрывов. Симферополь, 1999. – 56 с.
19. Єфімов М. М. Особливості проведення огляду місця події при розслідуванні масових заворушень. Актуальні проблеми правоохоронної діяльності та юридичної науки : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 19-20 верес. 2013 р.) . Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – С. 365-368.
20. Глотов О. М. Осмотр огнестрельного оружия следователем. Ленинград: Изд-во Ленингр. унив-та, 1984.

Надійшла до редакції 25.11.2019

References

1. Chaplyns'kyu, K. O. (2011) Orhanizatsiyno-taktychni osnovy provedennya slidchoho ohlyadu [Orhanizatsiyno-taktychni osnovy provedennya slidchoho ohlyadu] / K. O. Chaplyns'kyu // Kryminalistychnyy visnyk. - № 1 (15). – S. 22-29. [in Ukr.].
2. Shatalov, A. S. (1993) Tekhnyko-krymynalystycheskoe obespechenye raskrytyya y rassledovanyya prestuplenyy, sovershennykh v uslovyakh massovykh besporyadkov [Techno-criminalistic support for the disclosure and investigation of crimes committed in conditions of mass disorder] : dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Moskva: VYUZSH MVD RF, 1993. – 176 s. [in Russ.].
3. Krymynalystyka [Forensics] : Uchebnyk / Pod red. A. N. Vasylyeva. – M.: Yzd-vo MHU, 1980. – S. 253. [in Russ.].
4. Kryminalistyka [Forensic science] : [navch. posib.] / R. I. Blahuta, R. I. Sybirna, V. M. Baranyak ta in. ; za zah. red. YE. V. Pryakhina. – K. : Atika, 2012. – 496 s. [in Ukr.].
5. Kryminal'nyy protsesual'nyy Kodeks Ukrayiny vid 13 kvitnya 2012 roku № 4651-VI. [Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2012 No. 4651-VI]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. [in Ukr.].
6. Khylobok M. P. Sledstvennyy osmotr [Investigation] // Krymynalystyka: Uchebnyk / Pod red. B. A. Vyktorova y R. S. Belkina. – M.: Yuryd. lyt., 1976. – S. 251. [in Russ.].

7. Osobennosti rassledovaniya massovykh besporyadkov [Features of investigation of mass disorders] : metod. posobyе / V. N. Hryhor'ev, L. V. Kapytsa, V. N. Makhov, H. Y. Pychkaleva. Moskva: NYY problem ukrepleniya zakonnosti y pravoporyadka, 1995. 100 s. [in Russ.].
8. Osmotr mesta proysshestviya [Inspection of the scene] : Spravochnyk sledovatelya / Ruk. avt. kol. A. A. Levy. – M.: Yuryd. lyt., 1979. – S. 165. [in Russ.].
9. Stepanov, V. V. (2014) Sovremennye problemy osmotra mesta proysshestviya / V. V. Stepanov // Sbornyk materialov Mezhdunarodnoy nauchno-praktycheskoy konferentsyy «Vlyyanye ydey Y. N. Yakymova na razvitye sovremennoy kryminalistyky», posvyashchennoy 130-letyuu so dnya rozhdeniya Y. N. Yakymova. – M. – S. 86–91. [in Russ.].
10. Saltevs'kyu, M. V. (2005) Kryminalistyka (u suchasnomu vyhlyadi): Pidruchnyk.-K.: Kondor.-588 s. – s.420 [in Ukr.].
11. Yefimov, M. M. (2018) Rozsliduvannya zlochniv proty hromads'koho poriadku ta moral'nosti : navch. posibnyk. 2-e vyd., dop. i pererob. / M. M. Yefimov. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav., – 188 s. [in Ukr.].
12. Kuz'menko, O. P. (2014) Ohlyad mistysya podiyi v khodi rozsliduvannya masovykh zavorushen' [Review of the scene during the investigation of mass unrest] : problemni pytannya. Nauka i pravookhorona. № 3 (25). CH. 2. S. 187-191. [in Ukr.].
13. Moroz, I. (2017) Uchast' patrol'nykh politysiy v ohlyadi mistysya podiyi // Pidpryyemstvo, hospodarstvo i pravo. № 2. S. 274-277. [in Ukr.].
14. Kryminalistyka [Forensics] : Uchebnyk dlya vuzov. Pod red. R. S. Belkina. – M.: Yzd. Hrappa NORMA-YNFRA M, 1999. – 990 s. [in Russ.].
15. Saltevs'kyu, M. V. (1987) Taktycheskiye osnovy orhanyzatsyy y proyzvodstva sledstvennykh deystviy y polucheniye ynformatsyy ot veshchey [Tactical bases of the organization and production of investigative actions and obtaining information from things] : Spetsyalyzirovanny kurs kryminalistyky: Uchebnyk / Otv. red. M.V.Saltevs'kyu. – K.: NYRYO KVSH MVD SSSR. – S. 236-237. [in Russ.].
16. Shaldyrvan, P. V. (2005) Metodyka rozsliduvannya masovykh zavorushen' [Methods of investigation of mass riots] : dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Akademiya advokatury Ukrayiny. Kyiv. 210 s. [in Ukr.].
17. Kachkovs'kyu, M. S. Osoblyvosti ohlyadu mistysya podiyi pid chas rozsliduvannya umysnoho vvedeniya v obih na rynku Ukrayiny nebezpechnoyi produktsiyi [Features of the review of the scene during the investigation of deliberate commissioning of dangerous products on the market of Ukraine] / M. S. Kachkovs'kyu // Uchenye zapysky Tavrycheskoho natsyonal'noho unyversyteta ym. V. Y. Vernadskoho Seryya «Yurydicheskiye nauky». – Tom 27 (66). – 2014. – № 2. – S. 136-142. [in Ukr.].
18. Bakhyn, V. P., & Mykhaylov M. A. (1999) Osobennosti rassledovaniya kryminal'nykh vzryvov. [Features of investigation of criminal explosions]. Symferopol'. – 56 s. [in Ukr.].
19. Yefimov M. M. Osoblyvosti provedeniya ohlyadu mistysya podiyi pry rozsliduvanni masovykh zavorushen' // Aktual'ni problemy pravookhoronnoyi diyal'nosti ta yurydychnoyi nauky [Features of carrying out an inspection of a scene at investigation of mass disturbances. Actual problems of law enforcement and legal science] : mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Dnipropetrovs'k, 19-20 veres. 2013 r.) . Dnipropetrovs'k: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2013. – S. 365-368. 21. Hlotov O. M. Osmotr ohnestrel'nogo oruzhyia sledovatelem. Lenynhrad: Yzd-vo Lenynhr. unyv-ta, 1984. [in Ukr.].
20. Glotov, O. M. (1984) Osmotr ognestrel'nogo oruzhyia sledovatelem. [Inspection of firearms]. Leningrad: Izd-vo Leningr. univ-ta. [in Russ.].

SUMMARY

Lisniak A. I. Organizational and tactical peculiarities of examination in investigation of mass unrest. The scientific article is devoted to covering some aspects of the investigation of mass unrest. Organizational and tactical features of the review during the investigation of mass riots are examined in order to speed up the investigation of the investigated category of criminal offenses.

The author determines that the mechanism of committing most criminal offenses has such an element as traces of criminal activity. Against this background, law enforcement officials take a number of steps and actions to collect traces of committing socially dangerous acts. At the initial stage of the investigation, different types of reviews are essential for obtaining evidential information. In general, the review is a primary and immediate ISA. This is due to the need to obtain information about the circumstances of the event in its original, unaltered state, as any delay causes the loss of material evidence and a change in the picture. In investigating mass unrest, the amount of evidential information that can be seized during effective reviews of various categories is quite significant.

Therefore, the peculiarities of their implementation is a prerequisite for the investigation of the methods of investigation of certain criminal offenses. In addition, the author emphasizes that it is advisable to involve the following members of the FOG in this category of cases: patrol officers – to ensure the security of the scene; NDECC experts to remove traces of biological origin that may have remained on the scene as a result of the fight; employees of operational units – to detain criminals in hot pursuit. Examination methods can be either concentric (from the periphery to the center) or eccentric: from the center to the periphery when the center is a fire, pogrom, corpse or explosion

Keywords: riots, organization, tactics, investigative (search) actions, inspection.

УДК 343.985

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-264-270

Сенько А. В. ©

аспірант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРАДІЖОК БАГАЖУ ПАСАЖИРІВ, УЧИНЕНИХ В АЕРОПОРТУ

Висвітлено деякі аспекти розслідування крадіжок багажу громадян, учинених в аеропорту. Розглянуто особливості проведення допиту різних категорій осіб для більш швидкого розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень. Зазначено, що однією з найбільш поширених слідчих (розшукових) дій в кримінальних провадженнях найрізноманітніших категорій є допит, який актуальний і під час розслідування крадіжок багажу пасажирів в аеропортах.

За результатами анкетування працівників правоохоронних органів встановлено, що здебільшого допити потерпілих від крадіжок багажу в аеропорті визначаються як джерело, з якого найчастіше можна отримати інформацію для висування версій щодо особистості злочинця та подальших слідчих (розшукових) дій.

Серед найбільш поширених організаційно-підготовчих заходів до проведення допиту при розслідуванні крадіжок багажу пасажирів в аеропортах було визначено такі: вивчення матеріалів кримінального провадження; збирання вихідних даних, що стосуються предмета допиту; вивчення особи допитуваного; визначення технічного забезпечення допиту.

Ключові слова: крадіжки, організація, тактика, слідчі (розшукові) дії, допит.

Постановка проблеми. Розслідування будь-якого кримінального правопорушення вимагає від працівників підрозділів Національної поліції України якомога швидшого реагування та проведення найбільш доцільних процесуальних дій на відповідному етапі розслідування. Однією з найбільш поширених слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях найрізноманітніших категорій є допит. Не втрачає він актуальності і під час розслідування крадіжок багажу пасажирів в аеропортах. Одразу слід наголосити, що допит є досить складною процесуальною дією в розрізі її проведення та досягнення оптимальних результатів. Тому надання відповідних рекомендацій стосовно його підготовки та проведення безумовно необхідне для практичних підрозділів правоохоронних органів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженню концептуальних засад розслідування злочинів присвятили свої праці такі науковці, як Ю. П. Алєнін, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, Р. С. Белкін, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, О. Н. Колесніченко, В. В. Лисенко, В. К. Лисиченко, І. М. Лузгін, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, Ю. Ю. Орлов, М. А. Погорецький, М. В. Салтевський, Р. Л. Степанюк, Л. Д. Удалова, К. О. Чаплинський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та інші. Проте особливості проведення допитів під час розслідування краді-

© Сенько А. В., 2019
k_ksmp@dduvs.in.ua

жок багажу громадян, учинених в аеропорту, не були досліджені у повному обсязі з урахуванням чинного КПК України та сучасних потреб правоохоронної практики.

Метою цієї статті є дослідження організаційно-тактичних особливостей проведення допиту під час розслідування крадіжок багажу громадян, учинених в аеропорту.

Виклад основного матеріалу. Стосовно визначення поняття допиту слід зазначити, що деякі науковці визначають його як серію логічно поєднаних між собою запитань, що ставляться уповноваженою особою у певній послідовності: хронологічній, логічній, тактичній, зворотній, психологічній [12, с. 70]. У свою чергу, інші вчені-криміналісти наголошують на тому, що допит полягає в отриманні й фіксації у встановленій кримінально-процесуальній формі суб'єктом розслідування інформації шляхом безпосереднього комунікативного контакту, а предметом допиту є встановлена інформація як будь-які дані, що мають значення для встановлення істини [14, с. 151]. Тобто допит у наведених визначеннях характеризується у розрізі постановки запитань та певного комунікативного контакту.

Слід також наголосити на тому, що допит є найбільш поширеною та ефективною слідчою (розшуковою) дією. Як зазначають окремі науковці, за допомогою допиту збирається інформація про злочин і злочинну діяльність певних осіб. Допити є слідчими діями, на підготовку і проведення яких витрачається найбільше часу. З їх допомогою слідчий не тільки встановлює обставини, які необхідно довести, але й визначає напрямок пошуку нових доказів, а також перевіряє причетність до справи встановлених фактів і їх вірогідність [5, с. 63–64].

На нашу думку, найбільш влучним є визначення О. В. Дулова, який формулює допит як слідчу і судову дію, що полягає в отриманні та фіксації показань про обставини, що мають значення по справі, безпосередньо від допитуваної особи, якою є свідок, потерпілий, підозрюваний, і яка проводиться суворо відповідно до кримінально-процесуального закону [8, с. 306]. У цьому разі як розширюється визначення через згадування судового процесу, так і залишаються усі інші характерні елементи досліджуваної слідчої (розшукової) дії.

У результаті вивчення анкетування працівників правоохоронних органів нами встановлено, що допити потерпілих від крадіжок багажу в аеропорті визначаються як джерело, з якого найчастіше можна отримати інформацію для висунування версій щодо особистості злочинця та подальших слідчих (розшукових) дій у 56 % випадків. Окрім того, допит потерпілих характеризується в 71 % випадках як найбільш ефективна слідча (розшукова) дія на початковому етапі провадження.

Ми вважаємо за доцільне акцентувати на тому, що забезпечення оптимальних результатів проведення допиту починається з моменту організаційно-підготовчих заходів. Завдяки правильному їх визначенню та застосуванню допитувана особа в будь-якому разі надасть слідству певну кількість інформації.

Тому стає зрозумілим, що підготовка до проведення допиту є обов'язковою умовою для його ефективності. Водночас на практиці працівники правоохоронних органів здебільшого уникають визначених заходів та відмовляються від них. Серед причин цього опитані респонденти вказали такі:

- а) значна кількість проваджень у кожного працівника – 91 %;
- б) обмежені затрати часу на підготовчі заходи – 69 %;
- в) проведення допитів за схожістю із попередніми – 78 % та інше.

Водночас нам необхідно визначити заходи підготовчого етапу проведення допиту для майбутньої правоохоронної практики. Зокрема, серед них І. Ф. Пантелєєв визначає такі:

- збирання вихідних даних, що стосуються предмета допиту;
- визначення кола осіб, які підлягають допиту;
- вивчення особи допитуваного;
- встановлення способу виклику на допит і черговості його проведення;
- підготовка місця допиту;
- запрошення до участі у слідчій дії третіх осіб;
- визначення технічного забезпечення допиту;
- складання плану слідчої дії [1, с. 48].

А вже Ю. В. Гаврилін серед них виділяє такі:

- вивчення матеріалів кримінальної справи;
- збирання вихідних даних, що стосується предмета допиту;

- визначення кола осіб, які підлягають допиту;
- вивчення особи допитуваного;
- встановлення способу виклику на допит і черговості його проведення;
- запрошення до участі у слідчій дії третіх осіб;
- визначення технічного забезпечення допиту;
- підготовка спеціальних питань;
- підготовка місця допиту;
- складання плану слідчої дії [3, с. 39].

У свою чергу, А. В. Хірсін вважає за необхідне проводити такі дії на підготовчому етапі:

- ретельна підготовка до проведення слідчої (розшукової) дії;
- виявлення спроб протидіяти досудовому слідству і негайна їхня нейтралізація;
- недопущення інформаційних контактів між затриманими особами;
- проведення розвідувальної бесіди перед допитом;
- проведення негайних допитів на місці затримання злочинців;
- диференціація допитуваних залежно від наявної у слідчого доказової бази на кожного з учасників злочинної групи;
- використання конфліктів між учасниками організованої злочинної групи [17, с. 11].

А вже А. Ф. Волобуєв наголошує на наявності таких організаційно-підготовчих заходів досліджуваної процесуальної дії, як:

- ретельне, повне і всебічне вивчення матеріалів кримінального провадження;
- визначення черговості допиту (тобто кола осіб, які підлягають допиту та послідовності їх проведення);
- одержання інформації про допитувану особу;
- ознайомлення з деякими спеціальними питаннями;
- запрошення осіб, участь у допиті яких є обов'язковою;
- планування допиту;
- визначення часу і місця проведення допиту;
- підготовка робочого місця для проведення допиту [7, с. 295–297].

На нашу думку, найбільш тактично правильно сформульовані підготовчі дії правоохоронців так: 1. Негайно провести допит, звести до мінімуму проміжок часу з моменту виникнення необхідності у допиті до його проведення, інакше неповнолітній може піддатися тиску з боку заінтересованих осіб. 2. Правильно обрати спосіб виклику неповнолітнього на допит, щоб виключити небажаний розголос цього факту та вплив заінтересованих осіб. 3. Визначити коло учасників допиту. Вирішити, чи братимуть участь у допиті батьки неповнолітнього, педагоги чи інші особи, запросити у разі потреби захисника. 4. Отримати повні відомості про особу неповнолітнього злочинця, використовувати цю інформацію для встановлення психологічного контакту із допитуваним та визначити тактику допиту. 5. Створити обстановку, у якій неповнолітній міг би зосередитися на змісті допиту, прибрати предмети, що можуть відволікти його увагу, виключити присутність сторонніх осіб, телефонні розмови тощо. 6. Письмово сформулювати найбільш важливі питання так, щоб вони не мали навідний характер та були зрозумілі неповнолітньому. 7. Вести допит у спокійній і впевненій манері, уникати грубощів, але водночас присікати розв'язку поведінку допитуваного. 8. Допомогти підлітку у визначенні предмета вільної розповіді та всього допиту. У жодному разі не переривати вільну розповідь. 9. Уникати довготривалості допиту. Неповнолітні швидко втомлюються, й у такому стані можуть легко погодитися із певним твердженням слідчого. 10. З'ясувати, хто із дорослих розмовляв із неповнолітнім по суті справи. 11. Фіксувати відомості після завершення розповіді неповнолітнього, щоб перерви у показаннях не завадили відтворенню подій. 12. Використовувати науково-технічні засоби як додаткові засоби фіксації показань для більш повного відображення ходу й результатів допиту неповнолітнього [6, с. 114–115].

У ході вивчення анкетування працівників правоохоронних органів нами визначено найбільш поширені організаційно-підготовчі заходи до проведення допиту під час розслідування крадіжок багажу пасажирів в аеропортах. На думку респондентів, це:

- вивчення матеріалів кримінального провадження – 71 %;
- збирання вихідних даних, що стосуються предмета допиту – 69 %;

- вивчення особи допитуваного – 56 %;
- визначення технічного забезпечення допиту – 45 %.

Стосовно предмета допиту зазначимо, що його визначення для допиту будь-якого суб'єкта процесу становить сукупність обставин, які треба з'ясувати. «Предмет допиту за своїм обсягом, – про що наголошує Я. С. Мишков, – а іноді й за змістом може відрізнятися від предмета показань. Останній – є більш широким і включає обставини, що стосуються умов, що сприяють учиненню злочину, кола осіб, які брали участь у події, але залишилися поза увагою, мотивів злочину, службових відносин, що стимулювали вчинення злочину (погроза звільнення, незаконне зниження по службі тощо). У цьому зв'язку треба звернути увагу на те, що при допиті обвинуваченого варто дати йому можливість розповісти про ті чи інші обставини, не перериваючи перебігу допиту, тому що в його процесі можуть бути встановлені відомості, які мають суттєве значення для розслідування злочину» [11, с. 142].

Для успішного проведення допиту необхідно встановити психологічний контакт з допитуваною особою. Адже спілкування під час допиту, як доречно зазначає Л. Д. Удалова, ускладнюється тим, що допит є специфічною формою спілкування, у процесі якої громадяни, які перебувають у сфері досудового розслідування та судового розгляду справи, входять у безпосередній контакт з представниками слідчих та судових органів, які наділені владними повноваженнями» [16, с. 134].

Водночас прагнення потерпілого чи свідка надати слідчому правдиві й якомога більш повні показання ще не надає останньому підстав оцінювати показання як достовірні. Так, В. В. Романов говорить про те, що під час допиту потерпілих із числа осіб, проти яких були спрямовані злочинні дії під час вчинення масових заворушень, осіб, які випадково потрапили у поле дії натовпу, внаслідок чого отримали фізичну, моральну та матеріальну шкоду тощо особлива увага звертається на з'ясування особливостей сприйняття цими особами різних об'єктів навколишньої дійсності. Для того щоб об'єктивно оцінити достовірність показань такого потерпілого або свідка, необхідно з'ясувати умови, в яких він спостерігав (сприймав) події, про які дає показання. З'ясовується також вплив сторонніх факторів на його рецептори, взаємодія різних відчуттів, закономірностей сприйняття, вплив життєвого, професійного досвіду допитуваного на процеси сприйняття, пам'яті, можливість спотворення сприйманих явищ та інші фактори [13].

Після встановлення психологічного контакту, настає час для вільної розповіді, під час якої відповідна особа надає максимально повні показання з огляду на конкретний факт крадіжки багажу в аеропорті. Після цього починається постановка запитань. Ми погоджуємося з А. В. Куніциною, що під час допиту виконавців доцільно з'ясовувати такі обставини: 1) у вчиненні яких конкретно злочинів допитуваний брав особисту участь, у чому саме вона полягала; 2) хто був ініціатором злочину, хто його планував, чи були допущені відхилення від початкового плану; 3) які намічалися заходи для приховування злочину, як пропонувалося вести себе у разі невдачі або з інших причин; яка легенда при затриманні на місці злочину; 4) місця збуту викраденого майна, наявність конспіративних помешкань для того, щоб «заягти на дно»; 5) якою є частка майна або цінностей, отриманих у результаті вчиненого злочину; 6) чи має доступ і на яких підставах до «общака»; 7) відносини зі співучасниками; 8) як був втягнутий у злочинну діяльність групи, причини та інше [10, с. 162–163].

Крім застосування зазначених прийомів допиту, слід використовувати більш конкретні. Адже, як доречно зазначає В. К. Весельський, вибір тактичних прийомів, які б відповідали конкретній слідчій ситуації та вирішенню поставлених при цьому завдань, передбачає «видобування» з багатьох можливих такого прийому, який напевно буде найбільш результативним [1, с. 14]. Тобто під час розслідування крадіжок багажу в аеропорті може виникати низка завдань, що потребують вирішення. Ми поділяємо думку науковців, які серед них виокремлюють такі:

- коли допит набуває кооперативного характеру, керований вплив слідчого спрямований на підтримку і збереження психологічного контролю, надання свідку й іншим учасникам кримінального судочинства відповідної нормам закону допомоги в максимально повному викладі тих обставин, які йому відомі в справі;

- коли допит набуває конфліктного характеру із несуворим суперництвом, керований вплив слідчого спрямований на те, щоб, спираючись на цілі, які частково збігаються, розв'язати конфлікт шляхом переконання допитуваного дати правдиві показання;

– коли допит набуває конфліктного характеру із суворим суперництвом, керований вплив слідчого спрямований на спонування допитуваного ввійти в психологічний контакт усупереч своєму бажанню і дати правдиві показання [2, с. 13].

Загалом, ситуацію допиту чітко визначає К. О. Чаплинський, який акцентує на тому, що окрема слідча ситуація, яка виникає під час проведення слідчої дії, є важливим аспектом обрання відповідної поведінки уповноваженою особою. Безконфліктна ситуація характеризується повним або частковим поєднанням інтересів взаємодії слідчого і допитуваної особи, відсутністю протиріч у їх намірах і планах на цьому етапі розслідування [18, с. 241].

У цьому розрізі доречно навести думку науковців з приводу того, що суб'єктивні та об'єктивні чинники можуть впливати на правдивість і достовірність показань потерпілого. Серед них можна виділити стан алкогольного сп'яніння, швидкий перебіг події, скупчення там людей, родинні або товариські стосунки з підозрюваним, бажання помститися кривднику, прагнення завищити розмір заподіяної шкоди і т. ін. Тому під час допиту потерпілих необхідно враховувати їхній душевний стан, адже збудженим потерпілим потрібно надати можливість заспокоїтися. На першому допиті доцільно з'ясувати, кому вони встигли розповісти про подію до їхнього допиту, що допоможе перевірити інші свідчення [4, с. 129].

Стосовно груп тактичних прийомів ми підтримуємо позицію А. М. Кліма, який серед них виділив такі:

1) спонукають допитуваного до міркувань і давання свідчень (постановка запитань, які дозволяють уточнити, яка саме інформація відома допитуваному; постановка навідних запитань, уточнення емоційного стану допитуваного, обстановки, умов, за яких формувалися його свідчення, оживлення асоціативних зв'язків з метою відновлення у пам'яті сприйнятих ним факторів);

2) здійснюють психологічний тиск на допитуваного (наміри допитуваного відмовитися від протидії і введення слідства в оману, створення уяви про безнадійність таких спроб, використання сумнівів допитуваного у спроможності дотримуватися до кінця обраної ним негативної позиції, пред'явлення зненацька найбільш важливих доказів);

3) застосовують у безконфліктних ситуаціях (створення доброзичливої обстановки на допиті, що сприяє даванню повних та достовірних свідчень, оживлення асоціативних зв'язків та надання допомоги у згадуванні сприйнятих допитуваним фактів, постановка уточнюючих питань з метою не допустити у свідченнях прогалин та неточностей);

4) використовують у конфліктних ситуаціях (створення на допиті суворо робочої обстановки, яка була несприятливою для вираження неприязні до слідчого, а навпаки, викликала б повагу до нього, подолання негативної позиції, створення враження про повну поінформованість слідчого про обставини справи, переконання допитуваного у безкорисності конфліктувати, суперничати та приховувати відомі йому факти тощо) [6, с. 33].

Висновки. Підбиваючи підсумок, зазначимо, що допит є однією з найбільш поширених слідчих (розшукових) дій під час розслідування крадіжок багажу пасажирів в аеропортах. На практиці працівники правоохоронних органів здебільшого уникають підготовчих заходів та відмовляються від них, аргументуючи це так: значна кількість проваджень у кожного працівника; обмежені затрати часу на підготовчі заходи; проведення допитів за схожістю із попередніми та інше. Серед найбільш поширених організаційно-підготовчих заходів до проведення допиту під час розслідування крадіжок багажу пасажирів в аеропортах визначимо такі: вивчення матеріалів кримінального провадження; збирання вихідних даних, що стосуються предмета допиту; вивчення особи допитуваного; визначення технічного забезпечення допиту. Для ефективного проведення допиту необхідно застосовувати певну сукупність тактичних прийомів. Цей аспект буде напрямком наших подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Весельский В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні й тактичні аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 1999. 20 с.
2. Доспулов Г. Г. Психология допроса на предварительном следствии. Москва : Юрид. л-ра, 1976. С. 12–16.
3. Гаврилин Ю. В. Криминалистическая тактика и методика расследования отдельных видов пре-

ступлений в определениях и схемах : учеб. пособие. Москва : Книжный мир, 2004. 332 с.

4. Єфімов М. М. Методика розслідування хуліганства : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 212 с.
5. Карнеева Л. М. Тактические основы организации и производства допроса в стадии расследования. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1976. 144 с.
6. Клим А. М. Криминалистическая методика расследования злоупотребления властью или служебными полномочиями / Под ред. В. Ф. Ермоловича. Минск : Амалфея, 2000. 82 с.
7. Криміналістика : підручник / В. Д. Берна, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : ХНУВС, 2001. 666 с.
8. Криминалистика : учеб. пособие / А. В. Дулов, Г. И. Грамович, А. В. Лапин и др.; под ред. А. В. Дулова. Минск : ИП «Экоперспектива», 1998. 415 с.
9. Криминалистическая методика расследования отдельных видов преступлений : учеб. пособие : в 2-х ч. / Под ред. А. П. Резвана, М. В. Субботиной. Москва : ИМЦ ГУК МВД России, 2002. Ч. 2. 232 с.
10. Куницяна А. В. Тактика выявления организаторов преступных групп : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Саратов, 2000. 224 с.
11. Мишков Я. Є. Методика розслідування хабарництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 20 с.
12. Порубов Н. И. Тактика допроса на предварительном следствии. Москва : БЕК, 1998. 208 с.
13. Романов В. В. Короткий курс лекцій з дисципліни «Юридична психологія». URL.: http://studme.com.ua/158407205347/psihologiya/yuridicheskaya_psihologiya.htm.
14. Следственные действия : учеб. для магистров / М. В. Савельева, А. Б. Смушкин. Москва : Юрайт, 2012. 273 с.
15. Следственная тактика : учеб. пособие по курсу «Основы криминалистики»; под ред. И. Ф. Пантелеева. Москва, 1982. 78 с.
16. Удалова Л. Д. Деякі проблеми допиту інформатора в кримінальному судочинстві України. *Вісник Луганської акад. внутр. справ*. 2003. № 1. С. 133–137.
17. Хірсін А. В. Криміналістичне забезпечення розслідування корисливо-насильницької організованої злочинної діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 18 с.
18. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2010. 560 с.

Надійшла до редакції 25.11.2019

References

1. Vesel'skiy, V. K. (1999) Suchasni problemy dopytu (protsestual'ni, orhanizatsiyni y taktychni aspekty) [Modern problems of interrogation (procedural, organizational and tactical aspects)] : avtoref. dys. na zdobuttya naukovooho stupenya kandydata yurydychnykh nauk za spets. 12.00.09 «Kryminal'nyu protses ta kryminalistyka ; sudova ekspertyza» / V. K. Vesel's'kiy. – K. – 20 s. [in Ukr.].
2. Dospulov, H. H. (1976) Psykholohyya doprosa na predvartel'nom sledstvyi. [Psychology of interrogation on preliminary investigation]. - M.: Yuryd. lyt. s.12-16. [in Russ.].
3. Havrylyn, YU. V. (2004) Krymynalystycheskaya taktyka y metodyka rassledovanyya otdel'nykh vydiv prestuplenyy v opredelennyakh y skhemakh [Forensic tactics and methods of investigation of certain types of crimes in definitions and schemes] : ucheb. posobyе / M. : Knyzhnyy myr. 332 s [in Russ.].
4. Yefimov, M. M. (2015) Metodyka rozsliduvannya khulihanstva [Methods of investigation of hooliganism] : monohrafiya / Dnipropetrovs'k : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 212 s. [in Ukr.].
5. Karneeva, L. M. (1976) Taktycheskiye osnovy orhanyzatsyy y proyzvodstva doprosa v stadyu rassledovanyya [Tactical bases of the organization and production of interrogation in the investigation stage] / Volhohrad: VSSH MVD SSSR. 144 s. [in Russ.].
6. Klym, A.M. (2000) Krymynalystycheskaya metodyka rassledovanyya zloupotreblenyya vlast'yu yly sluzhebnyy polnomochyamy [Forensic Methods for Investigating the Abuse of Power or Authority] / Pod red. V.F. Ermolovycha. Mynsk: Amalfeya, 82 s. [in Ukr.].
7. Kryminalistyka [Forensics] : Pidruchnyk / [V.D. Berna, V.V. Biryukov, A.F. Volobuyev]; za zah. red. A.F. Volobuyeva; MVS Ukrayiny, Khark. nats. un-t vnutr. sprav. – KH.: KHNUVS, 2001. – 666 s. [in Ukr.].
8. Krymynalistyka [Forensics] : uchebnoe posobyе / A.V. Dulov, H.Y. Hramovych, A.V. Lapyn y dr.; Pod red. A.V. Dulov. – Mn.: YP «Ékoperspektyva», 1998. – 415 s. [in Russ.].
9. Krymynalystycheskaya metodyka rassledovanyya otdel'nykh vydiv prestuplenyy [Forensic

methods of investigation of certain types of crimes] : Ucheb. posoby v 2-kh ch. CH. 2 / Pod red. A.P. Rezvana, M.V. Subbotynoy. M.: YMTS HUK MVD Rossey, 2002, 232 s. [in Russ.].

10. Kunytsyna, A. V. (2000) Taktika vyyavleniyya orhanyzatorov prestupnykh hrupp [Tactics of identification of organizers of criminal groups] : dyss. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09 / Saratov. hos. un-t. Saratov, 224 s. [in Russ.].

11. Myshkov, YA. YE. (2005) Metodyka rozsliduvannya khabarnystva [Methods of bribery investigation] / Spetsial'nist': 12.00.09 – kryminal'nyy protses i kryminalistyka; sudova ekspertyza. Kharkiv. [in Russ.].

12. Porubov N. Y. (1998) Taktika doprosa na predvaryl'nom sledstvyi [Tactics of interrogation at a preliminary investigation] / N. Y. Porubov. – M. : BEK. – 208 s. [in Russ.].

13. Romanov, V. V. Korotkyy kurs lektsiy z dystsypliny «Yurydychna psykhohiya» [A short course of lectures on the discipline “Legal Psychology”] / V. V. Romanov: [Elektronnyy resurs]. – Resurs dostupu: http://studme.com.ua/158407205347/psihologiya/yuridicheskaya_psihologiya.htm. [in Russ.].

14. Sledstvennye deystviya [Investigative actions] : uchebnyk dlya mahystrov / M. V. Savel'eva. A. B. Smushkyn. – M. : Yurayt, 2012. – 273 s. [in Russ.].

15. Sledstvennaya taktika [Investigative tactics] : ucheb. posoby po kursu «Osnovy kryminalistyky / pod red. Y. F. Panteleeva. – M., 1982. 78 s. [in Russ.].

16. Udalova, L.D. (2003) Deyaki problemy dopytu informatora v kryminal'nomu sudochynstvi Ukrayiny [Some Problems of Questioning the Informant in the Criminal Procedure of Ukraine] // Visnyk Luhans'koyi akademiyi vnutrishnikh sprav. – №1. – S. 133-137. [in Ukr.].

17. Khirsin, A. V. (2006) Kryminalistychno zabezpechennya rozsliduvannya koryslyvo-nasylnyts'koyi orhanizovanoyi zlochnoyi diyal'nosti [Forensic Support for Investigating Self-Organized Organized Crime] : Avtoref. dysertatsiyi na zdobuttya naukovoyu stupenya kandydata yurydychnykh nauk za spetsial'nisty 12.00.09 – kryminal'nyy protses i kryminalistyka; sudova ekspertyza / Akademiya advokatury Ukrayiny, K. 18 s. [in Ukr.].

18. Chaplyns'kyy, K. O. (2010) Taktichne zabezpechennya provedennya slidchykh diy : monohraf. [Tactical support of investigative actions: a monograph] / Dnipropetrovs'k : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD. 560 s. [in Ukr.].

SUMMARY

Senko A. V. Organizational and tactical features of the questioning during the investigation of thefts of baggage of passengers committed at the airport. The article deals with some aspects of investigating theft of luggage by citizens at the airport. The features of interrogation of different categories of persons for faster investigation of the investigated category of criminal offenses are considered.

The peculiarities of interrogations during the investigation of thefts of passengers' baggage committed at the airport have not been fully studied, taking into account the current Criminal Procedural Code of Ukraine and current needs of law enforcement practice.

The author notes that one of the most common investigative (search) actions in criminal proceedings of various categories is interrogation. It also does not lose its relevance in the investigation of thefts of passengers' luggage at airports. It should be emphasized at the outset that interrogation is a rather complicated procedural step in the context of its conduct and optimal results. Therefore, providing appropriate guidance on its preparation and implementation is absolutely necessary for law enforcement practical units.

In a survey of law enforcement officials, we find that interrogations of victims of baggage theft at an airport are identified as the source from which information about the identity of the offender and further investigative (search) actions can be obtained in most cases.

In practice law enforcement officials generally avoid and refuse preparatory measures, arguing: a significant number of proceedings per employee; limited time spent on preparatory activities; conducting interrogations on similarity with the previous ones and more. For effective interrogation it is necessary to use a certain set of tactical techniques.

Among the most common organizational and preparatory measures for questioning in the investigation of thefts of passengers' luggage at airports were identified: the study of criminal proceedings; the collection of raw data relating to the subject of questioning; study of the person interviewed; determining the technical support of the interrogation.

Keywords: *theft, organization, tactics, investigative (search) actions, questioning.*

ЗВ'ЯЗОК НАУКОВИХ ПОКОЛІНЬ

УДК 343.431: 343.985

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-271-276

Телійчук В. Г. ©
кандидат
юридичних наук,
доцент
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ)

Пристапа Д. В. ©
курсант
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ)

ЩОДО ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ РОЗБОЯМ

У статті розглянуто роль запобігання розбоям у діяльності підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України, заходи протидії розбоям. Проаналізувавши погляди вітчизняних і зарубіжних учених доведено, що розбої вважаються одними з найпоширеніших корисливо-насильницьких злочинів, які були і є найбільш небезпечними у вищевказаній групі злочинів, оскільки потребують певної підготовки. Уточнено сутність, напрями виявлення та запобігання розбоям. Визначено умови та причини вчинення розбоїв, вибір найбільш оптимальних та дієвих заходів загальної та індивідуальної профілактики розбоїв. Запропоновано систему заходів щодо встановлення осіб, які вчинили розбої.

Ключові слова: розбій, корисливо-насильницький злочин, кримінальна поліція, протидія, напрями запобігання, виявлення, карний розшук.

Постановка проблеми. У Конституції України зазначено, що людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Право приватної власності є непорушним, і ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності (ст. 41 Конституції України) [1]. Корисливо-насильницькі злочини посягають на ті основні аспекти, які гарантуються державою, та які охороняються законами. Найбільш поширеними злочинами цієї категорії є розбої.

У період 2014–2019 років значно збільшилася кількість розбійних нападів через складну ситуацію на Сході України. Зокрема, у 2018 році було зареєстровано 1 869 розбійних нападів, а у 2019 році – 2 247 [2]. Вчинення такого виду злочинів завжди викликає підвищену увагу та резонанс у державі, адже саме за рівнем розповсюдженості цих суспільно-небезпечних діянь громадяни здебільшого оцінюють стан правопорядку та рівень особистої безпеки в районі, місті, державі загалом. У час прогресивних технологій та соціально-економічних умов життя суспільства постійно змінюється. І злочинність також не стоїть на місці, рухаючись на крок вперед порівняно зі способами запобігання їй. Негативні зміни у вигляді підвищеної кількості злочинних проявів зумовлюються не лише дією традиційних причин та умов, а й такими явищами, як економічна нестабільність, поши-

© Телійчук В. Г., 2019
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0372-6515>
vikol_grigor@ukr.net

© Пристапа Д. В., 2019
vikol_grigor@ukr.net

рення у суспільстві правового нігілізму, незадоволення населення результатами реформ у соціально-економічній сфері, слабкість правоохоронної системи тощо. Дія цих факторів посилюється також умовами гібридної війни і, як наслідок, неконтрольованим обігом вогнепальної зброї та вибухових пристроїв на території держави. Такі злочини набули іншого характеру, мети та умислу. Зазначене свідчить про особливу небезпечність розбоїв, що зумовлює необхідність удосконалення наявних та розробки нових ефективних методик протидії, які б сприяли подоланню об'єктивних та суб'єктивних труднощів у діяльності підрозділів Національної поліції. Лише після інформаційно-аналітичного дослідження можливо розробити систему ефективних заходів запобігання зазначеним злочинним діянням.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми запобігання злочинів були розглянуті в працях фахівців у галузі кримінального права, кримінології, кримінального процесу, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності, як-от: А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, М. Г. Колодяжний, О. Є. Користін, В. М. Кудрявцев, Н. В. Кулакова, О. Г. Кулик, Л. В. Ленська, В. А. Мисливий, С. В. Нікітенко, Д. В. Петров, В. І. Осадчий, Д. В. Рівман, В. В. Тіщенко, Г. В. Федотова, В. І. Шакур, С. В. Албул, К. В. Антонов, М. П. Водько, В. О. Глушков, Е. О. Дідоренко, О. Ф. Долженков, В. П. Захаров, О. В. Кириченко, А. М. Кислий, О. О. Юхно, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, Д. Й. Никифорчук, Ю. Ю. Орлов, М. А. Погорецький, О. О. Подобний, Є. Д. Скулиш, М. В. Стащак, В. В. Шендрик, І. Р. Шинкаренко, І. Ф. Хараберюш та інші. Окремі теоретико-прикладні аспекти протидії розбоям оперативними підрозділами Національної поліції (органів внутрішніх справ), у тому числі з проникненням у житло, досліджувалися у працях В. М. Атмажитова, О. М. Бандурки, В. Г. Боброва, О. С. Вандишева, Д. В. Гребельського, В. А. Кузнецова, В. Г. Камиша, П. К. Кривошеїна, В. І. Грачова, В. А. Лукашова, О. А. Гапона, О. Ф. Долженкова, І. П. Козаченка, С. С. Овчинського, О. П. Снігерьова, Б. І. Бараненка, В. Г. Боброва, Г. М. Бірюкова, Я. Ю. Кондратьєва, Д. Й. Никифорчука, В. В. Матвійчука, В. Л. Регульського, О. І. Чулкової, В. В. Шувалова, Г. О. Черного, А. В. Єфремова, В. О. Сілюкова та інших дослідників. Незважаючи на вагомий внесок науковців у розробку зазначеної проблематики, питання оперативно-розшукового запобігання розбійним нападам підрозділами кримінальної поліції у системі протидії злочинності є недостатньо розробленими.

Метою статті є визначення основних напрямів протидії підрозділами кримінальної поліції розбоям.

Виклад основного матеріалу. Протидія злочинності, насамперед розбоям, на сьогодні є досить актуальною проблемою, яка вийшла за межі національних кордонів і перетворилася на одну з найскладніших та найнебезпечніших серед таких, що постали перед світовою спільнотою. Незважаючи на те, що органи кримінальної поліції значну увагу приділяють саме протидії розбоям, кримінальна ситуація в країні залишається складною.

В умовах побудови сучасної правової держави першочергового значення набувають проблеми захисту її громадян від злочинних посягань, а також протидії спробам криміналізації суспільства, нейтралізації негативних соціальних тенденцій. У цьому контексті особливо актуальними є питання стримування і обмеження злочинності [3], в тому числі за допомогою більш ефективної та якісної протидії розбоям.

Протидія розбоям є складовою протидії злочинності. Протидія злочинності – це діяльність держави, яка спрямована на напрацювання стратегії реакції суспільства на злочинність (загальносоціальний рівень) та профілактику злочинів, виявлення та запобігання (припинення) злочинним діям, реагування на вчинений злочин кримінально-правовими засобами (притягнення винних до кримінальної відповідальності) (спеціальний рівень). Однією зі складових спеціальної протидії розбійним нападам є оперативно-розшукова протидія [4, с. 200].

В умовах побудови сучасної правової держави проблеми захисту її громадян від злочинних посягань, а також протидії спробам криміналізації суспільства, нейтралізації негативних соціальних тенденцій набувають першочергового значення. Особливо гострим у цьому контексті є питання оперативно-розшукової протидії розбоям, запобігання цим злочинам та іншим правопорушенням, профілактичної роботи з населенням. Нині констатуємо відсутність серйозних успіхів у справі протидії організованій злочинності, що не може в остаточному підсумку привести до корінного зламу негативних тенденцій і якіс-

ній зміні кримінологічної обстановки. Таке становище є наслідком: відставання правової бази від потреб правоохоронної практики; недоліків у діяльності правоохоронних і контрольно-наглядових органів, насамперед їхньої роз'єднаності, відтоку професійних кадрів, нерозв'язаності проблем матеріально-технічного і фінансового забезпечення; складної криміногенної ситуації в регіоні; руйнування системи профілактики злочинів; відсутності взаємодії між інститутами державної влади і громадянського суспільства [5, с. 90].

У теорії оперативно-розшукової діяльності (ОРД) більшістю вчених прийнято визначати, що суб'єкт ОРД – це спеціально уповноважений орган або підрозділ, що, відповідно до визначеного законодавцем функціонального призначення, реалізовує комплексні повноваження щодо застосування спеціальних сил та засобів ОРД з пошуку і фіксації фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підкривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави [6].

Серед суб'єктів Національної поліції оперативно-розшукову протидію розбоям відповідно до функцій підрозділів поліції можуть здійснювати лише підрозділи кримінальної та спеціальної поліції. Слід погодитися з позицією О. В. Кириченка [7], що кримінальна поліція виконує надзвичайно широкий спектр правоохоронних функцій, серед яких можна назвати такі: здійснення захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, виявлення та запобігання розбоям; встановлення та викриття осіб, які готують або вчинили розбої; здійснення комплексу заходів щодо виявлення та документування осіб, які займаються злочинною діяльністю; протидія незаконному обігу вогнепальної зброї, бойових припасів та вибухових речовин; виявлення та запобігання розбоям, вчиненим неповнолітніми; запобігання виникненню організованих злочинних угруповань, встановленню ними корумпованих зв'язків з державними службовцями та посадовими особами, втягненню їх у злочинну діяльність; протидія транснаціональній злочинності тощо. Основними суб'єктами оперативно-розшукової протидії розбоям є підрозділи карного розшуку. Зокрема, до функцій підрозділів карного розшуку належать попередження, виявлення і розкриття розбоїв, а також виявлення, припинення та розкриття розбоїв, вчинених учасниками організованих груп, злочинних організацій, бандитських формувань.

Починаючи з моменту відновлення незалежності України, у 1991 році та по цей час, країна знаходиться під великим впливом держав, змістом діяльності яких є розбудова імперії через різні форми агресії. Для протидії цій агресії залучаються органи Національної поліції. Поняття взаємодії Національної поліції та населення під час виконання нею обов'язків із забезпечення публічної безпеки та порядку визначені чинним законодавством України як ключові та такі, що мають зумовлювати успішну діяльність поліцейських органів та підрозділів.

Для визначення причин та умов вчинення розбоїв, планування службової діяльності органів і підрозділів поліції здійснюється з урахуванням специфіки регіону та проблем територіальних громад, а рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції [8]. Розбої – особливий вид корисливо-насилювальних злочинів, що має своє кількісне вираження, визначені тимчасові і просторові межі. Ці характеристики впливають на організацію і тактику діяльності спеціалізованих підрозділів служби карного розшуку і керування ними під час протидії.

Особам, які вчиняють розбої, притаманні цинізм, зухвалий і нахабний характер злочинних дій. Такі злочини зазвичай вчиняються в присутності очевидців у парках, на вокзалах, у громадському транспорті, кафе та інших громадських місцях. Злочинці розраховують, що очевидці не перешкоджатимуть злочинові, боячись наразитися на напад. Вчиняючи розбій, злочинці враховують певні обставини (місце події, риси, властиві особі потерпілого, характер майна, яким передбачається заволодіти) і визначають спосіб, час, знаряддя і засоби, які можуть бути використані під час нападу [9].

У комплексі заходів протидії розбоям вирішального значення набуває запобігання цих злочинів. Запобігання розбоїв досягається в результаті проведення: загальних профілактичних заходів, спрямованих на виявлення й усунення причин цих злочинів і умов, що

сприяють їх вчиненню; індивідуальних профілактичних заходів відносно осіб, від яких можна очікувати вчинення розбоїв; пошукових й інших заходів, що перешкоджають вчиненню розбоїв, які готуються та замислюються, а також припинення замахів на ці злочини. У теорії та практиці оперативно-розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції попередження злочинності розглядається як широкий комплекс взаємопов'язаних заходів, які здійснюються державними органами та громадськістю. Вони організують попереджувальну роботу переважно не лише на соціальному рівні. Специфіка таких заходів полягає у їх спеціальному призначенні та цілеспрямованості на усунення конкретних криміногенних факторів. Загалом, під попередженням злочинності розуміють такі заходи, що безпосередньо спрямовані на виявлення й усунення причин та умов вчинення злочинів, запобігання їм та припинення [10, с. 20–21].

Попередження розбоїв, що вчиняються організованими злочинними групами, передбачає дію на її членів за допомогою негласних сил, засобів і методів з моменту здійснення підготовчих дій і до закінчення злочину. Основна мета цієї дії – припинення розбою, тобто виявлення усіх обставин вчинення злочину, усіх його учасників і їх конкретної ролі в злочинній діяльності, виявлення причин та умов, які сприяють формуванню групи і здійсненню нею розбоїв.

Основним елементом запобігання розбоям, які вчиняються організованими злочинними групами, є оперативно-розшукова профілактика. Вона має три рівні: вирішення великих соціальних, економічних та інших життєвих проблем, що гарантує безпосередній планомірний вплив на усі вияви антигромадської поведінки; здійснення впливу на конкретні соціальні групи, в яких відбуваються негативні явища, зокрема оперативне усунення різних недоліків, виявлених у житті колективу (соціальної групи); індивідуальна профілактична робота – позитивне заміщення системи ціннісних орієнтирів особи, поведінка якої заслуговує на особливу увагу.

Важливу роль у попередженні розбоїв відіграє виявлення та перевірка осіб із антигромадськими поглядами, способом життя та протиправною поведінкою. Індивідуальна профілактична робота цілком залежить від своєчасного та чіткого встановлення особи, від якої, судячи з її минулої антигромадської поведінки, можна очікувати вчинення розбою [10, с. 29].

Своєчасне встановлення особи, яка вчинила розбій, вжиття невідкладних заходів щодо її затримання та доставляння до органу досудового розслідування є надважливим завданням, що стало предметом ґрунтовного вивчення як у теорії криміналістики, так і в теорії ОРД. Актуальність проблеми встановлення особи, яка вчинила розбій, не викликає заперечення, оскільки суспільство і окремих громадян завжди хвилювало питання щодо викриття й покарання осіб, які вчинили розбій, грабежі, убивства з корисливих мотивів, здійснювали напади на громадян у складі банди і т. ін.

З метою підвищення рівня організації роботи підрозділами кримінальної поліції по встановленню осіб, що вчинили розбій, необхідно вдосконалити взаємодію слідчих та оперативних працівників і визначити напрями її вдосконалення. Для того щоб розібратися в цьому, важливо зрозуміти саме поняття «вдосконалення». Цей термін тлумачиться як зміна у чомусь у бік поліпшення, робити кращим, досконалішим, більш задовільним тощо.

Моніторинг в режимі реального часу оновлень у соціальних медіа дозволяє правоохоронним органам одержати потрібну інформацію про вчинені або заплановані злочини. Володіння цією інформацією дозволяє встановити осіб, які готують чи вчиняють кримінальні правопорушення та, якщо є можливість, припинити їхню протиправну діяльність [11].

Висновки. З метою удосконалення діяльності оперативних підрозділів кримінальної поліції щодо протидії розглянутим злочинам, можемо запропонувати систему заходів щодо встановлення осіб, які вчинили розбій. Вона включає в себе такі групи заходів: заходи, які забезпечують отримання первісної інформації про розбій, з метою визначення напрямів оперативного пошуку злочинців; заходи, пов'язані з переслідуванням і затриманням злочинців за «гарячими слідами», а також в місцях їх можливого перебування або появи; заходи, пов'язані з використанням системи оперативної інформації; заходи (пов'язані з використанням обліків НПУ), спрямовані на виявлення і перевірку осіб, причетних до вчинення розбою; розвідувальні заходи в місцях концентрації кримінального елемента та можливого збуту викраденого майна.

Список використаних джерел

1. Конституція України : офіц. текст. Київ: КМ, 2013. 96 с.
2. Статистична інформація – Генеральна прокуратура України. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
3. Ганжа О. О. Науковий генезис проблеми протидії оперативними підрозділами ОВС України діяльності організованих груп, які готують вчинення крадіжок із квартир громадян. *Право і Безпека*. 2013. № 3. С. 65–68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2013_3_14.
4. Кириченко О. В., Шевченко О. А. Оперативно-розшукова профілактика злочинів як вид діяльності ОВС України / О. В. Кириченко, О. А. Шевченко. *Вісник запорізького юридичного інституту Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ*. 2009. № 2. С. 199–206.
5. Телійчук В. Г. Нормативно-правові акти підзаконного характеру як складова частина нормативного регулювання оперативно-розшукової протидії грабежам і розбійним нападам. *Актуальні питання оперативно-розшукової протидії злочинам : матеріали наук.-практ. семінару* (Дніпро, 25 травня 2017 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 87–91.
6. Шахова К. В. Класифікація суб'єктів оперативно-розшукової протидії злочинам. URL: <https://forumprava.pp.ua/files/435-440-2017-5-68-.pdf>.
7. Кириченко О. В. Кримінальна поліція як суб'єкт оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/opac/search.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvdduvs%5F2015%5F4%5F35%2Epdf.
8. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. №580-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/580-19>.
9. Криміналістична характеристика грабежів і розбійних нападів. URL: <http://uport.inf.ua/271-kriminalisticheskaya-harakteristika-57323.html>.
10. Телійчук В. Г., Никифорчук Д. Й., Сиченко О. М. Попередження та розкриття розбійних нападів на квартири громадян : практич. посіб. Кіровоград, 2009. 185 с.
11. Васильчук В. І. Деякі шляхи удосконалення законодавства України про оперативно-розшукову діяльність в умовах реалізації нового КПК: Актуальні проблеми розслідування злочинів за новим КПК України : зб. наук. пр. за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. Київ, 2013. С.192–193.

Надійшла до друку 27.11.2019

References

1. Konstytutsiya Ukrayiny [Constitution of Ukraine] : ofits. tekst. Kyuyiv: КМ, 2013. 96 s.
2. Statystychna informatsiya – Heneral'na prokuratura Ukrayiny. [Statistical information - Prosecutor General's Office of Ukraine]. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
3. Hanzha, O. O. (2013) Naukovyyu henezys problemy protydyiyi operatyvnymy pidrozdi-lamy OVS Ukrayiny diyal'nosti orhanizovanykh hrup, yaki hotuyut' vchynennya kradizhok iz kvar-tyr hromadyan. Pravo i Bezpeka. № 3. [The scientific genesis of the problem of counteracting the operative units of the police department of Ukraine of the activities of organized groups preparing to commit theft from citizens' apartments. Law and Security. 2013. № 3]. S. 65-68. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2013_3_14 [in Ukr.].
4. Kyrychenko, O. V., & Shevchenko, O. A. (2009) Operatyvno-rozshukova profilaktyka zlo-chyniv yak vyd diyal'nosti OVS Ukrayiny [Operative-investigative prevention of crimes as a type of activity of the police of Ukraine] / O.V. Kyrychenko, O.A. Shevchenko // Visnyk zaporiz'koho yurydychnoho instytutu Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. №2 – s.199-206 [in Ukr.].
5. Teliychuk, V. H. (2017) Normatyvno-pravovi akty pidzakonnogo kharakteru yak skla-dova chastyna normatyvnoho rehulyuvannya operatyvno-rozshukovoyi protydyiyi hrabezham i roz-biynym napadam [Regulations of a by-law nature as an integral part of the normative regulation of operative-search counteracting robberies and robberies]. Aktual'ni pytannya operatyvno-rozshuko-voyi protydyiyi zlochynam: materialy nauk.-prakt. seminaru (Dnipro, 25 travnya 2017r.) – Dnipro: Dniprop. Derzh. un-t vnutr. sprav. – s.87-91. [in Ukr.].
6. Shakhova, K. V. Klasyfikatsiya sub'yektiv operatyvno-rozshukovoyi protydyiyi zlochynam. [Classification of subjects of operational investigative counteraction to crimes]. URL: <https://forumprava.pp.ua/files/435-440-2017-5-68-.pdf>

7. Kyrychenko, O. V. Kryminal'na politsiya yak sub"yekt operatyvno-rozshukovoyi protydyi zlochynam proty hromads'koyi bezpeky. [Criminal police as a subject of operative-search counteraction to crimes against public safety]. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/opac/search.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvdduvs_2015_4_35.pdf

8. Pro Natsional'nu politsiyu [Про Національну поліцію] : Zakon Ukrayiny vid 02.07.2015 №580-VIII: Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrayiny»: Verkhovna Rada Ukrayiny. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/580-19>.

9. Kryminalistychna kharakterystyka hrabezhiv i rozbiynykh napadiv. [Forensic characteristics of robberies and robberies]. URL: <http://yport.inf.ua/271-kriminalisticheskaya-harakteristika-57323.html>.

10. Teliychuk, V. H., & Nykyforchuk, D. Y., & Sychenko, O.M. (2009) Poperedzhennya ta rozkryttya rozbiynykh napadiv na kvartyry hromadyan [Prevention and disclosure of robberies on apartments of citizens] : prakt. posib. Kirovohrad, 185s. [in Ukr.].

11. Vasyl'chuk, V. I. (2013) Deyaki shlyakhy udoskonalennya zakonodavstva Ukrayiny pro operatyvno-rozshukovu diyal'nist' v umovakh realizatsiyi novoho KPK: Aktual'ni problemy rozsliduvannya zlochyniv za novym KPK Ukrayiny [Some Ways to Improve the Legislation of Ukraine on Investigation and Investigation Activities in the Conditions of Implementation of the New CPC: Actual Problems of Investigation of Crimes under the New CPC of Ukraine] : zb. naukovykh prats' za materialamy Vseukr. nauk-prakt. konf., Kyiv, S.192-193. [in Ukr.].

SUMMARY

Teliychuk V.H., Prystupa D.V. Issues of combatting robberies by criminal police units.

The article deals with the role of preventing robberies in the activities of criminal police units of the National Police of Ukraine, measures to counter robberies. Analyzing the views of domestic and foreign scientists, it is proved that robberies are considered to be one of the most common self-violent crimes, which were and are the most dangerous in the above group of crimes, since it requires some training. The essence, directions of detection and prevention of robberies are specified. The conditions and reasons for committing the robberies, the choice of the most optimal and effective measures of general and individual prevention of robberies are determined. It is determined that one of the components of special counteraction to robberies is operative-search counteraction. It is proved that among the subjects of the National Police, only criminal and special police units can carry out operative-investigative robbery according to the functions of police units. The main subjects of counter-search robbery are the criminal investigation units.

Attention is drawn to the fact that in order to determine the causes and conditions of the robbery, planning the service activities of police bodies and units, it is carried out taking into account the specificity of the region and problems of territorial communities, and the level of public trust in the police is the main criterion for evaluating the effectiveness of the activities of police bodies and units. Robberies have been identified, among which the prevention of these crimes is crucial. Prevention of robberies is achieved as a result of: general preventive measures aimed at identifying and eliminating the causes of these crimes and conditions conducive to their commission; individual preventive measures against persons who may be expected to commit robberies; search and other measures that prevent the commission of robberies that are being prepared and conceived, and the termination of attempts to commit these crimes. A system of measures to identify the perpetrators of the robbery has been proposed.

Keywords: robbery, self-aggrandizing crime, criminal police, counteraction, directions of prevention, detection, criminal investigation.

УДК 351.858

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-277-288

Шевченко С. О.®

доктор наук
з державного
управління, професор,
заслужений працівник
освіти України
(Дніпропетровський
державний
університет внутрішніх справ)

Гужва М. Ю.®

студентка
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ)

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ТА ДЕМОКРАТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДІ

У статті розкрито теоретико-методологічні засади державної політики, її сутність та роль у формуванні національно-патріотичної свідомості та демократичних цінностей молоді.

Розкрито підходи до визначення та сутності понять «державна політика», «патріотизм», «національна свідомість», «національно-патріотичне виховання дітей та молоді». Розроблено модель формування національно-патріотичної свідомості та демократичних цінностей молоді.

Актуалізується розуміння патріотизму як найважливішого соціально-культурного, духовно-мобілізаційного ресурсу, здатного створити потужний стимул підвищення соціальної, виробничої, творчої активності громадян, активізації соціальної сфери, яка залишається ефективною силою, здатною позитивно впливати на майбутнє України. Тільки патріотизм сьогодні здатний згуртувати наше суспільство, розкрити значення власної життєдіяльності і відповідальності молоді, можливості для позитивної, конструктивної реалізації одержаної свободи і демократичних прав.

Проаналізовано результати виконаних моніторингових досліджень визначення рівнів громадянських якостей (громадянська відповідальність, патріотизм) студентів з метою визначення сформованості загального рівня їх громадянських якостей, коригування системи громадянського виховання та спрямування зусиль науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти на виховання громадянина-патріота.

Обрунтовано деякі шляхи досягнення високих показників громадянської відповідальності та патріотизму серед молоді в Україні. Окреслено цілі, завдання та напрями національно-патріотичного виховання молоді шляхом здійснення цілеспрямованої послідовної державної політики, спрямованої на патріотичне, громадянське виховання прийдешніх поколінь, які розглядатимуть державу як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї гуманізму, соціального добробуту, демократії та свободи.

Ключові слова: державна політика, патріотизм, патріотичне виховання, національна свідомість.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження державної політики формування національно-патріотичної свідомості та демократичних цінностей молоді є нагальною потребою сьогодення в умовах становлення незалежної держави, визначення та ствердження її національного духу, в умовах тривалої антитерористичної операції в Україні. Події останніх років в українському суспільстві формують розуміння патріотизму як найважливішого соціально-культурного, духовно-мобілізаційного ресурсу, використання якого може істотно стимулювати підвищення соціальної, виробничої, творчої активності громадян. Усе це неможливо реалізувати державною політикою формування національно-патріотичної свідомості та демократичних цінностей молоді як пріоритетної сфери соціального життя країни, підвищення її статусу та забезпечення розвитку.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. На важливість наукового пошуку складових публічного управління формуванням національно-патріотичної свідомості та демократичних цінностей молоді наголошують Л. Пал, Е. Янг, Л. Куїнн, Б. Гогвуд, Л. Ган,

© Шевченко С. О., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0372-6515>

alphabet7373@gmail.com

© Гужва М. Ю., 2019

В. Романов, О. Руденко, Т. Брус, Н. Метьолкіна, М. Головатий, М. Канавець, М. Кулініч та інші.

Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування основних засад державної політики формування національно-патріотичної свідомості та демократичних цінностей молоді в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Державна політика національно-патріотичного виховання молоді сьогодні має стати одним з найголовніших пріоритетів в Україні, важливою складовою національної безпеки України. Все переконливіше актуалізується розуміння патріотизму як найважливішого соціально-культурного, духовно-мобілізаційного ресурсу, здатного створити потужний стимул підвищення соціальної, виробничої, творчої активності громадян, активізації соціальної сфери, яка залишається ефективною силою, здатною позитивно впливати на майбутнє України.

В умовах зміни ціннісних орієнтирів в сучасній Україні патріотизм став тим стрижнем, навколо якого ґрунтуються здорові сили суспільства. Тільки патріотизм сьогодні здатний згуртувати наше суспільство, розкрити молоді значення їх власної життєдіяльності і відповідальності, можливості для позитивної, конструктивної реалізації одержаної свободи і демократичних прав.

Аналіз підходів до визначення поняття «державна політика» показав, що під державною політикою слід розуміти сукупність ціннісних цілей, державно-управлінських заходів, рішень і дій, порядок реалізації державно-політичних рішень (поставлених державною владою цілей) і системи державного управління розвитком країни» [6, С. 8].

Західний дослідник Л. Пал визначає державну політику як «напрямок дії або утримання від неї, обрані державними органами для розв'язання певної чи сукупності взаємно пов'язаних проблем» [13, С. 22]. Інші західні дослідники Б. Гогвуд та Л. Ган зазначають, що державну політику необхідно відрізнити від щоденних рішень, які приймають державні органи [2, С. 34–35; 3]. По-перше, державна політика має більший масштаб, ніж рішення та є суттю послідовності рішень. По-друге, якщо рішення можуть виробляти самі організації, окремі агенти, то державна політика зазвичай передбачає взаємодію багатьох агентів і організацій та встановлення складних взаємозв'язків між ними. Варто також зазначити, що державна політика не завжди поширюється на все суспільство, вона часто регулює лише певні сфери, тобто передбачає вплив на визначену суспільну групу. Отже, державною називається політика передовсім завдяки своєму походженню [3, 4]. Нам імпонують визначення «державної політики» західними вченими, наведені Е. Янг і Л. Куїнн [17, С. 5–6]. Окреслимо зміст їх трактування у вигляді табл. 1.

Таблиця 1

Характеристика сутності державної політики та її складові

Характеристика сутності державної політики та її складові	Державна політика – це дії, що їх реалізує орган влади, який має на це законодавчі, політичні та фінансові повноваження
	Державна політика – це реакція держави на реальні життєві потреби чи проблеми, тобто така політика намагається реагувати на конкретні потреби або проблеми суспільства чи суспільних груп, наприклад, громадян, недержавних організацій чи органів влади
	Державна політика зорієнтована на досягнення мети, тобто намагається досягти кількох визначених цілей у спробі розв'язати або розглянути певні проблеми чи потреби в конкретному суспільстві
	Державна політика – це курс дій, тобто не одне певне рішення, дія чи реакція, а ретельно розроблений підхід або стратегія
	Державна політика – це рішення щось робити або рішення нічого не робити, що означає: визначена політика може привести до дій під час спроби розв'язати проблему або ж ґрунтуватися на переконанні, що проблему буде розв'язано в рамках поточної політики, тобто не привести до жодних дій
	Державну політику може реалізувати один чи декілька представників влади чи орган(и) влади
	Державна політика передбачає обґрунтування дій, тобто зазвичай містить пояснення логіки, на якій вона ґрунтується
	Державна політика – це рішення, що вже ухвалене, а не намір чи обіцянка

Енциклопедичний словник з державного управління визначає «державну політи-

ку» як дію системи органів державної влади згідно з визначеними цілями, напрямками, принципами для розв'язування сукупності взаємопов'язаних проблем у певній сфері суспільної діяльності [7, с. 144–145].

Концептуальних аспектів визначення терміна «державна політика» багато, всі вони вказують на загальнозначущі цілі розвитку суспільства або його окремих сфер і спрямовані на розвиток держави. Нам імпонують погляди щодо теоретичної моделі державної політики В. Романова, О. Руденка, Т. Брус. У табл. 2 наведено сутність визначеного ними поняття «державна політика» [15, с.45–46].

Таблиця 2

Теоретична модель державної політики

№ з/п	Модель державної політики	Функції
1	Субстантивна	Безпосередньо розподіляє серед людей вигоди і витрати
2	Процедурна	Містить законотворчу діяльність
3	Розподільна	Розподіляються вигоди і витрати між цілими сегментами суспільства
4	Регулятивна	Обмеження щодо тих, кому будуть надані вигоди, а кому ні
5	Саморегулятивна	Обмеження або навпаки надання послуг та вигод контролюється самими групами
6	Перерозподільна	Включає заходи щодо перерозподілу ресурсів серед широких верств населення
7	Матеріальна	Може надавати матеріальні ресурси або владу, може накладати додаткові витрати
8	Символічна	Відноситься більшою мірою не до людей, а до загальнолюдських цінностей
9	Розподіл колективних (неподільних) благ	Не може передбачати цих благ тільки для однієї особи – їх отримують усі
10	Перерозподіл приватних благ	Спрямована на створення та перерозподіл благ і можуть бути придбані на ринку або надані урядом

Очевидно, що державна політика має синтезувати як об'єктивні тенденції суспільного розвитку, так і суб'єктивні судження людей про власні інтереси суспільства. Ми схильні до того, щоб перевагу надати розподільній та регулятивній функціям, бо за допомогою їх оптимально реалізуються інтереси суспільства.

Зрозуміло, що реалізація політики національно-патріотичного виховання передбачає ухвалення нормативно-правових актів, які регулюють питання національно-патріотичного виховання, здійснення певних заходів, спрямованих на виховання патріотизму у молоді.

У ст.11 Конституції України зазначено, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності [8].

С. У. Гончаренко в Українському педагогічному словнику дає таке визначення поняття патріотизму: «Патріотизм – одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури.

Патріотизм виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів. Патріотизм – соціально-історичне явище...» [5, С. 249].

У Новому тлумачному словнику української мови поняття патріотизм трактується як «любов до своєї батьківщини, відданість своєму народові, готовність для них на жертви й подвиги» [12, С. 223].

Отже, патріотичне виховання населення й особливо молоді спрямоване на забезпечення цілісності, соборності України, що складає серцевину української національної ідеї, а національне виховання є історично зумовлена і створена самим народом сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв, спрямованих на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, у процесі якої засвоюється духовна і матеріальна культура нації, формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь.

Оскільки об'єктом дослідження є державна політика формування національно-патріотичної свідомості та демократичних цінностей молоді в Україні, то наступним кроком наших розвідок було дослідження поняття «національна свідомість».

У «Політичній енциклопедії» подане таке його визначення: «Свідомість національна – цілісна система духовних феноменів нації, які, сформувавшись у процесі її історичного розвитку, відображають основні засади буття нації... На державно-політичному рівні свідомості національної безпосередньо фіксуються та оформляються національні інтереси... Теоретичний рівень свідомості національної – це науково обґрунтовані або мистецьки осмислені ідеї, концепції, програми, світоглядні орієнтації, що характеризують інтелектуальний потенціал нації...» [14, С. 654].

В. Г. Кремень підкреслює, що «доки існують нації, існує і національна свідомість, а в ній – постійне шукання опори та способів забезпечення національного виживання і надійних джерел національного розвитку, не обмежуваного ззовні..., дотримання демократії і свободи в громадянському суспільстві, ... що національне, національна ідея, національна держава є перевіреними засобами національного самозбереження на шляху демократичного поступу» [9, с. 159].

Отже, впливає необхідність створення цілеспрямованої, систематичної технології державного впливу на формування патріотизму у молоді, вдосконалення державної політики формування її національно-патріотичної свідомості та демократичних цінностей, чітко окреслена державно-патріотична ідеологія щодо духовного розвитку та духовного потенціалу.

В. Г. Кремень зазначає, що «... національна свідомість – це структурний компонент суспільної свідомості, який визначається ментальними характеристиками та аксіологічними орієнтаціями, що визначають буття представника того чи іншого народу в результаті етнокультурного розвитку. У процесі свого історичного формування, зумовленого природними нахилами й здібностями, національна свідомість набуває здатності якісно впливати на вдосконалення людської духовності...» [9, с. 251].

Нам імпонує думка вченого про те, що «... національна свідомість є атрибутом філософії людиноцентризму...», що «... національно свідома людина здатна не тільки опредметити власне фізіологічне та психічне буття, але й зробити предметом свого пізнання все й саму себе, для потреб втілення національної ідеї в перспективу життя народу...» [9, с. 251].

Отже, стає зрозумілою роль національної свідомості у сприянні цілісності людини як істоти, яка формує саму себе й світ, у якому живе й прагне до розкриття інтелектуального, творчого потенціалу, і через національне усвідомлення розуміє сутність національної ідеї.

За І. Кресіною, поняття «національна свідомість» визначається як «сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, в яких виявляються особливості життєдіяльності націй та етносів [10, с. 654].

Складники національної свідомості молоді в Україні наведено на рис. 1.

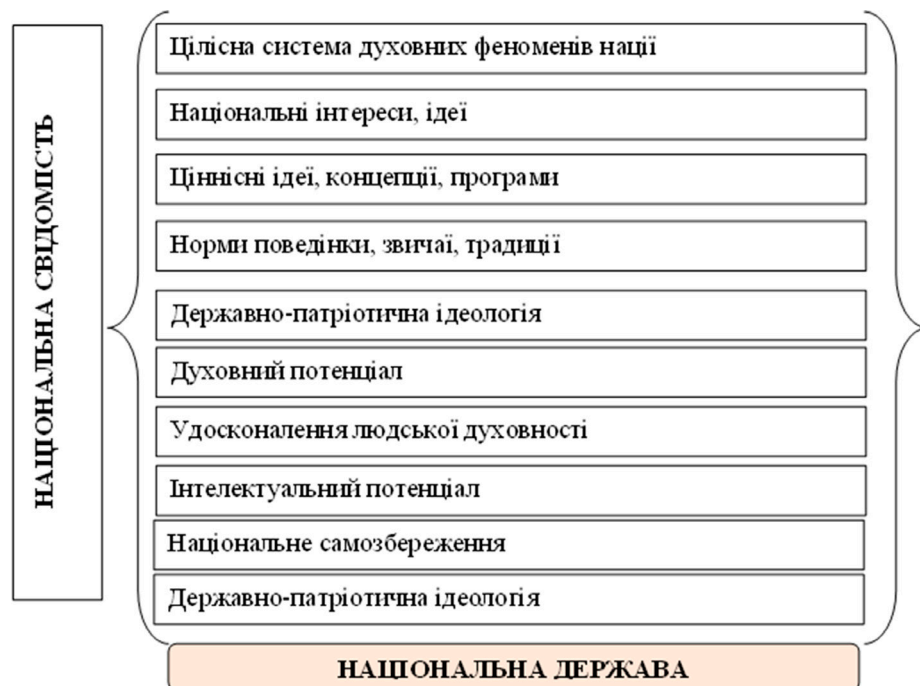

Рис. 1. Складники національної свідомості

Очевидно, що в основу державної політики формування національно-патріотичної свідомості та демократичних цінностей молоді в Україні має бути покладено ідею розвитку української державності як важливого чинника української політичної нації. У ній сформовано сутність національної ідеї, яка потребує усвідомлення світоглядних принципів, створення соціальних програм, першорядності національної свідомості і національної держави, що потребують розробки системи програм для практичної дії, які утворюють нові смисли національного буття, у якому і знаходить розвиток національна ідея.

Отже, патріотизм сьогодні є нагальною потребою і держави, оскільки високий рівень патріотизму населення здатний забезпечити соціально-політичну стабільність та гідне місце країни в цивілізованому світі; і особистості, яка своєю любов'ю до Батьківщини прагне досягти взаємної любові від неї з метою створення умов для вільного саморозвитку і збереження індивідуальності; і суспільства, яке зацікавлене в тому, щоб саморозвиток особистості, становлення її патріотичної самосвідомості здійснювався на моральній основі.

За результатами здійсненого дослідження можна зробити висновок, що процеси, які відбуваються в країні останнім часом, ще більше унеобходнюють формування у молоді патріотизму, національної свідомості, бо ще не сформувалися компоненти загальнонаціональної ідеї, здатної об'єднати, консолідувати націю.

Серед причин цього стану виокремимо такі:

– розмитість і девальвація найважливіших фундаментальних цінностей, руйнування світоглядних основ, ідеології, занепад культури, криза національно-патріотичного виховання і дисфункція соціальних інститутів, які його здійснюють, відсутність загальнозначущих ідеалів, тобто духовний і ідеологічний вакуум;

– непослідовне ставлення до проблеми патріотизму з боку вищого керівництва; байдуже, а нерідко і скептичне – з боку великої частини правлячої політичної та інтелектуальної еліти, переважно негативне або нейтральне – в більшості засобів масової інформації;

– різке погіршення життя більшості українців у результаті соціально-економічної кризи, розпаду виробництва більшості галузей колись єдиного народногосподарського комплексу; виникнення і розвиток таких явищ, як зубожіння, безробіття, правова незахищеність (особливо зважаючи на розгул злочинності), депопуляція населення, його сконцентрованість на проблемах виживання і життєзабезпечення на шкоду національним устремлінням і помислам;

– різка зміна національної психології, посилення і переважання регіональних, соціально-групових, корпоративних відчуттів, позицій, інтересів.

загальне розповсюдження індивідуалізму, егоцентризму, особистої вигоди, руйнування основ колективної, а поготів суспільної психології в свідомості громадян України;

– нестабільність у суспільстві внаслідок ослаблення державної влади, зниження її авторитету серед громадян, розвиток у них неоднозначного, часто негативного ставлення до неї;

– посилення маргінальності, втрата впевненості в краще майбутнє, оптимізму у зв'язку з незнанням і нерозумінням минулого;

– ігнорування національних інтересів України, особливо тих, реалізація яких сприяла б її духовному відродженню. Вестернізація свідомості і відчуттів чималої частини українців, перш за все, молоді, за допомогою активного використання наших засобів масової інформації, упровадження сурогатів «масової культури» і ін. [1].

Очевидно, що головною метою національно-патріотичного виховання є набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнародних взаємин, рис громадянина Української держави, розвиненої духовності.

У «Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді» подане визначення національно-патріотичного виховання дітей та молоді як «комплексної системної і цілеспрямованої діяльності органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, освітніх закладів, інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації» [11]. Стають зрозумілими напрями роботи з патріотичного виховання старшокласників та студентів ВНЗ (рис. 2).

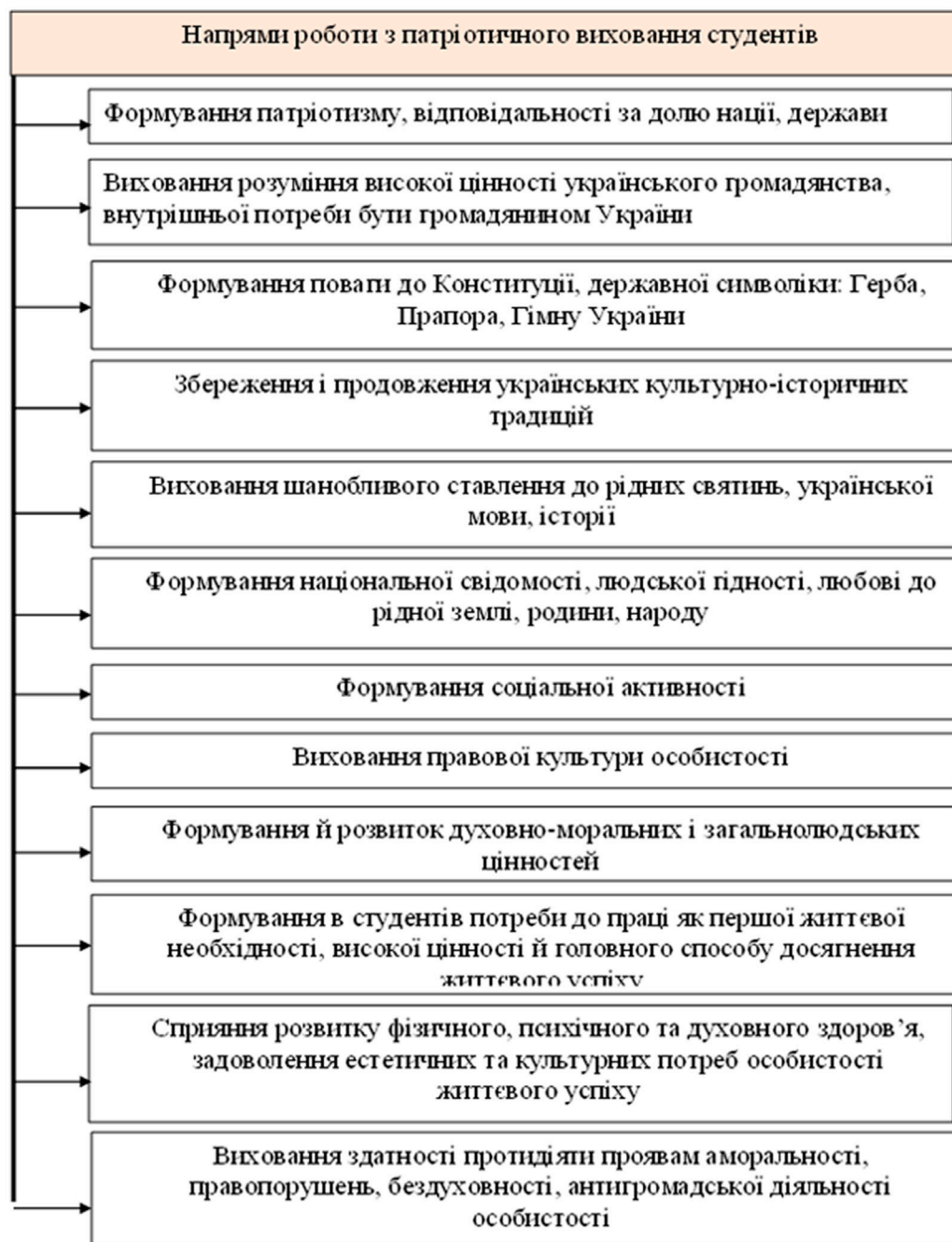

Рис. 2. Напрями роботи з патріотичного виховання студентів

Отже, патріотизм – це якість особистості, яка здатна до професійної, соціальної, етнічно-культурної самоідентифікації. Формування, засвоєння, реалізація патріотизму органічно включає низку особливостей: врахування об'єктивних чинників у політичних процесах, осмислення і формування патріотичних ідей, цілей, відчуттів, настроїв суб'єктами власного самовизначення в суспільстві [16].

Зроблено висновок, що сучасне розуміння патріотизму характеризується варіативністю, різноманітністю і неоднозначністю. Багато в чому це пояснюється складною природою цього явища, багатоаспектністю його змісту, структури і різноманітним форм прояву.

Підходи до розуміння патріотизму різноманітні, їх можна умовно диференціювати.

Є думка, що патріотизм – піднесене відчуття любові до Вітчизни. Це його духовне і етичне значення. В ньому виділяється спрямованість, сила, піднесеність самого відчуття до Батьківщини, яка має для індивіда виняткове значення. Було складено модель формування національно-патріотичної свідомості та демократичних цінностей молоді в умовах незалежної України (рис. 3).

Рис. 3. Модель формування національно-патріотичної свідомості та демократичних цінностей молоді

Отже, патріотизм можна визначити як одне з складних, багатоаспектних явищ, що пронизує всі сфери суспільства, особливо його свідомість і духовне життя, що має великий потенціал відродження України на переломних етапах її розвитку – духовний підхід.

Було виконано моніторингові дослідження визначення рівнів громадянських якостей (громадянська відповідальність, патріотизм) студентів перших курсів Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ з метою визначення сформованості загального рівня їх громадянських якостей, коригування системи громадянського виховання та спрямування зусиль науково-педагогічних працівників на виховання громадянина-патріота: усвідомлення ними громадянських обов'язків, сприяння виробленню високого ідеалу – служіння народу, підготовки до виконання захисту Батьківщини та виховання високих якостей студентів як громадян України.

Цей моніторинг спрямований на визначення можливих шляхів індивідуальної роботи зі студентами у формуванні уявлення про права та обов'язки громадянина, готовності до практичної діяльності на благо Вітчизни, залучення до молодіжних товариств, наукових гуртків та об'єднань, до написання науково-дослідницьких робіт. Було розроблено критерії визначення рівня громадянської відповідальності: високий рівень – студенти добре знають конституційні права і закони держави, дотримуються їх, усвідомлюють відповідальність за долю своєї держави, у всіх справах виявляють ініціативу і самостійність; середній рівень – студенти знають конституційні права і закони, але ініціативу виявляють не завжди; низький рівень – студенти порушують дисципліну і правопорядок, недостатньо знають закони держави, потребують постійного контролю, виявляють безвідповідальність. Загальна кількість респондентів – 128 студентів. У спостереженнях, бесідах та під час анкетування було задіяно 12 науково-педагогічних працівників (рис. 4).

Загальний рівень громадянської відповідальності студентів 1-х курсів

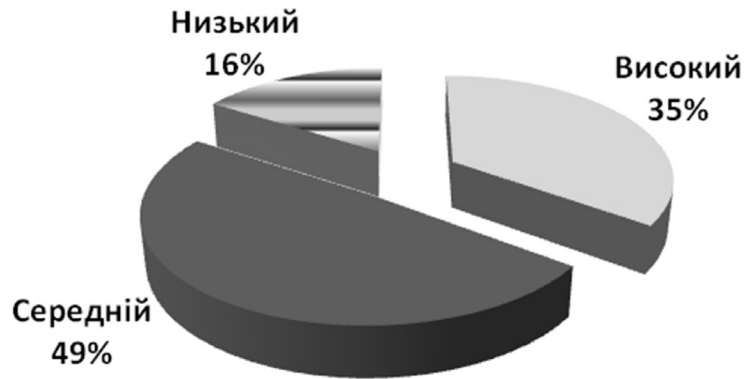

Рис. 4. Загальний рівень громадянської відповідальності студентів

Стає очевидним, що для підвищення рівня громадянської відповідальності студентів 1-х курсів необхідно створити систему роботи у спільній діяльності науково-педагогічних працівників.

Наступним кроком у моніторингових дослідженнях було визначення рівня патріотизму серед студентів за такими критеріями: високий рівень – студенти цікавляться історією і культурою Батьківщини, пишаються нею, виявляють бережливе ставлення до національних багатств держави, до національної культури, здатні до захисту держави, волонтерської діяльності, пишаються духовно-моральними цінностями держави; середній рівень – цікавляться історією і культурою Батьківщини; низький рівень – мало цікавляться історією Батьківщини, виявляють байдужість до духовно-моральних цінностей держави, пасивні у проведенні заходів патріотичного спрямування (рис. 5).

Загальний рівень патріотизму студентів 1-х курсів

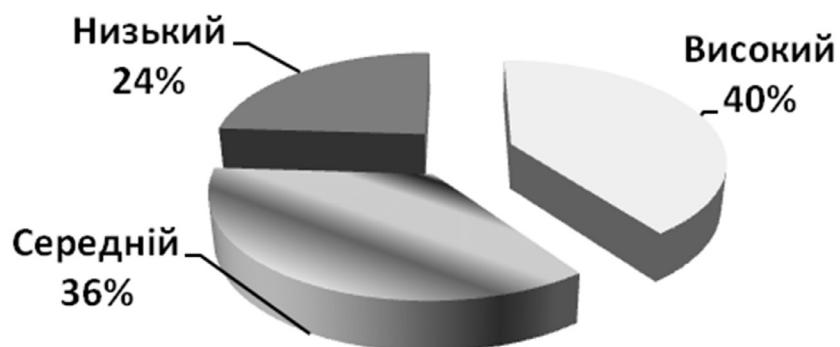

Рис. 5. Загальний рівень патріотизму студентів 1-х курсів

Високий рівень громадянської відповідальності становив 35 %, а високий рівень патріотизму – 40 %. Це свідчить про те, що студентська молодь ще не виявляє громадянської зрілості, належного патріотизму, почуття обов'язку і відповідальності перед суспільством, Батьківщиною. Особливо тривожним є факт низького рівня громадянської відповідальності (16 %) та патріотизму (24 %), що свідчить про необхідність цілеспрямованої систематичної роботи з певним контингентом студентів для виховання в них громадянської позиції.

Виникає потреба активізації у закладах вищої освіти роботи молодіжних товариств, які пов'язані з науковою працею студентів і є першим кроком до формування якісного наукового потенціалу національної системи освіти, готовності працювати на благо Вітчизни, примножувати її національні та загальнолюдські цінності.

Водночас усвідомлюємо, що домінантною ознакою наявності громадянських компетентностей у молоді повинно бути прагнення до справедливості, що є головним у процесі духовно-морального виховання, яке передбачає подолання «егопоглядів», тобто егоїзму. Для цього потрібні дуже захоплюючі впливи, які відсутні в арсеналі нинішнього соціального виховання. Сьогодні ми маємо приклади вищих державників – людей з обмеженим політичним мисленням і установками, які не в змозі йти на доцільні компроміси з особистостями, ідейні погляди яких не принципово відмінні від їх власних. Саме ця тенденція чітко проявляється у нашому теперішньому державно-політичному житті, коли другорядне стає причиною розбрату зі всіма наслідками, що звідси випливають.

Певні нав'язані нам ідеологічні уявлення про особистість перевантажені груповими фантазіями, що намагаються підірвати категорії, закони і норми як достовірні критерії, що забезпечують істинну орієнтацію в дійсності. Такими є прагнення видавати хворобу за здоров'я, здорове за хворобливе, анахронічне за сучасне, потворне за красиве. Водночас вони носять тотальний і вкрай агресивний характер, вимагаючи натомість від нормальних людей до себе толерантності. Біда в тому, що не завжди розумне претендує на дійсність, отже, і на розумність. І тоді замість сокровених і священних понять сутності – батько і мати, вводяться інші – батько номер один, батько номер два; замість понять істина і брехня – плюралізм думок; а замість займенників він і вона – образливе для людини «воно». Зауважимо, що піддержавницьки вихована особистість з розвинутими громадянськими компетентностями почуває себе комфортно за умови, що сама держава підкоряється вищим моральним цінностям, щоб не зруйнувати власних основ у душах своїх громадян. Держава повинна бути гуманістично орієнтованою і любити своїх громадян. З таким призначенням держави доцільно пов'язувати і державну культуру, і культуру кожного з нас.

Висновки. У ході дослідження розкрито підходи до визначення та сутність понять «державна політика», «патріотизм», «національна свідомість», «національно-патріотичне виховання дітей та молоді».

Розроблено модель формування національно-патріотичної свідомості та демократичних цінностей молоді уможлиблює розуміння патріотизму як найважливішого соціально-культурного, духовно-мобілізаційного ресурсу, здатного створити потужний стимул підвищення соціальної, виробничої, творчої активності громадян, активізації соціальної сфери, яка залишається ефективною силою, здатною позитивно впливати на майбутнє України, згуртовувати наше суспільство, розкривати молоді значення їх власної життєдіяльності і відповідальності, можливості для позитивної, конструктивної реалізації одержаної свободи і демократичних прав.

Проаналізовані результати виконаних моніторингових досліджень визначення рівнів громадянських якостей (громадянська відповідальність, патріотизм) студентів з метою визначення сформованості загального рівня їх громадянських якостей, коригування системи громадянського виховання та спрямування зусиль науково-педагогічних працівників ВНЗ на виховання громадянина-патріота є підставою для обґрунтування шляхів досягнення високих показників громадянської відпо-

відальності та патріотизму серед молоді в Україні.

Окреслено цілі, завдання та напрями національно-патріотичного виховання молоді засобами здійснення цілеспрямованої державної політики формування національно-патріотичної свідомості та демократичних цінностей молоді в Україні.

Для підготовки людини до життя в інноваційному за типом розвитку суспільстві постає необхідність орієнтуватися на освіченість як результат освіти, яка передбачає сформований інноваційний тип культури та мислення, здатність до інноваційного типу дій.

Саме тому в сучасних умовах діяльність держави має бути спрямована на удосконалення організаційно-правових засад реалізації державної політики формування національно-патріотичної свідомості та демократичних цінностей молоді в Україні.

Список використаних джерел

1. Аза Л. Ростити патріотів, а не перекотиполе: сучасні тенденції етнокультурної соціалізації молоді. *Віче*. 1997. № 12. С. 69–77.
2. Гогвуд Б. Аналіз політики для реального світу / Б. Гогвуд, Л. Ган; пер. А. Олійник. Київ : Основи, 2004. 396 с.
3. Головатий М. Ф. Формування державної молодіжної політики в сучасній Україні (політологічний аналіз) : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02. Київ, 1996. 36 с.
4. Головатий М. Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення : монографія. Київ : Наук. думка; Укр. наук.-дослід. ін-т проблем молоді, 1993. 237 с.
5. Гончаренко Семен. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
6. Державна політика : підручник / редкол.: Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) та ін. Київ : НАДУ, 2014. 448 с.
7. Енциклопедичний словник з державного управління / укл.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошанського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.
8. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96–ВР *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.
9. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум. Вид. переробл. Київ : Грамота, 2010. 576 с.
10. Кресіна І. Свідомість національна. *Політична енциклопедія* / редкол.: Ю. Левенюк (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С. 654.
11. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах : наказ Міністерства освіти і науки України від 16.06.15 р. № 641. *Міністерство освіти і науки України*. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/. Новий тлумачний словник української мови : у 4-х т. Київ : Видавництво «АКОНІТ», 2001. Т.3. 927 с.
12. Пал Л. А. Аналіз державної політики / Л. А. Пал; пер. з англ. І. Дзюби. Київ : Основи, 1999. 422 с.
13. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
14. Романов В. Є. Державна політика: аналіз та механізми її впровадження. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2003. 72 с.
15. Хаустов В. М. Патриотическое воспитание как ведущее направление государственной молодежной политики: автореф. дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Москва, 2007. URL: <http://cheloveknauka.com/v/201582/a/#?page=1>.
16. Янг Е. Як написати дієвий аналітичний документ у галузі державної політики : практ. посіб. для радників з державної політики у Центральній і Східній Європі / Е. Янг, Л. Куїнін; пер. з англ. С. Соколик; наук. ред. пер. О. Кілієвич. Київ : К.І.С., 2003. 120 с.

Надійшла до редакції 19.12.2019.

Reference

1. Aza, L. (1997) Rostyty patriotiv, a ne perekotipole: suchasni tendentsiyi etnokul'turnoyi sotsializatsiyi molodi. [To grow up patriots, not perekotipole: current tendencies of ethno-cultural socialization of youth]. Viche. № 12. С. 69–77. [in Ukr.].
2. Hohvud, B. (2004) Analiz polityky dlya real'noho svitu [Policy Analysis for the Real World] / B. Hohvud, L. Han; per. A. Oliynyk. Kyiv : Osnovy, 2004. 396 s. [in Ukr.].
3. Holovatyy, M. F. (1996) Formuvannya derzhavnoyi molodizhnoyi polityky v suchasniy Ukraini (politohichnyy analiz) [Formation of state youth policy in modern Ukraine (political analysis)] : avtoref. dys. ... d-ra polit. nauk : 23.00.02. Kyiv. 36 s. [in Ukr.].
4. Holovatyy, M. F. (1993) Molodizhna polityka v Ukraini: problemy onovlennya [Youth policy in Ukraine: problems of updating] : monohrafiya. Kyiv : Nauk. dumka; Ukr. nauk.-doslid. in-t problem molodi. 237 s. [in Ukr.].
5. Honcharenko Semen. (1997) Ukrayins'kyi pedahohichnyy slovnyk. [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. Kyiv : Lybid'. 376 s. [in Ukr.].
6. Derzhavna polityka [State policy] : pidruchnyk / redkol.: YU. V. Kovbasyuk (holova), K. O. Vashchenko (zast. holovy), YU. P. Surmin (zast. holovy) ta in. Kyiv : NADU, 2014. 448 s. [in Ukr.].
7. Entsyklopedychnyy slovnyk z derzhavnoho upravlinnya [Encyclopedic Dictionary of Public Administration] / ukl.: YU. P. Surmin, V. D. Bakumenko, A. M. Mykhnenko ta in.; za red. YU. V. Kovbasyuka, V. P. Troshchans'koho, YU. P. Surmina. Kyiv : NADU, 2010. 820 s. [in Ukr.].
8. Konstytutsiya Ukrainy [Constitution of Ukraine] : Zakon ukrayiny vid 28.06.1996 r. № 254k/96–VR Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>. [in Ukr.].
9. Kremen', V. H. (2010) Filosofiya natsional'noyi ideyi [Philosophy of the National Idea] : Lyudyna. Osvita. Sotsium. Vyd. pererobl. Kyiv : Hramota. 576 s. [in Ukr.].
10. Kresina, I. (2011) Svidomist' natsional'na. [National consciousness]. Politychna entsyklopediya / redkol.: YU. Leven' (holova), YU. Shapoval (zast. holovy) ta in. Kyiv : Parlament's'ke vydavnytstvo, 2011. S. 654. [in Ukr.].
11. Pro zatverdzhennya Kontseptsiyi natsional'no-patriotychnoho vykhovannya ditey i molodi, Zakhodiv shchodo realizatsiyi Kontseptsiyi natsional'no-patriotychnoho vykhovannya ditey i molodi ta metodychnykh rekomendatsiy shchodo natsional'no-patriotychnoho vykhovannya u zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladakh : nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 16.06.15 r. № 641. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. [On approval of the Concept of national patriotic upbringing of children and young people, Measures to implement the Concept of national patriotic upbringing of children and young people and methodical recommendations on national patriotic upbringing in general educational institutions: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 16.06.15. 641. Ministry of Education and Science of Ukraine]. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/. [in Ukr.].
12. Novyy tлумachnyy slovnyk ukrayins'koyi movy : u 4-kh t. Kyiv : Vydavnytstvo «AKONIT», 2001. T3. 927 s. [in Ukr.].
13. Pal L. A. (1999) Analiz derzhavnoyi polityky [Analysis of State Policy] / L. A. Pal; per. z anhl. I. Dzyuby. Kyiv : Osnovy. 422 s. [in Ukr.].
14. Politychna entsyklopediya [Political encyclopedia] / redkol.: YU. Levenets' (holova), YU. Shapoval (zast. holovy) ta in. Kyiv : Parlament's'ke vydavnytstvo, 2011. 808 s. [in Ukr.].
15. Romanov, V. YE. (2003) Derzhavna polityka: analiz ta mekhanizmy yiyi vprovadzhennya. [State policy: analysis and mechanisms for its implementation]. Dnipropetrovs'k : DRIDU NADU. 72 s. [in Ukr.].
16. Khaustov, V. M. (2007) Patryoticheskoe vospytanye kak vedushchee napravlenye hosudarstvennoy molodezhnoy polytyky [Patriotic education as a leading direction of state youth policy] : avtoref. dys. ... kand. polyt. nauk : 23.00.02 Moskva. <http://cheloveknauka.com/v/201582/a?#?page=1> [in Ukr.].
17. Yang, E. (2003) Yak napysaty diyevyy analitychnyy dokument u haluzi derzhavnoyi polityky [How to Write an Effective Policy Analytical Paper] : prakt. posib. dlya radnykiv z derzhavnoyi polityky u Tsentral'niy i Skhidniy Yevropi / E. Yang, L. Kuinn; per. z anhl. S. Sokolyk; nauk. red. per. O. Kiliyevych. Kyiv : K.I.S. 120 s. [in Ukr.].

SUMMARY

Shevchenko S.O., Huzhva M. Yu. Theoretical and methodological principles of the government policy of forming national-patriotic consciousness and democratic values of youth. The article deals with the theoretical and methodological principles of state politic, its self and role in the formation of national patriotic consciousness and democratic values of youth.

It rationales the approaches to definition and the essence of concept «state politic», «patriotism», «national consciousness», «national and young people». It works out the model of formation of national and patriotic consciousness and democratic values of youth.

It actualizes the understanding of patriotism as the most important social and cultural, spiritual and mobilization resource which is capable to create the huge stimulus of increasing the social, productive and creative activity of the citizens, the activation of social branch which has the effective power, capable to influence positively for the future of Ukraine.

Nowadays only patriotism can unite the society, expose the youth the meaning of their own life and responsibility, the possibilities for positive, constructive realization of the freedom and democratic rights.

It analyzes the results of conducted monitoring researches of determining the levels of citizen qualities (citizen responsibility, patriotism) of students with the aim of determining of formation the general level of their citizen qualities, the adjustment of the system of citizen education and direction of all efforts of the university staff to the education of the citizen as a patriot.

It justifies some ways of achievement of the high indicators of citizen responsibility and patriotism among youth in Ukraine.

The article says the aims, the tasks and directions of national and patriotic youth education, by means of purposeful and consistent state politic, the aim of which is patriotic and citizen education of future generation, which will consider the state as a guaranty of personal development that is based on the ideas of humanism, social welfare, democracy and freedom.

Keywords: *state politic; patriotism, patriotic education, consciousness.*

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

НАУКОВІ ЗАХОДИ, ЩО ВІДБУЛИСЯ В ДДУВС У ІV КВАРТАЛІ 2019 РОКУ

6 листопада 2019 р. відбувся Всеукраїнський науково-практичний семінар «Мова і право», який традиційно проводиться кафедрою українознавства та іноземних мов Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ з метою вдосконалення професійної майстерності та застосування інноваційних технологій викладання мов у вищій школі нефілологічного профілю, а також обміну досвідом, глибокого творчого освоєння правових дисциплін, іноземних мов, культури мовлення.

У цьому важливому заході взяли участь 75 науковців та здобувачів вищої освіти з різних навчальних закладів України – Національна академія прокуратури України, Національний університет державної фіскальної служби України, Київський національний лінгвістичний університет, Київський національний торговельно-економічний університет, Луганський державний університет внутрішніх справ, Львівський державний університет внутрішніх справ, Сумський державний університет, Придніпровська державна академія будівництва та архітектури, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія. Таке представництво учасників у роботі семінару сприяло жвавому обговоренню програмних доповідей як на пленарному, так і секційних засіданнях. Позитивним моментом слід вважати залучення курсантсько-студентського загалу для ознайомлення зі специфікою таких наукових заходів, зокрема з елементами виховання професійних якостей майбутніх правоохоронців.

На підставі виступів учасників семінару та наданих ними матеріалів оргкомітетом сформульовано рекомендації та пропозиції щодо вирішення нагальних проблем сучасних досліджень, як-от:

- продовжити дослідження сучасних мовних вимог у юридичному дискурсі в контексті відображення процесів євроінтеграції України;
- культивувати творчий підхід до методів ґрунтовного освоєння правових та мовознавчих дисциплін, зосереджуючи увагу на виховному процесі культури усного і писемного мовлення;
- залучати до участі в семінарах практичних працівників різних сфер діяльності, зокрема правоохоронної та перекладознавчої, для обміну досвідом, розширення спектра питань, які диктуються нагальними проблемами сучасності;
- розширювати зв'язки та обмін результатами науково-практичних досліджень

із викладачами, курсантами та студентами споріднених ЗВО з перспективою проведення спільних наукових досліджень;

– удосконалювати методика вивчення юридичної термінології в професійній підготовці майбутніх правознавців для формування мовленнєвої інтенції та ефективності комунікації державною та іноземною мовами;

– активно практикувати зарубіжні стажування викладачів юридичного й лінгвістичного профілів для вивчення сучасних лінгвістичних досліджень та застосування інноваційних технологій викладання у споріднених зарубіжних ВНЗ;

– зосередити увагу на студіях пріоритетних мовних напрямків з вирішенням проблем у праві, в тому числі з погляду законодавства й здійснюваної державної мовної політики, враховуючи практику інших держав у регулюванні мовного питання.

8 листопада 2019 року відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція «Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики». У заході взяли участь понад 70 працівників правоохоронних органів та закладів вищої освіти.

Захід організовано для консолідації зусиль науковців та практиків, спрямованих на протидію злочинності засобами оперативно-розшукової діяльності, для впровадження результатів науково-дослідної роботи ДДУВС у практичну діяльність органів Національної поліції України, а також в освітньо-виховний про-

цес університету. Метою конференції також став пошук шляхів удосконалення оперативно-розшукової діяльності органів Національної поліції та протидії злочинності оперативно-розшуковими засобами.

У роботі конференції взяла участь проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ Л. Р. Наливайко. Також серед учасників конференції – представники Національної академії внутрішніх справ, Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, Одеського державного університету внутрішніх справ, Донецького юридичного інституту МВС України, Воєнно-дипломатичної академії імені Євгенія Березняка, Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Університету державної фіскальної служби України, Інституту підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Практичні підрозділи Національної поліції представляли працівники Департаменту оперативно-технічних заходів Національної поліції України, Департаменту захисту економіки Національної поліції України, а також працівники підрозділів стратегічних розслідувань та кримінального розшуку головних управлінь Національної поліції у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Миколаївській, Одеській, Сумській, Херсонській, Хмельницькій, Чернігівській областях та у м. Києві.

У рамках конференції розглядалися сучасні проблеми теорії оперативно-розшукової діяльності та проблеми, пов'язані з дотриманням прав людини та законності під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, організації роботи підрозділів кримінальної поліції, правового та інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності Національної поліції, проведення оперативно-технічних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій, а також оперативно-розшукової протидії окремим видам. До оргкомітету конференції надійшло 46 тез доповідей, які опубліковані у збірниках відкритого та закритого друку.

За результатами конференції було напрацьовано низку важливих пропозицій щодо удосконалення діяльності органів Національної поліції України та чинних нормативно-правових актів, спрямованих на протидію злочинності.

15 листопада 2019 року відбулася Міжнародна науково-практична конференція «Дискусійні питання застосування антикорупційного законодавства», організована зусиллями Громадської ради при МВС України та громадської спілки «Центр запобігання та протидії корупції».

До науково-практичного заходу долучилися близько 200 учасників – це представники Громадської ради при МВС України, Вищого антикорупційного суду, Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України, Дніпропетровської обласної державної адміністрації, Головного управління Національної поліції у Дніпропетровській, Запорізькій та Закарпатській областях, Головного управління державної служби України з надзвичайних ситуацій, Головного управління державної міграційної служби, Головного територіального управління юстиції у Дніпропетровській області, Дніпропетровського окружного адміністративного суду, прокуратури, громадських організацій та наукових установ з Казахстану, Польщі та Литви.

На початку заходу проректорка університету, докторка юридичних наук, професорка, Заслужена юристка України Лариса Наливайко зазначила, що проблема корупції є чи не найнагальнішою серед тих, що непокоять суспільство й перешкоджають економічному розвитку країни.

«Сьогоднішній захід має на меті об'єднати зусилля науковців, практиків та інституцій громадянського суспільства задля створення ефективної системи протидії цьому явищу. Результатом конференції стануть рекомендації у вигляді резолюції, які, ми сподіваємося, будуть корисними і для законотворчої системи, і для державних інституцій», – зазначила Лариса Романівна та побажала всім учасникам конференції плідної праці, конструктивного діалогу та результативних напрацювань.

Голова Громадської ради при МВС України, голова громадської спілки «Центр запобігання та протидії корупції», радник міністра внутрішніх справ, член колегії МВС України, доктор філософії з права Володимир Мартиненко відмітив, що корупція в Україні займає величезне місце серед тих проблем, які не дають рухатися країні до цивілізованого розвитку. «Наша мета – об'єднати наукові розробки, практичний досвід, у тому числі і міжнародний, задля того, щоби корупцію в Україні подолати. У нашій країні створено декілька нових антикорупційних інституцій, вони працюють, вони показують результати, але, як показує практика, ці результати не досить ефективні. Тому сьогодні ми маємо напрацювати більш дієвий механізм відносно застосування антикорупційного законодавства, створити рекомендації, які в подальшому можна буде використовувати в законотворчому процесі», – підкреслив радник міністра внутрішніх справ.

У свою чергу заступниця голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації Ірина Грицай відмітила, що сьогодні Дніпропетровщина є лідером серед інших областей за багатьма показниками, а саме за темпами впровадження реформи децентралізації, залучення іноземних інвестицій, розвитку транспортної, соціальної інфраструктур та бізнесу.

«Для наших іноземних партнерів та інвесторів надзвичайно важливим є розуміння прозорості та недопущення будь-яких проявів корупції. Адже ми знаємо, що наш внутрішній ворог – це корупція і лише спільними зусиллями науковців, практиків та громадянсько-

го суспільства ми зможемо цього ворога подолати», – переконана заступниця губернатора.

Перший заступник прокурора Дніпропетровської області, старший радник юстиції, Почесний працівник прокуратури України Роман Сосков закликав науковців, учасників конференції, донести до законотворчих органів те, що не в змозі зробити представники правоохоронних органів, а саме вибудувати антикорупційне законодавство так, щоб не допускати виникнення причин корупційних проявів у суспільстві: приймати на роботу до державних установ зацікавлених та вмотивованих спеціалістів, створити стимули до заміщення державних посад невідкупними особами шляхом формування антикорупційної суспільної свідомості.

Під час роботи конференції у своїх доповідях учасники заходу розглядали різні аспекти запобігання та протидії корупції, відзначили вагомую роль громадянського суспільства та засобів масової інформації у запобіганні корупції та боротьбі з її проявами.

У ході дискусії розглядалися питання зарубіжного досвіду протидії корупції в умовах глобалізованого суспільства, особливості застосування норм Кодексу України про адміністративні правопорушення, а також особливості застосування норм Кримінального кодексу у вітчизняній та міжнародній практиці. Зокрема, Президент фонду Академії наукових, академічних здібностей та обміну (Республіка Польща) Рафал Лізут та головний науковий співробітник Академії правоохоронних органів при Генеральній прокуратурі Республіки Казахстан Талгат Маханов у своїх виступах поділилися досвідом Польщі та Казахстану, які також пройшли складний шлях боротьби з корупцією.

9 грудня 2019 року у межах Всеукраїнського тижня права та загоди Всеукраїнської акції «16 днів проти насильства» відбулася Міжнародна науково-практична конференція «Права людини та юридична практика їх захисту», організована зусиллями Дніпропетровської обласної державної адміністрації та Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Обмінятися досвідом та результатами наукових досліджень зібралися представники Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні, Фонду Організації Об'єднаних Націй у галузі народонаселення в Україні, Регіональної Ради реформ правосуддя за підтримки Проекту Європейського Союзу «Право-Justice», Національної академії правових наук України, Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, Університету митної справи та фінансів, Харківського національного університету внутрішніх справ, Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Головного управління юстиції у Дніпропетровській області, Дніпропетровського окружного адміністративного суду, прокуратури Дніпропетровської області, Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Дніпропетровській області, адвокатського об'єднання «Ассирія», громадських організацій «Ліга українських правозахисників» та «Правозахисна Група Січ».

Конференція викликала великий інтерес як з боку практиків, так і науковців, адже дотримання й порушення прав людини – одна з найбільш обговорюваних тем у світовій спільноті. Ідею її проведення підтримала Національна академія правових наук України та представники наукових шкіл із різних регіонів України.

Зокрема, до обговорень долучилися регіональна спеціалістка з питань запобігання та протидії домашньому насильству Фонду ООН у галузі народонаселення Ганна Карпаченкова, в.о. прокурора Дніпропетровської області, старший радник юстиції Роман Сосков, голова Дніпропетровського окружного адміністративного суду Андрій Коренев, перша заступниця начальника ГТУ юстиції у Дніпропетровській області Ольга Захарова, регіональна представниця Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Дніпропетровській області Тетяна Кокшарова, членкиня ради Нотаріальної палати України, голова відділення Нотаріальної палати України в Дніпропетровській області Олена Бунякіна.

Учасників конференції привітав голова Дніпропетровської ОДА Олександр Бондаренко.

«Питання захисту прав людини надзвичайно актуальне для всієї України. З нагоди прийняття Загальної декларації прав людини та щорічної Всеукраїнської акції «16 днів проти насильства» проводимо у Дніпрі міжнародну конференцію. Вона стане практичним внеском у розбудову правової культури, – сказав голова Дніпропетровської облдержадміністрації Олександр Бондаренко. – Результатом роботи мають стати конкретні напрацювання й інструменти, які змінять законодавство на всеукраїнському рівні».

Ректор ДДУВС Андрій Фоменко акцентував на тому, що для університету профільною є спеціалізація з підготовки фахівців для підрозділів ювенальної превенції. «Наші науковці активно співпрацюють з Національною поліцією України у напрямі захисту прав та інтересів неповнолітніх. Як приклад – участь у роботі робочої групи з представників МВС, НПУ, закладів вищої освіти, Дитячого фонду ООН (Юнісеф) в Україні, Всеукраїнського громадського центру «Волонтер». Це комплекс заходів на загальнонаціональному рівні, що мають на меті вирішення проблематики превенції злочинів щодо дітей», – зазначив Андрій Євгенович.

Учасники конференції, яких було понад 150 осіб, об'єдналися задля обговорення проблемних питань забезпечення та захисту прав людини та вироблення рекомендацій щодо підвищення ефективності механізму їх реалізації, поліпшення взаємоузгодженості та взаємовпливу прав людини та юридичної практики їх захисту.

У ході дискусії науковці та практики обговорили актуальні питання захисту цивільних, трудових, соціально-економічних, культурних та інформаційних прав громадян України, а також інших осіб, які постійно або тимчасово проживають на території країни. Спікери були одностайні у твердженні, що сучасний стан демократичних перетворень в Україні зумовлює необхідність пошуку оптимальних варіантів поєднання інтересів людини, держави та правоохоронних органів. Саме їх ефективна взаємодія гарантує подальший демократичний розвиток суспільства, утвердження верховенства права і, як наслідок, гарантований захист конституційних цінностей та прав людини.

Друга частина заходу відбулася в стінах Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ у форматі двох дискусійних платформ: «Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспекти» та «Механізм реалізації та гарантування прав людини. Практика захисту прав і свобод людини в сучасній Україні та світі».

До обговорення проблем, окреслених дискусійними платформами, долучилися представники Головного управління юстиції у Дніпропетровській області, Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області, Дніпропетровського окружного адміністративного суду та прокуратури Дніпропетровської області.

У роботі дискусійних платформ взяли участь понад 100 осіб, серед яких фахівці, професійна діяльність яких дотична до забезпечення та захисту прав людини, представники закладів вищої освіти різних регіонів України, представники державної влади, суддівського корпусу, правозахисники, науково-педагогічні працівники університету.

Також у роботі конференції взяли участь представники наукових шкіл: Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, Університету митної справи та фінансів, Харківського національного університету внутрішніх справ, Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Комунального позашкільного навчального закладу «Мала академія наук учнівської молоді» Дніпропетровської обласної ради.

23 грудня 2019 року відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція «Дискусійні питання розвитку юридичної освіти в Україні (визначення місця, ролі та професійних компетентностей слідчого у розбудові правової держави)», яка була проведена у форматі відеозв'язку.

Конференція була присвячена ролі і місцю юридичної освіти в професійній діяльності працівників органів досудового розслідування Національної поліції України.

Участь у заході взяли науковці, вчені закладів вищої освіти України, практики, працівники органів судової влади та правоохоронних органів.

Захід відкрив ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ полковник поліції А. С. Фоменко. Він зазначив, що правнича професія цілком слушно віднесена до соціально значущих для розвитку України, а тому має бути максимально врегульована на рівні закону із високими вимогами щодо якості освіти як для здобувачів вищої юридичної освіти, так і для науково-педагогічних працівників.

«Особливе місце у правничій галузі посідає слідчий, оскільки від його професійної діяльності залежить захищеність прав людини, які було порушено внаслідок вчинення певного кримінального правопорушення. У Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ підготовка слідчих є одним із ключових напрямів освітньої діяльності, до якого залучені фахівці найвищого рівня. Відповідно і запит практиків саме на слідчих – випускників нашого закладу – незмінно високий», – підкреслив очільник університету.

Із вітальною промовою до всіх присутніх також звернувся заступник начальника слідчого управління Головного управління Національної поліції у Дніпропетровській області полковник поліції О. В. Брандис. Він зауважив, що тема конференції є досить актуальною. «Слідчий – та особа, яка не тільки безпосередньо збирає докази, а й робить це відповідно до норм чинного законодавства. У подальшому ці докази мають бути визнані належними в суді. Перекоаний, що слідчий в першу чергу є юристом», – підкреслив промовець.

З доповідями щодо питання визначення професійних компетентностей слідчого як правничих або правоохоронних виступили фахівці Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, Луганського національного університету внутрішніх справ імені Є. О. Дідоренка, Одеського національного університету внутрішніх справ, Університету митної справи та фінансів, Харківського національного університету внутрішніх справ, Інституту підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. У ході конференції спікери розглянули перспективні моделі та технології навчання правників, а також передові методи підвищення якості підготовки фахівців для підрозділів досудового розслідування.

Перше онлайн-включення було здійснено із т.в.о. ректора Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка полковником поліції Миколою Карчевським, який аргументовано довів необхідність підготовки слідчих саме в умовах закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

«Якщо приймається рішення про те, що слідчий не є юристом, буде інституціоналізовано нерівність та системне порушення принципу змагальності сторін у кримінальному процесі. Сторона захисту буде представлена фаховими юристами, а сторону обвинувачення представлятиме процесуальний керівник – юрист і слідчий, який не є юристом. Ми отримаємо чітке та послідовне порушення принципу змагальності сторін», – наголосив Микола Віталійович.

У результаті роботи учасників конференції було доведено необхідність визнання слідчого правником і визначено вимоги до його професійних компетентностей як представника правничої професії.

Серед ключових аргументів на користь цього – це необхідність працювати в умовах мінливості законодавства; наявність наукового, кадрового потенціалу та якісної матеріально-технічної бази для підготовки висококваліфікованого фахівця у закладах зі специфічними умовами навчання; сформованість правових, методичних, управлінських, економічних та психологічних компетентностей у слідчого, які дозволяють забезпечити ефективність розслідування злочинів.

МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ

➤ 23–25 вересня 2019 р., Австрійська Республіка – **Міжнародна конференція «Докази у світлі загальних принципів кримінальної процедури – нові виклики»**, що організована «Науковим колом кримінального судочинства Ягеллонського університету» (м. Краків, Польща. Учасник – представник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доцентка кафедри кримінального процесу, кандидатка юридичних наук **Вікторія Рогальська**.

У конференції також взяли участь науковці та практичні працівники з Польщі, Італії, Греції, Чехії, Австрії та України.

Модерував конференцію Павел Чарнецькі – кандидат юридичних наук, представник кафедри кримінального процесу юридичного факультету Ягеллонського університету, який відкрив конференцію доповіддю на тему: «Принцип правової оцінки доказів – пережиток чи майбутнє кримінального процесу?».

Учасники наукового заходу під час виступів обмінювалися національним досвідом застосування інституту доказів та доказування в кримінальних провадженнях, а також ділилися найкращими практиками збирання, перевірки й оцінки доказів за кримінальним процесуальним законодавством європейських держав. Під час конференції обговорювалися такі питання: необхідність доказової преклюзії у кримінальних справах; допустимість доказів, отриманих незаконним шляхом, у кримінальному процесі на прикладі Чехії; недопустимість доказів у кримінальному провадженні Греції; транскордонна передача електронних доказів у Європі; особливості збирання доказів представниками сторони захисту; презюмовані докази у кримінальному процесі тощо.

Одна із спікерів від делегації з України В. Рогальська виступила з доповіддю на тему: «Процесуальна рівність сторін як чинник належного доказування в контексті забезпечення права на справедливий судовий розгляд».

Під час конференції учасники обговорювали інші спільні та відмінні риси здійснення кримінального провадження відповідно до законодавства своїх держав. Найбільш жваву дискусію викликали питання щодо повноважень правоохоронних органів під час здійснення досудового розслідування; підстав та строків затримання осіб без рішення суду, а також порядку ознайомлення сторін з матеріалами кримінального провадження перед направленням їх до суду.

Усі учасники конференції отримали відповідні сертифікати про участь у міжнародній конференції.

➤ 2–5 жовтня 2019 р., м. Софія, Республіка Болгарія – **Ювілейна міжнародна наукова конференція «50 років вищої освіти в Академії МВС»**. Учасники – представники ДДУВС: ректор, кандидат юридичних наук **Андрій Фоменко** та проректор, кандидат економічних наук **Олександр Сидоров**.

Представники ДДУВС також взяли участь у міжнародній науково-практичній конференції під егідою Міністра внутрішніх справ пана Младена Марінова «50 років вищої освіти в Академії Міністерства внутрішніх справ». Захід проходив у Софії упродовж двох днів.

Свою доповідь на конференції презентував ректор ДДУВС А. Фоменко. Він докладно розповів про діяльність ВНЗ, основні освітні напрями, а також сучасні методи, запроваджені у процес підготовки майбутніх правоохоронців та правників.

У рамках участі у конференції було підписано Декларацію про співробітництво. Підписантами з обох сторін виступили ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ А. Фоменко та ректор Академії Міністерства внутрішніх справ Н. Стойчев.

Ухвалення декларації передбачає співпрацю ВНЗ у сфері обміну співробітниками, розробку нової методології навчання та удосконалення освітнього процесу. У процесі співробітництва планується запроваджувати спільні проекти, конференції, семінари, лекції, організувати стажування фахівців у закладах.

Як зауважив Андрій Фоменко, підписання декларації між двома ВНЗ сприятиме розвитку двосторонніх відносин через обмін інформацією, досвідом та знаннями.

Щодо нинішньої структури Академії МВС Республіки Болгарія, до її складу входять факультет поліції та факультет пожежної безпеки й захисту населення.

Факультет поліції готує державних службовців з вищою освітою для спеціалізованих поліцейських структур, а також управлінь Головних і спеціалізованих управлінь Міністерства внутрішніх справ і Спеціалізованої групи по боротьбі з тероризмом.

На факультеті здійснюється підготовка фахівців за освітньо-кваліфікаційними ступенями: «бакалавр» – за спеціальностями: «Боротьба зі злочинністю та охорона громадського порядку», «Державне управління», «Прикордонна поліція», «Корпоративна безпека»; «магістр» – за спеціальностями: «Протидія злочинності та захист громадського порядку», «Захист національної безпеки», «Стратегічне керівництво та управління безпекою і громадським порядком», «Державне управління».

Факультет пожежної безпеки та захисту населення є носієм давньої традиції підготовки інженерних кадрів для потреб пожежної та аварійної безпеки в Болгарії. Він готує фахівців для отримання освітньо-кваліфікаційного ступенів «бакалавр-інженер» і «магістр-інженер» – за спеціальностями: «Пожежна та аварійна безпека» і «Антикризове управління», а також для отримання освітнього і наукового ступеня «Доктор» з наукових спеціальностей «Охорона праці та пожежна техніка» і «Захист населення і народного господарства в критичних ситуаціях».

➤ 22–24 жовтня 2019 р., м. Братислава, Словачька Республіка – **Міжнародний професійний симпозиум «Навчання і підготовка співробітників поліцейського корпусу в галузі запобігання та виявлення випадків торгівлі людьми»**. Учасник – представник ДДУВС – завідувач кафедри фінансово-економічної безпеки, кандидат юридичних наук, доцент **Дмитро Санакоєв**.

У рамках заходу за участі радника Міністра внутрішніх справ Словаччини Р. Урбановича, першого віце-президента Президіуму поліцейських сил Республіки Словаччина Я. Машкарової, директора Середньої школи поліції Братислави Д. Жуця досліджувалися та презентувалися питання, пов'язані з трансформацією окремих форм торгівлі людьми з позицій криминології; окремі аспекти захисту потерпілих від торгівлі людьми у контексті судових рішень; сучасний стан розслідування кримінальних проваджень за фактами торгівлі людьми у Словаччині.

Фахівець Європолу С. Сабо розповіла про роль та внесок Європолу і аналітичного проєкту «Phoenix» у подолання ситуації з торгівлею людьми у країнах ЄС.

Д. Санакоєв виступив із доповіддю «Підготовка працівників поліції у сфері протидії торгівлі людьми на базі Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ».

Також під час заходу проголошено доповідь фахівця Академії поліцейських сил у Братиславі А. Пастухової-Нейманової з питань проведення допиту малолітніх та неповнолітніх жертв торгівлі людьми в спеціальних кімнатах для допиту,

репрезентовано сучасні вимоги щодо цих кімнат, а також показано тренінгові кімнати для підготовки поліцейських і психологів до проведення подібних допитів.

Серед тем виступів зарубіжних фахівців виокремлено питання, пов'язані із запобіганням торгівлі людьми, та презентовано доповідь щодо ставлення молоді до цієї проблеми. Учасники заходу обговорювали діяльність Національної спілки з питань протидії нелегальній міграції у Словаччині; особливості комунікації працівників поліції

з жертвами торгівлі людьми; загальноєвропейські тенденції використання мережі «Інтернет» та окремих соціальних мереж для вербування громадян до сексуальної та трудової експлуатації. Загальний інтерес викликали питання особливості взаємодії та співробітництва органів державної влади, неурядових громадських організацій із правоохоронними органами у протидії сексуальній та трудовій експлуатації.

➤13–15 листопада 2019 року, м. Сен-Сір-о-д'Ор, Французька Республіка – **Міжнародна конференція «Масові вбивства» та засідання правління Асоціації європейських поліцейських коледжів (АЕРС).** Учасники: представники ДДУВС – ректор, кандидат юридичних наук **Андрій Фоменко** і старший викладач кафедри кримінального права та кримінології, кандидат юридичних наук **Анастасія Філіпп**.

Серед учасників Конференції – представники Австрії, Азербайджану, Кіпру, Чехії, Фінляндії, Франції, Італії, Норвегії, Туреччини тощо. З вітальним словом на початку конференції виступив Президент АЕРС доктор Норберт Лейтнер та директор Французької Національної Поліцейської Академії Лука Прессон. Під час Конференції з презентаціями виступили представники Норвегії, Франції, Австрії та Туреччини.

Згідно з програмою ректор А. Фоменко виступив з доповіддю «Розслідування терактів, вчинених в Україні» та презентував організацію роботи поліції, її ефективну співпрацю з населенням, координацію та взаємодію всіх територіальних органів. Він зауважив, що останнім часом завдяки проведеним реформам у Національній поліції України зафіксовано різке зростання рівня довіри громадян до діяльності правоохоронних органів, особливо це стосується протидії терористичним загрозам. «Сьогодні на Сході України триває антитерористична операція. Напрацьовуються нові методи та форми боротьби з тероризмом в сучасних умовах. Але підкреслюю, що основу системної антитерористичної діяльності було закладено саме у мирний час, шляхом координації та взаємодії правоохоронних органів», – зазначив доповідач.

Представники ДДУВС долучилися також до участі у семінарі-тренінгу на тему «Як поліція залучає та/або співпрацює з партнерами у справі запобігання та розслідування масових вбивств».

На засіданні Правління Асоціації європейських поліцейських коледжів підбито підсумки за 2019 р. та розглянуто плани роботи Асоціації у 2020 р., проведення міжнародних заходів та вирішення організаційних питань діяльності АЕРС. Генеральний секретар АЕРС П. Ламплет докладніше розповів про семінар щодо дій та підвищення обізнаності «Домашнє насильство», який відбувся у червні 2019 р. на базі Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, та зазначив, що захід було організовано на високому рівні. Члени Правління АЕРС одноголосно прийняли рішення про проведення у ДДУВС підсумкового семінару-тренінгу в 2020 р. та обговорили новітній формат заходу, в основі якого відпрацювання методів навчання поліцейських щодо їх обізнаності з проявів домашнього насильства, включаючи теоретичну підготовку та практичні заняття.

Під час візиту відбулася зустріч із директором Французької національної поліцейської академії Л. Прессоном та обговорено перспективи двосторонньої співпраці, зокрема у напрямі реалізації спільних проектів щодо обміну досвідом у підготовці поліцейських.

➤ 18 – 22 листопада 2019 року, м. Астана, Республіка Казахстан – **Міжнародна конференція «Протидія відмиванню коштів, що отримані з використанням інформаційно-комунікаційних технологій та корупційних схем»**. Учасники: представник ДДУВС – завідувач кафедри фінансово-економічної безпеки, кандидат юридичних наук, доцент **Дмитро Санакоєв** і доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії, кандидат юридичних наук **Микола Єфімов**.

Організаторами заходу були Академія правоохоронних органів при Генеральній прокуратурі Республіки Казахстан та Фонд ім. Конрада Аденауера (Німеччина). Серед учасників заходу – працівники правоохоронних та фіскальних органів Білорусі, Вірменії, Казахстану, Узбекистану, Киргизстану.

Під час заходу розглядалися теми, пов'язані з основними методами та схемами відмивання коштів, внутрішніми розслідуваннями у банківському секторі, роллю та

можливостями ПФР, фінансовим розслідуванням та аналітикою із позицій податкової служби, збором, фіксацією та зберіганням цифрових доказів, поверненням активів, аналітичними програмами у сфері виявлення фінансових злочинів, можливостями QIWI-гаманця, його реєстрації, поповнення, виведення коштів, існуючими аналітичними продуктами IBM, прикладами фінансування тероризму в Республіці Казахстан та можливими заходами протидії.

Із доповіддю на тему «Досвід України у протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом» виступив Д. Санакоєв.

Учасники взяли участь у семінарі-тренінгу з питань виявлення, припинення та розслідування фактів легалізації злочинних доходів. Під час практичних занять учасниками проводились окремі слідчі (розшукові) дії, використовувалися наявні пошукові інструменти мережі «Інтернет», формувались типові інформаційно-довідкові запити, міжнародно-правові доручення, складались візуалізовані графіки за фабулою організації та фінансування терористичної діяльності.

До занять було залучено фахівців Академії правоохоронних органів при Генеральній прокуратурі Республіки Казахстан, як експертів було запрошено працівників Генеральної прокуратури Республіки Казахстан, представників Forte Bank, Комітету державних доходів Міністерства фінансів Республіки Казахстан, платіжної організації QIWI-Казахстан, Комітету фінансового моніторингу Республіки Казахстан та інших фахівців та експертів. За підсумками семінару-тренінгу учасникам урочисто вручено міжнародні сертифікати.

По завершенню проведено круглий стіл з питань підвищення ефективності протидії легалізації злочинних доходів, на якому обговорювалися питання тем майбутніх тренінгів, що будуть цікаві та запитувані; наявні напрацювання щодо навчання слідчих, які розслідують економічні злочини (програми, національні методики), для включення у майбутні міжнародні тренінги.

ПІДГОТОВКА НАУКОВИХ КАДРІВ

У 2019 РОЦІ ЗДОБУЛИ НАУКОВІ СТУПЕНІ ТА ВЧЕНІ ЗВАННЯ
НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРАЦІВНИКИ УНІВЕРСИТЕТУ:

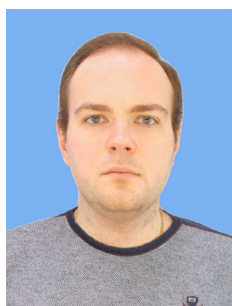
Кандидата юридичних наук

Лазарєв Владислав Олександрович

Захист відбувся 29 січня 2019 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 08.727.02).

Тема дисертації – «Криміналістична характеристика та особливості розслідування втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства» (спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність). Роботу виконано в Луганському державному університеті внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

Карпенко Роман Валерійович

Захист відбувся 13 червня 2019 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 08.727.02)

Тема дисертації – «Розслідування заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми» (спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність). Роботу виконано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

Кандидата з фізичного виховання та спорту

Івченко Оксана Миколаївна

Захист відбувся 6 травня 2019 року у Придніпровській державній академії фізичної культури і спорту (спецрада К 08.881.01)

Тема дисертації – «Комплексний контроль підготовленості баскетболістів на етапі попередньої базової підготовки» (спеціальність 24.00.01 – олімпійський і професійний спорт). Роботу виконано у Придніпровській державній академії фізичної культури і спорту.

Кандидата економічних наук

Фісуненко Надія Олександрівна

Захист відбувся 24 квітня 2019 року в Причорноморському науково-дослідному інституті економіки та інновацій (спецрада К 41.119.01)

Тема дисертації – «Формування ринку інвестиційних ресурсів для будівельної галузі» (спеціальність 08.00.03 – економіка та управління національним господарством). Роботу виконано в Університеті митної справи та фінансів.

Професора:

**Дісковський
Олександр Андрійович**
– доктор технічних наук,
професор по кафедрі
економічної та інформаційної
безпеки

**Уваров
Володимир Геннадійович**
доктор юридичних наук,
професор по кафедрі
кримінально-правових
дисциплін

**Юнін
Олександр Сергійович**
доктор юридичних наук,
професор по кафедрі
цивільного права та
процесу

Доцента:

**Бідняк
Ганна Сергіївна** –
кандидат юридичних наук,
доцент по кафедрі
криміналістики, судової
медицини та психіатрії

**Гаркуша
Аліна Григорівна**
кандидат юридичних наук,
доцент по кафедрі
кримінального процесу

**Сфімов
Микола Миколайович** –
кандидат юридичних
наук, доцент по кафедрі
криміналістики, судової
медицини та психіатрії

**Іваниця
Андрій Володимирович** –
кандидат юридичних наук,
доцент по кафедрі
кримінально-правових
дисциплін

**Кисельов
Андрій Олександрович** –
кандидат юридичних наук,
доцент по кафедрі
оперативно-розшукової
діяльності

**Кузьменко
Анастасія Олексіївна** –
кандидат філологічних
наук, доцент по кафедрі
соціально-гуманітарних
дисциплін

**Марченко
Олена Вікторівна**
доктор філософських наук,
доцент по кафедрі
соціально-гуманітарних
дисциплін

**Поліщук
Марина Геннадіївна**
кандидат юридичних наук,
доцент по кафедрі
цивільно-правових
дисциплін

**Тищенко
Ірина Олександрівна** –
кандидат юридичних
наук, доцент по кафедрі
загальноправових
дисциплін

**Уварова
Наталія Володимирівна** –
доктор юридичних наук,
доцент по кафедрі
кримінального процесу

**Христов
Олександр Леонідович**
– кандидат юридичних
наук, доцент по кафедрі
криміналістики, судової
медицини та психіатрії

**Юніна
Марина Петрівна**
кандидат юридичних
наук, доцент по кафедрі
цивільного права та процесу

**У 2019 РОЦІ В ДНІПРОПЕТРОВСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ ВІДБУЛИСЯ ЗАХИСТИ ДИСЕРТАЦІЙ
– у спеціалізованій вченій раді Д 08.727.02 на здобуття наукового ступеня:**

доктора юридичних наук –

Городецька Ірина Альбінівна – «Адміністративно-правове регулювання охорони,
використання і відтворення тваринного світу України» (12.00.07)

Дуліба Євгенія Володимирівна – «Фіскальна функція держави: адміністративно-
правовий аспект» (12.00.07)

Жуков Сергій Вікторович – «Адміністративно-правове забезпечення
добросовісності суддів: проблеми теорії та практики» (12.00.07)

Запотоцька Олена Василівна – «Публічне адміністрування у сфері безпечності та
якості харчової продукції» (12.00.07)

Ростовська Карина Валеріївна – «Адміністративно-правові основи державної
антикорупційної політики в Україні» (12.00.07)

Стрельченко Оксана Григорівна – «Публічне адміністрування у сфері обігу
лікарських засобів» (12.00.07)

Уляновська Оксана Василівна – «Адміністративно-правові засади реалізації
права на судовий захист в Україні» (12.00.07)

кандидата юридичних наук –

Галась Ірина Анатоліївна – «Тимчасове вилучення майна як захід забезпечення
кримінального провадження» (12.00.09)

Гейц Олександр Олегович – «Публічно-правовий механізм протидії корупції в
Україні» (12.00.07)

Гнап Діана Дмитрівна – «Звернення до суду в порядку адміністративного судочинства» (12.00.07)

Давидова Наталія Валентинівна – «Адміністративно-правове забезпечення пропаганди безпеки дорожнього руху в Україні» (12.00.07)

Данилів Софія Вікторівна – «Адміністративно-правові засади присяги у сфері публічної служби» (12.00.07)

Захарова Ольга Валеріївна – «Адміністративно-правова охорона суспільної моралі в Україні» (12.00.07)

Карпенко Роман Валерійович – «Розслідування заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми» (12.00.09)

Костира Олександр Миколайович – «Криміналістична характеристика та особливості розслідування грабежів і розбоїв, учинених раніше засудженими особами» (12.00.09)

Кузубова Тетяна Олексіївна – «Правові засади інституту тимчасового доступу до речей і документів у кримінальному провадженні» (12.00.09)

Кузьменко Сергій Сергійович – «Розслідування шахрайства, пов'язаного з інвестуванням коштів у будівництво об'єктів нерухомості» (12.00.09)

Лазарєв Владислав Олександрович – «Криміналістична характеристика та особливості розслідування втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства» (12.00.09)

Назаренко Герман Артемович – «Розслідування незаконного заволодіння зброєю та бойовими припасами, вчиненого військовослужбовцем у складі групи осіб» (12.00.09)

Пугач Анатолій Володимирович – «Заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення» (12.00.07)

Пуцято Геннадій Валерійович – «Адміністративно-правові засади меценатства в Україні» (12.00.07)

Чібісов Дмитро Олегович – «Адміністративно-правовий статус Національного антикорупційного бюро України» (12.00.07)

– у спеціалізованій вченій раді Д 08.727.04 на здобуття наукового ступеня:

доктора юридичних наук –

Філіппов Станіслав Олександрович – «Кримінологічні засади протидії транскордонній злочинності» (12.00.08)

кандидата юридичних наук –

Виноградова Світлана Олександрівна – «Гуманізація системи виконання покарань в умовах євроінтеграційних процесів» (12.00.08)

Грищенко Наталія Михайлівна – «Кримінальна відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації» (12.00.08)

Коломієць Вадим Юрійович – «Кримінальна відповідальність за заподіяння тілесних ушкоджень» (12.00.08)

Макотченко Любов Михайлівна – «Кримінологічна характеристика та запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу» (12.00.08)

Мамотенко Олег Петрович – «Кримінально-правові засоби протидії незаконному поводженню з товарами у сфері акцизного оподаткування» (12.00.08)

Потяк Вікторія Іванівна – «Кримінально-правове забезпечення охорони виконання угоди про примирення» (12.00.08.)

Сосков Роман Миколайович – «Кримінологічна характеристика та запобігання органами прокуратури злочинам, пов'язаним з незаконним використанням бюджетних коштів» (12.00.08)

Чорна Оксана Василівна – «Кримінальна відповідальність за невиконання рішення суду у кримінальному провадженні» (12.00.08)

– у спеціалізованій вченій раді СРК 08.727.01 на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (12.00.09):

Коцюба Сергій Анатолійович – «Виявлення та розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем вогнепальною зброєю»

Недов Роман Сергійович – «Організація і тактика виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням прав інтелектуальної власності з використанням мережі «Інтернет»

Огурченко Володимир Георгійович – «Криміналістична характеристика та особливості розслідування злочинів, учинених злочинними організаціями»

НОВІ ВИДАННЯ

У 2019 РОЦІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКИМ ДЕРЖАВНИМ
УНІВЕРСИТЕТОМ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ВИПУЩЕНО ДРУКОМ
НАУКОВІ ВИДАННЯ:

Дискусійні питання застосування антикорупційного законодавства : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 листоп. 2019 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 288 с.

ISBN 978-617-7665-70-9

У збірнику однойменної конференції висвітлено теорію та практику світового досвіду протидії корупції, теоретико-правові та філософсько методологічні аспекти цього феномена, особливості застосування адміністративного, кримінального, кримінально-процесуального та інших галузей законодавства щодо запобігання та протидії цьому явищу, а також практику правоохоронної діяльності в цій галузі.

Для науковців, викладачів, здобувачів, працівників-практиків правоохоронних органів.

Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 8 листоп. 2019 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 120 с.

ISBN 978-617-7665-37-2

Збірник містить матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, в якій взяли участь науковці, викладачі та здобувачі вищих навчальних закладів та наукових установ України, а також фахівці-практики правоохоронних органів. Тематика публікацій охоплює актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності.

Матеріали конференції можуть бути використані в науково-дослідній роботі та освітньому процесі спеціалізованих ВНЗ, а також у законотворчості та правоохоронній діяльності.

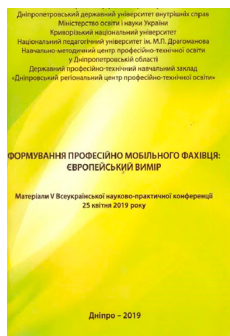

Соціально-гуманітарні виміри правової держави: еволюційна парадигма : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 28 берез. 2019 р.). Дніпро : ДДУВС, 2019. 368 с.

ISBN 978-617-7665-06-8

У збірнику вміщено матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Соціально-гуманітарні виміри правової держави: еволюційна парадигма», під час якої обговорено та висвітлено широке коло актуальних проблем сучасності та перспективи розвитку соціально-гуманітарних наук в умовах європейської інтеграції.

Видання адресоване педагогам, науковцям, аспірантам, студентам та усім, хто цікавиться проблемами історії державності України.

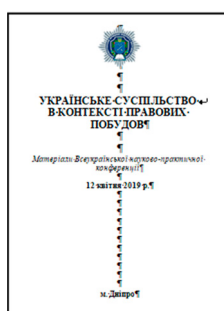

Формування професійно мобільного фахівця: європейський вимір : Матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 25 квіт. 2019 р.) ; за ред. Л.Л. Сушенцевої, Т.С. Сулими, О.В. Тарасової. Дніпро : Літограф, 2019. 284 с.

ISBN 978-617-7540-57-0

Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції відображають проблеми підготовки професійно мобільних фахівців для різних галузей економіки.

Адресується науковцям, педагогам-практикам, методистам професійно-технічних та вищих закладів освіти і працівникам інститутів післядипломної педагогічної освіти.

Українське суспільство в контексті правових побудов : Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 12 квіт. 2019 р.). Дніпро : Видавець Біла К.О., 2019. 118 с.

ISBN 978-617-645-323-9

У збірник влючено тексти доповідей і тези виступів, підготовлені до Всеукраїнської науково-практичної конференції «Українське суспільство в контексті правових побудов», що відбулася у ДДУВС 12 квітня 2019 року. У матеріалах, представлених у збірнику, здійснено соціально-філософську, психологічну та історичну рефлексію феномену суспільства, соціальних трансформацій, різноманітних соціальних явищ та їх проявів у людській культурі, крос-культурі та професійні особливості формування правоохоронця та юриста.

Для науковців, викладачів, аспірантів та студентів, усіх, хто цікавиться світоглядно-філософською та гуманітарно-методологічною думкою.

Правова держава: історія сучасність та перспективи формування : Матеріали Всеукр. наук. практ. конф. (м. Дніпро, 22 лют. 2019 р.) : у 2 ч. Дніпро : Видавець Біла К.О., 2019.

ISBN 978-617-645-317-8

Ч. 1. Гуманітарні виміри правової держви. Кримінальна відповідальність та розслідування злочинів / упоряд. : канд. юрид. наук Л.В. Межевська. 2019. 149 с.

ISBN 978-617-645-318-5

Ч. 2. Актуальні проблеми державотворення та правотворення. Розвиток цивілістики / упоряд. : канд. юрид. наук Л.В. Межевська. 2019. 1153 с.

ISBN 978-617-645-319-2

У збірнику матеріалів вміщено тези доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції «Правова держава: історія сучасність та перспективи формування». У публікаціях висвітлено актуальні правові проблеми сучасності, в тому числі перспективи розвитку вітчизняної науки в умовах європейської інтеграції.

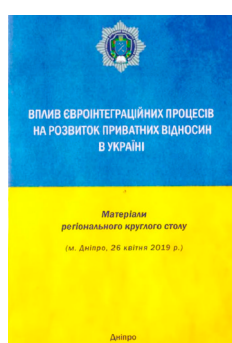
Призначено для науково-педагогічних працівників, аспірантів, здобувачів вищої освіти, юристів-практиків.

Актуальні проблеми та перспективи розвитку приватного права в сучасних умовах : Матеріали Регіональн. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 20 листоп. 2019 р.). Дніпро : Видавець Біла К. О., 2019. 217 с.

ISBN 978-617-645-361-1

Збірник містить матеріали Регіональної науково-практичної конференції, у якій взяли участь науковці, викладачі та здобувачі вищих навчальних закладів і наукових установ України. Матеріали конференції можуть бути використані в науково-дослідній роботі та навчальному процесі спеціалізованих ВНЗ, а також у законотворчій та правоохоронній діяльності.

Вплив євроінтеграційних процесів на розвиток приватних відносин в Україні : Матеріали Регіональн. Круглого столу (м. Дніпро, 26 квіт. 2019 р.) / упоряд.: канд. юрид. наук М. П. Юніна. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2019. 86 с.

ISBN 978-617-645-336-9

У збірнику матеріалів вміщено тези доповідей учасників однойменного круглого столу. У публікаціях висвітлено актуальні питання правового регулювання приватних відносин та вплив на них сучасних євроінтеграційних процесів. Призначено для науковців, аспірантів, здобуваїв вищої освіти, юристів-практиків.

Роль приватного права України в забезпеченні прав людини : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 29 листоп. 2019 р.) / упоряд.: канд. юрид. наук М. П. Юніна. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2019. 86 с.

ISBN 978-617-645-336-9

У збірнику матеріалів вміщено тези доповідей учасників однойменного Всеукраїнського науково-практичного семінару. У публікаціях висвітлено актуальні питання правового регулювання приватних відносин та роль приватного права України в забезпеченні прав людини.

Призначено для науковців, аспірантів, здобуваїв вищої освіти, юристів-практиків.

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

- Баско Андрій Валентинович** – аспірант кафедри адміністративного та кримінального права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
- Безпалова Ольга Ігорівна** – завідувач кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України
- Березюк Вікторія Володимирівна** – аспірант Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
- Беседа Ганна Вікторівна** – аспірант Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
- Бизова Анна Миколаївна** – аспірант кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
- Венгерова Юлія Віталіївна** – здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
- Горбонос Вікторія Вячеславівна** – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ
- Гужва Марія Юріївна** – здобувач вищої освіти факультету соціально-психологічної освіти та управління Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
- Євтушок Володимир Анатолійович** – старший викладач кафедри тактичної та спеціальної фізичної підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ
- Зеленіна Марина Володимирівна** – слухач магістратури юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
- Каланча Інга Георгіївна** – прокурор Київської місцевої прокуратури № 2, м. Київ, кандидат юридичних наук
- Калаєнова Олена Дмитрівна** – доцент кафедри криміналістики та психології Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
- Кириченко Юрій Вікторович** – професор кафедри політології та права Національного університету «Запорізька політехніка», доктор юридичних наук, доцент
- Козар Анатолій Володимирович** – здобувач Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
- Комісаров Олександр Геннадійович** – професор кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор
- Крамаренко Юрій Миколайович** – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент
- Крижановський Микола Валентинович** – аспірант кафедри кримінального права та криминології Харківського національного університету внутрішніх справ
- Кущенко Володимир Олександрович** – викладач кафедри тактичної та спеціальної фізичної підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ
- Леоненко Тетяна Євгенівна** – завідувач кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права Національного університету «Запорізька політехніка», доктор юридичних наук, доцент
- Лісняк Антон Ігорович** – аспірант кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
- Мандичев Денис Вадимович** – суддя Господарського суду міста Києва, доктор юридичних наук
- Марченко Олена Вікторівна** – начальник відділу організації наукової роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор філософських наук, доцент
- Маслова Наталія Григорівна** – докторант Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук
- Мешков Олег Олегович** – науковий співробітник лабораторії інженерно-технічних, екологічних, військових досліджень та досліджень відео-, звукозапису Харківського НДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса
- Мисливий Володимир Андрійович** – професор кафедри публічного права Національного технічного університету України «КПІ імені Ігоря Сікорського», доктор юридичних наук, професор

Михайлов Владислав Олексійович – ад'юнкт кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Мінка Тетяна Павлівна – професор кафедри адміністративного та митного права Університету митної справи та фінансів, доктор юридичних наук, доцент

Мусаелян Дмитро Пушкінович – викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Наливайко Лариса Романівна – проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Орловська Наталя Анатоліївна – начальник кафедри кримінального права та процесу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, доктор юридичних наук, професор

Павлик Микола Петрович – аспірант кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Первій Віта Юріївна – викладач кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Подорожній Артем Юрійович – викладач кафедри правового забезпечення господарської діяльності Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Подорожній Євген Юрійович – професор кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Пристапа Діана Валентинівна – курсант факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Пчеліна Оксана Василівна – професор кафедри кримінального процесу Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Резворович Кристина Русланівна – завідувач кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Руденко Вікторія Олександрівна – здобувач Університету митної справи та фінансів

Рябошапка Ксенія Вячеславівна – курсант факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Селіхов Дмитро Анатолійович – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат історичних наук

Сенько Анастасія Вадимівна – аспірант кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Сокур Тетяна Анатоліївна – асистент кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права Національного університету «Запорізька політехніка»

Столітній Антон Володимирович – радник голови Державного бюро розслідувань, доктор юридичних наук

Телійчук Віталій Григорович – доцент кафедри оперативного-розшукової діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент

Тертишник Володимир Митрофанович – професор кафедри правоохоронної діяльності та кримінально-правових дисциплін Університету митної справи та фінансів, доктор юридичних наук, професор

Шевченко Сергій Олексійович – завідувач кафедри управління та адміністрування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор наук з державного управління, професор, Заслужений працівник освіти України

Шмат Михайло Сергійович – аспірант Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Шульга Євгеній Вікторович – доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України, доктор юридичних наук

Юрчишин Василь Миколайович – завідувач кафедри кримінальної юстиції Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, доцент

Ярема Тарас Ігорович – здобувач кафедри кримінального права Київського науково-дослідного інституту публічного права

TABLE OF CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW, CONSTITUTIONAL LAW. ISSUES OF HISTORY OF PEDAGOGY

Nalyvaiko L. R., Zielienina M. V.
Models of direct individual access to constitutional justice7

Kyrychenko Yu. V.
Right to freedom of movement: theoretical and legal aspects
of improving Art. 33 of the Constitution of Ukraine11

Marchenko O. V.
Worldview and organizational principles of pedagogical interaction
in contemporary higher education space17

Podorozhniy A. Yu.
Historical and legal analysis of the development of legislation
on disciplinary liability in Soviet time23

Selikhov D. A.
Peasant banks of the Russian Empire as a specific form of small credit
on the Ukrainian lands of 1861-1917: organizational and legal aspect30

ADMINISTRATIVE-LEGAL AND CIVIL-LEGAL REGULATION OF SOME FIELDS OF SOCIAL RELATIONS

Bezpalova O. I., Mandychev D. V.
Administrative and legal bases of organizational support
of activity of economic courts of Ukraine39

Komisarov O. G., Byzova A. M.
The essence, purpose and main tasks of the military justice bodies48

Minka T. P., Rudenko V. O.
Tax management by local authorities55

Podorozhniy E. Yu.
Concept of the employer's legal status as a subject of legal liability 63

Shulga E. V.
Legal regulation of energy security
in Ukraine: current situation and perspective69

Rezorovich K. R., Ryaboshapka K. V.
Peculiarities of representation in civil procedure74

Yevtushok V. A., Kushchenko V. A.
Legal framework of anti-terrorism in Ukraine:
current state and prospects for improvement82

Musayelyan D. P.
Legal principles of the circulation of self-defense weapons in Ukraine88

CRIMINAL-LEGAL AND CRIMINOLOGICAL ASPECTS
OF COMBATING CRIME

Leonenko T. E., Sokur T. A.

Public danger of intentional introduction into circulation on the market of Ukraine (emission into the market of Ukraine) of dangerous products95

Myslyvyy V. A.

Criminal legal value of traffic legislation101

Orlovska N. A.

Illegal migration: sense contexts and prevention milestones109

Maslova N. G.

Concept and place of strategy in the system of anti-criminal radicalism116

Kozar A. V.

Some aspects of special criminological prevention by the National police of Ukraine of illegal cultivation of narcotic plants122

Yarema T. I.

Criminal liability for inducing minors to use drugs128

CRIMINAL PROCEDURAL, AND FORENSIC SUPPORT
OF COMBATTING CRIME

Pchelina O. V.

Relation of forensics with other sciences134

Stolitniy A. V.

Electronic segment in criminal procedural legislation of Tajikistan140

Tertyshnik V. M.

Integrative model of the principle of inviolability of privacy and its implementation in criminal proceedings145

Yurchyshyn V. M.

Procedural order of selection person's biological samples in pre-trial investigation153

Kalancha I. G.

Electronic segment in criminal procedure of Georgia161

Kalayanova O. D.

Information communication system between subjects and objects of expert research167

Kramarenko Yu. M.

Some issues are about of improving decision making and planning tactical combinations in criminal proceedings173

GRADUATE STUDENT TRIBUNE

Basko A. V. Areas of modernization of local self-government concepts and its systems in Ukrainian legislation	179
Berezyuk V. V. The court's role in trial recording	187
Beseda G. V. General provisions of judicial review proceedings	195
Vengerova Yu. V. Forensic classification of crimes in tourism industry	202
Mikhailov V. A. Foreign experience in ensuring legality and discipline of patrol police work: borrowing prospects for Ukraine	209
Kryzhanovsky M. V. Criminal legal measures for legal entities: forms, certain aspects of application and prospects of implementation of new types	217
Shmat M. S. Exemption from punishment due to illness: concept composition and definition	224
Pavlik M. P. Description of crimes related to employment abroad	230
Pervii V. Yu. Identifying and documenting offenses in professional activity and professional services related to public services provision	236
Meshkov O. O. Theoretical and scientific principles of forensic engineering examination of electrical injury accidents	243
Gorbonos V. V. Legal regulation of status of judicial and expert institutions in Germany	250
Lisnyak A. I. Organizational and tactical peculiarities of examination in investigation of mass unrest	257
Senko A. V. Organizational and tactical peculiarities of interrogation in investigation of passengers' luggage theft committed at the airport	263

LINKING SCIENCE GENERATIONS

Teliyчук V. H., Prystupa D. V.
Issues of combatting robberies by criminal police units271

Shevchenko S. O., Huzhva M. Yu.
Theoretical and methodological principles of the government policy
of forming national-patriotic consciousness and democratic values of youth.....277

SCIENTIFIC LIFE

Scientific events289
International cooperation298
Awarding scientific degrees and academic titles303
New editions307
Authors310

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2019

№ 4 (101)

Українською, російською та англійською мовами

Редактор, оригінал-макет –
А. В. Самотуга, С. В. Лобань

Редактори:
О. М. Врублевська, А. В. Колесник, С. П. Лагдан

Підп. до друку 03.01.2020. Формат 70x100/16. Друк цифровий, трафаретний (RISO).
Папір офісний. Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 25,66. Обл.-вид. арк. 26,33.
Зам. № 02/20-зб. Тираж – 70 прим.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6054 від 28.02.2018 р.